MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

CIVILINĖ TEISĖ
BENDROJI DALIS

Antroji laida

Vilnius 2008

UDK347(075.8)
Ci287

Vadovėlio autoriai:

I skyriaus 1–8 poskyrių – prof. dr. Vytautas Pakalniškis
I skyriaus 9 poskyrio – prof. habil. dr. Pranciškus Vitkevičius
II skyriaus 1 poskyrio – Ramutė Ruškytė
II skyriaus 2 poskyrio 2.1.–2.5. skirsnių ir 3 poskyrio – doc. dr. Julija Kiršienė
2 poskyrio 2.6.–2.12. skirsnių ir 4 poskyrio – Ramutė Ruškytė
III skyriaus 1 poskyrio – doc. dr. Leonas Virginijus Papirtis
I skyriaus 2 poskyrio – dr. Egidijus Baranauskas
IV ir V skyriaus – doc. dr. Julija Kiršienė
VI skyriaus 1 ir 2 poskyrio – doc. dr. Leonas Virginijus Papirtis
VI skyriaus 3 poskyrio – Inga Karulaitytė-Kvainauskienė
VII skyriaus – Daina Petrauskaitė

Moksliniai redaktoriai – prof. dr. Vytautas Pakalniškis,
doc. dr. Leonas Virginijus Papirtis

Recenzavo Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas doc. dr. *Vigintas Višinskis* ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės katedros docentas dr. *Gintautas Bužinskas.*

Vadovėlis apsvarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros 2004 m. gegužės 26 d. posėdyje (protokolo Nr. 1CKK–13) ir rekomenduotas spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2008 m. vasario 28 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L–3) vadovėlį patvirtino spausdinti.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi arba kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

© Mykolo Romerio universitetas, 2008

© Egidijus Baranauskas, Inga Karulaitytė-Kvainauskienė, Julija Kiršienė, Vytautas Pakalniškis, Leonas Virginijus Papirtis, Daina Petrauskaitė, Ramutė Ruškytė, Pranciškus Vitkevičius

ISBN 978-9955-19-060-8

TURINYS

PRATARMĖ 11

I skyrius. CIVILINĖ TEISĖ KAIP TEISĖS ŠAKA 13
Literatūra 14

1 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS ESMĖ IR JOS TAIKYMO SRITIS 16

1.1. Civilinės teisės reglamentavimo srities nustatymo reikšmė 16
1.2. Privatinė ir civilinė teisė 17
1.3. Viešoji ir privatinė teisė 17
1.4. Viešosios ir privatinės teisės sąveikavimą lemiantys veiksniai postindustrinėje visuomenėje 20
1.6. Privatinės teisės sistemos 24
1.7. Kontinentinės ir bendrosios teisės suartėjimo tendencija 26
1.8. Lietuvos civilinės teisės raidos apžvalga 27

2 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS PASKIRTIS, TIKSLAI IR FUNKCIJOS 31

2.1. Civilinės teisės paskirtis 31
2.1.1. Civilinė teisė ir apyvarta 33
2.1.2. Civilinė teisė – ekonominės veiklos planavimo priemonė 33
2.2. Civilinės teisės ideologiniai pagrindai ir tikslai 34
2.3. Civilinės teisės funkcijos 37
2.3.1. Reglamentavimo funkcija 37
2.3.2. Valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo funkcija 39
2.3.3. Informavimo funkcija 39

3 poskyris. LIETUVOS CIVILINĖS TEISĖS REGLAMENTAVIMO OBJEKTAS 41

3.1. Lietuvos civilinės teisės reglamentuojamų santykių rūšys 41
3.2. Turtiniai santykiai 42
3.2.1. Turto samprata ir jo formos 42
3.2.2. Turtiniai santykiai – civilinės teisės reglamentavimo objektas 46
3.3. Asmeniniai neturtiniai santykiai 47
3.3.1. Asmeninių neturtinių santykių samprata 47
3.3.2. Asmeninių neturtinių santykių rūšys 48
3.4. Civilinės teisės taikymas kitų teisės šakų reglamentuojamiems santykiams 49
3.4.1. Civilinės teisės taikymas viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams 49
3.4.2. Civilinės teisės normų taikymas darbo santykiams 51

4 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS REGLAMENTAVIMO METODAS 54

4.1. Civilinės teisės reglamentavimo metodo sąvoka ir elementai 54

4.2. Civilinės teisės reglamentavimo metodo bruožai ... 55
4.2.1. Civilinės teisės subjektų autonomiškumas ... 56
4.2.2. Civilinės teisės subjektų lygybė ... 56
4.2.3. Civilinės teisės reglamentavimo metodo raiška teisės normų dispozicijose ... 57
4.2.4. Teisės norminių aktų spragų užpildymas ... 59
4.2.5. Civilinės teisės prezumpcijos ... 60
4.2.6. Civilinės teisinės atsakomybės ypatumai – reglamentavimo metodui būdingas požymis ... 63

5 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS PRINCIPAI ... 65

5.1. Civilinės teisės principų samprata ... 65
5.2. Bendrųjų civilinės teisės principų samprata ... 66
5.3. Bendrųjų civilinės teisės principų reikšmė ... 67
5.4. Civilinės teisės principų konkurencija ... 68
5.5. Civilinės teisės principų funkcijos ... 69
5.6. Civilinių santykių teisinio reglamentavimo principai ... 70
5.6.1. Subjektų lygiateisiškumo principas ... 70
5.6.2. Nuosavybės neliečiamumo principas ... 71
5.6.3. Sutarties laisvės principas ... 73
5.6.4. Nesikišimo į privačius santykius principas ... 74
5.6.5. Proporcingumo principas ... 74
5.6.6. Teisėtų lūkesčių principas ... 74
5.6.7. Teisinio apibrėžtumo principas ... 75
5.6.8. Draudimo piktnaudžiauti savo teise principas ... 76
5.6.9. Visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principas ... 77
5.7. Civilinių teisių įgyvendinimo principai ... 78

6 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS APIBRĖŽIMAS IR JOS VIETA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE ... 83

6.1. Civilinės teisės apibrėžimo metodologinės prielaidos ... 83
6.2. Civilinės teisės atribojimas nuo kitų teisės šakų ... 84
6.2.1. Civilinės teisės atribojimas nuo viešosios teisės ... 84
6.2.2. Civilinės teisės vieta privatinės teisės sistemoje ... 86
6.2.2.1. Civilinė ir komercinė teisė ... 86
6.2.2.2. Civilinė ir šeimos teisė ... 88
6.2.2.3. Civilinė ir darbo teisė ... 90
6.2.2.4. Civilinė ir tarptautinė privatinė teisė ... 91

7 poskyris. LIETUVOS CIVILINĖS TEISĖS SISTEMA IR STRUKTŪRA ... 93

7.1. Civilinės teisės sistemos samprata ... 93
7.2. Civilinės teisės institutai ir pošakės ... 93
7.2.1. Daiktinė teisė ... 94
7.2.2. Prievolių teisė ... 100
7.3. Civilinės teisės struktūra ... 100

7.3.1. Bendroji dalis 102
7.3.2. Specialioji dalis 103

8 poskyris. CIVILINĖS TEISĖS ŠALTINIAI 104

8.1. Civilinės teisės šaltinio samprata 104
8.2. Civilinės teisės šaltiniai kontinentinėje ir anglosaksų teisėje 104
8.3. Pirminiai ir antriniai civilinės teisės šaltiniai 105
8.4. Civiliniai įstatymai ir poįstatyminiai aktai 108
8.4.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija 109
8.4.2. Civilinis kodeksas 109
8.4.3. Kiti civiliniai įstatymai 110
8.4.4. Poįstatyminiai aktai 111
8.5. Civilinių įstatymų ir poįstatyminių aktų galiojimo sąlygos 112
8.6. Tarptautinė privatinė teisė 113
8.6.1. Kolizinės tarptautinės privatinės teisės normos 114
8.6.2. Materialinės tarptautinės privatinės teisės normos 114
8.7. Civilinės teisės harmonizavimas ir unifikavimas 115
8.8. Europos Sąjungos teisė 117
8.8.1. Europos Sąjungos teisės samprata 117
8.8.2. Europos Sąjungos teisės šaltiniai 117

9 poskyris. CIVILINIS TEISINIS SANTYKIS 120

9.1. Civilinės teisės vaidmuo reglamentuojant visuomeninius santykius 120
9.2. Civilinio teisinio santykio sisteminio tyrimo metodologiniai pagrindai 121
9.3. Civilinio teisinio santykio samprata 122
9.4. Civilinio teisinio santykio subjektai ir civilinis teisinis subjektiškumas 123
9.4.1. Civilinio teisinio santykio subjekto atribojimo nuo objekto klausimai 124
9.4.2. Civilinio teisinio santykio subjektai 125
9.4.3. Civilinis teisinis subjektiškumas 127
9.5. Civilinio teisinio santykio objektas 130
9.6. Civilinio teisinio santykio turinys ir forma 133
9.7. Civilinių teisinių santykių rūšys 136
9.7.1. Turtiniai ir asmeniniai neturtiniai santykiai 136
9.7.2. Absoliutiniai ir santykiniai teisiniai santykiai 136
9.7.3. Daiktiniai ir prievoliniai teisiniai santykiai 137
9.7.4. Reguliaciniai ir apsauginiai teisiniai santykiai 139
9.7.5. Bendrieji ir konkretieji teisiniai santykiai 139
9.7.6. Dvišaliai ir vienašaliai civiliniai teisiniai santykiai 140
9.8. Civilinių teisinių santykių atsiradimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindai 140
9.8.1. Teisiniai faktai 140
9.8.2. Veiksmai ir įvykiai 142

9.8.3. Teisėti ir neteisėti veiksmai ... 143
9.8.4. Sandoriai ... 143
9.8.5. Administraciniai aktai ... 144
9.8.6. Teisiniai poelgiai ... 144
9.8.7. Teisiniai įvykiai ... 144
9.8.8. Teisinės būsenos ... 145
9.8.9. Teigiami ir neigiami teisiniai faktai ... 145
9.8.10. Teisinių faktų sudėtis ... 145
9.8.11. Sudėtingi teisiniai faktai ... 146

II skyrius. ASMENYS ... 147
Literatūra ... 148

1 poskyris. FIZINIAI ASMENYS ... 150

1.1. Fizinio asmens teisinio subjektiškumo sąvoka ir elementai ... 150
1.2. Fizinių asmenų teisnumas ... 151
1.3. Fizinio asmens paskelbimas mirusiu ... 154
1.4. Fizinio asmens pripažinimas nežinia kur esančiu ... 155
1.5. Fizinio asmens veiksnumas ... 156
1.6. Fizinių asmenų civilinio veiksnumo apribojimas ... 158
1.7. Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu ... 159
1.8. Fizinio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta ir gyvenamoji vieta ... 159
1.9. Civilinės būklės akto sąvoka ir rūšys ... 161
1.10. Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ... 163
1.10.1. Teisė į vardą ... 163
1.10.2. Teisė į atvaizdą bei teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą ... 164
1.10.3. Asmens garbės ir orumo gynimas ... 167
1.10.4. Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą ... 169
1.10.5. Neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvę ... 170
1.10.6 Teisė pakeisti lytį ... 171

2 poskyris. BENDROSIOS ŽINIOS APIE JURIDINIUS ASMENIS ... 172

2.1. Juridinio asmens samprata ir požymiai ... 172
2.2. Pagrindinės juridinio asmens prigimties teorijos ... 175
2.3. Teisinis subjektiškumas – fikcijos ir realybės dichotomija ... 179
2.4. Civilinė atsakomybė pagal juridinio asmens prievoles ... 182
2.5. Juridinių asmenų rūšys ... 183
2.6. Juridinių asmenų įsteigimas ... 184
2.6.1. Juridinio asmens steigėjai ir dalyviai ... 184
2.6.2. Juridinio asmens steigimo pagrindas ... 185
2.6.3. Juridinio asmens steigimo tvarka ... 186
2.6.4. Juridinio asmens steigimo dokumentai ... 188
2.6.5. Juridinio asmens pavadinimo sudarymas, registravimas ir apsauga ... 190
2.6.6. Juridinio asmens buveinė ... 193

2.6.7. Juridinių asmenų registras ... 195
2.6.8. Juridinių asmenų registravimo procedūra ... 198
2.7. Juridinio asmens steigėjo civilinė atsakomybė pagal juridinio asmens prievoles ... 199
2.8. Juridinio asmens teisnumas ... 200
2.8.1. Teisnumo turinys ... 200
2.8.2. Teisnumo apribojimas ... 203
2.9. Juridinio asmens organai ... 204
2.9.1. Juridinio asmens organo samprata ir jų sudarymas ... 204
2.9.2. Juridinio asmens organų kompetencija ir funkcijos ... 205
2.10. Juridinio asmens filialai ir atstovybės ... 209
2.10.1. Juridinio asmens filialai ... 209
2.10.2. Juridinio asmens atstovybė ... 211
2.11. Juridinio asmens reorganizavimas, pertvarkymas ir likvidavimas ... 212
2.11.1. Juridinio asmens reorganizavimas ... 213
2.11.2. Juridinių asmenų pertvarkymas ... 216
2.11.3. Juridinio asmens likvidavimas ... 218
2.12. Juridinio asmens bankrotas ... 220

3 poskyris. PRIVATIEJI JURIDINIAI ASMENYS ... 228

3.1. Privačiųjų juridinių asmenų samprata ... 228
3.2. Privačiųjų juridinių asmenų rūšys ... 231
3.3. Neribotos civilinės atsakomybės juridiniai asmenys ... 232
3.3.1. Individualios įmonės ... 232
3.3.2. Ūkinės bendrijos ... 234
3.3.2.1. Ūkinės bendrijos samprata ir paskirtis ... 234
3.3.2.2. Ūkinės bendrijos steigimas ... 235
3.3.2.3. Ūkinės bendrijos narių turtinės teisės ... 235
3.3.2.4. Ūkinės bendrijos narių neturtinės teisės ... 236
3.3.2.5. Ūkinės bendrijos vidiniai teisiniai santykiai ... 236
3.3.2.6. Ūkinės bendrijos atsakomybė tretiesiems asmenims pagal prievoles ... 237
3.3.2.7. Ūkinės bendrijos veiklos nutraukimas ... 238
3.3.2.8. Ūkinių bendrijų teisinio reguliavimo ypatumai kitose šalyse ... 239
3.4. Ribotos civilinės atsakomybės įmonės ... 240
3.4.1. Akcinės bendrovės ... 240
3.4.1.1. Akcinės bendrovės samprata ... 240
3.4.1.2. Akcinių bendrovių rūšys ... 241
3.4.1.3. Akcinių bendrovių steigimas ir registravimas ... 242
3.4.1.4. Bendrovės steigimo sutartis ... 243
3.4.1.5. Bendrovės įstatai ... 244
3.4.1.6. Steigiamasis susirinkimas ... 244
3.4.1.7. Bendrovės registravimas ... 245
3.4.1.8. Bendrovės turtas ... 245
3.4.1.9. Akcijos ir obligacijos ... 247

3.4.1.10. Akcininkų turtinės ir asmeninės teisės ir pareigos 249
3.4.1.11. Teisė disponuoti akcijomis 250
3.4.1.12. Teisė laiku ir reguliariai gauti reikiamą informaciją apie bendrovę 252
3.4.1.13. Teisė dalyvauti ir balsuoti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose 255
3.4.1.14. Teisė rinkti bendrovės valdymo organus 257
3.4.1.15. Teisė gauti bendrovės pelno dalį 257
3.4.1.16 Teisė kreiptis dėl teisminės pažeistų teisių gynybos 258
3.4.1.17. Akcinės bendrovės valdymo organai 259
3.4.1.18. Bendrovės pabaiga 267
3.4.2. Kooperatinės bendrovės 270
3.4.2.1. Kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) samprata 270
3.4.2.2. Kooperatinės bendrovės kapitalas 271
3.4.2.3. Kooperatinės bendrovės steigimas 272
3.4.2.4. Kooperatinės bendrovės valdymas ir bendrovės narių teisės 272
3.4.2.5. Kooperatinės bendrovės likvidavimas ir reorganizavimas 273
3.4.3. Žemės ūkio bendrovės 273
3.4.4. Įmonių junginiai 273

4 poskyris. VIEŠIEJI JURIDINIAI ASMENYS 279

4.1. Viešųjų juridinių asmenų samprata ir paskirtis 279
4.2. Viešojo juridinio asmens steigėjo, viešojo juridinio asmens atsakomybė ir viešojo juridinio asmens valdymo organų atsakomybė 283
4.3. Viešųjų juridinių asmenų rūšys 285
4.4. Valstybės ir savivaldybės kaip juridinių asmenų ypatumai 286
4.5. Valstybės ir savivaldybės įmonės 290
4.6. Valstybės ir savivaldybių įstaigos kaip juridiniai asmenys 293
4.7. Asociacijos. Viešosios įstaigos. Fondai 297
4.7.1. Asociacijos 297
4.7.2. Viešosios įstaigos 300
4.7.3. Labdaros ir paramos fondai 303
4.8. Politinės partijos ir profsąjungos 307
4.8.1. Politinės partijos 307
4.8.2. Profesinės sąjungos 309
4.9. Bažnyčia ir religinės bendruomenės 312

III skyrius. SANDORIAI 317
Literatūra 318

1 poskyris. SANDORIO SAMPRATA, FORMA IR RŪŠYS 319
2 poskyris. SANDORIŲ NEGALIOJIMAS 338

2.1. Sandorių negaliojimo samprata 338
2.2. Niekiniai sandoriai 343

2.3. Nugin̄ijami sandoriai 345
2.4. Sandorių negaliojimo pagrindai 348
2.5. Sandorio negaliojimo padariniai 369

IV skyrius. TERMINAI 373
Literatūra 374

1 poskyris. BENDROSIOS NUOSTATOS 375
2 poskyris. IEŠKINIO SENATIS 379

V skyrius. ATSTOVAVIMAS 391
Literatūra 392

1 poskyris. ATSTOVAVIMO SAMPRATA 393
2 poskyris. ATSTOVAVIMO SANTYKIŲ SUBJEKTAI 396
3 poskyris. ATSTOVAVIMO RŪŠYS 404
4 poskyris. ĮGALIOJIMAS 407
5 poskyris. KOMERCINIS ATSTOVAVIMAS IR PROKŪRA 410

VI skyrius. CIVILINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS IR GYNIMAS 417
Literatūra 418

1 poskyris. CIVILINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS 419
1.1. Civilinių teisių įgyvendinimo samprata 419
1.2. Subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo būdai 425
1.3. Daiktinių subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo būdai 428
1.4. Reikalavimo teisių, kaip prievolių elemento, įgyvendinimo ypatumai 433
1.5. Asmeninių neturtinių teisių įgyvendinimo ypatumai 436
1.6. Civilinių teisių įgyvendinimo principai 440

2 poskyris. CIVILINIŲ TEISIŲ APSAUGA 443

2.1. Civilinių teisių apsaugos ir gynimo samprata ir reikšmė 443
2.2. Civilinė teisinė atsakomybė ir sankcija 445

3 poskyris. CIVILINIŲ TEISIŲ GYNIMAS 451

3.1. Teisės į pažeistos teisės gynybą turinys 451
3.2. Civilinių teisių gynimo būdai 453
3.3. Asmeninių neturtinių teisių gynimo ypatumai 459
3.4. Savigynos, kaip civilinių teisių gynimo būdo, ypatumai 462

VII skyrius. PAVELDĖJIMAS 467
Literatūra 468

1 poskyris. BENDROSIOS NUOSTATOS 469

1.1. Paveldėjimo teisės raida 469
1.2. Paveldėjimo teisė. Samprata. Dalykas. Šaltiniai. Principai 475

1.3. Paveldėjimo samprata. Paveldėjimo dalykas ... 478
1.4. Paveldėjimo teisės subjektai ... 481
1.5. Juridiniai faktai, nulemiantys paveldėjimo teisinių santykių atsiradimą ... 484
1.6. Palikimo atsiradimas. Palikimo atsiradimo laikas ir vieta ... 485

2 poskyris. PAVELDĖJIMAS PAGAL ĮSTATYMĄ ... 488

2.1. Paveldėjimas pagal įstatymą. Juridiniai faktai, kuriems esant paveldima pagal įstatymą ... 488
2.2. Įpėdiniai pagal įstatymą ... 488
2.3. Vaikaičių ir provaikaičių teisė paveldėti. Paveldėjimas atstovavimo teise ... 491
2.4. Sutuoktinių paveldėjimo teisė ... 492

3 poskyris. PAVELDĖJIMAS PAGAL TESTAMENTĄ ... 495

3.1. Testamento sąvoka. Testatorius. Įpėdiniai pagal testamentą ... 495
3.2. Testamentų rūšys ... 498
3.3. Testamento formos ir sudarymo tvarkos reikalavimai ... 499
3.4. Testamento turinys ... 508
3.5. Teisė į privalomąją palikimo dalį ... 511
3.6. Testamentinė išskirtinė (legatas) ... 515
3.7. Testamento pakeitimas ir papildymas. Testamento atšaukimas ... 518
3.8. Testamento panaikinimas ir negaliojimas. Testamento nuginčijimas ... 520
3.9. Testamento skelbimas ... 522
3.10.Testamento vykdymas ... 523

4 poskyris. PALIKIMO PRIĖMIMAS ... 527

4.1. Palikimo priėmimas ir jo atsisakymas ... 527
4.2. Terminas palikimui priimti ir jo atsisakyti ... 530
4.3. Palikimo priėmimo būdai ... 532
4.4. Teisės priimti palikimą perėjimas (paveldėjimo transmisija) ... 535
4.5. Palikimo apsauga ir palikimo administravimas ... 535
4.6. Palikimo pasidalijimas ... 536
4.7. Paveldėjimo teisės liudijimas ... 539

5 poskyris. ATSKIRŲ TURTO RŪŠIŲ PAVELDĖJIMO YPATUMAI ... 542

6 poskyris. ĮPĖDINIŲ ATSAKOMYBĖ UŽ PALIKIMO SKOLAS. ĮPĖDINIŲ TEISĖS IR PAREIGOS ... 554

7 poskyris. PAVELDĖJIMO TEISIŲ PERDAVIMAS ... 557

8 poskyris. PAVELDĖJIMO TEISĖS GINČIJIMAS ... 558

9 poskyris. PAVELDIMO TURTO APMOKESTINIMAS ... 560

PRATARMĖ

Vadovėlis „Civilinė teisė. Bendroji dalis“ – tai papildytų ir pataisytų ankščiau išleistų vadovėlių „Civilinė teisė. Bendroji dalis I tomas“ ir „Civilinė teisė. Bendroji dalis II tomas“ naujas leidimas vienoje knygoje.

Vadovėlį sudaro sudaro septyni skyriai. Pirmajame skyriuje „Bendrosios civilinės teisės nuostatos“ civilinė teisė apibrėžiama kaip teisės šaka, analizuojami jos ypatumai, atskleidžiami jos atribojimo nuo kitų teisės šakų kriterijai, bandoma glaustai apibūdinti pagrindinius civilinės teisės principus, jų funkcijas ir taikymo sąlygas. Šioje dalyje pateikiamos svarbiausios teisės mokslo doktrinos apie civilinį teisinį santykį, suformuluojamas civilinio teisinio santykio apibrėžimas, pateikiama civilinių teisinių santykių klasifikacija ir atskirų šių santykių rūšių charakteristika. Antrajame skyriuje išsamiai analizuojami civilinės teisės subjektų – fizinių ir juridinių asmenų – požymiai, jų teisinio statuso klausimai. Daugiausia dėmesio skiriama juridinio asmens institutui. Apibūdinamos pagrindinės juridinio asmens doktrinos, atskleidžiama jų įtaka teisinio reglamentavimo raidai, išsamiai analizuojami atskirų juridinių asmenų rūšių steigimo, veiklos organizavimo ir nutraukimo teisinio reglamentavimo klausimai. Trečiajame skyriuje nagrinėjami sandoriai ir jų negaliojimas. Ketvirtasis, penktasis ir šeštasis skyriai skirti civilinių teisių įgyvendinimo ir gynimo klausimams, o septintasis – paveldėjimo santykių teisiniam reglamentavimui.

Vadovėlio paskirtis – atskleisti civilinės teisės paskirtį ir jos taikymo sritį bei jos teisinio reglamentavimo metodo ypatumus, supažindinti su Lietuvos Respublikos civilinės teisės pamatiniais postulatais: civilinės teisės principais ir šaltiniais, civilinių santykių dalyviais – fiziniais ir juridiniais asmenimis, atskleisti subjektinių civilinių teisių ir pareigų įgyvendinimo ir gynimo teisinio reglamentavimo pagrindi-

nes nuostatas. Vadovėlyje taip pat pateikiama trumpa Lietuvos civilinės teisės istorinės raidos apžvalga ir jos santykis su kitomis pasaulyje egzistuojančiomis privatinės teisės sistemomis.

Šio vadovėlio tikslas – išmokyti pradedančiuosius studijas suvokti civilinės teisės esmę, analizuoti ir vertinti civilinės teisės reglamentuojamus visuomeninius santykius, atskirti juos nuo kitų teisinių santykių, išugdyti gebėjimus praktiškai taikyti teisės normas sudarant sandorius, įvertinti sandorių ir teisėtumą, parinkti tinkamus pažeistų civilinių teisių gynimo būdus.

Šiame vadovėlyje išnagrinėtos temos yra būtina prielaida studijuoti specialiosios civilinės teisės – daiktinės ir prievolių teisės – temas.

Vadovėlis skirtas aukštosioms teisės mokykloms, bet gali praversti ir kitų universitetinių studijų programų, pavyzdžiui, vadybos, viešojo administravimo, finansų, studentams.

I SKYRIUS

CIVILINĖ TEISĖ KAIP TEISĖS ŠAKA

Literatūra

1. *Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A*. Lietuvos teisės istorija: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2002.
2. *Berger V.* Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius, 1997.
3. *Binder J.* Das Problem der juristischen Persönlichkeit. – Leipzig, 1907.
4. *Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt.* Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. – Vilnius, 2001.
5. *Buračas A.* Internetinė finansų ir investicijų informacija: enciklopedinis finansų ir ekonomikos žinynas. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2006.
6. *Cairns W.* Europos Sąjungos teisės įvadas. – Vilnius, 1999.
7. *Dambrauskienė G.* Civilinių ir darbo sutarčių sąveika. Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. T. 28(20).
8. *Dauderis H.* Finansų apskaita. Pirmas tomas. – Vilnius, 1993.
9. *Fedosiuk O.* Nuosavybė ir turtas Baudžiamajame ir Civiliniame kodeksuose. Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. T. 28(20).
10. Grundzuge des deutschen Handels – und Wirtshaftsrechts. – Maskva, 1995.
11. *Hanke W.* Rechsfähigkeit, Persönlichkeit, Handlungsfähigkeit. – Berlin, 1928.
12. *Hofmann P.* Subjektives Recht und Wirtschaftsordnung. Untersuchungen zum Zivilrecht ir der Bundesrepublik Deutschland und der SBZ. – Stuttgart, 1968.
13. *Hübner H.* Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts. – Berlin, New York, 1985.
14. *Hegel G.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius, 2000.
15. *Jarašiūnas E.* Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į konstituciją pokyčiai // Jurisprudencija. 2002. T. 33(25). P. 32.

16. *Larenz von K.* Allgemeiner Teil des Deutschen bürgerlichen Rechts. – München, 1989 Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. T. I. – Vilnius: Justitia, 2003.
17. *Leonas P.* Kolektyvizmo pradai Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelose. Teisių fakulteto darbai. 1924. Nr. 1.
18. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. – Vilnius, 2001.
19. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. – Vilnius, 2002.
20. *Kelsen H.* Grynoji teisės teorija. – Vilnius, 2002.
21. Кузнецова О. А. Презумпции в гражданском праве. – Санкт Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004.
22. *Mikelėnas V.* Tarptautinės privatinės teisės įvadas. – Vilnius, 2001.
23. *Mikelėnas V.* Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. – Vilnius, 2002.
24. *Mikelėnas V.* Prievolių teisė. I dalis. – Vilnius, 2002.
25. *Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. – Vilnius, 1996.
26. *Pakalniškis V.* Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje // Jurisprudencija: mokslo darbai. Mykolo Romerio universitetas, 2005. Nr. 71(63). P. 76–85.
27. *Puškorius S.* Viešasis administravimas kuriant informacinę (pilietinę) visuomenę (vadybinis aspektas): Vilnius, 2000. P. 102.
28. *Savigny von F.* System des heutigen Römischen Rechts. 2. – Berlin, 1840.
29. *Usher J. A.* Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai. – Vilnius, 2001.
30. *Vaišvila A.* Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
31. *Vaišvila A.* Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4.
32. *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. – Vilnius, 1998.
33. *Vitkevičius P., Vėlyvis S. ir kt.* Civilinė teisė. – Kaunas, 1997.
34. *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius, 2001.

1 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS ESMĖ IR JOS TAIKYMO SRITIS

1.1. Civilinės teisės reglamentavimo srities nustatymo reikšmė

Kiekviena teisės norma turi tik jai įstatymo leidėjo numatytą individualią socialinę paskirtį – reglamentuoti tam tikrą visuomeninį santykį. Teisės teorijoje šis santykis vadinamas teisinio reglamentavimo objektu. Savo ruožtu teisinio reglamentavimo objekto prigimtis sąlygoja teisės normos turinio ir formos ypatumus. Todėl praktikoje taikant teisės normas pirmiausia būtina mokėti įvertinti konkrečių santykių prigimtį ir į tai atsižvelgiant parinkti tinkamą, tik šiems santykiams reglamentuoti įstatymų leidėjo skirtą teisės normą. Taigi taikant civilinės teisės normas pirmiausia reikia nustatyti, kuriai teisės šakai priskirtas atitinkamos santykių rūšies reglamentavimas – civilinei teisei ar kitai teisės šakai. Be to, būtina ne tik teisingai parinkti taikomas teisės normas, bet ir tinkamai jas interpretuoti atsižvelgiant į jų sisteminius ryšius bei vietą teisės struktūroje. Svarbus ir teisėkūros aspektas. Rengiant teisės aktus (įstatymus, poįstatyminius aktus) būtina tiksliai suvokti kiekvienos teisės akto normos prigimtį, jos ryšius su Civiliniu kodeksu (toliau – CK) ir kitais galiojančiais civilinės teisės aktais. Pavyzdžiui, CK 1.3 straipsnyje nustatyta, kad jei kiti įstatymai, Vyriausybės nutarimai ar kitų valstybės institucijų teisės aktai prieštarauja CK, taikomos CK normos, išskyrus atvejus, kai CK pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms. Taigi rengiant ir priimant teisės aktus būtina tiksliai nustatyti, kokiai teisės šakai priskirtinas rengiamas teisės aktas ar atskiros jo normos[1].

[1] Šiuo atveju turima galvoje, kad dažniausiai atskirame teisės akte pasitaiko kelioms teisės šakoms priklausančių teisės normų, pvz., civilinei ir administracinei teisei, civilinio ir administracinio proceso teisei.

1.2. Privatinė ir civilinė teisė

Pradedant studijuoti civilinės teisinės literatūros šaltinius galima susidaryti įspūdį, kad privatinė teisė ir civilinė teisė yra sinonimai. Iš tikrųjų šie terminai yra labai glaudžiai susiję, bet atspindi to paties reiškinio skirtingus aspektus. Civilinės teisės raida prasidėjo nuo Romos civilinės teisės. Pirmine prasme „civilinė“ *(ius civile)* reiškė teisę, kuri buvo taikoma tik Romos piliečiams (lot. *civis* – pilietis, *civilis* – pilietinis). *Ius civile* buvo priešinama *ius gentium,* kuri reglamentavo ne Romos piliečių santykius. Be to, susiformavo *ius praetorium* – to meto teisės taikymo praktika. Vėliau visos jos susiliejo į Romos teisę, kuri savo ruožtu buvo skirstoma į privatinę teisę *(ius privatum)*, kuri reglamentavo Romos gyventojų tarpusavio santykius, ir viešąją teisę *(ius publicum)*, taikomą Romos gyventojų santykiams su valstybės institucijomis. Taigi jau senovėje pilietiškumas, kaip civilinės teisės subjekto požymis, išnyko. Išnyko ir pagrindinė termino *civilinė teisė* vartojimo prielaida. Todėl kurį laiką civilinės ir privatinės teisės terminai buvo vartojami kaip sinonimai. Laikui bėgant, ekonominių santykių plėtra sudarė prielaidas privatinės teisės skaidymuisi – kaip savarankiškos privatinės teisės šakos susiformavo komercinė, o vėliau ir darbo teisė. Todėl civilinės teisės terminas vėl tapo reikalingas naujoms civilinės teisės funkcijoms ir jos normų taikymo riboms apibrėžti.

1.3. Viešoji ir privatinė teisė

Privatinės teisės terminas teisinėje terminijoje įsitvirtino dėl teisės skirstymo į viešąją ir privatinę. Ši teisinė dichotomija siejama su senovės Romos teisininku Ulpijanu (170–228 m.), kuris pirmasis pagrindė būtinumą atriboti valstybės ir privačių santykių teisinio reglamentavimo sritis. Viešosios teisės objektu laikomi santykiai, kurie užsimezga tenkinant viešuosius (bendruosius), o privatinės teisės – privačiuosius (lot. *privatus* – atskiras) interesus. Esminis viešųjų ir privačiųjų teisinių santykių skirtumas yra tas, kad privatūs santykiai – tai santykiai dėl privačiosios nuosavybės bei asmeninio pobūdžio gėrybių, kurie formuojasi tarp autonomiškų ir laisvų asmenų, kurių padėtis teisiškai lygi. Viešieji santykiai formuojasi tarp bendruomenės viešie-

siems interesams atstovaujančios bei juos įgyvendinančios institucijos (valstybės ar savivaldybės) ir jai pavaldžių privačių asmenų ar kitų institucijų (organizacijų). Pagal CK 1.1. straipsnį viešoji teisė reglamentuoja santykius,

> *„[…] kurie tiesiogiai atsiranda, kai valstybės institucijos atlieka valdžios funkcijas (realizuojamas pavaldumas) arba įstatymų nustatytas asmenims pareigas valstybei, ar jos taiko įstatymų nustatytas administracines ar baudžiamąsias sankcijas, įskaitant valstybės mokesčių, kitų privalomų rinkliavų ar įmokų valstybei ar jos institucijoms, valstybės biudžeto santykius […]“.*

Prie viešosios teisės paprastai priskiriama administracinė, baudžiamoji, mokesčių, aplinkos apsaugos teisė, taip pat procesinės – baudžiamojo, administracinio bei civilinio proceso – teisės šakos. Prie viešosios teisės taip pat būdavo priskiriama ir konstitucinė teisė. Tačiau šis teisės šakų skirstymas į viešąją ir privatinę nėra tikslus. Pavyzdžiui, šiuolaikinė konstitucinė teisė reglamentuoja ne tik viešuosius, bet ir privačiuosius visuomeninius santykius tarp privačių, vienas kitam nepavaldžių asmenų, t. y. santykius, susiklostančius vadinamuoju horizontaliuoju lygiu, nes Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad „*Kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija*“. Vadinasi, Konstitucija gali būti traktuojama ne tik kaip kitų teisės šakų formavimosi branduolys ir prielaida, bet ir kaip tiesioginio taikymo teisės aktas[2]. Ypač reikšmingas veiksnys, pakeitęs požiūrį į konstitucijos vietą teisinėje sistemoje, yra šiuolaikinės konstitucinės jurisprudencijos susiformavimas. Prof. E. Jarašiūnas pažymi, kad „*Konstitucinio teismo galios slypi jo teisėje interpretuoti konstituciją. LR Konstitucija, kaip ir jos amžininkės, priklauso substantyvinės konstitucijos modeliams, kuriems būdingas ne tik siekimas nustatyti valstybės valdžios institucijų kompetenciją ir galių ribas, bet ir įtvirtinti teisingos visuomenės principus, asmens teisinės padėties pagrindus. Tokia Konstitucija iškilusi virš įstatymų ir poįstatyminių aktų statuso, kreipia ir teisės kūrimą, ir teisės praktiką*“[3].

Teisės moksle būta visokių požiūrių į tokį teisės sistemos skirsty-

---

[2] *Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt*. Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. Vilnius, 2001, p. 33.

[3] *Jarašiūnas E.* Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į konstituciją pokyčiai // Jurisprudencija. 2002. T.33(25). P. 32.

mą – nuo pritarimo ir diegimo teisėkūroje bei atitinkamos terminologijos mokslinėje literatūroje ir teismų praktikoje (ypač kontinentinės civilinės teisės šalyse) vartojimo iki ignoravimo ar visiško neigimo. Pavyzdžiui, anglosaksų teisės doktrina šiam skirstymui neteikia didesnės reikšmės, tačiau neabejotinai pripažįsta privatinės teisės teisinio reglamentavimo objekto ir metodo specifiką. Ypač neigiamas požiūris į tokį teisės skirstymą buvo susiformavęs socialistinės teisės doktrinoje[4]. Todėl Rusijoje, o iš dalies ir Lietuvoje, kuri ilgą laiką buvo veikiama šios doktrinos idėjų, iki šiol jaučiamas polinkis reglamentuojant privačius santykius taikyti imperatyviojo teisinio reguliavimo metodą. Tačiau šiuolaikiniam privačiam gyvenimui būtina visiškai kitokia teisinė aplinka, t. y. teisinio reglamentavimo decentralizavimas, dispozityvumas, asmens laisvė ir autonomiškumas bei iš to plaukianti asmeninė (privati) iniciatyva ir kūryba.

Požiūrį į viešųjų ir privačių interesų įgyvendinimo ir jų apsaugos santykių teisinio reglamentavimo diferencijavimo būtinybę pakeitė XIX–XX a. susiformavusios ir teisėje įtvirtintos bei išplėtotos naujos socialinės gėrybės, orientuotos į žmogaus, kaip privataus, nepriklausomo, autonomiško teisės subjekto, statuso įtvirtinimą. Susiformavo žmogaus teisių doktrina. Ji iškėlė asmens teisių apsaugos prioritetą kaip naują ideologinį teisės plėtros pagrindą. Asmens teisių visokeriopos apsaugos idėjos esmė – užtikrinti kiekvienam žmogui jo teises ne tik privačių santykių, bet ir santykių su valstybe bei jos institucijomis srityje.

Šiuolaikinė teisė savo funkcijas gali atlikti ir nesiremdama viešosios bei privatinės teisės atribojimu. Tačiau Lietuvos teisinės sistemos reformavimo laikotarpiu ši teisės dichotomija turi ideologinę prasmę[5] – pabrėžia valstybės nesikišimo į privačius turtinius santykius principo esmę, sudaro palankią atmosferą privatinės teisės prioritetiniam

[4] Toks požiūris iš esmės susiformavo dėl ideologinio dogmatizmo įsigalėjimo proletariato diktatūros metais. Privatinė teisė iš esmės buvo nepriimtina socialistinei ideologijai. V. Lenino teiginys, jog mes nieko privataus nepripažįstame, ūkio srityje viskas mums yra teisiškai vieša, o ne privatu, pasakytas rengiant 1922 m. Rusijos civilinį kodeksą, atitinkamai nulėmė socialistinės civilinės teisės raidą.

[5] H. Kelsenas taip pat teigė, kad viešosios ir privatinės teisės dichotomija yra dirbtinė – nuolaidžiavimas ideologijai (žr.: *Kūris E.* Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir gėrybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis // *Kelsen H.* Grynoji teisės teorija. – Vilnius. 2002, p. 35, 231).

plėtojimui – ir metodologinę reikšmę – naudojama kaip turtinių santykių teisinio reglamentavimo diferencijavimo kriterijus.

1.4. Viešosios ir privatinės teisės sąveikavimą lemiantys veiksniai postindustrinėje visuomenėje

Tradiciškai teisės doktrinoje ir praktikoje buvo laikomasi nuostatos, kad viešosios teisės reglamentuojamų santykių subjektai savo valia negali nustatyti tų teisinių santykių, kuriuose jie dalyvauja, turinio, kad šių teisinių santykių turinys nustatomas tik valstybės valia, kurią ji išreiškia priimdama įstatymus. Žymus Rusijos mokslininkas prof. I. Pokrovskis 1924 m. savo veikale Romos teisės istorija rašė: *„[…] viešoji teisė gali būti charakterizuojama kaip teisinio centralizavimo sistema – viskas joje persmelkta subordinacijos bei valdžios ir pavaldumo dvasia“*[6]. Viešieji santykiai formuojasi tarp bendruomenės viešiesiems interesams atstovaujančios ir įgyvendinančios institucijos (valstybės arba savivaldybės) ir privačių jai pavaldžių asmenų arba pavaldžių kitų institucijų (organizacijų), o privatūs – tarp autonomiškų ir laisvų asmenų, užimančių teisiškai lygią padėtį, t. y. vienas kitam nepavaldžių, todėl privatinėje teisėje vyrauja nuosavybės neliečiamumo ir sutačių laisvės principai, o viešojoje teisėje – įsakymas ir paklusimas įsakymui. Dėl šios priežasties civiliniai teisiniai santykiai vadinami horizontaliaisiais, o viešieji – vertikaliaisiais visuomeniniais santykiais. Susidaro įspūdis, kad viešoji ir privatinė teisė yra visiškai izoliuotos viena nuo kitos. Socialinėje tikrovėje nėra nieko nekintančio ir absoliutaus, negali būti ir absoliučios, aiškiai nubrėžtos, neperžengiamos ribos tarp viešosios ir privatinės teisės. Griežtas viešosios ir privatinės teisės atribojimas užkirstų kelią bet kokiam viešosios teisės kišimuisi į privačius santykius, tačiau tarp visuomenės ir privačių interesų nuolat yra tam tikra kolizija, kurią valstybei reikia spręsti. Ši aplinkybė ne visada buvo vienodai vertinama. Prancūzijos civilinis kodeksas, priimtas 1804 m. veikiant Prancūzijos revoliucijos iškovojimų dvasiai, privatinės nuosavybės ir sutarčių laisvės principus įtvirtino kaip absoliučias ir neliečiamas gėrybes. Šios idėjos buvo tapusios visuotinai pripažin-

[6] Žr.: *Покровский И.* История Римского права. – Рига: Изд-во Давида Гликсмана, 1924. P. 281.

tais civilinės teisės principais. Jie pasklido visoje Europoje ir pasaulyje sudarydami teisines prielaidas įsitvirtinti naujai laisvos rinkos ekonomikos sistemai. Šiais principais grindžiama teisė skatino individo iniciatyvą, o individualizmui suteikė prioritetą prieš kolektyvizmą. Tokia teisė sudarė palankias prielaidas pramonės plėtrai ir sustiprino naują socialinį sluoksnį – buržuaziją. Tačiau nuosavybės neliečiamumo ir sutarčių laisvės principų suabsoliutinimas bei nekontroliuojamas jų įgyvendinimas nuskurdino dirbančiuosius, kurie neturėjo legalių ir prieinamų civilizuotų priemonių pasipriešinti darbdavių ekonominiam spaudimui. Prasidėjo perprodukcijos sukeltos krizės, visuotinė bedarbystė, galiausiai karai ir socialistinės revoliucijos. Visa tai tiek politikus, tiek mokslininkus skatino nedelsiant ieškoti būdų ir kelių, kaip tokias reikšmingas civilizacijos socialines gėrybes – privačiosios nuosavybės neliečiamumo ir sutarčių laisvės principus išsaugoti ir padaryti visuotinai naudingus. Savo ruožtu taip pat iš naujo buvo įvertinta privatinės ir viešosios teisės atribojimo doktrina. Šios doktrinos kritikos pagrindu tapo žinomo prancūzų teisininko Diugi *socialinių funkcijų teisės teorija*. Jos esmė yra tai, kad ne subjektinės teisės, bet socialinės funkcijos, kurias nustato socialinės normos, yra kiekvieno privataus santykio subjekto elgesio matas. „Individai neturi teisių […], bet visi individai privalo paklusti socialinėms normoms, nes tik jos yra socialinės esybės esmė“, – rašė Diugi. Taigi Diugi, neigdamas subjektinės teisės vaidmenį teisinio reguliavimo mechanizme, sudarė prielaidas neigti ir teisės skirstymo į viešąją ir privatinę pagrįstumą. Kita aplinkybė, privertusi atkreipti dėmesį į viešosios ir privatinės teisės sąveiką, atsirado pasibaigus po Pirmojo pasaulinio karo Vokietijoje kilusiai ekonominei suirutei. Vien tik privatinės teisės priemonėmis reglamentuojami turtiniai santykiai negalėjo teigiamai paveikti ekonomikos plėtros ir užtikrinti bent minimalias socialines garantijas visiems socialiniams sluoksniams. Tokiame civilinės teisės plėtros kontekste trečiajame dešimtmetyje Vokietijoje susiformavo „ūkinės teisės“ doktrina, kurios atstovai visiškai arba iš dalies neigė teisės skirstymą į viešąją ir privatinę, pagrįsdami galimybę privatiems santykiams reglamentuoti taikyti ir viešosios teisės normas. To laikmečio socialinių realijų nevengė ir Lietuvos mokslininkai. Profesorius P. Leonas 1924 m. rašė: *„Kadangi kapitalistinės sistemos blogųjų vaisių priežastys yra neribotos nuosavybės teisės ir sutarčių laisvės valios dėsniai – tai aiš-*

ku, jog jie neatitinka dabarties visuomeninėms gyvenimo sąlygoms; tad reikia įstatymais daryti tų dėsnių pataisas atatinkamoms gyvenimo sąlygoms“.[7] Jis atkreipė dėmesį: „*... kad individualinė nuosavybė, tokia, kokią sukūrė Prancūzijos civilinis kodeksas ir prancūzų revoliucija, jau nyksta*.“[8]

XIX ir XX a. sandūroje išryškėjo naujas požiūris į privatinės ir viešosios teisės sąveiką, paveiktas Vakarų Europoje prasidėjusios privatinės teisės doktrinos paradigmų kaitos – atsitraukimo nuo individualizmo ir priartėjimo prie kolektyvizmo, arba protingo individualizmo ir kolektyvizmo derinimo. Siekiant įgyvendinti pagrindines žmogaus teises, užtikrinti visuomenės saugumą ir visuotinę socialinę gerovę kaip visuomenės stabilumo pagrindą, teisės doktrina pagrindė, o įstatymų leidėjai viešosios teisės aktais laipsniškai pradėjo reguliuoti privačius santykius (sąžiningos konkurencijos, vartotojų teisių apsaugos, monopolininkų kainų kontrolės ir kt.). Vokiečių teisininkas prof. E. Niederleithingeris tiksliai apibrėžė šiuolaikinį požiūrį į viešosios ir komercinės teisės sąveiką reglamentuojant turtinius santykius: „*Yra mažiausiai du svarbūs kišimosi į privačius santykius principai – viešosios tvarkos užtikrinimo ir mažumos teisių apsaugos*“. Kalbant platesniu aspektu, t. y. apie visą privatinę teisę, šį teiginį dar reikėtų papildyti būtinybe viešosios teisės priemonėmis apsaugoti vartotoją nuo jam teikiančio paslaugas ar prekes verslininko dominavimo.

Yra ir kitas, priešingas nei anksčiau aptartasis, viešosios ir privatinės teisės sąveikos aspektas – tai civilinės teisės skverbimasis į viešosios teisės reglamentavimo sritį. Viešajame sektoriuje taip pat susiklosto daug turtinių santykių, tačiau, kitaip nei civilinės teisės reguliuojami turtiniai santykiai, tie santykiai formuojasi tarp vienas kitam pavaldžių subjektų. Tai santykiai dėl mokesčių į savivaldybių ir valstybės biudžetus rinkimo, biudžeto lėšų skirstymo ir jų naudojimo sumokėti už valstybės ir savivaldybių įstaigų bei institucijų teikiamas viešąsias paslaugas ir kiti. Viešosios teisės normomis reglamentuojamų turtinių santykių sąrašas dar labiau išsiplėtė, kai susiformavo Europos Sąjungos teisė, kuri kartu su atskirų šalių Europos Sąjungos narių viešąja teise pradėjo reikšmingai riboti privatinės teisės taikymo sritį,

[7] *Leonas P.* Kolektyvizmo pradai Lietuvos Respublikos civilinės teisės novelose. Teisių fakulteto darbai. 1924. Nr. P. 4.

[8] Ten pat. P. 8.

į viešąjį sektorių perimdama daug turtinių santykių (pvz., privačių žemės ūkio ir transporto sektoriaus įmonių subsidijavimą ir pan.). Aktuali tapo viešųjų finansų ir viešosios nuosavybės panaudojimo racionalumo problema, nes viešosios valdžios institucijų veikla, kurią reglamentuoja administracinė teisė, pagrista biurokratiniais administravimo metodais, stokoja privačiam verslui būdingos motyvacijos ir lankščių bei efektyvių vadybos metodų. Akivaizdu, kad administracinė teisė, kuri reglamentuoja viešojo administravimo subjektų, tvarkančių viešuosius finansus ir kitą viešąją nuosavybę, negali prilygti privatinės teisės teikiamoms galimybėms. Ši problema sukėlė poreikį pertvarkyti viešąjį administravimą taip, kad viešosios nuosavybės tvarkymui būtų taikomi verslo vadybos metodai arba kitaip tariant komercializuoti viešąjį ekonomikos sektorių ir efektyvinti viešojo administravimo subjektų veiklą apskritai. Vadybos mokslas spręsdamas šią problemą sukūrė vadinamąją naujosios viešosios vadybos *(new public menegement)* doktriną.

Vakarų Europoje naujoji viešoji vadyba susiformavo ir pradėjo funkcionuoti XX a. devintajame dešimtmetyje. Naujasis viešosios vadybos modelis išstumia tradicinius viešojo administravimo metodus. Pagrindinės naujosios viešosios vadybos paradigmos yra šios:

- daugiausia dėmesio skiriama veiklos rezultatams, o ne pačiai veiklai (procesui);
- taikomi privataus sektoriaus vadybos metodai.[9]

Šių dviejų paradigmų reikšmė yra ta, kad jos atveria naują viešosios vadybos plėtros erdvę – valstybės tarnautojai turi tapti „daugiau vadybininkai nei administratoriai“[10]. Vadybinio modelio taikymas viešajame sektoriuje reikalauja viešojo administravimo subjektų, esančių skirtinguose hierarchiniuose lygmenyse (tarp kurių vertikalūs santykiai), modernesnio (liberalesnio) santykių teisinio reglamentavimo, taip pat naujų veiklos finansavimo ir vadybos instrumentų, kurie sudarytų prielaidas siekti maksimaliai gerų rezultatų mažiausiomis sąnaudomis. Taigi naujosios viešosios vadybos idėjų realizavimas praktikoje suformavo poreikį viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams

[9] *Puškorius S.* Viešasis administravimas kuriant informacinę (pilietinę) visuomenę (vadybinis aspektas): – Vilnius, 2000. P. 102.

[10] Ten pat.

santykiams taikyti ir civilinės teisės normas daugiau nei buvo įprasta. Siekiant optimaliai naudoti biudžeto lėšas, civilinei teisei būdingus teisinio reguliavimo instrumentus (sutartį, nuostolių atlyginimą, netesybas ir kt.) reikėtų taikyti ir viešosios teisės reglamentuojamiems santykiams, kurie susidaro tarp biudžeto asignavimo tvarkytojo (pvz., Švietimo ir mokslo ministerijos) ir tų asignavimų gavėjo (pvz., universiteto).

1.6. Privatinės teisės sistemos

Nagrinėjant civilinės teisės termino atsiradimą ir jo šiuolaikinę prasmę reikia trumpai apžvelgti laikui bėgant susiformavusią viso pasaulio privatinės teisės sistemą.

Kaip jau minėjome, civilinės teisės raida prasidėjo nuo Romos privatinės teisės. Žlugus Romos imperijai, išliko pagrindinis rašytinis Romos privatinės teisės šaltinis – Justiniano rinkinys *„Corpus iuris civilis“*. Jis viduramžiais kontinentinės Europos šalyse buvo pritaikytas turtiniams santykiams reglamentuoti, o jo idėjos ir teisinės technikos priemonės – naujiems privatinės teisės aktams kurti. Romėnų privatinės teisės įtaka Europos valstybių privatinei teisei vadinama romėnų teisės recepcija. Didžiausią poveikį Romos privatinė teisė padarė kontinentinės Europos šalims XVIII–XIX a., pradėjus kodifikuoti Europos šalių – Austrijos (1797 m.), Prancūzijos (1804 m.), Vokietijos (1896 m.) privatinę teisę. Europos šalys, perėmusios Romos privatinės teisės dvasią, suformavo kontinentinės privatinės teisės erdvę, kuriai priklauso valstybės, turinčios kaip savarankišką teisės šaką susiformavusią civilinę teisę, kurios normos reglamentuoja turtinius santykius, grindžiamus asmenų lygiateisiškumu.

Už kontinento ribų – Anglijoje Romos privatinė teisė tokios didelės įtakos neturėjo[11]. Ten privatinė teisė formavosi per teismų

[11] Zweigert K. ir Kotz H. nurodo: *„per visą anglų teisės istoriją tik vieną kartą romėnų teisė turėjo progą įsitvirtinti dėl politinių priežasčių – XVI–XVII a. kai buvo kovojama dėl parlamentinės valdžios įtvirtinimo. Karaliaus valdžiai įtvirtinti bandyta naudoti romėnų privatinę teisę, nes tik rašytinės teisės pagrindu buvo galima siekti valdovo valdžią padaryti absoliučią ir privalomą“.* Jų nuomone, didesnę įtaką Romos privatinė teisė padarė tik prekybos ir jūrų teisei, nes tarptautiniams prekybos sandoriams bendroji teisė nebuvo priimtina, todėl susikūrė specialūs prekybos teismai, kurie taikė ne bendrąją, bet „tarptautinę“

sprendimais kuriamas tradicijas, todėl svarbiausi jos bruožai yra teisminio precedento pripažinimas teisės šaltiniu ir nekodifikuota rašytinė teisė. Taip atsirado kita privatinės teisės erdvė, kuriai būdinga tai, kad civilinė teisė nesusiformuoja kaip vientisas teisės normų junginys. Privatinės teisės normų sisteminimo lygis yra žemesnis – jis vykdomas tik institutų lygiu. Kadangi anglosaksų privatinė teisė nėra kodifikuota, o Romos privatinės teisės įtaka jai buvo nedidelė, į ją neperkelta ir daugelis Romos privatinėje teisėje išplėtotų ir jos egzistavimui bei veikimui reikšmingų teisinių terminų, tarp jų ir civilinės teisės terminas. Anglosaksų teisės struktūrą ir jos esmę apibūdina atskirų institutų pavadinimai, pavyzdžiui, nuosavybės teisė, sutarčių teisė, paveldėjimo teisė, įmonių teisė. Terminas „civilinė teisė“ dažniausiai vartojamas tik kontinentinės privatinės teisės sistemai apibūdinti.

Taigi istoriškai pirmiausia susiformavo dvi svarbiausios civilinės teisės sistemos: *kontinentinė, arba žemyninė* (lot. *continens* – žemynas), *ir anglosaksų,* arba *bendroji, teisė*. Termino *bendroji teisė* (angl. – *common law*) vartojimas paaiškinamas ta aplinkybe, kad Londono karališkojo teismo sprendimai galiojo visoje Anglijoje ir turėjo didesnę galią nei vietiniai papročiai. Ilgainiui įsitvirtino uždara teismų sukurta teisė, kuri nesugebėjo atsinaujinti ir prisitaikyti prie naujai susiklostančių santykių. Todėl į teisinių ginčų nagrinėjimą pradėjo kištis lordo kanclerio teismas. Lordo kanclerio sprendimai buvo priimami ne pagal bendrosios teisės suformuluotas taisykles, bet pagal teisingumo principus, kurie savo ruožtu buvo grindžiami kanonų ir romėnų teise. Todėl lordo kanclerio priimti sprendimai buvo vadinami *teisingumo teise.* Per 1873–1875 m. Anglijos teismų reformą teisingumo teisė susiliejo su bendrąja teise. Tačiau iki šių laikų teisingumo teisė vis dar reikšminga reglamentuojant kai kuriuos nuosavybės (pvz., turto patikėjimo teisės) ir sutarčių teisės (pvz., privertimas prievolę įvykdyti natūra) santykius.

Kontinentinės civilinės ir bendrosios teisės sistemos veikė daugelio kitų valstybių civilinės teisės formavimąsi. Vienos valstybės sava-

– „lex mercatoria“ teisę, o jūrų uostuose įsisteigė specialūs jūriniai teismai. Iki pat XIX a. tarp šių specialiųjų ir bendrosios teisės teismų vyko kova dėl jurisdikcijos, kuri baigėsi bendrosios teisės naudai, o *Law Merchant* įsiliejo į bendrąją teisę. Romėnų teisės įtaka anglų prekybos ir jūrų teisei išliko. Žr.: *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius, 2001. P. 171, 172.

noriškai perėmė Prancūzijos (pvz., Japonija), Šveicarijos (pvz., Turkija) ar Vokietijos privatinės teisės aktus ir įdiegė į savo teisinę sistemą, kitos kurdamos savo kodeksus perėmė tik svarbiausias šių teisės šaltinių idėjas, o kai kurioms valstybėms viena ar kita privatinės teisės sistema buvo primesta jas okupavus. Ypač didelės reikšmės vienų ar kitų teisinių idėjų paplitimui turėjo XIX a. emigracija iš Europos į Amerikos žemynus. Ten daugiausia (ypač JAV) įsitvirtino bendroji teisė. Todėl teisinėje literatūroje civilinės teisės sistemų klasifikacijose anglų-amerikiečių teisė nurodoma kaip savarankiška civilinės teisės sistema. Tačiau greta bendrosios teisės kai kuriose JAV valstijose galioja kontinentinė civilinė teisė (pvz., Luizianos valstijoje galioja Prancūzijos civilinis kodeksas).

1.7. Kontinentinės ir bendrosios teisės suartėjimo tendencija

XX a. globalizacijos procesai pamažu ardė sienas tarp šių dviejų vyraujančių privatinės teisės teisinių sistemų erdvių. Komercinių, draudimo, transporto, konkurencijos, darbo ir socialinio draudimo santykių sritys jau seniai Anglijoje, kaip ir kontinentinėje Europoje, reglamentuojamos rašytiniais įstatymais. Bendrosios teisės teisinėse sistemose įstatymų vaidmuo ypač pradėjo didėti po 1973 m., kai Anglija tapo Europos Bendrijos nare. Siekdama savo teisę derinti su Europos Bendrijos teise, ji 1965 m. įsteigė Teisės reformos komisiją, kurios tikslas – sukurti rašytinės teisės sistemos pagrindus.

Savo ruožtu šiuolaikinei kontinentinei teisei būdingas siekis kovoti su perdėtu formalizmu, pavyzdžiui, suteikiant prioritetą sutarties šalių susitarimui, bet ne sutarties formai, teismų praktikos vaidmens didinimui ir pan. „*Tai rodo, kad kadaise buvęs ryškus skirtumas tarp bendrosios ir kontinentinės teisės neteko dar XX amžiaus pradžioje turėtos reikšmės. Ir atvirkščiai, kontinentinėje Europoje* […] *įstatymų leidėjas kurdamas naujas teisės normas jas plačiai formuluoja, kartu teisės kūrimo naštą užkrauna teisėjui*“.[12]

Kontinentinės ir bendrosios teisės suartėjimo tendencija padarė įtakos ir naujausioms civilinės teisės kodifikacijoms. Todėl XX a. kodifikacijos, tarp jų ir Lietuvos, turi tiek kontinentinės, tiek anglo-

[12] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius, 2001. P. 233.

saksų privatinės teisės bruožų. Kai kuriose pasaulio šalyse dėl jų ekonominių ir religinių sąlygų specifikos susiformavo savitos privatinės teisės sistemos. XX ir XXI a. sandūroje teisės tyrinėtojai išskiria tokias civilinės teisės sistemas: kontinentinę (romanų-germanų), anglų-amerikiečių, Šiaurės šalių (skandinavų), islamo bei induizmo.

Per daugiaamžę raidą visose privatinės teisės sistemose kito reglamentuojamų santykių apimtis bei principai. Išplėtojus prekybinius ryšius, kai kuriose šalyse nuo civilinės teisės atsiskyrė komercinė teisė. Tokios privatinės teisės sistemos vadinamos dualistinėmis. Tos, kuriose komercinės teisės normos įtrauktos į civilinės teisės aktus, vadinamos monistinėmis privatinės teisės sistemomis. Beveik visur kaip savarankiška teisės šaka nuo civilinės teisės yra atsiskyrusi darbo teisė.

Visų šiuolaikinių demokratinių valstybių teisinių sistemų pagrindinis bruožas – siekis užtikrinti visapusišką žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, todėl, skirtingai nei privatinės teisės ištakose, dabar civilinė teisė taikoma ne tik turtiniams, bet vis plačiau ir asmeniniams, kurių objektas yra nuo asmens neatskiriamos gėrybės (sveikata, privati informacija, komercinė ir profesinė paslaptis, asmens duomenys ir kt.), bei šeimos santykiams reglamentuoti.

1.8. Lietuvos civilinės teisės raidos apžvalga

Lietuvos civilinės teisės raida neatsiejama nuo Lietuvos valstybingumo raidos, kurios pradžia siekia dar XIII amžių[13]. Lietuvos civilinės teisės raida neatsiejama nuo Lietuvos valstybingumo raidos, kurios pradžia siekia dar XIII amžių. To meto pagrindinės Lietuvos civilinės teisės idėjos perimtos iš Vakarų Europos. Svarbiausi Lietuvos teisės šaltiniai, kuriuose buvo įtvirtintos ir civilinės teisės normos, buvo Kazimiero teisynas (1468 m.) ir Lietuvos Statutai (1529 m., 1566 m. ir 1588 m.). Šie aktai buvo reikšmingi ne tik Lietuvos, bet ir gretimų Rytų bei kai kurių Vakarų šalių civilinės teisės raidai. Vėliau Lietuva prarado savarankiškumą, todėl sustojo ir jos teisės sistemos savarankiška plėtra. XX a. pirmojoje pusėje, atkūrus nepriklausomybę, Lie-

[13] Plačiau apie Lietuvos civilinės teisės raidą žr.: *V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, J. S. Pečkaitis, A. Šenavičius*. Lietuvos teisės istorija: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2002. P. 513–526.

tuva neturėjo to laikmečio poreikius atitinkančių civilinės teisės aktų, todėl buvo receptuota kitų šalių civilinė teisė. Dėl istoriškai susiklosčiusių sąlygų atskiruose Lietuvos regionuose galiojo net keturios civilinės teisės sistemos: pagrindinėje Lietuvos dalyje (Žemaitijoje ir Aukštaitijoje) – Rusijos imperijos civiliniai įstatymai (Rusijos įstatymų sąvado X t.), Suvalkijoje – Prancūzijos civilinis ir komercinis kodeksai, Klaipėdos krašte – Vokietijos, o Palangoje ir nedidelėje Zarasų krašto dalyje – kiekvienai šių teritorijų taip pat Rusijos valdžios pritaikyta vadinamoji vietinė civilinė teisė. Buvo pradėti Lietuvos civilinės teisės kodifikacijos darbai, bet per dvidešimt nepriklausomybės metų jų nespėta baigti. Praradus nepriklausomybę, iki 1990 m., kol ji buvo atkurta, Lietuvoje galiojo Rusijos (RSFSR) civilinis kodeksas (1940 11 30). Vėliau, priėmus SSSR civilinių įstatymų pagrindus, Lietuvoje, kaip ir kitose SSSR respublikose, buvo priimtas Civilinis kodeksas (1964 m.). Tačiau šis kodeksas nebuvo savarankiškas lietuviškos teisinės minties išraiškos aktas, o tik tuo metu naujai priimto Rusijos civilinio kodekso kopija. Socialistinio laikotarpio civilinės teisės funkcijos buvo labai susiaurintos – to meto civilinės teisės esmę ir jos funkcijas nulėmė socialistinės doktrinos siekis sunaikinti kapitalizmą, todėl uždraudus privačiąją nuosavybę ir sutarčių laisvės principo taikymą, buvo panaikintos visos laisvos rinkos veikimo prielaidos.

1990 m. atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, civilinių santykių reglamentavimo srityje susiklostė panaši situacija kaip ir po nepriklausomybės atkūrimo 1918 m. – susikūrė valstybė, neturinti šalies ekonomikai ir ūkinei veiklai reglamentuoti būtiniausių įstatymų. Iškilo teisinio vakuumo grėsmė. Panašią problemą Lietuvai teko spręsti ir 1918 m., kai ji pirmą kartą išsivadavo iš Rusijos okupacijos. Kaip ir prieš daugelį metų, 1990 m. Lietuvos įstatymų leidėjai šį uždavinį sprendė pasirinkdami vienintelį realų būdą: laikinai, kol bus sukurti savi įstatymai, palikti galioti iki nepriklausomybės atkūrimo šalies teritorijoje galiojusią kitos valstybės (SSRS) teisę. Lyginant 1990 ir 1918 metų civilinių santykių reglamentavimo problemų sprendimą laikinai palikti galioti svetimą teisę, matyti vienas esminis skirtumas: 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą Lietuvos krašte atsikratyta svetimos valstybės valdžios, bet ekonominė ir ūkio sankloda, kurios pagrindą sudarė privati nuosavybė ir sutarčių laisvės principai, nebuvo keičiama. Atkūrus nepriklausomybę 1990 m., pakeista ne tik okupacinė val-

džia, bet ir tos valdžios primesta ekonominė ir teisinė sistema. Taigi 1990 m. pirmiausias valstybingumo įtvirtinimo uždavinys buvo pertvarkyti šalies ekonominę sistemą iš socialistinės-administracinės, pagrįstos socialistine nuosavybe, privačios nuosavybės draudimu bei ūkio administracinio valdymo sistema, į laisvos rinkos, pagrįstos privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės principais. Taip siekta bent dviejų tikslų: pirmas – kuo greičiau sudaryti prielaidas efektyvesnei ūkio plėtrai, antras – integracija į Europos ir transatlantines ekonomines ir politines struktūras, siekiant nutolti nuo buvusios metropolijos įtakos ir taip užsitikrinti valstybės ilgalaikio saugumo interesus.

Turint galvoje nepriklausomybės įtvirtinimo tikslus ir pasirinktą laisvos rinkos ekonomikos plėtros modelį, visiškai aišku, kad sovietinių civilinių įstatymų pritaikymas naujai kuriamiems turtiniams santykiams galėjo būti tik labai ribotas ir trumpalaikis, todėl netrukus po nepriklausomybės atkūrimo (1990 m. rudenį) buvo sudaryta ekspertų grupė naujam Civiliniam kodeksui rengti. Ši grupė ne tik rengė naujojo Civilinio kodekso projektą, bet ir daug kuo prisidėjo prie paliktų galioti sovietinių įstatymų inventorizavimo ir modernizavimo. Gana greitai buvo sukurtos laisvai rinkai veikti būtinos teisinės prielaidos: atkurtas privačiosios nuosavybės institutas, įtvirtinta sutarčių laisvė ir nevaržoma ūkinės veiklos plėtojimo teisė. Tai padaryta tam tikrais etapais. Pirmiausia buvo priimti atskiri įstatymai, įtvirtinantys privačią nuosavybę, sutarčių laisvę ir verslo įmonių steigimą. Antrajame etape iš esmės perredaguotas 1964 m. sovietinis Civilinis kodeksas ir pradėtas rengti naujas Civilinis kodeksas. Jis priimtas 2000 m. liepos 18 d., o įsigaliojo 2001 m. liepos 1 dieną. Šiame kodekse jau buvo įtvirtinti šiuolaikinės civilinės teisės principai (*subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos.* CK 1.2 str.) ir kitos svarbiausios nuostatos, jau pritaikytos prie Europos Sąjungos teisės bei tarptautinių turtinių santykių reglamentavimo standartų.

Kontroliniai klausimai:

1. Ar privatinės ir civilinės teisės terminai yra sinonimai?
2. Kas nustato privatinės ir viešosios teisės atribojimo kriterijus?
3. Kas lemia CK normų taikymą viešosios teisės reglamentuojamiems santykiams?
4. Ar visos teisės sistemos pagrįstos teisės skirstymu į viešąją ir privatinę?
5. Koks svarbiausias kontinentinės privatinės teisės požymis?
6. Ar romėnų teisė turėjo įtakos anglosaksų privatinės teisės raidai?
7. Kas būdinga anglosaksų privatinei teisei?
8. Kokios tendencijos būdingos šiuolaikinei privatinės teisės raidai?
9. Kaip Lietuvos valstybingumo raida paveikė Lietuvos civilinės teisės turinį ir formą?

2 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS PASKIRTIS, TIKSLAI IR FUNKCIJOS

Civilinės teisės paskirtis ir funkcijos iš esmės sutampa su bendrąja teisės paskirtimi ir funkcijomis. Teisės teorijos atstovai daro teisingą prielaidą, kad teisės funkcijas lemia socialinė teisės paskirtis, t. y. teisės paskirtis įgyvendinama teisės funkcijomis[14]. Tačiau konkrečios teisės šakos funkcijoms atskleisti nepakanka apibūdinti vien tik jos paskirtį, nes ji yra abstrakti ir nepakankamai atskleidžia atskiros teisės šakos funkcijų ypatumus. Konkrečios teisės šakos, pavyzdžiui, civilinės teisės, paskirtis turi būti patikslinama atskleidžiant ir jos tikslus.

2.1. Civilinės teisės paskirtis

Civilinė teisė skirta **reglamentuoti** asmenų turtinius santykius. Pagal savo pobūdį šie santykiai yra įvairūs. Vieni iš svarbiausių – nuosavybės santykiai. Jie užtikrina turto turėjimą kaip asmens nuosavybę ir sudaro prielaidas žmogaus, kaip laisvo ir nepriklausomo visuomenės nario, saviraiškai. Atsižvelgiant į šiuos santykius nustatoma, kas yra teisėtas konkretaus turto savininkas (valdytojas) ir naudotojas. Tačiau turto savininkas turtą dažnai naudoja ne tik savo asmeniniams poreikiams tenkinti, bet ir pajamoms gauti. Siekdamas šio tikslo savininkas savo turtą naudoja civilinėje apyvartoje („išleidžia į civilinę apyvartą“). (*Iš daikto gaunamomis pajamomis laikomi pinigai ir kitos materialinės gėrybės, kurie gaunami naudojant pagrindinį daiktą civilinėje apyvartoje.* CK 4.18 str.) Pavyzdžiui, turto savininkas ar jo įgaliotas asmuo turtą perduoda (dovanoja ar parduoda) kito asmens nuosavybėn, išnuomoja, suteikia naudotis neatlygintinai. Kiti santykiai kyla dėl įsipareigojimų suteikti paslaugas, pagaminti daiktus, vežti kro-

[14] Žr.: *Vaišvila A.* Teisės teorija. – Vilnius, 2000. P. 146.

vinius ar atlikti kitokius veiksmus kito asmens naudai. Turtinių santykių srityje nuolat kyla prielaidų interesų konfliktui, nes teisiniai (civiliniai) reikalavimai vieno asmens kitam asmeniui dažniausiai įgyvendinami kitos civilinio teisinio santykio šalies veiksmais arba lėšomis. Pavyzdžiui, nuomininkas naudojasi nuomojama patalpa. Patalpos savininkas turi interesą gauti nuompinigius ir tikisi, kad nuomininkas tinkamai naudosis patalpomis ir jų negadins. Tačiau ne visada santykiai klostosi būtent taip. Pasitaiko atvejų, kai laiku nesumokami nuompinigiai, kartais atsisakoma mokėti nuompinigius todėl, kad, pavyzdžiui, nuomotojas negrąžino nuomininkui iš jo skolintų pinigų. Interesų konflikto grėsmė dažnai kyla ir iš nuosavybės santykių įgyvendinimo. Kiekvienas asmuo turi nuosavybę. Vadinasi, jam rūpi, kad niekas jo turimo turto neatimtų bei netrukdytų juo naudotis. Tačiau toks asmuo neturi užmiršti, kad naudodamasis savo nuosavybe neturi teisės pažeisti kito asmens teisių ir teisėtų interesų. Pavyzdžiui, gyvenamojo namo savininkas sumanė aptverti savo sklypą aukšta tvora, tačiau kaimynui tai nepatinka – jis teigia, kad tvora yra per daug aukšta ir jam trukdys tinkamai naudotis savo sklypu, t. y. pažeis jo teisėtus interesus. Taigi matome, kad civilinė teisė reglamentuoja laisvų asmenų, turinčių priešingus interesus, santykius. Todėl tiek paprastus, tiek ir sudėtingesnius turtinius santykius reikia sureguliuoti taip, kad tarp teisės subjektų, kurie yra laisvi ir savarankiški savo valios reiškėjai, būtų galima pasiekti socialinį kompromisą, užtikrinantį abiejų šalių interesų įgyvendinimą. Priešingu atveju iškilę ginčai dėl įsipareigojimų vykdymo ar teisių įgyvendinimo išaugtų į atvirą ir nevaldomą konfrontaciją, asmeninių santykių srityje pasireiškiančią savivale, o visuomenėje – anarchija.

Taigi galime daryti išvadą, kad civilinės teisės paskirtis – siekiant socialinio kompromiso sureguliuoti prekių ir pinigų apyvartos santykius ir užtikrinti apyvartos dalyvių, taip pat turto ir kitokių gėrybių savininkų (valdytojų) galimybę patiems tvarkyti savo reikalus, užtikrinti jų teisių ir interesų apsaugą ir gynimą nuo kitų asmenų nesąžiningų ir neteisėtų veiksmų žalingo poveikio.

2.1.1. Civilinė teisė ir apyvarta

Apyvarta pirmiausia yra ekonominis reiškinys. Ekonomisto požiūriu, apyvarta – tai subalansuotas prekių, paslaugų ir pinigų srautas tarp atskirose ūkio segmentuose veikiančių subjektų (fizinių arba juridinių asmenų) įgyvendinant turtinių gėrybių mainus. Šis turtinių gėrybių apyvartos srautas įmanomas tik tuo atveju, kai pinigų, prekių ir paslaugų rinkos subjektai veikia tik kaip į apyvartą išleistų gėrybių savininkai arba jų įgalioti asmenys – atstovai. (*Perduoti nuosavybės teisę gali tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo.* CK 4.48 str.) Kitas svarbus apyvartos požymis yra tai, kad apyvartos dalyviai (turto, išleisto į apyvartą, savininkai) yra visiškai laisvi, vienas nuo kito nepriklausomi – visus sprendimus dalyvaudami apyvartoje jie priima laisva valia, išreikšdami savo interesus, todėl teisei keliamas uždavinys užtikrinti laisvą (t. y. trečiųjų asmenų veiksmais neveikiamą) apyvartos dalyvių valios formavimą ir teisiškai reikšmingą jos išraiškos formą. Veiksmai, kuriais apyvartos dalyviai išreiškia savo valią siekdami sukurti, pakeisti ar panaikinti civilines teises ir pareigas, CK vadinami sandoriais. Be to, reikia pabrėžti, kad įstatymais gali būti apribota tam tikrų objektų (daiktų arba kito turto) apyvarta, o kai kurių daiktų apyvarta uždrausta visai. Tai daroma stengiantis užtikrinti visuomenės saugumą arba kitus viešuosius interesus. Taigi CK vartojamas civilinės apyvartos terminas apibūdina teisiškai sunormintą ekonominę apyvartą. **Civilinė apyvarta – tai atlyginamas arba neatlyginamas turto perėjimas iš vieno teisės subjekto kitam civilinių sandorių pagrindu.**

2.1.2. Civilinė teisė – ekonominės veiklos planavimo priemonė

Civilinės apyvartos dalyviams labai svarbu turėti pakankamai veiksmingų priemonių savo ekonominei veiklai planuoti. Socialistinėje ekonomikoje vyravo administracinis planavimas, t. y. naudojantis valstybės administracinėmis galiomis buvo sudaromi valstybiniai planai, kurie turėjo privalomą galią ūkio subjektams. Jiems buvo konkrečiai nustatyta, ką ir kiek gaminti, kam realizuoti bei teikti tam tikras paslaugas ir kita. Šių planinių įpareigojimų vykdymas buvo užtikrina-

mas administracinėmis priemonėmis. Laisvos rinkos ekonomikoje tokios ekonomikos planavimo priemonės tapo nepriimtinos. Žinoma, planavimas ir rinkos ekonomikoje yra neišvengiamas, tačiau jis vykdomas pačių rinkos dalyvių[15]. Planavimas prasideda nuo galimybių studijų, verslo planų sudarymo ir užbaigiamas sutarčių sudarymu. Sutartys, kurios susieja jų dalyvius ilgalaikiais įsipareigojimais ir efektyviomis sankcijomis už tokių įsipareigojimų nevykdymą, užtikrina apyvartos dalyvių teisėtus lūkesčius, sudaro prielaidas numatyti trumpalaikius ir ilgalaikius tiek atskiros įmonės, tiek įmonių susivienijimų, tiek tarptautinių ūkio subjektų planus. Laisvos rinkos ekonomikos valstybėse civilinė teisė privalo taip reglamentuoti turtinius santykius, kad rinkos dalyviai, naudodamiesi civilinių įstatymų teikiamomis galimybėmis, galėtų sudaryti patikimus verslo plėtros planus. Todėl Lietuvos įstatymų leidėjas, remdamasis Vakarų Europos valstybių patirtimi, CK įtvirtino dvi svarbias nuostatas, užtikrinančias čia aptariamos civilinės teisės paskirties įgyvendinimą. Pirma, CK 1.2. straipsnis įtvirtina teisėtų lūkesčių principą, kuriuo turi būti vadovaujamasi reglamentuojant turtinius santykius tiek norminiais teisės aktais, tiek sutartimis. Antra, CK 6.189 straipsnis nustato, kad teisėtai sudaryta ir galiojanti sutartis jos šalims turi įstatymo galią. Be to, CK 4.49 str. įtvirtino galimybę apyvartoje sudaryti sandorius dėl nuosavybės įgijimo ir perleidimo į būsimą daiktą (išskyrus registruotinus daiktus), taip dar labiau sustiprindamas sutarčių instituto reikšmę planuojant ūkinę veiklą.

2.2. Civilinės teisės ideologiniai pagrindai ir tikslai

Civilinės teisės tikslai – tai civilinės teisės paskirties konkretizavimas, atsižvelgiant į konkrečius valstybės ekonominės ir socialinės politikos uždavinius, kuriuos įvykdyti savo valstybės piliečiams (rinkėjams) yra įsipareigoję valstybės politikai – asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys įstatymų leidyboje. Taigi civilinės teisės tikslus lemia valstybės vykdoma politika ir jos suformuota teisinė ideologija.

[15] Teiginys, kad „planavimas rinkos ekonomikoje (realiai) vykdomas pačių rinkos dalyvių“, teisingas tik santykinai. Nėra valstybių, kurios visiškai nesikištų į rinkos dalyvių santykius. Pagal kišimosi laipsnį ekonominių santykių sistemos gali būti skirstomos į: a) planinės (maksimalus), b) absoliučiai laisvos (minimalus) ir c) mišrios ekonomikos. Pastarajai, t. y. „c“, grupei priskiriamos vadinamosios „moderniosios“ valstybės mėgina rasti aukso vidurį tarp „a“ ir „b“ variantų.

Per XIX ir XX a. pasaulyje buvo sukurta daug įvairių socialinių-ekonominių doktrinų ir jų pagrindu formuojama valstybių politika. Šios sistemos buvo labai įvairios – nuo absoliučiai liberalių laisvos rinkos ekonominių sistemų, kuriose viešpatavo nuosavybės neliečiamumo ir nevaržomos sutarčių laisvės principai, iki visišku administraciniu planavimu pagrįstos socialistinės socialinės-ekonominės sistemos, kurioje tiek privačioji nuosavybė, tiek sutarčių laisvės principas buvo ignoruojami[16]. Tad galima trumpai apibūdinti, kad liberalioji politika civilinei teisei kelia tikslą apsaugoti privačiąją nuosavybę ir užtikrinti sutarčių laisvę, o proletariato diktatūros valstybėje civilinei teisei, kaip ir to meto teisei apskritai, buvo iškeltas tikslas slopinti vadinamąją „išnaudotojų klasę“ ir griauti jos egzistavimo pagrindą – privačiąją nuosavybę. Tačiau būtina pabrėžti, kad tai – kraštutinės (dešiniąją ir kairiąją) politikos sferos paribius atstovaujančios doktrinos. Todėl protingos ir subalansuotos politikos požiūriu netinkamos užtikrinti nuoseklią visuomenės socialinę-ekonominę raidą.

XIX ir XX a. sandūrai buvo būdinga socialinių doktrinų gausa

---

[16] Liberalioji ekonominė politika siekia skatinti individualią iniciatyvą versle, o į socialinius klausimus kreipiama mažiau dėmesio. Klasikinės liberalios ekonominės raidos doktrinoje valstybė neturi kištis į privačius apyvartos reikalus, kiekvienas rinkos dalyvis privalo pasikliauti tik savo sugebėjimais. Valstybė yra tik „naktinis sargas“, kuris saugo privačią nuosavybę, bet nesikiša į savininko reikalus – tai plačiai žinomas vaizdingas liberaliosios ekonomikos doktrinos kūrėjų valstybės vaidmens apibūdinimas ekonominių santykių srityje. Šios doktrinos kūrėjų požiūriu, iš civilinės teisės nereikalaujama sunorminti pačios apyvartos, o tik apginti nuo bet kokių pažeidimų privataus asmens nuosavybę. O turtinius santykius apyvartos dalyviai turėtų reglamentuoti patys – sutartimis. Jau žinome, kad socialinių problemų ignoravimas sudarė prielaidas klasiniam susiskaidymui, antagonizmui, dideliems socialiniams sukrėtimams, revoliucijoms. Galiausiai Rusijoje buvo sukurta vadinamoji realaus socializmo visuomenė, kurioje neliko vietos ne tik liberalizmui, bet ir privačiai nuosavybei bei sutarčių laisvei. Pagrindinis to meto Rusijos politikos tikslas buvo sunaikinti buržuaziją kaip išnaudotojų klasę ir įtvirtinti darbininkų diktatūrą. Šio tikslo siekiant reikėjo sunaikinti ne tik tai klasei priklausiusius žmones, bet ir visą jų sukurtą teisinę-ekonominę sistemą. Visi pagrindinai ekonominės apyvartos santykiai tapo reglamentuojami administracinės teisės priemonėmis. Tai reiškė, kad prekių ir paslaugų gamintojai negalėjo savarankiškai priimti jokių ekonominių sprendimų (pvz., ką gaminti, kam ir už kokią kainą savo gaminius parduoti ir kt.). Susiklosčius tokioms sąlygoms, civilinė teisė iš esmės prarado savo prigimtinę paskirtį. Šio socialinio eksperimento padariniai taip pat žinomi. Tiek Rusijoje, tiek kitose šalyse, kuriose buvo bandoma diegti socialistinės ideologijos suformuotą ekonominių santykių sistemą, buvo sužlugdyta normali socialinė-ekonominė raida ir teko sugrįžti prie privačios nuosavybės bei rinkos dėsniais pagrįsto turtinių santykių reglamentavimo teisės sistemos atkūrimo.

ir bandymai jas pritaikyti atskirų valstybių socialinei-ekonominei raidai keisti. XX a. antrojoje pusėje teko sunkus uždavinys – sukurti priemones praeityje iškilusioms problemoms spręsti ir prisitaikyti prie naujų socialinių-ekonominių postindustrinės visuomenės reiškinių, kurie ypač išryškėjo praktikoje naujausius mokslo ir informacinių technologijų laimėjimus. Naujos, labai veiksmingos transporto, ryšių priemonės bei informacinės technologijos paspartino tarptautinių ekonominių santykių plėtrą. Prasidėjo globalizacijos procesai, tarptautinė ekonominė ir politinė integracija. Ypač šie procesai paspartėjo po Antrojo pasaulinio karo. „*XX a. savo technologijomis, politiniais ar ekonominiais procesais mokė žmoniją bendradarbiauti, racionaliai spręsti problemas ir konfliktus. Joks kitas civilizacijos tarpsnis taip nesuartino žmonijos, kaip šis*“[17]. XX a. tapo žmogiškųjų gėrybių – prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių visokeriopo puoselėjimo ir apsaugos amžiumi. Susiformavo žmogaus teisių doktrina, kuria remiantis buvo sukurti tarptautinės teisės aktai, įtvirtinantys šių teisių įgyvendinimo ir apsaugos garantiją (pvz., Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija), sukurtos atitinkamos institucijos, turinčios taikyti šių aktų normas (Europos Žmogaus Teisių Teismas). Valstybės, ratifikavusios šią Konvenciją, įsipareigojo ne tik ją taikyti, bet ir užtikrinti, kad visi valstybėje priimami teisės aktai atitiktų konvencijos reikalavimus. Tad galime teigti, kad XX a. žmogaus teisių doktrina tapo ideologiniu civilinės teisės pamatu, pakeitė civilinės teisės klasinį pobūdį, kai viena klasė viešpatavo, o kita buvo slopinama. Civilinė teisė tapo žmogiškųjų gėrybių puoselėtoja vadovaujantis bendraisiais sąžiningumo, protingumo ir teisingumo kriterijais.

Integraciniai procesai veikė ir tų valstybių, kurios įsiliejo į šiuos procesus, civilinės teisės tikslą – užtikrinti veiksmingą tarptautinių ekonominių santykių reglamentavimą. Kiekviena valstybė, siekdama ekonominės ir politinės pažangos, turėjo savo nacionalinę civilinę teisę derinti su kitų valstybių teise, kad teisė nedarytų kliūčių investicinių ir prekybinių santykių plėtrai. Padidėjo tarptautinės privatinės teisės reikšmė. Daugelis turtinių santykių, kuriuose yra užsienio elementas, reg-

[17] *Lakis J.* Taikinamosios veiklos idėjos, patyrimas ir plėtotės perspektyvos // Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. T. 21(13).

lamentuojami ne nacionalinės teisės, bet tarptautinių sutarčių ir konvencijų normomis.

2.3. Civilinės teisės funkcijos

Civilinės teisės paskirtis ir tikslai įgyvendinami per civilinės teisės funkcijas, kurias nagrinėja teisės teorijos mokslas. Pasiremsime prof. A. Vaišvilos vadovėlyje „Teisės teorija“ pateikta teisės funkcijų klasifikacija ir jų turinio apibūdinimu. Mūsų manymu, civilinei teisei būdingos dvi pagrindinės funkcijos – reglamentavimo (reguliavimo) ir valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo. Be šių pagrindinių funkcijų, civilinei teisei būdinga papildoma, pagalbinio pobūdžio informavimo funkcija. Ši funkcija laikytina papildoma todėl, kad jos pobūdis yra ne tik teisinis, bet ir technologinis. Teisinėje literatūroje paplitusi nuomonė, kad civilinė teisė turi apsauginę funkciją. Tačiau reikėtų sutikti su A. Vaišvila, kuris pagrįstai teigia, kad tai nėra savarankiška funkcija. Ji yra kitų pagrindinių funkcijų sudedamoji dalis. Civilinės teisės paskirtis ir tikslai, kuriuos iš esmės sąlygoja jos reglamentavimo objekto pobūdis, nulemia reikšmingus šių funkcijų įgyvendinimo ypatumus civilinėje teisėje.

2.3.1. Reglamentavimo funkcija

Reglamentavimo funkcija įgyvendinama valstybės nustatytomis civilinės teisės normomis, kurios nustato civilinių teisinių santykių dalyvių privalomo ir leistino elgesio ribas. Šiuolaikinis požiūris į teisę pakeitė ir civilinės teisės reglamentavimo priemones. Šiuolaikinėms demokratinėms valstybėms būdinga, kad teisinio reglamentavimo poveikis civilinės teisės subjektams daromas pasitelkiant ne tik įstatymo normomis nustatytas visuotinai privalomas elgesio taisykles, bet ir bendruosius teisės principus, teismų praktiką bei teisės doktriną. Būtent tokį požiūrį į teisę ir teisinį reglamentavimą įtvirtina naujasis Lietuvos CK. Civilinės teisės reglamentavimo funkcijos ypatumas yra tas, kad įstatymų leidėjas suteikia galimybę patiems teisinio santykio dalyviams neperžiangiant įstatymo nustatytų ribų savitarpio susitarimu nustatyti patiems sau teises ir pareigas bei atsakomybę už jų pažei-

dimą. Sutartis tampa reikšmingu civilinių santykių teisinio reglamentavimo mechanizmo elementu. Ją sudariusiems asmenims sutartis turi tokią pat galią kaip ir įstatymas. CK 6.189 straipsnis nustato, kad:

> *„[…] teisėtai sudaryta ir galiojanti sutartis jos šalims turi įstatymo galią. Sutartis įpareigoja atlikti ne tik tai, kas tiesiogiai joje numatyta, bet ir visa tai, ką lemia sutarties esmė arba įstatymai“.*

Todėl civilinei teisei būdingas dispozityviųjų normų dominavimas. Dispozityviosios normos nustato teisinio santykio dalyvių elgesio taisykles, kurios taikomos tik tuo atveju, kai patys santykio dalyviai nenori savo santykių sureguliuoti sutartimi arba kai sutartimi sureguliuoti ne visi šia sutartimi nustatomi santykių aspektai. Civilinė teisė turi ir imperatyviųjų normų. Imperatyviosios teisės normos civilinio teisinio santykio šalims nustato privalomas elgesio taisykles, kurių teisinio santykio šalys negali pakeisti. Tačiau civilinėje teisėje imperatyviosios normos nustatomos ir taikomos tik išimtiniais atvejais, kai siekis apginti vieno teisinio santykio subjekto teises ir interesus nuo kitos šalies neteisėtų veiksmų sutampa su viešųjų interesų apsauga, taip pat siekiant užtikrinti, kad privačiuose santykiuose būtų laikomasi sąžiningumo, protingumo ir teisingumo reikalavimų, nebūtų pažeidžiama viešoji tvarka. Todėl civilinėje teisėje, skirtingai nei viešojoje, galioja principas, kad leidžiama viskas, kas neuždrausta. Šio principo esmę ir jo įgyvendinimo sąlygas nustato CK 1.136 straipsnis. Civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindai nustato, kad:

> *„Civilinės teisės ir pareigos atsiranda šio kodekso ir kitų įstatymų numatytais pagrindais, taip pat iš fizinių asmenų ir organizacijų veiksmų, kurie, nors ir nėra įstatymų numatyti, bet pagal civilinių įstatymų bendruosius pradmenis bei prasmę sukuria civilines teises ir pareigas“.*

Civilinių teisinių santykių dalyvių vaidmuo reglamentuojant jų santykius įtvirtintas ir CK 1.5 straipsnio 3 dalyje:

> *„Kai įstatymai nedraudžia civilinių teisinių santykių subjektams šalių susitarimu nusistatyti tarpusavio teisių ir pareigų, šie subjektai turi vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“.*

Imperatyviųjų ir dispozityviųjų normų derinimo būdas ir jų san-

tykis yra esminis civilinio teisinio reglamentavimo požymis, skiriantis civilinę teisę kaip teisės šaką nuo viešosios teisės. **Šis požymis leidžia suformuluoti vieną iš pagrindinių civilinės teisės postulatų – civilinių santykių srityje leidžiama viskas, kas neuždrausta.**

2.3.2. Valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo funkcija

Valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo funkcija civilinėje teisėje įgyvendinama taip pat ypatingai, t. y. kitu būdu nei viešojoje teisėje. Laisvos ekonomikos rinkos sąlygomis valstybė minimaliai kišasi į privačių santykių sritį. Civilinės teisės normomis reglamentuojamų santykių pažeidėjui valstybė pasirengusi taikyti valstybės prievartos priemones. Tačiau tų prievartos priemonių pobūdį ir mastą paprastai nustato patys teisinių santykių dalyviai, o valstybės institucijų, taikančių tas prievartos priemones, veikimas taip pat priklauso nuo teisinio santykio dalyvio, kurio teisės pažeistos, valios, išreikštos jo ieškinio pareiškime teismui. Prievartos priemonių, taikomų pažeidėjui, pobūdis ir tikslas taip pat yra specifiški – prievartos priemonė nukreipta ne į pažeidėjo asmenybę, o tik į jo turtą. Pagrindinis prievartos priemonių taikymo tikslas yra ne nubausti pažeidėją, o atlyginti nukentėjusiajam padarytą žalą arba (ir) paskatinti įvykdyti savo įsipareigojimus. Todėl pagrindinės sankcijos civilinėje teisėje yra turtinio pobūdžio – nuostolių atlyginimas ir netesybos (bauda arba delspinigiai). Kadangi nukentėjusysis yra privatus asmuo, teismo priteistas nuostolių atlyginimas ar netesybos sumokamos nukentėjusiajam, o ne valstybei, kaip būna taikant sankcijas, kai pažeidžiami viešosios teisės reglamentuojami teisiniai santykiai. Valstybės prievartos legalizavimo ir normavimo ypatumai sąlygoja civilinio teisinio reglamentavimo metodo ypatumą – pažeistų civilinių teisių gynimą pateikiant ieškinį ir turtinį civilinės teisinės atsakomybės pobūdį.

2.3.3. Informavimo funkcija

Šios funkcijos būtinybę lemia kelios aplinkybės. Pirmiausia – teisės aktai turi būti visiems viešai prieinami. Visi teisės subjektai turi

turėti galimybę susipažinti su įstatymais, kad jų elgesys būtų teisėtas ir racionalus. Todėl civilinėje teisėje nusistovėjusi imperatyvi norma, kad galioja tik įstatymų nustatyta[18] tvarka paskelbti civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai, o paskelbti civiliniai aktai neveikia atgaline tvarka (CK 1.7 str. *Civilinių įstatymų galiojimas*). Antra vertus, civilinėje teisėje daroma prielaida, kad visi civilinės teisės subjektai yra protingi ir rūpestingi, todėl jie tvarkydami savo reikalus turi susipažinti su galiojančiais įstatymais, o prireikus kreiptis į teisės ekspertus dėl jų esmės išsiaiškinimo ir taikymo. Todėl CK 1.6 straipsnis nustato įstatymų žinojimo prezumpciją:

> *„Įstatymų nežinojimas ar netinkamas jų nuostatų suvokimas neatleidžia nuo juose numatytų sankcijų taikymo ir nepateisina įstatymų reikalavimų nevykdymo ar netinkamo jų vykdymo“.*

Kontroliniai klausimai:

1. Kas lemia civilinės teisės tikslus?
2. Ar civilinės teisės paskirtis ir tikslai kinta?
3. Kokios vertybės sudaro šiuolaikinės civilinės teisės ideologinį pagrindą?
4. Kuo pasireiškia civilinės teisės tikslų ir ideologijos ryšys?
5. Kuo pasireiškia civilinės teisės paskirties, tikslų ir funkcijų ryšys?
6. Kokie yra civilinės teisės reglamentavimo funkcijos ypatumai?
7. Kokie yra civilinės teisės valstybinės prievartos legalizavimo ir normavimo funkcijos ypatumai?
8. Kaip civilinė teisė taikoma planuojant ūkinę veiklą (verslą)?

[18] Apie įstatymų ir kitų norminių aktų skelbimo tvarką rašoma skyriuje „Civilinės teisės šaltiniai“.

3 poskyris.
LIETUVOS CIVILINĖS TEISĖS REGLAMENTAVIMO OBJEKTAS

3.1. Lietuvos civilinės teisės reglamentuojamų santykių rūšys

Civilinės teisės reglamentavimo objektą, kaip tam tikrą visuomeninių santykių sritį ir šiai sričiai priskiriamų santykių rūšis, apibūdina CK 1.1. straipsnio 1 dalis:

> *„Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas reglamentuoja asmenų turtinius santykius ir su šiais santykiais susijusius asmeninius neturtinius santykius, taip pat šeimos santykius. Įstatymų nustatytais atvejais šis kodeksas taip pat reglamentuoja ir kitokius asmeninius neturtinius santykius“.*

Remiantis šiuo straipsniu galima teigti, kad civilinės teisės reglamentavimo objektą sudaro trijų rūšių visuomeniniai santykiai:

- turtiniai santykiai;
- asmeniniai neturtiniai santykiai***, susiję*** *su turtiniais santykiais*;
- asmeninai neturtiniai santykiai***, nesusiję*** *su turtiniais santykiais.*

Analizuojant 1.1. straipsnį galima susidaryti nuomonę, kad ketvirtoji visuomeninių santykių rūšis kaip savarankiškas civilinio teisinio reglamentavimo objektas yra šeimos santykiai. Socialistinio laikotarpio civilinės teisės doktrina ir teisėkūra, taip pat ir Lietuvos, šeimos santykius laikė atskiru teisinio reglamentavimo objektu, o šeimos teisę savarankiška teisės šaka, nes turtiniai santykiai šeimoje buvo laikomi išvestiniais iš asmeninių sutuoktinių santykių. Todėl jie nebuvo laikomi civilinės teisės reglamentavimo dalyku. Tačiau rinkos ekonomikos šalyse sutuoktinių ir kitų šeimos narių santykiams buvo teikiama daugiau reikšmės. Sužadėtuvių ir vedybų sutartys, separacijos institutas, sutartys dėl sutuoktinio atskiro turto tvarkymo ir kt. aiškiai paro-

dė turtinių santykių šeimoje reikšmę, jų savarankiškumą ir poreikį reglamentuoti juos civilinės teisės priemonėmis. Naujasis CK tiek asmeninių, tiek turtinių šeimos santykių reglamentavimą įtraukė į CK reglamentavimo objektą, todėl civilinės teisės reglamentuojamų santykių klasifikacijoje, mūsų nuomone, jie nėra savarankiška santykių grupė, o įsilieja į anksčiau nurodytą trijų elementų klasifikaciją. Tačiau negalima neatsižvelgti į šeimos santykių specifiką, todėl šeimos santykių reglamentavimui skirta atskira CK Trečioji knyga, kurios normos šeimos santykių srityje yra specialiosios (*lex spacialis*), palyginti su kitų CK knygų normomis. CK 3.1 straipsnis nustato, kad „*Kitų Civilinio kodekso knygų ir kitų civilinių įstatymų normos šeimos santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja šios knygos normos*“.

3.2. Turtiniai santykiai

3.2.1. Turto samprata ir jo formos

Turtinius santykius, kaip visuomeninių santykių rūšį, apibūdina šių santykių objektas – turtas. Tačiau turto apibrėžimas CK nesuformuluotas. Ekonomikos teorijoje vyrauja nuomonė, kad turtu laikytina *bet kas, kas turi vertę ir yra asmens nuosavybė*. Toks turto apibūdinimas yra tinkamas, tačiau teisę studijuojančiajam jis taps labiau suvokiamas tik tada, kai atskleisime žodžių „*bet kas, kas turi vertę*“ prasmę. Pirmiausia, teisininkui tai reiškia, kad tas, kas turi vertę turi būti suvokiamas kaip civilinės teisės objektas, nes tik tokiu atveju jis gali tapti apyvartos ir ją aptarnaujančių sandorių objektu. Teisės aktai, kurie reglamentuoja turtinius santykius, siekdami efektyvaus reglamentavimo tikslo, pateikia savo turto, kaip teisų objekto charakteristikas ir jų klasifikacijas. Todėl apibrėžiant turto sampratą reikia remtis ne tik ekonomikos mokslo definicijomis, bet ir įstatymų apibrėžimais.

Turto terminas vartojamas tiek CK, tiek daugelyje kitų įstatymų. Tačiau tik kai kuriuose iš jų pateikiama, pavyzdžiui, Valstybės ir savivaldybių turo valdymo, naudojimo ir disponavimo juo, Turto vertinimo pagrindų, Gyventojų pajamų mokesčių įstatymuose pateikiami turto apibrėžimai ir jo formos. Turto prasmę geriausiai atskleidžia Gyventojų pajamų mokesčių įstatyme suformuluota turto sąvoka: „*Tur-*

tas – kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, vertybiniai popieriai ir išvestinės finansinės priemonės, kitas nematerialus turtas“. Remiantis šiuo apibrėžimu galima padaryti dvi svarbias išvadas: pirma, turtas yra ne tik daiktai, kurie naudojami žmogaus poreikiams tenkinti, bet ir tam tikros teisinės-finansinės priemonės, išreiškiančios jų savininko teises ir sukuriančios atitinkamą mechanizmą reikalauti kitų asmenų veikti jų naudai, antra, turtas gali būti materialus ir nematerialus. Turto skirstymas į materialų – *„res corporales“* ir nematerialų – *„res incorporales“* buvo žinomas jau Romos privatinėje teisėje. Materialus turtas – tai žmogaus jutimo organais suvokiami daiktai, o nematerialus turtas yra išreikštas finansiniuose dokumentuose bei kituose intelektinės veiklos produktuose, ir todėl suvokiamas ne pojūčiais, o tik iš sąvokų[19].

CK 1.97 straipsnio 1 dalis turtą, kaip civilinių teisinių santykių objektą, taip pat apbūdina kaip materialų ir kaip nematerialų:

> *„Civilinių teisių objektai yra daiktai, pinigai ir gėrybiniai popieriai, kitas turtas bei turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės gėrybės“.*

Pagal CK 4.1 straipsnį materialus turtas – daiktai yra iš gamtos pasisavinti arba gamybos procese sukurti materialaus pasaulio dalykai, o nematerialus turtas išreikštas teisiniuose dokumentuose bei intelektinės veiklos produktuose. *Pavyzdžiui, kai komercinis bankas paskolina bendrovei tam tikrą pinigų sumą, sudarytos sutarties pagrindu bankas įgyja teisę reikalauti iš skolininko nustatytu laiku mokėti jam palūkanas ir grąžinti atitinkamas paskolintų lėšų sumas. Šias teises ban-*

[19] Civilinės teisės doktrinos raidoje buvo laikotarpis, kai turto skirstymas į materialųjį ir nematerialųjį buvo paneigtas. Kai kurie teisės mokslininkai Romos teisininkų daiktų skirstymą į *res corporales* ir *res incorporales* laikė „išsigalvojimu“, kuris šiuolaikiniam teisininkui nesuvokiamas. Tačiau Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius S. Beliackinas tokius teiginius griežtai kritikavo ir tvirtino, kad civilinių teisių objektų skirstymas į kūniškus ir nekūniškus yra praktiškas, gyvenimiškas ir šiuolaikinės pažangos sąlygomis neišvengiamas. Praktiškumo reikšmę apibūdindamas šią problemą pabrėžė ir sovietinių laikų rusų mokslininkas O. Joffe. Jis teigė, kad ta aplinkybė, kad *res incorporales* daiktai nebuvo materialaus pasaulio (gamtos) dalis, romėnams nebuvo reikšminga. Jiems buvo svarbu surasti būdą, kaip neįprastam reiškiniui suteikti įprastą teisinę formą. Ir jeigu tokį būdą pavykdavo surasti, tai ir problema būdavo laikoma išspręsta, neatsižvelgiant į tai, ar toks sprendimo būdas atitinka tradicinį ir visų pripažintą požiūrį. Šis romėniškas požiūris atsispindi ir šiuolaikinėje civilinės teisės doktrinoje. Pvz., teigiama, kad į klausimą, kas yra daiktas (civilinių teisių objektas), atsako ne fizikos mokslas, bet apyvarta.

kas gali perleisti kitam bankui ir už tai gauti pinigų. Akivaizdu, kad banko reikalavimo teisės yra turtas, nes jos gali būti apyvartos sandorių objektas.

Remdamiesi pliuralistine objektų doktrina, t. y. kai asmens teisių objektu gali būti ne tik materialus daiktas, bet ir kitos turtinės gėrybės, t. y. nematerialus turtas, būtina tiksliai nustatyti materialaus ir nematerialaus turto santykį. Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad visi cituotame CK 1.97 str. nurodyti civilinių teisių objektai yra lygiaverčiai. Iš tikrųjų taip nėra, nes vieni objektai yra konkrečios gėrybės, kurios vartojamos žmonių poreikiams tenkinti arba naudojamos kurti (gaminti) kitas gėrybes, kiti – tik fikcijos arba juridinės technikos priemonės, naudojamos tikrųjų gėrybių apyvartai aptarnauti.

Prie pirmųjų priskirtinas materialusis turtas (daiktai, daiktų kompleksai) ir intelektinis turtas – intelektinės veiklos rezultatai (meno, mokslo ir literatūros kūriniai, išradimai, dizainas ir pan.) bei žmogiškieji ištekliai. Apibendrintai šis nematerialusis turtas gali būti vadinamas intelektine nuosavybe arba intelektiniais ištekliais, tačiau teisinėje literatūroje intelektinės nuosavybės terminas susiformavo dar iki žinių visuomenės atsiradimo, todėl jis vartojamas apibūdinti tik autorių ir patentų teisės saugomus intelektinės veiklos rezultatus ir neapima ekonomikos ir socialinei plėtrai ypač reikšmingų veiksnių kaip žmogiškųjų gebėjimų arba žmogiškojo kapitalo, nepatenkančių į intelektinės nuosavybės apsaugos sistemą. Žinių visuomenės tyrinėtojai teigia, kad, nepaisant to, kad pagrindinis turtas sukuriamas nebe materialiniu, o intelektiniu kapitalu, intelektiniai ištekliai kaip turto forma nesulaukė visuotinio pripažinimo[20].

Kiti objektai, kurie sukuriami kaip juridinės technikos priemonės – nematerialus turtas (finansinis turtas) – atsirado siekiant palengvinti ir suaktyvinti finansinius reikalavimus pažyminčių dokumentų apyvartą ir siekiant palengvinti nuosavybės suvisuomeninimą, t. y. jos koncentravimą, valdymą ir disponavimą. *Pavyzdžiui, keli asmenys nutarė įsteigti akcinę bendrovę, tačiau, jeigu jų įnašų į bendrovės kapitalą*

[20] Intelektinių išteklių pragmatiniam pritaikymui dar nėra abejonių nekeliančios metodikos, todėl ne ne visi intelektiniai ištekliai gali būti individualizuoti ir tapti apyvartos sandorių objektu. Plačiau apie tai žr.: Buračas Antanas. Internetinė finansų ir investicijų informacija. – Enciklopedinis finansų ir ekonomikos žinynas. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2006. P. 226.

nepakanka visavertei bendrovės veiklai, įsteigta bendrovė kaip juridinis asmuo gali pasirinkti keletą būdų kaip padidinti savo kapitalą: išleisti papildomų akcijų, išleisti obligacijų arba pasiskolinti iš banko. Lėšos, kurias sumokės akcijų arba obligacijų pirkėjai, taip pat pagal paskolos sutartį gautos lėšos taps akcinės bendrovės nuosavybe, o akcijų ir obligacijų pirkėjai bei lėšas paskolinęs bankas turės tam tik reikalavimo teises (gauti iš bendrovės dividendus arba palūkanas ir pan.). Šios teisės turi vertę, todėl jos vadinamos finansiniu kapitalu ir gali būti perleistos kitiems, t. y. gali būti civilinės apyvartos savarankiškas objektas.

Nuo daiktų finansinis turtas skiriasi tuo, kad suvokiamas ne jutimais, kaip daiktai, bet sąvokomis, kurios suformuluotos teisiniuose dokumentuose. Šis turtas neturi kūniškumo ir negali patenkinti žmogaus vartojimo poreikių, tenkina tik apyvartos procedūrų poreikius, todėl daiktai ir intelektinė nuosavybė visada išlieka svarbiausias turtinių santykių objektas, nes tik jie turi savybes, dėl kurių gali būti ir materialinių, ir dvasinių poreikių tenkinimo priemone ir taip reprodukuoti žmogaus fizines ir kūrybines galias arba įsilieti į naujų produktų vertę. Finansinis turtas tokios funkcijos atlikti negali, nes jis yra tik priemonė įgyti daiktus, arba kalbant šiuolaikine finansininkų kalba – civilinės apyvartos finansinis instrumentas. Nors šiuolaikinėje civilinėje apyvartoje vyrauja ne daiktai, bet nematerialusis (finansinis) turtas, jis niekada nepakeis daiktų[21]. Vadinasi, nematerialus turtas yra gėrybė tik todėl, kad jis ateityje gali būti transformuotas į materialųjį turtą (t. y. gali būti panaudotas kaip priemonė turtinei naudai gauti bei ekonominėms gėrybėms kurti). Be daiktų nebūtų nei nuosavybės, nei kitokių teisinių santykių, nes *res incorporales* prarastų savo vertę ir prasmę, todėl daiktai ir intelektinė nuosavybė laikytini **pagrindiniu (pirminiu)** turtinių teisių objektu, o nematerialųjį turtą galima vertinti tik kaip **išvestinį (antrinį)** teisių objektą, kurio paskirtis aptarnauti pagrindinių objektų apyvartą[22].

---

[21] Dėl šios priežasties baudžiamoji teisė turto terminui suteikia kitokią, siauresnę, reikšmę – turtu laikomi tik daiktai. Apie tai plačiau: *Fedosiuk O.* Nuosavybė ir turtas Baudžiamajame ir Civiliniame kodeksuose. Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. Nr. 28(20). P. 80–87.

[22] Plačiau apie daiktus kaip civilinių teisių objektą žr.: *Pakalniškis V.* Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje // Jurisprudencija. – Vilnius: MRU, 2005. Nr. 71(63). P. 76–85.

3.2.2. Turtiniai santykiai – civilinės teisės reglamentavimo objektas

Turtiniai santykiai – tai santykiai, kurie susiklosto tarp asmenų[23] dėl vienos ar kitos formos turto. Beveik visi turtiniai santykiai yra teisinio reglamentavimo objektas, bet ne visi jie yra civilinės teisės reglamentavimo objektas. Skirtingą teisinę turtinių santykių prigimtį lemia šių santykių dalyvių teisinis statusas. Vieni jų susiklosto privačiuose santykiuose, tarp teisiškai vienas kitam nepavaldžių asmenų, kiti – viešosios teisės reguliuojamame visuomeninių santykių sektoriuje. Nors visuomeninių santykių objektas taip pat yra turtas, bet tarp šių santykių subjektų yra tarpusavio teisinė priklausomybė – administracinis pavaldumas, pagrįstas viešosios teisės normomis. Taigi šiuo atveju vienas asmuo kitam asmeniui turi perduoti turtą, mokėti pinigus (pvz., mokėti mokesčius) ne savo laisva valia, o todėl, kad tokią pareigą jam nustato įstatymas. Ši aplinkybė objektyviai reikalauja specialaus šių santykių reglamentavimo metodo. Todėl pagal CK 1.1. straipsnį turtinius santykius, kurie *pagrįsti įstatymų nustatytu asmenų pavaldumu valstybės institucijoms ir kurie tiesiogiai atsiranda, kai valstybės institucijos atlieka valdžios funkcijas (realizuojamas pavaldumas) arba įstatymų nustatytas asmenims pareigas valstybei, ar jos taiko įstatymų nustatytas administracines ar baudžiamąsias sankcijas*, reguliuoja ne civilinė, bet viešoji teisė.

Taigi civilinė teisė reguliuoja ne visus turtinius santykius, o tik tuos, kurie susiklosto tarp laisvų, t. y. teisiškai vienas kitam nepavaldžių asmenų.

---

[23] Asmenys, tarp kurių susiklosto civilinės teisės reglamentuojami santykiai, gali būti fiziniai asmenys (žmonės) arba juridiniai asmenys – išvestiniai, t.y. žmonių sukurti ir jų arba visuomenės naudai veikiantys teisės subjektai (valstybė, savivaldybės, akcinės bendrovės, ūkinės bendrijos, įstaigos, visuomeninės, politinės ir kitos organizacijos). Apie asmenis žr. šio vadovėlio II skyriuje.

3.3. Asmeniniai neturtiniai santykiai

3.3.1. Asmeninių neturtinių santykių samprata

Asmeniniai neturtiniai santykiai nuo turtinių skiriasi savo objektu. Turtinių santykių objektas yra daiktai ir kitas turtas, kuris nėra neatskiriamai susietas su jo savininku. Tai reiškia, kad šio turto savininkas gali savo nuožiūra šiuos objektus kaip savo turtą perduoti kitiems asmenims. Perduodama įvairiais būdais: parduodama, dovanojama, išnuomojama, investuojama, suteikiama panaudai ir kitaip. Šie būdai vadinami turto perdavimo teisiniu pagrindu. Visiškai kitokios yra asmeninių neturtinių santykių objekto savybės. Asmeninių neturtinių santykių objektas yra ne turtas, o tam tikra asmens nuo jo neatskiriama ***įgimta arba įgyta*** savybė. Šio objekto ypatumas yra tai, kad jis neatskiriamas nuo jo turėtojo, nes jis yra jo substancija. Jis neturi ekonominės vertės, t. y. jo negalima įvertinti pinigais, todėl asmeninių neturtinių santykių objektas paprastai negali būti perleistas nei kitų asmenų nuosavybėn, nei perduotas kitiems asmenims naudotis pagal nuomos, panaudos sutartis arba kitaip.

Kiekviena asmens savybė yra jam pačiam reikšminga. Tačiau civilinė teisė reglamentuoja tik tuos asmeninius santykius, kurie yra reikšmingi ne tik pačiam asmeniui, bet ir visuomenei. Teisė paprastai neturi kištis į tuos asmeninius neturtinius santykius. Todėl **asmeninių neturtinių santykių reglamentavimas yra *išimtinis civilinės teisės reglamentavimo objektas***, t. y. civilinė teisė reglamentuoja tik tuos asmeninius neturtinius santykius, kuriuos numato CK arba kitas įstatymas. Vadinasi, jei įstatymai nenustato, kad vieni ar kiti asmeniniai neturtiniai santykiai yra reglamentuojami civilinės teisės normomis, tai jie ir nepatenka į civilinės teisės reglamentavimo sritį. Jeigu palyginsime asmeninių neturtinių santykių ir turtinių santykių priskyrimo prie civilinės teisės reglamentavimo srities būdus, tai pastebėsime esminį skirtumą – *civilinė teisė reglamentuoja visus turtinius santykius, kurių nereglamentuoja viešoji teisė, o asmeninius neturtinius ne visus, o tik tuos, kuriuos nurodo CK arba kiti civiliniai įstatymai.*

3.3.2. Asmeninių neturtinių santykių rūšys

Civilinės teisės reglamentuojami asmeniniai neturtiniai santykiai skirstomi į dvi rūšis:

- asmeninius neturtinius, susijusius su turtiniais;
- asmeninius neturtinius, nesusijusius su turtiniais.

Pirmajai rūšiai priskiriamų santykių objektas yra tokia asmeninė gėrybė, kurios naudojimas gali sukurti turtinius santykius. Tokios gėrybės yra autorystė, juridinio asmens pavadinimas, prekės ženklas. Pavyzdžiui, literatūros kūrinio autorius pagal sutartį gali kitam asmeniui suteikti teisę išleisti ir platinti kūrinį. Sudarius tokią sutartį tarp autoriaus ir kitų asmenų užsimezga ne tik asmeninio pobūdžio, bet ir turtiniai santykiai. Civilinė teisė privalo visus tokius santykius reglamentuoti, kad užtikrintų ne tik asmeninių neturtinių gėrybių apsaugą, bet ir tų gėrybių turėtojo turtinių interesų gynimą nuo pažeidimų. Todėl CK 1.1 straipsnis nustato taisyklę, kad civilinė teisė reglamentuoja „[…] *asmenų turtinius santykius ir su šiais santykiais susijusius asmeninius neturtinius santykius* […]“. Tokia įstatymo formuluotė reiškia, kad įstatymų leidėjas ir turtinius santykius, ir asmeninius neturtinius santykius, susijusius su turtiniais, kaip civilinės teisės reglamentavimo objektą traktuoja vienodai. Iš to darome išvadą, kad asmeniniai neturtiniai santykiai, susiję su turtiniais, kaip ir kiti turtiniai santykiai, patenka į civilinės teisės reglamentavimo sritį.

Visiškai kitaip nei civilinės teisės reglamentavimo objektas apibrėžiama antroji asmeninių neturtinių santykių rūšis – asmeniniai santykiai, nesusiję su turtiniais. Anksčiau nurodytame CK 1.1. straipsnyje formuluojama nuostata, kad „*Įstatymų nustatytais atvejais šis kodeksas taip pat reglamentuoja ir kitokius asmeninius neturtinius santykius.*“ Ši įstatymo nuostata reiškia, kad tie asmeniniai santykiai, kurie nesusiję su turtiniais, paprastai nėra civilinės teisės reglamentavimo dalykas. Į civilinio teisinio reglamentavimo sritį tokie santykiai gali patekti tik pagal specialius įstatymo nustatytus pagrindus. Pavyzdžiui, garbės ir orumo bei kitų asmens specifinių asmeninių gėrybių (vardo, atvaizdo, kūno ir patalpos neliečiamumo, privačios informacijos ir kt.) gynimas tampa civilinės teisės reglamentavimo objektu tik todėl, kad jie CK 2.20–2.27 straipsniuose apibrėžti kaip civilinės teisės normomis saugomos gėrybės. Labai akivaizdžiai asmeninių neturtinių santykių,

kaip civilinės teisės objekto, išskirtinumą rodo CK 6.250 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „*Neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais*“.

3.4. Civilinės teisės taikymas kitų teisės šakų reglamentuojamiems santykiams

3.4.1. Civilinės teisės taikymas viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams

Poreikį taikyti civilinės teisės metodus turiniams santykiams, susiklostantiems viešajame sektoriuje (mokesčių į savivaldybių ir valstybės biudžetus rinkimas, biudžeto lėšų skirstymas ir jų naudojimas sumokėti už valstybės ir savivaldybių įstaigų bei institucijų teikiamas viešąsias paslaugas ir kita) įvertino Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjai. Civilinės teisės santykį su kitomis teisės šakomis – ir viešosios teisės (administracinės, baudžiamosios), ir privatinės (darbo ir kt.) nustatytas CK 1.1. straipsnyje. Esminė šio straipsnio nuostata yra ta, kad jame nustatyta, jog civilinė teisė reglamentuoja visus turtinius santykius, kurių nereglamentuoja viešoji teisė bei kitos privatinės teisės šakos, ir kartu nustato CK normų taikymo sąlygas ir tvarką turtiniams santykiams, kurie priskirti kitų teisės šakų reglamentavimui. Jame nustatyta ne tik tai, kad CK gali būti taikomas „[...] *turtiniams santykiams* […], *kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos,* […] *tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai, taip pat šio kodekso įsakmiai nurodytais atvejais*.“ Kas naujo šioje teisinėje formuluotėje, palyginti su anksčiau galiojusio Lietuvoje Civilinio kodekso, priimto 1964 m. analogiško straipsnio, t. y. straipsnio, nustatančio CK taikymo ribas, formuluote? Senojo Civilinio kodekso (1964 m.) 2 str. buvo nustatyta aiški ir nedviprasmiška, visiškai to laikmečio dvasią atitinkanti „kieta“ taisyklė: *„Turtiniams santykiams, pagrįstiems administraciniu vienos šalies pavaldumu kitai, taip pat mokesčių ir biudžeto santykiams šio kodekso taisyklės netaikomos.“* Akivaizdu, kad naujasis Lietuvos CK suformuoja naują požiūrį į viešosios ir privatinės teisės dichotomiją. Ji naudojama ne tik privatinės ir viešosios teisės reglamentavimo sritims atriboti, bet ir joms suvienyti, t. y. kompleksiškai taikyti

skirtingus teisės reglamentavimo metodus. CK minėtas straipsnis nustato tiesioginį privatinės ir viešosios teisės ryšį, taip sudarydamas prielaidas ir įstatymų leidėjui, ir teisės taikymo subjektams viešosios teisės reglamentavimo priemonių arsenalą papildyti civilinės teisės teisinio reglamentavimo metodui būdingais teisiniais instrumentais.

Taigi pagal CK Lietuvoje civilinės teisės taikymo ribas iš esmės apibrėžia viešoji teisė. Tai daroma dvejopai. Pirma, viešoji teisė nustato turtinius santykius, kuriuos ji reglamentuoja, nes, kaip jau minėta, viešosios teisės reglamentuojamų santykių subjektai savo valia negali nustatyti tų teisinių santykių, kuriuose jie dalyvauja, turinio. Šių teisinių santykių turinys nustatomas tik valstybės valia, kurią ji išreiškia priimdama įstatymus. Taip nustatoma riba, už kurios esančius visus kitus turtinius santykius reglamentuoja privatinė teisė. Antra, nustatomos sąlygos, kurioms esant civilinė teisė gali būti taikoma ir už jos reglamentavimo objekto ribų esantiems santykiams, t. y. santykiams, kuriuos reglamentuoja viešoji teisė. Šiuo atveju, kai viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams taikomos CK normos, darytina išvada, kad tų santykių turinys jau nustatomas ne tik valstybės valia, kuri buvo išreikšta priimant įstatymą, bet ir tų santykių dalyvių valia.

Civilinės teisės normų taikymas viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams gali būti dvejopas: subsidiarus, t. y. papildomas ([…] *tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai*), arba tiesioginis ([…] *šio kodekso įsakmiai nurodytais atvejais*“) (žr.: CK 1.1 str. 2 d.). Subsidiaraus civilinės teisės normų taikymo pavyzdžiai gali būti Švietimo ir mokslo ministerijos ir universitetų sudaromos sutartys dėl studijų programų finansavimo, mokesčių administratoriaus ir mokesčių mokėtojo sutartys dėl nesumokėtų mokesčių atidėjimo sąlygų bei terminų ir kitos. Tiesioginio CK normų taikymo viešosios teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams taikymo pavyzdžių galime rasti mokesčių teisės šaltiniuose. Pavyzdžiui, tokie atvejai nustatyti Mokesčių administravimo įstatymo[24] 88 str., kai iš mokesčių mokėtojo, laiku nesumokėjusio mokestinės nepriemokos, gali būti pareikalauta užtikrinti atidėtos mokestinės nepriemokos su-

[24] Žin., 2004 m. Nr. 63–2243.

mokėjimą užtikrinti CK nustatyta tvarka (įkeitimu, hipoteka, laidavimu ar garantija). To paties įstatymo 92 str. nustatyta, kad mirusio fizinio asmens mokestinę nepriemoką privalo padengti šio asmens turto paveldėtojai CK nustatyta tvarka.

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad civilinės teisės taikymo sritis yra platesnė nei tradiciškai suvokiamas jos reglamentavimo objektas.

3.4.2. Civilinės teisės normų taikymas darbo santykiams

Darbo teisė, kaip ir civilinė teisė, yra savarankiška teisės šaka, atsiskyrusi nuo privatinės teisės ir išlaikiusi daugelį privatinei teisei būdingų bruožų[25]. Darbo santykius reglamentuoja specialūs darbo teisės įstatymai (pvz., Darbo kodeksas ir kiti norminiai aktai). Tačiau darbo teisė, kaip jau rašėme, yra buvusi civilinės teisės sudėtine dalimi, todėl jos reglamentuojami santykiai savo prigimtimi yra labai panašūs į civilinės teisės reglamentuojamus santykius. Civilinės ir darbo teisės ryšys iki šiol yra išlikęs. Kai kurių civilinės teisės institutų (pvz., terminų, ieškinio senaties, asmenų, sandorių) normos visiškai tinka ir darbo santykiams reglamentuoti. Darbo teisei kurti ir į savo aktus įtraukti normas ir institutus, kurie būtų analogiški civilinės teisės normoms, būtų ir nelogiška, ir neekonomiška. Todėl CK 1.1. straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „*Šio kodekso normos darbo santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja specialūs įstatymai*“. Taigi darytina išvada, kad civilinės teisės normos darbo santykiams taikomos subsidiariai, t. y. tiek, kiek jų nereglamentuoja darbo teisė. Žinoma, įstatymų leidėjas šiuos santykius nesureguliuotus palieka sąmoningai, turėdamas galvoje, kad tam tikrus santykius reglamentuoja civilinės teisės normos. Pavyzdžiui, darbo įstatymai išsamiai reglamentuoja darbo sutarties nutraukimo pagrindus ir tvarką ir CK normų taikymui erdvės nepalieka, tačiau darbo įstatymuose nėra normų apie darbo sutarties negaliojimą, nors praktikoje kyla ginčų ir dėl darbo sutarties negaliojimo. *Pavyzdžiui, iškėlus UAB „XX“ bankroto bylą pagal Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 15 str. 4 d. 7 p. vykdant visų UAB*

[25] Reikia turėti galvoje, tai kad darbo teisė turi ir viešosios teisės požymių, todėl teisinėje literatūroje išreikšiama nuomonių, kad ji priklauso toms teisės šakoms, kurios yra „tarp“ privatinės ir viešosios teisės, t. y. negali būti vienareišmiškai priskirtos nė vienai iš jų.

„XX“ sandorių patikrinimą paaiškėjo, kad buvęs UAB „XX“ direktorius iškėlus bankroto bylą, atgaline data (nes po bankroto iškėlimo jis jau neturėjo kompetencijos sudaryti sutartis) sudarė darbo sutartį su juriste A.G. Be to, nustatyta, kad darbo sutartyje pakeista darbo pradžia iš 2001 m. gegužės 24 d. į 2001 m. gegužės 4 d. atsižvelgus į tai, jog A. G. šiuo laikotarpiu turėjo nedarbingumo pažymėjimą ir todėl įgijo teisę gauti socialinio draudimo išmokas. Taip pat nustatyta, kad A. G. jokio darbo UAB „XX“ nedirbo. Lietuvos Aukščiausiojo teismo kolegijos nutartyje, kuri buvo priimta nagrinėjant A. G. kasacinį skundą konstantojama, „kad darbo teisė nereglamentuoja sandorių negaliojimo klausimo, darbo teisės normomis nereglamentuoti santykiai pagrįstai teismų kvalifikuoti pagal analogiją su civilinės teisės normomis. Ginčijamas sandoris (darbo sutartis) yra tariamas, sudarytas tik dėl akių (neketinant sukurti teisinių pasekmių), dėl to teismų pagrįstai pripažintas niekiniu CK 1.78 str. 1 d., 1.86 str. 1 d. pagrindu.(.....). Šios bylos atveju ginčo sutartis ir nebuvo vykdoma, todėl nėra poreikio spręsti restitucijos taikymo klausimą. Tokiu atveju teismas tik konstatuoja sandorio negaliojimą. Pažymėtina, kad sandoris, kuriuo siekiama neteisėtų tikslų, gali užtraukti jį sudariusiems asmenims teisinę atsakomybę, nes šalys negali panaudoti fiktyvaus sandorio prieš sąžiningus trečiuosius asmenis, kurie, patikėję esant sudarytą sutartį, pagal ją įgijo teises ir (ar) pareigas (pvz.: Socialinio draudimo fondo pareiga apmokėti už nedarbingumo dienas ir kt.).“[26]

Kontroliniai klausimai:

1. Kaip pagrįsti teiginį, kad civilinės teisės taikymo sritis yra platesnė nei jos reguliavimo dalykas?
2. Kuo skiriasi tiesioginis ir subsidiarus CK normų taikymas kitų teisės šakų reglamentuojamiems turiniams santykiams?
3. Ar galima taikyti civilinės teisės normas viešiesiems santykiams reglamentuoti?
4. Kokie visuomeniniai santykiai yra išimtinis civilinės teisės reglamentavimo dalykas?
5. Kaip atskirti turtinius santykius nuo neturtinių?

[26] LAT nutartis Nr. 3K-3-914/2003 m.

6. Ar civilinė teisė reglamentuoja visus turtinius santykius?
7. Kaip atskirti asmeninius neturtinius santykius, susijusius su turtiniais, nuo asmeninių santykių, nesusijusių su turtiniais?
8. Kas yra asmeninių neturtinių santykių objektas?
9. Ar civilinėje teisėje daikto ir turto sąvokos yra sinonimai?
10. Ar daikto ir turto sąvokos civilinėje ir baudžiamojoje teisėje yra aiškinamos vienodai?

4 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS REGLAMENTAVIMO METODAS

4.1. Civilinės teisės reglamentavimo metodo sąvoka ir elementai

Civilinio teisinio reglamentavimo metodas – tai valstybės nustatytų ar leistinų poveikio *būdų ir priemonių* sistema, kuria siekiama paveikti civilinio teisinio santykio dalyvių valią siekiant įgyvendinti civilinės teisės paskirtį ir tikslus konkrečiuose teisiniuose santykiuose.

Pagrindiniai teisinio reglamentavimo metodo elementai yra teisinio reglamentavimo teisinio poveikio būdai ir teisinio poveikio priemonės.

Poveikio būdas išreiškia poveikio asmens valiai esmę. Civilinėje teisėje tai gali būti draudimas, paliepimas, leidimas ir rekomendacija. Poveikio būdo pasirinkimą sąlygoja valstybės teisinė ideologija ir politikos pobūdis. Totalitarinėse valstybėse, kuriose vyrauja administracinis ekonomikos reglamentavimas, daugiausia pasirenkamas paliepimas ir draudimas. Demokratinėse valstybėse vyrauja leidimai ir rekomendaciniai būdai. Draudimai ir paliepimai suformuluoja privalomo elgesio taisykles, todėl normos, kurios tokias taisykles nustato, vadinamos imperatyviosiomis, o teisinio reglamentavimo poveikio būdas – imperatyviuoju. Leidimai ir rekomendacijos išdėstyti dispozityviosiose teisės normose, kurios numato galimybę teisinio santykio dalyviams patiems nustatyti sau teisių ir pareigų turinį ir atsakomybę už jų pažeidimą. Šis poveikio būdas vadinamas dispozityviuoju. Pagal poveikio būdus civilinės teisės reglamentavimo metodas iš esmės nesiskiria nuo kitų teisės šakų metodo. Pagrindinis skirtumas yra tas, kad laisvos rinkos valstybių civilinėje teisėje vyrauja dispozityvusis metodas, o imperatyviosios poveikio priemonės (draudimai ir paliepimai) civilinėje

teisėje taikomos išimties tvarka, kai to reikalauja arba viešojo intereso užtikrinimas, arba silpnosios teisinio santykio šalies (pvz., prekių ar paslaugų vartotojo santykiuose su verslininku) sustiprinta teisių ir interesų apsauga.

Poveikio priemonė – tai teisinio poveikio būdo (draudimo, paliepimo, leidimo arba rekomendacijos) išraiškos forma – konkretus teisinio reglamentavimo instrumentas, aprašytas civilinės teisės normose. Poveikio priemonės labiau nei poveikio būdai atskleidžia civilinio teisinio reglamentavimo metodo ypatumus, jose atsiskleidžia reglamentuojamo santykio socialinė reikšmė, to santykio subjektų ir objektų savybės. Poveikio priemonių, kaip civilinio teisinio metodo elemento, studijavimas sudaro prielaidas geriau suvokti civilinės teisės esmę ir jos skiriamuosius požymius. Civilinėje teisėje vyrauja dispozityvusis poveikio būdas, todėl šio būdo išraiškos formos civilinės teisės normose ir jų taikymo procese geriausiai apibūdina civilinės teisės teisinio reglamentavimo metodą.

4.2. Civilinės teisės reglamentavimo metodo bruožai

Svarbiausi civilinės teisės reglamentavimo metodo bruožai yra šie:

- civilinės teisės subjektų autonomiškumas;
- teisinė nepriklausomybė vienas nuo kito (nepavaldumas);
- civilinėje teisėje vyrauja teisės normos su santykinai apibrėžta dispozicija;
- civilinės teisės normose daug vertinamųjų sąlygų, todėl teismai spręsdami civilines bylas gali veikti savo nuožiūra, atsižvelgdami į realias bylos aplinkybes, kurių įstatymų leidėjas negali numatyti;
- nustatyta galimybė užpildyti teisės spragas įstatymo ar teisės analogijos būdu;
- civilinėje teisėje nustatyta daug prezumpcijų, kurios pateikia išankstinį kai kurių standartinių situacijų teisinį vertinimą;
- civilinė teisinė atsakomybė yra ne asmeninio, o turtinio pobūdžio, civilinės teisinės atsakomybės funkcija – kompensacinė, t. y. ja siekiama atlyginti nukentėjusiajam dėl pažeidimo patirtus nuostolius.

4.2.1. Civilinės teisės subjektų autonomiškumas

Civilinės teisės subjektų autonomiškumas (autonomija – lot. *nepriklausomybė*) yra prigimtinės žmogaus teisės būti laisvam, įtvirtinimas civilinės teisės normose. Civiliniuose teisiniuose santykiuose tai reiškia, kad visi civilinės teisės subjektai yra vienas nuo kito teisiškai nepriklausomi tol, kol jie savo laisva valia neprisiima kito asmens naudai įsipareigojimų. Paprastai prisiimdami įsipareigojimų asmenys įgyja ir teisių, nes kiekvienas asmuo turtiniuose santykiuose veikia siekdamas įgyvendinti savo interesus. Todėl civilinės teisės reglamentuojamiems santykiams būdingas ekvivalentiškumas, arba teisių ir pareigų pusiausvyros požymis. Tai reiškia, kad asmuo prisiima tiek įsipareigojimų, kiek jis tikisi gauti naudos iš priešpriešinių reikalavimų. Pavyzdžiui, namo savininkas išnuomodamas patalpas nuomininkui įsipareigoja perduoti savo turtą naudotis kitam asmeniui, bet savo ruožtu nuomininkas įsipareigoja mokėti nuompinigius, kurie paprastai padengia nuomotojui ne tik nuomos sąnaudas, bet ir duoda pelno. Civilinės teisės subjektų autonomiškumas yra pagrindinių – subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, neleistinumo piktnaudžiauti teise, visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos – civilinės teisės principų prielaida. Civilinės teisės subjekto *autonomiškumas* sąlygoja aktyvų jo paties *veikimą savo interesais* pasirenkant savo teisių ir pareigų įgyvendinimo ir teisių gynimo nuo pažeidimo būdus.

4.2.2. Civilinės teisės subjektų lygybė

Kad civilinės teisės subjektai galėtų realizuoti savo autonomiškumą, t. y. laisvai reikšdami savo valią galėtų pasirinkti, kokias turtines teises ir pareigas jie nori turėti, civilinė teisė įtvirtina jų lygiateisiškumą. CK 1.2 straipsnis nustato, kad: „*Civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo,* […] *principais*“. Tai nereiškia, kad visi civilinės teisės subjektai turi vienodą turtą. Tai reiškia tik tai, kad civilinės teisės subjektų santykiai nėra pagrįsti įstatymų nustatytu asmenų pavaldumu. Jie yra lygūs teisine prasme, nes jie neturi vienas kitam jokių teisinių pareigų nei teisių tol, kol jų neprisiima savo laisva valia ar savo kaltais veiksmais nepadaro kitam asmeniui žalos.

4.2.3. Civilinės teisės reglamentavimo metodo raiška teisės normų dispozicijose

Civilinėje teisėje vyrauja dispozityvusis teisinio reglamentavimo metodas, todėl dauguma civilinės teisės normų yra dispozityviosios. Tokiose normose vyrauja **santykinai apibrėžtos dispozicijos,** kuriose suformuluojama elgesio taisyklė, bet paliekama galimybė santykio šalims elgtis savo nuožiūra. Pavyzdžiui, CK 6.332 straipsnyje nustatyta:

> *„Kai pardavėjas perduoda pirkėjui daiktus, neatitinkančius pirkimo-pardavimo sutartyje numatyto asortimento, pirkėjas turi teisę atsisakyti juos priimti ir už juos mokėti, o jeigu jau sumokėta, – pareikalauti grąžinti sumokėtą kainą, jei sutartis nenumato ko kita“.*

Žodžiai „*jei sutartis nenumato ko kita*“ šiai normai suteikia dispozicinės normos prasmę, o asmenims diskrecijos teisę arba diskrecinę valdžią, t. y. teisę veikti savo nuožiūra (pranc. *a la dis cretion* – veikiantis savo nuožiūra). Naudodamiesi šia valdžia teisinio santykio dalyviai turi teisę sutartimi sukurti santykio teisinio reglamentavimo priemonę, kuriai CK 6.189 straipsnis suteikia įstatymo galią. Žinoma, tokią galią sutartis turi tik ją sudariusiems asmenims. Šiuo atveju CK 6.332 straipsnyje numatyta civilinės teisės subjektų diskrecijos teisė pasireiškia jų galimybe panaikinti visas ar tik kai kurias šiame straipsnyje numatytas pirkimo-pardavimo sutarties pažeidimo teisines pasekmes arba nustatyti kitokias. Civilinės teisės subjektų diskrecijos teisė įtvirtinta ir bendrosiose CK normose. Pavyzdžiui, CK 1.136 straipsnyje „Civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindai“ numatyta, kad:

> *„[…] civilinės teisės ir pareigos atsiranda iš šio kodekso ir kitų įstatymų numatytų sutarčių ir kitokių sandorių, taip pat, nors įstatymų ir nenumatytų, bet jiems neprieštaraujančių sandorių“.*

Tačiau naudodamiesi šia, t. y. santykius reglamentuoti savo nuožiūra, diskrecijos teise civilinės teisės subjektai negali pažeisti imperatyviųjų teisės normų ir bendrųjų teisės principų, jų sudaromos sutartys negali prieštarauti geros moralės normoms bei turi atitikti teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijus. CK 1.5 straipsnyje nustatyta, kad:

„[…] kai įstatymai nedraudžia civilinių teisinių santykių subjektams šalių susitarimu nusistatyti tarpusavio teisių ir pareigų, šie subjektai turi vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“.

Kita civilinės teisės normų dispozicijų savybė – vertinamosios sąlygos. Įstatymų leidėjas elgesio taisyklei apibrėžti dažnai vartoja vadinamąsias vertinamąsias sąlygas, kurių turinys kai kuriais atvejais gali būti suvoktas skirtingai. Panagrinėsime keletą teisės normų su vertinamosiomis sąlygomis. CK 1.90 straipsnis suklydimą apibrėžia kaip sandorio negaliojimo pagrindą nurodydamas, kad:

*„[…] suklydimas turi esminės reikšmės […], jeigu **normaliai atidus ir protingas asmuo**, žinodamas tikrąją reikalų padėtį, panašioje situacijoje sandorio nebūtų sudaręs arba būtų jį sudaręs iš esmės kitokiomis sąlygomis“.*

Šiuo atveju sąvoka „normaliai atidus ir protingas asmuo“ yra vertinamoji. Jos turinį turi atskleisti teismas atsižvelgdamas į nusistovėjusią tokio tipo sandorių sudarymo praktiką. CK 1.81 straipsnis nustato, kad „[…] *gerai moralei prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja*“. Geros moralės sąvokos turinį taip pat teks nustatyti pagal visuomenėje visuotinai pripažintą moralinių gėrybių sistemą. Tokių normų naujajame Lietuvos CK yra gana daug. Tai rodo, kad Lietuvos civilinė teisė perėmė šiuolaikiškus civilinių santykių teisinio reglamentavimo metodus, kurie suteikia teismui galimybę nagrinėjant bylas interpretuoti įstatymus, vertinti teisinius santykius atsižvelgiant į realias aplinkybes, kurių įstatymų leidėjai formuluodami teisės normas negali numatyti. Tokiomis sąlygomis galima tikėtis, kad teismai priims ne formalius, bet iš esmės teisingus sprendimus. Europoje ilgą laiką galiojusią formaliojo teisingumo vykdymo sistemą, pagrįstą techniškai tobulomis, iki smulkiausių detalių aprašytomis teisės normų dispozicijomis, pradėjo griauti Šveicarijos CK. K. Zweigertas ir H. Kotzas pabrėžia, kad Šveicarijos CK: „[…] *pirmasis parodė ypatingą teisinio mąstymo stilių, pakeitęs iki to Europoje (ypač Vokietijoje) galiojusių civilinių įstatymų kalbinį ir techninį sudėtingumą, iki detalių ištobulintą kazuistiką. Naujoji kodifikacija pasižymėjo plačia sistematika ir sąmoningu teisinio reglamentavimo nebaigtumu, dažnai nustatančiu vien tik*

išorinius rėmus, kuriuos turi užpildyti teisėjas, vadovaudamasis tinkamumo, protingumo ir teisingumo kriterijais“[27].

Taigi naujasis Lietuvos CK, iš Vakarų Europos perėmęs šiuolaikines teisės idėjas ir stilių, atveria galimybes teismams veiksmingiau taikyti civilinius įstatymus ir tinkamai vykdyti teisingumą. Įgyvendinant šią teismų misiją reikšmingas ir Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, įtvirtinantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisę kurti kitiems teismams bei institucijoms privalomas civilinių įstatymų taikymo taisykles.

4.2.4. Teisės norminių aktų spragų užpildymas

Kaip jau buvo pabrėžta šiuolaikiniai civiliniai įstatymai pasižymi sąmoningu teisinio reglamentavimo nebaigtumu, dažnai nustatančiu vien tik išorinius rėmus, kuriuos turi užpildyti teisėjas, vadovaudamasis protingumo ir teisingumo kriterijais. Todėl, kai susiduriame su santykiais, kurių nereglametuoja konkretaus teisinio akto normos, sunku nustatyti ar tai teisės spraga, ar teisinio reglamentavimo ypatumas, kai įstatymų leidėjas sąmoningai palieka santykius reglamentuoti teisės taikymo subjektams (sutarčių šalims, teismams ir pan.). Tačiau praktiškai tai neturi didesnės reikšmės, nes bet kokių **teisės aktų spragų užpildymas yra civilinės teisės metodo ypatybė**, išplaukianti iš civilinės teisės viską apimančio pobūdžio. **Civilinės teisės viską apimantis pobūdis** pasireiškia tuo, kad civilinė teisė yra pasirengusi reglamentuoti ir tuos turtinius bei asmeninius neturtinius santykius, susijusius su turtiniais, kurių tiesiogiai civilinių įstatymų normos nereglamentuoja. Reikėtų turėti galvoje, kad įstatymų leidėjas negali numatyti visus įmanomus santykius ir jiems reguliuoti sukurti teisės normas. Todėl įstatymas sukuria galimybę sureguliuoti bet kokius santykius įstatymo nenumatytomis sutartimis, taip pat taikant teisės ar įstatymo analogiją. CK 1.136 str. numato, kad civiliniai teisiniai santykiai gali tiek kilti iš sandorių, kuriuos numato civiliniai įstatymai, tiek iš įstatymuose nenumatytų sandorių. Vadinasi, civilinė teisė iš anksto numato, kad civilinė teisė turi būti taikoma ir civilinės teisės normų nereg-

[27] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius, 2001. P. 154.

lamentuojamiems santykiams, t. y. iš anksto nustato, kad tokiais atvejais turi būti taikomi panašius santykius reglamentuojantys civiliniai įstatymai – įstatymo analogija[28], o jeigu tokių įstatymų nėra, taikomi bendrieji teisės principai – teisės analogija (CK 1.8 str.). Neleidžiama pagal analogiją taikyti tik specialių teisės normų, t. y. bendrųjų taisyklių išimtis numatančių normų.

Taigi galima daryti išvadą, kad šiuolaikinei civilinei teisei dėl jos prigimties ir teisinio reglamentavimo metodo ypatumų apskritai nebūdingos spragos.

4.2.5. Civilinės teisės prezumpcijos

Teisinės prezumpcijos[29] būdingos ne tik civilinei, bet ir viešajai teisei. Tad civilinės teisės reglamentavimo metodą apibūdina ne pats prezumpcijų buvimas, bet jų pobūdis ir turinys. Civilinės teisės prezumpcija (lot. *praesumptio* – fakto pripažinimas teisėtai patikimu, kol neįrodyta priešingai) pateikia išankstinį kai kurių standartinių situacijų teisinį vertinimą. Taip įstatymas nustato galimybę nenustačius fakto, o tik esant tam tikrai tikimybei, kad toks faktas gali egzistuoti, prielaidą vertinti kaip teisinį faktą, sukuriantį asmenims teises ir pareigas. Tokia prielaida gali būti paneigta to asmens, kurio nenaudai

---

[28] Pvz., ieškovė nurodė, kad ji 1987 m. gegužės 20 d. A. S. iki 1988 m. kovo 1 d. paskolino 5000 rublių. Nurodytu laiku pinigai nebuvo sugrąžinti, bet 1991 m. vasario 21 d. A. S. parašė įsipareigojimą iki 1991 m. balandžio 25 d. grąžinti 5000 rublių sumą rubliais arba atitinkamą sumą kitais pinigais. Tačiau A. S. mirė. Jo turtą paveldėjo atsakovė J. St. Ieškovė prašė priteisti iš jos 28 875 Lt, kuri prilygsta 5000 rublių perkamajai galiai 1987 m. Apylinkės teismas priteisė ieškovei 50 Lt, nes skolininkas įsipareigojo paskolą grąžinti rubliais arba atitinkamą sumą kitais pinigais. Įvedus nacionalinę valiutą, talonai buvo keičiami santykiu 100:1, todėl 5000 rublių skola atitinka 50 Lt sumą. Apeliacinės instancijos teismas pritaikė Gyventojų santaupų atkūrimo įstatymą ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. spalio 9 d. nutarimą Nr. 1109 „Dėl gyventojų santaupų atkūrimo akcinėje bendrovėje Lietuvos taupomajame banke“, kurie vertintini kaip panašius santykius reguliuojantys teisės aktai atsižvelgiant į teisingumo ir protingumo reikalavimus. Taigi teismai rėmėsi teisės aktais, kurie tiesiogiai nereglamentuoja teisinio santykio, tai reiškia, kad buvo taikoma įstatymo analogija. Ji taikoma, t. y. parenkamas panašius santykius reguliuojantis įstatymas, kai nėra įstatymo, reguliuojančio ginčo santykį. Žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. sausio 23 d. nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–151/2002.

[29] Plačiau apie prezumpcijų problemas šiuolaikinėje civilinėje teisėje žr.: *Кузнецова О. А.* Презумпции в гражданском праве. – Санкт Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004.

(t. y. kuriam sukuriamos pareigos) nustatyta prezumpcija, pastangomis surinktais ir teismui arba arbitražui, kuris nagrinėja civilinę bylą, pateiktais įrodymais. Pavyzdžiui, *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija, nagrinėdama kasacinį skundą dėl turto išreikalavimo iš svetimo neteisėto valdymo, nustatė, kad ginčijamas turtas buvo įsigytas viešose varžytinėse. Varžytinių aktas pagal CK prilyginamas notariškai patvirtintai pirkimo–pardavimo sutarčiai, todėl asmuo, nupirkęs daiktą varžytinėse, preziumuojamas esantis sąžiningu įgijėju. Šią prezumpciją galima paneigti tik nagrinėjant ginčą dėl varžytinių akto pripažinimo negaliojančiu, pateikus įrodymus, kad varžytinės buvo neteisėtos ir kad pirkėjui apie tai buvo žinoma (civilinė byla Nr. 3K-3-237/ 2003 m.).*

Civilinės teisės prezumpcija nustatoma vadovaujantis visuotinai pripažintais protingo ir sąžiningo asmens elgesio standartais ir atitinkamų įvykių aplinkybių vertinimo kriterijais. Atsižvelgdamas į šiuos kriterijus įstatymų leidėjas suformuluoja tam tikrų situacijų ir į tas situacijas patekusių asmenų elgesio teisėtumo bei sąžiningumo **išankstinį** vertinimą. Kitoks tokių aplinkybių vertinimas turėtų būti laikomas išimtimi iš bendros taisyklės. Todėl asmuo, norėdamas teigti, kad jo atvejis yra priskirtinas prie išimtinių, tai turi įrodyti paneigdamas nustatytą prezumpciją.

Taigi prezumpcijos civilinėje teisėje nustatomos kaip išimtys iš bendrųjų nuostatų, siekiant supaprastanti ir taip pagreitinti ir sandorių sudarymo, ir ginčų, kylančių tarp civilinio teisinio santykio šalių, nagrinėjimo tvarką. Kilus teisiniam ginčui, pirmiausia siekiama teisingai paskirstyti tarp teisinio santykio šalių įrodinėjimo naštą. Taip turi būti garantuota, kad niekas negalėtų būti be rimto pagrindo apkaltintas ir priverstas teisintis dėl to, ko nėra padaręs. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą (toliau – CPK) nustatyta bendra nuostata, kad kiekvienas turi įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus kitiems asmenims arba atsikirtimus į jam pareikštus reikalavimus (178 str.). Nuostata, kad *„įrodinėjimo našta tenka tam, kuris teigia, o ne tam, kuris neigia“,* buvo įtvirtinta romėnų teisėje[30]. Iš šios taisyklės gali būti daromos išimtys siekiant, kad nuo pažeidimo

[30] *Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V.* Civilinio proceso teisė. T. I. – Vilnius: Justitia, 2003. P. 424.

nukentėjusi teisinio santykio šalis turėtų palankesnes sąlygas apginti pažeistas teises. Tos išimtys padaromos naudojant prezumpcijas, kaip teisinio reglamentavimo techninę priemonę. CPK 182 str. nustatyta, kad nereikia įrodinėti aplinkybių, kuriomis grindžiami reikalavimai arba atsikirtimai, kai jos preziumuojamos pagal įstatymus ir nepaneigtos bendra tvarka. Pvz., CK 6.248 str. nustato žalą padariusio asmens kaltumo prezumpciją: *„1. Civilinė atsakomybė atsiranda tik tais atvejais, jeigu įpareigotas asmuo kaltas,* [...] *Skolininko kaltė preziumuojama, išskyrus įstatymų numatytus atvejus.* [...]*“.* Taigi šiuo atveju asmuo, patyręs žalą ir reikšdamas ieškinį dėl žalos atlygimo, remiantis bendrosiomis nuostatomis apie įrodinėjimo pareigą turi įrodyti tik tris iš keturių bendrųjų atsakomybės sąlygų – žalą, atsakovo neteisėtus veiksmus ir priežastinį neteisėtų veiksmų ir žalos. ryšį Ketvirtosios atsakomybės sąlygos – atsakovo kaltės įrodyti nereikės, nes pagal įstatymus daroma išimtis iš bendrųjų nuostatų: preziumuojama, kad kaltu laikomas tas, kas padarė žalą. Vadinasi, atsakovas, siekdamas išvengti atsakomybės, turi paneigti kaltės prezumpciją, t. y. įrodyti, kad jis nėra kaltas. Pavyzdžiui, įrodyti, kad žala nukentėjusiajam atsirado dėl jo paties kaltės, ir pan.

Nuo prezumpcijų, kurias nustato įstatymas, reikia skirti faktus, kuriuos teismas pripažįsta visuotinai žinomais, todėl pagal CPK 182 str. nereikalaujama įrodinėjimo, jei tokiais faktais bylos šalys remiasi. Visuotinai žinomais faktais dažniausiai pripažįstami tokie faktai, kuriuos turi žinoti kiekvienas protingas žmogus. Tai gali būti istoriniai įvykiai, kalendorinės datos ir pan. **Nuo prezumpcijų šie faktai pirmiausia skiriasi tuo, kad jie nepaneigiami.** Kitas skirtumas yra tai, kad kas yra visuotinai žinomas faktas, sprendžia tik teismas, o ne įstatymas, ir tas faktas taikomas tik konkrečioje byloje.

Pagrindinės prezumpcijos yra suformuluotos civilinės teisės normose. Pavyzdžiui, CK 2.2. str. nustato net dvi prezumpcijas: „[...]

3. Jeigu negalima nustatyti, ar vaikas gimė gyvas, ar negyvas, preziumuojama, kad jis gimė gyvas.

4. Jeigu tam tikrų civilinių teisinių pasekmių atsiradimas priklauso nuo to, kuris iš fizinių asmenų mirė anksčiau, o nustatyti kiekvieno iš jų mirties momento negalima, preziumuojama, kad tie fiziniai asmenys mirė vienu metu“. Kai kurios prezumpcijos konkrečioje teisės normoje nėra nustatytos, o išplaukia iš civilinės teisės normų prasmės. Pavyzdžiui,

sąžiningumo prezumpcija konkrečiai nenustatyta, jos buvimas sietinas su bendrąja visuomenėje susiformavusia vertybių sistema, pagal kurią visuotinai pripažįstama, kad dažniausiai žmonės yra sąžiningi.

Pagal taikymo sferą civilinės teisės prezumpcijos gali būti **bendrosios,** taikomos visiems civiliniams teisiniams santykiams, ir **specialiosios,** taikomos tik tam tikros rūšies teisiniams santykiams.

Svarbiausios bendrosios prezumpcijos yra šios: sąžiningumo, asmens, padariusio žalą, kaltumo ir įstatymų žinojimo. Specialiųjų prezumpcijų yra labai daug. CK ir kituose civiliniuose įstatymuose bei Lietuvoje galiojančiuose tarptautinės teisės aktuose jų nustatyta daugiau ne septyniasdešimt[31]. Jas galima suskirstyti į keletą rūšių: **fakto buvimo** (pvz., *preziumuojama, kad turto apraše nurodytas turtas akto sudarymo dieną yra tinkamos kokybės,* 4.245 str.), **žinojimo apie faktą** (pvz., *preziumuojama, kad valios išreiškimas tapo žinomas kitai sandorio šaliai praėjus keturiolikai dienų nuo paskutinio viešo paskelbimo dienos,* 1.65 str.), **elgesio teisėtumo** (pvz., *daikto valdymas laikomas teisėtu, kol neįrodyta priešingai,* 4.23 str.), **elgesio nesąžiningumo** (pvz., *preziumuojama, kad kreditoriaus interesus pažeidusio sandorio šalys buvo nesąžiningos, jeigu: skolininkas sudarė sandorį su savo sutuoktiniu, vaikais, tėvais ar kitais artimaisiais giminaičiais*, 6.67 str.), **prievolės įvykdymo** (pvz., *jeigu kreditorius išdavė pakvitavimą apie pagrindinės sumos sumokėjimą, preziumuojama, kad skolininkas sumokėjo palūkanas ir kitokias išlaidas,* 6.65 str.).

Taigi prezumpcijos suteikia civiliniams teisiniams santykiams pastovumą ir aiškumą. Savo ruožtu tai palengvina civilinių teisių įgyvendinimą, o kilus ginčams, jų sprendimą daro paprastesnį ir operatyvesnį.

4.2.6. Civilinės teisinės atsakomybės ypatumai – reglamentavimo metodui būdingas požymis

Civilinės teisinės atsakomybės sankcijos ir jų taikymo sąlygos – svarbiausias civilinio teisinio reglamentavimo metodo ypatumas, atribojantis ją nuo viešosios teisės. Civilinė teisinė atsakomybė neturi represinių funkcijų, t. y. jos tikslas nėra nubausti asmenį, pažeidusį kito

[31] Žr.: Ten pat. P. 435–443.

asmens teises, o tik kompensuoti nukentėjusiajam padarytus nuostolius. Todėl neigiamos civilinės teisės sankcijų pasekmės nukreiptos ne į pažeidėjo asmenines gėrybes (laisvę, kūno neliečiamybę, orumą ir kt.), o tik į jo turtą. Todėl pagrindinės civilinės teisės sankcijos yra nuostolių atlyginimas ir netesybos (netesybos – tai įstatymu ar sutartimi nustatyta pinigų suma, kurią asmuo, pažeidęs savo įsipareigojimus, sumoka kitai teisinio santykio šaliai). Tiek nuostoliai, tiek netesybos turi būti tokio dydžio, kad kompensuotų patirtus nuostolius. Asmuo, kurio turtinės teisės buvo pažeistos, gali reikalauti visiškai atlyginti nuostolius, bet ne daugiau. Pavyzdžiui, jeigu sutartimi numatytos netesybos yra neproporcingai didelės, palyginti su padarytais nuostoliais, ta šalis, kuri privalo mokėti netesybas, gali reikalauti jas sumažinti iki protingo dydžio. Kompensacinė civilinės teisinės atsakomybės funkcija sąlygoja kitą jos ypatumą – sankcijos mokamos ne valstybei, kaip tai daroma taikant analogiškas viešosios teisės sankcijas, o nukentėjusiajam nuo teisės pažeidimo.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas lemia civilinės teisės reglamentavimo metodo ypatumus?
2. Ar civilinė teisė turi spragų?
3. Koks yra svarbiausias privatinės ir viešosios teisės teisinio reglamentavimo metodo skirtumas?
4. Kodėl civilinėje teisėje vyrauja dispozityviosios teisės normos?
5. Kokiais atvejais civilinė teisė vartoja imperatyviąsias teisės normas?
6. Kuo skiriasi prezumpcija ir visuotinai žinomas faktas?
7. Kuo skiriasi civilinės teisės imperatyviosios normos nuo viešosios teisės normų?
8. Ar analogija gali būti taikoma bet kokiems civilinės teisės reglamentuojamiems visuomeniniams santykiams, kurių nereglamentuoja nei viešosios, nei privatinės teisės normos?

5 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS PRINCIPAI

5.1. Civilinės teisės principų samprata

Civilinė teisė, kaip ir teisė apskritai, yra grindžiama teisės principais, kurių turinį lemia atitinkamos epochos ar laikmečio socialinė-ekonominė santvarka. Todėl teisės principų turinys yra kintantis. Tokią principų savybę lemia kintanti teisės paskirtis ir tikslai, atskleidžiantys kintančius atitinkamo laikmečio žmonių interesus ir jų santykį.

A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje teisės principus apibūdina „*kaip teisės esmės konkretėjimo, reiškimosi būdą*“, kuris gali būti „*suformuluojamas teisės normose-principuose arba išvedamas apibendrinus kelias teisės normas*“. Pagrindinius teisės principus įtvirtina Konstitucija. Ji taip pat įtvirtina ir pagrindines teises bei laisves. Konkrečios teisės šakos, reglamentuodamos jos reglamentavimo sričiai priskirtus santykius, išplėtoja konstitucinius principus ir suformuoja savo šakos teisės principų sistemą. Remdamiesi šiomis metodologinėmis prielaidomis galime teigti, kad civilinės teisės principai – tai Konstitucijoje suformuluotos teisinės idėjos, apimančios svarbiausias socialines gėrybes, kuriomis remiasi įstatymų leidėjas civiliniais įstatymais reglamentuodamas privačius santykius, o institucijos ir asmenys taikydami ir kitaip įgyvendinami šiuos įstatymus.

Civilinės teisės principai neatsiejamu ryšiu susiję su civilinės teisės objektu ir metodu. Objektas parodo, ką reguliuoja civilinė teisė, metodas – kaip reguliuojami santykiai, o principai – kodėl pasirinktas toks reguliavimo būdas ir priemonės. Toks metodo ir principų funkcijų pasiskirstymas teisinio reglamentavimo mechanizme lemia tai, kad metodas reikšmingesnis civilinių teisinių santykių formai, o principai – jų turiniui.

5.2. Bendrųjų civilinės teisės principų samprata

Civilinės teisės principai, kaip ir teisės normos, veikia remdamiesi savitarpio sąveikos ryšiais. Be to, kiekvienas principas turi savo funkcijas. Pagal sąveikos ryšius ir funkcijas civilinės teisės principus galima skirstyti į bendruosius ir institucinius. Pagrindinius civilinės teisės principus – nuosavybės teisės neliečiamumo ir sutarties laisvės – sukūrė Prancūzų revoliucijos išplėtotų idėjų reiškėjas – Prancūzijos civilinis kodeksas. Plačiai paplitęs teiginys: „Nors Prancūzijos kodeksas yra prancūzų tautos kūrinys, bet jis tinka visoms tautoms“. Neabejotina Prancūzijos kodekso įtaka kitų valstybių civilinių įstatymų raidai rodo šio posakio teisingumą. Tačiau tolesnė socialinių santykių ir socialinių doktrinų plėtotė kėlė vis naujų uždavinių civiliniams įstatymams darydama įtaką ir civilinės teisės principų kaitai. Civilinės teisės principų radosi vis daugiau, atsisakyta atskiro principo suabsoliutinimo, t. y. suformuluoti teisiniai bendrosios principų taikymo srities ir jų turinio apribojimo pagrindai.

Civilinės teisės principų raidos procesai neapsiribojo kokios nors vienos valstybės sienomis, nes idėjos sienų nepripažįsta, jos prigyja ten, kur yra tinkama ir palanki aplinka. Todėl šiuolaikinių demokratinių teisinių valstybių civilinės teisės principai suvienodėjo, dėl savo universalumo įgijo internacionalinį pobūdį. Prasidėjo civilinės teisės tarptautinio unifikavimo ir harmonizavimo[32] procesai. Jie ypač sustiprėjo XX a. antrojoje pusėje ir toliau plėtojami.

1990 m. atkūrus Lietuvoje valstybingumą, prasidėjo šiuolaikinės civilinės teisės kūrimo procesas, kurio reikšmingiausias rezultatas – 2001 m. priimtas naujas Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Naujasis kodeksas ypač daug dėmesio skyrė principams, perimamiems iš šiuolaikinių demokratinių valstybių. Kadangi daugelis šių principų Lietuvos teisinėje aplinkoje nebuvo taikomi ar taikomi tik iš dalies, pa-

[32] **Unifikavimas** – tai **nacionalinės teisės aktų atitinkamoje srityje pakeitimas** tarptautinės teisės sutartimis ar konvencijomis, o Europos Sąjungos šalyse – Europos Sąjungos teisės aktais. **Harmonizavimas** – tai toks tam tikro regiono valstybių teisės suderinamumo lygis, kai nacionaliniuose įstatymuose **sukuriamos vienodos teisinės prielaidos** reglamentuoti tam tikrus santykius (paprastai verslo srityje). Apie tai plačiau rašoma poskyryje „Civilinės teisės šaltiniai“.

grindiniai civiliniai principai suformuluoti kaip CK teisės normos detaliai aprašant jų turinį, o kartais ir taikymo sąlygas. Pagal turinį bendrieji civilinės teisės principai gali būti skirstomi į:

- teisinio reglamentavimo principus (CK 1.2 str.) ir
- civilinių teisių įgyvendinimo principus (CK 1.5 str.).

Civilinės teisės principai atskleidžiami ne tik čia nurodytuose CK straipsniuose. Normų-principų galime aptikti ir kituose CK straipsniuose, kurie detalizuoja vieną ar kitą anksčiau minėtą principą.

5.3. Bendrųjų civilinės teisės principų reikšmė

Bendrieji civilinės teisės principai yra visuotinai privalomi ir turi teisinės galios viršenybę prieš kitas teisės normas, todėl nei įstatymų leidėjas, nei poįstatyminius aktus priimančios institucijos negali jų nepaisyti. Bendrieji civilinės teisės principai yra privalomi ir civilinės teisės subjektams, kai jie naudodamiesi suteikta teise patiems reglamentuoti savo turtinius santykius sudaro sutartis ar kitokius reglamentavimo aktus[33].

Tačiau pasitaiko atvejų, kai tam tikrą santykį reglamentuojanti civilinės teisės norma prieštarauja vienam arba keliems civilinės teisės principams. Tokia situacija vadinama teisės principų ir teisės normų konkurencija. CK Pirmosios knygos komentaro autorių nuomone, nustačius, kad kokio nors įstatymo arba kito teisės akto normos prieštarauja bendriesiems civilinės teisės principams, galima kelti klausimą dėl tokio teisės akto atitikties Konstitucijai, nes bendrieji civilinės teisės principai yra ir konstituciniai principai. Jeigu tokio akto atitikties Konstitucijai kontrolė neįeina į Konstitucinio Teismo kompetenciją (pvz., valstybės arba savivaldos institucijų ir jų pareigūnų priimami aktai), tokį teisės aktą negaliojančiu gali pripažinti administracinis

[33] Pvz., šiais principais privalu vadovautis ir bendrovės įstatuose nustatant pranešimo apie šaukiamą visuotinį akcininkų susirinkimą tvarką. Teismai, nagrinėdami ginčus dėl visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimo tvarkos pažeidimo, negali apsiriboti formaliu pranešimo atitikties bendrovės įstatams konstatavimu, o turi aiškintis, ar bendrovės įstatuose nustatyta pranešimo tvarka iš tikrųjų buvo racionaliai įgyvendinta ir sudarė realias galimybes visiems akcininkams nevaržomai, operatyviai ir be neprotingų papildomų pastangų gauti informaciją apie šaukiamą susirinkimą (žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. kovo 29 d. nutartis, civilinė byla Nr. 3K-3-383/2000).

teismas (CK 1.4 str.). Tačiau gali būti ir kitoks teisės principo ir teisės normos konkurencijos vertinimas. CK 1.2 straipsnyje ne tik įtvirtinti pagrindiniai civilinės teisės principai, bet nustatyti ir tų principų apribojimo pagrindai:

> *„Civilines teises gali apriboti tik įstatymai ar įstatymų pagrindu – teismas, jeigu toks apribojimas būtinas viešajai tvarkai, geros moralės principams, žmonių sveikatai ir gyvybei, asmenų turtui, jų teisėms ir teisėtiems interesams apsaugoti“.*

Todėl, jei teisės principo ir teisės normos prieštaravimas bus pagrįstas dėl čia nurodytų aplinkybių iškilusia būtinybe apriboti tam tikro principo taikymą vieniems arba kitiems civiliniams teisiniams santykiams, tokiu atveju turės būti taikoma specialioji teisės norma, o ne teisės principas.

5.4. Civilinės teisės principų konkurencija

Teisės principų konkurencija – tai tokia situacija, kai reglamentuojant arba įgyvendinant teisinį santykį susiduria keli principai. Analizuojant šį klausimą reikia atkreipti dėmesį į teisės principų sisteminį pobūdį. Visi civilinės teisės principai išplaukia iš konstitucijos ir yra konstitucinių principų raiškos civilinėje teisėje priemonė, todėl nė vieno principo įgyvndinimas negali būti pagrįstas kito teisės principo paneigimu. Tokiu atveju turėtume konstitucinį pažeidimą. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarime pabrėžiama, kad:

> *„Konstitucijoje įtvirtintos gėrybės sudaro darnią sistemą, tarp jų yra pusiausvyra. Konstitucijos saugomų gėrybių sandūroje būtina rasti sprendimus, užtikrinančius, kad nė viena iš tokių gėrybių nebus paneigta ar nepagrįstai apribota. Kitaip būtų pažeista Konstitucijos saugomų gėrybių pusiausvyra, konstitucinis atviros, darnios pilietinės visuomenės imperatyvas, konstitucinis teisinės valstybės principas“.*

Vadinasi, reglamentuojant civilinius santykius ir juos įgyvendinant būtina laikytis visų civilinės teisės principų, t. y. ieškoti tokio sprendimo, kuriame būtų maksimaliai atsižvelgta į visų principų reikalavimus. Tokia situacija vadinama teisės principų pusiausvyra. Šiuo-

laikinė civilinė teisė neapsiriboja vien tik nuosavybės neliečiamumo ir sutarties laisvės principais, kuriuos įtvirtino Prancūzijos civilinis kodeksas.Vėliau atsirado prielaidų suformuluoti ir įtvirtinti teisėje naujus principus (sąžiningumo, teisingumo ir protingumo, proporcingumo, teisėtų lūkesčių ir teisinio apibrėžtumo, nesikišimo į privačius reikalus ir kt.), kurie iš esmės detalizuoja pagrindinius – nuosavybės neliečiamumo ir sutarties laisvės principus nustatydami jų taikymo sąlygas ir ribas.

5.5. Civilinės teisės principų funkcijos

Teisinėje literatūroje bendrųjų civilinės teisės principų reikšmė atskleidžiama ir per jų funkcijų aprašymą. CK Pirmosios knygos komentare nurodomos keturios civilinės teisės principų funkcijos: **reglamentavimo, interpretavimo, teisės spragų užpildymo bei kolizijų šalinimo**. Mūsų nuomone, pastarųjų dviejų funkcijų nereikėtų traktuoti kaip savarankiškų civilinės teisės principų funkcijų. Teisės spragų užpildymas taikant teisės analogiją, kaip jau rašėme, yra civilinio teisinio reglamentavimo ypatumas. Todėl teisės spragų užpildymas yra sudėtinė reglamentavimo funkcijos dalis. Kolizijų šalinimas taip pat nėra savarankiška funkcija. Kolizijos nustatomos ir šalinamos CK teisės normų aiškinimo būdu, todėl ir šią kolizijų šalinimo funkciją, mūsų nuomone, apima interpretavimo funkcija. **Vadinasi, pakanka nurodyti dvi civilinės teisės principų funkcijas – reglamentavimo ir interpretavimo**. Tačiau ir šių funkcijų reikšmė yra nevienoda. Pagrindinė civilinės teisės principų funkcija yra reglamentavimo. Jos esmę jau atskleidėme nagrinėdami civilinės teisės principų reikšmę. Ši funkcija laikytina svarbiausia todėl, kad ją įgyvendinant užtikrinamas civilinės teisės sistemos stabilumas, užkertamas kelias formuotis nepagrįstoms teisės normų kolizijoms priimant naujus civilinės teisės aktus. Interpretavimo poreikis atsiranda civilinės teisės taikymo procese, kai reikia parinkti konkretiems santykiams tinkamas normas, atskleisti jų turinį, kad jų taikymas neprieštarautų civilinės teisės principų esmei. Interpretavimo funkcija pasireiškia aiškinant ne tik civilinės teisės normas, bet ir jų pagrindu sudarytas sutartis, juridinių asmenų įstatus ir kitus teisinius dokumentus.

5.6. Civilinių santykių teisinio reglamentavimo principai

Civilinių santykių reglamentavimo principai sudaro civilinės teisės bendrųjų principų pagrindą. Jie suformuluoti CK 1.1 straipsnyje:

> *„Civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principais“.*

5.6.1. Subjektų lygiateisiškumo principas

Civilinės teisės subjektų lygiateisiškumas – tai bendrasis konstitucinis principas, draudžiantis bet kokią diskriminaciją, įtvirtintas Konstitucijos 29 straipsnyje. Konstitucinis asmenų lygybės principas yra žmogaus prigimtinės teisės būti traktuojamam vienodai su kitais konstitucinė garantija. Jis įpareigoja vienodus faktus teisiškai vertinti vienodai ir draudžia iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai (Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas).

Civilinėje teisėje šis principas turi labai platų turinį. Iš esmės jis draudžia nevienodą elgesį panašiais atvejais arba vienodą elgesį nevienodais atvejais, todėl jis apima visą civilinių santykių teisinio reglamentavimo procesą – nuo vienodo civilinio teisnumo visiems fiziniams asmenims nustatymo iki sutarčių sudarymo ir jų vykdymo. Šis principas garantuoja lygiateisiškumą ne tik santykiuose tarp fizinių asmenų, bet ir jų santykiuose su valstybe, savivalda bei jų institucijomis. Be to, šis principas užtikrina civilinio teisinio santykio šalių interesų pusiausvyrą ir užkerta kelią vienos šalies piktnaudžiavimui savo teisėmis. Kai susiduriama su standartinėmis situacijomis, kurios dažnai kartojasi, CK specialiomis normomis konkretizuoja teisinio santykio šalių lygiateisiškumo principo įgyvendinimo sąlygas. Pavyzdžiui, CK 6.186 straipsnis nustato, kad:

> *„Pagal kitos šalies pasiūlytas standartines sąlygas sudariusi sutartį prisijungimo būdu šalis turi teisę reikalauti ją nutraukti ar pakeisti, jeigu sutarties standartinės sąlygos, nors ir neprieštarauja įstatymams, tačiau atima iš jos paprastai tokios rūšies sutarčių suteikiamas teises ar galimybes, panaikina ar apriboja sutarties stan-*

dartines sąlygas parengusios šalies civilinę atsakomybę arba nustato sutarties šalių lygybės bei jų interesų pusiausvyros principus pažeidžiančias sąlygas, arba prieštarauja protingumo, sąžiningumo ar teisingumo kriterijams".

Civilinės teisės subjektų lygiateisiškumas neturėtų būti sutapatinamas su jų lygybe. Lygiateisiškumas sudaro tik vienodas teisines prielaidas veikti. Tačiau kiekvieno asmens sugebėjimai ir tikslai, taip pat materialinės sąlygos yra skirtingi. Todėl teisinis lygiateisiškumas negali garantuoti faktinės lygybės. Tačiau ir teisinis lygiateisiškumas nėra absoliutus. Esant tam tikram pagrindui, įstatymų leidėjas gali diferencijuotai reglamentuoti atskirų subjektų teisinį statusą, pavyzdžiui, nustatyti skirtingą civilinį teisnumą juridiniams asmenims (pvz., viešiesiems ir privatiesiems), numatyti galimybę apriboti veiksnumą fiziniams asmenims, nustatyti privilegijuotą vienos teisinio santykio šalies padėtį (pvz., vartotojo). Tai neprieštarauja Konstitucijos 29 straipsniui, nes šio straipsnio 2 dalyje pateiktas išsamus aplinkybių sąrašas, kai varžyti teises ar teikti privilegijas draudžiama. Vadinasi, kitais atvejais, kai yra pateisinama aplinkybė, asmens teisinio statuso diferenciacija yra leistina ir nelaikoma lygiateisiškumo principo pažeidimu[34].

5.6.2. Nuosavybės neliečiamumo principas

Tai konstitucinis principas, Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintas tokiomis nuostatomis: „*nuosavybė neliečiama*", „*nuosavybės teises saugo įstatymai*", „*nuosavybė gali būti paimta tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama*". Privačiosios nuosavybės institutas sudaro demokratinės visuomenės pagrindą, nes tik materialiai nepriklausomas asmuo gali būti laisvos valios reiškėjas ir visavertis demokratinės santvarkos kūrėjas. Nuosavybės neliečiamumo principas įkūnija žmogaus teisių apsaugos doktriną ir yra visų žmogaus teisių užtikrinimo pagrindas. Todėl šis principas yra išdėstytas Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė". Tai reiškia, kad šis principas

[34] Pagal šį Konstitucijos straipsnį žmogaus teisių negalima varžyti ar teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

užtikrina privačiosios nuosavybės apsaugą nuo bet kokių pažeidimų, t. y. tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valstybės ar savivaldos institucijų neteisėtų veiksmų. Asmens nuosavybės neliečiamumą užtikrina ne tik Konstitucija ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, bet ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Ratifikuota (1995 m.) ji tapo sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi.

CK Ketvirtosios knygos normos reglamentuoja nuosavybės santykius ir detaliau atskleidžia nuosavybės neliečiamumo principo turinį nustatydamos savininko garantijas. Svarbiausia garantija yra tai, kad perduoti nuosavybės teisę gali tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo (4.48 str.), taip pat draudžiama bet kam reikalauti, kad savininkas prieš savo valią sujungtų savo nuosavybę su kito savininko nuosavybe (4.93 str.). Šios normos garantuoja galimybę pačiam savininkui savo valia tvarkyti savo nuosavybę ir užkerta kelią prieš jo valią kitiems asmenims, taip pat valstybės ir savivaldos institucijoms kaip nors kištis į privačiosios nuosavybės tvarkymo reikalus. Konstitucinis nuosavybės neliečiamumo principas užtikrinamas taip pat CK 4.95 straipsnyje, kuriame įtvirtinta savininko teisė išreikalauti savo daiktą iš svetimo neteisėto valdymo. Tačiau nuosavybės teisės neliečiamumo principas nėra absoliutus. Tai patvirtina ir Konstitucijos 29 straipsnio nuostata, kad „*Nuosavybė gali būti paimta tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama*“. Detaliau ši nuostata atskleidžiama CK 4.93 straipsnyje. Čia nustatyta, kad nuosavybė iš savininko prieš jo valią neatlygintinai gali būti paimta „*įstatymo nustatytais atvejais*“ ir „*tik teismo sprendimu ar nuosprendžiu*“. CK taip pat nustato galimybę valstybės institucijoms įstatymo nustatytais atvejais prieš savininko valią, t. y. neatsižvelgiant į savininko valią (sutikimą), laikinai pasinaudoti jo turtu, jei to reikia visuomenės poreikiams (4.94 str.). Tokiu atveju savininkui turi būti atlygintos išlaidos bei žala, kurios atsirado laikinai naudojantis daiktu. Kai nuosavybė paimama teismo nuosprendžiu, toks paėmimas yra sankcija už padarytą teisės pažeidimą, todėl tokiu atveju nuosavybė paimama neatlygintinai.

Nuosavybės teisės neliečiamumo principo esmę atskleidžia ne tik CK ir kiti civiliniai įstatymai, bet ir Lietuvos Aukščiausiojo bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismų praktika. Ypač reikšmingi yra Konstitucinio Teismo nutarimai, priimti nagrinėjant bylas dėl kai kurių įsta-

tymų ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, nustatančių nuosavybės paėmimą[35], nacionalizuotos nuosavybės atstatymą[36], valstybinių socialinio draudimo pensijų mokėjimą,[37] atitikties Konstitucijai.

5.6.3. Sutarties laisvės principas

Sutarties laisvės principas išplaukia iš Konstitucijos 46 straipsnio, įtvirtinančio rinkos ekonomikos teisinius pagrindus. Čia nustatyta, kad: „*Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva*“. Šis principas įtvirtina kiekvieno asmens laisvę apsispręsti sudaryti ar nesudaryti sutartį ir kokiomis sąlygomis ją sudaryti. Sutarties laisvės principas yra civilinės teisės subjekto autonomiškumo išraiška, jis sudaro prielaidas tvarkant savo turtinius santykius veikti iniciatyviai ir naudingai. Tačiau kiekvienas subjektas savo veikloje siekdamas kuo visapusiškiau patenkinti savo interesus negali nepaisyti ir kitų asmenų bei visos visuomenės interesų. Nagrinėdami privatinės ir viešosios teisės sąveiką mes jau rašėme, kad XX a. įsitvirtinusi žmogaus teisių doktrina sureikšmino kolektyvizmo idėjas ir šiek tiek nutolo nuo individualizmo absoliutinimo. Nuolat buvo ieškoma protingos individualių ir visuomeninių interesų derinimo ir teisinės apsaugos pusiausvyros. Tad ir sutarties laisvės principas pastaraisiais dešimtmečiais patyrė daug apribojimų. Šis principas ribojamas imperatyviosiomis privatinės ir viešosios teisės normomis. Siekiant, kad turtiniai santykiai būtų teisingi, CK perėmė šiuolaikinių demokratinių valstybių bei Europos Sąjungos sutarčių teisės nuostatas, įtvirtinančias principus, draudžiančius monopolizuoti rinką ir nesąžiningą konkurenciją; įteisino privalomą viešųjų sutarčių sudarymą; į sutartis, sudaromas tarp komercine veikla užsiimančių įmonių ir vartotojų, privaloma tvarka įtraukė sąlygas, apsaugančias vartotojo teisių gynimą, ir kita. Tačiau socialinių problemų sprendimas apribojant sutarčių laisvės principą negali būti beatodairiškas. Pernelyg didelis šio principo suvaržymas pažeistų privačiosios nuosavybės neliečiamumo principą, nes savininkas nebegalėtų panaudoti nuosavybės savo

[35] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. ir 1999 m. spalio 6 d. nutarimas.
[36] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.
[37] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.

interesams tenkinti. Kartu išnyktų prielaidos ir Konstitucijos garantuotoms „*visuomenei naudingoms ūkinėms pastangoms ir iniciatyvai*“, kurios savo ruožtu užtikrina rinkos ekonomikos funkcionavimą ir ūkio efektyvumą.

5.6.4. Nesikišimo į privačius santykius principas

Nesikišimo į privačius reikalus principas įtvirtina konstitucinį asmens ir jo šeimos privataus gyvenimo neliečiamumo principą ir nustato civilines teisines šio principo užtikrinimo priemones. Šis principas pirmiausia saugo asmens neturtines gėrybes – jo asmens ir buto, privačios informacijos neliečiamybę ir kitas, kurios CK Antrojoje knygoje nustatytos kaip specifinės fizinio asmens teisės. Tačiau šis principas galioja ir turtinių santykių sričiai – niekas negali kištis į asmens turtinių reikalų tvarkymą, verslo srities pasirinkimą ir kita. Žinoma, tam tikri šio principo teisiniai apribojimai leistini, kai to reikalauja visuomeninės santvarkos ir asmenų saugumo užtikrinimo poreikiai.

5.6.5. Proporcingumo principas

Proporcingumo principas kilęs iš Vokietijos teisinės sistemos, tačiau pripažintas ir kitose šalyse, įtvirtintas Europos Sąjungos teisės šaltiniuose. Jo pagrindinė paskirtis yra užtikrinti, kad valdžios institucijos išlaikytų tinkamą proporcingumą tarp tikslų, kuriuos reikia pasiekti, ir priemonių, kurias galima panaudoti siekiant šių tikslų. Taigi pirmiausia šis principas reiškėsi teisėkūros srityje, o vėliau pradėtas taikyti ir sutartiniams santykiams tarp privačių subjektų. Šio principo taikymas ir privatiems santykiams leidžia įgyvendinti civilinio teisinio santykio šalių interesų pusiausvyrą.

5.6.6. Teisėtų lūkesčių principas

Šis principas taip pat kilęs iš Vokietijos teisinės sistemos ir įtvirtintas Europos Sąjungos teisėje. Jis reiškia, jog tuomet, kai galiojantys įstatymai ir jų taikymo praktika suteikia prielaidas asmeniui tikėti, kad jis veikdamas vadovaudamasis galiojančiais įstatymais gali siekti

tam tikrų tikslų, tokio asmens lūkesčiai turi būti apsaugoti[38]. Šis, kaip ir proporcingumo, principas iš esmės reglamentuoja valstybės ir privačių asmenų santykius drausdamas valstybei panaudoti savo politinės valdžios galią pažeidžiant privačių asmenų interesus. Lietuvos Konstitucinis Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinį atskleidžia kaip „*valstybės, taip pat valstybės valdžią įgyvendinančių bei kitų valstybės institucijų pareigą laikytis valstybės prisiimtų įsipareigojimų*“[39]. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas yra suformulavęs nuostatą, kad šis principas taikomas, jei asmuo veikė „protingai ir nuovokiai“ (t. y. negalėjo ir neturėjo numatyti, kad bus priimtas aktas, priešingas jo lūkesčiams) ir jei lūkesčiai buvo teisėti. Nors šio principo pirminė paskirtis yra apsaugoti privatų asmenį nuo valstybės, šis principas gali būti taikomas ir įgyvendinant civilinius teisinius santykius tarp privačių asmenų.

5.6.7. Teisinio apibrėžtumo principas

Teisinis apibrėžtumas glaudžiai siejasi su teisėtų lūkesčių principu bei jo įgyvendinimu. Teisinio apibrėžtumo principas remiasi konstituciniu teisinės valstybės principu, kuris, kaip nurodo Konstitucinis Teismas 2001 m. liepos 12 d. nutarime, reiškia valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius. Šio principo įgyvendinimui svarbus CK 1.7 straipsnis, įtvirtinantis dvi principines nuostatas:

- **galioja tik įstatymų nustatyta tvarka paskelbti** civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai;
- civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai **neveikia atgaline tvarka.**

---

[38] Pvz., legalizavus Lietuvoje azartinius žaidimus, verslininkų, investavusių į šį verslą savo lėšas, lūkesčiai gauti pelną yra teisėti, o verslininkai apsaugoti nuo nuostolių, kuriuos galėtų patirti, jei įstatymų leidėjas Seimas vėl juos uždraustų, nenustatydamas protingo laiko likviduoti ar reorganizuoti įsteigtas įmones.

[39] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.

Šios dvi nuostatos sudaro prielaidas visiems asmenims susipažinti su teisės aktais ir būti garantuotiems, kad prieš juos nebus panaudoti tokie įstatymai ar kiti teisės aktai, kurių jis negalėjo žinoti, ar jo teisinių santykių turinį pakeis naujai priimti įstatymai, kurie, atsirandant jo teisėms ir pareigoms, dar negaliojo. Kiekvienam rūpestingam ir protingam asmeniui sudaromos tinkamos sąlygos susipažinti su tų santykių, kuriuose jis dalyvauja, teisiniu reglamentavimu. Remiantis šiomis nuostatomis įtvirtinama įstatymų žinojimo prezumpcija. CK 1.6 straipsnyje nustatyta, kad:

„Įstatymų nežinojimas ar netinkamas jų nuostatų suvokimas neatleidžia nuo juose numatytų sankcijų taikymo ir nepateisina įstatymų reikalavimų nevykdymo ar netinkamo jų vykdymo“.

Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikoje pabrėžiama, kad teisinio apibrėžtumo ir teisėtų lūkesčių principai, kaip teisinės valstybės principo turinį formuojančios teisinės gėrybės, kelia tam tikrų ir teisinio reglamentavimo proceso reikalavimų. Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime konstatavo, kad teisinio reguliavimo pataisomis turi būti užtikrinamas jurisprudencijos tęstinumas, o 2001 m. liepos 12 d. nutarime šią nuostatą papildė teiginiu, kad pagal teisėtų lūkesčių principą teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir nepažeidžiant Konstitucijos principų bei normų, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių. Teisinis apibrėžtumas užtikrina teisinių santykių stabilumą ir sudaro prielaidas planuoti ūkinę veiklą.

5.6.8. Draudimo piktnaudžiauti savo teise principas

Civilinė teisė garantuoja ne tik civilinių pareigų įvykdymą, bet nustato ir civilinių teisių įgyvendinimo, t. y. asmens, turinčio teisę reikalauti iš kito asmens atlikti jo naudai tam tikrus veiksmus, elgesio ribas ir sąlygas. Šis principas siekia apsaugoti civilines pareigas turinčią civilinio teisinio santykio šalį nuo nesąžiningų ir nepagrįstų reikalavimų, kuriais kita šalis siekia ne patenkinti savo interesą, o turi tikslą sutrukdyti kito asmens normalią gyvenimo tėkmę (pvz., buvęs sutuoktinis be jokių argumentų atsisako duoti sutikimą kitam buvusiam

sutuoktiniui su vaiku išvykti į užsienį atostogų), pakenkti verslo konkurentui siekdamas jo bankroto ar kita. Šiuolaikinė teisė paneigė vergvaldinės Romos teisėje galiojusį principą: *qui suo jure utitur, neminem laedit* (tas, kas naudojasi savo teise, niekieno interesų nepažeidžia), todėl pripažįsta ir gina tik tokius reikalavimo teisę turinčio civilinio teisinio santykio šalies reikalavimus, kurie atitinka šios teisės socialinę paskirtį. Šio principo turinį atskleidžia 1.137 straipsnis:

> *„[...] draudžiama įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai“.*

Taigi šiuolaikinėje teisingumo sampratoje, net ir tuo atveju, kai asmuo veikia remdamasis savo teise, jis gali būti pripažintas pažeidusiu kito asmens teises ar interesus. Piktnaudžiavimo teise pasekmės gali būti dvejopos. Pirma, jei pareigą turintis civilinio teisinio santykio subjektas atsisako vykdyti savo pareigą, remdamasis kitos šalies piktnaudžiavimu, o kita šalis kreipiasi į teismą, reikalaudama prievarta priversti įgyvendinti jo teisę, teismas, nustatęs piktnaudžiavimą, gali atsisakyti ginti ieškovo teisę. Tokiu atveju pati reikalavimo teisė (pvz., reikalavimas atlikti tam tikrą darbą, grąžinti skolą ir t. t.) paprastai neišnyksta, ir galės būti įgyvendinta išnykus piktnaudžiavimo aplinkybėms. Tačiau jei piktnaudžiaujant teisėmis buvo padaryta žala kitiems asmenims, atsiranda pagrindas asmeniui, piktnaudžiavusiam savo teise, taikyti civilinę atsakomybę.

5.6.9. Visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principas

Tai konstitucinio teisinės valstybės principo, įtvirtinto Konstitucijos 30 straipsnyje ir užtikrinančio kiekvienam asmeniui, „[…] *kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos* […]“ teisę kreiptis į teismą, detalizavimas ir pritaikymas civilinių teisių apsaugai ir gynimui. Šio principo įgyvendinimo civilinėje teisėje ypatumus sąlygoja civilinių teisinių santykių teisinio reglamentavimo metodo specifika – civilinių teisių turėtojo autonomiškumas ir veikimas savo valia (nesiki-

šant į jo reikalus kitiems tiek privatiems, tiek viešiesiems – valstybės ar savivaldos institucijų pareigūnams). Asmenys savo nuožiūra laisvai naudojasi civilinėmis teisėmis, tarp jų ir teise į gynybą. Civilinių teisinių santykių subjektai savarankiškai sprendžia, ar ginti savo pažeistas teises, ar ne, ir kokį gynimo būdą pasirinkti. Todėl subjekto teisė ginti pažeistas teises įgyvendinama pareiškiant ieškinį teisme. Civilinių teisinių santykių šalys tarpusavyje susitarusios savitarpio ginčams spręsti (t. y. teisėms ginti) gali pasirinkti ir neteisminį būdą, pavyzdžiui, trečiųjų teismą, komercinį arbitražą arba kreiptis į valstybės įsteigtas ikiteisminio ginčo nagrinėjimo institucijas. Tačiau visais atvejais, kai reikia įvykdyti arbitražo sprendimą ar netenkina ikiteisminio ginčo nagrinėjimo rezultatai, asmenys gali pasinaudoti valstybės garantuota teismine gynyba.

Visokeriopo civilinių teisių gynimo principo esmė yra ta, kad teismas pagal savo kompetenciją turi pritaikyti veiksmingiausias priemones, kad asmens pažeistos teisės būtų visapusiškai atkurtos. Pavyzdžiui, jeigu buvo pažeistos piniginės prievolės, nukentėjusiajam turi būti priteista ne tik pinigų suma, kurią asmuo buvo skolingas, bet ir priteistos negautos pajamos, kurias jis būtų galėjęs gauti investavęs tuos pinigus. Be to, asmuo, kurio teisės ginamos, gali reikalauti iš pažeidėjo atlyginti patirtus nuostolius dėl teismo išlaidų bei prarasto laiko, o įstatymų numatytais atvejais gali reikalauti atlyginti ir neturtinę žalą.

5.7. Civilinių teisių įgyvendinimo principai

CK 1.5 straipsnis nustato, kad:

„Civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus“.

Čia civilinio teisinio santykio šalių elgesio vertinimo kriterijai apibrėžti vadovaujantis ne teisės normomis, bet gyvenimo praktikoje nusistovėjusiais protingo, sąžiningo ir teisingo žmogaus elgesio standartais. Tačiau įstatymas neatskleidžia nei sąžiningumo, nei teisingumo, nei protingumo sąvokų, palikdamas tai padaryti teismų praktikai.

Teisės normų interpretavimo priemonėmis užtikrinama, kad nuolat būtų aktualizuojamas teisės normų turinys ir jos nenutoltų nuo nuolat kintančios tikrovės.

Teisingumas, protingumas ir sąžiningumas yra neatsiejami, vienas kitą papildantys asmens tinkamo elgesio požymiai. Įgyvendindami savo teises bei vykdydami pareigas asmenys turi laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų. Elgesys, neatitinkantis šių reikalavimų, yra neteisingas, nesąžiningas ir neprotingas. Teisingas elgesys atsiskleidžia atribojant gėrį nuo blogio. Gėrio, geros moralės pradai sudaro visų bendrųjų civilinės teisės principų pamatą, todėl, interpretuojant teisės normas, gėrio ir blogio atribojimo kriterijus yra pagrindinis nustatant tai, kas yra nemoralu ir neteisinga. Tačiau socialistiniu laikmečiu suformuota Lietuvos visuomenės, taip pat ir teisininkų, teisinė sąmonė dažnai nesugeba teisiškai įvertinti nesąžiningo elgesio, todėl padaroma ne tik moralinė, bet ir materialinė skriauda asmenims, nukentėjusiems nuo nesąžiningo žmogaus poelgių[40].

Teisingumo kriterijai vienodai taikomi visiems tiek teises, tiek pareigas turintiems asmenims. Todėl siekiant teisingumo galima reikalauti nukrypti nuo formalių lygiateisiškumo principo ar kitų teisės normų reikalavimų. Pavyzdžiui, žalą padaręs asmuo pagal įstatymo reikalavimus turi ją visiškai atlyginti, tačiau pagal teisingumo kriterijų žalos atlyginimo dydis gali būti sumažintas, jei žalą padaręs asmuo yra neturtingas, o nukentėjusiojo turtinė padėtis yra tokia gera, kad šis

[40] Pvz., Raseinių rajono gyventoja S. V. savo santaupas – 7000 Lt perdavė pasaugoti vaikaičiui A. A., o šis pinigus perdavė savo žmonai – J. A. Ji tuometinio AB „Lietuvos taupomasis bankas“ Raseinių skyriuje savo vardu atidarė sąskaitą, į kurią įnešė S. V. priklausančius pinigus. Netrukus vaikaičio šeima iširo, o J. A. uždarė sąskaitą ir pasiėmė sau 7000 Lt bei 72, 08 Lt palūkanų. Kai S. V. pranešė norinti atsiimti pinigus, J. A. pareiškė, kad pinigų neturi ir negrąžins. S. V. kreipėsi į teismą, kad priteistų iš J. A. 7000 Lt ir 72, 08 Lt palūkanų. Raseinių rajono apylinkės teismas 2002 m. gegužės 29 d. sprendimu ieškinį atmetė motyvuodamas, jog ieškinys pareikštas netinkamam atsakovui. Teismas nurodė, jog tarp ieškovės ir atsakovės prievoliniai santykiai nesusiklostė, todėl ji negali atsakyti už A. A. gautus ir ieškovei negrąžintus pinigus. Akivaizdi teismo klaida – jis neįvertino, kad J. A. elgėsi nesąžiningai ir pasisavino jai nepriklausančius pinigus. Apeliacinis teismas šią apylinkės teismo klaidą ištaisė. Žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. vasario 3 d. nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–195/2003.

žalos padarymo faktas nesukelia realios grėsmės jo turtinei padėčiai.

Teisingas elgesys savo ruožtu yra sąžiningumo požymis, nes sąžiningu laikomas tas, kuris elgiasi teisingai, t. y. pagal teisės aktų, gerų papročių ir moralės reikalavimus. Civilinė teisė remiasi asmens ***sąžiningumo prezumpcija***, visi asmenys laikomi sąžiningais tol, kol neatlieka teisei priešingų veiksmų arba nesąžiningumas įrodomas remiantis suinteresuoto asmens surinktais įrodymais. Pavyzdžiui, CK 1.82 straipsnis numato, kad

> *„[...] sandoriai, sudaryti privataus juridinio asmens valdymo organų, pažeidžiant privataus juridinio asmens steigimo dokumentuose nustatytą jų kompetenciją ar prieštaraujantys juridinio asmens tikslams, gali būti pripažinti negaliojančiais tik tais atvejais, kai kita sandorio šalis **veikė nesąžiningai**, t. y. žinojo ar turėjo žinoti, kad tas sandoris prieštarauja privataus juridinio asmens veiklos tikslams“.*

Sąžiningumo prezumpcijos apribojimas galimas ir specialiomis CK normomis nustatant priešingą – nesąžiningumo prezumpciją. Pavyzdžiui, CK 6.67 straipsnis nustato:

> *„[...] kreditoriaus interesus pažeidusio sandorio šalys **buvo nesąžiningos, jeigu**:*
>
> *1) skolininkas sudarė sandorį su savo sutuoktiniu, vaikais, tėvais ar kitais artimaisiais giminaičiais;*
>
> *2) skolininkas sudarė sandorį su juridiniu asmeniu, kurio vadovas, valdymo organo narys arba dalyvis, nuosavybės teise tiesiogiai ar netiesiogiai valdantis mažiausiai penkiasdešimt procentų juridinio asmens akcijų (pajaus, įnašų ir pan.), yra skolininko sutuoktinis, vaikas, tėvas (motina) ar kiti artimieji giminaičiai, arba kai jiems visiems kartu priklauso mažiausiai penkiasdešimt procentų to juridinio asmens akcijų (pajaus, įnašų ir pan.);*
>
> *3) skolininkas – juridinis asmuo sudarė sandorį su fiziniu asmeniu, kuris yra to juridinio asmens vadovas ar valdymo organo narys arba šio asmens sutuoktinis, vaikas, tėvas (motina) ar kitas artimasis giminaitis;*
>
> *4) įvykdymo, kurį pagal tą sandorį turėjo atlikti skolininkas, vertė gerokai viršija kitos sandorio šalies pateiktą įvykdymą (priešpriešinių įsipareigojimų disproporcija);*

5) sandoris sudarytas dėl skolos, kurios mokėjimo terminas dar nebuvo suėjęs, mokėjimo; ir t. t.“

Tais atvejais, kai asmuo neteisėtais veiksmais padaro žalą, sąžiningumo prezumpcija tokiam asmeniui netaikoma. Tokiu atveju pradeda galioti asmens ***kaltumo prezumpcija,*** pagal kurią asmuo, padaręs žalą, turi pareigą ją atlyginti, jei jis neįrodys, kad žala atsirado ne dėl jo kaltės. Kaltės prezumpciją nustato CK 6.248 straipsnis: „*Skolininko kaltė preziumuojama, išskyrus įstatymų numatytus atvejus*“.

Tame pačiame straipsnyje nustatyta, kad asmuo laikomas kaltu, jeigu „*[…] atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis* ***nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus,*** *kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina*“. Vadinasi, norėdamas paneigti savo kaltę asmuo privalo įrodyti, kad jis veikė pakankamai rūpestingai ir apdairiai, kiek to reikalauja prievolės esmė, bet, nepaisant to, žala vis dėlto atsirado. Reikalavimas elgtis protingai ir apdairiai įtvirtina **protingumo principą**. Praktikoje konkretaus asmens veiksmų protingumas įvertinamas pagal įprastą apdairaus ir protingo žmogaus ***(bonus pater familias)*** veikimo analogiškoje situacijoje standartą *Pvz., K. L. susitarė su kaimynu pasaugoti jo arklį. Arklio laikymo ir saugojimo sąlygos nebuvo specialiai aptartos. K. L. arklį nakčiai uždarė tvarte kartu su savo gyvuliais ir užrakino. Naktį vagys išplėšė tvarto duris ir pavogė arklį. Šiuo atveju arklio saugotojas elgėsi protingai ir apdairiai – jis ėmėsi visų tokiomis aplinkybėmis būtinų priemonių arkliui išsaugoti, todėl neturėtų atlyginti atsiradusius nuostolius arklio savininkui.*

Teisingumas ir protingumas yra sąžiningumo esmė – sąžiningo elgesio matas, bet nėra pakankami visapusiškai atskleisti sąžiningumą. Reikia atkreipti dėmesį į CK 6.248 straipsnio nuostatą, kad „*Kaltė gali pasireikšti* ***tyčia arba neatsargumu***“. Vadinasi, nesąžiningam asmens elgesiui kvalifikuoti nepakanka nustatyti vien tik tai, kad jis atliko neprotingus ar neteisėtus veiksmus, o būtina įvertinti ir asmens subjektyvias savybes (jo intelekto ir psichikos būklę), t. y. ar jis galėjo ir turėjo numanyti, kad jo veiksmai padarys žalos. Šiuo atveju turi būti įvertinama asmens amžius, išsilavinimas, patirtis ir kita. Taigi tik tokiu atveju, kai dėl savo psichinės būklės asmuo turėjo galimybę įver-

tinti savo veiksmų teisėtumą ir protingumą bei numatyti jų pasekmes, jis laikomas nesąžiningu. Žinoma, kaltės prezumpcija reikalauja, kad įrodymus dėl nekaltumo surinktų ir teismui pateiktų asmuo, kuris kaltinamas neteisėtų veiksmų atlikimu ir dėl jų sukeltos žalos.

Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų įtvirtinimas civilinėje teisėje sudaro sąlygas teismui taikant teisę nukrypti nuo formalių teisės normos reikalavimų, jei taikant ją būtų priimtas aiškiai neteisingas ir neprotingas sprendimas. Šių principų įgyvendinimas sudaro sąlygas teismams interpretuoti teisės normas ir formuoti teismų praktiką kaip savarankišką teisės šaltinį.

Kontroliniai klausimai:

1. Kuo civilinės teisės principas skiriasi nuo civilinės teisės normos?
2. Kokius teisinius padarinius sukelia civilinės teisės principo pažeidimas?
3. Kaip turėtų būti taikoma teisės norma ar sutartis, jei tai prieštarautų vienam arba keliems CK nurodytiems teisinio reglamentavimo principams?
4. Ar įstatyme numatytas imperatyvus įpareigojimas sudaryti sutartį visada prieštarauja sutarties laisvės principui?
5. Kaip vadinama situacija, kai vieno civilinės teisės principo įgyvendinimas prieštarauja kito principo reikalavimams?
6. Kokia situacija apibūdina civilinės teisės principų pusiausvyrą?
7. Ar sąžiningumo principas gali būti taikomas nepaisant protingumo ir teisingumo principų reikalavimų?
8. Ar civilinės teisės principų turinys yra pastovus, ar kintantis?

6 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS APIBRĖŽIMAS IR JOS VIETA LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE

6.1. Civilinės teisės apibrėžimo metodologinės prielaidos

Pagrindiniai teisės teorijos postulatai apie teisės sistemą, kuriais remdamiesi nustatysime civilinės teisės vietą joje, yra šie:

- teisės sistema – tai teisės normų visumos egzistavimo ir veikimo būdas;
- visos teisės normos susietos į junginius (institutus ir šakas);
- teisės normos yra susijusios tarpusavio priklausomybe ir garantuoja viena kitos veiksmingumą;
- baigiamoji teisės normų sisteminimo subordinacijos pagrindu riba yra teisės šaka, kuri turi atskirą teisinio reguliavimo objektą, principus ir metodą[41].

Ankstesnėse vadovėlio dalyse jau išnagrinėjome civilinės teisės reglamentavimo objektą ir metodą, atskleidėme civilinės teisės principų sistemą, tad galime daryti išvadą, kad Lietuvos civilinė teisė visiškai atitinka savarankiškos teisės šakos kriterijus. Pirma, turime aiškiai apibrėžtą, t. y. pagal CK suformuluotus kriterijus atskirtą, teisinio reglamentavimo objektą. Antra, reglamentavimo objekto (visuomeninių santykių) prigimtis yra socialinė ekonominė, dėl to šie santykiai funkcionuoja kaip sistema. Ši aplinkybė savo ruožtu objektyviai suformuoja prielaidas rastis savitai šių santykių reglamentavimo principų sistemai. Šie principai turi reikšmės ir civilinio teisinio reglamentavimo metodo, kaip specifinio poveikio **būdų ir priemonių** sistemos, susiformavimui.

Civilinė teisė – tai savarankiška teisės šaka, sudaranti visos priva-

[41] *Vaišvila A.* Teisės teorija, p. 261.

tinės teisės, kurios normos sąveikauja su moralės normomis, pagrindą; prioritetiškai taikydamos *dispozityvųjį* teisinio reglamentavimo metodą ir išreikšdamos bendruosius *Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintus principus*, reglamentuoja laisvų, vienas kitam teisiškai nepavaldžių asmenų turtinius *bei asmeninius*, susijusius su turtiniais, santykius, o *specialiai įstatymų numatytais atvejais* ir kitus asmeninius (nesusijusius su turtiniais) bei turtinius santykius, kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos.

Čia pateikėme objektyvios civilinės teisės apibrėžimą. Tačiau teisės doktrinoje ir teisės aktuose civilinės teisės terminas vartojamas ir kitokia prasme, t. y. kaip asmens subjektinės teisės apibūdinimas. Subjektinė teisė – tai civilinio teisinio santykio elementas, kuris suteikia galimybę šios teisės turėtojui atitinkamai elgtis ar reikalauti tam tikro elgesio iš kitų asmenų[42].

6.2. Civilinės teisės atribojimas nuo kitų teisės šakų

Jau nustatėme, kad civilinės teisės vieta teisės sistemoje grindžiama teisės skirstymu į viešąją ir privatinę. Privatinės teisės pagrindas yra civilinė teisė. Norint toliau studijuoti civilinę teisę ir jos taikymo praktiką būtina išsiaiškinti kiekvienos teisės šakos, tiek viešosios, tiek privatinės, atribojimo nuo civilinės teisės kriterijus.

6.2.1. Civilinės teisės atribojimas nuo viešosios teisės

Pagrindiniai viešosios (administracinės, baudžiamosios, procesinės bei kitų teisės šakų) ir privatinės teisės atribojimo kriterijai yra suformuluoti CK 1.1 straipsnyje nustatant bendrą taisyklę, kad civiliniai įstatymai netaikomi:

> *„Turtiniams santykiams, **kurie pagrįsti** įstatymų nustatytu asmenų **pavaldumu valstybės institucijoms** ir kurie tiesiogiai atsiranda, kai **valstybės institucijos atlieka valdžios funkcijas** (realizuojamas pavaldumas) arba įstatymų nustatytas asmenims pareigas valstybei, ar jos **taiko įstatymų nustatytas administracines ar***

[42] Apie subjektinę civilinę teisę plačiau šio vadovėlio poskyryje „Civilinis teisinis santykis“.

***baudžiamąsias sankcijas**, įskaitant valstybės mokesčių, kitų privalomų rinkliavų ar įmokų valstybei ar jos institucijoms, valstybės biudžeto santykius bei kitokiems santykiams, kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos […]“.*

Čia pateikiami požymiai, kurie būdingi viešosios teisės reglamentuojamiems santykiams ir pagal kuriuos nuo jų atribojame civilinius santykius. Svarbiausias iš jų yra tas, kad **viena teisinio santykio šalis įstatymų nustatyta tvarka yra pavaldi kitai šaliai – valstybės institucijai**. Šiuo atveju įstatymas apibrėžia pavaldžiosios teisinio santykio šalies pareigas, kurias ji turi vykdyti pagal valdžios institucijos reikalavimus. Kitas skiriamasis požymis – viešosios teisės reglamentuojami teisiniai santykiai atsiranda **tiesiogiai***, kai valstybės institucijos atlieka valdžios funkcijas*. Taigi santykiai atsiranda ne laisva santykio šalių valia, o įstatymo leidėjo valia nustačius vienos teisinio santykio šalies pavaldumą kitai šaliai – valstybės institucijai ir pareigų vykdymą remiantis įstatymu. Civilinė teisė yra viską apimančio pobūdžio. Vadinasi, ji reglamentuoja visus kitus turtinius santykius, kurių nereglamentuoja viešoji teisė. Civiliniams teisiniams santykiams būdinga, kad jie gali susidaryti tik tarp vienas kitam nepavaldžių subjektų ir tik jiems laisvai išreiškus savo valią. Atribojant viešąją ir civilinę teisę reikia turėti galvoje, kad tarp subjektų įstatymu nustatytas pavaldumas neužkerta galimybės jiems sudaryti civilinės teisės reglamentuojamus santykius tokioje srityje, kurioje jie nėra vieni kitiems pavaldūs. Pavyzdžiui, įmonė kaip mokesčių mokėtoja yra pavaldi valstybės institucijai. Įmonė privalo mokėti įstatymais nustatytus mokesčius, o mokesčių inspekcija turi teisę kontroliuoti įmonę, taikyti jai sankcijas už mokesčių nemokėjimą. Šiuos santykius reglamentuoja viešoji teisė. Tačiau tarp tų pačių subjektų gali susiklostyti ir kitokie, t. y. civiliniai, teisiniai santykiai. Pavyzdžiui, mokesčių inspekcija, kaip juridinis asmuo, perka iš įmonės savo veiklai būtiną įrangą, baldus. Šiuose santykiuose įstatymas nenustato įmonės pavaldumo valstybės institucijai, todėl baldų pirkimo santykiai gali atsirasti tik susitarimo pagrindu, o ne tiesiogiai iš įstatymo. Taigi baldų pirkimo santykiai, nors jie ir susiklosto tarp valstybės institucijos ir įmonės, patenka į civilinės teisės reglamentavimo sritį.

Teisės šakos skirstomos į **materialines ir procesines**. Civilinė teisė

glaudžiausiai susijusi su civilinio proceso teise. Civilinio proceso teisė – viešosios teisės šaka, kurios normos reguliuoja asmenų (teisės subjektų) ginčų, kylančių dėl materialinės teisės šakų (dažniausia privatinės teisės) reglamentuojamų santykių įgyvendinimo, nagrinėjimo ir sprendimų priėmimo bei vykdymo tvarką. Civilinio proceso teisės normos atlieka pagalbines (apsaugines) funkcijas civilinių santykių teisinio reguliavimo mechanizme. Civilinę ir civilinio proceso teisę sieja tai, kad, kilus ginčui tarp civilinio (materialinio) teisinio santykio šalių, jos tampa procesinių santykių subjektais (šalimis).

6.2.2. Civilinės teisės vieta privatinės teisės sistemoje

Privatinės teisės sistema be civilinės teisės sudaro komercinė, šeimos ir darbo teisė, kurios išsirutuliojo iš civilinės teisės, todėl išlaikė funkcinius ryšius su civiline teise ir faktiškai nesiremdamos civilinės teisės normomis negali tinkamai funkcionuoti.

6.2.2.1. Civilinė ir komercinė teisė

Komercinės teisės[43] ištakos glūdi feodalinėje santvarkoje, kai pradėjo formuotis prekybininkų ir įmonininkų socialinis sluoksnis. Jie tarpusavio verslo santykiams reglamentuoti pradėjo kurti savo taisykles, nes civilinės teisės normos dėl tuometinės civilinės teisės perdėto formalumo, ilgai užsitęsiančio ginčų nagrinėjimo proceso netenkino jų poreikio greitai ir patikimai įgyvendinti verslo santykius. Verslininkų santykiai buvo grindžiami asmeniniu pasitikėjimu. Jų nebuvo daug, todėl nesąžiningi verslininkai negalėjo piktnaudžiauti liberaliomis turtinių santykių reglamentavimo taisyklėmis. Iki šiol komercinei teisei būdinga liberali sutarčių forma ir specialios tarpusavio ginčų sprendi-

[43] Komercinės teisės terminas kartais sutapatinamas su prekybos teise. Toks sutapatinimas nepagrįstas, nes prekybos teisė yra tik tam tikra teisinio reglamentavimo sritis, apimanti prekių ir paslaugų apyvartą. Vadinasi, į šią sritį patenka ne tik santykiai tarp verslininkų, bet ir jų santykiai su vartotojais. Komercinės teisės nereikėtų tapatinti ir su ūkine teise. Ūkinė teisė apima viešosios teisės sritį, kuri reglamentuoja administracinę verslo priežiūrą (sanitarijos, aplinkos ir darbo saugos užtikrinimo srityse), taip pat vartotojui teikiamų prekių ir paslaugų kokybę, bei užtikrina sąžiningą verslininkų konkurenciją.

mo taisyklės. Po Didžiosios revoliucijos Prancūzijoje buvo priimti pirmieji naujus kapitalistinės gamybos poreikius atitinkantys Civilinis (1804 m.) ir Komercinis (1807 m.) kodeksai. Vėliau analogiški teisės aktai buvo priimti ir kitose valstybėse. Tačiau specifinio teisinio komercinių santykių reglamentavimo poreikis gali būti patenkintas ne tik sukuriant komercinius kodeksus, bet ir civiliniuose kodeksuose numatant specialias normas komerciniams santykiams reglamentuoti. Tokiu keliu pirmiausia nuėjo Šveicarija[44]. Pagal tai, ar komercinė teisė yra atskirta nuo civilinės teisės, ar yra jos dalis, privatinės teisės sistemos skirstomos į monistines ir dualistines. Dualistinėje privatinės teisės sistemoje komercinė teisė yra atskirta nuo civilinės teisės. Šioje sistemoje komercinė teisė funkcionuoja savarankiškai, turi savo teisinio reglamentavimo objektą ir principus, tačiau jos reglamentuojamiems santykiams subsidiariai taikomos ir civilinės teisės normos, nes civilinės ir komercinės teisės reguliavimo objektas ir reglamentavimo priemonės dažnai sutampa, ir todėl neracionalu kartoti tas pačias normas abiejų teisės šakų šaltiniuose (pvz., normas, reglamentuojančias sandorių negaliojimą, terminus, ieškinio senatį ir kt.). Monistinėje privatinės teisės sistemoje komercinė teisė integruota į civilinės teisės sistemą, todėl laikoma civilinės teisės institutu arba pošake. Nors monistinėje sistemoje komercinė teisė tarsi išnyksta, tačiau komerciniai santykiai, be abejonės, išlieka, taip pat išlieka ir specialaus jų reglamentavimo poreikis. Todėl, nors monistinėje sistemoje civilinės ir komercinės teisės principai vienodi, komerciniams santykiams teisiškai reglamentuoti sukuriamos specialios CK ir kitų civilinių įstatymų normos. Lietuvos Respublikoje įtvirtinta monistinė privatinės teisės sistema – CK reglamentuoja visus turtinius, tarp jų ir komercinius, santykius. Poreikis atriboti komercinę teisę nuo civilinės išlieka ir monistinėje sistemoje, nes tai būtina norint pagrįsti specialiųjų normų taikymą. Komercinės teisės (tiek savarankiškos teisės šakos, tiek instituto) atribojimo kriterijus – reglamentuojamų santykių subjektų teisinis statusas. Civilinės teisės subjektai pagal savo teisinį statusą gali būti

[44] Nors ir čia visų pirma buvo kodifikuota prievolių teisė, t. y. teisės normos, reguliuojančios turto apyvartą.

skirstomi į **verslininkus ir vartotojus**. CK 2.4 straipsnis verslininkais laiko fizinius asmenis, kurie verčiasi ūkine komercine veikla. **Ūkinė komercinė veikla** – tai veikla, kuri vykdoma ne dėl asmeninių poreikių tenkinimo, bet siekiant gauti pelno. Fizinis asmuo gali ne tik pats įstatymų nustatyta tvarka verstis verslu, bet ūkinei komercinei veiklai plėtoti gali įsteigti įmonę (akcinę bendrovę, individualią įmonę, ūkinę bendriją ar kt.), todėl CK verslininko terminą vartoja ir juridinio asmens teisiniam statusui apibūdinti, kai juridinis asmuo yra teisiniame santykyje su vartotoju[45].

Vartotojo sampratą apibrėžia CK 1.39 straipsnis: vartotoju laikomas fizinis asmuo, kuris su prekių ar paslaugų pardavėju (tiekėju) sudaro prekių arba paslaugų sutartį asmeniniams, šeimos, namų ūkio, bet ne savo verslo poreikiams tenkinti. CK numatytos specialiosios normos, reglamentuojančios verslininko ar jo įsteigtos įmonės ir vartotojo santykius, ir specialiosios normos, reglamentuojančios tik verslininkų ar jų įsteigtų įmonių santykius. Pastarieji santykiai ir yra komercinės teisės šakos (dualistinėje privatinėje teisėje) arba komercinės teisės instituto (monistinėje civilinėje teisėje) reglamentavimo objektas.

6.2.2.2. Civilinė ir šeimos teisė

Šeimos teisė tiek dualistinėje, tiek ir monistinėje privatinės teisės sistemose paprastai yra civilinės teisės sistemos dalis. Tik socialistinė teisė kategoriškai nepritarė šeimos teisės integravimui į civilinę teisę. Ši doktrina rėmėsi argumentu, kad turtiniai santykiai šeimoje nėra savarankiškas teisinio reglamentavimo objektas, nes jie yra išves-

[45] Pvz., CK 6.161 str. nustato, kad viešąja sutartimi laikoma sutartis, kurią sudaro juridinis asmuo (verslininkas), teikiantis paslaugas ar parduodantis prekes visiems, kas tik kreipiasi (transporto, ryšių, elektros, šilumos, dujų, vandentiekio ir kt. organizacijos). Šiame straipsnyje nustatyta, kad sudarydamas viešąsias sutartis juridinis asmuo (verslininkas) neturi teisės kam nors suteikti privilegijų, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, taip pat įstatymų nustatytais atvejais juridinis asmuo (verslininkas) privalo pateikti atitinkamai valstybės institucijai tvirtinti standartines viešosios sutarties sąlygas. Įstatymų nustatytais atvejais viešosios sutartys gali būti sudaromos pagal abiem šalims privalomas standartines sąlygas, patvirtintas atitinkamos valstybės institucijos.

tiniai iš asmeninio pobūdžio santykių. Socialistinėje visuomenėje, kai privatinė nuosavybė buvo uždrausta, o asmeniniam vartojimui leistino turto kiekis buvo griežtai reglamentuojamas, pavyzdžiui, viena šeima galėjo nuomoti tik vieną butą, kaip asmeninę nuosavybę buvo galima turėti tik vieną ne didesnio kaip įstatymų nustatyto ploto gyvenamąjį namą ar jo dalį, taip pat ribotą naminių gyvulių skaičių ir kt., toks atsiribojimas nuo civilinės teisės nekėlė problemų. Tačiau rinkos ekonomikos šalyse turtinių santykių reikšmė šeimoje yra labai didelė, todėl beveik visose valstybėse šeimos teisė yra civilinės teisės sudedamoji dalis. Tačiau šeimos santykių savitumas objektyviai reikalauja turtinių ir kitų šeimoje susiklostančių santykių specialaus reglamentavimo. Todėl CK šeimos santykiams reglamentuoti yra skirta atskira Trečioji knyga, kurios normos yra gana savarankiškos ir daugeliu atvejų turi didesnę galią nei kitų CK knygų normos. CK 3.1 straipsnis, apibrėžiantis reglamentuojamus santykius, nustato, kad „*Kitų Civilinio kodekso knygų ir kitų civilinių įstatymų normos šeimos santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja šios knygos normos*“. Tai reiškia, kad Trečiosios knygos normos kaip *lex specialis* šeimos santykių srityje turi didesnę galią nei kitos CK normos, todėl jų konkurencijos šeimos teisės srityje atveju taikomos Trečiosios knygos normos, o kai Trečiosios knygos normos tam tikrų santykių nereglamentuoja, kitų CK knygų normos taikomos subsidiariai. Taigi labai svarbu CK Trečiosios knygos reglamentuojamus santykius atriboti nuo kitų civilinių santykių. CK 1.1 straipsnis, apibrėždamas civilinės teisės reglamentavimo objektą, šeimos santykius mini atskirai:

> *„Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas reglamentuoja asmenų turtinius santykius ir su šiais santykiais susijusius asmeninius neturtinius santykius,* ***taip pat šeimos santykius****. Įstatymų nustatytais atvejais šis kodeksas taip pat reglamentuoja ir kitokius asmeninius neturtinius santykius“.*

Remiantis šiuo straipsnio tekstu galima daryti išvadą, kad šeimos teisės reglamentavimo objektas yra specialiai apibrėžtas ir yra išimtinis (specialus), palyginti su bendruoju civilinės teisės reglamentavimo objektu. Todėl konkrečius visuomeninius santykius prie šeimos teisinių santykių galime priskirti tik specialiai įstatyme juos apibūdindami. Tai nustato CK 3.1 straipsnis:

„CK Trečiosios knygos normos reglamentuoja santuokos sudarymo, jos galiojimo bei nutraukimo pagrindus ir tvarką, sutuoktinių turtines ir asmenines neturtines teises, vaikų kilmės nustatymą, vaikų ir tėvų bei kitų šeimos narių tarpusavio teises ir pareigas, įvaikinimo, globos ir rūpybos, civilinės būklės aktų registravimo tvarkos pagrindines nuostatas“.

Taigi šeimos teisės atribojimo kriterijus – teisinių santykių subjektai, kuriuos sieja santuoka, tėvystė ar kiti šeiminiai santykiai.

6.2.2.3. Civilinė ir darbo teisė

Darbo teisė, kaip ir šeimos teisė, tiek dualistinėje, tiek ir monistinėje privatinės teisės sistemose yra atskirta nuo civilinės teisės. Palyginti su komercine ir šeimos teise, ji labiausiai nutolo nuo civilinės teisės ir tapo savarankiška teisės šaka. Darbo teisės atsiskyrimą lėmė XIX a. pabaigoje XX a. pradžioje susiformavusi nauja socialinė politika, siekianti užtikrinti dirbančių samdomąjį darbą žmonių teises. Darbo sutartis – svarbiausias darbo teisės institutas ir jai būdingas požymis. Pagal darbo sutartį darbuotojas įsipareigoja vykdyti tam tikrą darbo funkciją – nustatytu laiku būti darbo vietoje ir dirbti sutartyje sulygtą darbą pagal darbdavio nurodymą. Ši sutartis glaudžiai siejasi su civiline rangos sutartimi, pagal kurią rangovas taip pat dirba užsakovo naudai. Tačiau rangovas dirba savarankiškai. Užsakovui svarbu tik darbo rezultatas. Pagal darbo sutartį darbuotojas dirba vadovaujamas darbdavio. Darbo teisės atribojimo nuo civilinės teisės kriterijus yra teisinių santykių objektas. Darbo teisinių santykių objektas – darbinė funkcija, o civilinių teisinių santykių objektas – konkrečiai apibrėžtos gėrybės (daiktai, teisės, veiksmų rezultatai, kitos gėrybės). Romanų-germanų teisės sistemos šalyse darbo santykio samprata buvo anksti susisteminta ir darbo teisės sritis suvienodinta. Šiuo metu jau beveik neginčijamais darbo sutarties atribojimo nuo civilinės sutarties požymiais laikoma: a) darbo sutartyje apibrėžtas tęstinis darbo procesas, kuris nėra siejamas su konkrečiu rezultatu; b) pavaldumo santykiai tarp darbdavio ir darbuotojo; c) darbuotojo privalomas paklusimas vidaus darbo taisyklėms. Darbo sutartis tapo kriterijumi, apibūdi-

nančiu šios teisės taikymo sritį[46]. Darbo teisinių santykių atribojimas yra labai reikšmingas, nes atsižvelgiant į santykių priskyrimą vieniems arba kitiems iš esmės skiriasi gaunamų pajamų apmokestinimas, skirtingos atsakomybės už padarytą žalą sąlygos ir tvarka. Todėl CK 1.1 straipsnis aiškiai atriboja civilinę teisę nuo darbo teisės nustatydamas, kad:

> *„Darbo santykius reglamentuoja specialūs įstatymai. Šio kodekso normos darbo santykiams taikomos tiek, kiek jų nereglamentuoja specialūs įstatymai“.*

Vadinasi, darbo santykiams civilinės teisės normos gali būti taikomos tik subsidiariai. Tačiau teisės taikymo praktikoje pasitaiko atvejų, kai teisininkai nesugeba atriboti darbo santykių nuo civilinių, todėl ilgai nagrinėjamos teisminės bylos ir tik kasaciniame teisme ištaisomos teisėjų ir advokatų teisinių santykių kvalifikavimo klaidos[47].

6.2.2.4. Civilinė ir tarptautinė privatinė teisė

Tarptautinė teisė yra ypatinga teisinė sistema, nes jai įgyvendinti susiformavo specifiška sistema[48]. Tačiau ji, kaip ir nacionalinė teisė, skirstoma į viešąją ir privatinę.

Tarptautinė viešoji teisė yra tarptautinės teisės sinonimas. Jos reguliavimo objektas – santykiai tarp suverenių valstybių, taip pat ir tarp kitų tarptautinės teisės subjektų, kurie yra tarptautinės politikos išraiška. Pagal šį kriterijų tarptautinė teisė atskiriama nuo tarptautinės privatinės ir nacionalinės civilinės teisės. **Tarptautinės privatinės**

---

[46] Plačiau žr.: *G. Dambrauskienė.* Civilinių ir darbo sutarčių sąveika. Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002. T. 28(20). P. 7–16.

[47] Pvz., ieškovas ŽŪB „Eržvilko ūkininkų agroservisas“ nurodė, kad atlikus reviziją 1999 m. gruodžio 24 d. paaiškėjo, kad bendrovė 1994 m. vasario 25 d. pagal veislinių telyčių pirkimo aktą Nr. 243 pardavė 13 gyvulių ir gavo 11 374 Lt, tačiau į bendrovės kasą įnešta tik 1000 litų. Gyvulius pardavė tuometinis bendrovės vadovas – atsakovas A. B. Jis, ieškovo teigimu, pinigus pasisavino, todėl prašo teismo iš jo pinigus priteisti. Apylinkės teismas priteisė ieškovui 10 374 Lt sumą remdamasis senojo CK 512 str., nustatančiu pareigą grąžinti be pagrindo įgytą ar sutaupytą turtą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad buvo klaidingai pritaikytos materialinės teisės normos, nes turi būti taikomos darbuotojo materialinę atsakomybę reguliuojančio akto – Darbo įstatymų kodekso, o ne CK normos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. sausio 16 d. nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–106/2002).

[48] Apie tai plačiau: *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. – Vilnius, 1998. P. 22–35.

teisės paskirtis reglamentuoti santykius tarp privačių subjektų (fizinių ir juridinių asmenų). Šių teisės normų ypatumas tas, kad jos reglamentuoja privačius santykius, kuriuose yra užsienio elementas. Tokie santykiai susiformuoja, kai Lietuvos fiziniai ir juridiniai asmenys sudaro sandorius su kitų valstybių asmenimis arba kai Lietuvos įmonės vykdo darbus ir teikia paslaugas užsienio valstybėse ar užsienio subjektai vykdo komercinę ūkinę veiklą Lietuvoje. Tarptautinės privatinės teisės normos skirstomos į **kolizines ir materialines**. Kolizinės normos yra išdėstytos CK Pirmosios knygos II skirsnyje „Tarptautinė privatinė teisė“, o materialinės – tarptautinėse sutartyse ir konvencijose. Kolizinės normos tiesiogiai nereguliuoja santykių, o tik nurodo, kurios valstybės civiliniai įstatymai jiems turi būti taikomi. Pastaraisiais metais, plėtojantis tarptautiniams ekonominiams santykiams, kolizinių normų reglamentavimas tampa nepakankamai veiksmingas, todėl daugelis privatinių santykių, kuriuose yra užsienio elementas, reglamentuojami valstybių sudaromomis dvišalėmis bei daugiašalėmis tarptautinėmis sutartimis ir konvencijomis. Ratifikuotų tarptautinių sutarčių ir konvencijų normos tampa kiekvienos ratifikavusios valstybės teisinės sistemos sudėtine dalimi. Šios teisės normos, nors nepatenka nei į CK, nei į kitus civilinius įstatymus, yra Lietuvos civilinės teisės šaltinis ir tiesiogiai reglamentuoja civilinius santykius, todėl šios normos vadinamos tarptautine privatine materialine teise[49].

Kontroliniai klausimai:

1. Kokią praktinę reikšmę turi civilinės teisės apibrėžimas?
2. Pagal kokį civilinės teisės apibrėžimo elementą galime atskirti civilinę ir darbo teisę?
3. Kaip pagrįsti teiginį, kad šeimos teisė yra civilinės teisės sudedamoji dalis?
4. Kodėl Lietuvos Respublikos civilinė teisė priskiriama prie monistinės privatinės teisės?
5. Kuo skiriasi materialiosios tarptautinės privatinės teisės normos nuo CK ir kitų Lietuvos Respublikos įstatymų teisės normų?

[49] Apie tai plačiau: *Mikelėnas V.* Tarptautinės privatinės teisės įvadas. – Vilnius, 2001.

7 poskyris.
LIETUVOS CIVILINĖS TEISĖS SISTEMA IR STRUKTŪRA

7.1. Civilinės teisės sistemos samprata

Civilinės teisės sistemos sąvokos apibrėžimas metodologiškai grindžiamas bendramoksline sistemos samprata. ***Sistema – tai savitarpio priklausomybės ryšiais susieti sistemos elementai, sudarantys santykinai baigtinę visumą.*** Sistemos sampratoje išskirtini trys ją apibūdinantys komponentai **– elementai, ryšiai ir visuma.** Pritaikydami šią sistemos sampratą civilinės teisės sistemai galime teigti, kad svarbiausias civilinės teisės sistemą formuojantis veiksnys yra ***priklausomybės ryšiai*** tarp teisės normų kaip pirminio civilinės teisės sistemos elemento. Priklausomybės ryšiai yra dvejopi – objektyvūs, t. y. nuo žmonių valios nepriklausantys, ir subjektyvūs – nustatyti valiniais įstatymo leidėjo sprendimais (funkciniai ryšiai). Objektyviuosius ryšius tarp normų lemia reglamentuojamų santykių pobūdis, todėl teisinėje literatūroje jie vadinami "genetiniais ryšiais". Laikoma, kad jie suformuoja ***vidinę civilinės teisės sistemą***, t. y. išoriškai nepastebimą, o atskleidžiamą tik sisteminiu teisės normų aiškinimo būdu. **Vidinė civilinės teisės sistema – tai teisės mokslo kategorija, apimanti visą civilinės teisės normų sistemą, atskleidžianti sisteminius ryšius tarp civilinės teisės normų, nepriklausomai nuo jų išdėstymo konkrečiuose CK skyriuose ar kituose civilinės teisės aktuose.**

7.2. Civilinės teisės institutai ir pošakės

Dėl civilinės teisės „genetinių" priklausomybės ryšių formuojasi santykinai savarankiški civilinės teisės normų junginiai, kurie sudaro antrinius civilinės teisės sistemos elementus – institutus. **Institutas**

– civilinės teisės sistemos elementas, susidedantis iš teisės normų, reglamentuojančių tam tikrą civilinės teisės reguliuojamų santykių rūšį. Institutai skirstomi tik pagal reglamentavimo dalyko kriterijų, pavyzdžiui, ieškinio senaties, žalos atlyginimo, pirkimo-padavimo, nuomos ir kitus. Konkrečios teisės normos priskyrimas vienam arba kitam institutui priklauso nuo to, kokius santykius ji reglamentuoja, o ne nuo to, kokioje CK struktūrinėje dalyje ji yra įrašyta. Pavyzdžiui, tarp pirkimą-pardavimą reglamentuojančių normų yra ir normų, reglamentuojančių ieškinio senatį. Tačiau tai jokiu būdu nereiškia, kad ši norma yra pirkimo-pardavimo instituto sudedamoji dalis. Todėl visos ieškinio senatį reglamentuojančios normos, kur jos bebūtų, sudaro ieškinio senaties institutą ir veikia tarpusavyje sąveikaudamos.

Antriniai civilinės teisės elementai savo ruožtu turi savo vidinę sistemą, o kartu sąveikauja su kitais institutais, todėl dėl šių ryšių susiformuoja subinstitutai ir pošakės, kurių visuma sudaro civilinę teisę, kaip savarankišką teisės sistemos – teisės šaką.

Subinstitutas – tai santykinai savarankiška instituto dalis, susidedanti iš teisės normų, numatanti specialų tam tikros dalies santykių reguliavimą, t. y. turinti santykinai atskirą (neperžiangiant instituto ribų) teisinio reguliavimo dalyką. Pavyzdžiui, žalos atlyginimo institute galime išskirti žalos, padarytos dėl kūno sužalojimo ar mirties, bei neturtinės žalos atlyginimo subinstitutus. Tokiu atveju taip pat susiduriame su bendrųjų ir specialiųjų normų taikymo taisyklėmis.

Pošakė – tai kelių institutų teisės normų sąveika reguliuojant kompleksinius vienodos teisinės prigimties santykius. Tai daiktinė, prievolių ir autorių teisė. Pošakei būdingas požymis – jos normų skirstymas į bendrąsias ir specialiąsias.

7.2.1. Daiktinė teisė

Daiktinė teisė yra svarbiausia civilinės teisės pošakė, jungianti civilinės teisės institutus, kurių normos reglamentuoja daiktinius civilinius santykius.

Daiktinė teisė, kaip ir teisės terminas apskritai, gali būti suvokiamas dvejopai – subjektine ir objektyviąja prasmėmis. Istoriškai kontinentinėje Europoje daiktinės teisės terminas pirmiausia susiforma-

vo kaip subjektinė daiktinė teisė, kurios gynimui, atsižvelgiant į daiktinių santykių ypatumus, Romos privatinėje teisėje buvo taikomi ypatingi ieškiniai – *actiones ad rem,* o pati daiktinė teisė buvo vadinama *ius in re.* Ši daiktinių subjektinių teisių specifika vėliau tapo prielaida kontinentinėje Europoje daiktinei teisei formuotis kaip objektyviosios civilinės teisės pošakei.

Daikto, kaip civilinių teisių bei civilinės apyvartos objekto, specifiškumas, suteikiantis jam prioritetinę reikšmę kitų objektų atžvilgiu, nulemia tai, kad daiktinė teisė, kaip civilinės teisės sistemos elementas, išlieka ir šiuolaikinės civilinės teisės kodifikacijose.

CK daiktinės teisės normos išdėstytos atskiroje IV knygoje „Daiktinė teisė“. Faktiškai bet kurios šalies civilinės teisės sistemą, priskirtiną kontinentinės privatinės teisės šeimai, sudaro du pošakiai daiktinė teisė ir prievolių teisė.

Taigi daiktinė teisė objektyviaja prasme – tai civilinės teisės pošakė. Ją sudaro civilinės teisės institutai, reglamentuojantys visuomeninius santykius, kurių objektas yra daiktai.

Subjektine prasme daiktinės teisės – tai tam tikram subjektui priklausančios teisės į daiktą. Jas galima skirstyti į pagrindines (pirmines) ir išvestines. Pagrindinės (pirminės) daiktinės teisės – tai valdymo teisė ir nuosavybės teisė. Kitos daiktinės teisės yra išvestinio pobūdžio, nes jas suteikia daikto savininkas savo valia kitam asmeniui arba išimtiniais įstatymo numatytais atvejais tokios išvestinės daiktinės teisės nustatomos ir prieš jo valią teismo sprendimu. Tokių daiktinių teisių gali būti devynios. Tai – turto patikėjimo teisė, svetimo turto administravimas, servitutas, uzufruktas, užstatymo teisė (*superficies*), lgalaikė nuoma (*emphyteusis*), hipoteka, įkeitimas, svetimo daikto sulaikymas

Kaip jau minėta, šiuolaikinės daiktinės teisės ištakos glūdi Romos privatinėje teisėje, suformavusioje pažeistų daiktinių teisių (teisės valdyti ir naudoti savo daiktus) gynimo sistemą, kuri iš esmės skyrėsi nuo reikalavimo teisės, kylančios iš prievolės, gynimo nuo pažeidimo. Daikto kūniškumo požymis, t. y. jo buvimas erdvėje kaip savarankiškos būties, atskirtos ir nuo kitų daiktų, ir nuo jo turėtojo (savininko), bet paženklintos priklausomybės tam tikram subjektui ženklu, buvo prielaida susiformuoti ypač vadinamųjų daiktinių ieškinių rūšiai – *actiones ad rem*, o vėliau susiformuoti ir specifinėms civilinės teisės

normoms, reglamentuojančioms daiktinius santykius, – daiktinei teisei. *Actiones ad rem* esmę sudaro tai, kad daiktinių teisių savininkas savo reikalavimus nukreipia į tą asmenį, kuris valdo daiktą, dėl kurio kyla ginčas, ir tai nepriklauso nuo to, ar tas valdytojas yra jo teisių pažeidėjas ar ne, tuo tarpu kai ginčas dėl pažeistų teisių kyla iš prievolinio teisinio santykio, ieškinys vadinamas *actiones ad personam*, nes ieškinio reikalavimas nukreiptas į asmenį (skolininką), pažeidusį savo įsipareigojimus ieškovui. Pavyzdžiui, jeigu daiktas pavogtas, o jo savininkas nustato, pas ką šis daiktas yra, jis turi teisę pareikšti to daikto valdytojui ieškinį dėl daikto grąžinimo, ir tai nepriklauso nuo to, kad dabartinis daikto valdytojas tą daiktą įsigijo nežinodamas, kad daiktas yra vogtas. Jei dėl įstatyme numatytų aplinkybių sąžiningo įgijėjo teisės bus ginamos ir dėl to jo ieškinys nebus patenkintas, pastarasis galėtų pareikšti ieškinį *ad personem,* t. y asmeniui, kuris padarė žalą, pavyzdžiui, vagiui, jeigu bus rastas, arba daikto saugotojui, jeigu daiktas buvo perduotas pagal sutartį saugoti. Šiuo atveju daikto savininkas galės reikalauti tik atlyginti jo patirtus nuostolius.

Daiktinės teisės, kaip civilinės teisės sistemos, savarankiško elemento susiformavimo objektyvus pagrindas yra daiktinių santykių prigimties ypatumai, pagal kuriuos jie atsiriboja nuo prievolių ir sukuria poreikį atskiram jų teisiniam reglamentavimui. Daiktinio teisinio santykio atribojimas nuo prievolių, ypač tų, kurių objektas taip pat yra daiktas, iki šiol yra aktualus ir įstatymų leidybos, ir teisės normų taikymo bei subjektinių teisių gynimo srityje. Daiktinių santykių ypatumai, kurie dar Romos privatinėje teisėje tapo daiktinės teisės, kaip civilinės teisės sisteminio elemento, formavimosi pagrindu ir šiais laikais yra kriterijus atribojant daiktinius teisinius santykius nuo prievolių. Tokiais kriterijais reikėtų laikyti:

- daiktinių santykių absoliutumą;
- daiktinio teisinio santykio turinio imperatyvų apibrėžtumą;
- subjektinės daiktinės teisės ryšį su objektu (daiktu) arba *sekimo teisę;*
- daiktinių santykių viešumą.

Daiktinių santykių absoliutumas.

Absoliutinio *(absolutus* – lot. besąlyginis, neapibrėžtas*)* civilinio teisinio santykio teises turintis subjektas jas įgyvendina pats savo

veiksmais (pvz., savininkas valdo ir naudoja savo daiktus savo poreikiams tenkinti), o visi asmenys turi susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, trukdančių šias teises įgyvendinti. Vadinasi, įpareigotieji asmenys turi būti pasyvūs, todėl įpareigotų subjektų sąrašas konkrečiai neapibrėžtas, nes niekas neturi nieko konkrečiai padaryti.

Kalbant apie santykinį santykį yra kitaip – abi šalys yra aiškiai apibrėžtos, o reikalavimo teises turinčio subjekto teisės įgyvendinimas priklauso nuo įpareigoto subjekto veikimo.

Daiktiniam teisiniam santykiui tiesioginis teisinis konkrečiai apibrėžtų asmenų ryšys nebūdingas. Visi asmenys, kurie nėra daikto savininkai, yra įpareigoti nepažeisti daikto savininko ir daikto kūniškojo ryšio, t. y. savininko teisės daiktą turėti ir naudoti savo nuožiūra. Vadinasi, teisę į daiktą turi konkretus asmuo, kuris daiktą valdo ir taip pats savo veiksmais įgyvendina savo teisę į daiktą, o visi kiti asmenys yra įpareigoti gerbti šią teisę ir susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kuriais daikto valdytojo teisės būtų pažeistos. Taigi įpareigotųjų asmenų sąrašas nėra konkrečiai apibrėžtas, nes absoliučiai visi, tiek tie, kurie konkrečiu momentu palaiko tiesioginį ryšį su daiktu, tiek tie, kurie tik potencialiai gali užimti tokią poziciją.

Daiktinio teisino santykio turinio imperatyvus apibrėžtumas

Daiktinio teisinio santykio turinį sudaro jo dalyvių tarpusavyje koresponduojančios subjektinės teisės ir subjektinės pareigos. Daiktinio teisinio santykio absoliutumo požymis suponuoja ir subjektinės teisės, ir subjektinės pareigos turinio nustatymo ypatumus. Įpareigotų asmenų sąrašas daiktiniame santykyje nėra apibrėžtas, todėl nenustatomas joks konkretus teisės turėtojo ir pareigas turinčiojo asmens teisinis ryšys. Įpareigotasis asmuo, neturėdamas realaus santykio su teisės turėtoju, pats nedalyvauja formuojant šį santykį. Vadinasi, jam pareigos atsiranda be jo valios, įstatymo pagrindu.

Sekimo teisė. Kitas daiktinių santykių išskirtinis bruožas yra tai, kad šių santykių objektas yra daiktas, kuris priklauso tam tikram subjektui. Šios priklausomybės teisinės formos – daiktinė subjektinė teisė, kurią pripažįsta ir gina teisė, vadinama daikto valdymo teisiniu titulu (nuosavybė, nuoma, pasauga, panauda, įkeitimas ir t. t.). Svar-

biausia tai, kad ši subjektinė teisė – teisinis valdymo titulas – susijęs ne tik su jos turėtoju – subjektu, bet ir su tos teisės objektu – daiktu. Tai pagrindinis daiktinio teisinio santykio požymis, kuris dar Romos teisininkų buvo pavadintas *sekimo teise*. Tai reiškia, kad kur daiktas bebūtų – ar pas savininką, ar pas kitą asmenį – pagal *sekimo teisę* daiktinė teisė pereina kartu su daiktu. Pavyzdžiui, išnuomojus daiktą, nuosavybės teisė, taip pat ir kitos daiktinės teisės, susijusios su daiktu (pvz., servituto arba įkeitimo teisė) neišnyksta, todėl Romos teisininkai daiktinę teisę vadino *ius in re.*

Daiktinių santykių viešumas. Teisinei pareigai gerbti kito asmens daiktines teises ir nepažeisti jų būtinas daiktinių teisių viešumas, kad kiekvienas suvoktų daiktines teises į konkretaus daikto turėtoją. Kiekvienas protingas žmogus žino, kokie daiktai priklauso jam, todėl kiekvienam nebūtina žinoti, kam priklauso tie daiktai, kurie nepriklauso jam. Vadinasi, jeigu kažkas bando užvaldyti jam nepriklausantį daiktą, jis turi suvokti, kad pažeidžia kito asmens teises į tą daiktą. Tiesa, bendroji taisyklė, kad kiekvienas daiktas turi savininką, turi vieną išimtį. Gali būti ir tokia situacija, kai daiktas neturi savininko Toks daiktas teisėje vadinamas bešeimininkiu, todėl jį gali pasisavinti ir pradėti valdyti bet kas. CK 4.57 straipsnyje nustatyta, kad: „*Bešeimininkiu daiktu laikomas daiktas, kuris neturi savininko arba kurio savininkas nežinomas“*, tačiau bešeimininkiu daiktu nelaikomas „*sąžiningai įgytas ir teisėtai valdomas daiktas, nors daikto valdytojas įgyjamąja senatimi dar nėra įgijęs nuosavybės teisės į daiktą*.“ Bešeimininkiais daiktais gali būti gyvūnai, negyvi kilnojamieji daiktai, kurie niekam dar nepriklausė arba kurių savininkas atsisakė. Prie bešeimininkių daiktų priskiriami pamesti arba paslėpti daiktai, jeigu jų savininkas pagal įstatymus yra praradęs teisę į tuos daiktus. Vadinasi, tokio daikto pasisavinimas nebūtų laikomas kito asmens teisės į tą daiktą pažeidimu.

Pagrindinė subjektinė daiktinė teisė yra nuosavybės teisė. Šią teisę savininkas, kaip autonomiškas subjektas, įgyja tik savo valios pastangomis – daiktą pasisavindamas, jį pagamindamas arba sandorių pagrindu įsigydamas iš kito asmens. Lygiai taip pat šią teisę jis gali prarasti, t. y. tik savo valia – atsisakydamas nuosavybės teisės į daiktą (jį išmesdamas) arba pagal sandorį perleisdamas kitam subjektui.

Absoliutiniuose teisiniuose santykiuose ir santykio ir subjektinės teisės objektas yra tas pats. Taip yra todėl, kad absoliutinis teisinis santykis įgyvendinamas paties teisės turėtojo veiksmais, o ne kitų – įpareigotųjų subjektų – veiksmais. Daiktinė teisė reglamentuoja santykius dėl daiktų teisinės priklausomybės kuriam nors subjektui. Ši daikto priklausomybė subjektui vadinama teise į daiktą.

Pažymėtina, kad Lietuvos civilinės teisės nuosavybės institutas apima ne tik „tikruosius“ daiktinius santykius, t. y. santykius, kurių objektas yra materialusis daiktas, atitinkantis anksčiau pateiktą CK 4.1 straipsnio daikto apibrėžimą, bet ir kitokius objektus. Tokia išvada darytina remiantis CK 4.38 straipsniu, kuriame nustatyta, kad „*nuosavybės teisės objektu gali būti daiktai ir kitas turtas*“. Šiame straipsnyje vartojamas žodis „kitas turtas“ apima turtines teises, kurios nėra materialūs daiktai, bet turi vertę ir gali dalyvauti apyvartoje, pavyzdžiui, banko reikalavimo teisė grąžinti paskolą. Tokia reikalavimo teisė gali būti perleista kitam asmeniui. Dažniausiai toks perdavimas yra atlygintinis. Vadinasi, reikalavimo teisės turėtojas – bankas šiuo atveju savo reikalavimo teisę iškeičia į kitą civilinės teisės objektą – pinigus, daiktus ar kitokias gėrybes. Kaip jau rašėme anksčiau, nuosavybės teisės objektų skirstymas į materialiuosius (*res corporales*) ir nematerialiuosius (*res incorporales*) perimtas iš Romos privatinės teisės. Šis skirstymas iš esmės tapo pagrindine prielaida civilinę teisę skirstyti į daiktinę ir prievolinę. Romos privatinėje teisėje civiliniai teisiniai santykiai buvo skirstomi į daiktinius, kurių objektas – *res corporales,* ir asmeninius, kurių objektas – *res incorporales*. Asmeniniais santykiais laikytos prievolės, nes viena santykio šalis (kreditorius) įgydavo teisę, nukreiptą į asmenį, bet ne į daiktą, todėl daiktinės ir prievolių teisės atribojimas būdingas tik kontinentinės civilinės teisės sistemoms, patyrusioms Romos privatinės teisės įtaką. Anglosaksų teisė tokio skirstymo nenaudoja. Reikia pabrėžti, kad šiuolaikinėje civilinėje apyvartoje vyrauja ne daiktai, o turtinės teisės, todėl ir kontinentinės teisės šalyse daiktinės ir prievolių teisės atribojimas pamažu praranda reikšmę. Apyvartos poreikiai reikalauja vienokiu arba kitokiu būdu pripažinti, kad nuosavybės objektu gali būti ne tik materialūs daiktai, bet ir nematerialios gėrybės, nes tiek vienas, tiek kitas gėrybes perleisti kitam asmeniui gali tik pats savininkas arba jo įgaliotas asmuo.

7.2.2. Prievolių teisė

Prievolių teisė – tai civilinės teisės specialiosios dalies pošakė, reglamentuojanti santykius, vadinamus prievolėmis. Prievolė – tai toks teisinis santykis, kurio viena šalis turi teisę reikalauti (reikalavimo teisę) kitos šalies atlikti jos naudai tam tikrus veiksmus, o pastaroji turi pareigą savo veikla įgyvendinti tą reikalavimo teisę. Taigi prievolė du subjektus susieja įsipareigojimais, kurie susidaro tarp fizinių ir juridinių asmenų dėl materialinių ir kitokių gėrybių perleidimo, darbų atlikimo, krovinių ir keleivių vežimo, paslaugų suteikimo, padarytos turtinės arba neturtinės žalos atlyginimo ir kitais atvejais.

Prievolių teisė apima daugybę santykių, todėl ji skirstoma į bendrąją ir specialiąją dalis. Bendroji dalis apima teisės normas, taikomas visoms prievolių rūšims. Šios dalies normos apibrėžia prievolės sampratą ir jų šalis, nustato prievolių atsiradimo pagrindus, jų vykdymo tvarką, prievolių pakeitimo ir pasibaigimo pagrindus. Prievolių teisės bendrojoje dalyje suformuluoti ir prievolių teisės principai, pritaikantys bendruosius civilinės teisės principus prievolių teisei.

Specialiosios prievolių teisės dalies normos reglamentuoja atskiras prievolių rūšis. Jos sukonkretina bendrosios dalies normas, bendrojoje prievolių teisės dalyje suformuluotus principus pritaiko atskiroms prievolių rūšims reglamentuoti. Pagrindinė prievolių klasifikacija pagrįsta prievolių atsiradimo pagrindų kriterijumi. Pagal šį kriterijų prievolės skirstomos į keturias rūšis: sutartinės prievolės, prievolės, atsirandančios dėl padarytos žalos atlyginimo (šios prievolės vadinamos deliktinėmis; lot. *delictum* – nusižengimas, kaltė), prievolės, atsirandančios tarsi iš sutarčių (kvazisutarčių), prievolės, atsirandančios tarsi iš deliktų (kvazideliktų).

7.3. Civilinės teisės struktūra

Viską apimančio civilinės teisės reguliuojamojo poveikio visuomeniniams santykiams pasiekiama suteikiant civilinei teisei tam tikrą formą, t.y. civilines normas, institutus, subinstitutus, pošakius sujungiant į vieną visumą ir išdėstant civilinės teisės aktuose. Pagal tai, kaip tai daroma, Europos valstybių civilinės sistemos skirstomos į instituci-

nes ir pandektines. Pandektinė (gr. *pandektes* – viską apimantis) susideda iš bendrųjų ir specialiųjų normų ir institutų. Institucinė sistema susideda iš stambių institutų, kurie pandektinėje sistemoje gali būti traktuojami kaip pošakės (nuosavybė, prievolės, paveldėjimas ir kt.). Pandektinė sistema yra istoriškai vėlyvesnė (Vokietija). Institucinės sistemos pavyzdys – Prancūzija.

Lietuvos civilinės teisės sistemai būdingi pandektinės privatinės teisės bruožai. Ji turi išplėtotą **bendrąją dalį**, kurios nuostatos suformuoja teisinius pagrindus ne tik pačiai civilinei, bet ir kitoms Lietuvos privatinės teisės (darbo ir šeimos) šakoms funkcionuoti, ir vadinamąją **specialiąją dalį**, kuri reglamentuoja atskiras civilinių santykių rūšis.

Civilinių įstatymų struktūros formavimui esminės reikšmės turi funkciniai ryšiai tarp teisės normų. Civilinių įstatymų struktūra atspindi įstatymų leidėjo valią, kuris siekdamas teisinio reguliavimo mechanizmo efektyvumo, derina bendrąsias ir specialiąsias normas, užtikrindamas jų tarpšakinę integraciją sudaro skirtingos teisinės prigimties teisės normų junginius. Be to, teisės normos yra sisteminamos, priimami tik tam tikrą santykių rūšį reglamentuojantys įstatymai arba sudaromi įstatymų rinkiniai, sąvadai ir kita. Aukščiausia civilinių teisės normų susisteminimo forma laikomas civilinis kodeksas. Tai civilinės teisės įstatymas, parengtas kodifikavimo būdu. Kodifikavimas pasižymi tuo, kad jis apima visą civilinės teisės šaką, o ne atskirą jos institutą. Teisės normos CK išdėstomos sistemiškai, sugrupuojant jas į institutus ir pošakes, jungiančias kelis institutus, taip pat suskirstant jas į bendrąją ir specialiąją CK dalis. Į CK įtraukiamos normos iš galiojančių įstatymų, taip pat kuriamos naujos normos, šalinamos nereikalingos teisės normų kolizijos, užpildomos teisės spragos. Priėmus CK, netenka galios daugybė atskirų įstatymų, nes jie nebereikalingi, civilinės teisės normos tampa tikslesnės, suprantamesnės (ypač paprastam žmogui, neteisininkui), todėl CK priėmimas kontinentinėje Europoje laikomas tobuliausiu civilinės teisės sisteminimo būdu[50]. Taip suformuojama išorinė civilinės teisės sistema, kuri vadinama civilinių

[50] Anglosaksų šalyse, kurių civilinės teisės sistemoje vyrauja teisminis precedentas, civiliniai kodeksai nepriimami.

įstatymų sistema[51], arba ***civilinės teisės struktūra.***

Civilinių įstatymų sistema (civilinės teisės struktūra) – tai teisės normų išdėstymas norminiuose aktuose užtikrinant jų tarpusavio funkcinį suderinamumą reguliuojant civilinius santykius. Ši sistema ypač reikšminga įstatymų taikymui, teisiniam švietimui, sisteminimui ir norminių aktų rinkinių leidybai.

Lietuvos civilinės teisės struktūrą apibūdina CK struktūra. Jį sudaro šešios knygos, kurios savo ruožtu skirstomos į dalis ir skyrius. Tiek vidinė civilinės teisės sistema, tiek jos struktūra yra vienodai svarbios aiškinant konkrečios teisinės normos turinį, jos taikymo sritį. CK 1.9 straipsnyje nustatyta, kad

„Siekiant užtikrinti šio kodekso vientisumą ir atskirų struktūrinių dalių suderinamumą, taikant jo normas jos aiškinamos atsižvelgiant į šio kodekso **sistemą bei struktūrą**".

7.3.1. Bendroji dalis

Bendrosios dalies normos išdėstytos CK Pirmojoje ir Antrojoje knygose. Bendrosios dalies normų paskirtis trejopa. Pirma, jomis nustatomas civilinės teisės reglamentavimo dalykas ir atvejai, kai civilinės teisės taikymas išplečiamas ir viešosios bei darbo teisės reglamentuojamiems turtiniams santykiams. Šios normos labai svarbios kvalifikuojant konkrečius teisinius santykius, kai reikia taikyti teisę. Antra, bendrosios dalies normos, apibrėždamos civilinės teisės principus, civilinių santykių objektus ir subjektus bei šių santykių atsiradimo pagrindus (teisinius faktus – sandorius, deliktą ir kt.), suformuoja pagrindinius civilinių teisinių santykių elementus ir tų santykių susidarymo mechanizmą. Trečia, bendrosios dalies normos įtvirtina civilinių teisinių santykių įgyvendinimo pagrindus.Tuo tikslu nustato terminų (paprastųjų ir ieškinio senaties) skaičiavimo ir taikymo tvarką, atstovavimą, civilinių teisių įgyvendinimo bei gynimo būdus ir kita.

[51] Studijuojančiajam šią temą rekomenduojame atkreipti dėmes į tai, kad mes nesutapatiname teisės ir įstatymo. Įstatymas laikytinas tik teisės forma, todėl vidinė civilinės teisės sistema ir civilinės teisės sistema yra sinonimai. Tuo tarpu civilinių įstatymų sistema yra civilinės teisės sistemos išraiškos forma, todėl civilinių įstatymų ir civilinės teisės struktūros terminai yra sinonimai.

7.3.2. Specialioji dalis

Specialiąją civilinės teisės dalį sudaro keturios CK knygos (Trečioji knyga – šeimos teisė, Ketvirtoji knyga – daiktinė teisė, Penktoji knyga – paveldėjimo teisė ir Šeštoji knyga – prievolių teisė) bei daugybė specialių įstatymų, kuriuose CK numatytais atvejais gali būti reglamentuojami tokie civiliniai santykiai, kurių CK nereglamentuoja: meno, mokslo ir literatūros kūrinių autorių, išradėjų santykiai, susiję su kūrinių ir išradimo apsauga ir naudojimu, taip pat santykiai, kurių CK nereglamentuoja, bet CK numatytais atvejais specialiais įstatymais leidžiama papildyti nustatytą reglamentavimą arba sureguliuoti kitaip, nei sureguliuota CK normomis. Tokį CK ir kitų civilinių įstatymų santykį nustato CK 1.3 straipsnio norma:

„Jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms“.

Pagal reglamentuojamų visuomeninių santykių objektą specialioji civilinės teisės dalis skirstoma į daiktinę, prievolių ir paveldėjimo teisę.

Kontroliniai klausimai:

1. Kuo skiriasi civilinės teisės sistema ir struktūra?
2. Kokios aplinkybės sąlygoja civilinės teisės struktūrą?
3. Kaip atskirti specialiąsias civilinės teisės normas nuo bendrųjų?
4. Kas turi didesnę reikšmę – daiktinė ar prievolių teisė?
5. Ar bendrosios CK normos yra tik CK Pirmojoje knygoje?

8 poskyris.
CIVILINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

8.1. Civilinės teisės šaltinio samprata

Civilinės teisės šaltinio apibrėžimas turi būti grindžiamas teisės teorijos nuostatomis apie teisės šaltinį apskritai. Tačiau teisės teorijoje, kuri, beje, teisės šaltinio sampratą, kaip ir daugelį kitų savo postulatų, grindžia civilinės teisės doktrina, nėra vienos nuomonės. Teisės šaltinio termino atsiradimas siejamas su Romos istoriku Titu Livijum, kuris XII lentelių įstatymą pavadino teisės šaltiniu. Vėliau šį terminą ėmė vartoti ir teisininkai. Todėl nusistovėjo daugiareikšmis šio termino vartojimas. Istorijos mokslas teisės šaltinį suvokia kaip žinių apie teisę šaltinį – tam tikrą tekstą, teisės paminklą. Teisės mokslas šiam terminui teikia kitokią – teisės normų formavimo prielaidų bei teisės normų išraiškos formos prasmę. Kaip matome, ir teisės moksle šiam terminui teikiamos kelios reikšmės. Prof. A. Vaišvila pagrįstai kritikuoja teisės šaltinio ir teisės formos sąvokų sutapatinimą ir teisės šaltinio termino daugiareikšmiškumą. Teisės šaltinio kaip teisės formos sampratai susiformuoti didžiausią įtaką turėjo normatyvistinė teisės doktrina, kuri padarė reikšmingą poveikį kelių kartų teisininkų mąstymui. Požiūris į teisės šaltinį kaip teisės formą tapo vyraujantis ir suformavo šio termino vartojimo tradiciją nepaisant tokio vartojimo nelogiškumo. Todėl ir naujajame Lietuvos CK šis terminas vartojamas tradicine (t. y. teisės formos) prasme, įtvirtindamas tokio termino vartojimo kituose teisės bei teisės taikymo aktuose, o iš dalies ir teisinėje literatūroje būtinybę.

8.2. Civilinės teisės šaltiniai kontinentinėje ir anglosaksų teisėje

Kontinentinėje Europoje ir anglosaksų šalyse susiklostė skirtingi civilinės teisės šaltiniai. Kontinentinė civilinė teisė nuėjo Romos

teisės recepcijos keliu, kuris prasidėjo nuo Justiniano įstatymų sąvado aiškinimo ir civilinių kodeksų, sudarytų iš abstrakčių teisės normų, priėmimo. Todėl kontinentinės teisės teisinėse sistemose pagrindiniu ir vienintelių teisės šaltiniu ilgą laiką buvo laikomas norminis aktas (įstatymas ir poįstatyminis aktas). Bendroji teisė formavosi apibendrinant teismų sprendimus. Jos istorinės šaknys glūdi anglosaksų mąstymo ypatume: tai, jog teisė neužrašyta popieriuje, anaiptol dar nereiškia, kad ji neegzistuoja, todėl teisėjas kas kartą, kai sprendžia, ir kuria teisę. Todėl bendrosios teisės teisinėse sistemose teisminis precedentas tradiciškai tebeturi didesnę reikšmę nei kontinentinės teisės.

Pastaruoju metu **pastebimas šių sistemų suartėjimas**. Šiuolaikinei kontinentinei teisei būdingas siekis kovoti su perdėtu formalizmu, suteikiant, pavyzdžiui, pirmenybę susitarimui, bet ne sutarties formai, teismų praktikos vaidmens didinimui. Bendrosios teisės teisinėse sistemose didėja įstatymų vaidmuo, ypač po 1973 m., kai Anglija tapo Europos ekonominės bendrijos nare. 1965 m. buvo įsteigta Teisės reformos komisija. Nepaisant skirtingo požiūrio į teisės šaltinius, abiejose sistemose pats teisės šaltinio terminas traktuojamas vienodai, t. y. tradiciškai, – teisės šaltinis yra teisės forma.

8.3. Pirminiai ir antriniai civilinės teisės šaltiniai

Šiuolaikinė teisė netapatina teisės ir įstatymo, o įstatymo nebelaiko vienintele teisės išraiškos forma. Precedento legalizavimas sudaro prielaidas teisei reikštis ir kitomis formomis, o ne tik oficialiais norminiais aktais. Todėl, be norminio akto, teisės šaltiniais (formomis) laikomi papročiai, teismų precedentai bei teisės doktrina. Be abejo, šių šaltinių teisinė galia ir jų susiformavimo prielaidos yra skirtingos. Todėl teisės doktrina civilinės teisės šaltinius skirsto į pirminius (pagrindinius) ir išvestinius (antrinius).

Pirminiai civilinės teisės šaltiniai – tai įstatymų leidėjo priimtos ar sankcionuotos visuotinai privalomos elgesio taisyklės[52]. Pirmajam pogrupiui (įstatymų leidėjo priimtoms elgesio taisyklėms) priskirtini

[52] Pagal visuotinio privalomumo kriterijų pirminius civilinės teisės šaltinius atribojame nuo individualaus taikymo aktų, pvz., Prezidento dekreto dėl asmens apdovanojimo medaliu.

įstatymai plačiąja šio termino prasme[53] – tai įstatymai ir poįstatyminiai aktai bei Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos ir įsigaliojusios tarptautinės sutartys ir konvencijos. Prie pirminių civilinės teisės šaltinių taip pat priskiriami ir bendrieji civilinės teisės principai. Antrajam pogrupiui (įstatymų leidėjo sankcionuotoms) priskiriami papročiai[54], kurių taikymą reglamentuoja CK 1.4 straipsnis. Šiame straipsnyje nustatyta, kad papročiai reglamentuojant civilinius santykius taikomi tik tais atvejais, kai tai numatyta įstatymuose ar sutartyse. Žinoma, negali būti taikomi tokie papročiai, kurie prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, sąžiningumo, protingumo arba teisingumo principams. Kita vertus, šių principų turiniui ir(arba) kriterijams nustatyti papročiai gali būti taikomi ir tais atvejais, kai įstatyme arba sutartyje nėra tiesioginės nuorodos į konkretų paprotį.

Antriniai civilinės teisės šaltiniai – tai elgesio taisyklės, kurios susiformuoja greta pirminių šaltinių aiškinant ir taikant pirminius teisės šaltinius. Prie antrinių šaltinių priskiriama teismų (arbitražų) praktika ir teisės doktrina. Antrinių civilinės teisės šaltinių pripažinimą patvirtina CK 1.5, 1.8 ir 1.9 straipsniai. Pavyzdžiui, CK 1.5 straipsnyje nustatyta:

> *„Jeigu įstatymai ar šalių susitarimas numato, kad tam tikrus klausimus teismas sprendžia savo nuožiūra, teismas privalo tai darydamas vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais. […] Teismas, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais“.*

CK 1.8 straipsnis sudaro prielaidą teisės taikymo subjektams taikyti įstatymo ir teisės analogiją:

> *„Civilinės teisės normų nesureglamentuotiems civiliniams santykiams taikomi panašius santykius reglamentuojantys civiliniai įstatymai (įstatymo analogija). Jeigu nėra panašius santykius reglamentuojančių civilinių įstatymų, taikomi bendrieji teisės principai (teisės analogija)“.*

---

[53] Tam tikrais atvejais žodis „įstatymas“ vartojamas siaurąja, arba tiesiogine, prasme. Tokiu atveju įstatymų kategorijai priskiriami tik Lietuvos Respublikos Seimo priimti norminiai aktai – įstatymai.

[54] Tai, kad papročiai kaip teisės šaltinis nepateko į CK 1.3 str. demonstruoja sovietmečiu susiformavusį požiūrį į papročius kaip teisės šaltinį.

CK 1.9 straipsnis nustato CK normų aiškinimo principus, kurie leidžia interpretuoti CK normas atsižvelgiant į šio kodekso sistemą bei struktūrą, o nustatant taikomos normos tikrąją prasmę turi būti *„atsižvelgiama į šio kodekso ir aiškinamos normos tikslus bei uždavinius*“. Čia nurodytos CK nuostatos suteikia teisės taikymo subjektams – visų pirma teismams galimybę tikslinti pirminių teisės šaltinių suformuluotas nuostatas. Teismų praktikos vaidmuo formuojant teisę teisės taikymo aktais Lietuvoje tapo ypač svarbus po to, kai Teismų įstatymas įtvirtino Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisę ir pareigą formuoti vienodą teismų praktiką. Buvo nustatyta, kad visi kiti teisę taikantys subjektai turi atsižvelgti į Aukščiausiojo Teismo išaiškinimus. Siekiant skatinti teismų savarankiškumą bei jų veiklos efektyvumą 1994 m. gegužės 31 d. priimtas Teismų įstatymas įtvirtino Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato aprobuotų sprendimų privalomumo principą, o 1994 m. lapkričio 8 d. buvo padarytas svarbus Civilinio proceso kodekso papildymas – nustatyta, kad teismas, spręsdamas civilinę bylą, turi vadovautis teisingumo, protingumo ir kitais bendraisiais teisės principais. Taip buvo suformuotos teisinės prielaidos teismui interpretuoti įstatymų nuostatas, siekti, kad jų sprendimai civilinėse bylose būtų ne formaliai, o iš esmės teisingi. Šiais esminiais Civilinio proceso kodekso papildymais pradėtas keisti požiūris į teismų veiklą. Iš teismo pareikalauta ne mechaniško teisės normos taikymo, bet teisės normų interpretavimo vadovaujantis gyvenimo praktika patvirtintais sąžiningumo, protingumo ir teisingumo kriterijais. Taigi suteikus teismui galimybę interpretuoti teisės normas, o įstatymų nustatyta tvarka aprobuotą teismo sprendimą pripažinus privalomu kitiems teisės taikymo subjektams, Lietuvos civilinės teisės šaltinių sistemoje faktiškai buvo įtvirtintas teismo precedentas, kuris anksčiau buvo laikomas būdingu tik anglosaksų (bendrajai) teisei. Ši teismo funkcija įtvirtinta ir naujajame CK bei Teismų įstatyme. Šio įstatymo 23 str. nustato, kad: *„Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus*.“, o *į „Aukščiausiojo Teismo biuletenyje paskelbtose nutartyse esančius įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo išaiškinimus* ***atsižvelgia*** *teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus ir kitus teisės aktus“.*

Naują impulsą teismų praktikos vaidmens plėtrai, kuri priartina teismų praktiką prie pirminių šaltinių statuso, padarė Lietuvos Kon-

stitucinis Teismas. 2006 m. kovo 28 d. nutarime ne tik konstatuota, kad teismai saistomi savo pačių sukurtų precedentų, bet ir nurodė naujų teismo precedentų kūrimo principus: „(...) nauji teismo precedentai tų kategorijų bylose gali būti kuriami tik tada, kai tai yra neišvengiamai, objektyviai būtina; toks bendrosios kompetencijos teismų praktikos koregavimas (...) visais atvejais turi būti deramai (aiškiai ir racionaliai) argumentuojamas atitinkamuose bendrosios kompetencijos teismų sprendimuose (...)“[55].

Sureikšminus teisės taikymo ir teismų praktikos reikšmę, gerokai svarbesnis vaidmuo tenka ir teisės doktrinai. Teismas, interpretuodamas teisės normas, taikydamas teisės ar įstatymo analogiją turi remtis teisės mokslo žiniomis apie teisės sistemą, teisės normų ir teisinių santykių klasifikacijomis. Taigi tokiais atvejais teisinės idėjos, kurias formuoja teisės mokslas, tampa teise, reiškiamą teisės precedento forma, formuojančiu veiksniu.

8.4. Civiliniai įstatymai ir poįstatyminiai aktai

Civiliniai įstatymai ir poįstatyminiai aktai, kurie priskiriami prie civilinės teisės šaltinių, apibrėžiami CK 1.3 straipsnyje:

> *„1. Civilinės teisės šaltiniai yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis kodeksas, kiti įstatymai, Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys.*
>
> […]
>
> *3. Vyriausybės nutarimai ir kitų valstybės institucijų teisės aktai civilinius santykius gali reglamentuoti tik tiek, kiek įstatymų nustatyta. Jeigu Vyriausybės ar kitos valstybės institucijos teisės aktas prieštarauja šio kodekso ar kito įstatymo normoms, taikomos kodekso ar kito įstatymo normos“.*

Šiame straipsnyje civilinės teisės įstatymai ir poįstatyminiai aktai sugrupuoti pagal jų teisinę galią.

---

[55] Žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. kovo 28 d.nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties lietuvos respublikos konstitucijai“ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=274704 Prisijungimo laikas 2006 m. lapkritis 21 d.

8.4.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija

Lietuvos Respublikos Konstitucijos normos nustato civilinės teisės pagrindus. Dėl šios priežasties CK 1.3 straipsnyje Konstitucija priskiriama ir prie civilinės teisės šaltinių. Lietuvos Konstitucija yra tiesioginio taikymo aktas[56], todėl ja gali būti remiamasi, kai reikia užpildyti civilinės teisės spragas. Tais atvejais, kai taikant civilinės teisės normas iškyla klausimas, ar taikoma teisės norma neprieštarauja Konstitucijai, teismas, nagrinėdamas konkrečią bylą, turi sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į Lietuvos Konstitucinį Teismą dėl išaiškinimo, ar konkretus įstatymas ar atskiros jo normos neprieštarauja Konstitucijai.

8.4.2. Civilinis kodeksas

Civilinis kodeksas – po Konstitucijos svarbiausias ir didžiausios teisinės galios civilinės teisės įstatymas. CK tokia reikšmė teikiama todėl, kad jis parengtas kodifikavimo būdu. Kodifikavimas pasižymi tuo, kad jis apima visą civilinės teisės šaką, o ne atskirą jos institutą. Teisės normos CK išdėstomos sistemiškai, sugrupuojant jas į institutus ir pošakes, jungiančias kelis institutus, taip pat suskirstant jas į bendrąją ir specialiąją CK dalis. Priimant CK, į jį įtraukiamos normos iš galiojančių įstatymų, taip pat kuriamos naujos normos, šalinamos nereikalingos teisės normų kolizijos, užpildomos teisės spragos. Priėmus CK netenka galios daugybė atskirų įstatymų, nes jie nebereikalingi, civilinės teisės normos tampa tikslesnės, suprantamesnės[57].

Lietuvoje CK priimtas 2000 m. rugsėjo 17 d., o įsigaliojo nuo 2001 m. liepos 1 dienos. Iki tol Lietuva neturėjo savo CK, okupacijos laikotarpiu Lietuvoje, kaip ir kitose SSSR respublikose, buvo priimtas CK (1964 m.) pagal SSSR civilinių įstatymų pagrindus.

---

[56] Apie Konstitucijos tiesioginį taikymą žr.: *V. Mikelėnas*. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. – Vilnius, 2002, p. 131–165.

[57] CK priėmimas Europoje laikomas tobuliausiu civilinės teisės sisteminimo būdu. Tačiau anglosaksų šalyse, kurių civilinės teisės sistemoje vyrauja teisminis precedentas, civiliniai kodeksai nepriimami. Seniausias CK yra Justiniano kodeksas (*Corpus iuris civilis*), susisteminęs Romos privatinę teisę (529–534 m.). Jis davė pradžią Romos privatinės teisės recepcijai Europoje – Austrijos CK (1797 m.), Prancūzijos, arba Napoleono CK (1804 m.), Vokietijos CK (1900 m.).

1918–1940 m. nepriklausomybės laikotarpiu buvo pradėtas rengti CK, bet 1941 m. karas ir okupacija šį darbą sustabdė. Naujasis Lietuvos CK yra plačios apimties – jį sudaro šešios knygos, kuriose yra 1994 straipsniai. Pirmojoje knygoje suformuluotos bendrosios civilinės teisės nuostatos – reglamentavimo dalykas, principai, civilinių teisinių santykių atsiradimo pagrindai ir jų įgyvendinimo tvarka. Antroji knyga skirta civilinės teisės subjektams, trečioji – šeimos santykiams, ketvirtoji – daiktiniams santykiams, penktoji – paveldėjimui ir šeštoji – prievoliniams santykiams reglamentuoti. Visas šešias CK knygas į vieną įstatymą sujungia specialus CK įstatymas „*Dėl civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo*“. Šis įstatymas labai svarbus pirmuosius kelerius metus, įsigaliojus CK, nes šiuo įstatymu nustatoma senojo ir naujojo CK normų taikymo tvarka santykiams, kurie atsirado prieš įsigaliojant naujajam CK. Naujajame CK įtvirtinti visi šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse išplėtoti civilinio teisinio reglamentavimo principai, o visi svarbiausi CK institutai pritaikyti prie Europos Sąjungos teisės bei tarptautinių turtinių santykių reglamentavimo standartų.

8.4.3. Kiti civiliniai įstatymai

CK paprastai neapima visų turtinių santykių, todėl kartu su CK galioja ir kiti specialūs civiliniai įstatymai, kurie tam tikrus santykius reglamentuoja ***papildomai*****,** t. y. papildydami CK reglamentavimą, arba ***tiesiogiai,*** t. y. reglamentuoja tokius santykius, kurių CK nereglamentuoja.

Pirmajai įstatymų grupei priskiriami įmonių, kitų rūšių juridinių asmenų bei jų susivienijimų steigimą ir veiklą reglamentuojantys įstatymai (pvz., Įmonių, Akcinių bendrovių, Ūkinių bendrijų, Individualių įmonių, Kooperacijos, Prekybos laivybos, Koncesijų ir kiti įstatymai).

Antrajai grupei priskirtini įstatymai, reglamentuojantys asmeninius neturtinius ir su jais susijusius turtinius santykius dėl mokslo, meno ir literatūros kūrinių, išradimų ir kitų intelektinės nuosavybės objektų apsaugos ir jų apyvartos. Šie santykiai yra gana specifiški, todėl CK jų nereglamentuoja. Juos reglamentuoja specialūs įstatymai.

Svarbiausieji iš jų – Autorių teisių ir gretutinių teisių, Patentų, Prekių ženklo, Pramoninio dizaino įstatymai.

CK santykį su kitais civiliniais įstatymais nustato CK 1.3 straipsnio 2 dalis:

> *„Jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms“.*

Šio straipsnio esmė yra ta, kad Lietuvos civilinės teisės šaltinių sistemoje CK suteikiama didesnė teisinė galia nei kitiems civiliniams įstatymams. Tokia CK prioritetinė padėtis sumažina chaosą teisėkūroje, suteikia stabilumo verslo ir kitiems turtiniams santykiams.

8.4.4. Poįstatyminiai aktai

CK 1.3 straipsnis nustato, kad

> *„Vyriausybės nutarimai ir kitų valstybės institucijų teisės aktai civilinius santykius gali reglamentuoti tik tiek, kiek įstatymų nustatyta. Jeigu Vyriausybės ar kitos valstybės institucijos teisės aktas prieštarauja šio kodekso ar kito įstatymo normoms, taikomos kodekso ar kito įstatymo normos“.*

Šia norma ribojama Vyriausybės ir kitų vykdomosios valdžios institucijų kompetencija reglamentuoti civilinius santykius. Vyriausybė savo iniciatyva negali jų reglamentuoti. Priimti norminį civilinės teisės aktą vykdomosios valdžios institucijos gali tik tais atvejais, kai tai nustatyta įstatymu. Be juridinio pagrindo priimti aktai netaikomi. Be to, šio straipsnio 4 dalis suteikia teisę suinteresuotiems asmenims kreiptis į administracinį teismą dėl pripažinimo negaliojančiu:

> *„Civiliniam kodeksui ar kitam įstatymui prieštaraujantį teisės aktą ar jo dalį, jeigu šio akto ir Konstitucijos ar įstatymų atitikimo kontrolė neįeina į Konstitucinio Teismo kompetenciją. Teismas, pripažinęs tokį teisės aktą negaliojančiu, sprendimo nuorašą per tris dienas privalo nusiųsti teisės aktą priėmusiai institucijai ar pareigūnui. Įsiteisėjęs teismo sprendimas skelbiamas „Valstybės žiniose“.*

CK Pirmosios knygos komentare nurodoma, kad remiantis šiuo straipsniu gali būti pripažinti negaliojančiais ne tik norminiai, bet ir

individualaus pobūdžio valstybės ir savivaldos institucijų bei jų pareigūnų priimti aktai.

8.5. Civilinių įstatymų ir poįstatyminių aktų galiojimo sąlygos

CK 1.6 straipsnis įtvirtina įstatymų žinojimo prezumpciją:

„Įstatymų nežinojimas ar netinkamas jų nuostatų suvokimas neatleidžia nuo juose numatytų sankcijų taikymo ir nepateisina įstatymų reikalavimų nevykdymo ar netinkamo jų vykdymo“.

Kad ši prezumpcija būtų veiksminga ir nebūtų pažeisti civilinių teisinių santykių dalyvių interesai, CK 1.7 straipsnis įtvirtina pagrindinę civilinių įstatymų (šiuo atveju ši sąvoka vartojama plačiąja prasme) galiojimo sąlygą:

„[…] galioja tik įstatymų nustatyta tvarka paskelbti civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai“.

Tame pačiame straipsnyje nustatoma ir kita civilinių santykių dalyvių garantija:

„Civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai negalioja atgaline tvarka“.

Ši nuostata reiškia, kad civiliniai įstatymai negali būti taikomi tiems civiliniams santykiams, kurie atsirado iki to įstatymo paskelbimo, nes galimi atvejai, kad asmenys, žinodami, kad yra toks įstatymas, nebūtų sukūrę sau šių teisinių santykių. Reikia pažymėti, kad tuo požiūriu civilinė teisė iš esmės skiriasi nuo baudžiamosios ir administracinės teisės, kurios nustato, kad atsakomybę švelninantis ar panaikinantis įstatymas veikia atgaline data. Civiliniai teisiniai santykiai susiklosto tarp teisiškai lygių subjektų, kurių teisės ir pareigos atspindi jų priešpriešinius interesus, todėl tai, kas naujame įstatyme vienam pagerina sąlygas, kitam paprastai pablogina. Taigi dažniausiai neįmanoma vienodomis sąlygomis proporcingai pagerinti abiejų šalių padėties. Todėl kiekvienas norminis aktas taikomas tik tiems visuomeniniams santykiams, kurie atsiranda aktui įsigaliojus. O santykiams, atsiradusiems iki norminio akto įsigaliojimo, taikomos anksčiau galiojusio norminio akto taisyklės. Teismų praktikoje susiformavo nuostata, kad:

„[...] tam, kad būtų pateisinamas civilinės teisės normos galiojimas iki jos priėmimo susiklosčiusiems santykiams reguliuoti, būtinas šiuo klausimu įstatymo leidėjo aiškus ir nedviprasmiškas pozicijos pareiškimas. Tai galima padaryti tik įstatymo forma“. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. gegužės 3 d. nutartis AB „Turto bankas“ prieš S. Kviklį byloje).

Civilinių, kaip ir kitų, įstatymų paskelbimo tvarką reglamentuoja specialus įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“. Pagal šį įstatymą visi teisės aktai turi būti paskelbti „Valstybės žiniose“.

8.6. Tarptautinė privatinė teisė

Tarptautinė privatinė teisė – nacionalinės teisės sudedamoji dalis. CK 1.3 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad civilinės teisės šaltiniai yra ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucija, CK ir kiti įstatymai, bet ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Jau rašėme, kad tarptautinė privatinė teisė reglamentuoja civilinius santykius, turinčius užsienio elementą. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimą, padarytą Lietuvos Respublikos teismų praktikos taikant tarptautinės privatinės teisės normas apibendrinimo apžvalgoje, santykis pripažįstamas turinčiu tarptautinį (užsienio) elementą, kai yra bent viena šių aplinkybių: viena iš bylos šalių yra užsienio asmuo (užsienio valstybės pilietis ar asmuo, neturintis pilietybės, arba užsienio juridinis asmuo); ginčo objektas yra užsienyje (užsienio valstybėje yra nekilnojamasis ar kilnojamasis turtas, esantis ginčo objektu; užsienio valstybėje buvo atliekami ginčo objektu esantys darbai ar teikiamos paslaugos ir kt.); juridinis faktas, kurio pagrindu atsirado, pasikeitė ar pasibaigė šalių teisiniai santykiai, įvyko ar buvo atliktas užsienio valstybėje (užsienio valstybėje buvo sudaryta sutartis, išduotas čekis, sudaryta ar nutraukta santuoka, surašytas testamentas, žalos padarymo vieta yra užsienio valstybėje ir kt.); teismo ar arbitražo sprendimas, kurį prašoma įvykdyti Lietuvoje, priimtas užsienio valstybėje; įrodymai, reikalingi civilinėje byloje, yra užsienio valstybėje; teismo pranešimus ar šaukimus reikia siųsti asmeniui, esančiam užsienio valstybėje, arba užsienio valstybėje reikia atlikti kitus procesinius veiksmus[58]. Tokių santykių, plėto-

[58] Žr.: Teismų praktika, 2000. Nr.14.

jantis tarptautinei prekybai ir kapitalo internacionalizacijai, vis daugėja, todėl ir tarptautinės privatinės teisės vaidmuo vis auga. Tarptautinės privatinės teisės normos skirstomos į kolizines ir materialines.

8.6.1. Kolizinės tarptautinės privatinės teisės normos

Kolizinių (lot. *collisio* – susidūrimas) normų savitumas yra tai, kad jos pačios tiesiogiai bylos šalių santykių nereguliuoja, o tik nurodo užsienio valstybės teisės sistemą, kurios teisės normos turi būti taikomos santykiams. Taigi kolizinių normų priemonėmis kitų valstybių civiliniai įstatymai gali būti taikomi Lietuvoje ir, atvirkščiai, Lietuvos civiliniai įstatymai – užsienyje. Pažymėtina, kad teisinių santykių subjektai patys savo nuožiūra (susitarimu) gali pasirinkti, kokios valstybės įstatymai turi būti taikomi jų santykiams. CK 1.11 straipsnyje numatyti užsienio teisės taikymo apribojimai:

> *„Užsienio teisės normos netaikomos, jeigu jų taikymas prieštarautų Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei kitų įstatymų įtvirtintai viešajai tvarkai“.*

Kolizinės normos yra priimamos ta pačia tvarka kaip ir kitos nacionalinės teisės normos. Pagrindinės (bendrosios) kolizinės normos yra išdėstytos CK II skyriuje „Tarptautinė privatinė teisė“ (1.10–1.62 str.). Kolizinių normų yra ir kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose, pavyzdžiui, Autorių ir gretutinių teisių, Prekybos laivybos, Koncesijų ir kituose įstatymuose. Iš to darytina išvada, kad kiekviena valstybė pati kuria savo tarptautinės privatinės teisės kolizines normas.

8.6.2. Materialinės tarptautinės privatinės teisės normos

Skirtingai nei kolizinės, tarptautinės materialinės privatinės teisės normos tiesiogiai reguliuoja santykius, turinčius tarptautinį (užsienio) elementą. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų 1980 m. Vienos konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo-pardavimo sutarčių tiesiogiai reguliuoja pirkimo-pardavimo sutarties šalių santykius, kai pirkėjas ir pardavėjas yra skirtingose valstybėse. Kiekviena tarptautinė sutartis

pirmiausia yra tarptautinės teisės aktas, todėl ją aiškinant ir taikant reikia vadovautis bendraisiais tarptautinės teisės aiškinimo principais, įtvirtintais 1969 m. Vienos konvencijoje dėl sutarčių teisės[59]. Pagal Lietuvos įstatymus tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis (Konstitucijos 138 str. 3 d.). Tarptautinės sutarties teisinę galią ir vietą teisinėje sistemoje nustato 1999 m. birželio 22 d. Tarptautinių sutarčių įstatymas (11 str. 2 d.):

> *„Jei įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties sudarymo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos“.*

Atkreiptinas dėmesys į šio straipsnio žodžius *„įsigaliojusi ratifikuota“*. Čia pabrėžiama, kad ne kiekviena ratifikuota sutartis yra įsigaliojusi, nes ratifikavimo įstatyme gali būti nustatytas vėlesnis sutarties ar jos dalies įsigaliojimo terminas, taip pat įvairios išlygos. Tačiau tarptautinių sutarčių įsigaliojimo sąlygos ir tvarka gali būti nustatytos ir pačiose tarptautinėse sutartyse. Jeigu ši tvarka neatitinka Lietuvos vidaus įstatymų nustatytų tarptautinių sutarčių įsigaliojimo sąlygų (pvz., išvertimo į lietuvių kalbą bei paskelbimo ir kt.), tarptautinės sutarties galiojimas turi būti nustatomas pagal tarptautinės sutarties sąlygas. Lietuvos teismų praktika irgi laikosi tokių nuostatų[60]. Tarptautinės privatinės teisės plėtra reiškia turtinių santykių reglamentavimo vienodinimą tose valstybėse, kurios dalyvauja tarptautinėse sutartyse (konvencijose). Privatinės teisės vienodinimo būdai yra teisės harmonizavimas ir unifikavimas.

8.7. Civilinės teisės harmonizavimas ir unifikavimas

Lietuvos Respublikos politikos strateginis uždavinys yra integracija į Europos ir transatlantines organizacijas. Todėl Lietuvai reikia turėti tokią pat turtinių santykių reglamentavimo ir žmogaus teisių

---

[59] *Mikelėnas V.* Tarptautinės privatinės teisės įvadas. – Vilnius, 2001. P. 67.
[60] Ten pat. P. 68.

užtikrinimo garantijų sistemą, kokia yra Europos Sąjungoje ir jos valstybėse narėse bei kitose pasaulio valstybėse, su kuriomis jungiamasi į ekonominio bendradarbiavimo sąjungas. Tuo tikslu Lietuvai reikia įsitraukti į regioninį ir pasaulinį privatinės teisės harmonizavimo ir unifikavimo procesą. Ryškiausias regioninio privatinės teisės harmonizavimo ir unifikavimo pavyzdys yra Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos teise. Europos teisės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės yra pateikęs Lietuvos teisės unifikavimo ir harmonizavimo apibrėžimus:

> *„**Unifikavimas** reiškia, kad Europos Sąjungos teisės aktai visiškai pakeičia nacionalinės teisės aktus atitinkamoje srityje. Tokio suderinamumo lygio paprastai reikalaujama srityse, kurios aiškiai priskiriamos išimtinei Bendrijų kompetencijai, pavyzdžiui, bendra žemės ūkio ar konkurencijos politika. **Harmonizavimas** – tai toks Europos Sąjungos teisinių priemonių pagalba siekiamas suderinamumo lygis, kai Europos Sąjungos lygiu sukuriamos vienodos teisinės prielaidos (pagrindai), kuriais remiantis vyksta tolesnis reglamentavimas nacionaliniu lygiu“*[61].

Atsižvelgiant į atskirose srityse siekiamus tikslus vienodinimo lygis gali būti skirtingas: nuo maksimalaus, kai nustatomos detalios bendros taisyklės, pavyzdžiui, užtikrinant pagrindinių vidaus rinkos laisvių įgyvendinimą, iki minimalaus, pavyzdžiui, kai nustatomi tam tikri minimalūs aplinkos ir darbuotojų apsaugos standartai. Šios sąvokos tinka taip pat ir pasauliniam civilinės teisės harmonizavimui bei unifikavimui apibūdinti. Pasauliniam ir regioniniam privatinės teisės harmonizavimui steigiamos specialios tarptautinės institucijos. Svarbiausios iš jų – Jungtinių Tautų tarptautinės prekybos teisės komisija (UNCITRAL); Romos tarptautinės privatinės teisės unifikavimo konferencija (UNIDROIT); Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija; Europos sutarčių teisės komisija.

---

[61] Žr.: Europos teisės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės metodiniai nurodymai. http://www.etd.lt

8.8. Europos Sąjungos teisė

8.8.1. Europos Sąjungos teisės samprata

Byloje *(transporto bendrovė „Z“ prieš Olandijos Vyriausybę)* Europos Teisingumo Teismas dar 1964 m. padarė išvadą, kad Europos Bendrijų teisė[62] yra taisyklių sistema, kurią galima vadinti nauja teisine tvarka – *sui generis (*lot. – savitas), atskira nuo tarptautinės. Europos Sąjungos teisė nuo tarptautinės teisės skiriasi pirmiausia tuo, kad šios teisės normos reglamentuoja ir vidinius Lietuvos santykius, o ne tik santykius su užsienio elementu. Antra, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, Europos Sąjungos teisės aktų Lietuvoje nereikės ratifikuoti. Šie aktai Lietuvoje įsigalios pagal Europos Sąjungos aktuose numatytas taisykles, nes Lietuva pagal stojimo į Europos Sąjungos sutartį kai kurių santykių reglamentavimo kompetenciją, perdavė Europos Sąjungos institucijoms.

8.8.2. Europos Sąjungos teisės šaltiniai

Europos Bendrijos sutartys ir jų protokolai su pataisomis – **pirminis** Europos Sąjungos teisės šaltinis. Pagal Europos Bendrijos sutarties 189 straipsnį Europos parlamentas, veikdamas kartu su Taryba bei komisija, leidžia *antrinius šaltinius* – reglamentus ir direktyvas, priima sprendimus, teikia rekomendacijas arba išvadas.

Reglamentas šalims narėms privalomas visuotinai, o jo normos taikomos tiesiogiai. Vadinasi, jų nebūtina įtraukti į nacionalinę teisę, kad Europos Sąjungos reglamentai būtų taikomi vidiniams santykiams reglamentuoti.

Direktyva kiekvienai valstybei narei privaloma tiek, kiek reikalinga joje nurodytam rezultatui pasiekti. Kiekviena valstybė – Euro-

---

[62] Prieš sudarant Mastrichto sutartį (vadinama Europos Sąjungos sutartimi, kuri buvo pasirašyta 1992 m. vasario 7 d.), buvo kelios Europos valstybių bendrijos (Anglies ir plieno, Europos ekonominė ir atominės energijos), kurių sudarymo dokumentai ir kiti aktai, reglamentuojantys šių bendrijų narių santykius, buvo vadinami Europos bendrijų teise. Šie dokumentai iki šiol galioja, todėl vartojami ne tik Europos Sąjungos teisės, bet ir Europos Bendrijų teisės terminai.

pos Sąjungos narė tvarkydama savo teisės aktus (juos leisdama, keisdama ir kt.) gali pasirinkti, kokius metodus ir formas reikia taikyti. Taigi direktyvų nuostatos įtraukiamos į nacionalinės teisės aktus.

Rekomendacijos ir išvados neturi privalomosios galios.

Teisingumo Teismo praktika – Europos Bendrijos teisės šaltinis, nes Europos Bendrijos sutarties 220 straipsnis nustato, kad „*Teisingumo Teismas užtikrina teisės laikymąsi aiškinant ir taikant šią Sutartį*“. Atlikdamas šį uždavinį Teisingumo Teismas suformavo vadinamąją „nusistovėjusią teismo praktiką“, kuri turi didelę įtaką Bendrijos teisei ir jos raidai. Teisingumo Teismo indėliu į Europos Sąjungos teisės plėtrą laikoma Europos Sąjungos teisės viršenybės, tiesioginio veikimo principų nustatymas, bendrųjų teisės principų įvedimas ir išplėtimas, Europos Sąjungos kompetencijos tarptautiniuose santykiuose įtvirtinimas, atskirų Europos Sąjungos teisės aktų išaiškinimas ir kita. Europos Teisingumo Teismas nepripažįsta precedentinės teisės doktrinos, todėl jis nėra suvaržytas savo paties sprendimų ir dėl to, keičiantis aplinkybėms, gali patikslinti savo praktiką[63].

Kontroliniai klausimai:

1. Kodėl Lietuvos Respublikos Konstitucija laikoma civilinės teisės šaltiniu?
2. Kuo skiriasi pirminiai civilinės teisės šaltiniai nuo antrinių?
3. Kokios tarptautinės privatinės teisės normos vadinamos kolizinėmis?
4. Kas priima kolizines tarptautinės privatinės teisės normas?
5. Nuo kokio momento materialiosios tarptautinės teisės normos tampa Lietuvos Respublikos civilinės teisės sudėtine dalimi?
6. Kuo skiriasi Europos Sąjungos teisės normos nuo tarptautinės privatinės teisės normų?
7. Ką reiškia teiginys, kad Europos Sąjungos teisė yra sui generis teisė?

[63] Žr.: Europos teisės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės metodiniai nurodymai. http://www.etd.lt

8. Jeigu tarptautinės sutarties taisyklės prieštarauja CK normoms, kas turi būti taikoma – CK norma ar tarptautinė sutartis?
9. Kodėl reikia unifikuoti ir harmonizuoti civilinę teisę?
10. Kuo skiriasi civilinės teisės unifikavimas nuo harmonizavimo?
11. Kuo civilinis kodeksas skiriasi nuo kitų civilinės teisės šaltinių?
12. Ar kiekvienas teismo sprendimas yra civilinės teisės šaltinis?
13. Kaip užpildomos civilinių įstatymų spragos?
14. Kuo skiriasi civilinės ir viešosios teisės spragų užpildymas?
15. Ar Vyriausybė gali priimti nutarimą, reglamentuojantį civilinį santyki, kurio CK nereguliuoja?

9 poskyris.
CIVILINIS TEISINIS SANTYKIS

9.1. Civilinės teisės vaidmuo reglamentuojant visuomeninius santykius

CK Pirmosios knygos I dalies 1.1 straipsnyje kalbama apie turtinių ir kitų santykių reglamentavimą, tačiau nereikėtų suprasti, kad civilinės teisės normos reglamentuoja visuomeninius santykius tik sukuriant civilinius teisinius santykius. Faktiškai civilinės teisės normos daro poveikį visuomeniniams santykiams (savo reguliavimo dalykui) pačiu savo buvimo faktu. Pavyzdžiui, sandorių sudarymo ir jų negaliojimo, juridinių asmenų sukūrimo ir jų veiklos, paveldėjimo santykių atsiradimo ir įgyvendinimo, daugybės sutarčių sudarymo ir kitos teisės normos nurodo, kaip vienos ar kitos rūšies santykiai turi būti teisiškai įforminti ir įgyvendinti. Taigi civilinė teisė, kaip galiojanti teisės sistema, daro poveikį visuomenės nariams – žmonėms tada, kai jokie civiliniai teisiniai santykiai dar neatsiranda. Ji sudaro būtiną prielaidą žmonėms „pamatyti“ savo būsimų civilinių teisinių santykių modelį. Tačiau be civiliniuose įstatymuose suformuluotų teisės normų, teisinių papročių ir bendrųjų teisės principų, taikomų teisės analogijos metodu, joks civilinis teisinis santykis atsirasti negali[64].

Teisės normą daugelis teisininkų laiko teisinio santykio modeliu (forma), kuris atsiranda įvykus tam tikriems teisiniams faktams. Būtent teisės normos reglamentuoja faktinius visuomeninius santykius, bet reglamentuoja per jau sukurtus teisinius santykius. Teisiniai santykiai reiškiasi kaip tarpinė grandis tarp teisės normos ir tų visuomeninių santykių, kuriuos teisės norma veikia kaip savo objektą. To-

[64] Kai kurie mokslininkai, pvz., rusų akademikas V. Nerseciancas, teigia, kad teisinis santykis gali atsirasti, nors ir nenumatytas įstatymų. Jis, mūsų nuomone, nepagrįstai tapatina teisės normas su teisiniu santykiu ir viską laiko teise.

dėl ir teisės normos, ir teisiniai santykiai kaip tam tikri sisteminiai elementai civilinėje teisėje turi savo vietą, funkcijas, ir jų painioti negalima. Iš esmės tokios nuomonės laikosi ir prof. A.Vaišvila. „Teisės teorijos“ vadovėlyje jis teigia, kad teisiniai santykiai atsiranda ir funkcionuoja tik teisės normos pagrindu. Be teisės normos negali atsirasti joks teisinis santykis, nes teisinis santykis gali būti tik toks visuomeninis santykis, kuriam pritaria valstybė ir iš kurio atsiradusios teisės ir pareigos yra ginamos valstybės prievarta.

9.2. Civilinio teisinio santykio sisteminio tyrimo metodologiniai pagrindai

Teisinis santykis, taip pat ir civilinis, yra sudėtinga sistema. Tačiau teisinėje literatūroje ne tik anksčiau, bet ir dabar dažnai nagrinėjami tik atskiri elementai. Pavyzdžiui, N. Matuzovas 2000 m. išleistoje knygoje nurodo šiuos teisinio santykio elementus: subjektus, objektus, subjektinę teisę ir teisinę pareigą. Tuos pačius civilinio teisinio santykio elementus gana plačiai aprašinėja vokiečių civilinės teisės bendrosios dalies vadovėlio (1989 m.) autorius prof. K. Larencas. Būtų galima nurodyti ir daugiau autorių bei šaltinių, tačiau visi autoriai civilinio teisinio santykio klausimus nagrinėja nesistemiškai.

Civilinį teisinį santykį nagrinėjant sistemiškai ypač svarbus teisinio santykio formos ir turinio klausimas. Juk kiekvienas reiškinys turi ne tik turinio elementus, bet ir formą. Tačiau teisinio santykio problemų tyrinėtojai formą dažniausiai užmiršta. Antai jau minėtas N. Matuzovas prie teisinio santykio elementų nepriskiria formos, bet kitoje vietoje teisingai rašo, kad bet kokio reiškinio forma ir turinys neišskiriami.

Nagrinėjant šį klausimą teisės sistemą reikėtų atskirti nuo teisės struktūros. Filosofijos enciklopedijoje sistema apibrėžiama kaip daugelis elementų su jų santykiais ir ryšiais, kuriems būdingas tam tikras vientisumas. Panašiai sistemą apibūdina ir kitų mokslo sričių atstovai, pavyzdžiui, austrų biologas L. Bertalamfi sistema laiko kompleksą tarpusavyje sąveikaujančių elementų. Tačiau struktūra, kaip daugelyje knygų teigiama, neturi jokių elementų, sudėtinių dalių, tai yra vien tik ryšiai tarp elementų toje darnioje sistemoje. Struktūra yra tik sistemos funkcionavimo būdas. Tai taip pat taikoma ir civilinio teisinio santykio funkcionavimui.

9.3. Civilinio teisinio santykio samprata

Paprasčiausias ir, ko gero, populiariausias civilinio teisinio santykio apibrėžimas, kuriuo ir mes vadovausimės, yra toks: **civilinis teisinis santykis – tai civilinės teisės normomis sureglamentuotas turtinis arba asmeninis neturtinis santykis, kurio subjektai turi koresponduojančias civilines subjektines teises ir subjektines pareigas, yra autonomiški, lygiateisiai ir savo poreikiams bei interesams tenkinti, žalai atlyginti įgyja tam tikrų daiktų ar kitų vertybių.**

Panašiai teisinis santykis suprantamas ir vokiečių civilinėje literatūroje. Pavyzdžiui, D. Medicus teisinį santykį apibrėžia kaip teisiškai sureglamentuotą gyvenimo santykį (*Lebensverhältnis*)[65]. Panašių apibrėžimų galima rasti ir kitų teisininkų darbuose. Anksčiau ir rusų literatūroje buvo įprasta teisinį santykį apibūdinti kaip teisės normomis sureglamentuotą santykį. Toks apibrėžimas buvo kritikuojamas, nes pagal jį teisės normomis sureguliuotas visuomeninis santykis neva išnykstąs. O jeigu reguliuojamasis santykis – ekonominis, teisė kaip antstatas marksistiniu požiūriu negalinti daryti didesnio poveikio ekonominiams baziniams santykiams. Teisinis santykis esantis tik reguliuojamo visuomeninio santykio forma, o pats visuomeninis santykis – jo turinys. Taigi teisės normomis sureglamentuotas visuomeninis santykis yra tarytum sluoksniuotas pyragas, susidarantis iš dviejų sluoksnių: viršutinio antstatinio ir apatinio ekonominio ar kito faktinio santykio sluoksnio. Dabar daugelis rusų teisininkų panašaus požiūrio atsisako. Pastaraisiais metais rusų mokslininkai teisinį santykį apibūdina **kaip ryšį tarp subjektų**, kurie turi subjektines teises ir pareigas. V. Leuščinas rašo: „Teisinis santykis – tai teisės normų pagrindu atsirandantis visuomeninis ryšys, kurio dalyviai turi valstybės užtikrintas teises ir pareigas.“

Teisinė materija, esanti civilinės teisės normose, per subjektines teises ir pareigas prasiskverbia į faktinius visuomeninio santykio veiksmus. Todėl šie veiksmai iš dalies tampa ir teisiniai, nes yra numatyti teisės normomis. Pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo santykis. Pirkėjo ir pardavėjo veiksmai dėl daikto ir pinigų perdavimo, viena vertus, yra turtiniai, ekonominiai, objektyviai būtini, nes tam tikras asmuo, no-

[65] Allgemeiner Teil des BGB // Heidelberg, 1988.

rėdamas patenkinti savo poreikius, būtinai turi pirkti. Kita vertus, tas ekonominis būtinumas pasireiškia valiniais veiksmais, numatytais teisės normų. Šie veiksmai konkretizuojami subjektinėmis teisėmis ir pareigomis, sudarančiomis tų veiksmų struktūrą – jų vidinę formą. Jie sudaro tam tikrą socialinę vienovę, kurioje nėra atskirų ekonominių ar kitų faktinių veiksmų. Tie veiksmai vientisi, tačiau tas vientisumas susideda iš dviejų iš tikrųjų egzistuojančių, tarp savęs susijusių ir viena kitą persmelkiančių priešybių: materialinės ar kitokios faktinės ir teisinės. Šias priešybes kaip atskirus santykius galima išskirti tik abstrahavimo būdu[66].

9.4. Civilinio teisinio santykio subjektai ir civilinis teisinis subjektiškumas

Prie civilinio teisinio santykio sistemos elementų priskiriami: civilinio teisinio santykio subjektai, objektas, subjektinės teisės ir pareigos, kaip vidinė teisinio santykio forma, bei teisinių santykių subjektų veiksmai, kaip to santykio turinys. Visi šie elementai tarpusavyje sąveikauja, yra susiję ir vykdo bendrą funkciją – tenkina šio santykio subjektų poreikius[67].

---

[66] Dabar tokios nuomonės laikosi ir kai kurie žymūs rusų teisininkai, pvz., N. Matuzovas darbe, išleistame 2000 m., pateikdamas teisinio santykio, kaip visuomeninio santykio, sureguliuoto teisės normomis, apibrėžtį, rašo,kad reguliuojamieji santykiai iš principo nenustoja savo faktinio turinio (ekonominio, politinio, šeimos, turtinio ir kt.), o tik pasikeičia įgydami naują papildomą savybę. Kitais žodžiais tariant, teisinis santykis neatsiskiria nuo reguliuojamo realaus santykio, nebūna greta ar virš jo, o egzistuoja kartu su juo. Juk kiekvieno reiškinio forma (mes patikslintume, kad vidinė – *P. V.*) ir turinys neatskiriami.

[67] Mes anksčiau kalbėdami apie civilinės teisės normą kategoriškai teigėme, kad negalima sutapatinti civilinės teisės normos su civiliniu teisiniu santykiu. Civilinės teisės normos sąvoka yra daug platesnė už civilinį teisinį santykį. Ji kaip teisės normų sistema pačiu savo buvimo faktu daro poveikį turtiniams ir asmeniniams neturtiniams santykiams. Bet ji turi ir antrą, ko gero, ne mažiau svarbią funkciją, tik, žinoma, siauresnę – sudaryti prielaidą atsirasti daugeliui jos normose numatytų civilinių teisinių santykių. Jau minėjome, kad daugelis teisininkų teisės normą laiko teisinio santykio modeliu. Tačiau priskirti teisės normą prie civilinio teisinio santykio sudėtinių elementų – jo sistemos būtų neteisinga. Sistemos elementu gali būti ne bet kuri tyrinėjimo objekto dalis, ne bet koks erdvės požiūriu išskirtas objekto „kąsnelis“, o tik tam tikras jos esminis komponentas, turintis tam tikrą reikšmę ir vykdantis nustatytą funkciją.

9.4.1. Civilinio teisinio santykio subjekto atribojimo nuo objekto klausimai

Civilinio teisino santykio subjektai, arba dalyviai, yra tie fiziniai ir juridiniai asmenys, tarp kurių atsiranda civilinis teisinis santykis. Tačiau teisės literatūroje teigiama, kad teisinis santykis yra galimas ne tik tarp asmenų, bet taip pat tarp asmens ir daikto. Pavyzdžiui, vokiečių teisininkas P. Hofmanas rašo, kad teisinis santykis yra teisiškai reikšmingas ir turi teisinę galią santykiams tarp asmenų arba asmens su daiktu. Apie asmens santykį su daiktu kalba ir kiti vokiečių teisininkai – H. Avenarius ir H. Hübneris. Šiai nuomonei pritaria ir rusų teisininkas L. Petražickis. Panašiai knygoje „Prievolių teisė“ rašo ir prof. V. Mikelėnas. Jis nurodo, kad: „[...] *daiktinės teisės yra žmogaus teisinio santykio su daiktu forma. Jeigu yra daiktinės teisės, tai, be abejonės, yra ir jas atitinkančios pareigos ir asmenys, kurie tas pareigas turi, pavyzdžiui, nuosavybės teisiniame santykyje – visi tretieji asmenys*“. Su tokia nuomone sunku sutikti, juk daiktas tarp jų (subjektų) lieka tik objektu, ir visiškai neaišku, kodėl daiktui suteikiama teisinio santykio subjekto reikšmė? Žymus vokiečių teisininkas F. Savinji dar 1840 m. rašė, kad kiekvienas teisinis santykis reiškiasi vieno asmens santykiu su kitais asmenimis. Teisiniame santykyje apibrėžtas asmuo yra santykyje su kitu subjektu arba su visais kitais subjektais. Šios nuomonės laikosi J. Binderis (1907 m.), K. Larencas (1989 m.) ir daugelis kitų teisininkų. Jie daiktą laiko ne subjektu, bet objektu. Apie jokius daiktus, kaip teisės subjektus, visiškai nekalbama ir negali būti kalbama, nes daiktas neturi teisnumo ir negali būti teisinio santykio subjektu.

Tiesa, gali susiklostyti aplinkybės, kad tam tikras turtas nėra priskirtas jokiam subjektui. Net dabar kyla klausimas, kam priklauso paveldimas turtas po palikėjo mirties, kol yra priimamas. Romėnai tai vadino *hereditas iacens* – gulinčiu palikimu. Iš pradžių jis buvo laikomas bešeimininkiu turtu, ir jį paimti nebuvo vagystė. Vėliau šie klausimai buvo sureguliuoti. Toliau nesigilinant į tai ir net į kai kurias CK normas dėl paveldėjimo, palikimo ir kt., niekas neteigia, kad tas turtas įgyja kažkokį teisinį subjektiškumą. Pirmiausia tai yra turtinis objektas, kuris anksčiau ar vėliau pereina asmenims – civilinės teisės subjektams.

Remiantis naujuoju CK galima patvirtinti, kad jokių teisinių

santykių tarp asmens ir daikto negali būti. Šeštosios knygos 6.126 straipsnyje pasakyta, kad prievolė baigiasi, kai skolininkas ir kreditorius sutampa. Teisinis santykis taip pat pasibaigia, kai įpėdinis – buvęs skolininkas paveldi palikėjo, kuriam jis buvo skolingas, turtą. Niekam ne paslaptis, kad prievolė yra civilinis teisinis santykis. Todėl jei prievolės skolininkas kartu tampa ir kreditoriumi arba įpėdinis – skolininkas paveldi turtą, visi teisiniai santykiai dėl tų skolų ir turto pasibaigia, nes skolininkas ar įpėdinis įgyja turtą, o antrojo subjekto nelieka. Lieka buvusio skolininko ar įpėdinio santykiai vien tik su daiktu ar daiktais (be subjekto), todėl jokių teisinių santykių dėl daiktų nebegali būti, nes daiktas nėra teisės subjektas.

9.4.2. Civilinio teisinio santykio subjektai

Fiziniai asmenys – tai individai, turintys civilinį teisinį subjektiškumą. Pagal pilietybę jie skirstomi į šias kategorijas: 1. Lietuvos piliečius, 2. užsieniečius ir 3. asmenis be pilietybės. Faktiškai dauguma fizinių asmenų, dalyvaujančių civiliniuose teisniuose santykiuose, yra Lietuvos piliečiai. Tačiau civiliniuose teisiniuose santykiuose dalyvauja užsieniečiai, užsienio šalių juridiniai asmenys ir net užsienio valstybės.

Asmenys be pilietybės – tai asmenys, netekę savo pilietybės ir neįgiję jokios kitos pilietybės. Jie su nedideliais apribojimais naudojasi tokiomis pat civilinėmis teisėmis ir pareigomis kaip Lietuvos piliečiai.

Fiziniai asmenys ne visada patys dalyvauja civiliniuose teisniuose santykiuose. Jie gali įsteigti juridinius asmenis, kurie savarankiškai dalyvauja civiliniuose teisiniuose santykiuose siekdami užtikrinti savo steigėjų interesus. Pagal CK 2.33 straipsnį juridinis asmuo yra savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga, organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme.

Civilinės teisės subjektais gali būti Lietuvos valstybė ir savivaldybės. Pagal CK Antrąją knygą jos priskiriamos prie juridinių asmenų. CK 2.36 straipsnyje nustatyta, kad valstybė ir jos institucijos yra civilinių santykių dalyvės lygiais pagrindais kaip ir kiti šių santykių dalyviai. Tai neretai teigiama ir užsienio teisinėje literatūroje. Bet tai, mūsų

nuomone, neatitinka tikrovės. Net Romos valstybėje Senato iždas (*aerarium*) ir imperatoriaus iždas (*fiskas*) turėjo nemaža privilegijų, lengvatų, kurių neturėjo kiti juridiniai asmenys. Nors ir nebuvo tiesiogiai reglamentuota, Romos valstybė kaip ypatingas civilinės teisės subjektas neretai laikėsi ir pagrindinių civilinės teisės normų.

Valstybės kaip civilinės teisės subjekto išskirtinumas atsispindi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Jos 47 straipsnyje nustatyta:

> *„Žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei.*
>
> *Lietuvos Respublikai išimtine nuosavybės teise priklauso: žemės gelmės, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos ir kultūros objektai.“*

Be to, Konstitucijos 23 straipsnyje nustatyta, kad nuosavybė gali būti paimta tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama. Tai, žinoma, yra valstybės teisės. Jos susijusios su civiline teise, juk valstybė yra ne tik tautos kaip suvereno atstovas, bet ir nuosavybės teisės subjektas. CK yra normų, kurios nebūdingos kitiems civilinių teisių subjektams. Pavyzdžiui, pagal CK 4.66 straipsnį netinkamai laikomas, turinčias visuomenei didelę istorinę, meninę ar kitokią reikšmę vertybes, esant tam tikroms sąlygoms, teismo sprendimu iš savininko galima paimti už tam tikrą atlyginimą. CK 4.67 straipsnyje numatyta, kad visuomenės poreikiams teisingai atlyginant bei valstybei neatlyginant galima paimti daiktą kaip sankciją už teisės pažeidimą. Tai nebūdinga ir neleistina kitiems juridiniams asmenims. Todėl negalima pamiršti, kad valstybė yra ne paprastas civilinis juridinis asmuo, o valdžios organizacija, kurios teisnumą ir veiksnumą galima laikyti ne paprastu civiliniu, bet valdingu, būdingu tai veiklai, kurią vykdo valstybė. Tačiau tais nebūdingais civiliniais veiksmais, net valdžios aktais valstybė galiausiai įgyja civilines teises, dažniausiai nuosavybės teisę. Todėl valstybė yra ne paprastas juridinis asmuo, o ypatingas civilinės teisės subjektas, apie kurį užuominų yra net senovės Romos teisėje. Tam patvirtinti būtų galima pateikti ir kitų užsienio valstybių normas, kurios taip pat nustato, kad prireikus valstybė paima arba konfiskuoja kitų asmenų turtą dažnai tapdama savininke, t. y. civilinės nuosavybės teisės subjektu, nors ir ne civilinės teisės numatytais būdais. Turbūt teisingiau būtų pasakius, kad valstybė yra ypatingas turtinių santykių subjektas, nes civilinėms teisėms, pavyzdžiui, nuo-

savybės teisei įgyti, perleisti ir įgyvendinti dažniausiai panaudoja ne civilinės, bet įvairių viešosios teisės šakų normas bei valdingus aktus.

9.4.3. Civilinis teisinis subjektiškumas

Civilinis teisinis subjektiškumas – tai civilinės teisės normos nustatyta fizinių ir juridinių asmenų, tarp jų ir užsienio juridinių asmenų, valstybės galimybė būti civilinių teisių ir civilinių teisinių santykių subjektais. Kai kurie teisininkai civilinės teisės subjektą tapatina su civilinių teisinių santykių subjektu. Bet tai neteisinga, nes vienas žmogus negali tuo pat metu būti visų teisinių santykių subjektu.

CK 2.1 straipsnyje nustatyta, kad galėjimas turėti civilines teises ir pareigas (civilinis teisnumas) pripažįstamas visiems fiziniams asmenims. Daugelis teisininkų teisnumą apibūdina kaip asmens teisinę savybę, kaip tam tikrą prielaidą įgyti konkrečias subjektines teises. Su prielaidos sąvoka dar galima sutikti, tačiau jokių teisinių savybių teisė neteikia: ji paprastai teikia galimybes tam tikru būdu elgtis arba draudžia atlikti tam tikrus veiksmus.

Jeigu teisnumas yra tik teisinė savybė arba net ir civilinių subjektinių teisių atsiradimo prielaida, kurios įgyvendinimo apskritai niekas negarantuoja, niekas už jos įgyvendinimą neatsako, tai iš viso kam ji reikalinga? Už jos įgyvendinimą pirmiausia turi būti atsakinga valstybė. Dar prieš daugelį metų rusų prof. S. Bratusis rašė: „teisnumas – tai *teisė* būti teisių ir pareigų subjektu. Jeigu yra teisė, tai kažkas turi turėti ir pareigą“. Gal kiek konkrečiau ir gana senokai į šį klausimą atsakė J. Tolstojus: „*Teisnumas sukuria santykį tarp jo turėtojo ir valstybės apskritai, o ne su atskiru valstybiniu organu*“. Kad teisnumas yra ne teisinė savybė, o teisinis santykis, teigia ir vokiečių teisininkas K. Larencas. Jis mano, kad tai yra teisinis santykis tarp teisnumą turinčio asmens ir visų kitų asmenų. Tačiau šis teiginys kelia abejonių. Visi kiti asmenys yra įpareigoti tik nedaryti kai kurių kliūčių, o pagrindinę asmens teisnumo užtikrinimo naštą turi nešti valstybė, nes ji tą teisnumą suteikė. A. Poliakovas 2001 m. išliestoje knygoje teigia: „[…] *teisnumas yra savotiška teisė į teisę, viena iš subjektinių teisių rūšių. Norint įrodyti, kad vienas iš tos subjektinės teisės, tiksliau – pareigų, subjektų yra valstybė, reikia prisiminti konstitucinę teisę bei konstitucinius teisinius santykiu*“.

Konstitucinės teisės normų pagrindu, be abejonės, atsiranda subjektinės teisės. Jos yra teisinės sistemos hierarchijos aukštutinė grandis ir iš dalies reglamentuoja administracinės, civilinės, darbo ir daugelio kitų teisės šakų teisinius santykius. Tai neginčytina. Ar panašų vaidmenį galėtų atlikti teisnumas? Nuo senų laikų teisės literatūroje laikomasi nuomonės, kad konstitucinės subjektinės teisės egzistuoja bendruosiuose teisiniuose santykiuose, kurių vienas iš dalyvių yra pati valstybė. Šiuose santykiuose visiems suteikiamos vienodos teisės ir visi turi vienodas pareigas. Šios teisės priklauso bendrajam tų asmenų statusui, kuris gali būti keičiamas tik keičiant konstitucijos normas. CK komentaro Antrojoje knygoje pasakyta, kad civilinis teisnumas yra neatskiriamas žmogaus teisinio statuso elementas, kuris negali būti atimamas ar perleidžiamas. Visa tai, be abejo, garantuoja valstybė. **Taigi civilinis teisnumas yra bendro pobūdžio teisinis santykis, kurio subjektams – fiziniams asmenims suteikiama galimybė įgyti ir turėti civilinės teisės normomis nustatytas subjektines teises ir pareigas, o valstybė prireikus turi užtikrinti jų įgijimą ir turėjimą.**

Pagal CK 22 straipsnį fizinio asmens civilinis teisnumas atsiranda asmens gimimo momentu ir išnyksta jam mirus. Yra teisių, kurias įstatymai pripažįsta pradėtam, bet dar negimusiam vaikui, žinoma, jeigu jis gimsta gyvas, pavyzdžiui, paveldėjimo atvejais. Teisnumas pasibaigia, kai fizinis asmuo, esant CK 2.31 straipsnyje numatytoms sąlygoms, paskelbiamas mirusiu. Tačiau jeigu asmuo, paskelbtas mirusiu, grįžta arba paaiškėja jo buvimo vieta, teismas panaikina sprendimą paskelbti asmenį mirusiu.

Fizinių asmenų teisnumas yra laikomas **bendruoju**. Juridiniai asmenys taip pat turi teisnumą, bet jis tam tikrais atvejais gali būti siauresnis, t. y. **specialus**, – priklauso nuo įstatymų ir jų įstatų (nuostatų) normų. Mes kalbėjome ir apie valstybės bei savivaldybių teisnumą, kuris, mūsų manymu, yra ne tik specifinis, bet ir ypatingas – valstybės civilinės subjektinės teisės, pavyzdžiui, nuosavybės teisė, daugeliu atveju yra įgyjamos kitiems civilinės teisės subjektams nebūdingais būdais.

Pagal CK 2.5 straipsnį civilinis veiksnumas, kuris taip pat yra civilinio teisinio subjektiškumo sudėtinė dalis, yra fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti (aš papildyčiau – ir įgyvendinti – *V. P.*) civilines teises ir pareigas. Tačiau kai kurie teisininkai, pavyzdžiui, W.

Hanke, mano, kad civilinis teisinis subjektiškumas susideda vien iš veiksnumo. Tačiau tas teises ir pareigas, kurias gali įgyti teisnus asmuo, iš anksto turi numatyti įstatymas, o vien veiksnumas to padaryti negali. Tai, ką anksčiau rašėme apie civilinį teisnumą, būdinga ir civiliniam subjektiškumui.

CK Antrosios knygos komentaro autoriai irgi teigia, kad civilinis teisnumas ir veiksnumas yra neatsiejami ir neperleidžiami fizinio asmens statuso elementai. O jeigu mes kalbame apie bendrąjį civilinės teisės statusą, manau, kad tai yra santykis su valstybe, kuri įstatymo nustatytais atvejais, žinoma, gali riboti veiksnumą, o kai kuriais atvejais ir teisnumą.

Visiškas civilinis veiksnumas fiziniam asmeniui atsiranda nuo pilnametystės, t. y. kai jam sueina 18 metų. Tais atvejais, kai įstatymai leidžia fiziniam asmeniui sudaryti santuoką anksčiau nei sueis 18 metų, jis įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento.

Asmenys iki 14 metų laikomi neveiksnūs: gali savarankiškai sudarinėti tik nedidelės vertės sandorius. Kitus sandorius už tokius nepilnamečius jų vardu sudaro tėvai ar globėjai.

CK 2.8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų sandorius sudaro turėdami tėvų arba rūpintojų sutikimą. Sutikimo forma turi atitikti sandorių formą. Sandoriai, sudaryti be atstovų pagal įstatymą sutikimo, galioja, jeigu tokį sutikimą atstovas pagal įstatymą duoda sudarius sandorį. Nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų patys atsako pagal sutartines prievoles. Tačiau pagal analogiją taikant CK 6.276 straipsnio 2 ir 3 dalies normas galima nepilnamečio atstovų pagal įstatymą subsidiari civilinė atsakomybė.

Civilinį teisnumą ir veiksnumą vadiname civiliniu teisiniu subjektiškumu. Civilinio veiksnumo turinį apibrėžia teisnumas. Juk veiksnus asmuo gali sudaryti tik tokius sandorius, kuriuos leidžia teisnumo turinyje numatytos potencialios teisės, kurioms įgyti jis pats ar per atstovą gali įvykdyti tam tikrus veiksmus.

Taigi civilinis teisinis subjektiškumas yra ne kažkokios neapibrėžtos teisinės savybės, o nuo žmogaus neatimamos bendrojo pobūdžio subjektinės teisės santykyje su valstybe. Tai apskritai yra žmogaus prigimtinės teisės, apie kurias kalbama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje. Mes juk žinome, kad senovės Romoje teisės

požiūriu vergai, neturėdami nei teisnumo, nei veiksnumo, buvo ne teisės subjektai, o objektai – ypatingi daiktai.

Civilinės bendrojo pobūdžio teisės ir konkrečios subjektinės teisės santykis yra toks, kaip galimybės ir tikrovės santykis. Civilinis teisinis subjektiškumo turinys tik leidžia įgyti įvairias civilinės teisės normų numatytas teises.

Kai asmenys tas teises, paprastai esant tam tikriems teisiniams faktams, įgyja, **jie iš civilinės teisės subjektų tampa civilinio teisinio santykio subjektais**: įgyja subjektines teises ir pareigas, kurios suteikia jiems civilines teisines galimybes veikti.

9.5. Civilinio teisinio santykio objektas

Filosofiniu požiūriu objektas suprantamas kaip tai, kas priešinama subjektui, į ką nukreipta pažintinė ir kitokia žmogaus veikla. Filosofai ir kai kurie teisininkai mano, kad objektas nėra civilinio teisinio santykio sistemos elementas, t. y. jis yra už šios sistemos ribų. Tačiau dauguma teisininkų mano kitaip.

Teisės teorijoje susiklosčiusios dvi civilinių teisinių santykių objekto sampratos. Pagal vieną iš jų teisinio santykio ***objektas yra tai, į ką nukreiptos subjektinės teisės ir pareigos,*** nes tik jos gali daryti poveikį teisės subjektų veiksmams, jų elgesiui. Ši pažiūra vadinama ***monistine***. Jos laikosi O. Joffė, J. Magazineris ir kai kurie kiti teisininkai. Bet dauguma teisininkų laikosi ***daugybinės – pliuralistinės*** civilinių teisinių santykių objektų teorijos. Pliuralistinės teorijos objektą trumpai galime apibrėžti taip – ***tai, dėl ko atsiranda civilinis teisinis santykis***. Tai yra tikslas, rezultatas, galintis patenkinti subjekto ar subjektų poreikius bei interesus. Su objektu faktiškai yra susiję visi civilinio teisinio santykio elementai.

Veikiant pliuralistinei doktrinai suformuluotas ir CK 1.97 straipsnis. Jame išvardyta daugelis įvairių civilinių teisių objektų rūšių:

> *„[…] daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas bei turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės“.*

Be abejonės, visi jie gali būti ir civilinių teisinių santykių objek-

tais[68], išskyrus, žinoma, veiksmus. Kai kas mano (tai, kaip matome, įrašyta ir į CK), kad yra tokių atvejų, kai teisės subjekto poreikiai gali būti tenkinami vien skolininko veiksmu. Tam patvirtinti CK Pirmosios knygos komentare pateikiama įvairių pavyzdžių: pervežimas, daikto pagaminimas ir kita. Mūsų manymu, skolininko veiksmai niekados negali būti teisinio santykio objektais. Jais panašiais atvejais yra ne patys veiksmai, bet veiksmų rezultatai. Tik vienais atvejais veiksmai įgauna daiktinę formą, o kitais – ne. Tą rezultatą galima naudoti kartu su veiksmu ar jam pasibaigus. Juk visiems aišku, kad kaip kiekviena priežastis sukelia kokį nors padarinį, taip ir kiekvienas veiksmas sukelia kokį nors rezultatą – naudingą efektą, pavyzdžiui, net rankos mostelėjimas suvirpina orą, žinoma, jei mostelėjus nieko nesudaužoma. Teisinio ar apskritai apčiuopiamo rezultato neatsiranda, bet oro virptelėjimas yra įvykęs faktas. Pervežant svarbu ne pats veiksmas – vežimas, o tam tikro objekto perkėlimas iš vieno erdvės taško į kitą. O vien vežiojant praleidžiant terminus, prievolė nebus tinkamai įvykdyta. Taigi prievolė numatoma ne dėl veiksmo, bet dėl jo rezultato. Muzikantams koncertuojant nuo jų grojimo mes rezultato neatskirsime. Bet rezultatas yra – mes tuo pat metu jaučiame estetinį pasigerėjimą, dvasios pakilimą ir būtent dėl to einame į koncertą. Tai galima pasakyti ir apie kitas paslaugas – yra veiksmai ir kartais nuo jų neatskiriami rezultatai. Panašių pavyzdžių būtų galima pateikti daugiau. Bet reikia dar pažymėti, kad pats veiksmas dažniausiai negali patenkinti teisės subjekto poreikių, ypač kai objektas yra perduodamas daiktas, nors ir ne nuosavybės teise. Todėl ginčytinas prof. V. Mikelėno teiginys, kad iš nuomos sutarties atsirandančių prievolių dalykas yra ne pats nuomojamas daiktas, o nuomotojo pareiga jį perduoti laikinai valdyti ir naudotis. Tačiau juk pats perdavimo veiksmas negali patenkinti nuomininko poreikių. Reikia paties perdavimo fakto, teisingiau pasakius, reikia paties daikto kaip objekto. Nuomos objekto perdavimą galima pavadinti ne objektu ir ne dalyku, o tik jų įgijimo būdu. Nuomininkas galės nuomojamu daiktu laikinai naudotis ir valdyti tik tuomet, kai tas daiktas jau bus jo rankose. Reikia perdavimo rezultato, o ne perdavimo veiksmo. Dėl šios priežasties nepriimtina ir šeimos teisės atstovų, kurie prie objektų bando priskirti ir vaikus, nuomonė. Pavyz-

[68] Apie atskiras civilinių teisių objektų rūšis plačiau žr.: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, 2001, p. 213–241.

džiui, jie vaiką laiko objektu, kai ginčas kyla dėl vaiko grąžinimo. Bet tai neteisinga. Šiuo atveju objektas yra ne vaikas, bet vaiko naudai atliekami veiksmai – siekiant jo auklėjimo, tinkamos priežiūros ar išlaikymo.

Manau, ypač nepriimtinas veiksmo laikymas objektu absoliutiniuose teisiniuose santykiuose. Pavyzdžiui, J. Magazineris teigia, kad subjekto daiktinė teisė yra ne teisė į daiktą, o į kiekvieno trečiojo asmens veiksmus. Tačiau absoliutiniuose santykiuose visi tretieji asmenys yra pasyvūs ir tik retkarčiais pažeidžia savininko teises. Savo poreikius paprastai tenkina pats savininkas be jokių vadinamųjų skolininkų veiksmų.

Vokiečių teisininkai teisinių santykių objektais daugiausia laiko materialius (*körperlicher*) ir nematerialius (*unkörperlicher*) daiktus, t. y. teises, bet ne veiksmus. Tai numatyta ir Vokietijos BGB 90–103 straipsniuose. Apie tai rašo ir vokiečių teisininkai D. Medicus bei H. Hübneris.

Bet yra kitas svarbus dalykas, kuris neleidžia skolininko veiksmų laikyti teisę turinčio asmens objektu. Veiksmai yra valiniai. Valia ir veiksmai neatskiriami nuo paties žmogaus. Kai mes teisės subjektui suteikiame teisę į skolininko valią ir jo veiksmus kaip objektą, iš esmės ir patį skolininką paverčiame ne teisės subjektu, bet objektu, o tai, žinoma, nepriimtina ir neleistina.

Yra mokslininkų (prof. N. Jegorovas. Civilinė teisė, I d. 1998 m.), kurie dalį civilinio teisinio santykio subjektų veiksmų priskiria prie teisinio santykio turinio, o kitą dalį – prie civilinio teisinio santykio objekto. Pavyzdžiui, N. Jegorovas rašo, kad būtina skirti civilinio teisinio santykio subjektų elgesį, kurį tarpusavio sąveikos procese numato subjektinės teisės ir pareigos, bei jų elgesį, nukreiptą į materialinę gėrybę. Pirmasis elgesio modelis yra civilinio teisinio santykio turinys, o antrasis – jo objektas. Elgesio tarpusavio sąveika sudaranti teisinio santykio turinį, atsirandantį iš rangos sutarties, o rangovo veikla vykdant sutartyje numatytus darbus – to teisinio santykio objektą. Bet visa abiejų subjektų veikla yra vykdoma remiantis sutartyje numatytomis subjektinėmis teisėmis bei subjektinėmis pareigomis ir jų išskirti tiesiog neįmanoma. Taigi tie patys veiksmai su teisėmis ir pareigomis

tuo pat metu yra ir turinys, ir objektas. Bet taip būti negali: turinys ir objektas yra du atskiri teisinio santykio sistemos elementai ir turi atlikti atskiras savitas funkcijas. Civilinis teisinis santykis atsiranda dėl objekto, reikalingo jo subjektų poreikiams ir interesams patenkinti. Todėl objektai paprastai yra tam tikros vertybės, skirtos šiam tikslui pasiekti. Be objekto civilinis teisinis santykis būtų beprasmis.

Tačiau pasitaiko teisininkų (prof. R. Chalfina), manančių, kad gali būti teisinių santykių, kurie neturi objekto. Mūsų manymu, teisus G. Šeršenevičius – teisės be objektų beveik neįmanomos, kaip ir teisės be subjektų.

9.6. Civilinio teisinio santykio turinys ir forma

Filosofinėje literatūroje turinys apibūdinamas kaip tam tikram objektui būdingų aspektų, ryšių, santykių bei procesų visuma. Tačiau teisinio santykio turinys nėra toks platus. Mes manome, kad turinys yra vidiniai procesai – tam tikro reiškinio egzistavimo pamatas.

Jau kalbėjome, kad teisinio santykio turiniu, ypač anksčiau, daugelis teisininkų laikė subjektines teises ir pareigas, kurios tarytum kepurė buvo užmautos ant ekonominių santykių – bazės. Dabar šios nuomonės kartu su marksizmu nueina į praeitį. Kai kas dar ir dabar laikosi nuomonės, kad reikia skirti subjektines teises ir pareigas kaip teisinį turinį nuo faktinio santykių turinio, kurį sudaro teisinio santykio subjektų veiksmai. Mes jau bandėme įrodyti, kad visuomeninis santykis, sureglamentuotas teisės normomis, turi ir teisinius, ir faktinius reglamentuojamų santykių elementus, kurie tarpusavyje yra susipynę ir sudaro tam tikrą vienovę. Šį teiginį patvirtina ir įstatymų nuostatos. Pagal CK 6.162 straipsnį sutartis sudaroma pateikiant pasiūlymą (oferta) ir priimant pasiūlymą (akceptas) arba kitais šalių susitarimą pakankamai įrodančiais veiksmais. Pagal CK 6.181 straipsnio 4 ir 1 dalį, jeigu sutartis neturi tam tikros privalomos formos ir pagal įstatymą nebūtinas turto perdavimas, sutartis laikoma sudaryta nuo to momento, kai oferentas gauna akceptą. Taigi nuo to laiko atsiranda civilinio teisinio santykio šalių teisės ir pareigos. Tačiau jeigu šalys jokių veiksmų įgyvendindamos šias teises ir pareigas neatliks, civilinio teisinio santykio turinys liks tuščias. Atrodo, niekas neginčija to, kad teisinio regla-

mentavimo dalykas yra visuomeniniai žmonių santykiai, jų elgesys – veiksmai. Tie veiksmai sureglamentuoti teisės normomis, žinoma, neišnyksta. Subjektinės teisės ir pareigos tiems veiksmams suteikia teisinį pobūdį bei kryptingumą į teisinių santykių siekiamą tikslą. Todėl teisinio santykio turinį sudaro veiksmai, sureglamentuoti subjektinėmis teisėmis ir pareigomis, kurios sudaro tų veiksmų vidinę formą, jų struktūrą, susieja tuos veiksmus į tam tikrą visybę – civilinio teisinio santykio sistemą, siekiančią užsibrėžto tikslo.

Kadangi subjektinės teisės ir pareigos yra civilinio teisinio santykio turinio vidinė forma, kartu ji yra ne tik turinio struktūra, bet ir turinio sudėtinė dalis. Kai forma yra turinio išraiška, ji su juo susijusi taip glaudžiai, kad atskirti ją nuo turinio reiškia sunaikinti patį turinį, ir atvirkščiai – atskirti turinį nuo formos reiškia sunaikinti formą. Panašias mintis 1969 m. išreiškė Vilniaus universiteto prof. J. Žeruolis. Žymus filosofas G. Hėgelis taip pat rašė, kad materija turi turėti formą, o forma turi materializuotis. Todėl forma sąlygoja materiją, o materija sąlygojama formos.

Iš visų samprotavimų darytina išvada, kad civilinio teisinio santykio turinį sudaro veiksmai, atliekami įgyvendinant subjektines teises ir pareigas.

Reikia paaiškinti subjektinių teisių ir pareigų esmę. Dar nuo Romos laikų ieškiniai (faktiškai tai prilygo teisėms) buvo skirstomi į daiktinius ir asmeninius. Daiktinio teisinio santykio subjektui buvo atsakingi visi tretieji asmenys. Tai – absoliutiniai teisiniai santykiai, prie kurių priskiriami nuosavybės ir kūrybinės veiklos santykiai (autorystė ir kt.).

Kai ginčo objektas (žinoma, pagal romėnų teisę) buvo konkretus veiksmas ar susilaikymas nuo veiksmo, ieškinys buvo vadinamas asmeniniu (*actio in personam*). Tai – prievoliniai teisiniai santykiai.

Visuotinai pripažinta, kad egzistuoja absoliutinės ir prievolinės teisės bei pareigos. Todėl civiliniuose teisiniuose santykiuose būtina atskleisti jų turinį.

Absoliutinė teisė – tai teisės normų leidžiamas (nedraudžiamas) šios teisės turėtojo elgesys, susidedantis iš įvairių įstatymų numatytų galimybių, pavyzdžiui, nuosavybės teisėje turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti. Civilinės subjektinės pareigos tokiame santykyje – tai privalomas elgesys, susidedantis iš teisinių būtinybių, kurios atitin-

ka teisę turinčio asmens galimybes. Kiekvienas vadinamasis trečiasis asmuo privalėjo net Romos laikais ir privalo dabar susilaikyti nuo veiksmų, trukdančių įgyvendinti savininko ar kito teisėto subjekto subjektines teises. Nesilaikantiems šių taisyklių dažnai buvo taikomos prievartos priemonės. Tačiau subjektinei teisei ginti buvo ir yra galima panaudoti ne tik valstybės nustatytas gynimo priemones, bet ir kitas, pavyzdžiui, savigyną arba savipagalbą.

Kita subjektinių teisių rūšis suteikia galimybę šios teisės turėtojui reikalauti iš kitų asmenų tam tikro elgesio, pavyzdžiui, nuomotojo ir nuomininko santykiai. Nuomotojas privalo nuomojamą turtą perduoti, o nuomininkas jį priimti ir mokėti sutartą nuomos mokestį. Jei šios pareigos nevykdomos, galima kreiptis į atitinkamas valstybės institucijas dėl šalių santykių teisinio sureguliavimo prievarta.

Taigi matome, kad subjektinių teisių galimybes visiškai atitinka subjektinių teisių būtinybės. Prof. A.Vaišvilos nuomone, tai – subjektinių teisių ir pareigų vienovė. Visa tai aiškiai rodo, kad subjektinė teisė negali egzistuoti be subjektinės pareigos. Subjektinė teisė ir pareiga kaip vienas kitą šalinantys ir kartu suvienijantys teisinio santykio elementai negali egzistuoti be teisinio santykio.Vieno asmens galimybės, kurių negarantuotų kitų asmenų privalomas elgesys, nebūtų teisinės subjektinės teisės. Tai liktų vieno asmens paprastu pageidavimu ar noru, kurio kiti gali nepaisyti.

Be vidinės formos, teisinis santykis turi ir išorinę formą. Pavyzdžiui, sutartinių teisinių santykių išorinė forma yra sutartis – dviejų ar daugiau asmenų susitarimas dėl teisinio santykio. Tačiau tais atvejais, kai sutartis nesudaroma, o teisinis santykis vis tiek atsiranda, pavyzdžiui, dėl žalos atlyginimo, tokia teisinio santykio išorinė forma yra atitinkama teisės norma, nes ji leidžia suvokti išorinį civilinio teisinio santykio pasireiškimą, skirtingai nei vidinė jo turinio organizacija, jo vidiniai ir tarpusavio ryšiai.

Kai kas gali manyti, kad ir civilinės teisės norma įeina į teisinio santykio sistemą. Tačiau nors šie reiškiniai tarpusavyje ir susiję, bet tik išoriškai. Civilinės teisės normos sudaro atskirą savarankišką sistemą su savo posistemėmis ir institutais. Pagaliau žemiausią sistemos grandį sudaro atskira civilinės teisės norma, susidedanti iš tokių elementų kaip hipotezė, dispozicija ir daugeliu atvejų sankcija. Šie elementai tarpusavyje susiję ir vykdo atskiras, jiems būdingas funkcijas teisinio reglamentavimo procese.

Ne visa tai, kas yra susiję su civiliniu teisiniu santykiu, įeina į jo sudėtį. Pavyzdžiui, beveik nėra teisininkų, kurie teisinius faktus priskirtų prie teisinio santykio sudėties. Tai yra atskiri reiškiniai, sukuriantys, pakeičiantys ar panaikinantys civilinius teisinius santykius. Jie paprastai priskiriami prie teisinių santykių kaitos prielaidų.

Teisės literatūroje kartais išorinė teisinio santykio forma tapatinama su civilinės teisinės sutarties forma. Bet tai ne teisinio santykio, o tik sutarties ar kitų sandorių, t. y. teisinio fakto, kurio pagrindu atsiranda teisinis santykis, forma, nieko bendra neturinti su civilinio teisinio santykio išorine forma.

9.7. Civilinių teisinių santykių rūšys

Atsižvelgiant į civilinių teisinių santykių savybes jie skirstomi į įvairias rūšis. Vienas iš tokių skirstymo pagrindų yra civilinės teisės reglamentuojami visuomeniniai santykiai. CK normos reglamentuoja teisinės lygybės pagrindu susiklostančius turtinius ir asmeninius neturtinius santykius.

9.7.1. Turtiniai ir asmeniniai neturtiniai santykiai

Santykiai, atsirandantys dėl daiktų ar kitokio turto, vadinami turtiniais teisiniais santykiais, o į jų sudėtį įeinančios subjektinės teisės ir pareigos – turtinėmis, nes šių teisių galimybės, o ir teisinių pareigų teisinės būtinybės atlikti tam tikrus veiksmus susijusios su turtu ir reiškiasi jo valdymu, naudojimusi, disponavimu, perdavimu bei priėmimu, pinigų mokėjimu ir kt. Teisiniai santykiai, atsirandantys dėl žmogaus kūrybos rezultatų ar asmeninių neturtinių gėrybių, neatskiriamų nuo asmens ar asmenų kolektyvo, yra neturtiniai teisiniai santykiai. Atitinkamai neturtinės yra ir tų teisinių santykių dalyvių subjektinės teisės bei pareigos, nes jos susijusios su neturtinėmis gėrybėmis.

9.7.2. Absoliutiniai ir santykiniai teisiniai santykiai

Pagal subjektų apibrėžtumą ir teisinio santykio turinį visi civiliniai teisiniai santykiai skirstomi į absoliutinius ir santykinius. Toks skirs-

tymas pradėtas senovės Romos laikais. Jis priimtas ir vėlesnėse kitų valstybių teisinėse doktrinose. Pavyzdžiui, vokiečių teisininkas K. Cosack'as rašė, kad skiriamos absoliutinės teisės, kurios galioja kiekvieno asmens atžvilgiu, ir reliatyvinės (santykinės) teisės, kurios iš esmės galioja vieno asmens arba daugelio tiksliai apibrėžtų asmenų atžvilgiu. Tokį šių teisių, taip pat ir teisinių santykių skirstymą palaiko ir šių laikų vokiečių teisininkas K. Larencas.

Absoliutiniuose teisiniuose santykiuose teisę turinčiam subjektui, pavyzdžiui, autoriui, savininkui, įpareigoti visi vadinamieji tretieji asmenys, iš jų bet kas gali pažeisti teisę turinčio asmens subjektinę teisę. Santykinių teisių subjektui, pavyzdžiui, nuomos prievolėje, paprastai atsako tiksliai apibrėžti asmenys: nuomininkas arba nuomotojas – priklauso nuo to, kuris iš jų privalo vykdyti pareigas ar pažeidė subjektines teises. Tačiau tretieji asmenys taip pat negali pažeidinėti santykinių teisinių santykių subjektų teisių.

Labai vaizdžiai absoliutinių ir santykinių teisinių santykių skirtumą ir reikšmę apibūdino rusų teisininkas V. Raicheris. Jis samprotavo, kad kiekvienas teisinis santykis reiškiasi žmonių ryšiu. To ryšio teisinė energija santykiniuose teisiniuose santykiuose teka tik per tiesioginį laidą, nutiestą tarp dviejų taškų, nors išsisklaido ir aplinkinėje erdvėje (netiesioginis veiksmo atspindys kitų asmenų atžvilgiu). Antruoju atveju (absoliutiniuose teisiniuose santykiuose) teisė bangų pavidalu skleidžia energiją iš vieno taško tiesiogiai į visą socialinę aplinką. Taikliai pabrėžta, kad santykinių teisinių santykių subjektų teises nuo trečiųjų asmenų taip pat gina valstybė. Taigi griežtos ribos, skiriančios absoliutinius ir santykinius santykius, nėra. Tuo įsitikinsime, kai nagrinėsime daiktinius ir prievolinius teisinius santykius.

9.7.3. Daiktiniai ir prievoliniai teisiniai santykiai

Teisės teorijoje turtiniai santykiai neretai buvo skirstomi ne į nuosavybės ir prievolinius teisinius santykius, bet į daiktinius ir prievolinius, o subjektinės teisės – atitinkamai į daiktines ir prievolines teises. Tokio skirstymo pagrindas – teisės subjekto intereso, vienaip ar kitaip susijusio su daiktu ar daiktais, tenkinimo būdas. Teisės subjektas savo interesą patenkina savo paties veiksmais, o visi kiti (tretieji

asmenys) turi pasyvią pareigą susilaikyti nuo veiksmų, kliudančių jam įgyvendinti savo subjektinę teisę. Tokiems santykiams priskiriami nuosavybės, patikėjimo teisės ir kiti daiktiniai santykiai.

Naujojo CK Ketvirtosios knygos II dalyje numatyta nemažai iš romėnų teisės perimtų ir, žinoma, kiek pakeistų daiktinių teisių. Kai kurios iš jų nevisiškai atitinka mūsų ankstesnių daiktinių teisinių santykių sampratą. Pavyzdžiui, servitutas – tai teisė į svetimą nekilnojamąjį turtą (CK 4.11 str.), ir servituto subjektas yra vienaip ar kitaip susijęs ne tik su trečiaisiais asmenimis, bet ir su savininku. Tiesa, CK 4.20 straipsnyje daiktinė teisė apibūdinama kaip absoliuti teisė, pasireiškianti teisės turėtojo galimybe įgyvendinti valdymo, naudojimo ir disponavimo teises ar tik kai kurias iš jų. Prie tokių daiktinių teisių, žinoma, besąlygiškai priskiriama nuosavybės bei turto patikėjimo teisė, taip pat daugelis kitų romėniško tipo daiktinių teisių: valdymo teisė, jau mūsų minėtas servitutas, uzufruktas, užstatymo teisė (*superficies*), ilgalaikė nuoma (*emphyteuzis*), hipoteka, įkeitimas, turto administravimas.

Tačiau kai kurios iš šių romėniškų „daiktinių“ teisių didele dalimi yra ne daiktinės, o prievolinės. Pavyzdžiui, pagal CK 4.139 straipsnį tarnaujančio daikto savininkas iš servituto turėtojo turi teisę reikalauti pašalinti bet kokius pažeidimus, net nesusijusius su valdymo netekimu. Pagal ilgalaikę nuomą (*emphyteuzis*) – taip ją vadina ir CK, nors priduria, kad tai yra daiktinė teisė, pagal kurią nuomininkas turi mokėti nuomos atlyginimą, be nuomotojo sutikimo savo teisių negali perleisti kitam asmeniui arba padalyti ilgalaikes nuomos teises. Tokius samprotavimus galima pareikšti ir dėl užstatymo teisės (*superficies*). Ši teisė atlygintina. Ją nustatant, atsižvelgiant į savininko interesus, gali būti apribota užstatymo teisė statyti, naudoti ar griauti statinius ir sodinti ar naikinti sodinius. Bet tai yra ne daiktinių, o prievolinių teisių santykių elementai. Panašų įrodinėjimą būtų galima tęsti. Romėniškuose daiktiniuose teisiniuose santykiuose daiktiniai elementai neretai susipynę su prievoliniais.

„Grynuosiuose“ prievoliniuose teisiniuose santykiuose kreditoriaus interesas bei jo subjektinė teisė taip pat dažniausiai yra susiję su daiktais. Tačiau kreditoriaus interesui patenkinti reikia aktyvių įpareigoto asmens veiksmų. Pavyzdžiui, pirkėjui perduodamą daiktą pir-

miausia turi perduoti pardavėjas, nuomininkui – nuomotojas, tik tada kreditorius įgis galimybę naudotis tuo daiktu ar kitaip patenkinti savo interesus.

9.7.4. Reguliaciniai ir apsauginiai teisiniai santykiai

Pagal teisės funkcijas teisiniai santykiai skirstomi į reguliacinius ir apsauginius. Reguliaciniai teisiniai santykiai yra tokie santykiai, kuriais fiziniai ir juridiniai asmenys siekia įgyti civilines subjektines teises, jas įgyvendinti, sudarinėti įstatymais leistas sutartis, jas vykdyti ir kita. Šiose normose, žinoma, yra ir apsauginių elementų. Pavyzdžiui, neįvykdžius sutarties prievolės numatytos tam tikros sankcijos.

Apsauginiai teisiniai santykiai atsiranda pažeidus pozityviosios teisės normas, atsisakius vykdyti pareigas, kai reikia užtikrinti reguliacinių santykių pagrindu įgytas teises ir pareigas, susiaurinti pažeidėjo teises taikant tam tikras sankcijas, pripažįstant neteisėtus civilinius sandorius negaliojančiais, atlyginant ne tik dėl sutarčių nesilaikymo, bet ir dėl deliktų padarytą žalą.

9.7.5. Bendrieji ir konkretieji teisiniai santykiai

Santykių su valstybe požiūriu yra skiriami bendrieji ir konkretieji teisiniai santykiai. Bendrieji santykiai atsiranda iš įstatymo. Įstatymas paprastai yra lyg teisinis faktas, kurio pagrindu atsiranda teisiniai santykiai. Vienas iš šių santykių subjektų paprastai yra valstybė, pavyzdžiui, konstituciniai bei pilietybės teisiniai santykiai. Tačiau prie šio tipo teisinių santykių, mūsų manymu, priskirtini ir civilinio teisinio subjektiškumo santykiai. Valstybė nuo žmogaus gimimo momento suteikia teisnumą. Suteikdama teisnumą, o suėjus vyresniam amžiui, ir veiksnumą, valstybė turi rūpintis, kad jo įgyvendinimas būtų užtikrintas. Pavyzdžiui, valstybė uždraudė sudaryti sandorius, kuriais norima atsisakyti teisnumo. Rusų teisininkas A. Poliakovas teisinį subjektiškumą taip pat priskiria prie bendrųjų teisinių santykių, kurių įpareigotais asmenimis yra visi tretieji asmenys, taip pat ir valstybė.

Konkretieji teisiniai santykiai apibūdinami kitais teisiniais ryšiais tarp subjektų. Juose paprastai nėra valstybės kaip vieno iš būtinų

subjektų. Konkrečiaisiais šie teisiniai santykiai vadinami todėl, kad, skirtingai nei bendruosius santykius, juos užmezga ne visi subjektai, o tik tie, kurie remiasi atitinkamais teisiniais faktais. Be tokių faktų konkretieji civiliniai teisiniai santykiai neatsiranda. Civiliniuose teisiniuose santykiuose tokie faktai dažniausiai yra sutartys ir kiti sandoriai.

9.7.6. Dvišaliai ir vienašaliai civiliniai teisiniai santykiai

Kai kas šią klasifikaciją vadina skirstymu į paprastus ir sudėtingus teisinius santykius. Paprastu, arba vienašaliu, teisiniu santykiu laikomas toks teisinis santykis, kai vieną subjektinę teisę atitinka viena teisinė pareiga, pavyzdžiui, paskolos sutartinis teisinis santykis. Sudėtingu, arba dvišaliu, laikomas toks teisinis santykis, kai abu subjektai turi ir teises, ir pareigas, pavyzdžiui, gyvenamosios patalpos nuomos sutartinis teisinis santykis.

9.8. Civilinių teisinių santykių atsiradimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindai

9.8.1. Teisiniai faktai

Civiliniams teisiniams santykiams ir subjektinėms teisėms bei pareigoms atsirasti, pasikeisti ir pasibaigti, o kartais ir sukliudyti joms atsirasti būtinos tam tikros – norminės ir teisinio subjektiškumo prielaidos.

Teisinis subjektiškumas fiziniam asmeniui neatsiranda iš karto visa apimtimi. Tik ką gimusiam vaikui valstybė suteikia teisnumą. Mes jau bandėme įrodyti, kad tai yra ne kažkokia teisinė savybė ar gebėjimas, o bendrojo pobūdžio teisinis santykis su valstybe, kuri suteikia galimybę įgyti civilinės teisės normomis numatytas subjektines teises ir pareigas. Kartu su teisnumu vaikui atsiranda ir kai kurios subjektinės teisės, pavyzdžiui, teisė į išlaikymą, auklėjimą ir kitos. Jei tėvai tuo nesirūpina, tos pareigos tenka valstybei, globėjams arba įtėviams, žinoma, rūpinantis valstybei.

Vėliau, sueįjus tam tikram amžiui, vaikams suteikiamas veiksnumas. Teisnumas ir veiksnumas vadinami civiliniu teisiniu subjektišku-

mu. Ir suaugusių fizinių asmenų civilinis teisinis subjektiškumas yra bendrojo pobūdžio valstybės nustatytas teisinis santykis, panašaus pobūdžio kaip ir konstituciniai teisiniai santykiai.

Tačiau teisės normos ir civilinis subjektiškumas patys savaime paprastai konkretaus teisinio santykio nesukuria.Civiliniam teisiniam santykiui atsirasti būtinas teisinis-faktinis pagrindas, vadinamas teisiniu faktu. **Civiliniu teisiniu faktu mokslinėje ir mokomojoje literatūroje laikomos konkrečios gyvenimo aplinkybės, kurios, remiantis civilinės teisės normomis, sukelia tam tikrus teisinius padarinius: sukuria, pakeičia arba nutraukia civilinį teisinį santykį, o kai kuriais atvejais sukliudo jam susikurti.** Kaip matyti iš pateikto apibrėžimo, teisiniams faktams būdingi trys požymiai. **Teisinis faktas – tai realios tikrovės faktas,** t. y. tam tikras materialus pasaulio reiškinys. Asmens valia, neįgijusi išorinės išraiškos jo veiksmuose ar poelgiuose, teisinės reikšmės neturi. Pavyzdžiui, žmogaus norai, siekiai nusipirkti kokį nors daiktą, jau įvykdytų veiksmų motyvai, jeigu jie nenurodyti kaip sutarties sąlyga, teisiniais faktais nelaikomi. Be to, teisiniams faktams priskiriami tik ką įvykę arba vykstantys reiškiniai. **Teisinis faktas – toks reiškinys, kurį numato civilinės teisės normos**.Teisiniai faktai yra numatyti vienos ar kelių teisės normų hipotezėse. **Teisinis faktas – tai gyvenimo reiškinys**, su kuriuo civilinės teisės normos sieja tam tikrus teisinius padarinius. Pavyzdžiui, dviejų ar daugiau asmenų susitarimas kartu nueiti į teatrą, vykti į medžioklę teisinės reikšmės neturi ir nėra teisinis faktas.

Paprastai teisės literatūroje nurodoma, kad teisiniai faktai sukelia trejopus teisinius padarinius: civilinių teisinių santykių bei jų dalyvių subjektinių teisių ir pareigų **atsiradimą, pasikeitimą ir pasibaigimą**. Tačiau, manau, teisūs V. Danilinas ir S. Reutovas, kad yra juridinių faktų, kurie kliudo atsirasti ar keistis teisiniams santykiams. Jų nemažai šeimos teisiniuose santykiuose. Pavyzdžiui, CK 3.12 straipsnio nuostatos draudžia tuoktis tos pačios lyties asmenims, nors kai kuriose užsienio valstybėse tokia santuoka leidžiama. Pagal CK 3.16 straipsnį santuoką sudaręs ir jos įstatymų nustatyta tvarka nenutraukęs asmuo negali sudaryti kitos santuokos. CK 3.17 straipsnyje išvardyti artimi giminaičiai, kuriems draudžiama tarpusavyje tuoktis. Šiuo straipsniu tokių asmenų sąrašas padidintas. Pagal anksčiau galiojusio Santuokos ir šeimos kodekso 17 straipsnį buvo leidžiama tuoktis dė-

dėms su dukterėčiomis, pusbroliams ir pusseserėms, tetoms su sūnėnais. Dabar pagal galiojantį CK 3.17 straipsnį šiems asmenims tuoktis draudžiama. Ir anksčiau, ir dabar neleidžiama tuoktis įtėviams su įvaikiais. Labai būdingas teisinio fakto, kliudančio atsirasti teisiniams santykiams, pavyzdys numatytas CK 3.206 straipsnyje. Jame sakoma, kad teismas gali atleisti pilnamečius vaikus nuo pareigos išlaikyti savo nedarbingus tėvus, jeigu nustato, kad tėvai vengė atlikti savo pareigas. Antroje šio straipsnio dalyje dar kategoriškiau pasakyta: „*jeigu vaikai buvo atskirti nuo tėvų nuolatinai dėl pačių tėvų kaltės, tokie tėvai neturi teisės į išlaikymą*“. Teisiniams santykiams atsirasti kliudančius faktus taip pat numato ir kai kurios kitos CK normos. CK 5.6 straipsnyje „Asmenys, neturintys teisės paveldėti“ išvardytos keturios tokių negalinčių paveldėti asmenų grupės, pavyzdžiui, asmuo, kuris tyčia atėmė palikėjui ar jo įpėdiniui gyvybę arba kėsinosi į šių asmenų gyvybę, slėpė, klastojo ar sunaikino testamentą.

CK 5.7 straipsnyje nustatytas sutuoktinio paveldėjimo teisės praradimas. Jis praranda teisę paveldėti, jeigu iki palikimo atsiradimo palikėjas buvo kreipęsis į teismą, kad būtų nutraukta santuoka dėl pergyvenusio sutuoktinio kaltės, ir teismas buvo nustatęs pagrindą nutraukti santuoką; teismas buvo nustatęs gyvenimą skyrium (separacija) ar kt. Šios aplinkybės, mūsų manymu, yra teisiniai faktai, kliudantys atsirasti teisiniams santykiams, kurie tikrai atsirastų, jeigu teisės normos nenumatytų tokių kliudančių aplinkybių.

Taigi, manau, prie teisinių faktų, sukeliančių teisinius padarinius, reikėtų priskirti ne tik teisinius faktus, sukeliančius teisinių santykių atsiradimą, pasikeitimą ir pasibaigimą, bet ir kliudančius jiems atsirasti.

9.8.2. Veiksmai ir įvykiai

Teisiniai faktai labai įvairūs savo turiniu. Pagal turinį jie paprastai skirstomi į dvi dideles grupes: veiksmus ir įvykius.

Veiksmai yra žmogaus valios aktai. Žmogus veikia sąmoningai. Norėdamas įgyti tam tikras teises bei sukurti pareigas, jis įvykdo tokius teisinę reikšmę turinčius veiksmus, kurie sukelia norimus padarinius. Tai įvairiausi sandoriai ir sutartys.

Asmenys, nesuprantantys savo veiksmų reikšmės ir negalintys jų valdyti, negali patys susikurti sau ir atitinkamų teisinių padarinių, pavyzdžiui, vaikai. Už nepilnamečius iki 14-os metų sandorius jų vardu sudaro tėvai arba globėjai, išskyrus smulkius buitinius sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai, taip pat sandorius, susijusius su savo uždirbtomis lėšomis. Fizinio asmens, pripažinto neveiksniu, vardu sandorius sudaro jo globėjas.

Įstatymų numatytais atvejais kaip veiksmas suprantamas ir neveikimas. Pavyzdžiui, prievolės nevykdymas (skolos negrąžinimas) užtraukia skolininkui atsakomybę.

9.8.3. Teisėti ir neteisėti veiksmai

Veiksmai gali būti teisėti ir neteisėti. Teisėti yra tokie veiksmai, kurie neprieštarauja civilinės teisės normoms, o neteisėti tokie, kurie prieštarauja konkrečioms teisės normoms arba bendriesiems civilinių įstatymų pradams, jų prasmei. Neteisėti veiksmai – tai įvairūs civilinės teisės pažeidimai (žalos padarymas, neteisėtas svetimo turto užvaldymas ir kt.).

Pagal siekiamą tikslą teisėti veiksmai skirstomi į teisinius aktus ir poelgius. Teisiniai aktai – tokie teisėti veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilinius teisinius santykius.

9.8.4. Sandoriai

Reikšmingiausi civilinių teisinių santykių dinamikai yra teisiniai faktai, kurie vadinami sandoriais. Pagal CK 1.63 straipsnio 1 dalį sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Naujajame CK asmenimis laikomi tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys, kurie savo atliekamais veiksmais siekia sukurti tam tikrus teisinius padarinius. Taigi sandoriai yra teisiniai faktai. Tačiau svarbūs yra ir vienašaliai teisiniai veiksmai, pavyzdžiui, teisiniai faktai priimti palikimą arba atsisakyti jo. Manau, teisus V. Tolstojus, sandoriais laikantis ne tik pačių sutarčių su-

darymą, bet ir teisinius veiksmus, atliekamus vykdant sutartis, kurie jas pakeičia arba nutraukia. Juk visiškai atitinka įstatyme suformuluotą sandorio apibrėžtį, pavyzdžiui, skolos grąžinimas. Tai yra teisinis veiksmas, kuris reiškia paskolos sutarties pasibaigimą, o to tokiu grąžinimu ir siekiama.

9.8.5. Administraciniai aktai

Prie teisinių faktų, kuriais specialiai siekiama teisinių padarinių, priklauso ir administraciniai aktai. Tačiau jie civiliniams teisiniams santykiams neturi didelės reikšmės. Bet pagal Vietos savivaldos įstatymą savivaldybės ir jų tarybos bei valdybos priima sprendimus dėl būsto suteikimo, savivaldybės gyvenamųjų patalpų nuomos ir kitus. O tai sukuria ne tik administracinius, bet ir civilinius teisinius santykius.

9.8.6. Teisiniai poelgiai

Teisiniai poelgiai – tai tokie veiksnaus ar neveiksnaus civilinės teisės subjekto veiksmai, kuriais jis specialiai nesiekia sukurti civilinių subjektinių teisių bei pareigų, tačiau dėl tokių veiksmų atsiranda teisiniai padariniai, nes tai numato teisės normos, pavyzdžiui, mokslo, meno, literatūros kūrinių sukūrimas, radinio, lobio suradimas ir kita.

9.8.7. Teisiniai įvykiai

Teisiniai įvykiai, skirtingai nuo teisinių aktų, kuriais specialiai siekiama teisinių padarinių, atsiranda ar vyksta nepriklausomai nuo žmonių valios (pvz., laiko tėkmė, žmogaus mirtis, stichinės gamtos jėgos, sunaikinusios apdraustą turtą, ir kt.).

Įvykiai skirstomi į absoliučius ir santykinius (reliatyvinius). Absoliutūs įvykiai atsiranda ir plėtojasi nepriklausomai nuo žmogaus valios, pavyzdžiui, natūrali žmogaus mirtis, žemės drebėjimas, sunaikinęs apdraustą turtą. Santykiniai įvykiai prasideda dėl žmogaus valios, bet toliau vyksta nepriklausomai nuo jos ir netgi jai prieštarauja (trobesių padegimas, žmogaus nužudymas, vaiko gimimas ir pan.).

9.8.8. Teisinės būsenos

Teisinės būsenos kaip teisiniai faktai – tai dažniausiai jau egzistuojantys ir ilgai trunkantys visuomeniniai santykiai. Šie teisiniai faktai ypač būdingi šeimos teisei. Būsenoms paprastai priklauso giminystė, santuoka, įvaikinimas, globa ir rūpyba. Tačiau teisinės būsenos nėra skirtinga teisinių faktų rūšis, palyginti su veiksmais ir įvykiais. Pavyzdžiui, kraujo giminystė priklauso įvykiams, santuoka, įvaikinimas – veiksmams. Teisinių būsenų ypatumas – tai ilgalaikiškumas ir jos, pavyzdžiui, šeimos teisėje, gali reikštis kaip teisių ir pareigų atsiradimo pagrindai ne kartą (sutuoktinių teisinę reikšmę turintys santykiai, alimentinės prievolės ir kt.).

9.8.9. Teigiami ir neigiami teisiniai faktai

Teigiami teisiniai faktai – tai gyvenimo aplinkybės, kurių buvimas sukuria, pakeičia arba nutraukia teisinius santykius (pvz., tam tikro amžiaus suėjimas). Neigiami teisiniai faktai – tai tokios gyvenimo aplinkybės, kurių nebuvimas yra sąlyga atsirasti, pasikeisti ar pasibaigti teisiniams santykiams (pvz., artimos giminystės ir kitos santuokos nebuvimas tarp asmenų yra teisinis faktas tarp šių asmenų sudaryti santuoką).

9.8.10. Teisinių faktų sudėtis

Civiliniams teisiniams santykiams atsirasti, pasikeisti ar pasibaigti kartais neužtenka vieno teisinio fakto, būtini keli. Tokių teisinių faktų sistema, susidedanti iš dviejų ar daugiau susijusių veiksmų ar įvykių, dažniausiai vadinama faktine (teisine) sudėtimi, o ją turbūt tiksliau būtų vadinti teisinių faktų sudėtimi. Pavyzdžiui, nekilnojamo daikto pirkimo-pardavimo sutartis turi būti sudaroma notarine forma. Be to, ši sutartis gali būti panaudota prieš trečiuosius asmenis ir jiems sukelia teisines pasekmes tik tuo atveju, jei ji įstatymų nustatyta tvarka įregistruota viešajame registre. Teisinių faktų sudėtį sudaro ir vaiko gimimas – pats gimimo faktas (biologinis aktas) ir gimimo įregistravimas įstatymų nustatyta tvarka. Panašiai galima pasakyti ir apie mirties teisinį faktą.

9.8.11. Sudėtingi teisiniai faktai

Teisinių faktų sudėtį reikėtų skirti nuo sudėtingo teisinio fakto. Teisinių faktų sudėtis yra kelių savarankiškų faktų sistema, o sudėtingas juridinis faktas – vieno fakto požymių sistema. Pavyzdžiui, civilinės teisės pažeidimas, kai dėl jo padaroma žala kitam asmeniui, yra vienas teisinis faktas – priešingas teisei veiksmas. Tačiau iš objektyviosios pusės šį veiksmą apibūdina žala ir priežastinis ryšys tarp to veiksmo ir žalos,
o iš subjektyviosios – žalą padariusio asmens kaltė.Visa šio veiksmo požymių sistema sudaro vieną teisinį faktą.

Kontroliniai klausimai:

1. Ar gali egzistuoti civiliniai teisiniai santykiai be juos reglamentuojančių teisės normų?
2. Kuo pasireiškia teisių ir pareigų vienovė teisiniame santykyje?
3. Kas yra civilinio teisinio santykio atsiradimo pagrindas?
4. Ar kiekvienas faktas yra teisinis faktas?
5. Ar visuomeniniai santykiai gali būti teisės faktu?
6. Kuo skiriasi sudėtingas teisės faktas nuo faktų sudėties?
7. Ar neteisėti veiksmai gali būti laikomi teisės faktu?

II SKYRIUS

ASMENYS

Literatūra

1. *Andenas M.* Disciplining Auditors – Problems of Parallel Disciplinary and Civil Proceedings. Developments in European Company Law. – London, 1996. Vol. 1.
2. *Bourne N.* Company Law. – London, 1995.
3. Codice Civile. Editore Ulrico Hoepli. – Milano, 2002.
4. Code Civil. Paris, 2004.
5. *Cheeseman H. R.* Business Law: Ethical, International & E-commerce environment. 4th ed. – New Jersey, 2001.
6. *Chiappetta L.* Il Codice di diritto canonico, Commento giuridico – pastorale. I. – Napoli, 1988. Edizioni Dehoniane.
7. *Davis E. P.* Institutional Investors in the United Kingdom. – Oxford, 1993.
8. *Fourastie J., Laleuf A.* Revolution à l'Quest. – Paris, 1957.
9. *Foster N. H. D.* Company Law Theory in Comparative Perspective: England and France. The American Journal of Comparative Law. 2000. Vol. 48. P. 573–602.
10. *Goldstein H.* Trusts of Movables in the Conflicts of Law. A comparative study of the laws of the United States and Germany, with reference to the laws of Belgium, France, Italy, and the Netherlands. – Köln, 1966.
11. Guidelines for Improved Corporate Governance in Canada. Report of the Toronto Stock Exchange Committee, December, 1994.
12. Human Rights in International Law. Council of Europe Press, 1992.
13. *Kelsen H.* Grynoji teisės teorija / Vertė A. Degutis, E. Kūris. – Vilnius, 2002.
14. *Lane J.* Viešasis sektorius. – Vilnius, 2001.
15. *Leonas P.* Teisės enciklopedija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931. – Vilnius, 1995. Fotogr. leid.
16. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. – Vilnius, 2002.
17. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. – Vilnius, 2002.
18. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. – Vilnius, 2003
19. *Machovenko J.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai. – Vilnius, 2000.

20. Mykolo Riomerio mokslas apie valstybę. – Vilnius, 1997.
21. *Meyssan M.* Les droits des actionnaires et des autres porteurs de titres dans les societes anonymes. – Paris, 1962.
22. OECD Principles of Corporate Governance / Organisation for Economic Co–operation and Development. – Paris, 1999.
23. Paryžiaus konvencija dėl pramoninės nuosavybės saugojimo. Žin. 1996, Nr. 76.
24. *Pakalniškis V.* Civilinės teisės paskaitos [interaktyvus]. http://www.ltu.lt
25. *Riomeris M.* Valstybė. II tomas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935.
26. *Stoljar S. J.* Groups and entities: an inquiry into corporate theory. – Canberra, 1973.
27. *Toiviainen H.* About the Liabilities and Duties of the Directors of an Insolvent Company in the Finnish Law. – Helsinki, 2001
28. The Simplification of the Operating Regulations for Public Limited Companies in the European Union: final report, December 1995 / Luxembourg, European Commision, 1996.
29. *Vadapalas V., Jočienė D.* Nevyriausybinės organizacijos tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje. – Vilnius, 2001.
30. *Žilinskas D.* Ar lipsime į medį iš viršaus? Kai kurie probleminiai Lietuvos administracinės teisės sampratos klausimai // Justitia. 2000. Nr. 1. P. 35–37.
31. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
32. Žmogaus teisės. Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. – Vilnius, 2000.
33. *Гуев А. Н.* Гражданское право. – Москва, 2003.
34. *Иоффе О. С.* Избранные труды по гражданскому праву. – Москва, 2000.
35. *Калинина А. Ф., Маслева А. И.* Гражданское право. Часть первая. – Москва, 1997.
36. *Кулагин М. И.* Избранные труды по гражданскому праву. – Москва, 1997.
37. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права. – Москва, 1998.
38. *Суворов Н.С.* Юридическое лицо по римскому праву. – Москва, 2000.
39. *Скловский К. И.* Собственность в гражданском праве. – Москва, 2000.
40. *Сергеев А. П., Толстой Ю.К.* Гражданское право. – Москва, 2000. Т. 1.
41. *Залесский В. В.* Основные институты гражданского права зарубежных стран. – Москва, 2000.

1 poskyris.
FIZINIAI ASMENYS

1.1. Fizinio asmens teisinio subjektiškumo sąvoka ir elementai

Civilinės teisės subjektai yra fiziniai ir juridiniai asmenys, dalyvaujantys civiliniuose teisiniuose santykiuose. Fiziniais asmenimis vadinami žmonės, o juridiniais asmenimis žmonių sukurti teisiniai dariniai (organizacijos), turintys įstatymų tvarka suteiktą teisinį subjektiškumą.

Šiuolaikinė teisė teisinį subjektiškumą pripažįsta kiekvienam žmogui[1].

Teisinėje literatūroje vyrauja nuomonė, kad fizinių asmenų teisinį subjektiškumą sudaro civilinis teisnumas ir civilinis veiksnumas.

Teisnumas – tai asmens galėjimas turėti civilines įstatymų suteikiamas teises ir pareigas. Teisnumas yra abstrakti teisinė kategorija, kuri nusako asmens teisinį statusą ir reiškia *galimybę būti subjektu* tų teisių ir pareigų, kurias numato įstatymai. Tai kiekvieno fizinio asmens bendra galimybė, pavyzdžiui, turėti turtą nuosavybės teise, t. y. būti bet kokių nuosavybės teisinių santykių subjektu – į namą, žemę ir kt. Ši galimybė nereiškia, kad asmuo, esantis namo savininku, gali įgyti šio namo pardavėjo teises, o asmuo, neturintis namo nuosavybės teise, galimybės įgyti pardavėjo teisių neturi. Kai asmuo parduoda savo turtą, jo teisnumo apimtis nepakinta.

Veiksnumas reiškia fizinio asmens galėjimą savo veiksmais *savarankiškai įgyti* civilines teises ir susikurti civilines pareigas. Net ir pasy-

[1] Dar iki XIX a. antrosios pusės teisės subjektai buvo tik privilegijuotų luomų žmonės. Civilizacijos pradžioje žmogaus padėtis priklausė nuo jo vietos genties, giminės hierarchinėje sistemoje. Vergovinėje santvarkoje teisės subjektai buvo tik privilegijuotų luomų žmonės. Feodaliniu laikotarpiu padėtis šiek tiek keitėsi, baudžiauninkas įgijo apribotus teisinio subjektiškumo elementus.

vus elgesys, toks kaip palikimo atsisakymas (CK 5.60 str.), laikytinas veiksnumo pasireiškimu.

CK (CK 2.6 str.) draudžia apriboti fizinių asmenų civilinį teisnumą ar veiksnumą įstatymų nenumatytais pagrindais. Pavyzdžiui, sąrašas objektų, kurių asmuo negali įsigyti dėl to, kad jie nėra civilinės apyvartos objektai, turi būti numatytas įstatymu (CK 1.97 str.). Asmens teisnumo ar veiksnumo apribojimas gali būti pateisinamas tik atitinkamais visuomenės poreikiais, kurie yra svarbesni už privatų interesą. Tačiau visi apribojimai turi būti numatyti įstatyme, o ne poįstatyminiuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Konstitucijos 23 straipsnyje numatytas apribojimas disponuoti privačia nuosavybe, nes leidžia ją paimti visuomenės poreikiams. Panaši norma įtvirtinta ir CK 4.100 straipsnyje, o CK 4.79 straipsnyje numatytas savininko teisės parduoti nuosavybės teisės objektą ribojimas, ta apimtimi, kad reikalaujama pranešti kitiems bendraturčiams apie ketinimą parduoti savo dalį ne bendraturčiui. Civilines teises gali apriboti ir teismas, jeigu yra įstatymuose nustatyti pagrindai.

1.2. Fizinių asmenų teisnumas

Kaip minėta, CK teisnumu laiko asmens galėjimą turėti civilines teises ir pareigas. Fizinio asmens teisnumas atsiranda gimimo momentu ir išnyksta, jam mirus (CK 2.2 str.). Pagal CK 2.3 straipsnio 1 dalį gimimo momentu pripažįstamas pirmas savarankiškas naujagimio įkvėpimas. Vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo 6 straipsnis[2] vaiko gimimo momento konstatavimo kriterijų apibrėžia kiek kitaip, tai – viso gyvybingo vaisiaus pasirodymas iš moters organizmo. Kadangi CK 2.3 straipsnio 3 dalis numato, kad gimimo ir mirties momento konstatavimo kriterijus ir tvarką nustato įstatymai, atsižvelgiant į CK 1.3 str. 2 d., šiuo atveju taikysime Vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo normą. Fizinio asmens gimimas reiškia jo teisnumo pradžią, todėl vaiko gimimo momentas medicinos dokumentuose fiksuojamas nurodant kalendorinę datą ir vietos laiką minučių tikslumu. Pradėtas, bet dar negimęs vaikas nepripažįstamas teisniu, tačiau įstatymas saugo jo teises kaip galimo paveldėtojo (žr. CK 5.5 str.). Jeigu negalima

[2] Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas. Žin., 2002. Nr. 43–1602.

nustatyti, ar vaikas gimė gyvas ar negyvas, preziumuojama, kad jis gimė gyvas (CK 2.2 str. 3 d.).

Tai, kad asmuo yra teisnus, dar nereiškia, kad jis turi konkrečias teises ir pareigas. Konkrečias civilines teises ir pareigas teisnus fizinis asmuo įgyja esant atitinkamiems teisiniams faktams: sandoriams, administraciniams aktams, kitiems veiksmams bei įvykiams. (Pvz., asmuo, kurio sveikatai padaryta žala, įgyja teisę iš pažeidėjo reikalauti atlyginti padarytą žalą.) Taigi teisnumas yra prielaida, sąlygojanti konkrečios subjektinės teisės atsiradimą.

Civilinio teisnumo turinį sudaro teisių ir pareigų, kurias gali turėti Lietuvoje gyvenantys asmenys, visuma, numatyta įstatymuose. Pagrindinės teisės yra numatytos CK 2.4 straipsnyje. Tokioms teisėms priskiriama: fizinių asmenų teisė turėti turtą privačios nuosavybės teise[3], teisė verstis komercine ūkine veikla, steigti įmones ar kitokius juridinius asmenis, paveldėti turtą ir palikti jį testamentu, pasirinkti veiklos rūšį ir gyvenamąją vietą, taip pat turėti kitokias turtines ir civilinės teisės saugomas asmenines neturtines teises. Kai kurias civilines teises ir pareigas, nustato ir Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai, tarptautiniai aktai: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija[4], Jungtinių Tautų visuotinė žmogaus teisių deklaracija[5], Jungtinių Tautų tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas[6], Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija[7] ,Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas[8] ir kiti. Fizinio asmens lytis, rasė, tautybė, kalba, socialinė padėtis, kilmė, tikėjimas, įsitikinimai arba pažiūros pagal CK neturi įtakos fizinio asmens teisnumui. Galioja bendra taisyklė, kad ir užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės Lietuvos Respublikoje turi tokį patį civilinį teisnumą kaip ir Lietuvos Respublikos piliečiai, numatyta CK 1.15 straipsnyje. Šis straipsnis leidžia išimtis užsienio piliečiams ir asmenims be pilietybės nustatyti tik Lietuvos Respublikos įstatymuose.

---

[3] Fizinio asmens teisė turėti turtą privačios nuosavybės teise reiškia teisę turėti bet kokį kilnojamąjį, nekilnojamąjį turtą, išskyrus tuos objektus, kurie yra išimti iš civilinės apyvartos (CK 1.97 str. 2 d.).

[4] Human Rights in International Law. Council of Europe Press, 1992.

[5] Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.

[6] Ten pat.

[7] Ten pat.

[8] Žmogaus teisės. Jungtinių Tautų dokumentai. – Vilnius, 2000.

Civilinio kodekso 2.4 straipsnyje neišvardytos fizinio asmens pareigos (išskyrus pareigą fiziniam asmeniui, kai jis yra civilinių teisinių santykių dalyviu ne kaip vartotojas[9], bet kaip verslininkas[10] arba verčiasi profesine veikla, pavyzdžiui, advokato, stomatologo, antstolio)[11], tačiau šios pareigos numatytos įvairiose kituose CK straipsniuose, pavyzdžiui, CK 6.1, 6.154 bei kituose įstatymuose. Civilinės teisės ir pareigos fiziniam asmeniui gali atsirasti ne tik įstatymų numatytais pagrindais, bet ir iš fizinių asmenų ir organizacijų veiksmų, kurie, nors ir nėra įstatymų numatyti, bet pagal civilinių įstatymų bendruosius pradmenis bei prasmę sukuria teises ir pareigas pagal CK 1.136 straipsnio 1 dalį.

Nors teisnumas yra abstrakti teisių visuma, apibrėžta konkrečios valstybės įstatymų, tačiau civilinis teisnumas – žmogaus civilinių teisių visuma yra kartu ir valstybių demokratijos raidos kūrinys. Kuo platesnė ir tvirtesnė demokratinė santvarka valstybėje, tuo platesnės ir civilinės asmens teisės, ir atvirkščiai, kuo siauresnės civilinės asmens teisės, tuo mažiau demokratijos.

Teisnumas išnyksta fiziniam asmeniui mirus (CK 2.2 str. 1 d.). Mirties, taip pat ir teisnumo pabaiga nustatoma vadovaujantis CK 2.3 straipsnio 2 dalimi bei Žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymu[12]. CK 2.3 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad fizinio asmens mirties momentu pripažįstamas jo kraujotakos ir kvėpavimo negrįžtamas nutrūkimas arba jo smegenų visų funkcijų visiškas ir negrįžtamas nutrūkimas. Pagal Žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įsta-

---

[9] Pagal CK 1.39 str. 1 d. vartotojas yra fizinis asmuo, kai jis sudaro sutartį dėl prekių ir paslaugų įsigijimo su prekių ar paslaugų pardavėju (tiekėju) turėdamas su jo verslu ar profesija nesusijusį tikslą, t. y. jo asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams tenkinti.

[10] Pagal CK 2.4 str. 2 d. fiziniai asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka verčiasi ūkine komercine veikla, laikomi verslininkais. Fizinis asmuo gali verstis individualia veikla ir neįsteigęs įmonės. Pagal Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 10 str. 2 d. individualios veiklos, kuria gali būti verčiamasi turint verslo liudijimą, rūšių sąrašą nustato Vyriausybė. Toks sąrašas nustatytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. lapkričio 19 d. nutarimu Nr. 1797 „Dėl verslo liudijimų išdavimo gyventojams tvarkos“ su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[11] CK 2.4 str. 3 d. nustatyta pareiga kiekvienam asmeniui, kuris verčiasi verslu ar profesine veikla, tvarkyti savo turtą ir visa kita, kas susiję su jo verslu ar profesine veikla, taip, kad kiekvienas, turintis teisinį interesą, asmuo bet kada galėtų gauti visapusišką informaciją apie to asmens turtines teises ir pareigas.

[12] Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas. Žin., 1997. Nr. 30–712; 2002. Nr. 43–1601; 2002. Nr. 112–4992.

tymą negrįžtamai nutrūkusi kraujotaka ir kvėpavimas yra nustatomi esant neabejotiniems mirties požymiams. Neabejotinų mirties požymių sąrašą nustato Sveikatos apsaugos ministerija. Įstatymas taip pat numato, kad negrįžtamai nutrūkusios visų žmogaus galvos smegenų struktūrų veiklos kriterijus, jų nustatymo metodiką tvirtina Sveikatos apsaugos ministerija. Vadovaujantis Konstitucija ir Vyriausybės įstatymu, tai gali atlikti sveikatos apsaugos ministras.

1.3. Fizinio asmens paskelbimas mirusiu

Ilgas fizinio asmens nebuvimas jo gyvenamojoje vietovėje paliečia daugelio asmenų (fizinių ir juridinių) interesus: nevykdomos sutartys, nesprendžiami paveldėjimo klausimai, neįgyvendinamos kitos teisės. Todėl CK numato, kad teismo tvarka fizinis asmuo, kai jo nėra gyvenamojoje vietovėje tam tikrą laiką, gali būti paskelbiamas mirusiu, išskyrus tuos atvejus, kai mirusiu paskelbiamas asmuo, kuris dingo be žinios tokiomis aplinkybėmis, kurios sudaro mirties grėsmę arba duoda pagrindą spėti jį žuvus dėl nelaimingo atsitikimo. Teismas gali pripažinti šio asmens mirties data spėjamą jo žuvimo dieną. Pagal CK 2.31 straipsnį fizinio asmens paskelbimas mirusiu šio asmens civilinių teisių ir pareigų atžvilgiu yra prilygintas asmens mirčiai. Vadinasi, nutrūksta ir jo teisnumas. Paskelbto mirusiu asmens mirties data yra laikoma ta diena, kurią įsiteisėja teismo sprendimas paskelbti jį mirusiu (CK 2.31 str. 4 d.). Tačiau fizinis asmuo išsaugo teisnumą, jeigu paskelbtas mirusiu jis grįžta arba paaiškėja jo buvimo vieta. Šiuo atveju teismas panaikina sprendimą paskelbti asmenį mirusiu. Grįžęs asmuo turi teisę išsireikalauti tik tą turtą, kuris perėjo neatlygintinai tretiesiems asmenims, arba jo vertę, be to, tais atvejais, kai asmuo nežinia kur buvo dėl svarbių priežasčių, jis turi teisę reikalauti grąžinti jo turtą, išlikusį pas įpėdinius (CK 2.32 str.). Reikia pažymėti, kad asmens paskelbimas mirusiu teismo tvarka tuo atveju, kai jis yra gyvas, nereiškia, kad jo teisnumas panaikintas visiškai. Asmuo skelbiamas mirusiu, kai jo gyvenamojoje vietoje nėra duomenų apie jo buvimo vietą, tačiau galimas atvejis, kai gyvendamas kitoje vietoje jis dalyvauja civiliniuose teisiniuose santykiuose kaip kiekvienas fizinis asmuo, turintis teisnumą.

CK 2.31 straipsnyje išskirtos tokios aplinkybės, kurioms esant asmuo skelbiamas mirusiu:

1) įprastinės aplinkybės, kurios nekėlė grėsmės asmens gyvybei (CK 2.31 str. 1 d.);

2) aplinkybės, kurios kėlė mirties grėsmę arba dėl kurių yra pagrindas spėti asmenį žuvus dėl nelaimingo atsitikimo (CK 2.31 str. 1 d.);

3) karo veiksmų aplinkybės (CK 2.31 str. 2 d.).

Pirmuoju atveju prielaida laikyti žmogų mirusiu yra, jei duomenų apie asmenį nėra trejus metus, taigi ir tiek laiko jis nesirūpina savo turtu, nevykdo kitų civilinių pareigų kreditoriams.

Antruoju atveju prielaida paskelbti žmogų mirusiu būtų aplinkybės, kurios kėlė mirties grėsmę arba dėl kurių yra pagrindas spėti jį žuvus dėl nelaimingo atsitikimo, jeigu apie asmenį nėra duomenų šešis mėnesius.

Trečiuoju, t. y. karo veiksmų, atveju galima daryti prielaidą, kad žmogus pateko į nelaisvę, gali būti sužeistas ir gydomas karo ligoninėse. Todėl jis paskelbiamas mirusiu ne anksčiau kaip praėjus dvejiems metams nuo karo veiksmų pasibaigimo dienos.

Paskelbto mirusiu asmens mirties data yra laikoma ta diena, kurią įsiteisėja teismo sprendimas paskelbti jį mirusiu. Jeigu asmuo dingo be žinios tokiomis aplinkybėmis, kurios kėlė mirties grėsmę arba dėl kurių yra pagrindas spėti jį žuvus dėl nelaimingo atsitikimo, teismas gali pripažinti asmens mirties data spėjamą jo žuvimo dieną. Pripažinto mirusiu mirties vieta laikoma teismo sprendime nurodyta konkreti vieta, kai konkrečios asmens mirties vietos nustatyti negalima, jo mirties vieta laikoma paskutinė žinoma jo buvimo vieta.

1.4. Fizinio asmens pripažinimas nežinia kur esančiu

Ilgą laiką asmeniui nesant gyvenamojoje vietoje ir neturint žinių apie jo buvimo vietą, iškyla būtinybė apsaugoti nežinia kur esančio fizinio asmens turtą, taip pat kreditorių interesus, kitų asmenų teises ir interesus, pašalinti teisinį neapibrėžtumą. Nežinia kur esančiu fizinį asmenį pripažįsta teismas, jeigu to asmens gyvenamojoje vietoje vienerius metus nėra duomenų, kur jis yra. Nežinia kur esančiu fizinis asmuo pripažįstamas nuo dienos, kurią apie jį gauti paskutiniai duomenys. Jeigu tokios dienos nustatyti negalima, nežinia kur buvimo pradžia laikoma ateinančių metų sausio pirmoji diena.

Suinteresuotų asmenų arba prokuroro pareiškimu teismas skiria asmens, kurio buvimo vieta nežinoma, turto laikinąjį administratorių. Laikinuoju administratoriumi teismas, asmenį pripažinus nežinia kur esančiu, gali paskirti nežinia kur esančiojo asmens sutuoktinį, artimus giminaičius arba asmenis, suinteresuotus išsaugoti jo turtą. Laikinasis administratorius valdo turtą, apmoka nežinia kur esančio asmens skolas, išlaiko asmenis, kuriuos nežinia kur esantysis privalo išlaikyti. Pagal CK 2.29 straipsnio 2 dalį laikinasis administratorius disponuoti nežinia kur esančiojo turtu, jį įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į turtą gali tik teismo leidimu.

Jeigu nežinia kur esantysis grįžta arba paaiškėja jo buvimo vieta, teismas panaikina sprendimą pripažinti asmenį nežinia kur esančiu ir panaikina jo turto administravimą. CK 2.30 straipsnio 2 dalyje numatytos tokios pasekmės panaikinus sprendimą pripažinti fizinį asmenį nežinia kur esančiu: pajamos, kurias iš nežinia kur esančio asmens turto gavo turto administratorius, grąžinamos grįžusiam turto savininkui; grįžęs turto savininkas turi atlyginti visas su turto administravimu susijusias išlaidas.

1.5. Fizinio asmens veiksnumas

Tik gimęs žmogus yra teisnus, tačiau tuo momentu jis dar nėra veiksnus. Jis pats negali savo teisių įgyvendinti – už jį tai atlieka tėvai arba globėjai (rūpintojai). Fizinio asmens civilinis veiksnumas atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina 18 metų (CK 2.5 str. 1 d.).

Fizinis asmuo gali įgyti visišką civilinį veiksnumą ir neturėdamas 18 metų. Šiuo atveju jis veiksnumą įgyja nuo santuokos sudarymo momento, kai vadovaudamasis CK 3.14 straipsniu teismas sumažina santuokinį amžių. Jeigu vėliau ši santuoka nutraukiama arba pripažįstama negaliojančia dėl priežasčių, nesusijusių su santuokiniu amžiumi, nepilnametis įgyto veiksnumo nenustoja (CK 2.5 str. 2 d.). Nepilnametis gali įgyti visišką veiksnumą ir emancipacijos būdu, t. y. nepilnametis asmuo gali būti pripažintas veiksniu tais atvejais, kai yra pagrindas leisti nepilnamečiui, sulaukusiam šešiolikos metų amžiaus, savarankiškai įgyvendinti visas pilnamečio asmens teises ir vykdyti pareigas. Pavyzdžiui, nepilnametis gauna darbo užmokestį, turi pakanka-

mai lėšų, iš kurių gali įsigyti nekilnojamojo turto ar kitaip savarankiškai dalyvauti civilinėje apyvartoje. Tokio nepilnamečio asmens, norinčio įgyti visišką veiksnumą, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų pareiškimu teismas, vadovaudamasis CK 2.9 straipsniu, gali nepilnametį pripažinti visiškai veiksniu (emancipuoti). Visais atvejais nepilnametis gali būti pripažintas visiškai veiksniu tik esant paties nepilnamečio sutikimui. Tačiau jeigu emancipuotas nepilnametis įgyvendindamas savo teises ar vykdydamas pareigas daro žalos savo ar kitų asmenų teisėms ar teisėtiems interesams, teismas, remdamasis nepilnamečio tėvų, rūpintojo ar globos (rūpybos) institucijos pareiškimu, gali panaikinti tokį visiško veiksnumo pripažinimą.

Visiškas civilinis veiksnumas įgyjamas laipsniškai sulaukiamo amžiaus tarpsniais. Iki pilnametystės nepilnamečiai gali turėti tik dalinį civilinį veiksnumą, išskyrus anksčiau nurodytas išimtis.

Nepilnamečiai iki keturiolikos metų yra neveiksnūs. Už juos jų vardu sandorius sudaro tėvai arba globėjai. Tačiau įstatymas nustato, jog nepilnamečiai iki 14 metų gali sudaryti smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai, taip pat sandorius, susijusius su uždirbtų lėšų panaudojimu, jeigu šiems sandoriams nėra nustatyta notarinė arba speciali forma (CK 2.7 str. 3 d.). CK nenurodo, iki kokios vertės buitinis sandoris yra smulkus. Smulkiais buitiniais sandoriais laikytini tokie sandoriai, kuriais nepilnametis patenkina savo amžiaus būdingus poreikius, pavyzdžiui, perka sąsiuvinių, rašymo priemonių ir kita.

Pagal tokio nepilnamečio sutartines prievoles atsako ne pats nepilnametis, o jo atstovai pagal įstatymą, jeigu neįrodo, kad prievolė buvo pažeista ne dėl jų kaltės.

Nepilnamečiai, sulaukę 14 metų, įgyja dalinį veiksnumą ir patys atsako pagal savo sutartines prievoles (CK 2.8 str. 5 d.). Sulaukę šio amžiaus, turėdami tėvų arba rūpintojų sutikimą, jie įgyja teisę sudaryti bet kokius sandorius. Sandoriai, kuriuos šie nepilnamečiai sudaro be tėvų ar rūpintojų sutikimo, galioja, jeigu toks sutikimas gaunamas sudarius sandorį. Tačiau jie jau turi teisę savarankiškai disponuoti savo pajamomis bei turtu, įgytu už šias pajamas, gali įgyvendinti autorių teises į savo kūrinius, išradimus, pramoninį dizainą. Taip pat šie nepilnamečiai gali sudaryti sandorius, numatytus CK 2.7 straipsnio 3 dalyje.

Tais atvejais, kai nepilnametis švaisto, neprotingai naudoja turimas lėšas, vaikų globos (rūpybos) institucijos ar kiti suinteresuoti asmenys gali kreiptis į teismą, prašydami apriboti ar atimti iš tokio nepilnamečio teisę savarankiškai disponuoti savo pajamomis bei turtu (CK 2.8 str. 3 d.).

1.6. Fizinių asmenų civilinio veiksnumo apribojimas

CK 2.11 straipsnio 1 dalis numato, kad teismo tvarka gali būti apribotas fizinio asmens veiksnumas, jeigu jis piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Piktnaudžiavimas suprantamas kaip fizinio asmens priklausomybė nuo alkoholio, narkotinių ar toksinių medžiagų. Prašymą apriboti asmens civilinį veiksnumą turi teisę paduoti to asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija arba prokuroras. Pripažinus asmenį ribotai veiksniu, teismo sprendimu nustatoma rūpyba ir skiriamas rūpintojas. Tokiam asmeniui ribojamas turtinių teisių įgyvendinimas. Pagal CK 2.11 straipsnio 2 dalį jis gali sudaryti sandorius disponuoti turtu, atsiimti darbo užmokestį, pensiją ar kitų rūšių pajamas ir disponuoti jais tik turėdamas rūpintojo sutikimą, išskyrus smulkius buitinius sandorius. Minėtame straipsnyje išsamiai išvardytos ir kitos ribojamos turtinės teisės, pavyzdžiui, priimti arba atsisakyti priimti palikimą, sudaryti savo turto nuomos arba panaudos sutartį ir kt. Be to, teismas gali nustatyti, kad rūpintojo sutikimas būtinas sudarant ir kitus sandorius (CK 2.11 str. 3 d.). Rūpintojas neatsako už pilnamečio ribotai veiksnaus asmens sutartines ir nesutartines prievoles. Rūpintojo teises ir pareigas nustato ir CK Trečiosios knygos VII dalies normos. Rūpintojas gali duoti sutikimą sudaryti sandorį ir jį sudarius, jeigu sandoris yra naudingas asmeniui, kurio veiksnumas apribotas. Fizinio asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis, be rūpintojo sutikimo sudaryti turto ar daiktinės teisės perdavimo sandoriai, išskyrus smulkius buitinius sandorius, yra nuginčijami (CK 1.85 str.). Teismas tokį sandorį pripažįsta negaliojančiu pagal rūpintojo ar prokuroro ieškinį. Kreiptis į teismą dėl veiksnumo apribojimo panaikinimo gali asmenys, nurodyti CK 2.11 straipsnio 6 dalyje pateiktame baigtiniame sąraše. Tokią teisę turi ir asmuo, kurio veiksnumas apribotas.

1.7. Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu

Fizinis asmuo, kuris dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Šiuo atveju tokio asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija arba prokuroras gali kreiptis į teismą prašydami pripažinti tokį asmenį neveiksniu. Teismas skiria ekspertizę ir remdamasis teismo psichiatrinės ekspertizės išvada gali pripažinti tokį asmenį neveiksniu, jeigu asmuo serga psichikos liga ar yra silpnaprotis ir todėl negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti[13]. Pripažintam neveiksniu asmeniui nustatoma globa (globos institutas reglamentuotas CK Trečiosios knygos VII dalyje). Pagal CK 2.10 straipsnio 2 dalį neveiksnaus asmens vardu sandorius sudaro globėjas. Tačiau CK 1.84 straipsnio 4 dalis numato galimybę sandorį, kurį sudarė neveiksnus asmuo, jeigu jis yra naudingas neveiksniam asmeniui, patvirtinti[14].

Kai pripažintas neveiksniu asmuo pasveiksta arba jo sveikata labai pagerėja, vieno iš CK 2.10 straipsnio 4 dalyje numatytų asmenų prašymu teismas pripažįsta tokį asmenį veiksniu. Įsiteisėjus teismo sprendimui, nustatyta asmens globa panaikinama.

1.8. Fizinio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta ir gyvenamoji vieta

Fizinio asmens gyvenamoji vieta turi reikšmės nustatant palikimo atsiradimo vietą (CK 5.4 str.)[15], taip pat nustatant asmens ar jo skolininkų piniginių bei kitų prievolių įvykdymo vietą. Nuolatinė gyvenamoji vieta taip pat turi reikšmės nustatant paveldėjimo santykiams taikytiną teisę (CK 1.61 str.)[16] ir įgyvendinant kitas civilines teises.

---

[13] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. – Vilnius, 2001. P. 36–37.

[14] Plačiau apie tai žr.: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. – Vilnius, 2001. P. 37.

[15] Palikimo atsiradimo vieta laikoma paskutinė nuolatinė palikėjo gyvenamoji vieta.

[16] CK 1.61 str. 2 d.: „Testamentas, jo pakeitimas ar panaikinimas taip pat galioja, jeigu šių aktų forma atitinka testatoriaus nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teisės reikalavimus arba valstybės, kurios pilietis testatorius buvo šių aktų sudarymo metu, arba jo gyvenamosios vietos valstybės šių aktų sudarymo ar mirties metu teisės reikalavimus.“

CK skiria: 1) fizinio asmens gyvenamąją vietą; 2) jo pagrindinę gyvenamąją vietą; 3) nuolatinę gyvenamąją vietą. Asmens gyvenamoji vieta yra vieta, kur asmuo būna dažniausiai. Asmuo tuo pačiu metu gyvenamąją vietą gali turėti ir keliose vietose[17]. Pagal naująjį CK, kai asmuo gyvena keliose vietose, pavyzdžiui, keliuose miestuose turi gyvenamąjį būstą, viena gyvenamoji vieta iš jų yra laikoma jo pagrindine gyvenamąja vieta. Tai vieta, su kuria asmuo yra labiausiai susijęs, – kur yra asmens turtas ar didžioji turto dalis, kur yra jo darbo vieta arba kur jis gyvena ilgiausiai. Prancūzijos CK 102 straipsnis gyvenamąją vietą sieja su asmens pagrindine įsikūrimo vieta[18]. Fizinio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta pagal CK 2.12 straipsnį, reiškianti asmens teisinį santykį su valstybe ar jos teritorijos dalimi, yra valstybėje ar jos teritorijos dalyje, kurioje jis nuolat ar daugiausia gyvena, laikydamas tą valstybę ar jos dalį savo asmeninių, socialinių ir ekonominių interesų buvimo vieta. Fizinių asmenų civiliniam teisiniam statusui taikytina teisė nustatoma vadovaujantis jo nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teise. Nustatant asmens nuolatinę gyvenamąją vietą vadovaujamasi objektyviais kriterijais. Tai yra: jo faktinė gyvenamoji vieta, jo darbo vieta, turto buvimo vieta, politinių teisių realizavimas, taip pat ir subjektyvus asmens ketinimas nuolat gyventi konkrečioje valstybėje. Fizinis asmuo gali turėti tik vieną nuolatinę gyvenamąją vietą, ir ta vieta laikoma nepasikeitusia tol, kol jis įgyja kitą nuolatinę gyvenamąją vietą (CK 2.12 str. 3 d. ir 4 d.).

Nors sutuoktinio nuolatinė gyvenamoji vieta nepriklauso nuo kito sutuoktinio nuolatinės gyvenamosios vietos, tačiau vieno iš sutuoktinių nuolatinė gyvenamoji vieta yra faktas, į kurį gali būti atsižvelgiama nustatant kito sutuoktinio nuolatinę gyvenamąją vietą. Nepilnamečių fizinių asmenų nuolatine gyvenamąja vieta laikoma jų tėvų ar globėjų (rūpintojų) nuolatinė gyvenamoji vieta (CK 2.14 str.), o jeigu nepilnamečio tėvai neturi bendros nuolatinės gyvenamosios vietos, tai nepilnamečio nuolatine gyvenamąja vieta laikoma to iš tėvų, su kuriuo nepilnametis daugiausia gyvena, nuolatinė gyvenamoji vieta, jeigu teismas nėra nustatęs nepilnamečio gyvenamosios vietos

[17] Tokia norma numatyta ir Vokietijos CK Pirmosios knygos 75 str.
[18] Code Civil. Paris, 2004.

su vienu iš tėvų. Pažymėtina, kad tuo atveju, kai asmens nuolatinė gyvenamoji vieta negali būti nustatyta pagal CK 2.12 straipsnio numatytus kriterijus, laikoma, kad tokio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta yra jo gyvenamoji vieta (CK 2.16 str.).

1.9. Civilinės būklės akto sąvoka ir rūšys

Civilinės būklės aktais laikomi pagrindiniai fizinio asmens gyvenimo veiksmai ir įvykiai, turintys reikšmės fizinių asmenų teisių atsiradimui, pasikeitimui ir pasibaigimui ir kuriems CK nustato privalomą registraciją. Žmogaus gimimas, santuoka, mirtis sukuria daugybę teisinių pasekmių, todėl jas būtina tiksliai užfiksuoti. Registracijos tikslas yra patvirtinti, kad šie teisiniai faktai įvyko, ir datą, kada įvyko. Tačiau teisines pasekmes dažnai sukelia ne registracija, įrodanti, kad tam tikras teisinis faktas įvyko, o pats civilinės būklės aktas. Pavyzdžiui, asmens teisnumas išnyksta jam mirus, o ne tuomet, kai įregistruojama mirtis. Priešingai yra nustatyta CK 3.7 straipsnyje: vyras ir moteris yra sutuoktiniai, kai įregistruoja santuoką, o ne nuo santuokos sudarymo momento. Tais atvejais, kai santuoka sudaryta ir įregistruota Bažnyčios (konfesijos) nustatyta tvarka, santuoka *laikoma sudaryta nuo jos įregistravimo Bažnyčios nustatyta tvarka dienos,* jeigu per dešimt dienų po santuokos sudarymo Bažnyčios nustatyta tvarka vietos civilinės metrikacijos įstaigai yra pateikiamas pranešimas apie santuokos įregistravimą Bažnyčioje (konfesijoje). Jeigu per dešimt dienų nuo santuokos įregistravimo Bažnyčioje (konfesijoje) civilinės metrikacijos įstaigai pranešimas nėra pateikiamas, tai santuoka laikoma sudaryta nuo tos dienos, kai ji buvo įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje. Valstybei dėl įvairių priežasčių svarbu žinoti ne tik tikslų jos gyventojų gimimo skaičių, bet ir asmenų, esančių ir nesančių santuokoje, skaičių. Pavyzdžiui, nuo to, ar asmuo yra santuokoje, priklauso atitinkamos garantijos ir lengvatos, kurias numato ir kitų teisės šakų normos[19].

---

[19] Pavyzdžiui, pagal Darbo kodekso 166 str. 2 d. 2 p. nustatytos kasmetinės *minimalios 35 dienų atostogos* darbuotojams, vieniems auginantiems vaiką iki 14 metų.

Valstybė privalomai registruoja šiuos civilinės būklės aktus: asmens gimimą, asmens mirtį, santuokos sudarymą[20], santuokos nutraukimą, įvaikinimą, tėvystės (motinystės) pripažinimą ir nustatymą, vardo ir pavardės pakeitimą, asmens lyties pakeitimą, partnerystę (CK 2.18 str.), o pagal CK 3.280 straipsnio 1 dalį registruojamiems civilinės būklės aktams priskirtas ir tautybės pakeitimas.

Civilinės būklės aktai registruojami vadovaujantis CK Trečiosios knygos VIII dalies normomis bei laikantis Civilinės metrikacijos taisyklių, kurias tvirtina teisingumo ministras (CK 3.281 str.)[21]. Civilinės būklės aktų įrašų ir jų keitimo dokumentų saugojimo tvarką nustato Teisingumo ministerija kartu su Lietuvos archyvų departamentu (CK 3.314 str.)[22]. Pagal CK 2.19 straipsnį civilinės būklės aktus, išskyrus partnerystę,[23] registruoja civilinės metrikacijos įstaigos, padarydamos atitinkamą įrašą civilinės būklės aktų įrašų knygose ir asmeniui išduodamos atitinkamo akto įrašo liudijimą. CK 3.280 straipsnis, reglamentuojantis, kokius civilinės būklės aktus registruoja civilinės metrikacijos įstaigos, nenumato lyties pakeitimo registracijos, tačiau numato tautybės pakeitimo registraciją. Pažymėtina, kad CK 2.27 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką numato įstatymas, todėl lyties pakeitimo fakto registracija turėtų būti jame numatyta. Miestų, kuriuose nėra civilinės metrikacijos įstaigų, seniūnijų (išskyrus savivaldybių centrų seniūnijas) seniūnai turi teisę registruoti mirtį, taip pat Lietuvos Respublikos konsulinės įstaigos turi tei-

---

[20] Gimimo, mirties ir santuokos registracija buvo įvesta Katalikų Bažnyčios. Tik 1792 m. ši pareiga Prancūzijoje, o Vokietijoje –1874 m. buvo pavesta valstybės pareigūnams. Lietuvos Konstitucijos 38 str. nustato, kad Valstybė registruoja santuoką, ir taip pat nustato, kad Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją. Taigi registracija civilinės metrikacijos įstaigoje pakartotinai nėra atliekama, o tik Bažnyčioje įregistruota santuoka įtraukiama į valstybinę apskaitą.

[21] Civilinės metrikacijos taisyklės, patvirtintos teisingumo ministro 2006 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 1R-160. Žin., 2006. Nr. 65–2415.

[22] Teisingumo ministro ir Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2001 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. 126/44 „Dėl Civilinės būklės aktų įrašų ir jų keitimo dokumentų saugojimo tvarkos patvirtinimo“. Žin., 2001. Nr. 57–2063.

[23] Partnerystę reglamentuoja CK Trečiosios knygos IV dalies XV skyrius, partnerystės įregistravimo tvarką reglamentuojantis įstatymas pagal Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 50 str. 1punkto f papunktį turėjo būti parengtas iki 2002 m. sausio 1 d.

sę registruoti Lietuvos Respublikos piliečių gimimą, santuoką ir mirtį (CK 3.280 str. 2 ir 3 d.).

CK (CK 3.313 str.) leidžia civilinės metrikacijos įstaigoms civilinės būklės aktų įrašus atkurti, papildyti ir ištaisyti, jeigu tai padaryti yra pakankamas pagrindas ir nėra suinteresuotų asmenų ginčo. Civilinės būklės aktų įrašai gali būti nuginčyti tik teismo tvarka. Vadovaujantis Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus įsakymu[24] gimimo, santuokos sudarymo, santuokos nutraukimo bei mirties įrašai saugomi nuolat.

1.10. Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės

CK reglamentuoja specifines fizinių asmenų teises, kurios skirtos asmeniui individualizuoti ir asmens neliečiamumui užtikrinti, taip pat tokių teisių įgyvendinimą. CK Antrosios knygos II skyriuje numatytos šios specifinės fizinių asmenų civilinės teisės: teisė į vardą, teisė į atvaizdą, teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą, teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą, teisė pakeisti lytį, taip pat teisė į neleistinumą apriboti fizinio asmens laisvę bei asmens garbės ir orumo gynimą. Toliau atskleistas šių teisių turinys ir gynimo būdai.

1.10.1. Teisė į vardą

Kaip civilinės teisės subjektas, fizinis asmuo įgyja teises ir pareigas savo vardu. Vardas skirtas asmeniui individualizuoti, todėl pagal CK 2.20 straipsnio 1 dalį neleidžiama įgyti teisių ir pareigų prisidengiant kito asmens vardu. Kiekvienas fizinis asmuo turi teisę į vardą. Teisė į vardą apima teisę į pavardę, vardą (vardus) ir pseudonimą. Vardas pagal CK 1.114 straipsnį yra asmeninė neturtinė teisė ir vertybė. CK 2.20 straipsnio 3 dalyje fiziniam asmeniui numatyta teisė pakeisti vardą ir pavardę. Vardo ir pavardės pakeitimo pagrindus nustato ir viešosios teisės aktai[25]. Vardo ir pavardės pakeitimas nepanaikina

[24] Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2001 m. gruodžio 28 d. įsakymas Nr. 86 „Dėl Civilinės būklės aktų įrašų ir jų keitimo dokumentų saugojimo terminų rodyklės patvirtinimo“. Žin., 2002. Nr. 5–209.

[25] Teisingumo ministro 2001 m. birželio 26 d. įsakymu Nr. 111 patvirtintos Asmens vardo, pavardės, tautybės pakeitimo taisyklės. Žin., 2001. Nr. 56–2007.

ir nepakeičia tokio asmens įgytų teisių ir pareigų, kurias jis turėjo iki vardo, pavardės pakeitimo. Vardo, pavardės pakeitimas vadovaujantis CK 3.307 ir 3.308 straipsniais registruojamas pareiškėjo gyvenamosios vietos civilinės metrikacijos įstaigoje Teisingumo ministerijos leidimu. CK (CK 2.20 str. 4 d.) numato pareigą fiziniam asmeniui, pakeitus pavardę ar vardą, pranešti savo skolininkams ir kreditoriams, o šios pareigos neįvykdžius jam tenka su savo pavardės, vardo pakeitimu susijusių neigiamų pasekmių atsiradimo rizika. Pažeidus asmens teisę į vardą, jis turi teisę kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas įpareigotų kaltą asmenį nutraukti tokius veiksmus bei atlyginti tokiais neteisėtais veiksmais padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

1.10.2. Teisė į atvaizdą bei teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą

Atvaizdas, kaip ir vardas, individualizuoja asmenį, yra asmens neturtinė teisė. Tačiau turi ir piniginę išraišką tuo atveju, kai asmuo duoda sutikimą panaudoti savo atvaizdą reklamai. CK 2.22 straipsnio 1 dalis draudžia be fizinio asmens sutikimo atgaminti, parduoti, demonstruoti, spausdinti jo nuotrauką, portretą ar kitokį atvaizdą. Taip pat draudžia atlikti šiuos veiksmus ir su fizinio asmens nuotraukos dalimi. Žinoma, tokiu atveju iš nuotraukos dalies fizinis asmuo turi būti identifikuojamas. Fotografuoti galima taip pat tik gavus asmens sutikimą. Iš anksčiau nurodytų taisyklių yra trys išimtys: 1) jeigu fizinio asmens nuotraukos (jos dalies), portreto ar kitokio atvaizdo atgaminimas, pardavimas, demonstravimas, spausdinimas ar fotografavimas yra susijęs su visuomenine asmens veikla, jo tarnybine padėtimi; 2) jeigu tai susiję su teisėsaugos institucijų reikalavimu; 3) jeigu fotografuojama viešoje vietoje.

Kada fotografavimą ar atvaizdo platinimą galima sieti su asmens visuomenine veikla, CK neapibrėžia. Tokiais gali būti laikomi asmenys, kuriais domisi didelė visuomenės dalis, pavyzdžiui, žymūs menininkai, sportininkai ir kt., taip pat kitas asmuo, kuris dėl kokio nors konkretaus atlikto poelgio, pavyzdžiui, sudėtingomis sąlygomis išgelbėjęs skęstančius ar degančius žmones, kurį laiką susilaukia išskirtinio visuomenės dėmesio. Fotografavimas ar atvaizdo platinimas, susijęs su asmens tarnybine veikla, bus tais atvejais, kai asmuo eina valsty-

bės tarnautojo, valstybės politiko ar pareigūno pareigas. Fotografavimas laikytinas susijęs su teisėsaugos institucijų reikalavimu tais atvejais, kai fotografuojami asmenys, įtariami padarę nusikaltimus. Tačiau šiuo, kaip ir anksčiau nurodytais atvejais, asmens nuotraukos (jos dalies) negalima demonstruoti, atgaminti ar parduoti, jeigu tai pažemintų asmens garbę, orumą ar dalykinę reputaciją.

Teisė į atvaizdą yra ginama taip pat kaip ir teisė į vardą. CK 2.22 straipsnio 3 dalis numato teisę prašyti nutraukti veiksmus, pažeidžiančius teisę į atvaizdą, bei atlyginti turtinę ir neturtinę žalą. Ieškinį teismui gali pareikšti tie patys subjektai, kaip ir dėl teisės į vardą pažeidimo: pats fizinis asmuo, o po jo mirties sutuoktinis, tėvai arba vaikai.

Teisė į atvaizdą yra susijusi su teise į privatų gyvenimą ir jo slaptumą. Dažnai šios teisės pažeidžiamos vienu metu ir kartu yra ginamos. Pavyzdžiui, ministro, teisėjo, aktoriaus ar kito viešojo asmens fotografavimas *privačioje aplinkoje* bus ne tik teisės į atvaizdą, bet ir teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą pažeidimas.

Teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą turinį sudaro: 1) draudimas skelbti turimą informaciją apie asmens privatų gyvenimą be jo sutikimo; 2) draudimas rinkti informaciją apie privatų asmens gyvenimą pažeidžiant įstatymus; 3) draudimas skleisti surinktą informaciją apie asmens privatų gyvenimą, nebent, atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ir padėtį visuomenėje, tokios informacijos skleidimas atitinka teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti; 4) neteisėtas įėjimas į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas, aptvertą privačią teritoriją, neteisėtas asmens stebėjimas, neteisėtas asmens ar jo turto apieškojimas, asmens telefoninių pokalbių, susirašinėjimo ar kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų ir informacijos konfidencialumo pažeidimas, duomenų apie asmens sveikatos būklę paskelbimas pažeidžiant įstatymų nustatytą tvarką bei kitokie neteisėti veiksmai. Visi nurodyti apribojimai, susiję su informacijos apie asmenį skelbimu ir rinkimu, netaikomi, kai tai daroma motyvuotu teismo sprendimu (CK 2.23 str. 5 d.). Pagal CK 2.23 straipsnio 1 dalį informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama tik jo sutikimu. Kodeksas nenumato, kokia forma sutikimas šiuo atveju, kaip ir dėl asmens fotografavimo bei atvaizdo platinimo, turi būti gautas, todėl sutikimas gali būti išreikštas ir konkliudentiniais veiksmais. Pavyzdžiui, jeigu asmuo pats viešai pasakoja apie savo privatų gyvenimą,

tai tokios informacijos paskelbimas kitiems asmenims nelaikytinas teisės į privatumą ir jo slaptumą pažeidimu. Pozavimas vaizduojamojo meno kūriniui žinant, kad jis bus spausdinamas žurnale, taip pat laikytinas ir pozuojančio asmens sutikimu fotografuoti bei spausdinti atvaizdą. Tačiau, kaip pažymėjo Aukščiausiasis Teismas, tuo atveju, kai atvaizdas panaudojamas reklamai, reikalingas specialus sutikimas, kurio turinį sudarytų ir tai, kad pozuotojui žinoma jo atvaizdo naudojimo reklamai sąlyga ir jis su tuo sutinka[26].

Iš teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumo pateikto turinio pagal CK 2.23 straipsnį matyti, kad privatus gyvenimas apima daugelį sričių, ir baigtinio sričių sąrašo ši norma nepateikia. Toks nebaigtinis sričių sąrašas yra ir Konstitucijos 22 straipsnyje: asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas[27]. Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 21 d. nutarime konstatavo, kad asmens teisė į privatumą apima privatų, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kita[28]. Teisė į privatų gyvenimą numatyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje: „Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“[29]. Pagal Europos žmogaus teisių teismo praktiką telefoninių pokalbių klausymasis taip pat yra teisės į privatų gyvenimą pažeidimas[30].

---

[26] Išleistame „Cosmopolitan“ žurnale buvo išspausdinta ieškovo fotografija, nurodant jo vardą ir pavardę. Ieškovas savanoriškai lankėsi fotostudijoje, pozavo fotografui, jam buvo žinoma, kad skaidrės bus naudojamos montažui žurnale. Tačiau nesant ieškovo sutikimo ant fotografijos buvo uždėtas automobilio „Fiat“ logotipas.

Teismas pripažino, kad asmens atvaizdas ieškovo ir atsakovo santykių požiūriu buvo panaudotas reklamai be ieškovo sutikimo, privatumas buvo pažeistas, todėl ir patenkintas ieškovo reikalavimas atlyginti moralinę žalą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–91/2003.

[27] Lietuvos Respublikos Konstitucija. – Vilnius, 1993.

[28] Konstitucinio Teismo aktai. 3 knyga. – Vilnius, 2002.

[29] Žmogaus teisės. – Vilnius, 2000.

[30] 1978 m. rugsėjo 6 d. sprendimas byloje Klass ir kiti prieš Vokietiją. Publications of the European Court of human rights. Series A: Judgments and Decisions. Vol. 28.

1984 m. rugpjūčio 2 d. sprendimas byloje Malone prieš Jungtinę Karalystę. Publications of the Court of human rights. Series A: Judgmens and Decisions.Vol. 82.

1997 m. birželio 25 d. sprendimas byloje Halford prieš Jungtinę Karalystę. Publications of the European Court of Human Rights. Reports 1997–III. No. 39.

Tiek Europos žmogaus teisių teismo praktikoje, tiek Lietuvos Respublikos CK 2.23 straipsnyje viešiesiems asmenims numatyta mažesnė teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą apsauga. Pagal CK 2.23 straipsnio 3 dalį leidžiama skleisti informaciją apie asmenis, kai dėl einamų pareigų ar padėties visuomenėje informacijos skleidimas atitinka teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti. Tačiau ir šiuo atveju ribojimais negali būti paneigta teisės prigimtis bei jos esmė ir būtina laikytis teisės į privatų gyvenimą bei visuomenės intereso žinoti apie viešą asmens gyvenimą proporcingumo principo. Pavyzdžiui, jeigu dienraštyje bus paskleista informacija apie teisėjo šeimos gyvenimą, tai ji atsižvelgiant į jos turinį ir proporcingumo principo laikymąsi gali būti pripažinta kaip pažeidžianti teisę į privatų gyvenimą. Teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą ginama pagal CK 2.23 straipsnio 4 dalį paduodant ieškinį dėl tokiais veiksmais padarytos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo.

1.10.3. Asmens garbės ir orumo gynimas

Asmens garbės ir orumo gynimas yra specifinė fizinių asmenų teisė, ginama ir civilinės teisės, ir viešosios teisės normų. Tai asmeninė neturtinė vertybė, ginama ir pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį. Asmens garbė ir orumas yra skirtingos sąvokos. Asmens orumas suprantamas kaip paties asmens savęs vertinimas, t. y. savo vertės pajautimas. Tuo tarpu asmens garbė, priešingai nei asmens orumas, reiškia visuomenės jam pripažįstamą gerą vardą bei pagarbą. Tikrovės neatitinkančius duomenis apie asmenis galima paskleisti įvairiais būdais: spaudoje, televizijoje, radijuje, skelbimų lentoje, knygoje, pareiškimuose, interneto tinkle ir kitu būdu, kai apie tai tapo žinoma bent vienam trečiajam asmeniui.

CK 2.24 straipsnio 1 dalis numato, kad asmuo turi teisę reikalauti teismo tvarka paneigti paskleistus duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės, taip pat atlyginti dėl tokių duomenų paskleidimo jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą. Taigi gynimo būdas gali būti realizuotas tuo atveju, kai nustatoma, jog paskleisti duomenys yra neteisingi, neatitinka tikrovės ir kad šių netikrų duomenų paskleidimas pažeidė asmens garbę ir orumą. Kuo pasireiškė garbės ir orumo pažeidimas, turi įrodyti ieškovas. Tai, kad paskleisti

duomenys atitinka tikrovę, turi įrodyti atsakovas (CK 2.24 str. 1 d.: „*preziumuojama, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, kol juos paskleidęs asmuo neįrodo priešingai*“). Tuo atveju, kai visuomenės informavimo priemonė paskelbia apie asmenį tikrovės neatitinkančius duomenis, CK 2.24 straipsnio 2 dalis numato ikiteisminį ginčo sprendimą: asmuo, apie kurį buvo paskelbti tikrovės neatitinkantys duomenys, turi teisę surašyti paneigimą ir pareikalauti, kad ta visuomenės informavimo priemonė tokį paneigimą nemokamai išspausdintų ar kitaip paskelbtų (CK 2.24 str. 2 d. numato vieną atvejį, kada visuomenės informavimo priemonė gali atsisakyti spausdinti ar paskelbti paneigimą, jeigu paneigimo turinys prieštarauja gerai moralei). Paneigimo terminas yra dvi savaitės nuo paneigimo gavimo dienos. Anksčiau minėtas (CK 2.24 str. 1 d.) gynimo būdas – reikalauti atlyginti dėl tikrovės neatitinkančių duomenų paskleidimo padarytą turtinę ir neturtinę žalą šiuo atžvilgiu taip pat taikytinas, tik teisė kreiptis į teismą taikant šį būdą atsiranda po to, kai asmuo kreipėsi į visuomenės informavimo priemonę reikalaudamas išspausdinti ar kitaip paskelbti paneigimą, ir visuomenės informavimo priemonė to nepadarė per dvi savaites. Vadinasi, šiuo atveju gali būti taikytini abu gynimo būdai – teismas gali įpareigoti visuomenės informavimo priemonę paneigti ieškovo garbę ir orumą žeminančius ir tikrovės neatitinkančius duomenis teismo nustatyta tvarka ir terminais bei priteisti atlyginti turtinę ir neturtinę žalą. Jeigu nevykdomas teismo sprendimas, įpareigojantis paneigti tikrovės neatitinkančius duomenis, žeminančius asmens garbę ir orumą, teismas nutartimi gali išieškoti iš atsakovo teismo nustatytą baudą už kiekvieną teismo sprendimo nevykdymo dieną. Visuomenės informavimo priemonė privalo atlyginti asmeniui padarytą turtinę ir neturtinę žalą šiais atvejais: 1) kai ji žinojo ar turėjo žinoti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės; 2) kai duomenis paskelbė jos darbuotojai; 3) duomenys paskleisti anonimiškai, o visuomenės informavimo priemonė atsisako nurodyti tuos duomenis pateikusį asmenį. Pirmuoju atveju visuomenės informavimo priemonės leidėjui suponuota pareiga pasitikrinti skelbiamą informaciją. Pagal teismų praktiką leidėjas neatsako tuo atveju, jeigu jis paskelbė nepatikrintą informaciją, gautą iš *valstybės ar savivaldybės institucijų,* pavyzdžiui, iš Vyriausybės kanceliarijos spaudos tarnybos. Tokiu atveju iš Vyriausybės kanceliarijos gali būti priteisiamas turtinės ir neturtinės žalos atly-

ginimas, o visuomenės informavimo priemonės leidėjas įpareigojamas paneigti paskleistus duomenis, kurie žemina asmens garbę ir orumą ir neatitinka tikrovės. Antruoju atveju, kai duomenis paskleidžia visuomenės informavimo priemonės darbuotojas, jis, kaip paskleistų duomenų, kurie žemina asmens garbę ir orumą ir neatitinka tikrovės, autorius gali būti traukiamas atsakomybėn kaip bendraatsakovis kartu su visuomenės informavimo priemone. Tokiu atveju nebūtina įrodinėti, kad visuomenės informavimo priemonė žinojo, turėjo ar neturėjo žinoti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, pakanka to fakto, kad duomenis paskelbė visuomenės informavimo priemonės darbuotojas. Trečiuoju atveju, neatsižvelgiant į tai, ar visuomenės informavimo priemonės leidėjas žinojo arba turėjo žinoti apie paskleistus tikrovės neatitinkančius duomenis, jis atsako, jeigu nenurodo duomenis paskelbusio asmens.

Paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis asmuo atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės, jeigu tie duomenys yra paskelbti apie viešą asmenį bei jo valstybinę ar visuomeninę veiklą, o juos paskelbęs asmuo įrodo, kad jis veikė sąžiningai, siekdamas supažindinti visuomenę su tuo asmeniu ir jo veikla. Įrodinėjimo našta, kad veikė sąžiningai, neturėdamas tikslo pažeminti viešo asmens orumo, pažeisti jo teisių, tenka asmeniui, kuris paskleidė tikrovės neatitinkančius duomenis. Pažymėtina, kad *teisė gauti ir skleisti informaciją ginama vienodai kaip ir teisė į garbę ir orumą*[31] .

CK 2.24 straipsnyje numatyta specifinė fizinio asmens teisė, tačiau šio straipsnio taisyklės taikomos ir ginant pažeistą juridinio asmens dalykinę reputaciją, pavyzdžiui, viešai pateikus klaidingą informaciją apie bendrovės finansinę būklę. Dalykinė reputacija suprantama kaip viešoji nuomonė apie kieno nors ypatybes[32] .

1.10.4. Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą

Fizinio asmens teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą reiškia, kad be asmens laisvos valios, išreikštos raštu, negali būti atliekami jokie moksliniai, medicinos bandymai ar tyrimai. Taip pat būtinas asmens sutikimas prieš atliekant intervenciją į jo kūną (pvz., leidžiant

[31] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–404/2003.
[32] Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1993. P. 655.

vaistus). Šiuo atveju pagal CK 2.25 straipsnio 2 dalį nereikalaujama sutikimo raštu, tačiau atliekant chirurginę operaciją sutikimas turi būti išreikštas raštu, išskyrus atvejus, kai gresia realus pavojus asmens gyvybei (kai asmuo sužalotas nelaimingo atsitikimo, avarijos metu ir kt.), o pats asmuo negali išreikšti savo valios. Neveiksnų asmenį kastruoti, sterilizuoti, nėštumą nutraukti, operuoti, pašalinti jo organą būtinas ir teismo leidimas.

Asmuo turi teisę raštu nustatyti savo kūno panaudojimo būdą ir po mirties, taip pat laidojimo tvarką ir būdą. Tačiau CK draudžia žmogaus kūno, jo dalių ar organų ir audinių pardavimą (CK 2.25 str. 5 d: „Žmogaus kūnas, jo dalys ar organai ir audiniai negali būti komercinių sandorių dalyku“). Tokie sandoriai, kaip prieštaraujantys viešajai tvarkai ir gerai moralei, yra niekiniai. Žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos tvarką nustato Žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas[33].

Asmuo, kurio teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą buvo pažeista, turi teisę reikalauti iš kaltų asmenų atlyginti turtinę ir neturtinę žalą.

1.10.5. Neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvę

CK gina ne tik asmens teisę į kūno neliečiamumą, bet ir fizinio asmens laisvės neliečiamumą. Pagal CK 2.26 straipsnio 1 dalį veiksniam asmeniui taikyti bet kokią priežiūrą ar apribojimus galima tik paties asmens sutikimu, taip pat kitais įstatymų nustatytais atvejais. Asmeniui leidžiama teikti priežiūrą be jo sutikimo šiais atvejais: 1) kai asmens gyvybei gresia pavojus (pvz., CK 2.25 str. 2 d.); 2) kai asmenį būtina guldyti į stacionarinę sveikatos priežiūros įstaigą, kad būtų apsaugoti visuomenės interesai (pvz., nešioja užkrečiamą pavojingą gyvybei virusą); 3) neveiksnus asmuo gali būti paguldytas į psichiatrijos įstaigą be jo sutikimo, tačiau ne ilgiau kaip dviem parom tuo atveju, jeigu sutikimą duoda asmens globėjas; 4) veiksnus asmuo gali būti priverstinai hospitalizuojamas, jeigu yra dvi sąlygos: serga sunkia psi-

[33] Lietuvos Respublikos žmogaus audinių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas. Žin., 2000. Nr.1–2; nuo 2004 m. kovo 16 d. Lietuvos Respublikos žmogaus audinių, ląstelių ir organų donorystės ir transplantacijos įstatymas. Žin., 2004. Nr. 55–1886.

chikos liga ir yra reali grėsmė, kad jis savo veiksmais gali padaryti esminę žalą savo ir aplinkinių sveikatai ar gyvybei bei turtui. Tokia priverstinė hospitalizacija negali trukti ilgiau kaip dvi paras (CK 2.26 str. 4 d.). Visais atvejais priverstinė hospitalizacija gali būti pratęsta tik įstatymų nustatyta tvarka teismo leidimu.

Asmenys, neteisėtai apribojęs fizinio asmens laisvę, privalo atlyginti jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

1.10.6. Teisė pakeisti lytį

Specifinė fizinio asmens teisė numatyta CK 2.27 straipsnyje. Tai pilnamečio asmens, kuris nėra sudaręs santuokos ir raštu pateikė prašymą, teisė pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma. Šios teisės šiuo metu Lietuvoje įgyvendinti negalima, nes nepriimtas lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką reglamentuojantis įstatymas.

Kontroliniai klausimai:

1. Ar galima perleisti teisnumą kitam asmeniui?
2. Ar pasikeičia asmens teisnumas, kai jis padovanoja savo turtą?
3. Kokios yra teisinės pasekmės, kai grįžta asmuo, kuris paskelbtas mirusiu?
4. Kokia nepilnamečio iki 14 m. veiksnumo apimtis?
5. Ar neveiksnus asmuo turi civilinį teisnumą?
6. Koks pagrindinis skirtumas tarp teisės į privatų gyvenimą ir garbės bei orumo pažeidimų?
7. Ar visuomenės informavimo priemonė privalo atlyginti asmeniui turtinę ir neturtinę žalą tuo atveju, kai ji turėjo žinoti, jog paskleisti duomenys neatitinka tikrovės, bet nurodė anonimiškai paskleistus duomenis pateikusį autorių?
8. Kuo skiriasi viešo asmens teisės į privatų gyvenimą bei jo garbės ir orumo gynimas nuo kitų asmenų tokių turimų teisių gynybos?
9. Kokiais atvejais asmuo gali pakeisti savo vardą, pavardę?
10. Kas turi teisę reikalauti žalos atlyginimo dėl pažeistos teisės į kūno neliečiamumą?

2 poskyris.
BENDROSIOS ŽINIOS APIE JURIDINIUS ASMENIS

2.1. Juridinio asmens samprata ir požymiai

Civilinės teisės subjektų sistemos pagrindas yra žmogus – natūralus subjektas. Juridinis asmuo[34] yra išvestinis (nenatūralus) civilinės teisės subjektas. Jau Romos šaltiniuose buvo teigiama, kad teisė egzistuoja tik dėl žmogaus, kuris ir yra tikrasis bei natūralus jos subjektas (*hominum causa ius constitutum est*), o visi kiti civilinės teisės subjektai yra sukurti žmogaus remiantis viešosios ir privatinės (civilinės) teisės normomis, t. y. jie gali būti pripažinti juridiniais asmenimis arba tokiais nelaikomi (pvz., kol nebuvo priimtas CK, ūkinės bendrijos nebuvo juridiniai asmenys, o jį priėmus, tapo juridiniais asmenimis). Taigi bendriausiais bruožais juridinis asmuo civilinėje teisėje apibūdinamas kaip įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri civiliniuose teisiniuose santykiuose reiškiasi kaip savarankiškas subjektas. Įvairių šalių civiliniai kodeksai arba visiškai neapibrėžia juridinio asmens, arba apibrėžia labai lakoniškai, bendrais bruožais[35]. Lietuvos CK 2.33 straipsnyje juridinis asmuo apibūdinamas kaip 1) savo pavadinimą turinti 2) įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri 3) gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti 4) ieškovu ar atsakovu teisme. Dažniausiai juridinis asmuo apibūdinamas per jo požymius.

Autoriai įvairiai klasifikuoja juridinio asmens požymius. Anot Lietuvos CK komentaro autorių, juridinio asmens požymiai gali būti pirminiai ir išvestiniai. Pirminiais juridinio asmens požymiais įvardijami: 1) organizacinis vieningumas (išvestiniai jo požymiai: pavadinimas

---

[34] Šis terminas angl. – *legal person,* pranc. – *personne morale*, vok. – *juridische Personen*, rus. – *юридическое лицо.*

[35] *Кулагин М. И.* Избранные труды по гражданскому праву. – Москва, 1997. С. 16.

ir atskiras turtas), 2) civilinis veiksnumas ir teisnumas bei 3) civilinis procesinis veiksnumas ir teisnumas; jie detalizuojami išvestiniais juridinio asmens požymiais. **Organizacinis vieningumas** pasireiškia vidine juridinio asmens struktūra ir struktūrinių dalių sujungimu į vieną visumą, esant vidinei funkcijų pasiskirstymo sistemai ir siekiant nustatyto tikslo, be to, juridinio asmens padaliniai veikia ne savo, o viso juridinio asmens vardu, t. y. formuojama savarankiška, nuo jo dalyvių ar kitų suinteresuotų asmenų valios nepriklausoma juridinio asmens valia.

Pagal šiuo metu galiojantį CK t**urto atskirumas** reiškia, kad juridinio asmens turtas visada apskaitomas atskirai nuo juridinio asmens dalyvių turto. Daugeliu atvejų juridinio asmens steigimo tikslas yra turto personifikavimas siekiant sudaryti jam galimybę dalyvauti civilinėje apyvartoje. 1964 m. CK buvo numatyta, kad juridinis asmuo turi „savo turtą“, šiuo metu galiojantis CK apsiriboja dispozicine norma – gali „turėti teises“, vadinasi, – ir nuosavybės teisę. Taigi pagal šiuo metu galiojantį CK turto atskirumo laipsnis įvairių rūšių juridiniuose asmenyse iš esmės skiriasi. Akcinės bendrovės, kooperatyvai, viešosios įstaigos ir kt. turtą valdo nuosavybės teise, valstybės, savivaldybės įstaigos, įmonės – patikėjimo teise. CK Antrosios knygos komentaro autorių nuomone, juridinio asmens dalyvis išsaugo nuosavybės teisę į juridinio asmens turtą tik tada, kai juridinio asmens steigėjas yra valstybė ar savivaldybė, kurie juridiniam asmeniui perduoda turtą ne nuosavybės, bet patikėjimo teise (CK 2.45 ir 2.48 str.). Pavyzdžiui, Rusijoje juridinis asmuo, priklausomai nuo teisinės formos, gali turėti šias daiktines teises į valdomą turtą: nuosavybės teisę, patikėjimo teisę ir ūkinio valdymo teisę, panašią į patikėjimo teisę *(choziaistvenovo vedenija)*[36]. Iš išvardytų teisių, mūsų nuomone, pastaroji būtų panašiausia į individualios įmonės ir ūkinės bendrijos teisių į valdomą turtą prigimtį ir turinį.

Be to, iki 2001 m. liepos 1 d. galiojusiame CK buvo aiški tendencija įmonėms, kurių turtinė atsakomybė neribota, nepriskirti ir juridinio asmens teisių[37]. Sistemiškai pažvelgus į šią nuostatą darytina

[36] *Сергеев А. П., Толстой Ю. К.* Гражданское право. – Москва, 2000. Т. 1. С. 145.

[37] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (oficialus tekstas su pakeitimais iki 1998 m. rugsėjo 10 d. Žin. 1964. Nr. 19–138, negalioja nuo 2001 m. liepos 1 d.) 22, 23 str.

išvada, kad senasis CK laikėsi nuostatos, kad juridinis asmuo visais atvejais yra ribotos turtinės atsakomybės. Naujasis CK griežtai nebesilaiko šio principo, nes visoms įmonėms suteikia juridinio asmens statusą[38].

Juridinio asmens **civilinis bei civilinis procesinis teisnumas ir veiksnumas** pasireiškia kaip materialinis-teisinis požymis, reiškiantis gebėjimą savarankiškai veikti savo vardu civilinėje apyvartoje bei civiliniuose procesiniuose santykiuose, įgyti, turėti ir įgyvendinti turtines ir asmenines neturtines teises ir prisiimti prievoles bei savarankiškai atsakyti turtu už savo prievoles, būti ieškovu ir atsakovu teisme. Skirtingai nei fizinių asmenų, juridinių asmenų teisnumas ir veiksnumas atsiranda tuo pačiu metu, įsteigus juridinį asmenį.

V. Pakalniškis nurodo šiuos juridinio asmens požymius: 1) pavadinimas (firmos vardas), pagal kurį jį galima atskirti nuo kitų juridinių asmenų; 2) atskiras turtas; 3) teisinis subjektiškumas, kurį apibūdina tokie elementai: a) organizacijos įstatai (statutas); b) galėjimas savo vardu turėti civilines teises ir pareigas; c) valdymo organai[39].

Kvebeko CK nustato labai lakonišką juridinio asmens požymį[40]: „*teisės aktų nustatytos juridinės formos*“. Tai reikštų, kad konkrečios teisinės formos juridinio asmens požymius Kvebeke nustato atitinkami teisės aktai.

Paminėti juridinio asmens požymiai yra santykiniai, nes juridinio asmens samprata išsirutuliojo istoriškai vystantis juridinio asmens doktrinai, kurios plėtotę labiausiai lėmė socialinė ir ekonominė būtinybė. Taigi juridinio asmens samprata yra išvestinė ne iš paminėtų požymių, bet iš socialinio ir ekonominio šių požymių tikslingumo, todėl išskirtos juridinio asmens požymių klasifikacijos viena kitai neprieštarauja. Siekiant tinkamai suprasti tokio reikšmingo bei sudėtingo teisės fenomeno kaip juridinis asmuo prigimtį bei požymius, būtina išsiaiškinti jo susiformavimą lėmusias teorijas.

---

[38] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo (2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII–1864) 13 str.

[39] *Pakalniškis V.* Civilinės teisės paskaitos [interaktyvus]. http://www.mruni.lt

[40] Civil Code of Quebec. 299 str. www.canlii.org/qc/sta/ccq/whole.html

2.2. Pagrindinės juridinio asmens prigimties teorijos

Istoriniu aspektu nagrinėjant juridinio asmens klausimą pažymėtina, kad juridinio asmens sukūrimo poreikis atsirado ne privatinės, bet viešosios teisės veikimo srityje. Romos visuomenėje pirmiausia buvo siekiama įtvirtinti bendruomenės (miesto, valstybės) turtinį savarankiškumą, sudaryti sąlygas bendruomenei dalyvauti civilinėje apyvartoje ir realizuoti bendruomeninius interesus. Romos jurisprudencija, siekdama įveikti ribotas atskiro žmogaus galimybes pasiekti savo tikslus, sukūrė dvi priešingas išvestinių civilinės teisės subjektų teisines konstrukcijas: 1) bendriją (*societas*), kaip asmenų sąjungą, neatskirtą nuo jos narių ir negalinčią be jų egzistuoti bei neturinčią savarankiško teisinio subjektiškumo; 2) korporaciją (*universitas*), kurios įsteigimo idėja ir tai idėjai įgyvendinti paskirtas (investuotas) turtas yra svarbiau nei pačių korporacijos dalyvių (steigėjų) buvimas (išlikimas ar pasitraukimas) korporacijoje.

Romos laikais korporacijos buvo *jus publicum* (miestas, valstybė), t. y. viešosios teisės subjektai, o *jus privatum* (privatinė teisė) subjektu pripažino tik žmogų (fizinį asmenį). Korporacijos privatinėje teisėje atsirado viduramžiais. Pirmosios atskiro korporacijos subjektiškumo užuominos pasirodė Bažnyčios kontekste. Religinėms bendruomenėms dažnai neatlygintinai buvo perleidžiamas turtas ir reikėjo atrasti juridinį mechanizmą, kuris leistų joms tapti to turto savininkėmis. Sprendimas buvo rastas kanonų teisėje, kuri bažnytinius darinius laikė fiktyviais asmenimis (lot. – *Personae fictae*). Šią idėją greitai perėmė bendroji teisė, nes fiktyvaus asmens idėja tiksliai ir lakoniškai išsprendė daugelio kitų grupių (tokių kaip ligoninės, municipaliniai dariniai ir kt.) problemą[41]. Pažymėtina, kad korporacijos įsigalėjo tik susiformavus kapitalizmui.

Autoriai išskiria šiuos esminius juridinio asmens doktrinos raidos pasikeitimus[42]: pirmiausia formavosi juridinio asmens atskirumo nuo jo dalyvių (savininkų) idėja, vėliau, t. y. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje atsirado pelno siekiantys naryste pagrįsti juridiniai

[41] *Stoljar S. J.* Groups and Entities: an Inquiry into Corporate Theory. – Canberra, 1973. Ch. 9.

[42] Daugiau apie tai: *Tiknіūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. – Vilnius, 2006.

asmenys – bendrovės, trečioji transformacija įvyko XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kai bendrovių akcijomis imta prekiauti biržose: šį pasikeitimą lydėjo ribotos atsakomybės kaip juridinio asmens kaip vieno iš svarbiausių požymių atsiradimas. Ketvirtasis etapas prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo ir vyksta iki šiol: juridinis asmuo jau nebėra tik nacionalinės teisės darinys, nes jo veikimo zona peržengia įsisteigimo valstybės teritoriją.

Juridinio asmens instituto raidą lėmė trijų pagrindinių juridinio asmens teorijų, t. y. fikcijos, realinės (organinės) bei agregato įtaka. Šias teorijas trumpai aptarsime.

Fikcijos teorijos kūrėjai (F. Savinji, 1840 m.) ir šalininkai (G. Puchta, 1848 m., E. Bierling, 1894 m.) teigė, kad juridinis asmuo – tai teisinės technikos priemonė, naudojama tik dėl teisinių tikslų ir tik privatinėje teisėje. Šių doktrinų šalininkų požiūris į juridinio asmens atsiradimo pagrindus skirtingas. F. Savinji manė, kad juridinio asmens atsiradimo pagrindas – valstybės aktas (koncesijos koncepcija), ir taip pagrindė leidiminę juridinio asmens steigimo doktriną.

G. Puchta ir kiti jo pasekėjai teigė, kad valstybė įstatymais negali sukurti juridinio asmens bei pagrindė pareikštinę juridinio asmens steigimo doktriną. Taigi fikcijos teorijos pradininkai juridinio asmens kūrimo procese į pirmą planą iškelia valstybę.

Fiktyviai juridinio asmens prigimčiai pagrįsti dauguma Didžiosios Britanijos bendrovių teisės vadovėlių kaip pavyzdį pateikia žinomą 1897 m. precedentą „Salomonas prieš Salomoną ir Co. Ltd“. Minimo precedento faktai yra tokie: p. Salomonas perleido jam priklausantį turtą savo paties įsteigtai kompanijai Salomon ir Co. Be jo paties, tos kompanijos akcininkais buvo jo žmona ir penki jų vaikai. Iš 2007 kompanijos Salomon ir Co. akcijų, kurių nominali vertė buvo po vieną svarą sterlingų, 2000 akcijų nuosavybėn gavo pats Salomonas už kompanijai perduotą turtą, likusios 7 akcijos buvo padalytos kitiems šeimos nariams. Salomono nuomone, kompanijai perduotas turtas buvo vertas daug daugiau nei gautos akcijos, todėl jis savo vardu įformino 10 000 svarų sterlingų paskolą kompanijai įkeisdamas visos kompanijos turtą. Po metų kompanija dėl nemokumo bankrutavo. Kreditoriai kreipėsi į ją reikalaudami padengti skolas, tačiau Salomonas turėjo pirmumo teisę prieš kitus kreditorius, nes jam buvo įkeistas kompanijos turtas. Tuomet kreditoriai kreipėsi į teismą įrodinėdami, kad kom-

panija Salomon ir Co. bei atsakovas Salomonas yra tas pats asmuo, todėl kompanijos skolos yra ir atsakovo skolos. Apeliacinis teismas, motyvuodamas tuo, kad kompanija Salomonui buvo tik įrankis pasinaudoti ribotos atsakomybės lengvatomis, patenkino kreditorių ieškinį, tačiau Lordų rūmai pakeitė sprendimą. Teisėjas lordas Halsbury LC, motyvuodamas Lordų rūmų poziciją, teigė: „Bet kokiam dirbtiniam teisės įrankiui svarbu tik tai, kad teisė turi jį pripažinti nesigilindama į motyvus, kuriais vadovavosi steigėjai. Įkurta kompanija turi būti traktuojama kaip kiekvienas kitas savarankiškas asmuo. Net jei darytume prielaidą, kad Salomonas, steigdamas kompaniją, turėjo tikslą veikti pats kompanijos vardu, iš to negalima daryti išvados, kad tai prieštarauja bendrovių įstatymui“[43].

Anot K. Sklovskio, *fikcija yra juridinis instrumentas*, būdas sureguliuoti tam tikrus reiškinius, kurie susiformavo vėliau nei teisės sistema. Fikcijos tikslas – įtraukti į teisinę sritį tam tikrus visuomeninius santykius ir kartu išsaugoti teisės sistemos stabilumą ir sveikumą. Fikcijos rodo teisinės ir ekonominės srities netapatumą. Faktiniai santykiai, sureguliuoti fikcijos, negali paaiškinti ir atskleisti jų teisinės formos esmės ir, kaip dar 1819 m. nurodė JAV Aukščiausiasis Teismas (teisėjas Marshallas): „*Korporacija* – tai dirbtinis darinys, nematomas, nejaučiamas ir egzistuojantis tik teisės požiūriu“[44]. Taigi šios fikcijos esmė yra ta, kad juridinis asmuo nagrinėjamas kaip *kvazipersona*, kvazifizinis asmuo.

Beje, N. Foster nuomone, fikcijos teorija sunkiai gali būti pavadinta teorija, nes ji tik nurodo, ką teisė daro, bet nenurodo, kaip daro ir kodėl turėtų būti taip, o ne kitaip[45]. Pasak autoriaus: „Tai tik idėja, kad fiktyvus asmuo pradeda egzistuoti per privilegiją. Ši idėja buvo naudojama pateisinti valstybės kišimąsi į kitus junginius, nesusijusius su valstybe“[46]. Vis dėlto pabrėžtina, kad daugumoje valstybių inkorporacija vyksta tik valstybei įsikišus, pavyzdžiui, Kvebeko civiliniame kodekse nurodyta, kad „juridiniai asmenys steigiami pagal įsta-

[43] *Bourne N.* Company Law. – London, 1995. P. 9.

[44] JAV teismo byla: Trustees of Dartmouth_College v Woodward, 17U.S.4 Wheat. 636 (1819).

[45] *Foster N. H. D.* Company Law Theory – England & France // American Journal of Comparative Law. 2000. P. 582.

[46] Ten pat.

tymus atsižvelgiant į juridines formas, nurodytas įstatymų, o kartais tiesiogiai įstatymą“[47], o kai kuriose valstybėse, kad įgytų juridinio asmens teises, subjektas turi būti įregistruotas (pvz., Lietuvoje). Kita vertus, juridinio asmens esmę sudaro jo steigėjų teisėta valia, kurią turi pripažinti valstybė. Valstybė negali atsisakyti pripažinti juridinį asmenį dėl steigimo tikslingumo motyvų.

Realinės (organinės) teorijos atstovai O. Girkė, F. Maitlandas ir kiti juridinį asmenį laikė ne fikcija, o realiai egzistuojančiu socialiniu organizmu, t. y. organizuotu susivienijimu, visuomeniniu organizmu su visuomeniniais organais. Ši teorija apibūdintina taip: „kai asmenų grupė susitaria veikti kartu tam tikru būdu tam tikram tikslui pasiekti, jie sukuria asmenį, kuris yra ne fikcija, o labai natūraliai skiriasi nuo asmenų, kurie jį sukūrė“[48]. Šis asmuo egzistuoja atskirai nuo jį įsteigusių asmenų ir, anot O. Girkės, turi savo valią ir išlieka net ir steigėjams pasitraukus, pasikeitus ir pan., todėl valstybė turėtų pripažinti juridinio asmens realumą ir suteikti jam tokias pačias teises kaip ir žmogui. Ši idėja buvo išplėtota Vokietijoje ir atspindėjo kontinentinės teisės mokyklų asociacijų laisvės idėjas[49]. Pastaruoju metu ja grindžiama juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė. Lietuvos CK taip pat atsispindi realinės teorijos idėjos, nes juridinio asmens sąvokos apibrėžimas suponuoja išvadą, kad juridinis asmuo yra atskiras, realus subjektas, o ne dirbtinis asmuo, o tai rodo, kad Lietuvos CK susipynė įvairių teorijų idėjos.

Realinę teoriją originaliai kritikavo H. Kelsenas: „Tiesa, būta pastangų įrodyti, kad ir juridiniai asmenys yra „realūs“. Bet šios pastangos yra bergždžios, nes analizė rodo, kad net vadinamasis fizinis asmuo yra dirbtinis jurisprudencijos konstruktas, t. y. kad net vadinamasis fizinis asmuo iš tikrųjų tėra „juridinis asmuo“[50].

Agregato teorija, kitaip nei realinė teorija, nepripažįsta juridinio asmens subjektiškumo, o juridinį asmenį vertina kaip įrankį juridinio asmens dalyvių interesams patenkinti. Tai yra dominuojanti te-

---

[47] Civil Code of Quebec. Chapter 299. www.canlii.org/qc/sta/ccq/whole.html

[48] *Dicey*, quoted in Dewey, supra n. 1, p. 673, mintis tekste Foster, „Company Law Theory – England & France“ // American Journal of Comparative Law. 200. P. 584.

[49] *Foster N. H. D.* Company Law Theory – England & France // American Journal of Comparative Law, 2000. P. 584.

[50] *Kelsen H.* Grynoji teisės teorija / Vertė A. Degutis, E. Kūris. – Vilnius, 2002. P. 159.

orija JAV bendrovių teisėje, pripažįstanti akcininkų interesų pirmenybę visų kitų interesų turėtojų (pvz., darbuotojų, kreditorių, visuomenės ir kt.) atžvilgiu. Anot šios teorijos šalininkų, juridinio asmens valdymo organai yra akcininkų įgaliotiniai ir turi pareigą veikti tik akcininkų naudai[51].

Reikėtų sutikti su dr. Agnės Tikniūtės nuomone, jog „nepaneigiant šių teorijų indėlio į juridinio asmens instituto susiformavimą, akivaizdus ir jų nepakankamumas – jų pagalba negalima paaiškinti (o juo labiau – jomis grįsti teisinio reguliavimo) ne tik teisinių santykių besiklostančių tarp visų juridinio asmens narių (akcininkų, direktorių, darbuotojų ir kreditorių) visumos, bet spręsti ir daug paprastesnių problemų – suderinti civilinės teisės nuosavybės doktriną su juridinio asmens, kaip savo turto savininko ir dalyvio, kaip juridinio asmens savininko idėja, apibrėžti, kurios organizacinės formos turi turėti juridinio asmens statusą“[52].

Taigi šių teorijų neišsamumą paaiškinsime aptardami minėtus juridinio asmens požymius.

2.3. Teisinis subjektiškumas – fikcijos ir realybės dichotomija

Svarbiausias juridinio ir fizinio asmens skirtumas pasireiškia tuo, kad fizinio asmens veiksnumas grindžiamas jo paties valios savybėmis, o juridinis asmuo šios savybės negali turėti, nes juridinis asmuo neturi nei savo valios, nei intelekto. Jo veikla grindžiama (t. y. realizuojamas teisinis subjektiškumas) juridinio asmens dalyvių bei jų paskirtų vadybininkų valia ir intelektu. Taigi teisinis juridinio asmens subjektiškumas, taip pat **organizacinis vieningumas** lemia tai, kad juridinio asmens padaliniai veikia ne savo, o juridinio asmens vardu. Taigi juridinis asmuo civilinėje apyvartoje veikia savarankiškai ir turi atskirą nuo jo dalyvių valią. Juridinio asmens **valios autonomiškumo** problema

[51] *Blair M. M., Lynn A., Stout A.* Team Production Theory of Corporate Law, 85 Va.L Rev. 247. P. 253–254 apžvelgiama visa literatūra, teigianti, kad direktorių pareiga veikti išskirtinai akcininkų interesais. Blair M. M., Directors Duties in Post- Enron World: Why Language Matters // Wake Forest Law Review. Vol. 38. Fall 2003. P. 4.

[52] Daugiau apie tai: *Tikniūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. – Vilnius, 2006.

ypač išryškėjo realinės ir fikcijos teorijos dvikovoje. Realinė teorija juridinį asmeniškumą aiškina kaip neatsiejamą nuo jos dalyvių organizacijos, o fikcijos teorija juridinį asmeniškumą vertina kaip fiktyvią apsaugą, suteiktą įstatymo leidėjo[53].

Jeigu, anot realinės teorijos šalininkų, juridinis asmuo turi savų interesų, reikia išsiaiškinti, kokie tie interesai. Jeigu juridinis asmuo turi „savų“ interesų ir tikslų, atrodytų, kad jo interesai nepriklauso nuo fizinių asmenų, kurie turi interesų į juridinį asmenį, interesų. Anglų teisininkas P. Daviesas pažymi, kad toks aiškinimas yra toks pat įtikinamas kaip įsivaizdavimas, kad rankinė turi savo interesus nebūti sudeginta. Bet ar galima įsivaizduoti rankinės interesus be interesų asmens, kuriam ji priklauso[54]. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų pagrįstas anglosaksų požiūris į korporaciją kaip turinčią siekti naudos dalyviams (agregato teorija), tačiau netgi turint omenyje tokį primityvų pavyzdį kaip rankinė ir jos sudeginimas, nekalbant, sakykime, apie savininko, kuris gali turėti interesą ją sudeginti, gali kilti dar svarbesnis interesas – jos nedeginti, kylantis, pavyzdžiui, dėl aplinkos taršos.

Taigi reikėtų klausti, ne kokius interesus turi juridinis asmuo, o kokie interesai kyla iš jo. Tų interesų tenkinimas, jų prioritetai priklauso nuo susiklosčiusios situacijos. Šių interesų vienybė ir yra juridinio asmens interesas. Pavyzdžiui, akcininko, kaip investuotojo, interesas paprastai yra gauti pelno dividendo ar kita forma, darbuotojo – gauti teisingą atlyginimą, kreditoriaus – laiku atgauti skolą. Šių interesų tenkinimas kartu yra ir bendrovės interesų tenkinimas. Nustatyti jų prioritetus yra sunku, ir tai priklauso nuo konkrečios situacijos: vienais atvejais svarbiausi yra būtent akcininkų (pvz., skirstant pelną), kitais – bendrovės darbuotojų, dar kitais – bendrovės kreditorių interesai (pvz., bendrovei tapus nemokiai).

Kita vertus, gana ilgą laiką pagrindinė juridinio asmens funkcija buvo atskirų asmenų kapitalų telkimas, todėl vienu pagrindinių juridinio asmens požymių buvo laikoma tai, kad tai yra bent keleto žmonių organizacija. Šiuo metu toks juridinio asmens apibūdinimas sulauktų rimtos kritikos. Esmė ta, kad visiškai įprastu reiškiniu tapo vieno dalyvio juridiniai asmenys (*one man company, la société uniperson-*

[53] *Foster F. H. D.* Company Law in Comparative Perspective: England and France. The American Journal of Comparative Law, 2000. P. 602.

[54] *Davies P.* Institutional Investors in the United Kingdom, printed in Comtemporaly Issues in Corporate Governance. Oxford, 1993. P. 75.

nelle, Einmanngesellschaft). Nors daugelis tradicinės teisės šalininkų prieštarautų vieno dalyvio juridiniam asmeniui motyvuodami tuo, kad juridinio asmens esmė yra kolektyvinis susivienijimas, tačiau, verčiami stambaus kapitalo ekonominių reikmių, iš pradžių teismų praktika, vėliau teisės doktrina, o dar vėliau ir įstatymas pripažino vieno dalyvio akcines bendroves. Viena pagrindinių juridinio asmens instituto funkcijų tapo verslo rizikos apribojimas, o ginče tarp realinės ir fikcijos teorijų apibrėžus bendrovę kaip teisinį instrumentą buvo pasiektas konsensusas[55]. Skirtinga juridinio asmens traktuotė iki šiol atsispindi įmonių teisėje. Kaip pavyzdį galima paminėti, kad daugelio Europos šalių teisė, sekanti realinės teorijos modeliu, nepripažino vienanarės bendrovės. Šią padėtį iš dalies pakeitė Dvyliktoji Tarybos direktyva[56].

Taigi autorių darbuose prieinama prie išvados, kad šiuolaikiniam juridiniam asmeniui nebūtina atskira valia ar atskiri interesai, skirtingi nei jo dalyvių valia ar interesai[57]. Užtenka tik tam tikru būdu atskirto turto, todėl šiuolaikinę juridinio asmens sampratą autoriai[58] grindžia **sutartine teorija**, kuri juridinį asmenį vertina ne kaip teisės subjektą (nors jis toks formaliai lieka), bet kaip fiktyvų darinį. Jos požiūriu juridinis asmuo – tai visų įmonės veikloje asmenų dalyvaujančiųjų sutarčių tinklas[59]: dalyvių (akcininkų, narių, dalininkų ir t. t.), direktorių ir kreditorių[60]. Sutartinė teorija atmeta juridinio asmens, kaip savarankiško teisės subjekto, autonomijos idėją. Juridinis asmeniškumas yra sukurtas socialinių santykių dalyvių patogumui, tačiau jis nėra realybė[61]. Juridinis asmuo neturi jokių savarankiškų inte-

---

[55] *Foster N. H. D.* Company Law Theory – England & France // American Journal of Comparative Law, 2000. P. 602.

[56] Dvyliktoji bendrovių teisės 1989 m. gruodžio 21 d. direktyva dėl vienanarių uždarųjų akcinių bendrovių 89//667/EEB, OJ L 395, 1989.

[57] *Goldstein H.* Trusts of Movables in the Conflicts of Law. A Comparative Study of the Laws of the United States and Germany, with Reference to the Laws of Belgium, France, Italy, and the Netherlands. – Köln, 1966. P. 60.

[58] *Coase R. H.* The Nature of the Firm, THE FIRM, THE MARKET, AND THE LAW, 33-55 (1988), cituota iš: *Tikniūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. – Vilnius, 2006.

[59] *Vermeulen E. P. M.* The Evolution of Legal Business Forms in Europe and the United States

[60] *Hansmann H. and Kraakman R.* The Essential Role of Organizational Law / Yale Law Journal 110. 2000. P. 5.60.

[61] *Easterbrook F. H. and Fischel D. R.* The economic structure of corporate law 1991. Vol. 12.

resų ir neatlieka veiksmų, atskirų nuo juridiniame asmenyje dalyvaujančių asmenų grupių interesų ir veiksmų[62]. Kita vertus, ši teorija nepaaiškina juridinių asmenų, kuriuose didelis dalyvių skaičius, santykių prigimties[63].

Apibendrinus juridinio asmens prigimtį pagrindžiančias teorijas darytina išvada, jog juridinių asmenų atsiradimą ir raidą nulėmė prekinių-piniginių santykių plėtotė (civilinė apyvarta) ir šios pagrindinės priežastys: 1) viešosios nuosavybės (valstybės, miesto ir kt.) įforminimas; 2) vienam asmeniui priklausančio turto suskaidymas į atskirus turtinius vienetus, galinčius vykdyti ūkinę veiklą, siekiant mažinti komercinę riziką ir greitinti apyvartą; 3) asociacijų laisvės idėjos; 4) vieno asmens ribotos galimybės įgyvendinti didelius investicinius projektus. Atitinkamai vienos arba kelių iš minėtų priežasčių vyravimas steigiant juridinį asmenį lemia būtent tam asmeniui savybingus požymius.

Apibendrinant reikėtų sutikti su H. Kelseno nuomone, kad juridinis asmuo yra teisės mokslo konstruktas, jis nėra nei socialinė realybė (kaip aiškina realinė teorija), nei teisės kūrinys (anot fikcijos teorijos). Jei teisinė sistema suteikia individui teisinį subjektiškumą, tai reiškia, kad teisinė tvarka individo elgesį padaro teisių ir pareigų objektu[64].

2.4. Civilinė atsakomybė pagal juridinio asmens prievoles

Juridinio asmens valios autonomiškumo ir turto atskirumo klausimai glaudžiai susiję su juridinio asmens civiline atsakomybe pagal prievoles. Kaltė yra viena iš civilinės atsakomybės sąlygų. Juridinio asmens valios autonomiškumo koncepcija pagrindžia ir juridinio asmens kaltę, o atskiras turtas suteikia galimybę patenkinti prievoles, todėl juridinis asmuo atsako pagal savo prievoles jam nuosavybės ar patikėjimo teise priklausančiu turtu, tačiau jeigu prievolėms įvykdyti

[62] *Bainbridge S. M.* Abolishing Veil Piercing, 26 J. Corp.L. 485 2001.

[63] Plačiau apie juridinio asmens teorijas: *Tikniūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. Vilnius, 2006.

[64] *Kelsen H.* Grynoji teisės teorija. P. 170.

neužtenka **neribotos civilinės atsakomybės** juridinio asmens turto, už jo prievoles atsako juridinio asmens dalyvis (individualios įmonės, ūkinės bendrijos). **Ribotos civilinės atsakomybės** juridinis asmuo neatsako pagal juridinio asmens dalyvio prievoles, o juridinis asmuo neatsako pagal juridinio asmens dalyvio prievoles, išskyrus įstatymuose arba juridinio asmens steigimo dokumentuose numatytus atvejus (akcinės bendrovės, viešosios įstaigos ir kt.). Tačiau ir šios teisinės taisyklės absoliutus taikymas gali tapti priešingas teisingumo reikalavimams, todėl CK 2.50 straipsnio 3 dalis numato išimtį – subsidiarinę juridinio asmens dalyvio turtinę atsakomybę, kai juridinis asmuo negali įvykdyti prievolės dėl nesąžiningų juridinio asmens dalyvio veiksmų. Ši įstatymo nuostata įtvirtina dalyvio pareigą elgtis sąžiningai, o juridinio asmens dalyvio atsakomybė kyla esant šioms sąlygoms: žalai (juridinis asmuo negali įvykdyti prievolės), neteisėtiems veiksmams (dalyvis elgėsi nesąžiningai), priežastiniam ryšiui tarp žalos ir neteisėtų veiksmų bei kaltei. Pažymėtina, kad šiuo atveju dalyvis neturi jokių įsipareigojimų juridinio asmens kreditoriams. Žala, kurią padarė dalyvis, laikoma padaryta juridiniam asmeniui, taigi dalyvio atsakomybė juridinio asmens kreditoriams laikytina išvestine atsakomybe[65].

2.5. Juridinių asmenų rūšys

Pirminės juridinių asmenų klasifikacijos kriterijai yra: 1) atsakomybės pagal prievoles ribos ir 2) teisnumo turinys. Pagal pirmąjį kriterijų juridiniai asmenys skirstomi į *ribotos ir neribotos civilinės atsakomybės* (juos jau aptarėme), o pagal antrąjį – į *viešuosius ir privačiuosius*. Viešųjų ir privačiųjų juridinių asmenų teisnumo ypatumai ir jų rūšys aptarti tolesniuose skyriuose.

[65] Daugiau apie tai: *Tikniūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. – Vilnius, 2006.

2.6. Juridinių asmenų įsteigimas[66]

2.6.1. Juridinio asmens steigėjai ir dalyviai

Juridinio asmens steigėjais gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys (tiek viešieji, tiek privatieji). Juridinį asmenį gali steigti ir vienas asmuo, pavyzdžiui, akcinę bendrovę[67], individualią įmonę. Įstatymai gali numatyti atvejus, kai viešajai tvarkai apsaugoti arba taikant atsakomąsias priemones tam tikrų juridinių asmenų steigėju ar dalyviu negali būti užsienio juridinis asmuo ar kita organizacija arba užsienietis (CK 2.60 str.). Įstatymuose gali būti numatyti tam tikri reikalavimai, kuriuos reikia įvykdyti steigiant juridinį asmenį (būti Lietuvos Respublikos piliečiu steigiant politinę partiją, dirbti steigiant profesinę sąjungą ir kt.).

Juridinio asmens steigėjas yra: asmuo, sudaręs sandorį įsteigti juridinį asmenį, valstybė, priėmusi atitinkamą įstatymą ar kitą teisės aktą, jei įstatymas numato, taip pat savivaldybė, valstybės ir vietos savivaldos institucijos, jeigu įstatymai tai numato, priėmusios atitinkamą teisės aktą, kuriuo remiantis įsteigiamas viešasis juridinis asmuo.

Steigėjai, juridinį asmenį įregistravus, tampa jo dalyviais, jeigu kitaip nėra numatyta steigimo dokumentuose.

Juridinio asmens dalyvis pagal CK 2.45 straipsnį yra asmuo (akcininkas, narys, dalininkas ir kt.), turintis nuosavybės teisę į juridinio asmens turtą, arba asmuo, kuris, nors ir neišsaugo nuosavybės teisių į juridinio asmens turtą, bet įgyja prievolinių teisių ir (ar) pareigų, susijusių su juridiniu asmeniu. Specialiuosiuose įstatymuose, reglamentuojančiuose atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis, dalyviai įvardijami skirtingai. Akcininko apibrėžimas pateiktas Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 3 straipsnyje:

„Akcininkai yra fiziniai ir juridiniai asmenys, kurie turi įsigiję bendrovės akcijų“[68].

---

[66] Teksto 2.6–2.12 skirsniuose nuorodos į iki 2006 m. gruodžio 1 d. galiojusius teisės aktus.

[67] Pagal Europos Sąjungos teisę (Dvyliktąją bendrovių teisės direktyvą) bendrovė taip pat gali būti vienanarė, t. y. turėti vieną narį nuo tada, kai yra suformuojama, arba po to, kai visos jos akcijos pereina vienam asmeniui.

[68] Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. Žin., 2003, Nr. 123-5574 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, *inter alia.* Žin., 2006, Nr. 82-3252.

Viešųjų įstaigų įstatyme[69] yra dalininko, o Ūkinių bendrijų įstatyme – tikrojo nario, komanditoriaus sąvoka[70]. Pagal Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymą[71] dalyvis yra laikomas savininku. Dažniausiai juridinio asmens dalyvis neišsaugo nuosavybės teisės į turtą. Priešingas pavyzdys – kai steigėjas yra valstybė ar savivaldybė, jos turtas juridiniam asmeniui perduodamas patikėjimo, o ne nuosavybės teise. Dalyvių statusą, konkrečių teisių turinį nustato specialūs atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai[72].

2.6.2. Juridinio asmens steigimo pagrindas

Juridinio asmens steigimo pagrindas yra juridinio asmens steigėjų valios išreiškimo aktas, kuriuo siekiama įsteigti juridinį asmenį. Tai steigimo aktas, steigimo sutartis, įstatymas arba kitas teisės aktas, jei numato įstatymas.

Asmens sandoris įsteigti juridinį asmenį yra juridinis faktas, kuris sukuria teisinius santykius: 1) tarp steigėjų, kai jų yra daugiau nei du; 2) tarp steigėjų ir valstybės institucijų, kontroliuojančių juridinių asmenų steigimą; 3) tarp steigėjo(-ų) ir juridinių asmenų registro. Santykiai tarp steigėjų užsimezga juridinio asmens steigimo laikotarpiu pasirašant steigimo sutartį, rengiant ir priimant juridinio asmens įstatus, formuojant juridinio asmens organus ir nustatant jų kompetenciją, sudarant sandorius dėl juridinio asmens turto suformavimo, dalyviams sudarant sandorius[73] juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų. Santykiai tarp steigėjų ir valstybės institucijų užsimezga, kai valstybės institucijos turi kontroliuoti juridinio asmens steigimo teisėtumą. Pa-

---

[69] Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymas. Žin., 1996, nr. 68–1633 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, *inter alia.* Žin., 2004, Nr. 25-752.

[70] Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymas. Žin., 2003, Nr. 112-4990.

[71] Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. Žin., 2004, nr. 4–24 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, *inter alia.* Žin., 2005, Nr. 122-4360.

[72] Personalinės (individualios) įmonės veikla nuo 1990 m. buvo organizuojama vadovaujantis Įmonių įstatymu. Individualių įmonių įstatymas, kuris įsigaliojo nuo 2004 m. sausio 1 d. (Žin., 2003, Nr.112-4991), numato sudėtingesnį individualios įmonės steigimo valdymą bei išregistravimą. Taip pat numato draudimą fiziniam asmeniui būti daugiau nei vienos individualios įmonės savininku.

[73] Tokius sandorius turi patvirtinti tam tikras juridinio asmens valdymo organas ar kitas steigimo dokumente nustatytas organas.

vyzdžiui, steigiant draudimo įmonę kontrolę atlieka Priežiūros komisija[74]. Santykiai tarp steigiamo juridinio asmens ir juridinių asmenų registro užsimezga pateikus steigimo dokumentus juridinį asmenį įregistruoti juridinių asmenų registre. Visi juridiniai asmenys, išskyrus nurodytus CK 2.35 straipsnyje, 2.37 straipsnio 1 dalyje, 2.38 straipsnyje bei 2.63 straipsnio 2 dalyje privalo pateikti steigimo dokumentus juridinį asmenį įregistruoti juridinių asmenų registre.

CK 2.46 straipsnis numato, kad steigimo dokumentai, juridinių asmenų registrui juridinio asmens nepateikti per šešis mėnesius nuo jų sudarymo, jeigu kiti įstatymai nenustato kitokio termino, netenka galios. Šiuos santykius reglamentuoja tiek viešosios, tiek privatinės teisės normos.

2.6.3. Juridinio asmens steigimo tvarka

Atsižvelgiant į tai, kiek valstybė dalyvauja juridiniam asmeniui atliekant steigimo procedūras ir registravimą, galima skirti keturis juridinio asmens įsteigimo būdus (tvarką): potvarkinį, leidiminį, pareikštinį, pareikštinį-normatyvinį.

Juridinius asmenis **potvarkine tvarka** administraciniu aktu arba įstatymu steigia valstybės institucijos, numatytos įstatyme. Pavyzdžiui, Nacionalinė teismų administracija įsteigta įstatymu. Valstybės turto fondo įstatymo[75] 4 straipsnis numato, kad Valstybės turto fondą steigia, jo įstatus tvirtina ir keičia Vyriausybė. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1998 m. kovo 24 d. nutarimu Nr. 341 „Dėl valstybės įmonės Valstybės turto fondo steigimo“[76] įsteigė Valstybės turto fondą. Potvarkine tvarka steigiami juridiniai asmenys taip pat turi būti įregistruoti juridinių asmenų registre ir nuo to momento įgyja juridinio asmens teises, išskyrus įstatymo numatytus atvejus, kai juridinis asmuo laikomas įsteigtu nuo teisės akto dėl jo įsteigimo įsigaliojimo.

---

[74] Pagal naują Lietuvos Respublikos draudimo įstatymą. Žin., 2003, Nr. 94-4246 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[75] Lietuvos Respublikos valstybės turto fondo įstatymas. Žin., 1997, Nr. 104-2616 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, *inter alia*. Žin., 2006, Nr. 108-4090.

[76] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. 341 „Dėl valstybės įmonės Valstybės turto fondo steigimo“. Žin., 1998, Nr. 29-782.

Juridinio asmens steigimas **leidimine** tvarka reiškia, kad steigiant tokį juridinį asmenį būtina gauti įstatymo numatytos institucijos leidimą. Pavyzdžiui, pagal Konkurencijos įstatymą[77] fizinis asmuo (asmenys), juridinis asmuo (asmenys) veikdami kartu susitarimo pagrindu prieš įsteigdami naują ūkio subjektą, kai koncentracijoje dalyvaujančių subjektų bendrosios pajamos per paskutinius metus viršija įstatymo nustatytą sumą, turi gauti leidimą. Pažymėtina, kad tokio leidimo paskirtis yra kita nei leidimas (licencija) užsiimti tam tikros rūšies veikla, numatyta CK 2.77 straipsnyje. Gavus leidimą steigti juridinį asmenį, būtina sudaryti steigimo sandorį ar priimti teisės aktą ir įregistruoti steigiamą juridinį asmenį juridinių asmenų registre.

Steigiant juridinius asmenis **pareikštine** tvarka pakanka steigėjo valios pareiškimo. Tam, kad atsirastų juridinis asmuo, registracija juridinių asmenų registre nebūtina**.** Valstybė pripažįsta ypatingą šių juridinių asmenų autonomiškumą. Profesinės sąjungos yra juridiniai asmenys, kai įvykdo sąlygas, numatytas CK 2.38 straipsnio 2 dalyje (turi numatytą steigėjų skaičių, profesinės sąjungos susirinkime yra patvirtinti jos įstatai bei išrinkti valdymo organai). Tradicinės religinės bendruomenės, bendrijos yra juridiniai asmenys nuo to momento, kai pagal kanonus ar kitas normas jos yra įsteigtos (žr. CK 2.37 str. 1 ir 3 d.). Tradicinės religinės bendruomenės, bendrijos, norėdamos būti įtrauktos į juridinių asmenų registrą, perduoda duomenis apie jų įsteigimą. Profesinėms sąjungoms CK numato pareigą pateikti juridinių asmenų registrui dokumentus, patvirtinančius, kad yra įvykdyti CK 2.38 straipsnio 2 dalies nuostatų reikalavimai. Neregistruojamos juridinių asmenų registre ir savivaldybės bei valstybė (žr. CK 2.35 str. 1 ir 3 d.).

Juridinius asmenis steigiant **pareikštine-normatyvine** tvarka nebūtinas leidimas, o registruojant juridinį asmenį patikrinama, ar steigimo dokumentai atitinka įstatymų reikalavimus. Šią funkciją gali vykdyti ne tik juridinių asmenų registro įstaiga, bet ir notaras ar Teisingumo ministerija[78]. Pareikštine-normatyvine tvarka juridinių asmenų Lietuvoje steigiama daugiausia.

---

[77] Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas. Žin., 1999, Nr. 30-856 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, *inter alia.* Žin., 2004, Nr. 63-2244.

[78] Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. 1407 patvirtintų Juridinių asmenų registro nuostatų 36 punktą notarui pateikiami dokumentai, kai steigiami privatieji ir kai kurie viešieji juridiniai asmenys, o pagal 41.3 punktą Teisingumo ministerija tvirtina politinės partijos surašytų duomenų tikrumą, steigimo dokumentų atitiktį įstatymų reikalavimams.

2.6.4. Juridinio asmens steigimo dokumentai

Juridinio asmens steigimo dokumentai yra: įstatai, steigimo sandoris (steigimo aktas arba steigimo sutartis) arba įstatymų numatytais atvejais – bendrieji nuostatai, steigiant ūkinę bendriją – jungtinės veiklos sutartis. Pagal CK 2.46 straipsnio 1 dalį įstatams prilygsta juridinių asmenų nuostatai, statutai ar kiti jų steigimo dokumentai. Taigi juridinis asmuo gali neturėti įstatų[79]. Tokiu atveju jo funkcijas atlieka steigimo sutartis arba steigimo aktas, kurio forma gali būti įvairi. Juridinių asmenų steigimo dokumentų normos galioja tiek, kiek jos neprieštarauja imperatyviosioms įstatymų normoms.

Įstatymų numatytais atvejais juridiniai asmenys gali veikti ir pagal bendruosius nuostatus. CK Antrosios knygos komentare[80] nurodoma, kad

> „[...] *gali veikti tie juridiniai asmenys, kurių veiklos tikslai yra tapatūs ir atitinka įstatymo, reglamentuojančio tokią juridinio asmens teisinę formą, nustatytus reikalavimus, taip pat nesiskiria organų kompetencija ir jų veiklos tvarka, nurodyta CK 2.47 straipsnio 1 dalyje. Tokie įstatai neturi prieštarauti imperatyviosioms įstatymo normoms, tačiau gali neatitikti bendrųjų nuostatų“.*

Viešieji juridiniai asmenys taip pat gali veikti neturėdami įstatų. CK 2.46 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad viešieji juridiniai asmenys gali veikti pagal įstatymus ar, jei įstatymai numato, pagal valstybės ar savivaldybių institucijos priimtą teisės aktą dėl viešojo juridinio asmens steigimo, jei toks aktas nenumato, kad viešasis juridinis asmuo veikia pagal valstybės ar savivaldybių institucijos patvirtintus įstatus.

Steigiamo juridinio asmens steigimo dokumentus rengia ir pasirašo steigėjai. Įstatus pasirašo steigėjai arba įgaliotas tai padaryti fizinis asmuo. Juos pasirašiusių fizinių asmenų parašų tapatumą turi patvirtinti notaras[81], išskyrus įstatymų numatytas išimtis. Akcinių

---

[79] Pagal Juridinių asmenų registro nuostatų 54 punktą steigiant individualią (personalinę) įmonę numatyta steigėjo pareiga pateikti Registro tvarkytojui analogiškus dokumentus kaip ir steigiant kitą privatųjį juridinį asmenį, išskyrus steigimo sutartį.

[80] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius, 2002.

[81] Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. Žin., 1992, Nr. 28-810 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

bendrovių įstatymo 4 straipsnio 9 dalyje numatyta, kad bendrovės įstatus pasirašiusių asmenų parašų tapatumas notaro netvirtinamas.

Juridinių asmenų steigimo dokumentai yra ne tik teisinis faktas bei santykių tarp steigėjų reglamentavimas, bet jie atlieka ir informacinę funkciją, nes šie steigimo dokumentai pateikiami juridinių asmenų registrui. Čia jie yra saugomi.

Steigimo dokumentuose – įstatuose, o tais atvejais, kai įstatų neturi, – steigimo sandoryje, bendruosiuose nuostatuose, teisės akte įsteigti viešąjį juridinį asmenį turi būti nurodyta: juridinio asmens pavadinimas; juridinio asmens teisinė forma; juridinio asmens buveinė; juridinio asmens veiklos tikslai; juridinio asmens dalyvių susirinkimo kompetencija ir šaukimo tvarka; juridinio asmens organai ir jų kompetencija bei skyrimo ir atšaukimo tvarka arba, jei organai nesudaromi, o juridinis asmuo savo teises įgyvendina per juridinio asmens dalyvį, – juridinio asmens dalyvis; juridinio asmens steigimo dokumentų keitimo tvarka; juridinio asmens veiklos laikotarpis, jei jis yra ribotas; kitos įstatymų, juridinio asmens steigėjo ar dalyvio nustatytos nuostatos. Pažymėtina, kad nurodytos juridinių asmenų dalyvių susirinkimo kompetencijos ir šaukimo tvarkos, kitų juridinio asmens organų kompetencijos bei skyrimo ir atšaukimo tvarkos nurodyti nereikia, jeigu ji nesiskiria nuo įstatymuose nustatytos, ir apie tai nurodoma pačiuose įstatuose (CK 2.47 str. 3 d.), taip pat nebūtina nurodyti, kad juridinis asmuo įsteigtas neribotam laikui. CK 2.51 straipsnio 2 dalyje nustatyta prezumpcija: jei juridinio asmens steigimo dokumentuose nenurodyta, kad juridinis asmuo įsteigtas ribotam laikui, laikoma, kad toks juridinis asmuo yra įsteigtas neribotam laikui.

Privatieji juridiniai asmenys taip pat neprivalo nurodyti veiklos rūšių, kurias jie ruošiasi vykdyti. To nereikalauja ir Europos Sąjungos teisė. Antrosios Tarybos direktyvos dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos tokias priemones suvienodinti, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio 2 dalyje apibrėžtų bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, bendroves steigiant, palaikant ir keičiant jų kapitalą, koordinavimo 77/91/EEB[82], 2 straipsnio b punktas numato reikalavimą bendrovės steigimo dokumentuose visada nurodyti bendrovės veiklos tikslus (anglų k. – *objects*), bet nenumato reikalavimo numatyti rūšis.

[82] OJ L 26, 1977.

2.6.5. Juridinio asmens pavadinimo sudarymas, registravimas ir apsauga

CK 2.39 straipsnio 1 dalyje numatyta imperatyvi norma, kad juridinis asmuo turi turėti pavadinimą, pagal kurį jį būtų galima atskirti nuo kitų juridinių asmenų. Juridinio asmens pavadinimas yra asmeninė neturtinė teisė (CK 1.114 str. 1 d.) ir intelektinės nuosavybės objektas. Jo apsauga numatyta Paryžiaus konvencijos dėl pramoninės nuosavybės saugojimo[83] 8 straipsnyje. Juridinis asmuo gali naudoti bet kokį pavadinimą, jeigu: šio pavadinimo nenaudoja kiti juridiniai asmenys; pavadinimas sudarytas laikantis CK ir kitų teisės aktų reikalavimų (pvz., Komercinių bankų įstatymas numato sąlygas, kada galima pavadinime vartoti žodį „bankas“); pavadinimas nepažeidžia kitų asmenų teisių, pavyzdžiui, teisės į prekės ženklus. Kai juridinio asmens pavadinime norima vartoti Lietuvos vardą, būtinas atitinkamas leidimas, nes Lietuvos vardas yra valstybės nematerialusis turtas (Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo, disponavimo juo įstatymo 3 str. 3 d. 1 p.). Be to, jo vartojimas suteikia asmeniui išskirtines valstybę reprezentuojančias funkcijas. Norint firmos varde vartoti Lietuvos vardą reikia gauti leidimą., kurį išduoda teisingumo ministras, įgaliotas 2001 m. vasario 12 d. Vyriausybės nutarimo Nr. 155 „Dėl įgaliojimų, susijusių su leidimo vartoti Lietuvos Respublikos oficialųjį ir tradicinį (trumpąjį) valstybės pavadinimą, herbą, vėliavą ar kitus valstybės heraldikos objektus ar juos mėgdžiojantį žymenį, taip pat garantinius ir prabos ženklus, anspaudus, pasižymėjimo ar apdovanojimo ženklus prekių ženkluose ir dizaine suteikimu“ 1 punktu.

Juridinis asmuo, jo steigėjas(-ai) pasirinkdamas(-i) pavadinimą turi laikytis šių taisyklių:

1. Juridinio asmens pavadinimas yra sudaromas iš žodžių ar žodžių junginių, vartojamų perkeltine reikšme arba turinčių tiesioginę reikšmę, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų. Šios taisyklės gali būti nesilaikoma tuo atveju, kai juridinio asmens pavadinimas sudaromas iš raidžių, kurios negali būti suprantamos kaip žodžiai, ir skaitmenų arba jų derinių tik tada, jeigu toks pavadinimas yra nusistovėjęs visuomenėje. Taip pat juridinio asmens, susijusio su užsienio juridi-

[83] Paryžiaus konvencija dėl pramoninės nuosavybės saugojimo. Žin., 1996, Nr. 76.

niu asmeniu ar kita organizacija, pavadinimas gali būti sudaromas taip, kad jis būtų tapatus ar panašus į užsienio juridinio asmens ar kitos organizacijos pavadinimą, jei yra šių sutikimas naudoti pavadinimą. Pavyzdžiui, Akcinė bendrovė bankas „NORD/LB Lietuva“.

2. CK 2.40 straipsnio 2 dalyje numatytas draudimas sudaryti juridinio asmens pavadinimą tik iš tiesioginę veiklos daiktų ar paslaugų rūšį nurodančio bendrinio žodžio (žodžių) arba tik iš vietovardžio, arba tik iš kitokio žodžio, neturinčio skiriamojo požymio, pavyzdžiui, baldai, Klaipėda, technologinis.

3. Juridinio asmens pavadinimas neturi: prieštarauti viešajai tvarkai ar gerai moralei; klaidinti visuomenę (dėl juridinio asmens steigėjo, dalyvio, buveinės, veiklos tikslo, teisinės formos, tapatumo ar panašumo į kitų juridinių asmenų pavadinimus, žinomesnių Lietuvos visuomenei užsienio įmonių, įstaigų ir organizacijų vardus, prekių ženklus); klaidinti dėl jo tapatumo ar panašumo į anksčiau už juridinį asmenį Lietuvos Respublikoje pateiktus registruoti, įregistruotus ar pripažintus žinomus prekių ženklus.

CK leidžia juridinių asmenų pavadinimui Juridinių asmenų registro nuostatuose, kuriuos tvirtina Vyriausybė (CK 2.64 str. 4 d.), nustatyti ir papildomų reikalavimų. Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimą Nr. 1407 „Dėl juridinių asmenų įsteigimo ir juridinių asmenų registro nuostatų patvirtinimo“[84] registras pradėjo veiklą nuo 2004 m. sausio 1 d. (Iki juridinių asmenų registro veiklos pradžios įmonės, jų filialai, atstovybės bei jų dokumentai ir duomenys buvo registruojami ir kaupiami įmonių rejestre.)

Juridinio asmens steigėjai gali kreiptis į juridinių asmenų registrą dėl steigiamo juridinio asmens pavadinimo laikino įtraukimo į juridinių asmenų registrą. Steigiamo juridinio asmens pavadinimas įtraukiamas į juridinių asmenų registrą šešiems mėnesiams ir, jei juridinis asmuo per šį terminą neįregistruojamas, šiam terminui pasibaigus, išbraukiamas nepranešus apie tai juridinio asmens steigėjams.

Steigiamo juridinio asmens pavadinimui taikomos tokios pačios taisyklės kaip ir juridinio asmens pavadinimui, išskyrus tai, kad jis yra atskirai įtraukiamas į juridinių asmenų registrą ir neturi gynybos priemonių, numatytų CK 2.42 straipsnyje.

---

[84] Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl juridinių asmenų registro įsteigimo ir juridinių asmenų registro nuostatų patvirtinimo“. Žin., 2003, Nr. 107-4810.

Juridinis asmuo pagal CK 2.43 straipsnį turi teisę keisti pavadinimą. Prieš pakeisdamas pavadinimą juridinis asmuo privalo pranešti visiems juridinio asmens kreditoriams raštu. Ši pareiga išlieka ir tuo atveju, kai keičiant steigimo dokumentus, pavyzdžiui, įstatus, keičiamas ir juridinio asmens pavadinimas. Pažeidus nurodytą pareigą pagal CK 2.43 straipsnio 2 dalį juridiniam asmeniui tenka su nepranešimu apie pavadinimo pakeitimą susijusių neigiamų pasekmių atsiradimo rizika (pvz., jei kita šalis dėl pavadinimo pakeitimo negalės tinkamu laiku įvykdyti prievolės). Juridinio asmens pavadinimas yra vienas iš juridinių asmenų registro duomenų, ir pagal CK 2.66 straipsnio 5 dalį juridinio asmens pavadinimo pakeitimai įsigalioja tik įregistruoti juridinių asmenų registre, išskyrus įstatymų numatytas išimtis, todėl pakeistą pavadinimą būtina įregistruoti.

Juridinio asmens pavadinimas yra juridinio asmens nuosavybė, tačiau jis negali būti parduotas ar kitaip perduotas kito asmens nuosavybėn atskirai nuo juridinio asmens.

Juridinio asmens pavadinimas šiuo metu atskirai neregistruojamas. (Firmų vardai steigiant juridinius asmenis, kurie užsiima ūkine komercine veikla, nuo 1991 m. gruodžio 1 d. buvo registruojami atskirai Lietuvos Respublikos valstybiniame patentų biure, Firmų vardų registre, kuris likviduotas nuo 2005 m. vasario 1 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimu Nr. 727 „Dėl firmų vardų registro likvidavimo“). Juridinio asmens pavadinimo registravimui prilyginamas prašymo juridinių asmenų registrui įregistruoti juridinį asmenį pateikimas[85]. Pagal naująjį CK juridinio asmens teisė į pavadinimą yra saugoma nuo tos dienos, kai juridinių asmenų registrui pateikiamas prašymas įregistruoti juridinį asmenį. Viešųjų juridinių asmenų teisė į pavadinimą saugoma nuo teisės akto dėl jų steigimo priėmimo, jei toks teisės aktas nenumato, kad viešasis juridinis asmuo veikia pagal valstybės ar savivaldybių institucijos patvirtintus įstatus. Pažymėtina, kad šiuo atveju teisė į pavadinimą atsiranda ne nuo teisės akto įsigaliojimo, o nuo jo priėmimo.

CK 2.42 straipsnis numato tokias juridinio asmens teisės į pavadinimą gynimo priemones:

---

[85] Latvijoje firmos vardas registruojamas Komerciniame registre vadovaujantis Latvijos komercinio įstatymo 26–33 straipsniais.

1) reikalauti, kad teismas įpareigotų juridinį asmenį nutraukti neteisėtus veiksmus;

2) įpareigoti pakeisti pavadinimą ir atlyginti tais veiksmais padarytą žalą (pvz., patirtą dėl klientų praradimo);

3) jeigu teisės buvo įgytos prisidengiant kito juridinio asmens pavadinimu, reikalauti, kad asmuo perduotų viską, ką gavo prisidengęs ar naudodamas pavadinimą be jo savininko sutikimo.

Teisė į juridinio asmens pavadinimą nuo pažeidimų ginama ne tik CK, bet ir konkurenciją reglamentuojančiomis teisės normomis. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 16 straipsnyje numatytas draudimas ūkio subjektams atlikti bet kuriuos veiksmus, prieštaraujančius ūkinės veiklos sąžiningai praktikai ir geriems papročiams, kai tokie veiksmai gali pakenkti kito ūkio subjekto galimybėms konkuruoti, įskaitant savavališką naudojimą žymens, kuris yra tapatus ar panašus į kito ūkio subjekto pavadinimą[86].

Konkurencijos įstatymo 17 straipsnyje įtvirtinta teisė ūkio subjektui kreiptis į teismą su ieškiniu dėl prekių, jų pakuotės ar kitų priemonių, tiesiogiai susijusių su nesąžiningos konkurencijos vykdymu, konfiskavimo ar sunaikinimo, jeigu kitaip negalima pašalinti pažeidimų.

2.6.6. Juridinio asmens buveinė

Steigimo dokumentuose bei registruojant juridinį asmenį turi būti nurodyta juridinio asmens buveinė. CK 2.49 straipsnis juridinio asmens buveinę sieja su ta vieta, kurioje yra nuolatinis jo valdymo organas, nurodant patalpų, kuriose yra buveinė, adresą. Nuolatiniu valdymo organu reikėtų laikyti tokį valdymo organą, kuris nuolat priima sprendimus juridinio asmens vardu. Vieta, kurioje yra nuolatinis valdymo organas, laikytina tokia vieta, kur valdymo organas dažniausiai dirba, yra jo dokumentai, juridiniam asmeniui būtina informacija.

---

[86] Pažymėtina, kad Lietuvoje galiojusio 1932 m rugpjūčio 3 d. Kovos su nedorąja konkurencija įstatymo 6 str. buvo numatyta, kad: „ Kas verslo reikaluose naudoja vardą, firmą ar kokį ypatingą įmonės pažymėjimą tokiu būdu, kuris gali duoti klientams pagrindo painioti šitą vardą, firmą ar ypatingą įmonės pažymėjimą su tokiu vardu, firma ar ypatingu įmonės pažymėjimu, iš to galima reikalauti, kad nebenaudotų ir pašalintų susidariusią dėl to padėtį. Jei jis žinojo ar turėjo žinoti, kad toks naudojimas gali klaidinti, tai iš jo galima dar reikalauti atlyginti tuo padarytus nuostolius“. Žin., 1932, Nr. 392-2680.

Gali kilti klausimas, kaip bus nustatoma buveinė, jei valdymo organas nesuformuotas, o jo funkcijas atlieka dalyvių susirinkimas[87]. Matyt, šiuo atveju reikėtų taikyti tą pačią taisyklę ir kitam organui, kuris yra atsakingas už juridinio asmens valdymą ir atstovavimą jam turint santykių su trečiaisiais asmenimis ir veikia juridinio asmens vardu be įgaliojimo. Kartais juridinio asmens tikroji buveinė nesutampa su registruota buveine. Kaip sprendžiamas buveinės nustatymo klausimas tokiu atveju? Atsižvelgiant į tai, kad CK 2.49 straipsnio 4 dalyje suformuluota nuostata: „*juridinis asmuo, pakeitęs buveinę, privalo atitinkamai pakeisti steigimo dokumentus ir juos įregistruoti*“ yra imperatyvi norma, galima teigti, kad neleidžiama turėti kitą buveinę nei ta, kuri yra registruota. Tačiau jei taip vis dėlto atsitinka, apsaugant trečiųjų asmenų interesus galioja CK 2.49 straipsnio 2 dalyje nustatyta taisyklė:

> *„Jeigu juridinio asmens buveinė, nurodyta juridinių asmenų registre, steigimo dokumentuose ar sandoryje, ir jo nuolatinio valdymo organo buvimo vieta nesutampa, tai tretieji asmenys nuolatinio valdymo organo buvimo vietą turi teisę laikyti juridinio asmens buveine“.*

Visas susirašinėjimas su juridiniu asmeniu yra laikomas tinkamu, kai jis vyksta juridinio asmens buveinės adresu į nuolatinio valdymo organo buvimo vietą, jeigu juridinis asmuo aiškiai nenurodė kitaip (CK 2.49 str. 3 d.).

Juridinio asmens buveinės nustatymas turi reikšmės juridinio asmens teisminiam bylų nagrinėjimui, juridinio asmens susirašinėjimui, juridinio asmens sudaromiems sandoriams, finansinei atskaitomybei bei mokesčiams, rinkliavoms, kitoms privalomoms įmokoms į valstybės biudžetą atitinkamoje teritorijoje, taip pat nustatant juridinio asmens, įsteigto užsienio valstybėje, padalinių, veikiančių Lietuvoje, teisnumą, bankroto bylų jurisdikciją. CK 1.19 straipsnio 3 dalyje nurodyta:

> *„Nesvarbu, kurioje valstybėje įsteigtas juridinis asmuo ar kita organizacija, jo padalinių civilinis teisnumas nustatomas pagal Lietuvos Respublikos teisę, jeigu Lietuvos Respublikoje yra padalinio buveinė, verslo arba kitos veiklos pagrindinė vieta“.*

---

[87] Pagal CK 2. 82 str. 2 d. atskiras juridinių asmenų teisines formas reglamentuojantys įstatymai gali nustatyti, kad valdymo organas ir dalyvių susirinkimas gali būti vienu juridinio asmens organu.

Buveinės perkėlimas pagal CK 1.19 straipsnio 4 dalį turi įtakos ir juridinių asmenų civiliniam teisnumui, jeigu šie veiksmai atlikti pagal abiejų valstybių teisę. (Iš šios normos turinio darytina išvada, kad galimas juridinio asmens buveinės perkėlimas iš Lietuvos į kitą valstybę, nelikviduojant Lietuvoje įsteigto juridinio asmens, bei juridinio asmens ar kitos organizacijos buveinės iš kitos valstybės perkėlimas į Lietuvą, nesteigiant naujo juridinio asmens ar kitos organizacijos Lietuvoje.) Tačiau specialūs įstatymai numato reikalavimą, kad buveinė būtų Lietuvoje[88].

Pareiškimas dėl veiklos tyrimo vadovaujantis CK 2.126 straipsniu yra paduodamas apygardos teismui pagal juridinio asmens buveinę. Pagal CK 1.22 straipsnio 2 dalį juridinis asmuo ar kita organizacija negali reikalauti pripažinti negaliojančiu savo organo ar kito atstovo, viršijusio kompetenciją (įgaliojimus), sudarytą sandorį, jeigu jų įgaliojimų apribojimai nenustatyti kitos sandorio šalies nuolatinės gyvenamosios ar buveinės valstybės teisėje, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar atsižvelgiant į jos padėtį ar santykius su kita šalimi turėjo žinoti tuos apribojimus.

Finansinės atskaitomybės ir mokesčių mokėjimą su juridinio asmens buveine sieja ir viešosios teisės normos, kuriose nuolatinė buveinė gali būti apibrėžta vadovaujantis ir kitais kriterijais.

2.6.7. Juridinių asmenų registras

Juridiniai asmenys yra steigiami steigėjų valia, tačiau tam, kad galėtų dalyvauti civilinėje apyvartoje, tikrinami jų steigimo dokumentai ir steigimo procesas. Dėl to juridiniai asmenys yra registruojami, išskyrus CK, kitų įstatymų nustatytas išimtis, ir nuo įregistravimo momento jie tampa pripažinti kaip juridiniai asmenys, įgyja teisnumą ir veiksnumą. Juridinių asmenų registravimą reglamentuoja CK 2.59–2.73 straipsniai, kai kurios kitos CK Antrosios knygos normos, Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro įstatymas[89], Juridinių asmenų registro nuostatai bei kiti teisės aktai.

---

[88] Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2 str. 7 d. Žin., 2003, Nr. 123-5574 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[89] Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro įstatymas. Žin., 2001, Nr. 55-1940.

Juridinių asmenų registro tvarkymo įstaiga (registro tvarkytojas) yra įstatymų nustatyta valstybės institucija (CK 2.62 str. 4 d.). Pagal Juridinių asmenų registro įstatymo 3 straipsnį Juridinių asmenų registro steigėja yra Vyriausybė, o Juridinių asmenų registrą tvarko Teisingumo ministerija. Tačiau Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gruodžio 21 d. nutarimo Nr. 1571 „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro įstatymo įgyvendinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 8 d. nutarimo Nr. 742 „Dėl žemės ir kito nekilnojamojo turto kadastro ir registro valstybės įmonės įsteigimo“ dalinio pakeitimo“[90] 4.8 punkte numatyta pareiga nurodytai įmonei užtikrinti Teisingumo ministerijos – Juridinių asmenų registro tvarkytojos funkcijų įgyvendinimą vykdant įstatymų nustatyta tvarka juridinių asmenų registravimą. Juridinis asmuo registruojamas juridinių asmenų registre. Kokia yra juridinių asmenų registro reikšmė? Juridinio asmens įregistravimas juridinių asmenų registre suteikia jam viešą pripažinimą. Juridinių asmenų registras taip pat atlieka ir juridinio asmens duomenų ir dokumentų saugojimo, jų naudojimo, kreditorių interesų apsaugos funkcijas. Kaip anksčiau minėta, atskiruose CK straipsniuose (2.35 str., 2.37 str. 1 d., 2.38 str.) numatyti juridiniai asmenys, kurie nėra registruojami juridinių asmenų registre. Taip pat kitas įstatymas arba įstatymų numatytais atvejais kitas teisės aktas, kuriuo yra įsteigtas viešasis juridinis asmuo, gali nustatyti, kad juridinis asmuo laikomas įsteigtu nuo teisės akto dėl jo įsteigimo įsigaliojimo. Šiais atvejais duomenys, kurie perduodami juridinių asmenų registrui, turi būti nurodyti teisės akte. Tačiau tokių duomenų įtraukimas į juridinių asmenų registrą nesiejamas su juridinio asmens įsteigimo momentu.

CK nustato visų teisinių formų juridiniams asmenims duomenis, kurie turi būti pateikti registruojant juridinį asmenį. Juridinių asmenų registre kaupiami ir jam turi būti pateikti duomenys, nurodyti CK 2.64 ir 2.66 straipsniuose. Kitus papildomus dokumentus bei duo-

[90] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gruodžio 21 d. nutarimas Nr. 1571 „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro įstatymo įgyvendinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 8 d. nutarimo Nr. 742 „Dėl valstybės įmonės Registrų centro įsteigimo“ dalinio pakeitimo“. Žin., 2001, Nr. 108-3933. Žemės ir kito nekilnojamojo turto kadastro ir registro valstybės įmonės pavadinimas nuo 2003 m. balandžio 1 d. pakeistas į valstybės įmonės Registro centrą.

menis gali numatyti tik įstatymai. Šie duomenys taip pat numatyti EEB Pirmojoje Tarybos direktyvoje dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos suvienodinti tokias apsaugos priemones visoje Bendrijoje, reikalauja iš Sutarties 58 straipsnio antrojoje pastraipoje apibrėžtų bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai, koordinavimo[91] ir kitose Europos Sąjungos Tarybos direktyvose. Pažymėtina, kad Europos Sąjungos Tarybos vienuoliktosios bendrovių teisės direktyvos 89/666/EEB dėl reikalavimų pateikti informaciją apie kai kurių bendrovių, kurioms taikoma kitos valstybės narės teisė, padalinius, įsteigtus valstybėje narėje, 2 straipsnio 1 dalies f punktas nustato pareigą, *inter alia,* pateikti informaciją apie *likvidatorių paskyrimą, jų duomenis bei įgaliojimus.* Tačiau CK 2.66 straipsnio 1 dalyje to nėra nustatyta. Tai galėtų būti numatyta įmonių veiklą reglamentuojančiuose arba kituose įstatymuose.

Juridinių asmenų registre esantys duomenys, dokumentai bei kita informacija, pateikta juridinių asmenų registrui apie juridinio asmens veiklą, yra vieša. Pagal CK 2.72 straipsnio 4 dalį juridinių asmenų registro duomenys neatlygintinai teikiami: fiziniams asmenims, kurių duomenys įrašyti registre, teisėtvarkos institucijoms – kiek jų reikia tiesioginėms funkcijoms atlikti, kitiems valstybės registrams ir informacinėms sistemoms – pagal keitimosi duomenimis sutartis. Kitiems asmenims ši informacija teikiama įstatymų, juridinių asmenų registro nuostatų, kitų teisės aktų nustatyta tvarka. Kiekvienas asmuo už užmokestį turi teisę gauti bet kokius registro duomenis, registre saugomų dokumentų ar informacijos kopijas. Užmokestis už juridinių asmenų duomenų bei dokumentų kopijų teikimą neturi viršyti registro administravimo išlaidų. Nemokamai informacija kiekvienam asmeniui teikiama pagal CK 2.71 straipsnio 4 dalį ir Juridinių asmenų registro nuostatų nustatyta tvarka tuo atveju, kai būtina nedelsiant gauti informaciją apie juridinio asmens teisinį statusą ir veiklos apribojimus žodžiu. Tokia laikytina, pavyzdžiui, informacija apie tai, nuo kada juridinis asmuo yra restruktūrizuojamas, likviduojamas, pertvarkomas, bankrutuojantis ir kita.

---

[91] 1968 m. kovo 9 d. Pirmoji Tarybos direktyva 68/151/EEB dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės, siekdamos suvienodinti tokias apsaugos priemones visoje Bendrijoje, reikalauja iš Sutarties 58 str. antrojoje pastraipoje apibrėžtų bendrovių, jų narių ir kitų interesų apsaugai koordinavimo. OJ L 65, 1968 su 2005 m. liepos 15 d. padarytu pakeitimu.

2.6.8. Juridinių asmenų registravimo procedūra

Juridinis asmuo yra registruojamas juridinių asmenų registre, kai pateikiami dokumentai, numatyti CK 2.64 straipsnio 2 dalyje, išskyrus atvejus, kai CK normos ar šio kodekso numatytais atvejais kiti įstatymai nenustato kitaip. Juridiniam asmeniui įregistruoti juridinių asmenų registre turi būti pateikti šie dokumentai:

1) nustatytos formos prašymas įregistruoti juridinį asmenį;

2) juridinio asmens steigimo dokumentai;

3) licencija, jei pagal įstatymus licencija turi būti išduota prieš įsteigiant juridinį asmenį;

4) dokumentai, patvirtinantys registrui pateikiamų duomenų tikrumą ir steigimo dokumentų atitiktį įstatymų reikalavimams, taip pat dokumentai, patvirtinantys, kad juridinį asmenį registruoti galima, nes įstatymuose ar steigimo sandoryje nustatytos prievolės yra įvykdytos ir atsirado įstatymuose ar steigimo dokumentuose numatytos aplinkybės. Registro tvarkytojui teikiamų duomenų tikrumą ir dokumentų atitiktį įstatymų reikalavimams juridinių asmenų registro nuostatų nustatytais atvejais tikrina notaras, Teisingumo ministerija ar registro tvarkytojas;

5) registravimo rinkliavos sumokėjimą patvirtinantis dokumentas, išskyrus atvejus, kai asmuo yra atleistas nuo registravimo rinkliavos;

6) kiti įstatymų nustatyti dokumentai.

Steigėjas ar jo įgaliotas asmuo turi pateikti Teisingumo ministro nustatytos formos prašymą įregistruoti juridinį asmenį. Tokiame prašyme reikia nurodyti duomenis, kurie vadovaujantis teisės aktais turi būti įtraukti į juridinių asmenų registrą. CK nenustato, ar juridinių asmenų registras (valstybės įmonė „Registrų centras“), notaro patvirtintų duomenų tikrumą, steigimo dokumentų atitiktį įstatymams turi tikrinti pakartotinai, ar jis tik turėtų patikrinti, ar numatytais terminais pateikti visi būtini dokumentai, ar pateikti duomenys yra aiškūs. CK taip pat nėra numatyta, kas atlieka teisinį duomenų ir dokumentų tyrimą, kai keičiami juridinio asmens valdymo organų nariai, keičiasi juridinio asmens teisinis statusas, pateikiamos finansinės atskaitomybės ataskaitos.

Juridinis asmuo turi būti įregistruojamas per trisdešimt dienų nuo CK 2.64 straipsnyje ir kituose įstatymuose numatytų dokumentų

pateikimo dienos. CK 2.68 straipsnis numato baigtinį sąrašą pagrindų, kuriems esant gali būti atsisakoma įregistruoti juridinį asmenį, taip pat registruoti juridinio asmens dokumentų ir duomenų pakeitimus. Taip pat numatyta pareiga registro tvarkytojui skirti terminą trūkumams pašalinti tuo atveju, kai yra kliūčių įregistruoti pateiktus registrui dokumentus ar duomenis. Tuo atveju, kai trūkumai nepašalinami, pataisyti dokumentai registro tvarkytojui nepateikiami, juridinių asmenų registro tvarkytojas motyvuotu sprendimu atsisako registruoti juridinį asmenį.

Juridinį asmenį įregistravęs registro tvarkytojas išduoda juridinio asmens pažymėjimą ir juridiniam asmeniui suteikia juridinio asmens kodą. Pažymėjimas yra juridinio asmens dokumentas, patvirtinantis, kad juridinis asmuo yra įregistruotas juridinių asmenų registre. Atsižvelgiant į tai, kad pažymėjimas yra juridinio asmens dokumentas, o pagal CK 2.44 straipsnį juridinio asmens dokumentuose privalo būti nurodyta: juridinio asmens pavadinimas, juridinio asmens teisinė forma, juridinio asmens buveinė, juridinio asmens kodas, registras, kuriame kaupiami ir saugomi duomenys apie juridinį asmenį. Šie duomenys turėtų būti įrašyti juridiniam asmeniui išduodamame pažymėjime.

Kaip matyti iš pateikto duomenų sąrašo, juridinio asmens pažymėjime pateikiama ne visa informacija, reikalinga tretiesiems asmenims. Todėl sudarant sandorius su juridiniu asmeniu juridinių asmenų registre būtina pasidomėti, kas turi teisę sudaryti sandorį juridinio asmens vardu, koks yra juridinio asmens teisinis statusas, ar jis nėra bankrutuojantis, likviduojamas ar restruktūrizuojamas, ar nėra sustabdytas ar panaikintas licencijos (leidimo) galiojimas, kiti apribojimai.

Juridinis asmuo gali būti išregistruojamas iš juridinių asmenų registro tik tuo atveju, kai juridinis asmuo pasibaigia.

2.7. Juridinio asmens steigėjo civilinė atsakomybė pagal juridinio asmens prievoles

CK 2.61 straipsnyje numatyta, kad tam tikras juridinio asmens valdymo organas ar kitas steigimo dokumente numatytas organas gali patvirtinti sandorius, kuriuos juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų sudarė kiti asmenys iki juridinio asmens įsteigimo. Šioje normoje yra

numatyta teisė bet kuriam asmeniui, įskaitant ir steigėją, sudaryti sandorį iki juridinio asmens įsteigimo ir juridinio asmens valdymo ar kito juridinio asmens steigimo dokumente numatyto organo teisė patvirtinti tokį sandorį. Sudarant tokį sandorį turi būti nurodoma, kad jis sudaromas steigiamo juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų. Jei tokia nuoroda nepateikiama, steigėjas ar kitas sandorį sudaręs asmuo ir juridinis asmuo, kurio valdymo organas patvirtino dėl jo interesų sudarytą sandorį, turi solidarią pareigą įvykdyti prievoles. Tuo atveju, jei tokio sandorio vėliau įsteigto juridinio asmens organas nepatvirtina, visos pagal sandorį atsiradusios prievolės tenka sandorį sudariusiam asmeniui. Jeigu tokį sandorį sudarė keli asmenys, juridiniam asmeniui jo nepatvirtinus, visi asmenys pagal atsiradusias prievoles atsako solidariai. Pažymėtina, kad vieno iš solidarių skolininkų nemokumas nedaro įtakos prievolei, nes už nemokų bendraskolį visą prievolę privalo įvykdyti mokus solidarusis bendraskolis. Visais atvejais sudarydamas sandorį asmuo turi veikti vadovaudamasis CK 1.5 straipsnyje numatytais principais: teisingumo, protingumo ir sąžiningumo. Jei šie principai yra pažeisti, juridinis asmuo turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius. CK nenumato termino, per kurį juridinis asmuo turi patvirtinti sandorį, sudarytą iki juridinio asmens įsteigimo.

2.8. Juridinio asmens teisnumas

2.8.1. Teisnumo turinys

Civilinis teisnumas yra vienas iš esminių juridinio asmens požymių. Juridinio asmens teisnumas – tai galėjimas turėti konkrečias civilinių įstatymų numatytas ar jų nedraudžiamas teises ir pareigas. Juridinio asmens veiksnumas – galėjimas savarankiškai, savo veiksmais įgyti teises ir pareigas bei jas įgyvendinti. Juridinio asmens teisnumas atsiranda kartu su veiksnumu, todėl veiksnumo terminas juridinių asmenų atžvilgiu dažniausiai nevartojamas, kartais vietoj jo vartojamas kitas terminas – subjektiškumas, apimantis ir teisnumo, ir veiksnumo sąvokas. Juridinio asmens teisnumas atsiranda įregistravus juridinį asmenį, o kai CK numatytais atvejais registracija nebūtina, nuo juridinio asmens įsteigimo momento. Pagal CK nebėra numatytas privačių

juridinių asmenų teisnumo ribojimas, kuris buvo CK, galiojusiame iki 2001 m. liepos 1 dienos. Šiuo metu CK 2.74 straipsnyje nustatyta, kad privatieji juridiniai asmenys gali turėti ir įgyti bet kokias civilines teises ir pareigas, išskyrus tas, kurioms atsirasti reikalingos tokios fizinio asmens savybės kaip lytis, amžius bei giminystė. Tai reiškia, kad privatus juridinis asmuo gali užsiimti bet kokia komercine ūkine veikla, jos neįvardijęs įstatuose, išskyrus tą veiklą, kurią įstatymai draudžia. (Komercinės ūkinės veiklos apibrėžimų galiojančiuose teisės aktuose nėra, komercine ūkine veikla laikoma tokia veikla, kuria siekiama pelno.) Pavyzdžiui**,** uždaroji akcinė bendrovė gali vykdyti ne tik bet kokią įstatymo neuždraustą komercinę ūkinę veiklą, bei ir užtikrinti savo akcininko prievolę bankui laidavimo sutartimi, nors tokia teisė ir nebūtų numatyta bendrovės įstatuose, jeigu toks užtikrinimas nėra žalingas bendrovei, siekiančiai pelno. Taigi privatieji juridiniai asmenys turi **universalųjį** *(bendrąjį)* **teisnumą**, bet jiems įstatymai nedraudžia numatyti savo steigimo dokumentuose ir draudimą užsiimti atitinkama veiklos rūšimi, pavyzdžiui, tokia veikla, kuri yra pernelyg rizikinga. Tačiau CK draudžia teisės aktuose diskriminacijos tikslais nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas pavieniams juridiniams asmenims.

Viešieji juridiniai asmenys turi specialųjį teisnumą. Jie gali įgyti tik tokias civilines teises ir pareigas, kurios neprieštarauja jų steigimo dokumentams ir veiklos tikslams. Viešųjų juridinių asmenų specialusis teisnumas numatytas CK 2.34 straipsnio 2 dalyje. Jis taip pat nustatomas įstatymuose, reglamentuojančiuose konkrečias juridinių asmenų teisines formas. CK 2.47 straipsnio 2 dalis reikalauja, kad ir steigimo dokumentuose viešųjų juridinių asmenų veiklos tikslai būtų apibūdinti aiškiai ir išsamiai, nurodant veiklos sritį bei rūšį. Viešųjų juridinių asmenų sandoriai, prieštaraujantys jų veiklos tikslams, gali būti pripažįstami negaliojančiais. Kitaip tariant, toks sandoris galioja, kol nėra nugінčytas teisme. Taigi viešųjų juridinių asmenų atžvilgiu yra taikoma *ultra vires* (lot. – aukščiau jėgų) doktrina. Pagal *ultra vires* doktriną kiekvienas juridinio asmens sandoris, nenumatytas jo įstatuose (neatitinkantis jo tikslų), yra *ultra vires* sandoris.

Juridiniams asmenims, neatsižvelgiant į tai, ar jie turi universalųjį, ar specialųjį teisnumą, veiklos sfera (t. y. ir sudaromi sandoriai) gali būti apribota įstatymu nustatant atvejus, kai juridiniai asmenys

gali imtis atitinkamos veiklos tik gavę įstatymų nustatyta tvarka išduotą licenciją. Licencija yra dokumentas, suteikiantis teisę verstis licencijoje nurodyta veikla. Yra licencijuojamos tos komercinės ūkinės veiklos sritys, kurios yra susijusios su padidėjusiu pavojumi žmogaus gyvybei, sveikatai, aplinkai, ginkluotės gamyba ir įsigijimu, taip pat prekėmis ir paslaugomis, kurioms įstatymai gali nustatyti specialią prekių pardavimo ar paslaugų teikimo tvarką. Licencijavimo taisykles tvirtina Vyriausybė arba kita institucija, jei tai numatyta įstatymuose. Taigi ir tuo atveju, kai įstatymas numato, kad atitinkama ministerija turi teisę išduoti licenciją, ministras neturi teisės įsakymu tvirtinti licencijų išdavimo tvarkos, jeigu teisė tvirtinti licencijavimo taisykles nesuteikta įstatymu[92]. Licencijavimo taisyklių turinys nustatytas CK 2.78 straipsnio 2 dalyje. Šio straipsnio 3 dalis leidžia Licencijavimo taisyklėse nurodyti ir kitus reikalavimus bei sąlygas. Tačiau pažymėtina, kad licencijuojamos veiklos rūšys vadovaujantis CK 2.78 straipsnio 1 dalimi nustatomos įstatymu. Todėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 24 d. įsakymas Nr. 297 „Dėl licencijuojamos asmens sveikatos priežiūros veiklos rūšių sąrašo patvirtinimo“[93] neatitiko CK 2.78 straipsnio 1 dalies ir vadovaujantis CK 1.3 straipsnio 3 dalimi neturėjo būti taikomas. Licencija iki CK įsigaliojimo 2001 m. liepos 1 d. buvo išduodama atitinkamam terminui, neretai dvejiems trejiems metams. Pagal CK 2.79 straipsnio 1 dalį licencija yra išduodama neterminuotam laikui. Juridiniam asmeniui teisė pradėti tokią veiklos rūšį, kuri yra licencijuojama, atsiranda nuo licencijos gavimo momento, ir šią teisę jis turi iki to momento, kol licencijos galiojimas nėra sustabdytas ar panaikintas. Licencija išduodama vadovaujantis CK 2.79 straipsniu sumokėjus valstybės rinkliavą, kurios dydis numatytas Vyriausybės nutarimu ir negali viršyti sąnaudų, susidarančių išduodant licenciją bei vykdant licencijuojamos veiklos priežiūrą. Informacija apie licencijos išdavimą, jos galiojimo sustabdymą ir panaikinimą vadovaujantis CK 2.79 straipsniu bei 2.62 straipsnio 3 dalimi turi būti kaupiama juridinių asmenų registre.

---

[92] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2003 m. gegužės 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I(5)–04/2003. Žin., 2003, Nr. 62-2831.

[93] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2002 m. birželio 24 d. įsakymas Nr. 297 „Dėl licencijuojamos asmens sveikatos priežiūros veiklos rūšių sąrašo patvirtinimo“. Žin., 2002, Nr. 66-2730.

2.8.2. Teisnumo apribojimas

Bendrieji civilinės teisės principai – nuosavybės neliečiamumo ir nesikišimo į privačius santykius – atsiskleidžia CK 2.75 straipsnyje. Čia nustatyta, kad juridinių asmenų teisnumas gali būti apribotas tik įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka. Ši norma taikoma visų juridinių asmenų atžvilgiu, įskaitant ir valstybę bei savivaldybes, kai jos veikia kaip civilinės teisės subjektai. Pažymėtina, kad ne tik ribojimo pagrindai, bet ir tvarka turi būti numatyta įstatyme, o ne poįstatyminiuose teisės aktuose. Juridinių asmenų teisnumo ribojimas gali būti taikomas atitinkamai veiklos rūšiai, visiems juridiniams asmenims ar atitinkamai juridinio asmens teisinei formai, arba taikomas atitinkamiems subjektams. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos banko įstatymo[94] 6 straipsnį pinigų emisijos teisę turi tik Lietuvos bankas. Asociacijoms draudžiama steigti juridinį asmenį, kurio civilinė atsakomybė už juridinio asmens prievoles yra neribota, arba būti jo dalyviu. (Asociacijų įstatymo[95] 16 str.). Investicijų įstatymo[96] 8 straipsnis nustato, kur neleidžiamos užsienio investicijos – valstybės saugumo ir gynybos užtikrinimo (išskyrus investicijas iš Lietuvos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus atitinkančių ūkio subjektų, jei tam pritaria Valstybės gynimo taryba) srityse. Galimas ir priešingas teisnumo ribojimo reglamentavimas, kai nustatoma, kokie konkretūs subjektai gali vykdyti atitinkamą veiklą, ir tai reiškia, kad kitiems subjektams tokia veikla draudžiama. Pavyzdžiui, Farmacijos įstatymo[97] 8 straipsnyje nustatyta, kad įvežti iš EEE valstybės neregistruotus vaistinius preparatus ar importuoti iš trečiosios šalies vardinius vaistinius preparatus į Lietuvos Respubliką gali tik juridiniai asmenys, šio įstatymo nustatyta tvarka gavę didmeninio platinimo licenciją.

CK 2.76 straipsnyje įtvirtinta norma draudžia teisės aktuose diskriminacijos tikslais nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas pavieniams juridiniams asmenims. Pavienio juridinio asmens teisnumą gali apriboti tik teismas.

---

[94] Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas. Žin., 1994, Nr. 99-1957; 2001, nr. 28–890 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[95] Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas. Žin., 2004, Nr. 25-745.

[96] Lietuvos Respublikos investicijų įstatymas. Žin., 1999, Nr. 66-2127 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[97] Lietuvos Respublikos farmacijos įstatymas. Žin., 2006, Nr. 78-3056.

Valstybės ar vietos savivaldos institucijoms draudžiama įstatymuose nenumatytais administraciniais metodais reglamentuoti juridinių asmenų veiklą. Išimtis iš šios taisyklės galima tik tuo atveju, kai įstatymų nustatyta tvarka paskelbiama nepaprastoji, karo padėtis ar tam tikra teritorija nelaimės rajonu. Tuomet juridiniai asmenys privalo vykdyti Vyriausybės ar atitinkamos vietos savivaldos institucijos nurodymus. Šiuos atvejus reglamentuoja Karo padėties[98] ir Nepaprastosios padėties įstatymai[99].

2.9. Juridinio asmens organai

2.9.1. Juridinio asmens organo samprata ir jų sudarymas

Juridiniai asmenys įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per savo organus, kurie sudaromi ir veikia pagal įstatymus ir juridinių asmenų steigimo dokumentus. Juridinio asmens organas – tai teisinė kategorija, kuri reiškia asmenį ar asmenų grupę, kuris (kurie) atstovauja juridinio asmens interesams santykiuose su kitais teisės subjektais be specialaus įgaliojimo. Juridinio asmens organai vykdo šias funkcijas: 1) formuoja ir išreiškia juridinio asmens valią, 2) vadovauja juridinio asmens veiklai, 3) veikia juridinio asmens vardu be įgaliojimo. Juridinio asmens organus nustato CK, atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai, taip pat juridinių asmenų steigimo dokumentai. Juridinio asmens struktūra paprastai atsispindi jo steigimo dokumentuose, kai kada įstatymuose. Tačiau kiekvienas juridinis asmuo pagal CK 2.82 straipsnį turi turėti vienasmenį ar kolegialų valdymo organą ir dalyvių susirinkimą, išskyrus įstatymuose ir steigimo dokumentuose numatytas išimtis. Juridinio asmens organai gali būti skiriami ar renkami, kai steigėjas (dalyvis) yra ne vienas. Dalyvių susirinkimas yra aukščiausias juridinio asmens organas, laikytinas sprendimus priimančiu organu. Juridinis asmuo dažniausiai civilines teises ir pareigas įgyja ir įgyvendina per valdymo organus (įstatymų ar steigimo dokumentų nustatytais atvejais juridinis asmuo gali įgyti civilines teises ir pareigas per savo dalyvius).

[98] Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. Žin., 2000, Nr. 52-1482.
[99] Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. Žin., 2002, Nr. 64-2575.

Pagal CK 2.81 straipsnio 4 dalį juridinio asmens valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys, tai reiškia, kad juridinis asmuo įgyvendina civilinį teisinį subjektiškumą per fizinius asmenis. Kitų organų nariais gali būti ir fiziniai, ir juridiniai asmenys. Pagal Akcinių bendrovių įstatymą akcininkų susirinkimą gali sudaryti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys, vadinasi, akcininkų susirinkimas jau vien dėl šios priežasties negali būti laikomas valdymo organu, nors iki 2004 m. sausio 1 d. galiojęs Akcinių bendrovių įstatymas susirinkimą įvardijo kaip aukščiausią valdymo organą. Individualią (personalinę) įmonę sudaro vienas dalyvis – savininkas, kuris kartu gali vykdyti ir valdymo organo funkcijas. Tiek juridinio asmens valdymo organų nariai, tiek juridinio asmens dalyviai įgyja teises ir pareigas ne nuo jų išrinkimo ar paskyrimo dienos, bet nuo duomenų įregistravimo juridinių asmenų registre (CK 2.66 str. 5 d.). Išimtys gali būti nustatytos tik įstatymuose[100]. Todėl labai svarbu visiems asmenims, dalyvaujantiems civilinėje apyvartoje ir sudarantiems sandorius su juridiniais asmenimis, pasitikrinti, ar šių juridinių asmenų valdymo organai turi teisę sudaryti sandorius, ir jeigu turi teisę, tai kokios jų teisių ribos. Pagal CK 2.71 straipsnio 3 dalį iš registro gautame išraše su žyma „išrašas tikras“ esanti informacija turi *prima facie* galią.

2.9.2. Juridinio asmens organų kompetencija ir funkcijos

Juridinių asmenų organų kompetenciją ir funkcijas nustato CK, atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai ir juridinio asmens steigimo dokumentai.

Juridinio asmens dalyvių susirinkimo ir valdymo organų kompetencija yra skirtinga. Juridinio asmens dalyvių susirinkimas yra juridinio asmens organas, kuris sprendžia esminius juridinio asmens veiklos klausimus. Jis dažniausiai sudaro valdymo organus, keičia steigimo dokumentus, tvirtina metinę finansinę atskaitomybę, sprendžia

[100] Tokia išimtimi gali būti laikomos ir CK normos, nustatančios, kad savivaldybės ir tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos yra juridiniai asmenys, vadinasi, jų registracija, taip pat duomenų apie juridinio asmens valdymo organų narius, jų dalyvius, turinčius teisę juridinio asmens vardu sudaryti sandorius, jų teisių ribas nurodyti juridinių asmenų registre neprivaloma, ir tokie valdymo organų nariai įgyja teises ir pareigas nuo to momento, kaip numato viešosios ar kanonų teisės normos.

kitus juridinio asmens veiklos klausimus: įstatinio kapitalo didinimo, mažinimo, juridinio asmens pabaigos ar jo pertvarkymo. Kasdienėje veikloje juridinio asmens dalyvių susirinkimas nedalyvauja arba dalyvauja tik ypatingais atvejais, pavyzdžiui, kai reikia pritarimo sudaryti didelės sumos sandorį ar užtikrinti prievolės įvykdymą.

CK 2.82 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad atskiras juridinių asmenų teisines formas reglamentuojantys įstatymai gali nustatyti, kad valdymo organas ir dalyvių susirinkimas gali būti vienu juridinio asmens organu.

Valdymo organų paskirtis – spręsti kasdienės veiklos klausimus, atstovauti juridiniam asmeniui santykiuose su trečiaisiais asmenimis, įskaitant ir valstybės institucijas, sudaryti sandorius, vykdyti prievoles. Pagal CK 2.82 straipsnio 3 dalį valdymo organas atsako už finansinės atskaitomybės sudarymą, juridinio asmens dalyvių susirinkimo sušaukimą, duomenų ir dokumentų pateikimą juridinių asmenų registrui, pranešimą juridinio asmens dalyviams apie esminius įvykius, turinčius reikšmės juridinio asmens veiklai, juridinio asmens veiklos organizavimą, juridinio asmens dalyvių apskaitą, veiksmus, nurodytus CK 2.4 straipsnio 3 dalyje, jei kitaip nenumatyta atskirų juridinių asmenų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose ar juridinio asmens steigimo dokumentuose. Nurodytos pareigos yra svarbios, ir už jų nevykdymą numatytos sankcijos, pavyzdžiui, metinės finansinės atskaitomybės nepateikimas juridinių asmenų registrui ilgiau nei 24 mėnesius vadovaujantis CK 2.70 straipsnio 1 dalimi ir CK 2.106 straipsnio 4 punktu yra pagrindas inicijuoti juridinio asmens likvidavimą. Pažymėtina, kad Pirmosios Tarybos direktyvos 68/151/EEB 2 straipsnis taip pat numato, kad privalo būti pateiktas kiekvienų finansinių metų balansas ir pelno (nuostolio) ataskaita, bei 6 straipsnis įpareigoja valstybes nares numatyti atitinkamas nuobaudas, kai neatskleidžiamas balansas ir pelno (nuostolio) ataskaita[101].

Kreditoriams, siekiant apginti kreditorių teises ar interesus, taip pat juridinių asmenų dalyviams, kitiems įstatymuose numatytiems asmenims, atitinkamam juridinio asmens valdymo organui CK 2.82

[101] Pareigą teikti finansinę atskaitomybę numato ir Ketvirtoji Tarybos direktyva, 78/660EEB,OJ L 222,1978 bei Septintoji Tarybos direktyva, 83/349/EEB, OJ L193, 1983.

straipsnio 4 dalyje numatyta teisė apskųsti juridinių asmenų organų sprendimus. Ieškinį jie gali pareikšti, kai sprendimas pažeidžia jų teises ar interesus, prieštarauja imperatyviosioms įstatymų normoms, juridinio asmens steigimo dokumentams arba protingumo ar sąžiningumo principams. Tokiems ieškiniams nustatytas sutrumpintas trijų mėnesių ieškinio senaties terminas**.** Ilgesnio termino nustatymas, nors CK leidžia įstatymais nustatyti ir ilgesnį ieškinio senaties terminą, gali neigiamai veikti juridinio asmens veiklą, jo dalyvavimą civilinėje apyvartoje.

Kaip turi veikti juridinio asmens valdymo organo nariai įgyvendindami savo teises, numatyta CK 2.87 straipsnyje. Tai – pareiga veikti sąžiningai ir protingai, būti lojaliam juridiniam asmeniui ir laikytis konfidencialumo, vengti situacijos, kai asmeniniai interesai gali prieštarauti juridinio asmens interesui. Minėtas straipsnis reguliuoja vidinius valdymo organo nario ir juridinio asmens santykius, todėl nustačius atitinkamus pažeidimus tai neturėtų būti pagrindas ginčyti kitus juridinio asmens veiksmus, su trečiaisiais asmenimis sudarytus sandorius. CK 2.87 straipsnio 7 dalyje įtvirtinta juridinio asmens valdymo organo nario atsakomybė už pareigų nevykdymą arba netinkamą vykdymą neatsižvelgiant į kaltės formą, jei įstatymai, steigimo dokumentai ar sutartis nenumato kitaip. Tačiau Darbo kodeksas[102] darbuotojų, kurie dirba pagal darbo sutartis, materialinės atsakomybės sąlygas dauguma atvejų sieja su kaltės forma (tyčia ar neatsargumas), todėl dispozytivi CK 2.87 straipsnio 7 dalies norma taikoma tuo atveju, kai ir atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojančiuose įstatymuose numatyta valdymo organų narių civilinė atsakomybė už jų veiksmais (neveikimu) padarytą žalą neatsižvelgiant į jų kaltę.

Įstatymų, steigimo dokumentų numatytais atvejais juridinis asmuo gali įgyti civilines teises ir pareigas ir per savo dalyvius, nors dalyvis, kaip ir juridinio asmens darbuotojas, nėra laikomas juridinio asmens organu. CK 2.81 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad juridinio asmens dalyviai turi teisę kreiptis į teismą su ieškiniu, prašydami uždrausti juridinio asmens valdymo organams ateityje sudaryti sandorius, prieštaraujančius juridinio asmens veiklos tikslams ar peržengiančius juridinio asmens valdymo organo kompetenciją.

---

[102] Lietuvos Respublikos darbo kodekso 255 str. Žin., 2002, Nr. 64-2569.

Tais atvejais, kai sandoriai sudaryti pažeidžiant privačiojo juridinio asmens valdymo organų kompetenciją, galioja taisyklė, kad tokie sandoriai sukelia prievoles juridiniam asmeniui, išskyrus atvejus, kai įrodoma, jog sudarydamas sandorį trečiasis asmuo žinojo, jog sandorį sudarė šios teisės neturintis juridinio asmens valdymo organas, ar dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėjo to nežinoti.

Anksčiau pateikta taisyklė netaikoma, jeigu nustatytas kiekybinis atstovavimas, t. y. juridinio asmens vardu gali veikti tik keli valdymo organo nariai kartu ar valdymo organo narys ir atstovas kartu, ar valdymo organo narys ir kito organo narys kartu, ar valdymo organo narys ir dalyvis kartu. Kiekybinis atstovavimas turi būti numatytas juridinio asmens steigimo dokumentuose, nurodytas juridinių asmenų registre ir paskelbtas Juridinių asmenų registro nuostatų nustatyta tvarka.

Visiškai priešinga taisyklė suformuluota CK 2.84 straipsnyje dėl sandorių, kuriuos viešojo juridinio asmens valdymo organai sudarė pažeisdami savo kompetenciją:

> „*Sandoriai, kuriuos sudarė viešojo juridinio asmens valdymo organai, pažeisdami savo kompetenciją, nesukelia prievolių juridiniam asmeniui*“.

Viešųjų juridinių asmenų sudaryti sandoriai gali būti pripažįstami negaliojančiais, jeigu šie sandoriai prieštarauja viešųjų juridinių asmenų tikslams. (Sandoris pradeda galioti nuo jo sudarymo tik tuo atveju, jeigu juridinis asmuo vėliau pritaria tokiam sandoriui.) Tokiu atveju atsakomybė numatyta asmeniui, kuris sudarė sandorį pažeisdamas savo kompetenciją ir kurio sudarytam sandoriui juridinis asmuo nepritarė. Šis asmuo privalo atlyginti nuostolius trečiajam asmeniui, jeigu neįrodo, jog trečiasis asmuo sudarydamas sandorį žinojo ar dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėjo nežinoti, jog sandoris sudaromas pažeidžiant juridinio asmens valdymo organo kompetenciją.

Siekiant užtikrinti tinkamą juridinio asmens valdymą CK 2.124–2.131 straipsniuose numatyta teisė prašyti teismo paskirti ekspertus, kurie ištirtų, ar juridinis asmuo, juridinio asmens valdymo organai ar jų nariai veikė tinkamai, o nustačius netinkamą veiklą taikyti vieną iš šių priemonių: panaikinti juridinio asmens organų sprendimus, laikinai sustabdyti juridinio asmens valdymo organų narių įgaliojimus ar pašalinti asmenį iš valdymo organų narių, paskirti laikinus juridinio

asmens valdymo organų narius; leisti nevykdyti tam tikrų steigimo dokumentų nuostatų; įpareigoti pakeisti tam tikras steigimo dokumentų nuostatas; laikinai perduoti juridinio asmens organo nario balsavimo teisę kitam asmeniui; įpareigoti juridinį asmenį atlikti tam tikrus veiksmus ar jų neatlikti; likviduoti juridinį asmenį ar paskirti likvidatorių. Asmenys (akcininkai, ūkinės bendrijos nariai, žemės ūkio bendrovės, kooperatinės bendrovės nariai, kiti juridinio asmens dalyviai), turintys teisę kreiptis į teismą dėl veiklos tyrimo, numatyti CK 2.125 straipsnyje[103]. Tokią teisę taip pat turi prokuroras gindamas viešuosius interesus.

2.10. Juridinio asmens filialai ir atstovybės

Juridinio asmens filialai ir atstovybės yra skirti plėsti juridinio asmens vykdomą veiklos sritį. Nuo kitų juridinio asmens padalinių filialai ir atstovybės skiriasi tuo, kad jie yra registruojami juridinių asmenų registre. Filialai ir atstovybės negali dalyvauti civilinėje apyvartoje savo vardu, nes neturi juridinio asmens teisių ir negali turėti daugiau ar kitokių funkcijų, nei jų turi pats juridinis asmuo. Filialai ir atstovybės vykdo skirtingas funkcijas. Filialas plečia juridinio asmens komercinės ūkinės veiklos teritoriją, jis atlieka visas arba dalį juridinio asmens funkcijų, o atstovybė negali vykdyti visų juridinio asmens funkcijų. Atstovybė turi teisę atstovauti juridinio asmens interesams ir juos ginti ir, kiek su tuo susiję, sudaryti sandorius bei atlikti kitus veiksmus juridinio asmens vardu, vykdyti eksporto ir importo operacijas tik tokiu mastu, kaip tai numatyta CK 2.56 straipsnio 2 dalyje.

2.10.1. Juridinio asmens filialai

Filialas yra steigiamas steigėjo valia tam, kad vykdytų visas arba dalį juridinio asmens funkcijų tam tikroje teritorijoje, pavyzdžiui, AB „Vilniaus banko“ Karoliniškių filialas. CK nenustato reikalavimų filialo steigėjams, vadinasi, filialą gali steigti kiekvienas juridinis asmuo, taip pat ir užsienio juridinis asmuo ar kita organizacija. Šiuo

[103] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–1233/2002.

atveju taikoma CK 1.21 straipsnio 2 dalies norma, numatanti, kad bent vienas iš asmenų, veikiančių atstovybės ar filialo vardu, turi gyventi Lietuvoje. Juridinio asmens filialas yra struktūrinis juridinio asmens padalinys, turintis savo buveinę. Buveinė[104] gali būti ir kitoje vietovėje nei juridinis asmuo. Buveinės turėjimas yra vienas iš esminių filialo požymių.

Filialui juridinis asmuo perduoda atitinkamą turtą, tačiau nuosavybės teise šis turtas priklauso juridiniam asmeniui. Todėl į šį filialui perduotą turtą gali būti nukreipti kreditorių reikalavimai pagal juridinio asmens prievoles neatsižvelgiant į tai, ar skolos yra susijusios su filialo veikla. Taip pat juridinis asmuo atsako pagal filialo prievoles neatsižvelgiant į tai, kad prievolė atsirado filialui.

Filialo veiklai vykdyti nereikalinga pavedimo sutartis ar juridinio asmens įgaliojimas. Filialas veiklą organizuoja pagal juridinio asmens patvirtintus nuostatus. Filialo nuostatuose turi būti nurodyta filialo: pavadinimas, buveinė (adresas), veiklos tikslai, valdymo organas ir jo kompetencija, veiklos laikotarpis, jei jis ribotas, kitos įstatymų ar juridinio asmens nustatytos nuostatos. Kadangi filialas yra tik struktūrinis juridinio asmens padalinys, juridinio asmens nuostatuose vadovaujantis CK 2.54 straipsnio 2 dalimi turi būti nurodyta ir informacija apie filialą įsteigusį juridinį asmenį, nustatyta CK 2.44 straipsnyje, taip pat juridinio asmens valdymo organas, turintis teisę skirti ar atšaukti filialo valdymo organus, priimti sprendimus dėl filialo teisinio statuso. Kituose filialo dokumentuose, kuriuos jis naudoja turėdamas santykių su kitais subjektais (raštuose, sąskaitose, prekybos dokumentuose ir kt.), taip pat turi būti nurodyta informacija apie juridinį asmenį, numatyta CK 2.44 straipsnyje. Tik tuo atveju, jeigu filialo steigėjas yra užsienio juridinis asmuo ar kita organizacija, nebūtina nurodyti pridėtinės vertės mokesčio mokėtojo kodo (CK 2.44 str. 3 d., CK 2.55 str.). Filialas yra registruojamas juridinių asmenų registre ta pačia tvarka kaip ir juridinis asmuo. Taigi nors filialas ir neturi visų juridiniams asmenims būdingų požymių, jis turi buveinę ir gali vykdyti visas ar dalį juridinio asmens funkcijų. Tie veiksmai, kurie tiesiogiai susiję su filialo funkcijomis, gali būti atliekami ir nenurodant juridinio asmens buveinės, o tik filialo buveinę.

[104] Buveinė – tai tam tikra vieta, nurodoma pažymint patalpų adresą.

2.10.2. Juridinio asmens atstovybė

Juridinio asmens atstovybė dalyvauja civilinėje apyvartoje ją sudariusio juridinio asmens vardu, atstovauja jo interesams ir užtikrina jų gynybą. Ji gali sudaryti sandorius, tačiau ji nevykdo komercinės ūkinės veiklos, kurią vykdo juridinis asmuo, išskyrus tuos veiksmus, kurie numatyti CK 2.56 straipsnio 2 dalyje:

> *„Atlikti kitus veiksmus juridinio asmens vardu, vykdyti eksporto ir importo operacijas tik tarp užsienio juridinių asmenų ar kitų organizacijų, įsteigusių atstovybę, arba su ja susijusių įmonių, įstaigų ar organizacijų ir atstovybės“.*

Juridinio asmens atstovybė veikia pagal juridinio asmens patvirtintus nuostatus, kuriuose turi būti nurodyta atstovybės: pavadinimas, buveinė, veiklos tikslai, valdymo organas ir jo kompetencija, veiklos laikotarpis, jei jis ribotas, kitos įstatymų ar juridinio asmens nustatytos nuostatos, informacija apie atstovybę įsteigusį asmenį, juridinio asmens valdymo organas, turintis teisę skirti ar atšaukti atstovybės valdymo organus, priimti sprendimus dėl atstovybės teisinio statuso.

Atstovybės dokumentuose, nurodytuose CK 2.44 straipsnyje, turi būti pateikiama informacija apie juridinį asmenį, išskyrus informaciją apie pridėtinės vertės mokesčio mokėtojo kodą, jei atstovybės steigėjas yra užsienio juridinis asmuo ar kita organizacija.

Kai užsienio juridinis asmuo ar kita organizacija įregistruoja atstovybę, ji privalo informuoti ir juridinių asmenų registrą apie pateiktų registrui juridinio asmens dokumentų ir duomenų pasikeitimus bei apie juridinio asmens teisinį statusą, pateikti juridinio asmens metinės finansinės atskaitomybės, taip pat ir konsoliduotos, dokumentus, jei tokia atskaitomybė būtina pagal įstatymus, taikomus užsienio juridiniam asmeniui ar kitai organizacijai.

Juridinio asmens atstovybė nėra juridinis asmuo, todėl jos atsakomybė analogiška kaip ir juridinio asmens filialo.

2.11. Juridinio asmens reorganizavimas, pertvarkymas ir likvidavimas

Juridiniai asmenys pasibaigia dviem būdais: reorganizavimo arba likvidavimo. Šių būdų skirtumas yra tas, kad reogranizuojant perleidžiamos teisės ir pareigos (prievolės). Teisių ir pareigų (prievolių) perėjimas reiškia, kad iš vieno juridinio asmens teisės ir pareigos (prievolės) perduodamos kitam (kitiems) juridiniam(-s) asmeniui(-ims), kuris(-ie) tęsia reorganizuoto juridinio asmens veiklą. Likviduojant teisės ir pareigos (prievolės) neperduodamos, išskyrus įstatymo numatytus atvejus (CK 6.128 str. 3 d.), ir juridinio asmens veikla nutrūksta. Perduodant teises ir pareigas (prievoles) juridinio asmens veikla ir jo turtas nelikviduojami.

Reorganizavimo institutas žinomas ir kitų valstybių teisės sistemose. Jis vykdomas siekiant efektyvesnių privačiųjų ar viešųjų juridinių asmenų veiklos rezultatų arba reorganizavimas vykdomas vietoj likvidavimo bankroto metu[105]. Tiesa, Lietuvos akcinių bendrovių įstatymas, paskelbtas 1925 m., nenumatė akcininkams teisės reorganizuoti akcinės bendrovės, tačiau kreditorių interesai buvo saugomi, įstatymas numatė pareigą likviduoti akcinę bendrovę „sumažėjus ligi pusės pagrindiniam kapitalui“[106].

CK 2.95 straipsnyje numatyta, kad reorganizavimas – tai juridinio asmens pabaiga be likvidavimo procedūros. Šiuo atveju atsiranda naujas juridinis asmuo (sujungimo būdu), keli nauji juridiniai asmenys (padalijimo būdu) arba vienas ar keli juridiniai asmenys baigia savo veiklą (išdalijimo, prijungimo, sujungimo, padalijimo būdu). Juridinis asmuo pasibaigia nuo jo išregistravimo iš juridinių asmenų registro. Vadinasi, juridinio asmens reorganizavimas ir likvidavimas baigiamas, kai juridinis asmuo išregistruojamas iš juridinių asmenų registro, o nauji juridiniai asmenys įregistruojami juridinių asmenų registre arba pakeičiami duomenys juridinio asmens, kuris tęsia veiklą reorganizavus.

---

[105] Vokietijoje pastaruoju metu reorganizuojamų juridinių asmenų skaičius auga, tačiau likvidavimas išlieka dominuojantis. Bruce Leonard. Insolvency and restructuring. London, 2002.

[106] Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. Žin., 1925 m. sausio 17 d., Nr. 179-1227.

2.11.1. Juridinio asmens reorganizavimas

Teisę priimti sprendimą dėl juridinio asmens reorganizavimo turi juridinio asmens dalyviai ir teismas, kai tai numato įstatymas. Juridinio asmens dalyviai sprendimą dėl juridinio asmens reorganizavimo priima kvalifikuota balsų dauguma, kuri negali būti mažesnė nei 2/3 visų susirinkime dalyvaujančių dalyvių balsų. Konkretų balsų dydį nustato steigimo dokumentai. Juridinio asmens valdymo organui leisti priimti sprendimą dėl juridinio asmens reorganizavimo gali tik juridinis asmuo, prie kurio prijungiamas kitas juridinis asmuo, kai įvykdytos šios trys sąlygos: juridinių asmenų reorganizavimo sąlygos yra paskelbtos, kaip nustatyta CK 2.99 straipsnio 2 dalyje, ne vėliau kaip likus trisdešimčiai dienų iki prijungiamo juridinio asmens dalyvių susirinkimo; kiekvienam juridinio asmens dalyviui suteikta teisė susipažinti su CK 2.96 straipsnio 4 dalyje nurodytais dokumentais; juridinio asmens dalyvis(iai), turintys ne mažiau kaip 1/20 balsų juridinio asmens dalyvių susirinkime, turi teisę reikalauti, kad būtų sušauktas juridinio asmens dalyvių susirinkimas dėl reorganizavimo prijungimo būdu. Vykdant reorganizavimą gali nukentėti kreditoriai, nes jų atžvilgiu egzistuojančios prievolės gali tekti tokiam juridiniam asmeniui, kuris nėra pajėgus jų įvykdyti, todėl būtina atlikti reorganizavimo procedūras taip, kad kreditorius būtų laiku įspėtas apie reorganizavimą, suteikti jam teisę reikalauti nutraukti ar įvykdyti prieš terminą prievolę (pvz., pareikalauti nutraukti nuomos sutartį ir atlaisvinti patalpas), taip pat teisę reikalauti atlyginti nuostolius, kurie susidaro prieš terminą nutraukus sutartį, jei tai numatyta sandoryje ar yra pagrindas manyti, kad prievolės įvykdymas dėl reorganizavimo pasunkės, ir, kreditoriui pareikalavus, juridinis asmuo nesuteikė papildomo prievolių įvykdymo užtikrinimo (pvz., kreditorius gali nerasti kliento, kuriam tomis pačiomis sąlygomis galėtų išnuomoti patalpas). CK 2.101 straipsnyje nustatytas reikalavimas apie reorganizavimo sąlygų sudarymą paskelbti viešai tris kartus ne mažesniais kaip trisdešimties dienų intervalais arba paskelbti viešai vieną kartą ir pranešti visiems juridinio asmens kreditoriams raštu. Todėl reorganizuojant labai svarbu tinkamai įvykdyti visus reikalavimus, numatytus CK. Įgyvendinant šiuos reikalavimus visą reorganizavimą galima suskirstyti į tokius etapus:

1) reorganizavimo sąlygų (CK 2.99 str.), tarpinės finansinės at-

skaitomybės, naujai steigiamų juridinių asmenų steigimo dokumentų projektų parengimas (CK 2.96 str. 4 d.);

2) reorganizavimo sąlygų pateikimas reikiamą kvalifikaciją turinčiam nepriklausomam ekspertui ir jo įvertinimo gavimas (CK 2.100 str.);

3) viešas reorganizavimo sąlygų paskelbimas (CK 2.101 str. 1 d.) ir jų pateikimas juridinių asmenų registrui (CK 2.99 str. 2 d.);

4) rašytinio pranešimo apie visus esminius pasikeitimus, įvykusius numačius reorganizavimo sąlygas (CK 2.96 str. 5 d.), parengimas ir pateikimas juridinių asmenų dalyviams;

5) juridinio asmens dalyvių susirinkimo sušaukimas, sprendimo dėl juridinio asmens reorganizavimo priėmimas, reorganizavimo sąlygų patvirtinimas, steigimo dokumentų priėmimas arba pakeitimas (CK 2.96 str. 3–4 d.);

6) dokumentų pateikimas juridinių asmenų registrui dėl reorganizuojamo juridinio asmens išbraukimo iš juridinių asmenų registro (CK 2.95 str. 3 d.).

CK nenumato, kad turi būti sudaromas priėmimo-perdavimo aktas, kuriame būtų nurodytos visos teisės ir prievolės, kurios pereina konkrečiam juridiniam asmeniui. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad CK 2.99 straipsnio 1 dalies 3 punkte yra nustatytas reikalavimas numatyti juridinio asmens reorganizavimo sąlygose reorganizuojamo juridinio asmens dalyvio tapimo tęsiančio veiklą po reorganizavimo juridinio asmens dalyviu sąlygas bei to paties straipsnio 4 punkte reikalavimas numatyti momentą, nuo kurio pasibaigiančio juridinio asmens teisės ir pareigos pereina tęsiančiam veiklą po reorganizavimo juridiniam asmeniui, tikslinga būtų apsaugant kreditorių interesus ir siekiant išvengti ginčų ateityje sudaryti priėmimo-perdavimo aktą, kuriame aiškiai būtų nurodytos, kurios teisės ir pareigos (prievolės) pereina konkrečiam juridiniam asmeniui. Šio akto projektas galėtų būti pateikiamas kreditoriams susipažinti kartu su CK 2.96 straipsnio 4 dalyje numatytais dokumentais.

CK 2.102 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad visi reorganizuojant dalyvavę juridiniai asmenys solidariai atsako tuo atveju, kai teismo sprendimu juridinio asmens reorganizavimas pripažįstamas negaliojančiu. CK 2.98 straipsnis taip pat numato, kad pasibaigus reorganizuojamam juridiniam asmeniui, kurio dalyviai pagal įstatymus ar

juridinio asmens steigimo dokumentus atsako pagal juridinio asmens prievoles, nepaisant reorganizavimo sąlygų, pasibaigusio reorganizuoto juridinio asmens dalyviai trejus metus yra subsidiariai atsakingi pagal pasibaigusio juridinio asmens prievoles, atsiradusias iki teisių ir pareigų perėjimo tęsiančiam veiklą juridiniam asmeniui[107]. Juridinio asmens dalyvis nėra atleidžiamas nuo atsakomybės šiuo atveju ir tuomet, kai jis netampa reorganizavus tęsiančio veiklą juridinio asmens dalyviu.

CK 2.97 straipsnis numato du reorganizavimo būdus: jungimo ir skaidymo. Kiekvienas iš šių būdų yra skirstomas dar į du būdus. Jungimo būdas skirstomas į prijungimą (vieno ar daugiau juridinių asmenų prijungimą prie kito juridinio asmens) ir sujungimą (dviejų ar daugiau juridinių asmenų susivienijimą į naują juridinį asmenį). Prijungimo atveju visos reorganizuojamo juridinio asmens teisės ir pareigos pereina juridiniam asmeniui, prie kurio prijungiamas vienas ar keli juridiniai asmenys. Sujungimo atveju visos reorganizuotų juridinių asmenų teisės ir pareigos pereina naujam juridiniam asmeniui, į kurį susivienija du ar daugiau juridinių asmenų. Skaidymo būdas gali būti vykdomas išdalijimo būdu – tai reorganizuojamo juridinio asmens teisių ir pareigų išdalijimas kitiems veikiantiems juridiniams asmenims. Padalijimo būdas – tai vieno reorganizuojamo juridinio asmens pagrindu įsteigimas dviejų ar daugiau juridinių asmenų, kuriems tam tikromis dalimis pereina reorganizuoto juridinio asmens teisės ir pareigos. Vykdant juridinių asmenų sujungimą ir padalijimą įsteigiami nauji juridiniai asmenys, o prijungiant ir išdalijant nauji juridiniai asmenys nėra įsteigiami.

Civiliniame kodekse numatyti atvejai, kai reorganizavimas neleidžiamas. CK 2.97 straipsnio 8 dalis draudžia reorganizuoti juridinį asmenį, kuris yra likviduojamas ne juridinio asmens dalyvių sprendimu (CK 2.106 str. 2–4 d., 2.106 str. 6,7 d.), taip pat kai bent vienam juridinio asmens dalyviui perduota dalis likviduojamo juridinio asmens turto.

CK numato, kad juridinių asmenų reorganizavimo ypatumus gali numatyti ir atskiras juridinių asmenų teisines formas reglamen-

[107] „Subsidiariai“ reiškia, kad atsako pagal prievoles tuomet, kai nepakanka juridinio asmens turto.

tuojantys įstatymai (CK 2.97 str. 9 d.), tačiau reorganizavimo ypatumai neturėtų reikšti naujų, kitokių nei numatyta CK, materialinių teisės normų įvedimo.

2.11.2. Juridinių asmenų pertvarkymas

Pertvarkymas – tai naujas institutas CK. (Iki naujojo CK įsigaliojimo pertvarkymas buvo laikomas vienu iš reorganizavimo būdų.) Pertvarkymo esmė yra ta, kad vykdant pertvarkymą juridinis asmuo nepasibaigia. Tai tik juridinio asmens teisinės formos pakeitimas, kai naujos teisinės formos juridinis asmuo perima visas pertvarkytojo juridinio asmens teises ir pareigas. Tokios pat pertvarkymo teisinės pasekmės numatytos ir Prancūzijos civiliniame kodekse[108]. Pertvarkymas skiriasi nuo reorganizavimo tuo, kad reorganizavime dalyvauja mažiausiai du juridiniai asmenys ir sprendimą dėl reorganizavimo priima kiekvieno reorganizuojamo juridinio asmens dalyviai, o pertvarkymo atveju yra pertvarkomas tas pats juridinis asmuo, kai kvalifikuota balsų dauguma, ne mažesne nei 2/3 visų susirinkimo dalyvių balsų, juridinio asmens dalyvių susirinkime buvo pritarta juridinio asmens pertvarkymui. Pertvarkytos naujos teisinės formos juridinio asmens steigimo dokumentai, kiti dėl pertvarkymo pakeisti duomenys pateikiami įregistruoti juridinių asmenų registre. Naujos teisinės formos steigimo dokumentai juridinių asmenų registre įregistruojami ir juridinio asmens duomenys pakeičiami, kai sudaryti naujos teisinės formos juridinio asmens valdymo organai, sudarytas pertvarkomos įmonės balansas, įvykdytos kitos teisės aktuose nustatytos sąlygos ir juridinių asmenų registrui pateikti CK numatyti dokumentai. Siekiant apginti kreditorių interesus CK 2.104 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad pertvarkomo juridinio asmens dalyviai, kurie atsako pagal juridinio asmens prievoles, nepaisant pasirinktos naujos juridinio asmens teisinės formos, trejus metus yra subsidiariai atsakingi pagal pertvarkomo juridinio asmens prievoles, atsiradusias iki naujos teisinės formos juridinio asmens įregistravimo juridinių asmenų registre.

---

[108] Pagal Prancūzijos CK 1844–3 str. reguliarus bendrijos (bendrovės, įmonės) pertvarkymas į kitos formos bendriją , kaip ir bendrijos veiklos pratęsimas ar kitas jos įstatus atitinkantis pakeitimas, nereiškia naujo juridinio asmens sukūrimo. Code Civil. Paris, 2004.

Pertvarkymo ypatumus gali numatyti ir atskiras juridinių asmenų teisines formas reglamentuojantys įstatymai (CK 2.104 str. 5 d.). Atsižvelgiant į tai, kad CK nenumato, į kokią naują juridinio asmens teisinę formą juridinis asmuo gali būti pertvarkomas (numatytas tik vienas draudimas: viešasis juridinis asmuo, išskyrus valstybės ir savivaldybės įmones, negali būti pertvarkomas į privatųjį juridinį asmenį), todėl anksčiau minėtuose įstatymuose gali būti nurodyta, į kokias teisines formas juridinis asmuo gali būti pertvarkomas. Individualių įmonių įstatyme numatyta, kad individuali įmonė gali būti pertvarkoma į akcinę bendrovę, uždarąją akcinę bendrovę, viešąją įstaigą[109]. Kai kurie įstatymai, reglamentuojantys viešuosius juridinius asmenis, draudžia pertvarkymą, pavyzdžiui, Labdaros ir paramos fondų įstatymo 16 straipsnyje nustatyta, kad fondas negali būti pertvarkytas į politinę partiją ar politinę organizaciją.

Pertvarkymas gali būti pripažintas negaliojančiu, esant baigtiniam aplinkybių skaičiui, nurodytam CK 2.102 straipsnyje.

Įstatymai gali numatyti aplinkybes, kuriomis juridinis asmuo privalo pakeisti teisinę formą, ir jei per įstatyme nustatytą terminą, kuris negali būti trumpesnis nei devyni mėnesiai, juridinio asmens dalyviai nepriima sprendimo pakeisti juridinio asmens formą, laikoma, kad juridinio asmens teisinė forma yra pakeista ir juridinis asmuo veikia pagal steigimo dokumentus tiek, kiek jie neprieštarauja įstatymams, reglamentuojantiems juridinių asmenų, turinčių teisinę formą, į kurią juridinis asmuo privalėjo persitvarkyti, veiklą (CK 2.105 str.). Pavyzdžiui, pagal Aukštojo mokslo įstatymo[110] 67 straipsnio 5 dalį per vienerius metus nuo šio įstatymo įsigaliojimo juridinio asmens teises turintys valstybinių universitetų padaliniai, įsteigti iki įsigaliojant CK, turi būti reorganizuoti arba pertvarkyti. Mokslų ir studijų įstatymo[111] 9 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad atitinkamoms institucijoms nustačius, kad valstybės mokslinių tyrimų įstaigos veikla neatitinka Vyriausybės nustatytų reikalavimų, sprendžiama dėl mokslinių tyrimų įstaigos pabaigos ar pertvarkymo. Tiesa, nurodyti įstatymai nenumato, į

[109] Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas. Žin., 2003, Nr. 112-4991.

[110] Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas. Žin., 2000, Nr. 27-715 (2002 m. liepos 12 d. redakcija).

[111] Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. Žin., 2002, Nr. 68-2758, su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

kokią konkrečią juridinio asmens teisinę formą juridinis asmuo turi būti pertvarkomas, todėl šiuo atveju neatsiranda ir pasekmės, numatytos CK 2.105 straipsnio 2 dalyje.

2.11.3. Juridinio asmens likvidavimas

Likvidavimas gali būti savanoriškas, kai sprendimą nutraukti juridinio asmens veiklą priima juridinio asmens dalyviai, ir priverstinis. Pagrindų sąrašas, kuriems esant juridinio asmens veikla nutraukiama, yra baigtinis. Pagal CK 2.106 straipsnį teismas ar kreditorių susirinkimas priima sprendimą likviduoti bankrutavusį juridinį asmenį. Teismas taip pat gali priimti sprendimą likviduoti juridinį asmenį šiais atvejais: 1) jeigu ekspertų ataskaitoje nurodyta, kad juridinio asmens (juridinio asmens valdymo organų ar jų narių) veikla yra netinkama (CK 2.131 str.); 2) jeigu likvidavimą inicijuoja registro tvarkytojas vadovaudamasis CK 2.70 straipsniu; 3) jeigu teismas pripažįsta juridinio asmens įsteigimą neteisėtu pagal CK 2.114 straipsnį. Kiti du juridinio asmens priverstiniai likvidavimo pagrindai yra susiję su laikotarpio, kuriam buvo įsteigtas juridinis asmuo, pabaiga bei dalyvių skaičiaus sumažėjimu mažiau nei įstatymų leidžiamas minimumas, jeigu juridinio asmens dalyvis per šešis mėnesius po tokio sumažėjimo nenutaria juridinio asmens reorganizuoti ar pertvarkyti. Visi subjektai pagal CK 2.108 straipsnį: juridinių asmenų dalyviai, kreditorių susirinkimas, juridinių asmenų registro tvarkytojas, teismas, priėmę sprendimą likviduoti juridinį asmenį, privalo paskirti likvidatorių. Ši taisyklė su išlyga taikoma juridinių asmenų dalyviams, kurie gali ir neskirti likvidatoriaus, jeigu steigimo dokumentai ar įstatymai numato kitokias likvidatoriaus skyrimo taisykles. Likvidatoriaus paskyrimo momentą reikėtų sieti su CK 2.66 straipsnio 1 ir 5 dalimis. Nurodyto straipsnio 1 dalyje numatyta, kad juridinių asmenų registre, be ko kita, turi būti numatyta ir juridinio asmens valdymo organų nariai, dalyviai, turintys teisę juridinio asmens vardu sudaryti sandorius, jų teisių ribos, juridinio asmens teisinis statusas, o CK 2.66 straipnio 5 dalis numato, kad anksčiau išvardyti duomenys įsigalioja tik įregistruoti juridinių asmenų registre. Taigi likvidatoriaus paskyrimo momentas yra anksčiau nu-

rodytų duomenų įregistravimas juridinių asmenų registre. Paskyrus likvidatorių, juridinio asmens valdymo organai netenka įgaliojimų, juridinio asmens dalyvių kompetencija dėl sandorių sudarymo taip pat pereina likvidatoriui. CK 2.108 straipsnio numatytais atvejais juridinio asmens likvidatorius perima juridinio asmens valdymo organų teises ir pareigas įsigaliojus sprendimui dėl juridinio asmens likvidavimo.

Siekiant apginti kreditorių interesus asmuo, priėmęs sprendimą likviduoti juridinį asmenį, Juridinių asmenų registro nuostatų nustatyta tvarka turi apie tai viešai paskelbti tris kartus ne mažesniais kaip trisdešimt dienų intervalais arba paskelbti viešai vieną kartą ir pranešti raštu visiems kreditoriams. CK 2.112 straipnio 2 dalis taip pat numato pareigą pranešti juridinių asmenų registrui ne vėliau kaip pirmą viešo paskelbimo dieną. Tačiau CK nenustato, kad nuo pranešimo įregistravimo juridinių asmenų registre dienos (CK 2.66 str. 5 d.) juridinis asmuo įgyja likviduojamo juridinio asmens statusą. Todėl duomenų apie juridinio asmens teisinio statuso pakeitimą įsigaliojimą sieti su įregistravimu juridinių asmenų registre galima tik tuo atveju, jei tai būtų nustatyta atskiras juridinių asmenų teisines formas reglamentuojančiuose įstatymuose. Toks reglamentavimas tikslingas apsaugant kitų asmenų teises ir interesus.

Likvidavimo laikotarpiu juridinis asmuo egzistuoja kaip civilinės teisės subjektas, kurį valdo likvidatorius ar likvidavimo komisija. Likvidatorius turi nustatyti, koks yra juridinio asmens turtas, jo teisės ir prievolės, įvykdyti sandorius, pareikšti reikalavimus juridinio asmens skolininkams, taip pat sudaryti sandorius, kurie yra susiję su juridinio asmens veiklos nutraukimu arba kurie numatyti sprendime likviduoti juridinį asmenį, padalyti turtą kreditoriams pagal sudarytą likviduojamo juridinio asmens kreditorių reikalavimų tenkinimo eilę, įstatymų nustatytais atvejais likusį turtą atsiskaičius su kreditoriais perduoti dalyviui (dalyviams). Atsakomybę už kreditorių teisių pažeidimą numato ir viešosios teisės, pavyzdžiui, Administracinių teisės pažeidimų kodekso 50–6 straipsnio, normos[112].

[112] Pagal šį straipsnį už įmonių ir įstaigų kreditorių teisių pažeidimą įmonių ir įstaigų administracijų vadovams ar administratoriams numatyta nuo penkių tūkstančių iki dešimties tūkstančių litų bauda.

2.12. Juridinio asmens bankrotas

Bankroto instituto kilmė. Bankroto[113] (nemokumo)[114] institutas jau seniai žinomas įvairiose valstybėse. Plėtojant prekinius, rinkos santykius, jis kito. Daugumoje valstybių XVI–XVII a., o Lietuvoje iki XX a. bankrotas buvo laikomas sunkiu nusikaltimu. Bausmės buvo įvairios – nuo turto konfiskavimo iki laisvės bei teisės verstis prekyba atėmimo.

Šiuo metu nemokumas (bankrotas) yra privatinės teisės dalykas. Tik skolininkų apgaulingi, nesąžiningi ir kt. panašūs veiksmai gali būti kvalifikuojami kaip nusikaltimas (tyčinis bankrotas).

Bankroto paskirtis. Rinkos ekonomikoje bankrotas yra neišvengiamas reiškinys. Pažymėtina, kad bankrotas atlieka ne tik įmonės eliminavimo iš ekonominio gyvenimo, bet ir skatinamąją – įmonės verslo pertvarkymo funkciją, kuri gali būti naudinga vartotojui. Kita vertus, jis sukelia ir neigiamas socialines bei kitas nepageidaujamas pasekmes. Todėl įstatymų leidėjai stengiasi bankroto santykius reglamentuoti taip, kad, esant galimybei, būtų galima išsaugoti asmens veiklą.

Todėl labai svarbu laiku nustatyti bankroto bylos iškėlimo pagrindus ir bankroto procedūras reglamentuoti taip, kad kuo mažesnius nuostolius patirtų visi procese dalyvaujantys asmenys: kreditoriai, savininkai, darbuotojai, verslo partneriai.

Bankroto procesas. Bankroto proceso tikslas – maksimalus kolektyvinis kreditorių reikalavimų patenkinimas, kuris atliekamas sukaupus nemokaus skolininko turtą, jį priverstinai parduodant, likviduojant asmenį, kai jis yra juridinis asmuo, ar nutraukiant fizinio asmens verslą.

---

[113] Žodis „bankrotas“ kilęs iš italų kalbos ir yra sudarytas iš dviejų žodžių: *banco* – suolas, prekystalis, biuras, bankas ir *rotta* – sudaužytas, sulaužytas. Italų-lietuvių kalbų žodynas. Dizionaro Italiano–Lituano. Vilnius, 1993.

[114] Nemokumas suprantamas kaip skolininko absoliutus negalėjimas sumokėti skolas dabar ir ateityje. Pagal Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 2 str. įmonės nemokumas apibrėžiamas įmonės būsena, kai ji neatsiskaito su kreditoriumi(-iais) praėjus trims mėnesiams po termino, nustatyto teisės aktų, taip pat kreditoriaus ir įmonės sutartyse įsipareigojimams įvykdyti, arba praėjus tokiam pat terminui po kreditoriaus(-ių) reikalavimų įvykdyti įsipareigojimus, jeigu sutartyse terminas nebuvo nustatytas, ir pradelsti įmonės įsipareigojimai(skolos) viršija pusę į jos balansą įrašyto turto vertės.

Bankroto procedūrą, vykdytą iki XX a. pradžios, galima santykinai suskirstyti į šiuos elementus: skolininkas nušalinamas nuo turto valdymo; paskiriamas įgaliotas asmuo valdyti turtą; sustabdomas kreditorių reikalavimų tenkinimas; patikrinami bankrutuojančio asmens galiojantys sandoriai; kreditoriai pareiškia reikalavimus; sukaupiamas visas turtas; nustatomi kreditorių reikalavimai ir jų tenkinimo eilė; pardavus visą bankroto proceso metu sukauptą skolininko turtą, patenkinami kreditorių reikalavimai. Šios procedūros baigtis – įmonės likvidavimas. Pritaikius tokį bankroto modelį reikėjo likviduoti ir JAV geležinkelio kompaniją, nors JAV ekonomikai geležinkelis buvo gyvybiškai svarbus. Tuomet bankroto proceso reglamentavime atsirado reabilituojančios nuostatos, kurios buvo skirtos padėti įmonėms, turinčioms finansinių sunkumų, išsaugoti verslą.

Nemokumas ir bankrotas. Taigi nemokumo santykiai buvo reguliuojami siekiant išsaugotas prekių gamintoją, paslaugų teikėją, darbdavį, sumažinti socialines neigiamas pasekmes. Buvo sudaromos sąlygos skolininkui likviduoti dalį savo skolų, pertvarkyti veiklą, atkurti finansinį pajėgumą. Kai pasiseka atkurti įmonės mokumą, padidėja tikimybė ir kreditoriams atgauti skolas. Šiuos santykius Lietuvoje reguliuoja specialus Įmonių restruktūrizavimo įstatymas[115], kuris pakeitė anksčiau galiojusius teisės aktus dėl sanavimo procedūrų.Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas restruktūrizavimo bylos iškėlimo galimybę sieja su teismo nutarties dėl bankroto bylos iškėlimo nebuvimu ir įrodymu, kad yra reali galimybė atkurti įmonės mokumą[116], taip pat būtina sąlyga, kad įmonė nebūtų nutraukusi veiklos.

Lietuvoje bankroto ir su juo susijusius santykius reglamentuojančios normos yra keliuose įstatymuose: Lietuvos Respublikos civiliniame bei Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksuose, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto[117] ir Įmonių restruktūrizavimo įstatymuose, taip pat atsakomybė už kreditorių teisių pažeidimą numatyta Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse, o už skolininko nesąžiningumą ir nusikalstamą bankrotą laisvės atėmi-

---

[115] Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas. Žin., 2001, Nr. 31-1012 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[116] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–94/2003.

[117] Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. Žin., 1992, Nr. 29-843; 1997, Nr. 64-1500; 2001, Nr. 31-1010.

mą numato Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas[118]. Lietuvos Respublikos garantinio fondo įstatymas reglamentuoja atitinkamų išmokų skyrimą bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių darbuotojams, kai darbdavys jiems yra įsiskolinęs[119].

Pažymėtina, kad pagal CK atitinkamų teisių ir pareigų įgijimas, pasikeitimas asmeniui tapus nemokiu ne visuomet yra siejamas tik su bankroto bylos iškėlimo faktu, kaip antai, CK 6.345 str.2 d., CK 6.753 str. 3 d.[120]ir kt.; kai kuriais atvejais nemokumas ir bankrotas tiesiogiai yra įvardijamos kaip atskiroms, savarankiškoms santykių grupėms apibūdinti skirtos sąvokos, pavyzdžiui, CK 6.35 str 4 d., CK 6.961 str. 2 d.[121]

Nemokumas nėra siejamas vien tik su bankrotu ir pagal Darbo kodeksą bei kai kuriuos viešajai teisei prisikriamus įstatymus.

Bankroto bylos iškėlimas. Bankroto bylos iškėlimas Lietuvoje kol kas galimas tik atitinkamiems juridiniams asmenims, kurie nurodyti Įmonių bankroto įstatyme. Kai kuriose valstybėse bankrotas gali būti keliamas visiems juridiniams asmenims,[122] o kai kurių valstybių

---

[118] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 208 str. numato atsakomybę tam, kas dėl savo sunkios ekonominės padėties ar nemokumo, kai akivaizdžiai grėsė bankrotas, neturėdamas galimybės patenkinti visų kreditorių reikalavimų, patenkino tik vieno ar keleto iš jų reikalavimus arba užtikrino vieno ar kelių kreditorių reikalavimus ir dėl to padarė turtinės žalos likusiems kreditoriams arba paslėpė, iššvaistė, perleido, pervedė į užsienį ar nepateisinamai pigiai pardavė turtą, kuris galėjo būti pateiktas skoloms padengti, ir dėl to padarė turtinės žalos kreditoriams. Taip pat numatyta atsakomybė tam, kas sąmoningai blogai valdydamas įmonę nulėmė jos bankrotą ir dėl to padarė didelę turtinę žalą kreditoriams.

[119] Lietuvos Respublikos garantinio fondo įstatymas. Žin., 2000, Nr. 82-2478.

[120]CK 6345 str. 2 d. – Kai pirkėjas tampa nemokus, pardavėjas negali išreikalauti daiktų, už kuriuos nesumokėta, jeigu per protingą terminą pirkėjo administratorius pasiūlo sumokėti kainą ar pateikia šios prievolės įvykdymo užtikrinimą), CK 6.753 str. 3 d. – jei kelionės organizatorius dėl savo nemokumo ar kitų priežasčių negali tinkamai įvykdyti sutarties, jis privalo imtis priemonių, kad jo pareigas perimtų kitas asmuo.

[121] CK 6.35 str. 4 d. – skolininkas praranda su terminu susijusias lengvatas, kai jis tampa nemokus, bankrutuoja arba be kreditoriaus sutikimo sumažina ar sunaikina pateiktą prievolės įvykdymo užtikrinimą, taip pat, kai skolininkas neįvykdo sąlygų, su kuriomis siejamas lengvatų suteikimas; CK–6.961 str. 2 d. išeškoti pagal patikėtojo kreditorių iškinius iš turto, perduoto patikėjimo teise, draudžiama, išskyrus atvejus, kai patikėtojui iškeliama bankroto byla ar jis tampa nemokus. Iškėlus patikėtojui bankroto bylą ar jam tapus nemokiam, turto patikėjimo teisė baigiasi, o turtas turi būti grąžintas patikėtojui.

[122] Tokios normos numatytos Austrijos 1914 m. bankroto akte, Švedijos 1987 m. bankroto akte. Bruce Leonard. Insolvency and Restructuring 2003. London, 2002, p. 22, 258. Pažymėtina, kad Austrijos Aukščiausiasis Teismas nustatė, kad ir savivaldybėms gali būti taikomos bankroto procedūros.

įstatymai numato galimybę kelti bankroto bylą ir fiziniams asmenims. Šiuo atveju bankroto byla gali būti keliama fiziniam asmeniui, neturinčiam individualios įmonės, fiziniam asmeniui, turinčiam individualią įmonę, ir fiziniam asmeniui – valstiečio ūkiui esant įstatymo numatytoms sąlygoms. Sąlygas, kurioms esant bankroto byla gali būti keliama fiziniam asmeniui, kitų valstybių įstatymai dažniausiai sieja su nustatymu atitinkamo termino, per kurį fizinis asmuo neįvykdo savo įsipareigojimų, bei su atitinkama įsipareigojimų nustatyta minimalia suma (prievolės dydis), kuri viršija jam priklausantį turtą.

Lietuvoje, didėjant fizinių asmenų paskolų skaičiui, ir nemažai gyventojų daliai gaunant tik minimalias pajamas, darant įtaką atitinkamiems ekonominiams veiksniams, didėja rizika, kad visi paskolos gavėjai galės grąžinti paskolas sutartyte nustatytais terminais, todėl, siekiant patenkinti kreditorių reikalavimus, išvengti neigiamų ekonominių, socialinių padarinių, iškils būtinybė priimti fizinių asmenų bankroto įstatymą.

Įmonių bankroto įstatymas numato, kad bankroto ypatumus gali nustatyti ir kiti įstatymai. Tokie ypatumai yra numatyti keliuose įstatymuose, pavyzdžiui bankų ir draudimo įmonių veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose[123].

Bankroto ir restruktūrizavimo bylos teismingos apygardos teismams. Pagal Įmonių bankroto įstatymą pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo įmonei *turi teisę* pateikti: kreditorius(-iai), savininkas(-ai), įmonės administracijos vadovas, iškėlimo, esant bent vienai iš šių sąlygų: įmonė laiku nemoka darbo užmokesčio ir su darbo santykiais susijusių išmokų; įmonė laiku nemoka už gautas prekes, atliktus darbus (paslaugas), negrąžina kreditų ir nevykdo kitų sandoriais prisiimtų turtinių įsipareigojimų; įmonė laiku nemoka įstatymų nustatytų mokesčių, kitų privalomų įmokų ir (arba) priteistų sumų; įmonė viešai paskelbia ar kitaip praneša kreditoriui (-iams), kad negali arba neketina vykdyti įsipareigojimų; įmonė neturi turto ar pajamų, iš kurių galėjo būti išieškomos skolos ir dėl šios priežasties antstolis grąžino vykdomuosius dokumentus.

---

[123] Lietuvos Respublikos bankų įstatymas. Žin., 2004., Nr. 54-1832 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais; Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas. Žin., 2003, Nr. 94-4246 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

Pareiškimo pateikimas teismui bei bankroto bylos iškėlimas yra siejamas su atitinkamu įstatyme nustatytu *laikotarpiu* (iki 3 mėnesių), kurio pradžia yra pasibaigęs terminas, kai skolininkas neįvykdė įsipareigojimų kreditoriui ir/arba įmonės *nemokumu* – įstatyme nustatyto santykio tarp pradelstų įmonės įsipareigojimų ir viso įmonės turto vertės (kai įsipareigojimai viršija pusę į įmonės balansą įrašyto turto vertės).

Pareiškimą teismui dėl bankroto bylos bylos iškėlimo *privalo* pateikti teismui ir likviduojamos įmonės likvidatorius, kai išaiškėja, kad likviduojama įmonė negalės įvykdyti visų savo įsipareigojimų. Įmonės vadovas bei savininkas *privalo* pateikti pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo, kai įmonė negali atsiskaityti su kreditoriumi (kreditoriais), ir jis (jie) nesikreipė į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo arba įmonė yra viešai paskelbusi ar kitaip pranešusi, kad kreditoriui (kreditoriams), kad negali arba neketina vykdyti įsipareigojimų.

Teisinės pasekmės, iškėlus bankroto bylą. Įsiteisėjus teismo nutarčiai iškelti bankroto bylą, atsiranda šios pasekmės: teisė valdyti, naudoti bankrutuojančios įmonės turtą ir juo disponuoti suteikiama tik administratoriui[124]. Įmonės valdymo organai privalo perduoti administratoriui įmonės turtą pagal finansinę atskaitomybę ir visus dokumentus per teismo nustatytus terminus. Paminėtina, kad ir tais atvejais, kai įmonės turtas neatskirtas nuo įmoninko ar jos narių turto savininkas (savininkai) per tuos pačius terminus privalo pateikti administratoriui viso turimo turto sąrašą, įskaitant ir esančio bendra jungtine nuosavybe.

Įmonės valdymo organai netenka įgaliojimų ir su jais bei įmonės darbuotojais minėtame įstatyme nustatytais terminais yra nutraukiamos darbo sutartys. Darbuotojų, su kuriais bus sudarytos terminuotos darbo sutartys dirbti įmonės bankroto proceso metu, skaičių pagal pareigybes nustato kreditorių susirinkimas.

Įmonė gali verstis ūkine komercine veikla, jeigu ji mažina dėl bankroto patiriamus kreditorių nuostolius. Teismas kreditorių prašymu gali nustatyti įmonės ūkinės komercinės veiklos ir disponavimo įmonės turtu, kurį be teismo leidimo draudžiama parduoti, išnuomoti, įkeisti, juo laiduoti, garantuoti kitų subjektų prievolių įvykdymą ar kitaip jį perleisti (perduoti), apribojimus.

---

[124] Administratorius – tai teismo paskirtas fizinis ar juridinis asmuo, turintis teisę teikti bankroto administravimo paslaugas.

Siekiant užtikrinti vienodą kreditorių apsaugą yra draudžiama vykdyti visas finansines prievoles, neįvykdytas iki bankroto bylos iškėlimo; nutraukiamas netesybų ir palūkanų už visas įmonės prievoles, tarp jų ir išmokų, susijusių su darbo santykiais, pavėluotą mokėjimą, skaičiavimas. Tačiau tais atvejais, kai įmonė vykdo komercinę veiklą ir dėl to atsiranda mokesčių ir kitų privalomų įmokų, įmonė mokesčius ir kitas įmokas moka. Siekiant teisingai patenkinti visų kreditorių reikalavimus CPK nustatyta, kad nagrinėjant bylą, kurioje atsakovui yra pareikšti turtiniai reikalavimai, kai jam iškeliama bankroto ar restruktūrizavimo byla. Tokia byla yra perduodama bankroto ar restruktūrizavimo bylą nagrinėjančiam teismui. Šiam teismui yra persiunčiami ir vykdomieji dokumentai, antstoliui sustabdžius vykdomąją bylą dėl bankroto bylos iškėlimo skolininkui. Bankroto bylą nagrinėjančiam teismui yra perduodami ir kreditoriaus civiliniai ieškiniai, pateikti nagrinėjamose baudžiamosiose bylose.

Kreditoriai. Įmonės savininkai. Kreditoriai gali priimti sprendimą įstatymo nustatytais atvejais vykdyti bankroto procedūras ne teismo tvarka. Iškėlus bankroto bylą, kreditoriui per teismo nustatytą laikotarpį turi teisę perduoti administratoriui savo reikalavimus, kreiptis į teismą dėl tyčinio bankroto nustatymo, dalyvauti kreditorių susirinkimuose ir ginti savo interesus. Kreditorių susirinkimas turi teisę spręsti klausimą dėl įmonės ūkinės komercinės veiklos tęstinumo, nustatyti administravimo išlaidas, įskaitant ir administratoriaus atlyginimą, priimti nutarimą dėl taikos sutarties sudarymo, siūlyti teismui taikyti įmonei likvidavimo procedūrą ir kita.

Įmonės savininkams Įmonių bankroto įstatymas nenumato aktyvaus dalyvavimo valdant bankrutuojančią įmonę. Numatyta tik teisė savininkui ar jo atstovui gauti informaciją apie bankroto bylos eigą ir teisė dalyvauti kreditorių susirinkime.

Įmonės likvidavimas. Teismui priėmus nutartį patvirtinti kreditorių reikalavimus, bankroto bylą galima baigti taikos sutartimi arba įmonės likvidavimu. Jeigu per trijų mėnesių terminą nuo nutarties patvirtinti kreditorių reikalavimus įsiteisėjimo dienos nesudaroma taikos sutartis, kreditorių susirinkimas neprašo šio termino pratęsti, teismas priima nutartį likviduoti įmonę dėl bankroto. Likvidavimo procedūras vykdo bankrutuojančios įmonės administratorius. Likvidavimo procedūra negali trukti ilgiau kaip 24 mėnesius nuo teismo nutarties

pripažinti įmonę bankrutavusia įsiteisėjimo dienos (šios normos vykdymas paspartins bankroto procedūras Lietuvoje – kai kuriais atvejais jos vykdavo ilgiau nei penkerius metus). Administratorius organizuoja įmonės turto pardavimą viešose varžytinėse ar turto perdavimą kreditoriams. Pirmiausia tenkinami įkeitimu ir (arba) hipoteka užtikrinti reikalavimai iš įkeisto turto. Likusios lėšos skiriamos kitų kreditorių reikalavimams tenkinti pagal nustatytą kreditorių reikalavimų tenkinimo eilę ir tvarką, numatytą Įmonių bankroto įstatyme. Jeigu nepasiseka įmonės turto parduoti ir yra likę nepatenkintų kreditorių reikalavimų, turto nenori perimti kreditoriai, kreditoriai sprendžia dėl turto likimo (nurašyti, sunaikinti, panaudoti ar kt.).

Administratorius įstatymų nustatyta tvarka sutvarko pavojingas gyventojams ir aplinkai atliekas, grąžina bankrutavusios įmonės savininkui(ams), valstybės ar savivaldybės įmonės steigėjui turtą, likusį atsiskaičius su kreditoriais, pateikia teismui likvidavimo balansą ir likusio turto grąžinimo, nurašymo arba perdavimo aktus. Teismas priima sprendimą dėl juridinio asmens pabaigos. Įsiteisėjus teismo sprendimui dėl juridinio asmens pabaigos, taip pat kreditorių susirinkimui priėmus sprendimą dėl juridinio asmens pabaigos, kai bankroto procedūros vykdomos ne teismo tvarka, juridinių asmenų registrui pateikiami dokumentai išregistruoti juridinį asmenį Juridinių asmenų registro nuostatų nustatyta tvarka. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką juridinio asmens registracija ar jos panaikinimas sukelia civilinius teisinius padarinius. Todėl ginčai, susiję su juridnių asmenų registracija ar jos panaikinimu, nagrinėtini bendrosios kompetencijos teisme[125].

Europos Sąjungos teisė. Darbuotojų apsaugai skirta Tarybos direktyva, priimta 1980 m. spalio 20 d., dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su darbuotojų apsauga jų darbdaviui tapus nemokiam, suderinimo[126].

Tarybos reglamentas dėl nemokumo bylų, priimtas 2000 m. gegužės 29 d., įsigaliojo 2002 m gegužės 31 d. su vėlesniais pakeitimais ir papildymais yra nuo Lietuvos įstojimo į ES dienos tiesiogiai taikomas

[125] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K-3-512/2002.
[126] Reikšmingos Europos Teisingumo Teismo bylos C-81/5, C-188/03.

ir Lietuvai keliant nemokumo (bankroto ar restruktūrizavimo) bylas, nesvarbu, ar skolininkas yra fizinis, ar juridinis asmuo, prekybininkas ar individualus asmuo. Vienas iš reglamento tikslų – siekti padidinti tarpvalstybines pasekmes sukeliančių bankroto bylų veiksmingumą[127].

Pažymėtina, kad minėtas Tarybos 2000 m. gegužės 29 d. reglamentas netaikomas draudimo įmonėms ir kitoms finansinėms institucijoms.Draudimo įmonių reorganizavimui ir likvidavimui yra skirta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001 m. kovo 19 d. Ši direktyva taikoma likvidavimo procedūroms nepriklausomai nuo to, ar tos procedūros pradedamos dėl nemokumo, ar jos yra savanoriškos, ar priverstinės. Šią direktyvą valstybės narės turėjo įgyvendinti iki 2003 m. balandžio 20 d.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokie juridiniai asmenys steigiami pareikštine tvarka?
2. Kokia *ultra vires* doktrinos esmė?
3. Ar gali juridinis asmuo būti individualios įmonės steigėju?
4. Kokiais būdais ginama teisė į pavadinimą?
5. Kodėl ne visiems juridiniams asmenims Lietuvoje keliama bankroto byla?
6. Kokių teisių netenka bankrutuojanti įmonė?
7. Kada galima iškelti bankroto bylą nenustačius, ar neįvykdyti įsipareigojimai viršija juridinio asmens turto vertę?
8. Ar pakanka įstatymuose nustatytų teisių bankrutuojančio juridinio asmens savininkams (dalininkams)?
9. Kodėl atskiri įstatymai atitinkamiems juridiniams asmenims nustato ypatumus vykdant bankroto procedūras?
10. Kokie yra restruktūrizavimo ir bankroto bylos skirtumai?

[127] Svarbios ETT išnagrinėtos bylos Nr. C-294/02, C-1/04, C-341/04.

3 poskyris.
PRIVATIEJI JURIDINIAI ASMENYS

3.1. Privačiųjų juridinių asmenų samprata

Juridinių asmenų registro duomenimis, iki 2006 metų liepos mėnesio juridinių asmenų registre buvo užregistruota 135061 privatus juridinis asmuo. Pagrindinis juridinių asmenų skirstymo į viešuosius ir privačiuosius kriterijus yra steigėjų interesas. Privatieji juridiniai asmenys yra tokie, kurių tikslas – tenkinti privačius steigėjų interesus. Vis dėlto privačiųjų ir viešųjų interesų atskyrimas nėra toks paprastas kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Sąvokoje „viešasis interesas“ slypi tam tikras prieštaravimas: „intereso“ sąvokoje slypi individualistinis elementas, nes „interesas“ iš esmės nusako tai, ko geidžia įvairūs žmonės, o sąvoka „viešasis“ nurodo į tam tikrą kolektyvinę visumą[128]. Kai kurie mokslininkai mano, kad toks viešojo intereso svarbos iškėlimas yra nepagrįstas, nes kiekvienas interesas, kuris yra legalus, yra ir „viešas“. Vytauto Didžiojo universiteto ordinarinis profesorius P. Leonas 1931 m. savo knygoje „Teisės enciklopedija“ teigia, jog „interesų turi tik atskiri asmenys, nes tik jie yra realios visuomenės dalys“. Viešasis interesas yra privačių interesų sujungimas, ir todėl galima pasakyti, kad teisė saugoja tik atskirų žmonių interesus[129].

Egzistuoja ir priešinga nuomonė, paneigianti grynai privataus intereso egzistavimą. Jeigu laikysimės pozicijos, jog asmuo yra pirmesnis nei valstybė, jog valstybė egzistuoja ir veikia žmogaus labui, atskiro žmogaus atžvilgiu vykstantys procesai, pavyzdžiui, teisingumo vykdymas, konkrečios teisinės problemos sprendimas gali būti laikomi nebe privačiu to žmogaus interesu, bet iš esmės – viešu interesu[130].

---

[128] *Lane J. E.* Viešasis sektorius, 2001. P. 18.

[129] *Leonas P.* Teisės enciklopedija. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931. – Vilnius, 1995. P. 157. Fotogr. leid.

[130] *Žilinskas D.* Ar lipsime į medį iš viršaus? Kai kurie probleminiai Lietuvos administracinės teisės sampratos klausimai // Justitia, 2000. Nr. 1. P. 35–37.

Taigi ir tie interesai, kurie tradiciškai būtų vadinami „privačiais“, patektų į „viešųjų interesų“ apsaugos sritį.

Nepretenduodami į galutinį šios mokslinės problemos sprendimą, pateiksime privataus intereso apibrėžimą, paremtą naudos kriterijumi. Mūsų nuomone, to pakanka, kad būtų galima atriboti privačiuosius ir viešuosius juridinius asmenis. Sąvoka **„privatūs interesai“ reiškia bet kokią materialią naudą (pelno dalies, turto prieaugio, paslaugų, galimybių padidinimą ir pan.), kurią gauna ar siekia gauti privatūs asmenys – juridinio asmens steigėjai arba dalyviai.**

Privačiųjų juridinių asmenų **teisinės formos** reglamentavimas pasižymi tam tikromis ypatybėmis: 1) jiems būdingas bendrasis teisnumas, tai reiškia, kad jie gali turėti ir įgyti bet kokias civilines teises ir pareigas, išskyrus tas, kurioms atsirasti reikalingos tokios fizinio asmens savybės kaip lytis, amžius bei giminystė (CK 2.74 str.), todėl steigimo dokumentuose privačių juridinių asmenų veiklos tikslai gali būti apibūdinti labai plačiai (pvz., pelno siekimas, prekyba, gamyba ir kt.); 2) sandoriai, kuriuos sudarė privataus juridinio asmens organai, pažeisdami savo kompetenciją, sukelia prievoles juridiniam asmeniui (CK 1.82 str. 1 d. ir CK 2.83 str. 1 d.), t. y. netaikomas *ultra vires* principas.

Privačiųjų juridinių asmenų teisnumas negali būti apribotas kitaip, kaip tik įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka. Draudžiama teisės aktuose diskriminacijos tikslais nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas pavieniams juridiniams asmenims, o pavienio juridinio asmens teisnumą galima apriboti tik teismo sprendimu. Tačiau skirtingo teisnumo nustatymas tam tikros rūšies juridiniams asmenims, pavyzdžiui, įstatymų nustatyti draudimai tam tikros rūšies juridiniams asmenims užsiimti tam tikra komercine ūkine veikla, nelaikoma diskriminaciniu teisnumo apribojimu.

Veiklos licencijavimas. Įstatymų nustatytas tam tikros veiklos licencijavimas taip pat laikytinas juridinių asmenų teisnumo apribojimu, pagrįstu vartotojų teisių bei kitų viešųjų interesų apsaugos siekiu. Licencija – tai administracinis aktas, suteikiantis teisę juridiniam asmeniui verstis licencijoje nustatyta veikla. Licencija paprastai neatskiriama nuo juridinio asmens, t. y. teisės, kurios įgyjamos pagal leidimus (licencijas), gali būti parduotos ar kitaip perduotos kitam subjektui tik tuo atveju, jeigu tokio perdavimo galimybė numatyta įstatymuose ar leidime (licencijoje). Tik įstatymų leidėjas gali nustatyti veiklos

sritis, kuriose juridiniai asmenys gali veikti tik turėdami licenciją (leidimą). Kiekvienai įstatymų nustatytai licencijuojamai veiklos rūšiai (pvz., kredito įstaigų, draudimo įstaigų, finansinė veikla) Vyriausybė tvirtina licencijavimo taisykles. Licencija išduodama, jei yra įvykdytos licencijavimo taisyklėse nustatytos sąlygos, neterminuotam laikui arba motyvuotas atsisakymas išduoti licenciją. Informacija apie licencijos išdavimą, jos galiojimo sustabdymą ir panaikinimą kaupiama juridinių asmenų registre. Beje, juridinio asmens steigėjai steigimo dokumentuose gali numatyti juridinio asmens veiklos ar sandorių sudarymo apribojimus, tačiau tai nėra teisnumo, o tik juridinio asmens organų kompetencijos apribojimas. Taigi asmuo, siekiantis verstis komercine ūkine veikla, gali pradėti verslą savarankiškai ar pasitelkdamas verslo partnerius, pasirinkdamas įvairias teisines verslo organizavimo formas.

Teisės aktuose ir literatūroje dažnai vartojamos sąvokos: įmonė, verslininkas bei komercinė ūkinė veikla, kurios yra svarbios norint atskleisti mūsų analizuojamą temą.

Įmonė. Įmonės terminas vartojamas dviem prasmėmis – **subjekto ir objekto**. Įmonė kaip subjektas – tai savo firmos vardą turintis ūkinis vienetas, įsteigtas įstatymų nustatyta tvarka tam tikrai komercinei ūkinei veiklai, pavyzdžiui, individuali įmonė, uždaroji akcinė bendrovė, žemės ūkio bendrovė ir kt. Įmonę kaip teisės objektą sudaro medžiaginių – daiktinių, finansinių ir nematerialių aktyvų, jos teisių ir pareigų kompleksas[131].

Verslininkas pagal CK 2.4 straipsnį yra fizinis asmuo, kuris įstatymų nustatyta tvarka verčiasi komercine ūkine veikla, nesteigdamas juridinio asmens. Pavyzdžiui verslininko sąvoka naudojama CK 2.176 straipsnyje, reglamentuojančiame prokūros steigimą, bei CK 6.161 straipsnyje dėl viešųjų sutarčių. Verslininko sąvoka pabrėžia civilinės teisės subjekto veiklos pobūdį, pagal kurį visi subjektai skirstomi į verslininkus ir vartotojus.

Komercinė ūkinė veikla. Komercinei ūkinei veiklai būdingi keli požymiai: 1) ji pasižymi tęstinumu, nuolatiniu pobūdžiu; 2) jai būdingas savarankiškumas, t. y. veikimas savo vardu ir savo rizika; 3) ji pasi-

[131] Plačiau apie įmonės sampratą žiūrėti: *Kiršienė J., Kerutis K.* Verslo perleidimas akcijų ir įmonės pardavimo būdu: teisinio reglamentavimo ir praktikos lyginamoji analizė // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius, 2006. T. 3(81).

žymi atlygintinumu, t. y. ja siekiama pelno. Tai reiškia, kad komercine ūkine veikla galima verstis steigiant juridinį asmenį – įmonę arba fizinis asmuo įstatyme numatytų rūšių komercine ūkine veikla gali verstis nesteigdamas įmonės, o įstatymų nustatyta tvarka gavęs verslo liudijimą arba kitokiu būdu įteisinęs savo komercinę ūkinę veiklą.

Valstybės institucijos neturi teisės tvarkyti įmonių reikalų ar įstatymuose nenumatytais administraciniais metodais reguliuoti jų ūkinę veiklą, tačiau verslininkai, tarp jų asmenys, kurie verčiasi profesine veikla (pvz., auditoriai, advokatai, gydytojai, notarai ir kt.), privalo tvarkyti komercinės ūkinės veiklos apskaitą ir visus su ja susijusius oficialius dokumentus taip, kad „kiekvienas turintis teisinį interesą asmuo“ (ši sąvoka aiškinama siaurai ir apima tik teisėsaugos ir kontrolės institucijas: policiją, prokuratūrą, valstybinę mokesčių inspekciją, muitinę ir kt. pagal jų kompetenciją) bet kada galėtų gauti visapusišką informaciją apie įmonės turtines teises ir pareigas. Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka neįregistravus įmonės komercine ūkine veikla įmonės vardu užsiimti draudžiama, o asmenų pajamas, gautas iš komercinės ūkinės veiklos neteisėtai naudojantis įmonės vardu, valstybinės mokesčių inspekcijos per teismą išieško į biudžetą (ATPK 172(11) str.).

3.2. Privačiųjų juridinių asmenų rūšys

Privačiuosius juridinius asmenis galima skirstyti į 1) **pelno siekiančius** juridinius asmenis – įmones ir 2) **pelno nesiekiančius** privačiuosius juridinius asmenis, pavyzdžiui, daugiabučių namų savininkų bendrijos. Nors paprastai ne pelno organizacijos priskiriamos prie viešųjų juridinių asmenų, tačiau daugiabučių namų savininkų bendrijos turi esminį privačiųjų juridinių asmenų požymį – tenkina privačius jos narių interesus.

Prie privačiųjų juridinių asmenų priskirtinos šių rūšių **įmonės**: individualios įmonės, tikrosios ir komanditinės ūkinės bendrijos, akcinės bendrovės, uždarosios akcinės bendrovės, žemės ūkio bendrovės ir kooperatinės bendrovės. Įmonės skirstomos į **ribotos** ir **neribotos** civilinės atsakomybės juridinius asmenis. Ši klasifikacija aptarta viename iš šio vadovėlio skyrių.

3.3. Neribotos civilinės atsakomybės juridiniai asmenys

3.3.1. Individualios įmonės

Individuali įmonė (toliau – IĮ) yra privatus neribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, nuosavybės teise priklausantis vienam fiziniam asmeniui. Individualių įmonių steigimą, veiklą ir likvidavimą reglamentuoja Individualių įmonių įstatymas, CK ir IĮ steigimo dokumentai[132]. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2001 m. balandžio 11 d. nutartyje individualią įmonę įvardijo kaip neinkorporuotą įmonę, kuri asocijuojasi su fizinio asmens – komersanto, verslininko individualia komercine ūkine veikla[133].

IĮ privalo turėti firmos vardą, kuriame nurodomi jos teisinę formą nusakantys žodžiai „individuali įmonė“ arba „IĮ“. Individualios įmonės vienas svarbiausių steigimo ir veiklos dokumentų yra *nuostatai*, kuriuos reikia registruoti Juridinių asmenų registre. Nuostatus pasirašo įmonės savininkas, o jų atitiktį teisės aktų reikalavimams tvirtina notaras.

Individualios įmonės organai yra savininkas ir vadovas. Individualios įmonės savininku gali būti tik vienas fizinis asmuo, kuris nėra kitos individualios įmonės savininkas. Savininkas laikomas individualios įmonės vadovu, tačiau savininkas gali nuspręsti individualios įmonės vadovu paskirti kitą asmenį, jei tai numatyta individualios įmonės nuostatuose. Apie individualios įmonės vadovo paskyrimą per 5 dienas turi būti pranešta Juridinių asmenų registrui. Individualios įmonės vadovas įmonės vardu sudaro sandorius, veikia įmonės vardu kituose santykiuose trečiaisiais asmenimis, yra atsakingas už kasdieninį įmonės veiklos organizavimą bei kitų teisės aktuose numatytų prievolių vykdymą.

Kitaip nei anksčiau, kai individualios įmonės *turtas* nebuvo atskirtas nuo jos savininko turto, teisės aktai numato, jog *turtas individualiai įmonei priklauso nuosavybes teise*. Įstatymas numato supapras-

---

[132] Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas, 2003 m. lapkričio 6 d. Nr. IX–1805. Žin., 2003. Nr. 112–4991.

[133] Teismas pareiškė nuomonę, kad komersantas, verslininkas yra fizinis asmuo, o ne individuali (personalinė) įmonė. Pati įmonė šiuo atveju yra tik fizinio asmens verslo teisinė forma, tam tikra fizinio asmens komercinė ūkinė veikla.

tintą pinigų ir kito turto judėjimo tarp įmonės ir jos savininko tvarką. Įmonės savininkas turi teisę paimti įmonės kasoje esančius pinigus savo poreikiams kaip avansu išmokamą pelną, taip pat paimti arba perduoti individualiai įmonei turtą, surašydamas ir pasirašydamas pinigų arba kito turto perdavimo (arba paėmimo) dokumentus, kurie privalo turėti IĮ įstatyme nurodytus rekvizitus. Kita vertus, ši supaprastinta turto perdavimo įmonei tvarka taikoma tada kai turtas priklauso savininkui asmeninės nuosavybės teise. Jeigu turtas priklauso savininkui bendrosios jungtinės nuosavybės teise, jis gali būti perduodamas individualiai įmonei patikėjimo teise, jeigu sutuoktiniai nesusitaria kitaip. Beje, IĮ ir iš jos veiklos gaunamos pajamos pripažįstamos sutuoktinių bendrąja jungtine nuosavybe, jeigu verslu abu sutuoktiniai pradėjo verstis sudarę santuoką, tačiau jei IĮ nuosavybės teise priklausė vienam sutuoktiniui iki santuokos sudarymo, bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė yra iš įmonės veiklos gautos pajamos ir įmonės vertės padidėjimas sudarius santuoką.

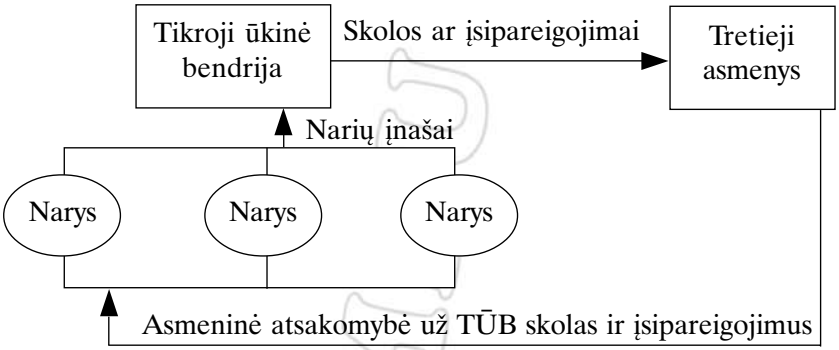
IĮ yra *neribotos civilinės atsakomybės* juridinis asmuo, todėl už IĮ prievoles įmonės savininkas atsako savo turtu subsidiariai. Beje, 2004 m. birželio 22 d. nutartyje, priimtoje išplėstinės teisėjų kolegijos civ. byloje Nr. 3K-7-308/2004, LAT teismas pasisakė, jog kai individuali (personalinė) įmonė likviduojama dėl bankroto ir tos įmonės savininkas neturi turto, į kurį gali būti nukreiptas išieškojimas tenkinant šios įmonės kreditorių reikalavimus, laikytina, jog šios įmonės savininko (dalyvio) prievolės prieš įmonės kreditorius pasibaigia (CK 6.128 str. 3 d.).

Nepaisant to, kad Individualios įmonės, kaip verslo organizavimo įrankio, pranašumai yra tai, kad įstatymai nereikalauja jokio minimalaus pradinio kapitalo, be to, IĮ gali tvarkyti supaprastintą buhalterinę apskaitą, IĮ savininkas gali dirbti savo įmonėje pats vienas arba padedamas šeimos narių ir jam nebūtina įdarbinti kitų darbuotojų, sudaryti su jais darbo sutartis, atsižvelgiant į Valstybinio socialinio draudimo įstatymo nuostatas, įpareigojančias IĮ savininkus draustis ne tik bazinei pensijai, bet ir papildomai pensijos daliai, taip pat pelno ir gyventojų pajamų įstatymų nustatytas prievoles, IĮ teisinės formos nevertintume kaip labai patrauklios formos smulkiam verslui vykdyti, tuo labiau kad Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas numato itin plačias fizinių asmenų galimybes užsiimti individualia veikla nesteigiant įmonės.

3.3.2.Ūkinės bendrijos

3.3.2.1. Ūkinės bendrijos samprata ir paskirtis

Ūkinė bendrija yra privatus neribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, įsteigtas kelių fizinių ar (ir) juridinių asmenų jungtinės veiklos sutartimi vykdyti komercinę ūkinę veiklą (žr. 1 pav.). Tikrųjų ir komanditinių (pasitikėjimo) ūkinių bendrijų steigimą, veiklą ir likvidavimą reglamentuoja CK, Ūkinių bendrijų įstatymas (toliau tekste – ŪBĮ) bei jungtinės veiklos, taip pat komanditoriaus sutartis.

1 pav.

Ūkinė bendrija gali būti dviejų teisinių formų (rūšių): tikroji ūkinė bendrija (toliau tekste – TŪB) ir komanditinė (pasitikėjimo) ūkinė bendrija (toliau tekste – KŪB).

Bendrijoje turi būti ne mažiau kaip du ir ne daugiau kaip dvidešimt narių (KŪB ne mažiau kaip trys). Norint priimti naują tikrąjį narį būtinas visų bendrijos tikrųjų narių pritarimas. Be to, bendrijos nariais gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys.

Narių įneštas turtas bei produkcija, gauta užsiimant bendra veikla, pajamos ir vaisiai yra bendrijos nuosavybė. Bendrijoms draudžiama išleisti vertybinių popierių. Jos gali skolinti tik nuosavo kapitalo lėšas, taip pat skolintis piniginių lėšų.

Ūkinės bendrijos kaip verslo organizavimo įrankio pranašumai yra šie: 1) ūkinei bendrijai nebūtina įdarbinti darbuotojus pagal dar-

bo sutartis, joje jungtinės veiklos sutarties pagrindu gali dirbti ūkinės bendrijos tikrieji nariai; 2) ūkinė bendrija gali tvarkyti supaprastintą buhalterinę apskaitą; 3) įstatymai nereglamentuoja ūkinės bendrijos minimalaus nuosavo kapitalo. Ūkinė bendrija yra neribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, nario mirtis, likvidavimas, jungtinės veiklos sutarties atsisakymas ir kt. gali būti pagrindas bendriją likviduoti. Dėl šių priežasčių įstatymais labai apribotos nario išstojimo iš bendrijos galimybės.

3.3.2.2. Ūkinės bendrijos steigimas

Steigiant bendriją tarp steigėjų, kurie įregistravus bendriją tampa tikraisiais nariais, pasirašoma jungtinės veiklos sutartis. Ji gali būti terminuota, sudaryta tam tikram jungtinės veiklos tikslui, arba neterminuota. CK 2.47 straipsnis ir ŪBĮ įvardija nuostatas, kurios turi būti nurodytos jungtinės veiklos sutartyje, tačiau nariai gali susitarti ir dėl kitokių įstatymui neprieštaraujančių nuostatų. Bendrosios jungtinės veiklos sutartį pasirašo kiekvienas steigiamos bendrijos narys. Sutartis tvirtinama notariškai. Partnerių įnašai, kuriais pripažįstama visa, kas įnešta į bendrijos veiklą – pinigai, kitoks turtas, profesinės ir kitos žinios, įgūdžiai, dalykinė reputacija ir dalykiniai ryšiai, visų partnerių susitarimu įvertinami pinigais ir sudaro bendrijos nuosavą kapitalą. Įstatymai nereglamentuoja bendrijos minimalaus nuosavo kapitalo dydžio. Bendrija turi savo pavadinimą (firmos vardą), kuriame turi būti jos teisinę formą nusakantys žodžiai „tikroji ūkinė bendrija“ arba „komandinė ūkinė bendrija“ (KŪB).

3.3.2.3. Ūkinės bendrijos narių turtinės teisės

Bendrijos dalyvių įnašai priklauso bendrijai.

Iš bendrijos tikrojo nario įnašo negali būti išieškoma pagal jo kreditorių reikalavimus, tačiau nario kreditoriai turi teisę reikalauti atidalyti nario dalį iš bendro turto pagal atidalijimo iš bendrosios dalinės nuosavybės taisykles (CK 6.977).

Pelnas, gautas iš jungtinės veiklos, paskirstomas nariams proporcingai kiekvieno jų indėlio į bendrą veiklą vertei, jeigu ko kita

nenustato jungtinės veiklos sutartis. Už bendro turto apskaitą yra atsakingas vienas iš narių, paskirtas visų narių bendru sutarimu (CK 6.971 str.).

3.3.2.4. Ūkinės bendrijos narių neturtinės teisės

Kiekvienas tikrasis narys turi teisę *atstovauti* bendrijai, jeigu bendrosios jungtinės veiklos sutartyje nenustatyta kas kita. Komanditoriai neturi teisės atstovauti bendrijai. Jeigu komanditorius, nesilaikydamas šio reikalavimo, sudaro bendrijos vardu sandorį, jis atsako solidariai su tikraisiais nariais pagal prievoles, kurios atsirado iš tokio sandorio, visu savo turtu. Net ir esant partnerio teisių veikti visų partnerių vardu apribojimams, bendrijos vardu jos nario sudarytas sandoris sukuria jai teises ir pareigas, išskyrus atvejus, kai įrodoma, kad sandorio sudarymo metu trečiasis asmuo žinojo arba turėjo žinoti apie tokius apribojimus. Be to, kiekvienas tikrasis narys turi teisę kartu su kitais spręsti bendrijos turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo bei kitus bendrijos veiklos klausimus. Priimant nutarimus kiekvienas tikrasis narys turi vieną balsą neatsižvelgiant į jo dalies bendrosios nuosavybės teisėje dydį. Nariai komanditoriai nedalyvauja valdant bendriją, išskyrus atvejus, kai toks dalyvavimas numatytas įstatyme ar jungtinės veiklos sutartyje.

Kiekvienas narys turi teisę į teisingą ir išsamią informaciją, t. y. turi teisę susipažinti su bendrų reikalų tvarkymo dokumentais, nepaisant to, įgaliotas jis ar ne tvarkyti bendrus reikalus. Kita vertus, esant pagrįstam reikalavimui, kiekvienas narys turi pareigą tokią informaciją pateikti.

3.3.2.5. Ūkinės bendrijos vidiniai teisiniai santykiai

Bendrijos nariai turi ir pareigų bendrijai bei kitiems bendrijos nariams. Išskirtinos tokios bendrijos narių pareigos: 1) būti lojaliems; 2) laikytis jungtinės veiklos sutarties nuostatų ir bendrijos narių nutarimų; 3) elgtis atidžiai ir protingai; 4) pateikti informaciją.

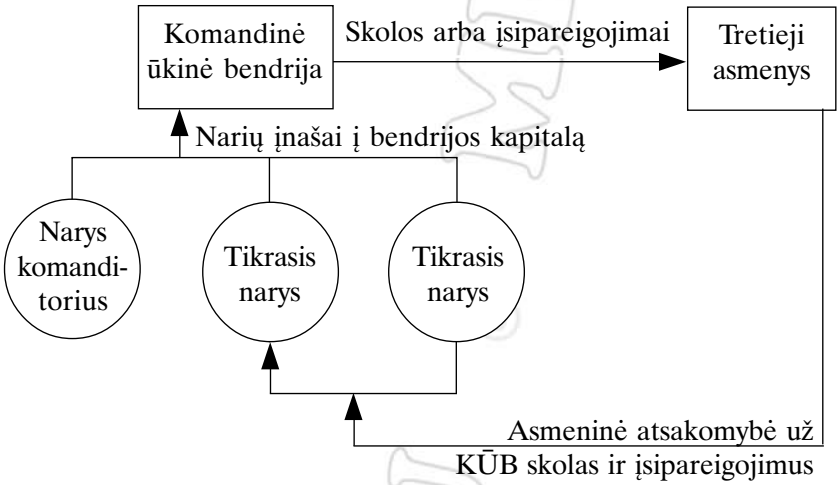
Narius sieja fiduciariniai (pasitikėjimo) santykiai. Narys turi vengti situacijos, kai jo asmeniniai interesai prieštarauja ar gali prieštarau-

ti bendrijos interesams, be to, privalo pranešti apie tokias aplinkybes kitiems nariams. Būti lojaliems pareigos nesilaikymas dažniausiai pasireiškia tokiomis formomis: 1) sandorių sudarymu su bendrija, kurios nariu yra kita sandorio šalis; 2) konkuravimu su bendrija (be visų bendrijos narių sutikimo bendrijos tikrasis narys neturi teisės turėti ar dalyvauti įmonėje, užsiimančioje tokios pat rūšies komercine ūkine veikla); 3) konfidencialumo pažeidimu, t. y. nariai turi pareigą neatskleisti tretiesiems asmenims bendrijos informacijos, tokios kaip komercinės paslaptys, klientų, tiekėjų sąrašai ir kt.; 4) netinkamu bendrijos turto naudojimu (pvz., asmeniniams poreikiams tenkinti).

Jeigu narys sudaro sandorį, viršydamas savo įgaliojimus, ir kiti nariai dėl tokio sandorio patiria nuostolių, jie turi teisę reikalauti, kad narys, sudaręs sandorį, šiuos nuostolius atlygintų. Bendrijos narys privalo ne tik laikytis jungtinės veiklos sutarties nuostatų ir bendrijos narių nutarimų, bet ir elgtis apdairiai ir protingai, priešingu atveju tampa atsakingas bendrijai už dėl nerūpestingumo atsiradusius nuostolius.

3.3.2.6. Ūkinės bendrijos atsakomybė tretiesiems asmenims pagal prievoles

Kadangi bendrija yra neribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, ji pagal savo prievoles atsako kaip savarankiškas teisės subjektas jam priklausančiu turtu (CK 2.50 str.), tačiau jei prievolėms įvykdyti neužtenka bendrijos turto, už jos tiek sutartines, tiek nesutartines prievoles atsako bendrijos tikrieji nariai solidariai, tai yra kreditorius turi teisę reikalauti, kad kitą prievolės dalį įvykdytų bet kuris iš narių arba visi jie bendrai. Solidarią pareigą įvykdęs narys turi atgręžtinius reikalavimus į visus kitus bendraskolius. Beje, į bendriją įstojęs naujas tikrasis narys yra asmeniškai atsakingas tik už tas bendrijos prievoles, kurios atsirado, jam tapus nariu. Nariai komanditoriai atsako tik ta savo turto dalimi, kurią pagal sutartį perdavė KŪB.

2 pav.

3.3.2.7. Ūkinės bendrijos veiklos nutraukimas

Išskirtinos dvi bendrijos veiklos nutraukimo pagrindų grupės dėl:

1) bendrijos narių veiksmų;

2) įstatyme numatytų aplinkybių, nepriklausančių nuo jungtinės veiklos sutarties dalyvių valios.

Jungtinės veiklos sutartis gali numatyti ir kitus bendrijos veiklos nutraukimo pagrindus.

Dėl narių veiksmų	1) pasibaigus jungtinės veiklos sutarties terminui; 2) vienbalsiu tikrųjų bendrijos narių nutarimu; 3) vieno iš tikrųjų narių reikalavimu, jeigu kiti tikrieji nariai ignoruoja jiems jungtinės veiklos sutartyje numatytas pareigas arba nesugeba jų vykdyti. Tokiais pat pagrindais komanditorius gali prašyti teismą jį atleisti nuo dalyvavimo bendrijos veikloje; 4) vienam iš tikrųjų narių atsisakius toliau būti jungtinės veiklos sutarties dalyviu ar pašalinus jį iš bendrijos, jeigu jungtinės veiklos su-

	tartis ar vėlesnis likusių tikrųjų narių susitarimas nenustato išsaugoti jungtinės veiklos sutartį tarp likusių narių.
Dėl įstatyme numatytų aplinkybių, nepriklausančių nuo jungtinės veiklos sutarties dalyvių valios	1) bendrijai bankrutavus; 2) pripažinus bendriją neteisėtai įsteigta; 3) vienam iš bendrijos tikrųjų narių mirus, ją likvidavus ar reorganizavus, jeigu jungtinės veiklos sutartis ar vėlesnis likusių tikrųjų narių susitarimas nenustato išsaugoti jungtinės veiklos sutartį tarp likusių narių. Mirus komanditoriui bendrijos veikla nenutraukiama; 4) iškėlus vienam iš tikrųjų narių bankroto bylą ar atidalijus vieno iš tikrųjų narių dalį pagal jo kreditorių reikalavimą iš bendrijos turto, išskyrus trečiame punkte nustatytas išimtis; 5) pripažinus vieną iš tikrųjų narių neveiksniu, ribotai veiksniu ar nežinia kur esančiu, išskyrus trečiame punkte nustatytas išimtis.

Bendrijos veiklos nutraukimas turi būti įregistruotas.

Bendrija likviduojama CK, Ūkinių bendrijų įstatymo ir jungtinės veiklos sutartyje nustatyta tvarka.

3.3.2.8. Ūkinių bendrijų teisinio reguliavimo ypatumai kitose šalyse

Ūkinė bendrija kaip verslo organizavimo forma yra naudojama daugumoje demokratinių valstybių. Didžiojoje Britanijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose yra *general partnership* ir *limited partnership*, iš esmės atitinkančios lietuviškąsias TŪB ir KŪB, kol nebuvo įsigaliojęs naujasis CK. Pagrindinis skirtumas yra tas, kad bendrosios teisės sistemos šalyse šie dariniai nelaikomi juridiniais asmenimis, jų steigimas ir veiklos organizavimas yra labai menkai formalizuotas, jungtinės veiklos sutartis gali netgi būti sudaroma žodžiu, o mokesčių mokėtojas yra ne bendrija, bet kiekvienas jos narys.

Kontinentinėje teisės sistemoje, pavyzdžiui, Prancūzijoje (*société*) ir Ispanijoje, bendrija laikoma juridiniu asmeniu, nors Vokietijoje (*gesellschaft*) ir Italijoje bendrija juridiniu asmeniu nelaikoma. Prancūzijoje ir Vokietijoje nariai komanditoriai gali dalyvauti valdant bendriją, o Vokietijoje netgi jiems gali būti suteikta teisė veikti bendrijos vardu palaikant santykius su trečiaisiais asmenimis. Vokietijoje dar išskiriama neviešos partnerystės forma, kai partneris (partneriai) negali būti atskleisti tretiesiems asmenims. Tokią jungtinės veiklos sutarties rūšį numato ir Lietuvos CK 6.982 straipsnis.

3.4. Ribotos civilinės atsakomybės įmonės

Pagal teisinę formą išskiriamos šios ribotos civilinės atsakomybės įmonės: akcinės, kooperatinės ir žemės ūkio bendrovės.

3.4.1. Akcinės bendrovės

3.4.1.1. Akcinės bendrovės samprata

Akcinė bendrovė (toliau – bendrovė) yra vyraujanti verslo organizavimo forma Lietuvoje. Bendrovė yra ribotos civilinės atsakomybės įmonė, kurios įstatinis kapitalas *padalytas į dalis, vadinamas akcijomis.* Bendrovių veiklą reglamentuoja CK, Akcinių bendrovių, Vertybinių popierių rinkos ir kiti įstatymai bei poįstatyminiai teisės aktai. Bendrovei būdingi šie esminiai požymiai, atribojantys ją nuo neribotos civilinės atsakomybės įmonių:

1. Ribota civilinė atsakomybė. Bendrovės turtas yra atskirtas nuo akcininkų turto. Pagal savo prievoles ji atsako tik savo turtu. Akcininkai *(juridinio asmens dalyviai)* pagal bendrovės prievoles atsako tik ta suma, kurią privalo įmokėti už akcijas.

2. Bendrovės akcijomis, kurios pažymi dalį bendrovės įstatiniame kapitale, galima laisvai disponuoti, t. y. parduoti, dovanoti ar perleisti kitu būdu.

3. Bendrovė egzistuoja nepriklausomai nuo akcininko, kitų bendrovės organų narių bankroto, neveiksnumo ar mirties.

4. Įstatymo nustatytos sudėtingos bendrovės valdymo struktū-

ros tikslas yra suformuoti autonomišką bendrovės, kaip juridinio asmens, valią, skirtingą nuo jos dalyvių ar kitų asmenų, suinteresuotų jos veikla, valios.

3.4.1.2. Akcinių bendrovių rūšys

Akcinės bendrovės yra klasifikuojamos pagal organizavimo formą ir veiklos tikslą.

Pagal organizavimo formą akcinės bendrovės skirstomos į atviro tipo (AB) ir uždarąsias akcines bendroves (UAB).

Akcinės bendrovės 1) įstatinis kapitalas negali būti mažesnis kaip 150 000 litų; 2) akcijos gali būti platinamos bei jomis prekiaujama viešai.

Uždarosios akcinės bendrovės 1) įstatinis kapitalas negali būti mažesnis kaip 10 000 litų; 2) joje negali būti daugiau kaip 250 akcininkų; 3) akcijos negali būti platinamos bei jomis prekiaujama viešai, jei kituose įstatymuose nenustatyta kitaip.

Bendrovės pavadinime privalomi žodžiai „akcinė bendrovė“ arba „uždaroji akcinė bendrovė“, arba atitinkamos šių žodžių santrumpos – „AB“ arba „UAB“.

Pagal veiklos tikslą išskiriamos bendruoju teisnumu pasižyminčios bendrovės, galinčios užsiimti bet kokia įstatymo nedraudžiama ūkine veikla, bei specialiu teisnumu, teisiniu reguliavimu bei ypatinga veiklos priežiūra pasižyminčios bendrovės. Iš jų kai kurios aptartinos.

Kredito įstaigos. Lietuvos banko įstatymas numato, kad be Lietuvos banko licencijos negalima teikti licencinių finansinių paslaugų. Kredito įstaiga – tai bankas, kitas juridinis asmuo ar užsienio valstybės kredito įstaigos padalinys, kurių veikla pagal teisės aktus priskiriama kredito įstaigų veiklai ir kurie turi Lietuvos banko išduotą licenciją atlikti įstatymų numatytas operacijas. Licencijų suteikimo sąlygas ir tvarką nustato kredito įstaigų steigimą bei jų veiklą reglamentuojantys įstatymai bei Lietuvos banko leidžiami teisės aktai. Prie kredito įstaigų priskiriami **komerciniai bankai ir kredito unijos**.

Licencines finansines paslaugas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai. Draudžiama teikti licencines finansines paslaugas neturint licencijos. Tik kredito įstaiga turi išimtinę teisę: 1) priimti indėlius ir

kitas grąžintinas lėšas iš neprofesionalių rinkos dalyvių; 2) skolintis iš neprofesionalių rinkos dalyvių viršydama nuosavo kapitalo dydį; 3) atlikti pinigų pervedimus; 4) išleisti ir tvarkyti elektroninius pinigus.

Kredito įstaigų priežiūrą vykdo Lietuvos bankas.

Draudimo bendrovės. Draudimo, kaip ir kredito įstaigų, veikla yra licencijuojama. Draudimo veikla – tai ūkinė komercinė veikla, kuria draudimo sutarties pagrindu už draudimo įmoką prisiimama kitų asmenų nuostolių rizika arba kitaip siekiama apsaugoti fizinių ir juridinių asmenų turtinius interesus, įvykus įstatymo arba draudimo sutartyje nustatytiems įvykiams (draudžiamiesiems įvykiams).

Draudimo objektai gali būti turtiniai interesai, susiję su: 1) asmens gyvenimo trukme, sutuoktuvėmis, gimimu, kapitalo kaupimu; 2) kūno sužalojimais, taip pat su nelaimingais atsitikimais ir ligomis; 3) turto valdymu, naudojimu ir disponavimu; 4) draudėjo padaryta žala fizinio asmens turtui ar tam fiziniam asmeniui, taip pat žala, padaryta juridiniam asmeniui.

Draudimo įmonės negali verstis jokia kita komercine ūkine veikla, išskyrus draudimo bei su ja susijusia veikla. Draudimo veiklos priežiūrą vykdo Valstybinė draudimo priežiūros komisija.

3.4.1.3. Akcinių bendrovių steigimas ir registravimas

Bendrovės steigėjais gali būti Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys, valstybė ar savivaldybė, įstatymo nustatyta tvarka sudarę bendrovės steigimo sutartį (aktą).

Kiekvienas bendrovės steigėjas turi įsigyti bendrovės akcijų ir tapti jos akcininku. Steigėjai veikia nuo steigimo sutarties sudarymo iki bendrovės steigiamojo susirinkimo sprendimų priėmimo: pasirašo steigiamos bendrovės steigimo sutartį ir įstatus (iki steigiamojo susirinkimo), šaukia steigiamąjį susirinkimą ir pateikia steigimo ataskaitą, balsuoja steigiamajame susirinkime, prireikus steigiamos bendrovės vardu sudaro sandorius.

Akcininkai (dalyviai) yra Lietuvos Respublikos ar kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys, taip pat valstybė ar savivaldybė, kurie įstatymų nustatyta tvarka turi įsigiję bent vieną bendrovės akciją.

3.4.1.4. Bendrovės steigimo sutartis

Steigėjai pirmiausia turi sudaryti bendrovės steigimo sutartį (aktą). Jeigu bendrovę steigia vienas asmuo, vietoj steigimo sutarties steigėjas pasirašo bendrovės steigimo aktą, kuriam taikomi steigimo sutarties reikalavimai.

Bendrovės steigimo sutarties (sandorio) ypatumai: 1) steigimo sutartis *(steigimo aktas)* yra viešas dokumentas; 2) pagal teisinę prigimtį ji yra bendrosios jungtinės veiklos sutartis ir jai būdinga sutarties šalių valios sutaptis.

Bendrovės steigimo sutartis (aktas) suteikia teisę atidaryti kaupiamąją steigiamos bendrovės sąskaitą Lietuvos Respublikoje įregistruotame banke ir steigiant akcinę bendrovę registruoti akcijas Vertybinių popierių komisijoje.

Akcijų pasirašymas (įsigijimas). Per steigimo sutartyje numatytą laiką bendrovės steigėjai privalo parengti įstatus ir išplatinti akcijas. Steigėjai atskiros akcijų pasirašymo sutarties nesudaro. Laikoma, kad steigimo sutartis yra kartu ir akcijų pasirašymo sutartis. Bendrovės išleistos akcijos turi būti visiškai apmokėtos per steigimo sutartyje nustatytą laiką, kuris negali būti ilgesnis kaip 12 mėnesių nuo steigimo sutarties sudarymo dienos. Steigiant bendrovę pradiniai įnašai už pasirašytas akcijas mokami tik pinigais į kaupiamąją steigiamos bendrovės sąskaitą. Šioje sąskaitoje esančias lėšas bendrovė gali naudoti tik tada, kai ji įregistruojama. Kiekvieno steigėjo pradinis įnašas negali būti mažesnis kaip visų jo pasirašytų akcijų 1/4 nominalios vertės ir viso nominalios vertės perviršio suma, tačiau visų iki steigiamojo susirinkimo surinktų pradinių įnašų suma turi būti ne mažesnė už bendrovės minimalų įstatinį kapitalą. Jei steigėjas akcijas iš dalies apmoka nepiniginiu įnašu, turtas, kuriuo apmokama, ir jo vertė turi būti nurodyti bendrovės steigimo sutartyje. Nepiniginis įnašas iki bendrovės steigimo sutarties pasirašymo turi būti įvertintas turto vertintojo. Be to, dvejus metus nuo akcinės bendrovės įregistravimo kiekvienas jos sandoris dėl turto įsigijimo iš bendrovės steigėjo, kai tokio sandorio arba bendra tokių sandorių suma yra ne mažesnė kaip 1/10 bendrovės įstatinio kapitalo, įsigalioja tik įsigyjamą turtą Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių turto vertinimą, nustatyta tvarka įvertinus valdybos paskirtam turto vertintojui, šį

sandorį (šiuos sandorius) ne mažiau kaip 2/3 balsų dauguma patvirtinus visuotiniam akcininkų susirinkimui ir įstatymų nustatyta tvarka atskleidus turto vertinimo ataskaitą.

3.4.1.5. Bendrovės įstatai

Įstatai yra teisės aktas, kuriuo bendrovė vadovaujasi savo veikloje. Išplėtota įstatymų bazė, reguliuojanti akcinių bendrovių veiklą, mažina steigiamųjų dokumentų (įstatų) reikšmę, nes didžiąją dalį bendrovių veiklos reguliuoja imperatyviosios įstatymų ir poįstatyminių aktų normos (CK 2.47 ir 2.83 str.).

Steigiamos bendrovės įstatai iki steigiamojo susirinkimo turi būti pasirašyti visų steigėjų ar jų atstovų.

Steigiamos bendrovės įstatai netenka galios, jeigu jie nebuvo pateikti juridinių asmenų registro tvarkytojui per 6 mėnesius nuo dienos, kurią juos pasirašė visi steigėjai.

Bendrovės įstatai bei jų pakeitimai galioja tik juos įregistravus įstatymų nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registre.

3.4.1.6. Steigiamasis susirinkimas

Kai visi pradiniai įnašai yra įmokėti, steigėjai iki bendrovės įregistravimo privalo sušaukti steigiamąjį susirinkimą.

Balsavimo teisę steigiamajame susirinkime turi steigėjai.

Steigiamojo susirinkimo darbotvarkę rengia steigimo sutartyje steigėjų įgaliotas asmuo.

Steigiamasis susirinkimas tvirtina akcinės bendrovės steigimo ataskaitą, kurioje turi būti nurodyta: 1) steigimo išlaidos; 2) apmokėtas įstatinis kapitalas; 3) už akcijas gautų pinigų suma; 4) numatomi nepiniginiai įnašai už pasirašytas akcijas, šių įnašų vertė ir nuorodos į turto vertintojų, įvertinusių nepiniginius įnašus, ataskaitas; 5) akcijų, kurias kiekvienas steigėjas pasirašė ir įmokėjo pradinius įnašus, skaičius, taip pat jų skaičius pagal rūšis ir klases; 6) kompensuojamos steigimo išlaidos, atlyginimas už steigimą. Taip pat steigiamasis susirinki-

mas renka audito įmonę, bendrovės valdymo organų narius, sprendžia kitus visuotinio akcininkų susirinkimo kompetencijos klausimus.

3.4.1.7. Bendrovės registravimas

Bendrovė įregistruojama juridinių asmenų registre. Bendrovė įregistruojama po to, kai sudaryta steigimo sutartis (aktas), pasirašyti steigiamos bendrovės įstatai, įmokėti visi pradiniai įnašai, įvyko steigiamasis susirinkimas, įvykdytos kitos įstatymuose bei steigimo sutartyje nustatytos prievolės, taip pat juridinių asmenų registro tvarkytojui pateikti įstatymų nustatyti dokumentai.

3.4.1.8. Bendrovės turtas

Akcininkai, perdavę į bendrovės įstatinį kapitalą turtą, tampa tik akcijų savininkais, o bendrovė, nors ir įsteigta akcininkų iniciatyva, o kapitalas sukauptas iš akcininkų įnašų, teisės požiūriu yra atskiras nuo akcininkų asmuo bei turto savininkė. Tuo tarpu bendrovės akcininkų teisės bendrovės atžvilgiu yra jų finansinis turtas. Šiuos samprotavimus patvirtina CK 2.48 straipsnis, nurodantis, kad juridiniai asmenys turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja nuosavybės teise, o CK 2.45 straipsnis nustato, kad „*juridinio asmens dalyvis yra asmuo,* kuris turi nuosavybės teisę į juridinio asmens turtą, arba asmuo, *kuris nors ir neišsaugo nuosavybės teisių į juridinio asmens turtą, bet įgyja prievolinių teisių ir (ar) pareigų, susijusių su juridiniu asmeniu*“. Šių teisės normų bei Akcinių bendrovių įstatymo nuostata, kad akcininkas neišsaugo nuosavybės teisės į bendrovės turtą, leidžia daryti išvadą, jog Lietuvos įstatymų leidėjas akcininko ir bendrovės santykius vertina kaip prievolinius. Akcinės bendrovės įstatinį kapitalą sudaro akcininkų investuotos lėšos. Europos Sąjungos direktyvos numato minimalų akcinės bendrovės įstatinio kapitalo reikalavimą[134], todėl iki

[134] 1976 m. gruodžio 13 d. Antroji Tarybos direktyva 77/91/EEB dėl apsaugos priemonių, kurių valstybės narės reikalauja iš ribotos turtinės atsakomybės akcinių bendrovių, apibrėžtų Sutarties 58 str. antrojoje pastraipoje, dėl jų narių ir kitų interesų apsaugos bendroves steigiant, palaikant ir keičiant jų kapitalą, siekdamos tokias priemones suvienodinti, koordinavimo. OJ L26/1, 6 str. 1977.

2001 m. Lietuvoje galiojęs minimalus atvirojo tipo akcinės bendrovės įstatinis kapitalas – 100 tūkst. Lt buvo pakeistas. Remiantis šiuo metu galiojančiu Akcinių bendrovių įstatymu, įstatinis akcinės bendrovės kapitalas negali būti mažesnis nei 150 tūkst. litų.

Bendrovės kapitalas skirstomas į nuosavą ir skolintą. Kapitalas – tai gamybos priemonių visuma, arba turto kompleksas, kuris suformuojamas steigiant juridinį asmenį ar plečiant jo veiklą, siekiant jį panaudoti pajamoms gauti. Terminas „kapitalas“ dažnai vartojamas bendrovės sumarinių aktyvų reikšme (angl. – *total assets*).

Bendrovės nuosavą bendrovės kapitalą sudaro: 1) įstatinis kapitalas; 2) kitas kapitalas (*akcijų priedai* (*nominalios vertės perviršijimas*); *perkainojimo rezervas; privalomasis rezervas ir kiti rezervai; nepaskirstytasis pelnas (nuostolis); dotacijos ir negrąžintos subsidijos; atidėtosios išlaidos).* Įstatinis kapitalas – tai bendrovės kapitalo dalis, nurodyta įstatuose, atspindinti visų bendrovės dalyvių įnašų bendrą nominalią vertę ir kiekvieno bendrovės dalyvio dalį, išreikštą procentais. Jo dydis yra lygus visų bendrovės pasirašytų akcijų nominalių verčių sumai.

Bendrovės įstatinio kapitalo paskirtis (funkcijos) yra:

- užtikrinti bendrovės materialinę bazę (kapitalo rinkos objektas);
- apibrėžti bendrovės atsakomybės už savo įsipareigojimus ribas (finansinės kontrolės instrumentas);
- priemonė kiekvieno akcininko daliai bendrovės kapitale nustatyti (akcininko(ų)) teisių apimties matas ir bendrovės valdymo instrumentas).

Pirma tradicinė įstatinio kapitalo funkcija yra užtikrinti bendrovės materialinę bazę ir dalyvauti kapitalo rinkoje. Investuoto ir skolinto kapitalo apyvarta rinkoje priklauso nuo daugelio veiksnių, tarp jų kapitalo prieinamumo, jo kainos (palūkanų), administravimo kaštų, teisės aktų apribojimų ir kitų. Administruoti skolintą kapitalą dažniausiai yra daug paprasčiau ir pigiau, tačiau jis yra mažiau prieinamas, ypač tiems, kurie negali pasiūlyti prievolių užtikrinimo priemonių. Be to, teisės aktai, kurių turi laikytis ribotos turtinės atsakomybės juridiniai asmenys, nustato tam tikrą skolinto kapitalo santykį su juridinio asmens nuosavu kapitalu.

Antra įstatinio kapitalo funkcija – užtikrinti bendrovės įsipareigojimus. Įstatymai numato, kad akcinei bendrovei reikia išlaikyti tam tikro lygio kapitalą. Jei bendrovės nuosavas kapitalas tampa mažesnis nei 1/2 įstatuose numatyto įstatinio kapitalo, pagal Akcinių bendrovių įstatymą privaloma sušaukti akcininkų susirinkimą. Jame turi būti sprendžiamas klausimas dėl įstatinio kapitalo sumažinimo, bendrovės likvidavimo ar skirtumo padengimo akcininkų papildomais įnašais. Dažnai bendrovės kapitalas yra formalus, nei kreditoriams, nei akcininkams neatlieka jokios užtikrinančios funkcijos, todėl Akcinių bendrovių įstatymas numato, jog akcininkų, norinčių prisidėti prie bendrovės įstatinio kapitalo, nepiniginiai įnašai turi būti peržiūrėti kvalifikuotų turto vertintojų.

Trečia įstatinio kapitalo funkcija yra ta, kad įstatinis kapitalas yra priemonė, nustatanti kiekvieno bendrovės akcininko kapitalo, išskaidyto į nominaliąją vertę turinčias akcijas, dalį bendrovėje[135]. Pagrindinis nominaliosios akcijos vertės tikslas yra užtikrinti akcininkų lygybę. Manoma, kad bendrovės akcijų kaina turėtų būti ne mažesnė ir ne didesnė nei nominalioji akcijos vertė. Taip akcininkas būtų užtikrintas, kad kitų akcininkų įnašas į bendrovės kapitalą yra ne mažesnis. Remiantis Akcinių bendrovių įstatymu, akcijos emisijos kaina, t. y. akcijų apmokėjimas pinigais, turi būti ne mažesnė už jos nominaliąją vertę. Akcininkų turtinės ir neturtinės teisės tiesiogiai priklauso nuo turimų akcijų skaičiaus, t. y. dalies bendrovės įstatiniame kapitale.

Bendrovės skolintą kapitalą sudaro lėšos, įgytos išplatinus obligacijas ir įstatymų nustatyta tvarka, ir pasiskolinus pinigų iš kredito įstaigų, kitų ūkio subjektų ir savų akcininkų.

3.4.1.9. Akcijos ir obligacijos

Akcijos yra vertybiniai popieriai, pažymintys jų savininkų dalį bendrovės įstatiniame kapitale, suteikiantys jiems turtinių bei neturtinių teisių. Pagal išraiškos būdą akcijos skirstomos į materialiąsias ir nematerialiąsias.

[135] Akcinių bendrovių įstatymo 2 str. 1 d.: „Bendrovė yra įmonė, kurios įstatinis kapitalas padalytas į dalis, vadinamas akcijomis“; 38 str. 2 d.: „Įstatinio kapitalo dydis yra lygus visų bendrovės pasirašytų akcijų nominaliųjų verčių sumai“.

Uždarųjų akcinių bendrovių akcijos gali būti *materialiosios* (pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytus reikalavimus atspausdinti dokumentai) ir ***nematerialiosios*** (pažymimos įrašais vertybinių popierių sąskaitose). Atviro tipo akcinių bendrovių akcijos gali būti tik nematerialiosios.

Visos bendrovių akcijos yra vardinės. Vardinės materialiosios yra tokios akcijos, kurių savininkas (akcininkas) nurodytas pačioje akcijoje. Kai vardinės materialiosios akcijos perleidžiamos kitiems asmenims, jose padaromas atitinkamas įrašas, vadinamas indosamentu. Indosamente įrašomi duomenys apie asmenį, kuriam akcija perleidžiama, taip pat įrašo data, pasirašo akciją perleidžiantis ir įsigyjantis asmuo. Uždarosios akcinės bendrovės įstatuose gali būti nustatyta, kad vietoj materialiųjų akcijų akcininkams išduodami akcijų sertifikatai. Vardinės nematerialiosios yra akcijos, kurios savininko vardu laikomos asmeninėje vertybinių popierių sąskaitoje. Toje sąskaitoje padaryti įrašai yra nematerialiųjų akcijų savininko nuosavybės teisės įrodymas. Akcinės bendrovės akcininkų asmeninės vertybinių popierių sąskaitos tvarkomos vertybinių popierių rinką reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka.

Pagal suteikiamas teises akcijos skirstomos į *paprastąsias* ir *privilegijuotąsias*. Paprastosios yra akcijos, kurios nesuteikia jų savininkams jokių išimtinių teisių. Jos sudaro pagrindinę bendrovės akcijų dalį. Privilegijuotosios yra akcijos, kurios suteikia jų savininkams tam tikras išimtines turtines (paprastai garantuojami nustatyto dydžio dividendai ir jų išmokėjimas pirmumo tvarka) ir neturtines teises (įstatuose gali būti nustatoma, jog privilegijuotųjų akcijų savininkai neturi balsavimo teisės, negali būti renkami į bendrovės valdymo organus ir kt.). Privilegijuotųjų akcijų bendra nominali vertė negali būti didesnė kaip 1/3 įstatinio kapitalo. Keisti paprastąsias akcijas į privilegijuotąsias draudžiama.

Obligacija – tai skolos vertybinis popierius, patvirtinantis jos turėtojo teisę gauti iš obligaciją išleidusio asmens nominalią obligacijos vertę, metines palūkanas ar kitokį ekvivalentą bei suteikiantis kitas teises, paprastai nurodomas pačioje obligacijoje ar nutarime jas išleisti. Uždarosioms akcinėms bendrovėms įstatymas draudžia platinti obligacijas viešai.

3.4.1.10. Akcininkų turtinės ir neturtinės teisės ir pareigos

Kiekvienas investuotojas, įnešantis lėšų į bendrovės įstatinį kapitalą, turi atitinkamas turtines ir neturtines teises. Kita vertus, akcininkai neturi jokių turtinių įsipareigojimų bendrovei, išskyrus įsipareigojimą nustatyta tvarka apmokėti visas pasirašytas akcijas emisijos kaina. Jeigu visuotinis akcininkų susirinkimas priima sprendimą padengti bendrovės nuostolius papildomais akcininkų įnašais, tai akcininkai, balsavę „už", privalo juos mokėti. Kiti akcininkai turi teisę papildomų įnašų nemokėti. Tačiau akcininkas savo veiksmais negali kenkti bendrovei, nes CK 2.50 straipsnis nustato:

> „[...] *kai juridinis asmuo negali įvykdyti prievolės dėl juridinio asmens dalyvio nesąžiningų veiksmų, juridinio asmens dalyvis atsako pagal juridinio asmens prievolę savo turtu subsidiariai*".

Taigi išimtiniais atvejais teisė leidžia padaryti išimtis ir nukreipti reikalavimus į bendrovės akcininkus, o jei tai yra glaudžiai susijusių juridinių asmenų grupė, – ignoruoti kiekvieno tos grupės dalyvio identiškumą pripažįstant tos grupės dalyvių ekonominį ir administracinį vieningumą[136].

Paprastąja akcija galima laisvai disponuoti, ji suteikia teisę investuotojui į bendrovės pelno dalį kartu apribodama investuotojo turtinę atsakomybę investicijos suma. Ji taip pat suteikia teisę gauti informacijos apie bendrovę ir daryti įtaką bendrovės veiklai dalyvaujant visuotiniuose akcininkų susirinkimuose balsavimo teisėmis.

Tačiau praktiškai nebūtų įmanoma valdyti bendrovės, jei visais bendrovės veiklos klausimais būtų skelbiamas akcininkų referendumas. Akcininkais gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys, kurių interesai, tikslai, investicinės perspektyvos ir galimybės nesutampa. Bendrovės administracija privalo turėti galimybę priimti sprendimus greitai besikeičiančiomis rinkos sąlygomis, todėl nesitikima, kad bendrovės akcininkai prisiims atsakomybę už operatyvinį bendrovės valdymą. Šios pareigos paprastai tenka valdymo organams, kurių nariai yra akcininkų renkami, skatinami, o prireikus – atleidžiami ir net gali būti pa-

[136] Daugiau apie tai: *Tikniūtė A.* Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai, daktaro disertacija. – Vilnius, 2006.

traukti atsakomybėn, jei savo pareigas atlieka netinkamai.

Pagrindinės akcininkų teisės, susijusios su akcininko nuosavybės teisių įgyvendinimu, yra teisė: 1) perleisti akciją; 2) laiku ir reguliariai gauti reikiamą informaciją apie bendrovę; 3) dalyvauti ir balsuoti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose; 4) dalyvauti bendrovės valdymo organų rinkimuose; 5) gauti bendrovės pelno dalį; 6) kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo[137].

3.4.1.11. Teisė disponuoti akcijomis

Viena iš akcininko nuosavybės teisių – disponuoti akcijomis, t. y. jas parduoti, padovanoti, palikti palikimu ar kitaip perleisti, iš esmės teisės aktų nėra ribojama. *Nuosavybės teisės į akciją, kaip ir į visus daiktus, įgyjamos ir perleidžiamos* su kai kuriais ypatumais. Akcininkui teisės aktai leidžia perduoti netgi atskiras su akcija įgyjamas teises, o būtent balsavimo ir pirmumo teisę – pirkti naujai išleidžiamas akcijas. Akcinių bendrovių įstatymas numato, kad UAB akcijas ketinantis perleisti asmuo privalo pranešti uždarajai akcinei bendrovei[138]. Pirmenybę įsigyti visas parduodamas uždarosios akcinės bendrovės akcijas turi esami tos bendrovės akcininkai už kainą, ne mažesnę nei akcininkas ketino jas perleisti.

Akcijų perleidimo sandorių apribojimai yra pagrįsti tuo, kad akcininkams, ypač tų bendrovių, kur mažas akcininkų skaičius, vis dėlto svarbu, kas yra kiti bendrovės kapitalo dalininkai. Kita vertus, *akcininkas gali pasitraukti iš akcinės bendrovės dalyvių tik parduodamas savo akcijas. Reikalauti grąžinti įneštą į bendrovės kapitalą turtą jis negali*. Akcininkas turi teisę gauti tik likviduojamos bendrovės turto dalį, jeigu jo dar bus likę patenkinus visus kreditorių reikalavimus.

Įstatymai taip pat numato apribojimus įsigijus atvirojo tipo akcinių bendrovių akcijų *kontrolinius paketus*. Kontroliniu akcijų paketu laikomas toks akcijų kiekis, kuris jo savininkui suteikia teisę tiesiogiai ar netiesiogiai kontroliuoti juridinio asmens finansinę ir ūkinę veiklą. Teoriškai jis lygus paprastai akcijų daugumai, tačiau praktiškai

---

[137] OECD Principles of Corporate Governance / Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris, 1999.

[138] Akcinių bendrovių įstatymo 47 str.

jis gali būti daug mažesnis. Vertybinių popierių rinkos įstatymo 19 straipsnis numato, kad jeigu asmuo, veikdamas savarankiškai ar kartu su kitais asmenimis, įgyja daugiau kaip 40 procentų balsų bendrovės akcininkų susirinkime, jis privalo perleisti vertybinius popierius, viršijančius šią ribą, arba pateikti privalomą oficialų pasiūlymą supirkti likusius bendrovės vertybinius popierius, suteikiančius balsavimo teisę. Kita vertus, to paties įstatymo 19 str. numato, jog akcininkas, kuris įsigyja akcijų paketą, kuris sudaro ne mažiau kaip 95 procentus balsavimo teisę suteikiančio kapitalo, turi teisę reikalauti, kad visi kiti akcinės bendrovės akcininkai parduotų jiems priklausančias balso teisę suteikiančias akcijas, o šie privalo jas parduoti įstatymo nustatyta tvarka.

Lietuvos teisės aktai taip pat numato apribojimus bendrovėms, superkančioms savas akcijas[139]. Bendrovė visuotinio akcininkų susirinkimo sprendimu turi teisę įsigyti savų akcijų, bet įsigyjamų savų akcijų nominalioji vertė kartu su kitomis jau turimomis akcijomis negali būti didesnė kaip 1/10 įstatinio kapitalo. Bendrovė, įsigijusi savų akcijų, neturi teisės naudotis šių akcijų suteikiamomis turtinėmis ir neturtinėmis teisėmis. Dar vienas teisės disponuoti akcijomis apribojimas numatytas Vertybinių popierių rinkos įstatyme: asmenys, kurie dėl savo tarnybinės padėties žino viešai neatskleistą informaciją, negali sudaryti sandorių dėl akcijų[140]. Šie draudimai taip pat taikomi kiekvienam asmeniui, kurio viešai neatskleistos informacijos tiesioginiais ar netiesioginiais šaltiniais galėjo būti nurodyti asmenys arba kuris tokią informaciją išgauna įstatymų draudžiamu būdu.

Pagal Akcinių bendrovių įstatymą materialiosios akcijos savininkas yra asmuo, nurodytas akcijoje, o nematerialiosios akcijos nuosavybės teisė atsiranda nuo įrašo vertybinių popierių sąskaitoje padarymo momento[141]. Tik uždarųjų akcinių bendrovių akcijos gali būti materialiosios.

Nematerialiosios akcijos ir jų savininkai pažymimi įrašais vertybinių popierių sąskaitose. Uždarųjų akcinių bendrovių nematerialių-

---

[139] Akcinių bendrovių įstatymo 54 str.

[140] Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymas. 1996 m. sausio 16 d. Nr. I–1169. Žin., 1996. Nr. 16–412, 9 str.

[141] Akcinių bendrovių įstatymo 40 str.: 10. Materialiosios akcijos savininkas (akcininkas) yra akcijoje nurodytas asmuo“. 9. Nematerialiosios akcijos savininkas (akcininkas) yra asmuo, kurio vardu atidaryta asmeninė vertybinių popierių sąskaita.

jų akcijų sąskaitas tvarko jas išleidusi uždaroji akcinė bendrovė, o akcinių bendrovių – Vertybinių popierių rinkos įstatyme nustatyti sąskaitų tvarkytojai, kuriais gali būti vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkai ir Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitoriumas. Jeigu akcijas pasirašęs asmuo per akcijų pasirašymo sutartyje nustatytą terminą akcijų neapmoka, laikoma, kad akcijas įgijo pati bendrovė, įnašai už pasirašytas akcijas negalioja. Ne vėliau kaip per 12 mėnesių nuo akcijų pasirašymo termino pabaigos bendrovė turi perleisti akcijas kitų asmenų nuosavybėn arba sumažinti įstatinį kapitalą anuliuodama akcijas[142].

3.4.1.12. Teisė laiku ir reguliariai gauti reikiamą informaciją apie bendrovę

Kalbant apie tinkamą akcininko nuosavybės teisių įgyvendinimą itin svarbus akcinių bendrovių teisinio reguliavimo ypatumas – informacijos apie bendrovės veiklą, įskaitant bendrovės finansinę padėtį, veiklos rezultatus, kapitalo nuosavybės struktūrą ir bendrovės valdymą, absoliutumas, skaidrumas ir prieinamumas. Beje, ši informacija turėtų būti prieinama ne tik akcininkams, bet ir suinteresuotiems tretiesiems asmenims, t. y. kreditoriams, darbuotojams bei vartotojams, nes tai sudaro jiems sąlygas sėkmingiau pasirinkti verslo partnerius bei įvertinti veiklos riziką.

Viena iš akcininkų neturtinių teisių, numatytų Akcinių bendrovių įstatymo 18 straipsnyje, yra gauti informaciją apie bendrovę. Tačiau Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, akcininko teisės į informaciją galimybė yra ribojama, atsižvelgiant į jo kapitalo dalį bendrovėje. Visiems akcininkams prieinami metinės finansinės atskaitomybės dokumentai, bendrovės veiklos ataskaitos, visuotinių akcininkų susirinkimų protokolai, akcininkų sąrašas. Akcininkas, kuriam nuosavybės teise priklauso akcijos, suteikiančios daugiau kaip 1/2 visų balsų, turi teisę susipažinti su visais bendrovės dokumentais. Taip pat siekiant tinkamai įgyvendinti akcininkų teises akcininkų susirinkimuose, valdyba ar bendrovės vadovas privalo pateikti akcininkams bendrovės metinę finansinę atskaitomybę, pelno paskirstymo projektą, bendrovės

[142] Akcinių bendrovių įstatymo 45 str. 12 d.

veiklos ataskaitą ir kitą reikiamą informaciją darbotvarkės klausimams svarstyti[143]. Bendrovės valdymo organams nevykdant pareigos pateikti akcininkams reikiamą informaciją, akcininkų susirinkimo priimti sprendimai teismo sprendimu gali būti pripažinti negaliojančiais. Įstatymai taip pat numato, kokia informacija turi būti pateikiama juridinių asmenų registrui, be to, bendrovės, kurių akcijomis gali būti prekiaujama viešai vertybinių popierių biržoje, privalo pateikti dar išsamesnę informaciją. Vadovaujantis Vertybinių popierių rinkos įstatymo 7 straipsniu, bendrovė, užregistravusi akcijų emisiją Vertybinių popierių komisijoje, kasmet visuomenei privalo pateikti metų prospektus-ataskaitas. Atsižvelgiant į emitento ir jo išleistų vertybinių popierių apyvartos dydį ir į tai, ar vertybiniai popieriai yra įtraukti į vertybinių popierių biržos prekybos sąrašus, nustačius Vertybinių popierių komisijai, bendrovė turi pateikti ir ketvirčio bei pusmečio ataskaitas. Prospekte emitentas turi pateikti finansinės atskaitomybės duomenis, informaciją apie savo veiklą, vertybinius popierius, vadovus bei sandorius su asmenimis, susijusiais su emitentu ir veiklos partneriais. Informacijos turi būti tiek, kad būtų galima daryti pagrįstas išvadas apie emitento turtą, prievoles, finansinę padėtį, pelną ir nuostolius, taip pat teises, sietinas su išleidžiamais vertybiniais popieriais.

Griežta informacijos atskleidimo tvarka yra itin svarbi akcininkams įgyvendinant savo teisę balsuoti. Šalių, kuriose didelės ir aktyvios vertybinių popierių rinkos, patirtis rodo, kad informacijos atskleidimas yra svarbi priemonė, turinti įtakos bendrovių veiklai ir investuotojų apsaugai. Griežta informacijos atskleidimo tvarka taip pat pritraukia kapitalą ir didina pasitikėjimą vertybinių popierių rinka.

Kita vertus, reikalavimai, taikytini atskleidžiant informaciją, neturi sukelti bendrovėms pernelyg didelių administracinių sunkumų ar išlaidų, be to, informacijos atskleidimas neturi silpninti bendrovės konkurencinių pozicijų, nebent jos nuslėpimas iš esmės klaidintų investuotoją. Pateiktinos informacijos minimumui apibrėžti daugelyje šalių taikoma esminės informacijos koncepcija. Esmine laikoma tokia informacija, kurios nuslėpimas arba iškraipymas gali turėti įtakos informacijos vartotojų priimtiems sprendimams.

Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymo organizacijos (OECD), prie kurios yra prisijungusios daug šalių, 1999 m. paskelb-

[143] Akcinių bendrovių įstatymo 26 str. 7 d.

tuose Bendrovių valdymo principuose išvardyta informacija laikytina esmine investuotojui:[144] bendrovės operatyvinės ir finansinės veiklos rezultatai, finansinė bendrovės veiklos ataskaita, patvirtinta auditorių, kuri laikoma labiausiai paplitusiu informacijos apie bendroves šaltiniu (ją reikėtų vertinti kartu su valdybos parengta bendrovės veiklos ataskaita)[145].

Beje, CK numato galimybę akcininkams atlikti bendrovės veiklos tyrimą[146], tačiau CK 2.125 straipsnyje ši teisė yra ribojama. Tik akcininkai, turintys ne mažiau kaip 1/10 bendrovės kapitalo, gali kreiptis į teismą reikalaudami atlikti bendrovės veiklos tyrimą. CK 2.127 str. numatyta, kad audito įmonę skiria teismas iš abiejų šalių pateikto ir suderinto sąrašo.

---

[144] OECD Principles of Corporate Governance / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris, 1999.

[145] Ataskaitoje turi atsispindėti:

- Bendrovės uždaviniai (įtraukiant duomenis apie bendrovės politiką verslo etikos, aplinkos apsaugos ir kitais visuomeninės politikos klausimais).
- Stambiųjų akcijų paketų nuosavybė ir balsavimo teisių pasiskirstymas. Vertybinių popierių rinkos įstatymo 15 str. numato, kad asmuo, kuris veikdamas savarankiškai ar kartu su kitais asmenimis, įgyja 1/10, 1/5, 1/3, 1/2, 2/3 ar 3/4 balsų atskaitingo emitento visuotiniame akcininkų susirinkime, ne vėliau kaip per 7 dienas privalo pranešti Vertybinių popierių komisijai ir emitentui turimų balsų skaičių kartu pateikdamas duomenis apie vertybinius popierius, suteikiančius ateityje teisę balsuoti arba turėti emitento akcijų. Tokia pat pareiga yra ir tuo atveju, kai nurodytos ribos peržengiamos mažėjimo tvarka.
- Valdybos narių ir svarbiausias pareigybes bendrovėje einančių asmenų sąrašas, duomenys apie juos ir gaunami atlyginimai. Investuotojams reikalinga ši informacija, kad jie galėtų vertinti šių svarbių bendrovei asmenų patirtį bei kvalifikaciją, taip pat interesų konflikto atsiradimo galimybes. Akcininkams taip pat svarbu, kokia forma ir dydžiu šiems asmenims yra atsilyginama, kad galėtų įvertinti atlyginimų politikos pranašumus ir trūkumus bei tokios politikos įtaką materialiniam bendrovės vadovų suinteresuotumui.
- Prognozuojami esminiai bendrovės veiklos rizikos faktoriai. Tokie rizikos faktoriai gali būti rizika, susijusi su konkrečios verslo šakos sritimi, jos geografine padėtimi, priklausomumu nuo tam tikrų medžiagų tiekimo, valiutų kursų pasikeitimo, finansų rinkų ir kt.
- Esminiai klausimai, susiję su samdomais darbuotojais ir kitais įmonės veikla suinteresuotais asmenimis. Informacija, susijusi su administracijos santykiais bei politika samdomų darbuotojų, kreditorių, tiekėjų, vietinės valstybinės valdžios organų atžvilgiu, taip pat gali būti naudinga.
- Valdymo struktūra ir politika. Informacijos apie bendrovės valdymo įgaliojimų pasiskirstymą tarp akcininkų, administracijos ir valdybos gali būti labai svarbi vertinant bendrovės valdymo kokybę.

[146] CK 2.124–2.131 str.

3.4.1.13. Teisė dalyvauti ir balsuoti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose

Įgyvendindami savo nuosavybės teises akcininkai turi teisę ne tik gauti informaciją, bet ir dalyvauti priimant sprendimus svarbiausiais bendrovės veiklos klausimais. Akcininkams turi būti suteikta teisė dalyvauti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose ir juose balsuoti. Už tai yra atsakinga bendrovės valdyba arba vadovas.

Visuotinis akcininkų susirinkimas organizuojamas ne rečiau kaip kartą per metus[147]. Susirinkimo iniciatyvos teisę turi akcininkai, turintys ne mažiau kaip 1/10 visų balsų, stebėtojų taryba, valdyba (jei nesudaroma – bendrovės vadovas)[148]. Svarbu ne tik pranešimo faktas ir turinys, bet ir pranešimo būdas. Pranešimą apie visuotinį akcininkų susirinkimą bendrovės vadovas privalo paskelbti įstatuose nurodytoje periodinėje spaudoje arba kiekvienam akcininkui įteikti pasirašytinai ar išsiųsti registruotu laišku ne vėliau kaip likus 30 dienų iki visuotinio akcininkų susirinkimo dienos. Beje, visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimai pripažintini negaliojančiais, jeigu buvo pažeista susirinkimo organizavimo arba darbotvarkės sudarymo tvarka.

Visuotinio akcininkų susirinkimo darbotvarkės, dalyvių registracijos sąrašo bei protokolo sudarymo, formos ir turinio reikalavimai. Įgyvendinant savo teisę dalyvauti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose akcininkui svarbu ne tik žinoti susirinkimo darbotvarkę, bet ir galimybė dalyvauti ją rengiant. Darbotvarkės klausimai turi būti suformuluoti tiksliai, aiškiai ir nedviprasmiškai. Susirinkime dalyvaujantys akcininkai registruojami sąraše nurodant akcininko vardą (pavadinimą), akcininkui priklausančių akcijų rūšį ir skaičių, balsų skaičių, kurį kiekvienam akcininkui suteikia jo turimos akcijos. Kiekviename visuotiniame akcininkų surinkime turi būti rašomas protokolas. Dalyvių registracijos sąrašas ir dokumentai, įrodantys, kad akcininkai buvo informuoti apie susirinkimą, turi būti pridedami prie protokolo. Formalios akcininkų susirinkimo organizavimo klaidos yra pagrindas naikinti akcininkų susirinkimo nutarimus bei jų pagrindu sudarytus sandorius.

---

[147] Akcinių bendrovių įstatymo 24 str. 1 d.

[148] Ten pat.

Visuotinio akcininkų susirinkimo kompetencija ir balsavimo tvarka. Visuotinio akcininkų susirinkimo kompetencija yra apibrėžiama įstatymu ir įstatais. Visuotinis akcininkų susirinkimas neturi teisės leisti kitiems valdymo organams spręsti jo kompetencijai priklausančių klausimų[149]. Tačiau jis turi teisę spręsti ir kitus bendrovės įstatuose jo kompetencijai priskirtus klausimus, jei pagal įstatymus tai nepriskirta kitų bendrovės organų kompetencijai ir jei pagal esmę tai nėra valdymo organų funkcija. Balsavimo susirinkimuose teisės suteikiamos akcininkams atsižvelgiant į turimų akcijų, patvirtinančių jų kapitalo dalį bendrovėje, skaičių ir rūšį. Lietuvos, kaip ir daugelio šalių, teisės aktuose vadovaujamasi balsavimo akcijomis principu: „Viena akcija – vienas balsas“, tačiau yra ir išimčių. Įstatuose gali būti nustatoma, jog privilegijuotųjų akcijų savininkai neturi balsavimo teisės[150], tačiau visų paprastųjų akcijų savininkams balsuojant turi būti užtikrinamos vienodos teisės[151].

Akcijų, kurios nėra iki galo apmokėtos, balsavimo teisės yra apribotos[152].

Visuotinis akcininkų susirinkimas gali priimti nutarimus, kai jame dalyvauja akcininkai, kuriems priklausančios akcijos suteikia daugiau kaip 1/2 visų balsų, pakartotinis susirinkimas turi teisę priimti nutarimus, nesvarbu, kiek akcininkų besusirinktų. Beje, pakartotiniame visuotiniame akcininkų susirinkime galioja tik neįvykusiojo susirinkimo darbotvarkė[153]. Sprendimai, priimti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose, pažeidžiant jų sušaukimo, pravedimo ar balsavimo tvarką, akcininkų pareiškimu gali būti pripažįstami negaliojančiais.

---

[149] Akcinių bendrovių įstatymo 19 str. 5 d.

[150] Ten pat. 42 str. 7 d.

[151] Ten pat. 17 str. 2 d.: „Jei visos bendrovės akcijos, suteikiančios balsavimo teisæ, yra vienodos nominaliosios vertės, kiekviena akcija visuotiniame akcininkų susirinkime suteikia po vieną balsą“.

[152] Ten pat. 17 str. 1 d.: „Balsavimo teisę visuotiniuose akcininkų susirinkimuose, vykstančiuose iki pirmosios akcijų emisijos apmokėjimo termino, nurodyto steigimo sutartyje, pabaigos, suteikia akcijos, už kurias įmokėti pradiniai įnašai. Balsavimo teisę kituose visuotiniuose akcininkų susirinkimuose suteikia tik visiškai apmokėtos akcijos“.

[153] Akcinių bendrovių įstatymo 25 str. 7 d.

3.4.1.14. Teisė rinkti bendrovės valdymo organus

Atstovaujamųjų bendrovės organų krizė, jų įtakos bendrovės veiklai mažėjimas pastebimas daugelio šalių teisės aktuose. Akcininkų susirinkimo įtakos bendrovės valdymui mažėjimas įteisintas CK 2.81 straipsnyje. Jame numatyta, jog akcininkų susirinkimas jau nėra bendrovės valdymo organas. Taip bendrovėse, ypač atvirojo tipo, kuriose yra didelis akcininkų skaičius, valdymo funkcija atsiskiria nuo kapitalo nuosavybės, nes akcininkų yra daug, jie yra nežinomi, o jų nuosavybės teisė tampa „tik juridine abstrakcija, o ne realybe“[154]. Taigi akcininkų įtaka bendrovės valdymui pasireiškia būtent per galimybę rinkti ir atstatydinti valdymo organus.

Viena iš priežasčių, dėl kurių išplečiamos bendrovių valdymo organų teisės suvaržant bendrovės atstovaujamuosius organus, yra trečiųjų asmenų, su kuriais valdymo organas bendrovės vardu sudaro sandorius, interesų užtikrinimas. Jei bendrovės valdymo organas sudaro sandorį bendrovės vardu viršydamas savo kompetenciją, o kita sandorio šalis veikė sąžiningai, sandoris vis dėlto įpareigoja bendrovę. Ji turi teisę išsiieškoti žalą iš sandorį sudariusio asmens bendraisiais pagrindais[155].

Visuotinis akcininkų susirinkimas renka ir atšaukia stebėtojų tarybos narius, jeigu ji nesudaroma, – valdybos narius, o jei nesudaroma ir ji – bendrovės vadovą.

3.4.1.15. Teisė gauti bendrovės pelno dalį

Dividendas yra akcininkui visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimu paskirta pelno dalis, proporcinga jam nuosavybės teise priklausančių akcijų nominaliajai vertei. Dividendai negali būti paskelbti ir išmokėti akcininkams, jei bendrovės nuosavas kapitalas yra mažesnis arba išmokėjus dividendus taptų mažesnis už įstatinį kapitalą, bendrovė yra nemoki ar išmokėjusi dividendus taptų nemoki, ar finansinių metų rezultatas yra nuostolingas[156]. Visuotinio akcininkų su-

---

[154] *Fourastie J., Laleuf A.* Révolution a I'Ouest. – Paris, 1957. P. 107.
[155] CK 2.83 str.
[156] Akcinių bendrovių įstatymo 60 str. 3 d.

sirinkimo paskelbti dividendai yra bendrovės įsipareigojimas akcininkams. Dividendus bendrovė išmoka pinigais. Jeigu akcija nevisiškai apmokėta, akcininko dividendas mažinamas proporcingai neapmokėtos akcijos kainos daliai, o jeigu yra pasibaigęs ir mokėjimo terminas, dividendas iš viso nemokamas.

3.4.1.16 Teisė kreiptis dėl teisminės pažeistų teisių gynybos

Vienas iš būdų akcininkams įgyvendinti ir apsaugoti savo teises yra galimybė inicijuoti teisminį procesą prieš bendrovės administraciją, valdybą, dominuojantįjį akcininką. Kaip rodo kitų šalių patirtis, svarbus akcininkų teisių apsaugos lygį rodantis veiksnys yra veiksmingų pažeistų teisių gynybos priemonių, nereikalaujančių didelių išlaidų ir laiko, egzistavimas. Iki 1998 m. Lietuvoje akcininkai ieškinius galėjo teikti labai ribotai, nes bylose, kuriose buvo ginčijamas bendrovės sandoris, akcininkas buvo laikomas netinkama šalimi. 1995 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalgos „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas, kuriose paskolos sutarčių įvykdymas užtikrintas įkeitimo, laidavimo bei garantijos sutartimis“ 4 dalyje[157] nurodyta, kad sandorius gali ginčyti tik materialinio teisinio santykio dalyviai – sutarties šalys. Akcininkai yra tik akcijų, o ne bendrovės turto savininkai. Akcininkas nėra bendrovės vardu sudaryto sandorio subjektas, iš šio sandorio neatsiranda jo civilinės teisės ar pareigos, todėl jis teisės reikšti ieškinį neturi. Savo teises jis įgyvendina per visuotinį akcininkų susirinkimą.

1998 m. balandžio 17 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimams ir papildymams, išplėstos akcininkų teisės ginčyti bendrovės veiksmus. Buvo įtvirtinta bendrovės akcininko teisė skųsti teismui direktoriaus sudaromus sandorius, kurie viršija jo kompetenciją, normalią ūkinę riziką, bei reikalauti atlyginti dėl tokio sandorio patirtą žalą (1998 m. kovo 19 d. Nr. VIII–666 ABĮ redakcijos 29 str. 11 d.). Šiuo metu galiojančio Akcinių bendrovių

[157] </http://www.lat.lt>

įstatymo 16 str.) numato akcininko teisę kreiptis į teismą su ieškiniu dėl neteisėtais vadovo arba valdybos narių veiksmais bendrovei padarytos žalos atlyginimo, taip pat kitais įstatymų nustatytais atvejais. Ieškiniai dėl bendrovių organų priimtų sprendimų ar kitų veikų gali būti pareiškiami per tam tikrą terminą. ABĮ 19 straipsnio 10 dalyje nustatytas 30 dienų terminas. CK 2.82 straipsnio 4 dalis numato trijų mėnesių ieškinio senaties terminą skundžiant juridinio asmens organo sprendimus, tačiau šioje teisės normoje taip pat nurodyta, kad šis terminas taikomas tada, kai kiti įstatymai nenumato kitokio termino. Kadangi ABĮ yra specialusis įstatymas, laikytina, kad turi būti laikomasi jame nustatyto ieškininio senaties termino.

3.4.1.17. Akcinės bendrovės valdymo organai

Terminas „bendrovės valdymas“ Prancūzijoje verčiamas *gouvernement d'enterprise*, Italijoje – *Governo dell' impresa*, Vokietijoje – *Unternehmensversfassung*. Toronto vertybinių popierių komisijos nuomone, bendrovės valdymas yra „procesas, kuriuo siekiama vadovauti ir valdyti akcinės bendrovės verslą akcininkų naudai kartu išlaikant bendrovės finansinį stabilumą. Šiuo procesu siekiama nustatyti valdymo galių pasidalijimą ir atskaitomybę tarp akcininkų, direktorių, valdybos ir administracijos. Direktoriai ir valdyba taip pat turi atsižvelgti į kitų suinteresuotų grupių, darbuotojų, vartotojų, tiekėjų, visuomenės ir kt. interesus (*stakeholders*)“. Šis apibrėžimas parodo anglosaksų nuostatą, kad verslas pirmiausia turi atitikti investuotojų interesus[158].

Bendrovės valdymo struktūra įvairiose šalyse skiriasi, tačiau galima išskirti dvi pagrindines valdymo sistemas: 1) dviejų grandžių sistemą, apimančią valdybą, kaip vykdantįjį organą, ir tarybą, kaip prižiūrintįjį organą; 2) vienos grandies sistemą, apimančią tik vieną bendrą valdymo organą.

---

[158] Guidelines for Improved Corporate Governance in Canada. Report of the Toronto Stock Exchange Committee. December, 1994.

10 lentelė. **Bendrovės valdymo sistemos Europos Sąjungos šalyse**[159]

Vienos grandies valdymo sistema	Mišri vienos ir dviejų grandžių valdymo sistema	Dviejų grandžių valdymo sistema
Danija	Belgija	Austrija
Graikija	Suomija	Vokietija
Airija	Prancūzija	
Italija	Norvegija	
Liuksemburgas	Portugalija	
Ispanija	Lietuva	
Švedija		
Anglija		

Lietuvos akcinių bendrovių įstatyme yra numatyti šie bendrovės organai: visuotinis akcininkų susirinkimas, stebėtojų taryba, valdyba ir bendrovės vadovas. Pagal CK 2.81 straipsnį juridinio asmens valdymo organų nariai gali būti tik fiziniai asmenys, o kitų organų nariai – ir fiziniai, ir juridiniai asmenys. Taigi Lietuvoje, kaip ir kai kuriose kitose šalyse, reikalaujama, kad bendrovės valdymo organai būtų tik fiziniai asmenys (Suomija, Airija, Italija, Švedija), kitur valdymo organai sudaromi tiek iš fizinių, tiek iš juridinių asmenų (Belgija, Prancūzija, Liuksemburgas, Ispanija). Niekur Europos Sąjungoje, išskyrus Prancūziją, nereikalaujama, kad jie būtinai turėtų bendrovės akcijų. Remiantis CK kiekvienas juridinis asmuo turi turėti vienasmenį ar kolegialų valdymo organą ir dalyvių susirinkimą, jeigu steigimo dokumentuose ir juridinių asmenų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose nenumatyta kitokia organų struktūra.

Bendrovėje privalomi organai yra visuotinis akcininkų susirinkimas ir bendrovės vadovas. Bendrovėje gali būti sudaromas kolegialus priežiūros organas – stebėtojų taryba ir kolegialus valdymo organas – valdyba. Jeigu bendrovėje nesudaroma stebėtojų taryba, jos funkcijos kitiems bendrovės valdymo organams nepriskiriamos.

---

[159] The Simplification of the Operating Regulations for Public Limited Companies in the European Union: Final Report, December 1995 / European Commision. – Luxembourg, 1996. P. 21.

Jeigu bendrovėje nesudaroma valdyba, akcinių bendrovių įstatymo nustatytas jos funkcijas, teises, pareigas ir atsakomybę perima bendrovės vadovas, išskyrus tas funkcijas, teises ir pareigas, kurias pagal įstatymą perima stebėtojų taryba arba visuotinis akcininkų susirinkimas.

CK 2.82 straipsnis numato, jog juridinių asmenų organų kompetenciją ir funkcijas nustato atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai ir juridinio asmens steigimo dokumentai.

Bendrovės valdymo organų fiduciarinių pareigų doktrina. Bendrovės valdymo organų nariai atstovauja bendrovei palaikant santykius su trečiaisiais asmenimis. Beje, remiantis 1968 m. kovo 9 d. Europos Sąjungos direktyva Nr. 68/151, atstovavimo bendrovei apribojimai, numatyti bendrovės įstatuose ar vietiniuose teisės aktuose, neįpareigoja trečiųjų asmenų, išskyrus išimtis, kai įstatymas arba įstatai numato kolektyvinį atstovavimą. Lietuvos CK 2.83 straipsnio reikalavimai iš esmės atitinka minėtąją Europos Sąjungos direktyvą. Valdymo organo narys turi valdyti bendrovę kaip protingas, atsakingas bei sąžiningas savininkas ir atsakyti už netinkamą savo pareigų atlikimą. Įrodinėti, kad valdymo organo narys nepažeidė savo pareigų tyčia ar dėl neatsargumo, tenka valdymo organo nariui.

Tiek anglosaksų, tiek romanų-germanų teisinėse sistemose labai išplėtota fiduciarinės valdymo organų atsakomybės doktrina. Pastebėtini tokie pagrindiniai jos bruožai: 1) visose Europos Sąjungos šalyse egzistuoja individuali ar kolektyvinė valdymo organų narių civilinė, o kai kuriose šalyse ir baudžiamoji atsakomybė; 2) įrodinėti tokiose bylose tenka valdymo organų nariams; 3) ieškiniai dėl valdymo organų atsakomybės yra palyginti reti, tačiau pastaruoju metu jų daugėja; 4) plėtojama bendrovės valdymo organų civilinės atsakomybės draudimo rūšis.

Bendrovės valdymo organai privalo veikti tik bendrovės ir jos akcininkų naudai. Bendrovės valdymo organai neturi teisės priimti sprendimų ar atlikti kitų veiksmų, kurie pažeidžia bendrovės įstatus, yra priešingi įstatuose nurodytiems bendrovės veiklos tikslams, akivaizdžiai viršija normalią gamybinę-ūkinę riziką, yra akivaizdžiai nuostolingi (prekių, paslaugų ar darbų pirkimas didesnėmis arba jų parda-

vimas mažesnėmis negu rinkos kainomis, bendrovės turto švaistymas), ar akivaizdžiai ekonomiškai nenaudingi.

Lietuvoje asmeninės valdymo organų narių atsakomybės institutas pradėtas plėtoti labai neseniai. Štai civilinėje byloje pagal Vilniaus m. savivaldybės valdybos (akcininko) ieškinį atsakovams UAB „Sangreta“ ir S. Jasiulionienei dėl bendrovės patalpų pardavimo už 100 000 Lt, nors jų rinkos vertė buvo 435 297 Lt, 2000 m. kovo 29 d. Aukščiausiasis Teismas konstatavo, *kad bendrovę ir jos valdymo organus sieja fiduciariniai, t. y. tarpusavio pasitikėjimu grindžiami, santykiai, todėl visi bendrovės organai privalo veikti atsižvelgdami išimtinai į bendrovės interesus*. Vienokių ar kitokių asmeninių interesų turėjimas neatleidžia bendrovės valdymo organo nario nuo jo fiduciarinės pareigos veikti atsižvelgiant tik į bendrovės interesus. Jeigu jis to negali, apie tai informavęs kitus bendrovės valdymo organus privalo nebespręsti to klausimo, dėl kurio kyla konfliktas. Šioje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas įpareigojo teismą, kuris nagrinės šią bylą iš naujo, išsiaiškinti, kokia buvo tikroji parduotų patalpų rinkos vertė, kartu nustatant, ar nebuvo konflikto tarp S. Jasiulionienės, kaip bendrovės akcininkės, ir jos, kaip bendrovės valdybos pirmininkės, interesų; ar ji atskleidė interesų konflikto faktą kitiems valdybos nariams ir akcininkams; ar tikrai ji veikė išimtinai bendrovės interesais[160].

ABĮ nustatytos tam tikros interesų konfliktų prevencijos priemonės: 1) stebėtojų tarybos narys negali būti bendrovės, antrinės bendrovės ir šią bendrovę patronuojančios bendrovės vadovas arba valdybos narys; 2) kiekvienas kandidatas į bendrovės valdymo organų narius privalo informuoti jį renkantį valdymo organą, kur ir kokias pareigas jis eina, kaip jo kita veikla susijusi su bendrove ir su bendrove susijusiais kitais juridiniais asmenimis.

Visuotinis akcininkų susirinkimas yra atstovaujamasis bendrovės organas. Tik visuotinis akcininkų susirinkimas turi teisę: 1) keisti ir papildyti bendrovės įstatus; 2) rinkti ir atšaukti audito įmonę, stebėtojų tarybos narius, jeigu stebėtojų taryba nesudaroma, – valdybos narius, o jeigu nesudaroma valdyba, – bendrovės vadovą; 3) tvirtinti metinę finansinę atskaitomybę, valdybos (jei ji nėra sudaryta, – bend-

[160] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. kovo 29 d. nutartis, civilinė byla Nr. 3K–3–383/2000. < /http://www.lat.lt>

rovės vadovo) pateiktą bendrovės veiklos ataskaitą; 4) priimti nutarimą padidinti arba sumažinti įstatinį kapitalą; 5) nustatyti bendrovės išleidžiamų akcijų klasę, skaičių, nominalią vertę ir minimalią emisijos kainą; 6) priimti nutarimą atšaukti visiems akcininkams pirmumo teisę įsigyti bendrovės išleidžiamų akcijų arba obligacijų; 7) priimti nutarimą išleisti konvertuojamąsias obligacijas, keisti vienos klasės bendrovės akcijas į kitos; 8) priimti nutarimą likviduoti ar reorganizuoti bendrovę ar atšaukti bendrovės likvidavimą; 9) dvejus metus nuo akcinės bendrovės registravimo tvirtinti bendrovės sandorius dėl turto įsigijimo iš bendrovės steigėjo, kai atskiro sandorio arba bendra sandorių suma yra ne mažesnė kaip 1/10 bendrovės įstatinio kapitalo; 10) priimti nutarimą dėl pelno paskirstymo.

Visuotinis akcininkų susirinkimas gali priimti ir kitus nutarimus, pagal Akcinių bendrovių įstatymą *nenumatytus* kitiems bendrovės valdymo organams. Be to, visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimai priimami paprasta dalyvaujančių susirinkime akcininkų balsų dauguma, išskyrus įstatyme numatytus atvejus.

Stebėtojų taryba yra kolegialus bendrovės veiklos priežiūrą atliekantis organas, kurio veiklai vadovauja jos pirmininkas.

Stebėtojų tarybos narių skaičių nustato bendrovės įstatai, tačiau narių turi būti ne mažiau kaip 3 ir ne daugiau kaip 15. Stebėtojų tarybą renka visuotinis akcininkų susirinkimas. Jos nariu negali būti bendrovės valdybos narys, bendrovės vadovas bei asmuo, kuris pagal Lietuvos Respublikos įstatymus neturi teisės eiti šių pareigų. Stebėtojų taryba: 1) renka ir atšaukia iš pareigų valdybos narius (jei valdyba nesudaroma, – bendrovės vadovą). Be to, jei bendrovė dirba nuostolingai, stebėtojų taryba *privalo* svarstyti, ar valdybos nariai (jei valdyba nesudaroma, – bendrovės vadovas) tinka eiti pareigas; 2) prižiūri valdybos ir bendrovės vadovo veiklą, kaip naudojami finansiniai ištekliai, rūpinasi gamybos ir valdymo organizavimu, kapitalo rentabilumu, darbo apmokėjimu, amortizaciniais atskaitymais, bendrovės finansinės būklės perspektyvomis; 3) pateikia visuotiniam akcininkų susirinkimui pasiūlymus ir atsiliepimus apie bendrovės metinę finansinę atskaitomybę, pelno paskirstymo projektą ir valdybos (bendrovės vadovo) parengtą bendrovės veiklos ataskaitą; 4) teikia siūlymus valdybai ir bendrovės vadovui atšaukti jų sprendimus, kurie prieštarauja Lietuvos Respublikos įstatymams, bendrovės įstatams ar visuotinio ak-

cininkų susirinkimo nutarimams; 6) sprendžia kitus įstatuose, taip pat visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimuose numatytus ir priskirtus bendrovės ir jos valdymo organų veiklos priežiūros klausimus.

Stebėtojų taryba neturi teisės pavesti ar perduoti vykdyti savo funkcijų valdybai ar bendrovės vadovui.

Valdyba yra kolegialus valdymo organas, kurio veiklai vadovauja jos pirmininkas.

Valdybos narių skaičių, kuris negali būti mažesnis kaip 3, nustato bendrovės įstatai. Bendrovės valdybos nariu negali būti bendrovės, dukterinės bendrovės ar ją patronuojančios bendrovės stebėtojų tarybos narys bei asmuo, kuris pagal Lietuvos Respublikos įstatymus neturi teisės eiti šių pareigų. Valdyba: 1) tvirtina bendrovės veiklos strategiją, bendrovės valdymo struktūrą ir pareigybes; 2) renka ir atšaukia bendrovės vadovą, tvirtina jo pareiginius nuostatus ir atlyginimą; 3) tvirtina pareigas, į kurias darbuotojai priimami konkurso tvarka; 4) tvirtina bendrovės filialų ir atstovybių nuostatus; 5) analizuoja ir vertina bendrovės vadovo pateiktą medžiagą apie bendrovės komercinę ūkinę veiklą, finansinės atskaitomybės ir pelno paskirstymo projektą; 6) priima sprendimus, kad bendrovė taptų kitų juridinių asmenų steigėja, dalyve, steigti filialus ir atstovybes; 7) priima sprendimus dėl ilgalaikio turto, kurio balansinė vertė didesnė kaip 1/12 bendrovės įstatinio kapitalo, investavimo, perleidimo, nuomos, įsigijimo, įkeitimo ir hipotekos bei prievolių, kurių suma didesnė kaip 1/20 bendrovės įstatinio kapitalo, įvykdymo laidavimo ar garantavimo, taip pat sprendimą restruktūrizuoti bendrovę. Valdybos nariai privalo atlyginti bendrovei nuostolius, padarytus dėl pareigų numatytų įstatymuose arba įstatuose nevykdymo.

Bendrovės vadovas yra vienasmenis bendrovės valdymo organas (prezidentas, generalinis direktorius, direktorius). Su juo sudaroma darbo sutartis. Bendrovės vadovas organizuoja kasdieninę bendrovės veiklą, priima į darbą ir atleidžia darbuotojus, skatina juos ir skiria nuobaudas, atstovauja bendrovei palaikant santykius su trečiaisiais asmenimis ir teisme bei arbitraže.

Akcinių bendrovių vadovų, kurie dirba bendrovėje pagal darbo sutartį, teisinė padėtis yra specifiška. Bendrovės vadovus įstatymai pripažįsta bendrovių darbuotojais ir jiems yra taikomos kai kurios darbo įstatymų nuostatos. Kita vertus, akcinės bendrovės vadovo, kaip ben-

drovės valdymo organo, teisinį statusą reglamentuoja civilinės teisės normos, taikomos akcinių bendrovių organų veiklai reguliuoti. Akcinės bendrovės vadovo, dirbančio pagal darbo sutartį, teisinio statuso dualistinę prigimtį pabrėžė ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija 2001 m. spalio 16 d. nutartyje, priimtoje byloje V. Paliūnas prieš Radviliškio rajono savivaldybę ir kt.[161] Anot teismo, įstatymų leidėjas, priimdamas ir paskelbdamas 1998 m. kovo 19 d. įstatymą Nr. VIII–666, išreiškė valią nuo 1998 m. balandžio 17 d. atsisakyti Darbo įstatymų kodekso nuostatų taikymo akcinių bendrovių vadovų ir asmenų, atliekančių jų funkcijas, atsakomybės už jų padarytą žalą bendrovei teisiniams santykiams reguliuoti: atsisakyta materialinės atsakomybės ribojimo vadovo darbo užmokesčių sumomis ir bendrovės tiesioginiais nuostoliais principų, nustatyti nauji materialinės atsakomybės taikymo pagrindai ir principai, kurie savo pobūdžiu labiau atitinka klasikinius deliktinės atsakomybės civilinio teisinio instituto, o ne darbuotojų materialinės atsakomybės darbo teisinio instituto kriterijus. Šiuos teisinius santykius reguliuojančių taisyklių įtraukimas į civilinės teisės šaltinį – Akcinių bendrovių įstatymą – bei deliktinės atsakomybės principų pritaikymas rodo, jog bendrovių vadovų atsakomybės už jų padarytą žalą bendrovei teisiniai santykiai perkelti iš darbo teisės į civilinės teisės reguliavimo sritį.

Bendrovės vadovas atsako už: 1) bendrovės veiklos organizavimą bei jos tikslų įgyvendinimą; 2) metinės finansinės atskaitomybės sudarymą; 3) informacijos pateikimą visuotiniam akcininkų susirinkimui, valdybai; 4) bendrovės dokumentų ir duomenų pateikimą juridinių asmenų registro tvarkytojui, kitų pareigų, numatytų įstatymuose, bendrovės įstatuose bei pareiginiuose nuostatuose vykdymą. Jei bendrovės vadovas ar jo pavaduotojas sudarė sandorį viršydamas savo kompetenciją, normalią ūkinę riziką ar atliko kitus neteisėtus veiksmus ir dėl to bendrovei padarė žalos (įskaitant ir negautą pelną) arba dėl to šie asmenys gauna tiesioginės ar netiesioginės naudos bendrovės ar jos akcininkų sąskaita, bendrovė ir bendrovės akcininkas ar akcininkai turi teisę teismine tvarka reikalauti atlyginti dėl tokio sandorio arba tokių veiksmų patirtą žalą (įskaitant ir negautą pelną). Be to, bendrovės vadovas, sudaręs sandorį viršydamas savo kompetenciją, yra subsi-

[161] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, civilinė byla Nr. 3K–7–760/2001.

diariai atsakingas, jei trečiojo asmens reikalavimas nėra visiškai patenkinamas iš bendrovės (CK 2.83 str.).

Auditas ir revizija akcinėse bendrovėse. Vienas iš būdų užtikrinti bendrovės valdymo efektyvumą yra patikima išorinė kontrolė. Iš išorės bendrovę kontroliuoja auditoriai, kuriuos renka akcininkų susirinkimas, nors dažnai didžiausią įtaką juos pasirenkant turi stebėtojų taryba arba valdyba. Pastebima, ypač Vakarų Europos šalyse, kad stiprėja bendrovės kontrolinės funkcijos, kartais net varžant akcininkų įgaliojimus. Bendrovėse kontrolines funkcijas atlieka revizoriai (Prancūzija), kontrolieriai (Vokietija), auditoriai (Anglija, JAV). Pavyzdžiui, Prancūzijoje revizoriaus funkcijas turi teisę atlikti tik toks fizinis ar juridinis asmuo, kuris yra įtrauktas į specialų regioninės buhalterių komisijos sąrašą. Toks asmuo privalo pateikti savo nepriekaištingos reputacijos ir atitinkamos kvalifikacijos įrodymus. Revizoriai yra atsakingi bendrovei ir tretiesiems asmenims už klaidas ir nepatenkinamą bendrovės veiklos kontrolę. Auditorių veiklą reguliuoja Aštuntoji Europos Sąjungos Tarybos direktyva[162] ir vidaus įstatymai.

Nei auditorius, nei revizorius Lietuvoje neįvardijamas kaip vienas iš bendrovės organų, kaip yra Suomijoje, kur auditorius įvardijamas kaip vienas iš trijų bendrovės organų. Revizorius ir auditorius kontroliuoja bendrovės finansinę veiklą ir teikia išvadas dėl finansinės atskaitomybės. Šie duomenys pateikiami juridinių asmenų registrui ir yra informacinė bazė tretiesiems asmenims, turintiems reikalų su bendrove, t. y. draudimo kompanijoms, kreditoriams, tiekėjams, klientams, investuotojams bei darbuotojams, vertinantiems bendrovės patikimumą. Minėtoje Europos Sąjungos direktyvoje nurodyta, kad Valstybių narių įstatymai turi numatyti audito kompanijos atsakomybę audituotai kompanijai, o normų, numatančių audito kompanijos atsakomybę tretiesiems asmenims, nėra, tačiau joje pasakyta, kad Valstybės narės pačios gali nustatyti audito kompanijų atsakomybę akcininkams ir kitiems tretiesiems asmenims pagal bendrosios privatinės teisės principus[163]. Lietuvoje auditoriaus atsakomybė aptarta Audito įstatyme[164].

---

[162] 1984 m. balandžio 10 d. Aštuntoji Tarybos direktyva 84/253/EEB dėl asmenų, atsakingų už privalomo apskaitos dokumentų audito atlikimą, patvirtinimo. OJ L126/20. 1984.

[163] *Andenas M.* Disciplining Auditors – Problems of Parallel Disciplinary and Civil Proceedings // Developments in European Company Law. – London, 1996. Vol. 1.

[164] Lietuvos Respublikos audito įstatymas. 1999 m. birželio 15 d. Nr. VIII–1227. Žin., 1999. Nr. 59–1916, 36 str.

Bendrovės vadovas ir valdyba privalo pateikti auditoriui jo reikalaujamus finansinius dokumentus. Auditorius paslaugas teikia pagal atlygintinų paslaugų teikimo sutartį (CK 6.716–6.724 str.) laikydamasis auditoriaus profesijai keliamų reikalavimų ir atsako pagal sutartinę civilinę atsakomybę reglamentuojančias normas.

3.4.1.18. Bendrovės pabaiga

Bendrovė pasibaigia likvidavimo arba reorganizavimo būdu.

Bendrovės likvidavimo pagrindas yra juridinis faktas, sukuriantis suinteresuotam asmeniui ar organui iniciatyvos teisę ir(ar) teisę priimti sprendimą likviduoti bendrovę ir pradėti likvidavimo procedūrą.

Bendrovės likvidavimas – tai procedūra, kurią užbaigus, išnyksta juridinis asmuo. Išskirtinos dvi bendrovės likvidavimo pagrindų grupės: 1) nepriverstinis bendrovės likvidavimas; 2) priverstinis bendrovės likvidavimas dėl įstatymų įgaliotų subjektų priimtų sprendimų:

Nepriverstinis	• Pasibaigęs įstatuose nurodytas bendrovės veiklos terminas; • Visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimas likviduoti bendrovę; (Visuotinis akcininkų susirinkimas negali priimti nutarimo likviduoti nemokią bendrovę.)
Priverstinis	• Teismo ar kreditorių susirinkimo sprendimas likviduoti bankrutavusią bendrovę; • Teismo sprendimas likviduoti bendrovę už Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytus teisės pažeidimus (pvz., *remiantis veiklos tyrimo rezultatais (CK 2.131 str.)*, juridinių asmenų registro tvarkytojo iniciatyva); • Teismo sprendimas pripažinti bendrovę neteisėtai įsteigta.

Bendrovės likvidavimo procedūra prasideda priėmus sprendimą likviduoti bendrovę. Likviduojamos bendrovės statusas nustatomas

įrašu juridinių asmenų registre. Prieš likviduojamos įmonės statusą įgijusios bendrovės pavadinimą rašomas žodis „likviduojama“. Visuotinis akcininkų, teismas arba juridinių asmenų registro tvarkytojas, priėmę sprendimą likviduoti bendrovę, privalo paskirti likvidatorių. Likvidatorius nuo paskyrimo dienos įgyja savo teises ir pareigas, o bendrovės organai, išskyrus visuotinį akcininkų susirinkimą, netenka įgaliojimų valdyti bendrovę.

Likvidatorius turi bendrovės valdybos ir bendrovės vadovo teises ir pareigas. Jis atstovauja likviduojamai bendrovei teisme, esant santykiams su valstybės valdžios ir valdymo institucijomis, kitais juridiniais ir fiziniais asmenimis. Likvidatoriui keliami tie patys reikalavimai kaip ir bendrovės vadovui. Bendrovės likvidatorius: 1) atlieka materialinių, finansinių vertybių inventorizaciją ir surašo jų priėmimo aktą, sudaro likvidavimo laikotarpio pradžios bendrovės finansinę atskaitomybę (likvidavimo balansą), surašo bendrovės likvidavimo aktą; 2) baigia sandorius su bendrovės kreditoriais ir skolininkais ir pagal savo kompetenciją sudaro naujus sandorius; 3) parduoda bendrovės turtą; 4) nutraukia darbo sutartis su bendrovės darbuotojais ir atsiskaito su jais; 5) paskirsto akcininkams likusį bendrovės turtą; 6) perduoda likviduotos bendrovės dokumentus saugoti Archyvų įstatymo nustatyta tvarka; 7) pateikia juridinių asmenų rejestro tvarkytojui dokumentus, reikalingus likviduotą bendrovę išregistruoti iš rejestro, atlieka kitas teisės aktuose numatytas pareigas.

Likviduojama bendrovė gali sudaryti tik tuos sandorius, kurie yra susiję su juridinio asmens veiklos nutraukimu arba kurie numatyti sprendime likviduoti juridinį asmenį.

Visuotinio akcininkų susirinkimo priimtas nutarimas dėl bendrovės likvidavimo negali būti atšauktas, jei bent vienas akcininkas gavo dalį likviduojamos bendrovės turto.

Jeigu likviduojant bendrovę išaiškėja, kad ji negalės įvykdyti visų savo įsipareigojimų, įmonės likvidatorius privalo nedelsdamas sustabdyti visus mokėjimus ir pateikti pareiškimą teismui dėl bankroto bylos iškėlimo įmonei.

Apie bendrovės likvidavimą turi būti paskelbta įstatuose nurodytoje periodinėje spaudoje tris kartus ne mažesniais kaip 30 dienų intervalais ar viešai paskelbta vieną kartą ir pranešta visiems kreditoriams raštu. Apie likvidavimą ne vėliau kaip pirmą viešo paskelbimo

dieną taip pat pranešama juridinių asmenų registrui. Likvidatorius praneša juridinių asmenų registrui apie nutarimą likviduoti bendrovę ir savo duomenis.

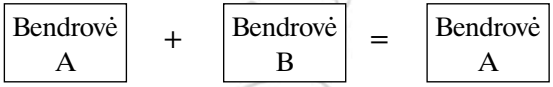
Likviduojamos bendrovės kreditorių reikalavimai tenkinami CK 2.113 straipsnio nustatyta tvarka. Po to išmokamas sukauptas dividendas privilegijuotųjų akcijų su kaupiamuoju dividendu savininkams. Likęs likviduojamos bendrovės turtas iki bendrovės išregistravimo padalijamas akcininkams proporcingai jiems nuosavybės teise priklausančių akcijų nominaliai vertei. Bendrovės turtas akcininkams gali būti dalijamas ne anksčiau kaip praėjus dviem mėnesiams po to, kai buvo tinkamai pranešta kiekvienam bendrovės kreditoriui.

Tokiu pat būdu dalijamas ir vėliau nustatytas bendrovės turtas. Jei bendrovės akcijos suteikia nevienodas teises, dalijant turtą į jas turi būti atsižvelgta.

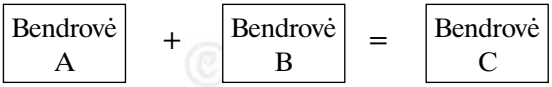
Bendrovės gali būti reorganizuojamos jungiant arba skaidant.

Bendroves jungti galima šiais būdais:

1) prijungimo (ang. *merger*) – prie bendrovės, kuri tęsia veiklą, prijungiamos viena ar kelios bendrovės, kurios kaip juridiniai asmenys po reorganizacijos pasibaigia;

2) sujungimo (ang. c*onsolidation*) – iš bendrovių, kurios kaip juridiniai asmenys po reorganizavimo pasibaigia, sukuriama nauja bendrovė.

Bendroves skaidyti galima šiais būdais:

1) išdalijimo – bendrovė, kuri po reorganizavimo pasibaigia, dalijama kitoms bendrovėms, kurios tęsia veiklą;

2) išskaidymo – iš bendrovės, kuri po reorganizavimo pasibaigia, sukuriamos naujos bendrovės;

3) atskyrimo – iš bendrovės, kuri tęsia veiklą, atskiriama dalis, iš kurios sukuriama nauja bendrovė.

Reorganizavimo sąlygas siūlyti ir reorganizavimo procedūrą inicijuoti turi teisę: 1) akcininkai, kuriems nuosavybės teise priklausančių bendrovės akcijų nominali vertė ne mažesnė kaip 1/3 įstatinio kapitalo; 2) bendrovės organai; 3) valstybės institucijos.

Kiekviena reorganizuojama bendrovė apie numatomą reorganizavimą privalo paskelbti įstatuose nurodytoje periodinėje spaudoje tris kartus ne mažesniais kaip 30 dienų intervalais arba paskelbti viešai vieną kartą ir pranešti visiems kreditoriams raštu. Be to, turi būti parengta ir pateikta bendrovei reorganizavimo sąlygų vertinimo ataskaita. Visa tai turi būti atlikta ne vėliau kaip prieš 30 dienų iki visuotinio akcininkų susirinkimo, kurio darbotvarkėje numatyta svarstyti bendrovės reorganizavimą. Patvirtinti reorganizavimo sąlygas ir priimti nutarimą reorganizuoti bendrovę gali visuotinis akcininkų susirinkimas ne mažiau kaip 2/3 balsų dauguma. Reorganizuojamos bendrovės patvirtintos reorganizavimo sąlygos turi būti pateiktos juridinių asmenų registrui ne vėliau kaip pirmą viešo paskelbimo apie reorganizavimo sąlygų sudarymą dieną.

Likviduojama bendrovė negali būti reorganizuojama. Bendrovėms, kurios po reorganizacijos pasibaigia, likvidavimo procedūros netaikomos.

Nuo reorganizavimo užbaigimo dienos visas baigiančių veiklą bendrovių turtas, teisės ir pareigos yra po reorganizavimo veiksiančių bendrovių turtas, teisės ir pareigos. Apie kiekvienos bendrovės reorganizavimo užbaigimą ir reorganizuojant naujos bendrovės sukūrimą viešai skelbiama įstatymų nustatyta tvarka.

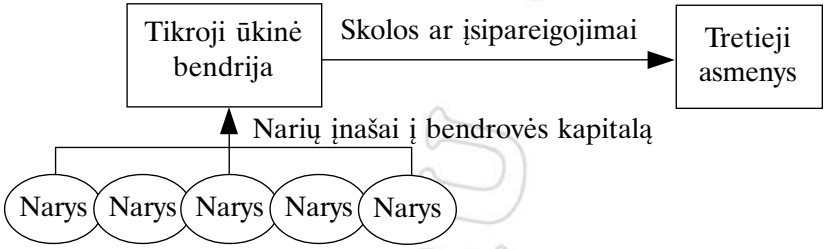
3.4.2. Kooperatinės bendrovės

3.4.2.1. Kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) samprata

Kooperatinė bendrovė yra privatusis ribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, įsteigtas kelių fizinių ar (ir) juridinių asmenų, skirtas narių ekonominiams, ūkiniams ir socialiniams poreikiams tenkinti, veikiantis narių iniciatyva ir rizika. Kooperatinių bendrovių (toliau tekste – KB) steigimą, veiklą ir likvidavimą reglamentuoja CK, Kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas bei įstatai.

Kooperatinė bendrovė yra įmonės teisinė forma, kuriai būdingi kai kurie ūkinės bendrijos bei uždarosios akcinės bendrovės bruožai, kuriuos dabar ir aptarsime.

Svarbiausias kooperatinės bendrovės bruožas, skiriantis ją nuo ūkinės bendrijos, yra tas, kad kooperatinė bendrija yra ribotos civilinės atsakomybės įmonė, tai yra jos nariai atsako už KB prievoles tik įnašų į bendrovės kapitalą (pajų) dydžiu, o KB už savo prievoles atsako tik savo turtu ir neatsako už savo narių prievoles, nesusijusias su kooperatinės bendrovės veikla.

Kooperatinę bendrovę gali sudaryti ne mažiau kaip **penki** fiziniai arba fiziniai ir juridiniai asmenys. Naujas narys priimamas KB įstatuose nustatytomis sąlygomis ir tvarka, jei jis įmokėjo stojamąjį mokestį ir jo pajinio įnašo suma yra ne mažesnė už minimalų pajaus dydį.

3.4.2.2. Kooperatinės bendrovės kapitalas

KB kapitalas yra nuosavas ir skolintas. Nuosavą kapitalą sudaro bendrovės narių stojamieji mokesčiai, pajiniai įnašai, atskaitymai iš bendrovės pelno, kitų pajamų. KB nario įneštas pajinis įnašas pažymimas pajaus vardiniu dokumentu. Įstatymas nereglamentuoja kooperatinės bendrovės narių pajaus dydžio (jo dydis nurodomas įstatuose). Pajus gali būti piniginis, intelektinis, turtinės ir neturtinės vertybės, išskyrus žemę. KB narys turi teisę perleisti pajų kitiems asmenims, tačiau pirmenybę įsigyti pajų tomis pačiomis sąlygomis turi kitas KB narys, todėl apie ketinimą perleisti pajų KB narys privalo raštu pranešti kitiems KB nariams ir valdymo organui įstatuose nustatyta tvar-

ka. Šiais ypatumais KB yra panaši į uždarąją akcinę bendrovę. Kita vertus, KB narys turi teisę išstoti iš KB narių įstatuose nustatytomis sąlygomis ir tvarka ir gauti įneštą pajinį įnašą, išmoką už nariui priskirtą turto dalį, apyvartai proporcingą išmoką ir dividendą. Beje, KB narys taip pat gali būti pašalintas iš bendrovės, jei jis nevykdo nario pareigų ir kt., pavyzdžiui, nevykdo apyvartos su kooperatine bendrove ar netausoja KB turto.

KB nariai iš bendrovės pelno gauna išmokas, proporcingas kooperatinės bendrovės narių prekių ir paslaugų apyvartai su KB, bei dividendus, t. y. pelno dalį, proporcingą kiekvieno nario turimo pajaus dydžiui, tačiau dividendams mokėti gali būti skiriama ne daugiau kaip 10 procentų grynojo pelno.

3.4.2.3. Kooperatinės bendrovės steigimas

KB steigimo procedūra yra panaši į uždarosios akcinės bendrovės: pasirašoma steigimo sutartis, sumokamas stojamasis mokestis ir įnešamas pajinis įnašas, steigimo sutartyje numatyta tvarka ir terminais parengiami įstatai, šaukiamas steigiamasis susirinkimas bei steigimo procedūra užbaigiama registravimu.

3.4.2.4. Kooperatinės bendrovės valdymas ir bendrovės narių teisės

KB organai yra narių susirinkimas, valdyba ir administracijos vadovas. KB, kurią sudaro ne daugiau kaip 50 narių, valdyba gali būti nesudaroma. KB valdymas yra panašus į ūkinės bendrijos valdymą tuo, kad kooperatinės bendrijos nariai susirinkime turi vieną balsą nepaisant pajaus dydžio. Santykiuose su trečiaisiais asmenimis KB atstovauja jos valdymo organai: valdyba ir administracijos vadovas. KB valdymo organų nariai privalo veikti bendrovės ir jos narių naudai. Jų veiklai taip pat taikytina fiduciarinių pareigų doktrina, o nuostoliai, padaryti KB dėl valdybos arba administracijos vadovo sprendimų pažeidžiant KB įstatus bei jų veiklą reguliuojančius teisės aktus, atlyginami administracijos vadovo ar valdybos narių solidariai. KB ūkinę finansinę veiklą kontroliuoja revizijos komisija (revizorius).

3.4.2.5. Kooperatinės bendrovės likvidavimas ir reorganizavimas

KB reorganizavimo, pertvarkymo ir likvidavimo pagrindai ir tvarka numatyta KB įstatyme ir CK. Jie iš esmės atitinka jau anksčiau aptartus pagrindus ir tvarką.

3.4.3. Žemės ūkio bendrovės

Žemės ūkio bendroves pagal jų teisinį reguliavimą apibendrintai būtų galima laikyti kooperatinių bendrovių porūšimi. Žemės ūkio bendrovė apibūdinama kaip privatus, ribotos civilinės atsakomybės juridinis asmuo, kuriame pajamos per ūkinius metus už žemės ūkio produkciją ir suteiktas paslaugas žemės ūkiui sudaro daugiau kaip 50 procentų visų realizavimo pajamų. Žemės ūkio bendrovėje gali būti dviejų rūšių dalyviai – bendrovės nariai ir pajininkai. Minimalus žemės ūkio bendrovės narių skaičius yra du. Bendrovės pajininkai nuo bendrovės narių skiriasi tuo, kad jie neturi sprendžiamojo balso bendrovės narių susirinkime, be to, nariu gali būti tik fizinis asmuo, o pajininku – fizinis arba juridinis asmuo. Visų dalyvių turtas yra atskirtas nuo bendrovės turto.

Žemės ūkio bendrovės nemoka pelno ir nekilnojamojo turto mokesčių bei nedaro atskaitymų į kelių fondą. Be to, žemės ūkio veikla besiverčiantys asmenys gali pretenduoti į finansinę paramą iš specialios Europos Sąjungos SAPARD programos.

3.4.4. Įmonių junginiai

Įmonės, jei tai neprieštarauja Konkurencijos įstatymui, gali jungtis į **koncernus, konsorciumus, asociacijas ir kitus junginius**. Labiausiai paplitę įmonių junginiai yra konsorciumai ir asociacijos.

Konsorciumas (lot. *consortium* – bendras dalyvavimas) – tai gamybinės partnerystės reiškinys, t. y. laikinas savanoriškas įmonių junginys konkretiems uždaviniams spręsti, dideliems projektams ar programoms įgyvendinti. Konsorciumas formuojamas savanoriškumo, ekonominių interesų bendrumo, dalyvių savivaldos pagrindu. Dažnai įmo-

nės jungiasi į konsorciumus, siekdamos sujungti savo kapitalą ar gamybinį potencialą, pavyzdžiui, dalyvaudamos privatizuojant valstybinį turtą arba pagal Viešųjų pirkimų įstatymą skelbiamuose paslaugų ir prekių pirkimo konkursuose.

Konsorciumo dalyviai gali būti Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys, neatsižvelgiant į nuosavybės formas. Tačiau konsorciumas gali būti sudaromas tik vienam užsakymui ar projektui, o jeigu veikla plečiasi (didėja užsakovų arba projektų skaičius) konsorciumas turi registruotis kaip įmonė (artimiausias statusas – ūkinė bendrija).

Asociacija. Asociacija – tai juridinių ir fizinių asmenų savanoriškas susivienijimas, turintis juridinio asmens teises, vykdantis asociacijos narių nustatytus ūkinius, ekonominius, socialinius, kultūros, švietimo, mokslinio tyrimo uždavinius ir funkcijas (plačiau apie asociaciją poskyryje „Viešieji juridiniai asmenys“).

Koncernas. Koncernas – tai ūkio struktūra, jungianti savarankiškas akcines bendroves, kurias sieja bendri interesai, patentų ir licencijų sutartys, bendros mokslinių tyrimų ir gamybinės technologinės programos, glaudi kooperacija. Koncernas įgyvendina vieną gamybinę, techninę ir ekonominę politiką, telkia finansinius išteklius, kurių reikia investicijų politikai vykdyti, nustato savo narių tarpusavio santykius. Koncernai kuriasi dalyvavimo sistemos pagrindu. Ši sistema yra viena svarbiausių akcinių bendrovių ryšių formų, sudaranti sąlygas kapitalo savininkui, įsigijusiam kitų akcinių bendrovių kontrolinius akcijų paketus, valdyti svetimą kapitalą. Koncerno formavimas dalyvavimo sistemos pagrindu sudaro sąlygas vienai akcinei bendrovei supirkus kitų (antrinių) akcinių bendrovių, o šioms – trečiųjų ir t. t. kontrolinius akcijų paketus sukurti visą bendrovių piramidę.

Holdingas. Holdingas yra koncerno atmaina, bendrovė, valdanti antrines įmones.

Trestas (angl. *trust* – pasitikėjimas) holdingo porūšis, kai akcijos valdomos patikėjimo teise.

Akcinė nuosavybė turi tendenciją kauptis įmonių ir institucinių investuotojų rankose, todėl pastaruoju metu ūkinėje veikloje itin svarbus tapo bendrovių grupių vaidmuo. Jų reguliavimas įvairiose šalyse labai skiriasi. Esant bendrovių grupei, kartais reikia paaukoti kurios

nors iš grupės narių kompanijos interesus pagrindinės kompanijos naudai. Tuomet iškyla akcininkų mažumos problema. Atskirose šalyse ji sprendžiama skirtingai. Pavyzdžiui, Vokietijoje įstatymai pripažįsta bendrovių grupes ir netgi antrinės kompanijos administracinį pavaldumą pagrindinei, tačiau, kai antrinė kompanija yra aukojama, smulkiesiems akcininkams įstatymų nustatyta tvarka yra kompensuojama. Prancūzijoje toks daugumos akcininkų sprendimas teisme būtų pripažintas „netinkamu“, prieštaraujančiu bendrovės interesams. Į tai jau atsižvelgiama ir Lietuvoje – teisės aktuose vartojamos pagrindinės ir antrinės bendrovės, susijusių subjektų grupės ir kitos sąvokos[165].

Europos Sąjungos teisėje taip pat pastebimos pastangos reguliuoti įmonių grupių atsakomybę. Devintoji bendrovių direktyva, kuri dar nėra suderinta, kada nors turėtų detaliau reglamentuoti bendrovės – dominuojančiosios (valdančiosios) akcininkės – pareigas antrinės bendrovės kreditoriams, taip pat šiame projekte numatoma kontroliuojančiojo subjekto civilinė atsakomybė už žalą aplinkai, padarytą kontroliuojamojo subjekto[166].

Kartelis (pranc. *cartel* – popierius, raštas) – draudžiamas monopolinis susivienijimas. Karteliniais susitarimais siekiama riboti konkurenciją. Jie yra draudžiami ir negalioja nuo jų sudarymo momento, įskaitant susitarimus: 1) tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyti (fiksuoti) tam tikros prekės kainas arba kitas pirkimo ar pardavimo sąlygas; 2) pasidalyti prekės rinką teritoriniu pagrindu, pagal pirkėjų ar tiekėjų grupes ar kitu būdu; 3) nustatyti tam tikros prekės gamybos ar pardavimo kiekius, taip pat riboti techninę pažangą ar investicijas; 4) panašaus pobūdžio sutartyse taikyti nevienodas (diskriminacines) sąlygas atskiriems ūkio subjektams ir taip sudaryti jiems skirtingas konkurencijos sąlygas; 5) iš kitų ūkio subjektų reikalauti papildomų įsipareigojimų, kurie pagal savo komercinį pobūdį ar paskirtį nėra tiesiogiai susiję su sutarties objektu; 6) konkurentų susitarimus dalyvauti ar nedalyvauti arba pateikti suderintus pasiūlymus viešajam pirkimui, konkursui ar kitiems panašaus pobūdžio pirkimams.

---

[165] Akcinių bendrovių įstatymo 5 str.

[166] *Toiviainen H.* About the Liabilities and Duties of the Directors of an Insolvent Company in the Finnish Law. – Helsinki, 2001. P. 44.

Kontroliniai klausimai:

1. Kaip suprantate neribotą atsakomybę pagal įmonės prievoles?
2. Ar neribota atsakomybė už įmonės prievoles reiškia, kad kreditorius su savo reikalavimu visais atvejais gali kreiptis tiesiogiai į įmonės savininką?
3. Kokie yra neribotos atsakomybės įmonių požymiai?
4. Kokie individualios įmonės ir ūkinės bendrijos skiriamieji požymiai?
5. Kas gali būti individualios įmonės savininkas?
6. Kokie reikalavimai keliami individualios įmonės pavadinimui ir kokia pavadinimo teisinė reikšmė?
7. Kokia tvarka valdoma individuali įmonė?
8. Kokios ypatybės sąlygoja individualios įmonės savarankiškumą?
9. Kokia tvarka steigiama ūkinė bendrija?
10. Kas gali būti ūkinės bendrijos steigėjais?
11. Kokie yra ūkinės bendrijos steigimo ir veiklos pagrindai?
12. Kokia tvarka yra sudaromi ūkinės bendrijos steigimo dokumentai?
13. Kokiuose dokumentuose įtvirtinamos ūkinės bendrijos narių teisės ir pareigos?
14. Kokios pagrindinės ūkinių bendrijų narių teisės?
15. Kokia yra ūkinių bendrijų narių atsakomybė?
16. Kokia tvarka bendrijos kreditoriai iš bendrijos narių gali reikalauti įvykdyti prievoles?
17. Kas sudaro ūkinių bendrijų turtą?
18. Kaip organizuojamas ūkinių bendrijų valdymas?
19. Kokia tvarka skirstomas ūkinių bendrijų turtas ir nuostoliai?
20. Kokios yra ūkinių bendrijų rūšys?
21. Kokia yra ūkinių bendrijų narių atsakomybė už bendrijos prievoles?
22. Kas turi teisę ūkinių bendrijų vardu sudaryti sandorius?
23. Kokia šių sandorių sudarymo tvarka?
24. Kokie narystės ūkinėje bendrijoje pasibaigimo pagrindai?

25. Kokie yra ūkinės bendrijos veiklos nutraukimo pagrindai?
26. Kokie ūkinės bendrijos likvidavimo pagrindai?
27. Kokia tvarka yra dalijamas likviduojamos ūkinės bendrijos turtas?
28. Kokios tikrosios ūkinės bendrijos ir komanditinės ūkinės bendrovės skiriamieji požymiai?
29. Koks komanditoriaus teisinis statusas?
30. Kokios komanditoriaus atsakomybės ribos?
31. Kokias teises ir pareigas turi komanditorius?
32. Kokie skiriamieji uždarųjų akcinių bendrovių požymiai?
33. Kokia uždarosioms akcinėms bendrovėms nustatytų ribojimų esmė?
34. Kokios uždarosioms akcinėms bendrovėms nustatytų ribojimų pažeidimo pasekmės?
35. Kokia akcinės bendrovės kaip socialinio-ekonominio mechanizmo esmė?
36. Kokie akcinių bendrovių steigimo etapai?
37. Kokia akcinės bendrovės steigimo sutarties ir įstatų teisinė reikšmė?
38. Kokia steigimo sutarties sudarymo ir tvirtinimo tvarka?
39. Kokia akcinės bendrovės įstatų tvirtinimo tvarka?
40. Kas turi teisę steigiamos bendrovės vardu sudaryti sandorius?
41. Kokia tvarka tvirtinami steigiamos bendrovės vardu sudaryti sandoriai?
42. Nuo kokio momento bendrovė laikoma įsteigta (įgyja juridinio asmens teises)?
43. Kokia akcinių bendrovių įregistravimo teisinė reikšmė?
44. Kokia bendrovės veiklos tikslų nustatymo bendrovės įstatuose teisinė reikšmė?
45. Kokios akcinių bendrovių kapitalo rūšys ir jų sudėtis?
46. Kam yra lygus bendrovės įstatinio kapitalo dydis?
47. Kokia įstatinio kapitalo teisinė reikšmė?
48. Kuo skiriasi akcinės bendrovės įstatinis kapitalas nuo kito bendrovės kapitalo?
49. Kokie yra akcijų požymiai?

50. Kokios yra bendrovės akcijų rūšys ir kokia skirstymo į rūšis esmė?
51. Kokias teises turi akcinės bendrovės akcininkai?
52. Kokias žinote akcininkų teisių gynimo formas?
53. Kokie bendrovės organai ir kokiais atvejais yra atsakingi už akcininkų teisų apsaugą?
54. Kokia akcinių bendrovių akcininkų atsakomybė?
55. Kokios pagrindinės akcininkų pareigos bendrovei?
56. Ar galima dvi akcines bendroves, kai viena turi visas kitos bendrovės akcijas, laikyti vienu juridiniu asmeniu? Kokia pasaulinė praktika šiuo klausimu?
57. Ar galima akcinę bendrovę traukti baudžiamojon atsakomybėn?
58. Kokie akcinių ir uždarųjų akcinių bendrovių privalomai sudaromi valdymo organai?
59. Kokios bendrovės valdymo organų sprendimų, priimtų pagal įstatus bei įstatymą jų kompetencijai nepriskirtais klausimais, teisinės pasekmės?
60. Ką reiškia bendrovės atstovavimas?
61. Kuo skiriasi bendrovės stebėtojų tarybos ir bendrovės valdybos kompetencija?
62. Ar vienas akcinės bendrovės valdymo organas gali priimti sprendimus kito valdymo organo kompetencijai priskirtais klausimais?
63. Kokiais būdais gali būti reorganizuojama bendrovė?
64. Kada bendrovė negali būti reorganizuojama?
65. Kokia akcinių bendrovių reorganizavimo sąlygų teisinė prasmė?
66. Kokių tikslų gali būti siekiama akcinės bendrovės likvidavimu?
67. Kokie akcinės bendrovės likvidavimo pagrindai?
68. Kokia akcinės bendrovės likvidatoriaus skyrimo tvarka ir kokie jam suteikti įgaliojimai?
69. Kokias teises turi likviduojama akcinė bendrovė?
70. Kokias pareigas turi likviduojama akcinė bendrovė?
71. Kokia akcinės bendrovės nemokumo samprata?

4 poskyris.
VIEŠIEJI JURIDINIAI ASMENYS[167]

4.1. Viešųjų juridinių asmenų samprata ir paskirtis

Visi civilinėje apyvartoje dalyvaujantys juridiniai asmenys pagal CK yra skirstomi į privačiuosius ir viešuosius juridinius asmenis. CK nenumato visų viešųjų juridinių asmenų teisinių formų. CK 2.34 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad viešieji juridiniai asmenys yra valstybės ar savivaldybės, jų institucijų arba kitų asmenų, nesiekiančių naudos sau, įsteigti juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti viešuosius interesus. Šioje normoje įtvirtinti du kriterijai, kuriais vadovaujantis atribojami privatieji ir viešieji juridiniai asmenys, tai – veiklos tikslas ir pelno siekimas. Viešųjų juridinių asmenų veiklos tikslas – tenkinti viešuosius interesus[168], privačiųjų juridinių asmenų – tenkinti steigėjų, dalyvių interesus. Viešųjų juridinių asmenų steigėjai, dalyviai nesiekia pelno. Lietuvos Respublikos galiojančiuose įstatymuose nėra atskleista nei sąvokos „nesiekia pelno“, nei sąvokos „pelno nesiekiantys“ samprata. „Nesiekia pelno“ CK prasme reikėtų aiškinti dvejopai: 1) viešasis juridinis asmuo iš viso negauna pelno, nes nevykdo tokios veiklos, iš kurios galėtų gauti pelno, kaip, pavyzdžiui, fondas; 2) viešasis juridinis asmuo siekia ir gauna pelno, bet šio gauto pelno neskirsto steigėjams, dalininkams tiek jo veiklos, tiek pabaigos metu, pavyzdžiui, viešosios įstaigos. Taigi viešųjų juridinių asmenų dalyvavimas civilinėje apyvartoje yra pagrįstas tik materialiniu aprūpinimu pagrindinės veiklos, kurios tikslas yra tenkinti viešuosius interesus, o ne dalyvauti civiliniuose turtiniuose santykiuose. Todėl viešieji juridiniai asmenys, priešingai nei privatieji, turi specialųjį teisnumą, t. y. jie gali turėti ir

[167] Šiame poskyryje pateiktos nuorodos į teisės aktus, galiojusius iki 2006 m. gruodžio 1 d.

[168] Viešojo intereso sąvoka nepateikta galiojančiuose įstatymuose ir ji nėra vienareikšmė. Neretai tenkinant privatų interesą galima patenkinti ir viešąjį interesą.

įgyti tik tokias civilines teises ir pareigas, kurios neprieštarauja jų steigimo dokumentams ir veiklos tikslams. CK 2.47 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad viešųjų juridinių asmenų veiklos tikslai turi būti apibūdinti aiškiai ir išsamiai, nurodant veiklos sritį bei rūšį. Vadinasi, ši norma draudžia viešajam juridiniam asmeniui vykdyti tokią veiklos rūšį, kuri nenumatyta jo veiklą reglamentuojančiame įstatyme ir įstatuose. Jeigu tokią veiklą viešasis juridinis asmuo vykdo, jis pažeidžia CK 2.47 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą nuostatą, ir sandoriai, kurie bus sudaryti viršijant viešojo juridinio asmens specialųjį teisnumą, vadovaujantis CK 1.82 straipsnio 2 dalimi gali būti pripažinti negaliojančiais. Pažymėtina, kad CK reglamentuoja tuos viešųjų juridinių asmenų santykius, kai viešieji juridiniai asmenys veikia kaip civilinių teisinių santykių dalyviai, o kitus ypatumus gali nustatyti atitinkamos teisinės formos viešuosius juridinius asmenis reglamentuojantys įstatymai, tačiau jei šie įstatymai numatys normas, kurios prieštaraus CK, tai pagal CK 1.3 straipsnio 2 dalį bus taikomos CK normos.

Kita vertus, nors CK 1.5 straipsnio 2 dalies norma leidžia civilinių santykių subjektams šalių susitarimu nusistatyti tarpusavio teises ir pareigas, tačiau ši norma viešiesiems juridiniams asmenims gali būti taikoma tik kartu su CK 2.74 straipsnio 2 dalimi, tai yra tiek, kiek nustatomos teisės ir pareigos nepažeidžia viešųjų juridinių asmenų steigimo dokumentų ir veiklos tikslų. Įstatymai, reglamentuojantys atitinkamos teisinės formos viešuosius juridinius asmenis, dėl tos priežasties, kad viešasis juridinis asmuo turi specialųjį teisnumą, nenumato minimalaus įstatinio kapitalo dydžio, taip pat bankroto (išskyrus viešųjų įstaigų, valstybės ir savivaldybės įmonių).

Viešųjų juridinių asmenų teisinės formos gali būti įvairios, nes CK 2.34 straipsnyje pateiktas nebaigtinis jų sąrašas: valstybė, savivaldybė, valstybės ir savivaldybės įmonės, įstaigos, valstybės ir savivaldybių institucijos, viešosios įstaigos, religinės bendruomenės ir bendrijos, profesinės sąjungos ir kita. Įstatymai, reglamentuojantys atitinkamos teisinės formos viešuosius juridinius asmenis, be anksčiau nurodytų, numato: biudžetines įstaigas, labdaros ir paramos fondus, asociacijas, politines partijas ir politines organizacijas. Pažymėtina, jog tai, kad atitinkamo juridinio asmenų veiklą reglamentuoja atskiras įstatymas, savaime nereiškia, kad šis juridinis asmuo turi naują juridinio asmens teisinę formą. Nereikėtų atskira teisine forma laikyti me-

no kūrėjų organizacijų, nors jas reglamentuoja atskiras Meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas[169]. Tai yra tik asociacija pasižyminti tam tikrais ypatumais (steigėjų skaičių turi sudaryti ne mažiau kaip 25 meno kūrėjai).

Pagal savo pobūdį asociacija reikėtų laikyti ir prekybos, pramonės ir amatų rūmus, nors jų veiklai reglamentuoti yra priimtas specialus įstatymas. Rūmai yra savarankiškas juridinių ir fizinių asmenų, užsiimančių Lietuvos Respublikos įstatymų reglamentuojama ekonomine veikla, susivienijimai, ne pelno organizacijos, įgyvendinančios verslo savivaldos principus (2 įstatymo straipsnis).

Viešųjų juridinių asmenų steigėjais gali būti valstybė ar savivaldybės, jų institucijos arba kiti asmenys. Šiame kontekste paminėtina ir 1948 m. Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos[170] 20 straipsnis, kuriame įtvirtinta kiekvieno žmogaus teisė į asociacijų laisvę, o tai apima ir teisę kurti nevyriausybines organizacijas, kurios pagal CK laikytinos viešaisiais juridiniais asmenimis.

CK nepateikia sričių, kuriose viešasis juridinis asmuo galėtų veikti. Būtų galima nurodyti tokias sritis: religinę (CK 2.37 str.), darbo santykių (CK 2.38 str.), socialinę, švietimo, kultūros, mokslo, ekologinę, sveikatos apsaugos, sporto, teisinę ir kitas.

Viešasis juridinis asmuo įgyja juridinio asmens teises, kai jis įregistruojamas juridinių asmenų registre, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas ar įstatymų numatytais atvejais kitas teisės aktas, kuriuo remiantis įsteigtas viešasis juridinis asmuo, nustato, kad juridinis asmuo laikomas įsteigtu nuo teisės akto dėl jo įsteigimo įsigaliojimo. Šiuo atveju, vadovaujantis CK 2.63 straipsnio 2 dalimi, teisės akte būtina nurodyti duomenis, numatytus CK 2.66 straipsnyje, kurie įtraukiami į juridinių asmenų registrą, tokį teisės aktą perdavus registrui. Pažymėtina, jog CK numatyti ir kiti atvejai, kai viešojo juridinio asmens teisnumas nesiejamas su jo įregistravimu juridinių asmenų registre. CK 2.35 straipsnio 1 dalis nustato, kad valstybė ir savivaldybė yra juridiniai asmenys, o CK 2.37 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos yra juridiniai asmenys, bei CK 2.38

---

[169] Lietuvos Respublikos meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymas. Žin., 1996. Nr. 84–2002 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[170] Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991. P. 41.

straipsnio 1 dalis numato, kad profesinės sąjungos yra juridiniai asmenys, jeigu įvykdyti šio straipsnio 2 dalies nuostatų reikalavimai. Minėtos CK 2.38 straipsnio 2 dalies nuostatos nėra siejamos su juridinio asmens įregistravimu juridinių asmenų registre.

Juridiniai asmenys turtą valdo, naudoja ir juo disponuoja nuosavybės ar patikėjimo teise (CK 4.109 str.). Viešieji juridiniai asmenys, kurių steigėjas yra valstybė ar savivaldybė, valstybės institucija turtą valdo patikėjimo teise. CK 4.107 straipsnyje numatyta, kad turto patikėjimo teisės subjektai yra ir valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos. Pagal Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo[171] 9 straipsnį valstybės turtą patikėjimo teise valdo, naudoja ir juo disponuoja valstybės įmonė Valstybės turto fondas, o turtą, kuris Vyriausybės nutarimu neperduotas šiam fondui, – valstybės institucijos, Lietuvos bankas, valstybės įmonės, įstaigos ir organizacijos. Pagal Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 10 straipsnį savivaldybė patikėjimo teise valdo, naudoja ir disponuoja: valstybės turtu, kuris pagal Valstybės turto perdavimo savivaldybių nuosavybėn įstatymą[172] priskirtas savivaldybių nuosavybei, bet dar joms neperduotas; valstybės turtu, kuris Vyriausybės nutarimais savivaldybėms perduodamas valstybinėms funkcijoms atlikti, kitais įstatymo nustatytais atvejais. Valstybės turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 13 straipsnyje numatyta, kad valstybės ir savivaldybių turtas vadovaujantis Vyriausybės nustatytais kriterijais gali būti perduodamas ir panaudos pagrindais (neatlygintinai naudotis) viešosioms įstaigoms, veikiančioms pagal Viešųjų įstaigų įstatymą, kai bent vienas iš jų steigėjų yra valstybės ar savivaldybių institucija, arba viešosioms švietimo įstaigoms, turinčioms Švietimo ir mokslo ministerijos leidimus (licencijas) mokyti, viešosioms įstaigoms, tenkinančioms visuomenės interesą muziejų sistemoje, labdaros ir paramos fondams, asociacijoms, politinėms partijoms, socialinės įmonės statusą turintiems juridiniams asmenims, kitiems subjektams, jei tai nustatyta įstatymuose.

---

[171] Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. Žin., 1998. Nr. 54–1492 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[172] Lietuvos Respublikos valstybės turto perdavimo savivaldybių nuosavybėn įstatymas. Žin., 1998. Nr. 6–113.

4.2. Viešojo juridinio asmens steigėjo, viešojo juridinio asmens atsakomybė ir viešojo juridinio asmens valdymo organų atsakomybė

Viešojo juridinio asmens, kaip ir privačiojo juridinio asmens, steigėjas, taip pat kiti asmenys turi teisę juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų sudaryti sandorius prieš steigiant juridinį asmenį. Tokį sandorį tam tikras juridinio asmens valdymo organas ar kitas steigimo dokumente nustatytas organas gali patvirtinti, jeigu minėtas sandoris sudarytas steigiamo juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų. Kai sandoris patvirtinamas, iš tokio sandorio kylančių prievolių sandorį sudaręs asmuo neturi pareigos vykdyti. Sandorį, kurį juridinio asmens valdymo organas patvirtino, sudaręs asmuo turi solidarią pareigą įvykdyti prievoles tuo atveju, jeigu sandoryje nebuvo nuorodos, kad jis sudaromas steigiamo juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų. Solidarumas grindžiamas principu „vienas už visus, visi už vieną“. Todėl kreditorius turi teisę reikalauti įvykdyti prievolę tiek iš visų bendraskolių kartu, tiek iš kiekvieno jų skyrium.

Jeigu sudaryto sandorio vėliau įsteigto juridinio asmens organas nepatvirtina, visos pagal sandorį atsiradusios *prievolės tenka sandorį sudariusiam asmeniui*. Net ir tuo atveju, jei atskiras viešųjų juridinių asmenų teisines formas reglamentuojantys įstatymai numatytų, kad visuotiniam susirinkimui nepatvirtinus sandorių, sudarytų iki steigiamojo juridinio asmens susirinkimo, už prievoles atsako steigėjai solidariai, tokia norma nebūtų taikoma. Vadovaujantis CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, būtų taikoma CK 2.61 straipsnio 2 dalis, pagal kurią sandorio, kurio vėliau įsteigto juridinio asmens organas nepatvirtina, visos pagal sandorį atsiradusios prievolės tenka sandorį sudariusiam asmeniui, o jeigu tokį sandorį sudarė keli asmenys, tai juridiniam asmeniui jo nepatvirtinus visi asmenys pagal atsiradusias prievoles atsako solidariai. Taigi atsako asmenys, kurie sudarė sandorį, bet ne steigėjai.

CK numato kitokią nei nustatyta privačiajam juridiniam asmeniui viešojo juridinio asmens atsakomybę dėl sandorių, sudarytų pažeidžiant juridinio asmens valdymo organų kompetenciją. Sandoriai, kuriuos pažeisdami savo kompetenciją sudarė viešojo juridinio asmens valdymo organai, nesukelia prievolių juridiniam asmeniui. Jeigu

juridinis asmuo vėliau pritaria sandoriui, sandoris pradeda galioti nuo jo sudarymo. Kai sandoriui nepritariama, sandorį sudaręs asmuo privalo atlyginti trečiajam asmeniui nuostolius, jeigu neįrodo, jog trečiasis asmuo, sudarydamas sandorį, žinojo ar dėl susiklosčiusių aplinkybių negalėjo nežinoti, jog sandoris sudaromas pažeidžiant juridinio asmens valdymo organo kompetenciją.

Juridinis asmuo atsako pagal savo prievoles jam nuosavybės ar patikėjimo teise priklausančiu turtu. Bendra taisyklė, nustatyta CK 2.50 straipsnyje, yra ta, kad juridinis asmuo neatsako pagal juridinio asmens dalyvio, o juridinio asmens dalyvis – pagal juridinio asmens prievoles. Tačiau įstatymai arba juridinio asmens steigimo dokumentai gali nustatyti ir priešingą taisyklę. Taigi nors viešieji juridiniai asmenys yra ribotos atsakomybės asmenys, jeigu įstatyme ar steigimo dokumente bus nustatyta juridinio asmens dalyvių atsakomybė pagal juridinio asmens prievoles arba viešasis juridinis asmuo negalės įvykdyti prievolės dėl juridinio asmens dalyvio nesąžiningų veiksmų, viešojo juridinio asmens dalyvis atsakys pagal juridinio asmens prievolę savo turtu subsidiariai. Tuo tarpu išieškojimą iš valstybės, savivaldybės ar biudžetinių įstaigų Civilinio proceso kodeksas leidžia nukreipti tik į joms priklausančias pinigines lėšas ir nenumato, kad kreditorių reikalavimai galėtų būti tenkinami iš steigėjų – valstybės ar savivaldybės biudžeto lėšų ar kito viešojo juridinio asmens turto. Pagal Civilinio proceso kodekso 668 straipsnio 4 dalį: „Vykdant išieškojimą iš valstybės, savivaldybės ar biudžetinių *įstaigų*, išieškojimas gali būti nukreipiamas tik *į joms priklausančias pinigines lėšas*“. Tais atvejais, kai valstybės ar savivaldybės *įmonės* neturi turto, iš kurio galima išieškoti, išieškotojų reikalavimai tenkinami atitinkamai *iš valstybės ar savivaldybės biudžeto,* bet ne daugiau, negu yra valstybės ar savivaldybės įmonės patikėjimo teise valdomo turto, į kurį negalima nukreipti išieškojimo, vertė (CPK 674 str.).

Pažymėtina, kad Civilinis kodeksas numato atsakomybę už netinkamą valdymą ne tik juridinio asmens, bet ir juridinio asmens valdymo organo ar jų narių. Netinkamas valdymas, kaip konkreti nesąžininga ar panaši veikla, turi būti nustatoma teisme, prieš tai kreipiantis į patį juridinį asmenį su prašymu nutraukti netinkamą veiklą. Teismas gali paskirti ekspertus atlikti juridinio asmens veiklos tyrimą ir

pateikti rašytinę ataskaitą dėl netinkamos veiklos bei pateikti rekomendacijas dėl taikytinų priemonių, nurodytų CK 2.131 str.

Visi viešojo juridinio asmens dalyviai, išskyrus valstybę, savivaldybę, religines bendruomenes, kurie turi ne mažiau kaip 1/5 visų dalyvių balsų, turi teisę kreiptis į teismą dėl viešojo juridinio asmens veiklos tyrimo. Tokią teisę taip pat turi ir kiti asmenys, jeigu jiems ši teisė suteikta juridinio asmens steigimo dokumentuose, sandoriuose. Tai gali padaryti ir prokuroras esant dviem sąlygoms: pirma, kai yra netinkamas valdymas, antra – tokia veikla prieštarauja visuomenės interesams.

4.3. Viešųjų juridinių asmenų rūšys

CK, kaip minėta, nėra baigtinio viešųjų juridinių asmenų sąrašo. Kiekviena juridinio asmens teisinė forma, reglamentuota atskiru įstatymu, turėtų svarbiausiais požymiais skirtis nuo jau egzistuojančios juridinio asmens teisinės formos. Viešuosius juridinius asmenis galima skirstyti į 6 pagrindines grupes pagal šiuos kriterijus: 1) pagal veiklos pobūdį (vykdantys gamybinę veiklą, teikiantys paslaugas, kurie neturi atitinkamų valdingų įgaliojimų ir kita grupė – turintys atitinkamus valdingus įgaliojimus); 2) pagal steigėjų, dalyvių sudėtį (į viešuosius juridinius asmenis, steigiamus tiktai piliečių, užsieniečių, nuolat gyvenančių Lietuvoje, arba steigiamus tiktai juridinių asmenų, ir – į viešuosius juridinius asmenis, kurie gali būti steigiami vieno arba kelių steigėjų); 3) pagal steigimo būdą; 4) pagal galimybę turėti narius; 5) pagal viešojo juridinio asmens teisnumo ribojimą; 6) pagal reikalavimų steigėjams buvimą arba nebuvimą. Pirmąją grupę sudaro valstybės ir savivaldybės įstaigos – ministerijos, departamentai, turintys valdingus įgaliojimus, ir kitos valstybės ir savivaldybės įstaigos, pavyzdžiui, švietimo įstaigos, mokslo ir studijų institucijos, valstybės ir savivaldybės įmonės, neturinčios valdingų įgaliojimų. Antrai viešųjų juridinių asmenų, kurie steigiami tiktai fizinių asmenų, grupei priklauso politinės partijos, profesinės sąjungos, religinės bendruomenės. Kaip antros grupės steigiamo tiktai vieno steigėjo pavyzdį galima nurodyti valstybės įmonę, o kelių steigėjų – asociaciją. Visiems antros grupės nurodytiems viešiesiems juridiniams asmenims būdingas vienas bendras

bruožas – tenkinti fizinių asmenų, įsteigusių viešąjį juridinį asmenį, bei juridinių asmenų, susijungusių į asociaciją, bendrus nematerialinius poreikius, įgyvendinti ir ginti savo teises ir interesus. Trečią grupę sudaro viešieji juridiniai asmenys, kurie gali būti įsteigti tik potvarkine tvarka, pavyzdžiui, Mokslo ir studijų departamentas, ir viešieji juridiniai asmenys, įsteigti kitais įstatymų numatytais būdais. Ketvirtą grupę sudaro viešieji juridiniai asmenys, neturintys narystės, ir kiti viešieji juridiniai asmenys, turintys narystę, pavyzdžiui, politinė partija. Penktai viešųjų juridinių asmenų grupei, kai gali būti ribojamas viešojo juridinio asmens teisnumas, priklauso asociacija (jai draudžiama steigti juridinį asmenį, kurio civilinė atsakomybė už juridinio asmens prievoles būtų neribota, arba būti jo dalyviu; kitas pavyzdys – viešoji įstaiga, kuriai draudžiama užtikrinti kitų asmenų prievolių vykdymą. Šeštą grupę sudaro tie viešieji juridiniai asmenys, kuriuos gali steigti bet kuris fizinis ar juridinis asmuo, pavyzdžiui, viešoji įstaiga, ir tie viešieji juridiniai asmenys, kurių steigėjams nustatyti reikalavimai, pavyzdžiui, politinės partijos nariu gali būti tik Lietuvos Respublikos pilietis, turintis 18 metų ir kitas reikalavimas – politinei partijai įsteigti būtina, kad ji Lietuvoje turėtų ne mažiau kaip vieną tūkstantį steigėjų[173], o profesinės sąjungos steigėjais pagal CK 2.38 straipsnį gali būti Lietuvos Respublikos piliečiai ar fiziniai asmenys, nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikoje, ne jaunesni kaip keturiolikos metų ir dirbantys pagal darbo sutartį ar kitais pagrindais.

4.4. Valstybės ir savivaldybės kaip juridinių asmenų ypatumai

CK pripažįsta ne tik valstybės ir savivaldybės dalyvavimą civiliniuose teisiniuose santykiuose lygiais pagrindais – *CK 2.35 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad valstybė ir savivaldybė yra juridiniai asmenys.* Tiesa, tiek valstybei, tiek savivaldybei taikoma tik Civilinio kodekso Antrosios knygos 2.36 straipsnis (dalyvavimas civiliniuose santykiuose lygiais pagrindais), 2.74 straipsnis (viešojo juridinio asmens specialusis teisnumas), 2.76 straipsnis (draudimas teisės aktuose diskriminaci-

[173] Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo 1 ir 3 str. Žin., 1990. Nr. 29–692 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

jos tikslais nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas pavieniams juridiniams asmenims), 2.80 straipsnis (draudimas nenumatytais administraciniais metodais reglamentuoti juridinių asmenų veiklą), 2.84 straipsnis (dėl sandorių, sudarytų pažeidžiant viešojo juridinio asmens valdymo organų kompetenciją) ir 2.85 straipsnis (juridinių asmenų valdymo organų kompetencijos paskelbimas).

Valstybės kaip juridinio asmens ypatumas pirmiausia pasireiškia tuo, kad ji turi politinę valdžią ir suverenitetą, dėl to ji pati reguliuoja turtinius santykius priimdama įstatymus ir nustato civilinės teisės subjektams privalomas taisykles bei ginčų sprendimo tvarką. Kartu valstybė nustato savo teisinį subjektiškumą ir jo turinį. Valstybė taip pat gali priimti administracinius aktus, o tai sukuria tam tikras civilines teises ir pareigas, kurios nepriklauso nuo kitos šalies valios. Kita vertus, jeigu valstybė naudos savo valdingus įgaliojimus priimant civilinės teisės normas, kurios išimtinai būtų skirtos valstybės interesams tenkinti, negalės normaliai funkcionuoti civilinė apyvarta. Turtiniai santykiai turi būti taip reglamentuojami, kad būtų užtikrinta valstybės ir privačių asmenų interesų pusiausvyra.

Nuosavybės neliečiamumo principas, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas savo nutarime, garantuoja stabilią civilinę turtinę ir neturtinę apyvartą ir užtikrina privatų civilinės teisės pobūdį[174].

Kaip minėta anksčiau, valstybė ir savivaldybės nėra registruojamos juridinių asmenų registre, juridinių asmenų registrui neperduodami ir jų duomenys. Valstybė ir savivaldybės steigiamos pagal viešosios teisės, o ne pagal CK normas.

Valstybės, kaip juridinio asmens, dalyvių susirinkimu, o kartu ir aukščiausiu organu reikėtų laikyti Seimą, valdymo organu – Vyriausybę. Valdymo organo funkcijos gali būti pavedamos vykdyti ir kitiems subjektams. Pati valstybė negali savo veiksmais įgyti ir įgyvendinti civilines teises ir pareigas, ji tai atlieka per valdymo institucijas (pvz., ministerija, Vyriausybė). Pagal CK 2.36 straipsnį:

> „*Valstybė ir savivaldybės įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per atitinkamas valstybės ir savivaldybių valdymo institucijas*“.

---

[174] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas. Žin., 2000. Nr. 56–4669.

Valdymo institucijomis laikytinos tokios institucijos, kurios Konstitucijoje (Konstitucijos 95 str.: „Lietuvos Respublikos Vyriausybė valstybės valdymo reikalus sprendžia posėdžiuose visų Vyriausybės narių balsų dauguma priimdama nutarimus“), Vyriausybės[175], Apskrities valdymo[176] Vietos savivaldos[177] ir kituose įstatymuose nurodytos kaip vykdančios valdymo funkcijas. Tai yra Vyriausybė, ministras, apskrities viršininkas ir kt. Valstybė per savo valdymo institucijas dalyvauja civiliniuose turtiniuose santykiuose tokiais atvejais: parduodama ar kitaip perduodama valstybės turtą, išleisdama Vyriausybės vertybinius popierius[178] (Lietuvos valstybės iždo vekseliai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės obligacijos, Lietuvos Respublikos Vyriausybės taupymo lakštai), imdama paskolas tiek šalies viduje, tiek užsienyje, įstatymo nustatytais atvejais investuodama į akcines bendroves ir kt.

Valstybė dalyvauja daiktiniuose, paveldėjimo ir prievoliniuose santykiuose. Valstybė ir savivaldybės gali įstatymo nustatytais atvejais patikėti valstybės, savivaldybės turtą viešiesiems juridiniams asmenims, kurių steigėja yra valstybė ar savivaldybė. Valstybė gali perduoti valstybės turtą pagal patikėjimo sutartį ir kitiems asmenims, kai įstatymai jiems priskiria valstybines funkcijas, o savivaldybės kitiems juridiniams asmenims gali perduoti turtą patikėjimo teise savivaldybių funkcijoms įgyvendinti. Valstybės vardu šiuo atveju veikia Vyriausybė, o savivaldybės – savivaldybės taryba[179]. Valstybė civiliniuose santykiuose pagal CK dalyvauja lygiais pagrindais su kitais civilinių santykių dalyviais. Daiktiniuose santykiuose pagal CK rastas lobis jau nėra valstybės, o

---

[175] Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas. Žin., 1994. Nr. 43–772 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[176] Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymas. Žin., 1994. Nr. 101–2015772 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[177] Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. Žin., 1994. Nr. 55–1049; 2000. Nr. 91–2832 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[178] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. lapkričio 20 d. nutarimas Nr.1377 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės vertybinių popierių išleidimo tarptautinėse finansų rinkose, kitų įsipareigojamųjų skolos dokumentų pasirašymo ir užsienio paskolų ėmimo tvarkos patvirtinimo“, 2006 m. kovo 15 d. nauja redakcija, pavadinimas pakeistas į: „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės vertybinių popierių išleidimo užsienio rinkose, paskolų valstybės vardu ėmimo ir kitų įsipareigojamųjų skolos dokumentų pasirašymo taisyklių patvirtinimo“.

[179] Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 9 ir 11 str.

radusio asmens nuosavybė. Valstybė gali įgyti turtą pagal testamentą (CK 5.5 str. 2 d.) kaip ir kiti asmenys. Tačiau valstybės ir savivaldybių teisnumas ne visada yra toks, kaip kitų viešųjų juridinių asmenų, pavyzdžiui, kaip atskiras nuosavybės teisės į daiktą įgijimo išimtis galima nurodyti CK 4.58 straipsnyje numatytą bešeimininkio daikto nuosavybėn perdavimą valstybei arba savivaldybėms teismo sprendimu, priimtu pagal finansų, kontrolės arba savivaldybės institucijos pareiškimą, taip pat kultūros vertybių paėmimą, kai jos netinkamai laikomos pagal CK 4.66 straipsnį, ir daiktų ar kito turto, priklausančio asmeniui privačiosios nuosavybės teise, paėmimo visuomenės poreikiams (CK 4.100 str.). CK draudžia įgyjamąja senatimi įgyti nuosavybės teisę į valstybei ar savivaldybei priklausančius daiktus (CK 4.69 str.). CK 5.2 straipsnio 3 dalis numato valstybei atskirą nuosavybės įgijimo pagrindą tuo atveju, jeigu nėra įpėdinių nei pagal įstatymą, nei pagal testamentą arba nė vienas įpėdinis nepriėmė palikimo, arba testatorius iš visų įpėdinių atėmė teisę paveldėti.

Valstybė, kaip jau minėta, dalyvauja ir prievoliniuose santykiuose, kai prievolės atsiranda iš sandorių arba kitokių juridinių faktų. Pavyzdžiui, privatizavimo santykiuose valstybė kaip pardavėjas dalyvauja per valstybės įmonę Valstybės turto fondą, vadovaujantis Valstybės ir savivaldybės turto privatizavimo įstatymu[180] bei Valstybės turto fondo įstatymu[181]. Tačiau sudarydama ir vykdydama sandorius valstybė negali taikyti kitiems juridiniams asmenims administracinių metodų.

Pažeidus kitų asmenų civilines teises ar neįvykdžius savo civilinių pareigų valstybei gali būti taikomos įprastinės civilinių teisių gynimo priemonės.

Valstybė ir savivaldybės taip pat yra civilinių santykių subjektais, kai prievolės atsiranda iš neteisėtų veiksmų, kuriais padaroma žala. Pagal CK 6.271 straipsnį, kai žalą padaro valstybės ar savivaldybės įgalioti asmenys, pareigą atlyginti turi valstybė iš valstybės biudžeto nepaisydama valstybės tarnautojo kaltės. Valstybės ar savivaldybės atsakomybė šiuo atveju atsiranda, jeigu valdžios institucijų darbuotojai neveikė taip, kaip pagal įstatymus šios institucijos ar jų darbuotojai

[180] Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas. Žin., 1997. Nr. 107–2688 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

[181] Lietuvos Respublikos valstybės turto fondo įstatymas. Žin., 1997. Nr. 104–26162688 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

privalėjo veikti. Valstybė taip pat turi atlyginti žalą, atsiradusią dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo neteisėtų veiksmų. Bylose dėl žalos atlyginimo, kai žalą privalo atlyginti valstybė, valstybei atstovauja Vyriausybė arba jos įgaliota institucija, o bylose dėl žalos atlyginimo, kai žalą privalo atlyginti savivaldybė, savivaldybei atstovauja savivaldybės institucija, dėl kurios neteisėtų veiksmų atsirado žala.

4.5. Valstybės ir savivaldybės įmonės

Valstybė ir savivaldybės netiesiogiai dalyvauja civiliniuose santykiuose steigdamos valstybės, savivaldybės įmones bei įstaigas. Valstybės ir savivaldybės įmonės yra viešieji juridiniai asmenys, jų steigimą, veiklą ir pabaigą reglamentuoja Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. Valstybės ar savivaldybės įmonės turi specialųjį teisnumą, todėl įmonės steigimo akte, kurį priima Vyriausybė arba kitos įstatymų nustatytos institucijos ar įstaigos, taip pat biudžetinės įstaigos steigėjo priimtame sprendime į valstybės įmonę reorganizuoti biudžetinę įstaigą bei viešosios įstaigos steigėjo priimtame sprendime reorganizuoti viešąją įstaigą į valstybės įmonę, išlaikomą iš valstybės biudžeto, turi būti aiškiai nurodyta veiklos tikslai, veiklos rūšis ir sritis. Valstybės įmonė įsteigta iš valstybės turto, o savivaldybės įmonė – iš savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto. Valstybės įmonės savininkas yra valstybė, įmonei įmonės savininko perduotas ir įmonės įgytas turtas nuosavybės teise priklauso įmonės savininkui. Įmonė turtą valdo, naudoja bei disponuoja juo patikėjimo teise. Turto patikėjimo teisės turinys atskleistas CK 4.109 straipsnio 1 dalyje:

> „*Valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos, organizacijos valdo, naudoja atitinkamai valstybės ar savivaldybės joms perduotą turtą, juo disponuoja savo įstatuose (nuostatuose), taip pat valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų veiklą reglamentuojančiuose norminiuose aktuose nustatyta tvarka bei sąlygomis, nepažeisdamos įstatymų ir kitų asmenų teisių bei interesų*“.

Valstybės įmonės savininko teises ir pareigas valstybė įgyvendina per Vyriausybę arba jos įgaliotą valdymo instituciją. Tai atlieka viena valstybės valdymo institucija (neretai atitinkama ministerija).

Pažymėtina, kad įmonė civilines teises ir pareigas pagal Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymą įgyvendina per įmonės vadovą. Įmonės vadovas turi teisę savarankiškai sudaryti sandorius, jei įstatuose nėra numatyti sandoriai, kuriems sudaryti reikia turėti valdybos, o jeigu valdyba nesudaroma – įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinančios institucijos išankstinį pritarimą.

Valdyba yra kolegialus organas, jos narių pareigos, teisės, atsakomybė nustatoma įstatyme ir įstatuose. Valdybos nariu negali būti advokatas, nes įstatymas nustato imperatyvią normą, kad valdybos nariais gali būti tik įmonės vadovas valstybės tarnautojai.

Įmonei draudžiama būti kitų juridinių asmenų dalyve, tačiau savo prievolėms įvykdyti užtikrinti ilgalaikio materialaus turto įkeitimas nėra ribojamas[182]. Įstatymas pačiai įmonei suteikia teisę nustatyti savo produkcijos bei teikiamų paslaugų kainas ir tarifus, išskyrus atvejus, kai juos įstatymų nustatyta tvarka nustato Vyriausybė, savivaldybės taryba arba kita įstatymų nustatyta institucija. Vadinasi, nesant tokio įstatymo nuostatos įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinanti institucija negali nurodyti įmonei, už kokias kainas ir tarifus ji turėtų parduoti savo produkciją arba teikti paslaugas.

Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas numato įmonei pareigą sudaryti privalomąjį rezervą, kuris kasmet didinamas, kol jo dydis pasiekia 1/10 nuosavo kapitalo vertės. Tačiau įstatymas nenumato įmonės savininko kapitalo minimalaus dydžio, termino, per kurį šis kapitalas turi būti suformuotas

Valstybės ar savivaldybės įmonės vadovaujantis CK Antrosios knygos VIII skyriaus bei Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo normomis gali būti reorganizuojamos bei pertvarkomos. Reorganizuojant gali dalyvauti tik tos pačios teisinės formos juridiniai asmenys, išskyrus įstatymų, reglamentuojančių atskiras juridinių asmenų teisines formas, nustatytas išimtis**.** Tokių išimčių Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatyme nenumatyta. Įmonė gali būti reorganizuojama Civilinio kodekso nustatytais jungimo bei skaidymo būdais. Valstybės įmonės reorganizavimo procedūroms pradėti būtina gauti Vyriausybės sutikimą, nebent įmonei reorganizuoti priimamas įstatymas. Savivaldy-

[182] Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas. Žin., 2004. Nr. 4–24 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais. Mūsų nuomone, tokia nuostata gali būti kliūtis įgyvendinti valstybės (savivaldybės) įmonės tikslus (tenkinti viešuosius interesus).

bės tarybos sutikimas reikalingas pradėti reorganizuoti savivaldybės įmonę. Sprendimą dėl įmonės reorganizavimo, pertvarkymo, likvidavimo priima įmonės savininkas per įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinančią valstybės valdymo instituciją. Reorganizavimas laikomas baigtu, kai juridinių asmenų registre įregistruojamos po reorganizavimo veiksianti nauja įmonė arba įmonės.

Valstybės įmonė gali būti pertvarkoma į savivaldybės įmonę, į biudžetinę įstaigą, į akcinę bendrovę, į uždarąją akcinę bendrovę. Savivaldybės įmonė – atitinkamai į visas minėtas teisines formas, taip pat ir į valstybės įmonę. Sprendimą pertvarkyti įmonę priima įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinanti institucija, išskyrus įstatymo nustatytas išimtis. Nuo sprendimo pertvarkyti įmonę priėmimo dienos įmonė įgyja pertvarkomos įmonės statusą. Pertvarkymas laikomas baigtu, kai juridinių asmenų registre įregistruojami pertvarkyto juridinio asmens įstatai. Pertvarkius valstybės įmonę į akcinę bendrovę arba uždarąją akcinę bendrovę, visų akcijų savininkė turi būti valstybė, o pertvarkius savivaldybės įmonę į akcinę bendrovę arba uždarąją akcinę bendrovę, visų akcijų savininkė turi būti savivaldybė.

Įmonė gali būti likviduojama Civilinio kodekso nustatytais juridinių asmenų likvidavimo pagrindais po to, kai yra Vyriausybės nutarimas nutraukti įmonės veiklą arba savivaldybės tarybos sprendimas nutraukti savivaldybės įmonės veiklą, išskyrus atvejus, kai sprendimą dėl likvidavimo priima teismas arba kreditorių susirinkimas, teismas, kurie priima sprendimą dėl likvidavimo bankrutavusios įmonės. Likviduojamos įmonės kreditorių reikalavimai tenkinami Civilinio proceso kodekso, o iškėlus bankroto bylą – Įmonių bankroto įstatyme nustatyta tvarka. Patenkinus visus likviduojamos valstybės įmonės kreditorių reikalavimus, likęs turtas perduodamas valstybės įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinančiai institucijai, nebent Vyriausybė nusprendžia kitaip. Patenkinus visus likviduojamos savivaldybės įmonės kreditorių reikalavimus, likęs turtas savivaldybės tarybos sprendimu perduodamas kitiems savivaldybės administravimo subjektams.

4.6. Valstybės ir savivaldybių įstaigos kaip juridiniai asmenys

Valstybės ir savivaldybių įstaigos paskirtis ir veikla. Valstybės ar savivaldybės įstaigos teisinė forma – biudžetinė įstaiga. Tai tokia valstybės ar savivaldybės institucija, kuri visiškai arba iš dalies išlaikoma iš biudžeto. Šių įstaigų steigimą, veiklą, finansavimą, pabaigą reglamentuoja Civilinis kodeksas ir viešoji teisė, pavyzdžiui: Biudžetinių įstaigų, Vyriausybės, Apskrities valdymo, Vietos savivaldos, Švietimo[183], Mokslo ir studijų[184], Muziejų[185], Bibliotekų[186] ir kiti įstatymai.

Biudžetinė įstaiga yra valstybės arba savivaldybės institucija, kuri atlieka viešosios valdžios, viešojo administravimo, teismų funkcijas arba paslaugų švietimo, kultūros, mokslo ir kitose srityse teikimo funkcijas.

Daugumos valstybės ir savivaldybės įstaigų, kurios nėra įsteigtos įstatymu, teisnumas yra apibrėžiamas ir jų įstatuose arba nuostatuose. Šių įstaigų veiklos pobūdis priklauso nuo steigėjo. Tais atvejais, kai biudžetinę įstaigą steigia Seimas, Vyriausybė, jos dažniausiai atlieka tam tikras viešojo administravimo (valdymo) funkcijas, pavyzdžiui, Seimo įsteigta ministerija, Vyriausybės įsteigtas departamentas. Tais atvejais, kai jas steigia apskritis arba savivaldybė, jos dažniausiai yra skirtos teikti tam tikras paslaugas, pavyzdžiui, švietimo įstaiga. Skiriasi ir šių įstaigų veiksnumas.

Visos valstybės ar savivaldybės įstaigos turi specialųjį teisnumą, todėl gali įgyti tik tokias civilines teises ir pareigas, kurios numatytos įstatymuose ir neprieštarauja jų veiklos tikslams. Šių įstaigų įstatuose arba nuostatuose veiklos tikslai turi būti apibūdinti aiškiai ir išsamiai, nurodant veiklos sritį bei rūšį.

Nors visos valstybės ir savivaldybės įstaigos turi specialųjį teisnumą, atitinkamos teisinės formos juridinius asmenis reglamentuojančiais įstatymais nustatytas skirtingos apimties teisnumas. Pavyzdžiui,

---

[183] Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Žin., 1991. Nr. 23–593; 1998. Nr. 67–1940.

[184] Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. Žin., 1991. Nr. 7–191; 2002. Nr. 68–2758.

[185] Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas. Žin., 1995, Nr. 53–1292; 2003. Nr. 59–2638.

[186] Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas. Žin., 1995, Nr. 51–1245; 2004. Nr.120–4431.

Mokslo ir studijų įstatymo 19 straipsnyje nustatyta, kad turtą, kuris įsigytas iš nebiudžetinių lėšų, gautas dovanų, priimtas kaip palikimas ar įgytas kitu teisėtu būdu, mokslo ir studijų institucijos valdo, naudoja ir juo disponuoja nuosavybės teise pagal CK normas. Pagal Aukštojo mokslo įstatymą valstybinės aukštosios mokyklos lėšos, gautos kaip pajamos iš mokslinės ir ūkinės veiklos bei teikiamų paslaugų, Vyriausybės nustatyta tvarka įtraukiamos į valstybės biudžeto apskaitą, tačiau naudojamos šios aukštosios mokyklos specialiosioms programoms finansuoti. Aukštosios mokyklos jų statutuose nustatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti specialiųjų programų lėšas valdo, naudoja bei jomis disponuoja savarankiškai.

Valstybės patikėtą turtą valstybės ir savivaldybės įstaigos valdo, naudoja ir juo disponuoja nuostatų, kuriuos tvirtina steigėjas, nustatyta tvarka, joms valstybės patikėtas turtas negali būti įkeistas. Savivaldybei nuosavybės teise priklausantis materialusis turtas gali būti įkeistas įstatymų nustatytais atvejais savivaldybės tarybos sprendimu tarybos nustatyta tvarka. Nematerialusis, finansinis ir materialusis trumpalaikis savivaldybių turtas negali būti įkeistas.

Paminėtina, kad biudžetinės įstaigos gali turėti nebiudžetinių lėšų. Pagal Biudžetinių įstaigų įstatymo 11 straipsnį įstaigoms, finansuojamoms iš Lietuvos valstybės biudžeto, nebiudžetinių lėšų sudarymo ir naudojimo taisykles nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė, o įstaigoms, finansuojamoms iš savivaldybių biudžetų, – savivaldybių vykdomosios institucijos. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. gegužės 14 d. nutarimu Nr. 543[187] nustatė, kad gaunamas pajamas už teikiamas paslaugas biudžetinės įstaigos įmoka į biudžetą nuo 2002 m. sausio 1 d., viešojo administravimo ir kontrolės įstaigos bei institucijos, mokslo ir studijų institucijos – nuo 2001 m. sausio 1 dienos. Pajamos, kurias biudžetinė įstaiga gauna už teikiamas paslaugas pagal Biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsnį, sudaro valstybės biudžeto pajamas. Taigi tokiomis pajamomis biudžetinė įstaiga negali laisvai disponuoti savo nuožiūra.

Visos valstybės ir savivaldybės įstaigos yra ribotos turtinės atsakomybės. Yra ribojamas išieškojimas iš jų turt. Pagal Civilinio proceso

[187] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gegužės 14 d. nutarimas Nr. 543 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų sudarymo ir vykdymo tvarkos patvirtinimo“. Žin., 2001. Nr. 42–1455 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

kodekso 668 str. 4 d. išieškojimas iš valstybės, savivaldybės įstaigų gali būtu nukreiptas tik į joms priklausančias pinigines lėšas.

Biudžetinės įstaigos steigėjai. Biudžetines įstaigas gali steigti Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, ministerijos ministro aktu, apskričių viršininkai, kitos valstybinės institucijos. Biudžetinių įstaigų įstatymas beveik visiems steigėjams numato reikalavimą steigimo aktą suderinti su Finansų ministerija. Kai steigiama biudžetinė įstaiga, kuri išlaikoma iš savivaldybių biudžetų, pavyzdžiui, švietimo įstaiga, steigimo aktą priima vietos savivaldybių tarybos.

Biudžetinės įstaigos valdymo organai. Biudžetinei įstaigai vadovauja kolegialus arba vienasmenis vadovas, kurį skiria ir iš pareigų atleidžia steigėjas, nebent įstatymai numato kitaip.

Biudžetinės įstaigos reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas. Biudžetinės įstaigos gali būti reorganizuojamos, likviduojamos, pertvarkomos Civilinio kodekso nustatyta tvarka.

Pažymėtina, kad Biudžetinių įstaigų įstatymas yra vienas iš dviejų įstatymų, reglamentuojančių vieną iš viešojo juridinio asmens teisinę formą, kuris nebuvo pakeistas priėmus Civilinį kodeksą 2000 m. liepos 18 d. Tiek, kiek Biudžetinių įstaigų įstatymas nenustato ypatumų, leidžiamų pagal Civilinį kodeksą, vadovaujantis CK 1.1. str. 2 d., šiai teisinei formai taikomos visos Civilinio kodekso normos, kuriomis sureglamentuoti juridinio asmens reorganizavimo, pertvarkymo, likvidavimo santykiai. Pavyzdžiui, Biudžetinių įstaigų įstatymas visiškai nenumato pertvarkymo, tačiau jame nėra ir nuostatų, draudžiančių biudžetinės įstaigos pertvarkymą, todėl, vadovaujantis CK 1.1 str. 2 d., būtina taikyti CK nuostatas, reglamentuojančias pertvarkymą.

Biudžetinių įstaigų įstatymas numato ypatumus atliekant biudžetinių įstaigų reorganizavimą, t. y. tiesiogiai įvardija, į kokias teisines formas (valstybės arba savivaldybės įmones, viešąsias įstaigas) biudžetinė įstaiga gali būti reorganizuojama (Biudžetinių įstaigų įstatymo 4 str.). Šis reguliavimas aiškintinas atsižvelgiant į tai, kad reorganizavimo būdus numato CK, taip pat CK 2.98 str. yra imperatyvi norma, nustatanti, kad reorganizavime gali dalyvauti tik tos pačios teisinės formos juridiniai asmenys. Iš to, kad Biudžetinių įstaigų įstatymas reglamentuoja tik naujų juridinių asmenų įsteigimą, darytina išvada, kad reorganizavimas pagal šį įstatymą reglamentuotu būdu galimas tik padalijant biudžetines įstaigas, nes tik tokiu būdu vykdant reorganizavimą gali būti įsteigiamas kitos (nei biudžetinės įstaigos) teisinės

formos juridinis asmuo. Priešingu atveju naujos teisinės formos juridinio asmens atsiradimas galimas ne naujai steigiant juridinį asmenį, o biudžetinę įstaigą pertvarkant į viešąją įstaigą arba valstybės, savivaldybės įmonę.

Paminėtina, kad nors CK 2.106 straipsnyje kaip vienas iš likvidavimo pagrindų nurodytas bankrotas, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas nenumato bankroto bylos iškėlimo valstybės ir savivaldybės įstaigai, todėl kreditorių galimybės išieškoti iš šių įstaigų yra ribotos.

Kontroliniai klausimai:

1. Ar viešajam juridiniam asmeniui draudžiama gauti pelną?
2. Pagal kokius kriterijus viešasis juridinis asmuo atribojamas nuo privataus juridinio asmens?
3. Ar skiriasi atsakomybė viešojo juridinio asmens steigėjo, kai jis sandorį sudarė juridinio asmens vardu ir tokio sandorio visuotinis susirinkimas nepatvirtina nuo atsakomybės privataus juridinio asmens steigėjo, sudariusio tokį patį sandorį, kuris visuotinio susirinkimo nepatvirtinamas?
4. Kodėl ne visų viešųjų juridinių asmenų valdymo organai gal atsakyti pagal CK 2.131 str.?
5. Kokie yra atskiriems viešiesiems juridiniams asmenims būdingi bruožai, kurie lemia jų skirstymą į atskiras viešųjų juridinių asmenų rūšis?
6. Kodėl ne visos CK normos, reglamentuojančios juridinių asmenų veiklą, taikomos valstybei ir savivaldybei kaip juridiniam asmeniui?
7. Kuo skiriasi valstybės teisnumas nuo kitų viešųjų juridinių asmenų teisnumo?
8. Kokie įstatymo nustatyti ribojimai valstybės įmonei, savivaldybės įmonei disponuoti turtu?
9. Kodėl tik į tam tikras viešojo arba privataus juridinio asmens teisines formas leidžiama pertvarkyti valstybės įmonę, savivaldybės įmonę?
10. Kas gali būti biudžetinės įstaigos steigėjas?
11. Ar galima pertvarkyti biudžetinę įstaigą į viešąją įstaigą?
12. Ar galima valstybės įmonę sujungti su biudžetine įstaiga?
13. Ar ministerija gali būti akcinės bendrovės steigėja?

4.7. Asociacijos. Viešosios įstaigos. Fondai

4.7.1. Asociacijos

Asociacijos, kaip juridinio asmens, veikla reglamentuojama ne tik Civiliniame kodekse. Jos ypatumus nustato asociacijų veiklą reguliuojantis įstatymas[188]. Pažymėtina, kad asociacija yra konstitucinė sąvoka, tiesiogiai įtvirtinta Konstitucijos 35 straipsnyje, kuriame kartu nurodyti ir kai kurie asociacijos steigimo ir veiklos principai[189].

Asociacijos paskirtis ir veikla. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 straipsnis įtvirtina asociacijų laisvę[190]. Europos Žmogaus Teisių Teismas bei Europos žmogaus teisių komisija yra pabrėžę, kad asociacija yra kur kas formalesnė ir labiau organizuota nei susirinkimas. Komisija išaiškino, kad asociacija – tai „savanoriškumo pagrindu sudaryta grupė, siekianti bendro tikslo“[191]. Šie du asociacijos požymiai – savanoriškumas ir bendras tikslas – nustatyti ir Lietuvos Respublikos asociacijų įstatyme, reglamentuojančiame asociacijos steigimą, veiklą, valdymą, pabaigą. Asociacijos tikslas, remiantis Asociacijų įstatymu, – koordinuoti asociacijos narių veiklą, atstovauti asociacijos narių interesams ir juos ginti arba tenkinti viešuosius interesus.

Pažymėtina, kad juridinis asmuo, kurio teisinė forma yra asociacija, pavadinime gali turėti žodžius ir „visuomeninė organizacija“, „susivienijimas“, „konfederacija“, „sąjunga“, „draugija“. Šiais atvejais visada būtina asociacijos įstatuose nurodyti, kad juridinio asmens teisinė forma yra asociacija. Šiuo metu joks įstatymas Lietuvoje nereglamentuoja išvardytų institucijų, išskyrus asociaciją, kaip atskirą juridinio asmens teisių formą. Paminėtina, kad iki nurodyto Asociaci-

---

[188] Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas. 2004. Žin., Nr. 25–745.

[189] Konstitucinis Teismas 2004 m. liepos 1 d. nutarime yra konstatavęs, kad Konstitucijos 35 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtintose sąvokose „bendrija“, „politinė partija“, „asociacija“, taip pat šio straipsnio 3 dalyje įtvirtintoje sąvokoje „kitos politinės ir visuomeninės organizacijos“ yra išreikšta susivienijimų, steigiamų savanoriškumo pagrindu jų narių poreikiams politinėje, ekonominėje, kultūrinėje, socialinėje ir kitose gyvenimo srityse tenkinti, įvairovė (Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 21 d. nutarimas).

[190] Human Rights in International Law. Council of Europe Press, 1992, Strasbourg.

[191] *Vadapalas V., Jočienė D.* Nevyriausybinės organizacijos tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje. – Vilnius, 2001.

jų įstatymo, įsigaliojusio 2004 m. vasario 14 d., galiojo Lietuvos Respublikos visuomeninių organizacijų įstatymas. Visuomeninės organizacijos, kurios buvo įsteigtos pagal Visuomeninių organizacijų įstatymą, laikomos pagal minėtą Asociacijų įstatymą juridiniais asmenimis, kurių teisinė forma yra asociacija be atskiro perregistravimo.

Asociacijai, priešingai nei buvo nustatyta Asociacijų veiklą reglamentuojančiame įstatyme, galiojusiame iki 2004 m. vasario 14 d., nedraudžiama užsiimti ūkine komercine veikla, tik ši veikla turi būti reikalinga asociacijos tikslams pasiekti. Kaip ir kitiems viešiesiems juridiniams asmenims, Asociacijų įstatymas nustato kai kuriuos (palyginti nedidelius) veiklos, taip pat gauto pelno, turto, lėšų perleidimo, taip pat lėšų įgijimo ribojimus. Asociacijai draudžiama:

– perduoti asociacijos turtą nuosavybėn asociacijos nariui, valdymo organo nariui arba kitiems asmenims. (Šis draudimas netaikomas, jeigu tai atliekama labdaros ir paramos tikslais);
– gautą pelną skirti asociacijos nariui, valdymo organų nariams. Šis draudimas netaikomas, jeigu pelnas skirstomas labdaros ir paramos tikslais pagal Labdaros ir paramos įstatymą;
– teikti paskolas, skolintis pinigų iš asociacijos nario arba su juo susijusio asmens ir mokėti palūkanas. Minėtas draudimas netaikomas, kai skolinamasi iš kredito įstaigų;
– steigti juridinį asmenį, kurio civilinė atsakomybė už juridinio asmens prievoles yra neribota, arba būti jo dalyviu.

Asociacijos nariai. Asociacijos steigėjais gali būti Lietuvos ir kitų valstybių juridiniai ir fiziniai asmenys. Fizinis asmuo turi būti sulaukęs 18 metų, išskyrus tas asociacijas, kurių veikla susijusi su vaikų ir jaunimo poreikiais. Asmuo gali būti kelių asociacijų nariu. Minimalus asociacijos narių skaičius yra trys. Taigi pagal CK 2.106 straipsnį asociacija, kuri turi tik du narius, turi būti likviduojama, jeigu per šešis mėnesius po tokio sumažėjimo nenutariama asociacijos reorganizuoti arba pertvarkyti.

Asociacijos steigimo sutartį turi pasirašyti visi steigėjai. Steigėjai taip pat privalo priimti įstatus ir sudaryti bent vieną valdymo organą iki asociacijos įregistravimo juridinių asmenų registre.

Asociacijos steigėjai nuo įregistravimo juridinių asmenų registre tampa asociacijos nariais. Asociacijoje privalo būti visuotinis narių susirinkimas arba kitas organas (konferencija, suvažiavimas, kongre-

sas ar pan.), turintis visas arba dalį visuotinio narių susirinkimo teisių. Jeigu minėtas organas (konferencija, suvažiavimas, kongresas ir pan.) turi tik dalį visuotinio narių susirinkimo teisių, tai turi būti ir visuotinis narių susirinkimas, nes kitam organui jokiais atvejais negali būti perduodama teisė keisti asociacijos įstatus ir priimti sprendimą dėl asociacijos pertvarkymo arba pabaigos (reorganizavimo arba likvidavimo). Visuotinis narių susirinkimas nustato asociacijos narių įnašų dydį, tvirtina asociacijos metinę finansinę atskaitomybę, priima sprendimą dėl kitų juridinių asmenų steigimo arba tapimo jų dalyviu. Visuotinis narių susirinkimas gali spręsti ir kitus klausimus, jeigu jie pagal esmę nėra valdymo organo funkcijos.

Asociacijos valdymo organai. Asociacija įgyja civilines teises, prisiima pareigas ir jas įgyvendina per savo valdymo organus. Asociacijoje turi būti valdymo organas (vienasmenis arba (ir) kolegialus. Kolegialiais valdymo organo nariais gali būti tik fiziniai asmenys. Už asociacijos nario veiklą pagal Asociacijų įstatymą valdymo organo nariui gali būti atlyginama.

Valdymo organas veikia asociacijos vardu, sudaro sandorius asociacijos vardu.

Valdymo organas atsakingas už kiekvienų praėjusių finansinių metų asociacijos veiklos ataskaitos rengimą. Su šia ataskaita gali susipažinti bet kuris fizinis arba juridinis asmuo atitinkamos asociacijos buveinėje arba kitais būdais. Šioje ataskaitoje pagal Asociacijų įstatymą būtina atskleisti ne tik metinę finansinę atskaitomybę, bet ir informaciją apie asociacijos veiklą, asociacijos narių, darbuotojų skaičių.

Asociacijos reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas. Asociacijos pertvarkomos, pasibaigia (reorganizuojamos arba likviduojamos) Civilinio kodekso nustatyta tvarka. Asociacijų įstatymas draudžia vienu metu asociaciją reorganizuoti ir pertvarkyti. Kai asociacijoje lieka mažiau kaip trys nariai, per trisdešimt dienų apie tokį narių sumažėjimą asociacija turi pranešti juridinių asmenų registrui.

Patenkinus visų kreditorių reikalavimus, kai asociacija likviduojama ir yra likę turto arba lėšų atidavus nariams turto dalį, lygią stojamojo nario įnašui arba mokesčiui iki asociacijos išregistravimo iš juridinių asmenų registro, perduodami tokiam arba tokiems viešiesiems juridiniams asmenims, kurį (kuriuos) nustato visuotinis narių susirinkimas arba teismas, priėmęs sprendimą likviduoti asociaciją. Asociaci-

ja negali būti likviduojama iškėlus bankroto bylą, nes to nenumato Įmonių bankroto įstatymas.

4.7.2. Viešosios įstaigos

Viešosios įstaigos paskirtis ir veikla. Viešoji įstaiga yra tokia viešųjų juridinių asmenų teisinė forma, kuri veikia socialinėje, švietimo, mokslo, kultūros, sporto, sveikatos ar kitose panašiose srityse. Pažymėtina, kad sveikatos priežiūros viešosioms įstaigoms Viešųjų įstaigų įstatymas taikomas tiek, kiek neprieštarauja Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymui[192]. Viešosios įstaigos tikslas – tenkinti viešuosius interesus. Ši įstaiga teikia paslaugas, atlieka darbus, gamina produkciją; ji gali verstis tokia ūkine komercine veikla, kuri neatsiejamai susijusi su jos veiklos tikslais ir, jeigu tokios veiklos nedraudžia įstatymai. Ji gali gauti valstybės ir savivaldybės biudžeto tikslinius asignavimus. Asignavimai paprastai skiriami konkrečioms programoms įgyvendinti, pavyzdžiui, viešajai įstaigai – Vaikų dienos centrui, vykdančiam vaikų užimtumo programą.

Viešoji įstaiga gali įgyti tokias civilines teises ir pareigas, kurios neprieštarauja jos veiklos tikslams, įstatymams ir įstaigos įstatams. Viešųjų įstaigų įstatymas tiesiogiai draudžia:

- skolintis pinigų už palūkanas iš savo dalininko arba su juo susijusio asmens;
- užtikrinti kitų asmenų prievolių įvykdymą bet kuriuo būdu;
- neatlygintinai perduoti viešosios įstaigos turtą nuosavybėn pagal patikėjimo arba panaudos sutartį viešosios įstaigos dalininkui, (išskyrus turto perdavimą dalininkams likvidavimo atveju proporcingai dalininkų įnašų vertei) arba su juo susijusiam asmeniui;
- skirstyti įstaigos pelną tokiems veiklos tikslams, kurie nėra numatyti įstatuose;
- įstaigos pelną skirti dalininkams, valdymo organų nariams, darbuotojų premijoms;
- priimti lėšas, jei jas perduodantis asmuo nurodo šias lėšas

[192] Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas. Žin., 1996. Nr. 66–1572 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

naudoti kitiems tikslams, negu nustatyta viešosios įstaigos įstatuose.

Nurodyti ribojimai nustatyti tam, kad viešoji įstaiga netaptų priedanga vykdyti tik tokią ūkinę komercinę veiklą, kuria tenkinami vien dalininkų interesai; tokiu atveju ji taptų privačiu juridiniu asmeniu, kurio tikslas – tenkinti privačius interesus, gauti dividendus.

Viešosios įstaigos dalininkai. Viešosios įstaigos steigėjai gali būti valstybės, savivaldybės institucijos arba kiti iš įstaigos veiklos sau naudos nesiekiantys asmenys. Steigėjų pasirašyti viešosios įstaigos įstatai pateikiami įregistruoti juridinių asmenų registrui per šešis mėnesius nuo jų pasirašymo dienos; priešingu atveju jie netenka galios. Įregistruojant viešąją įstaigą, įregistruojami ir jos įstatai. Registruojant viešąją įstaigą juridinių asmenų registrui, be įstatų, pateikiami steigimo sutartis ir kiti dokumentai, nustatyti įstatymuose.

Viešosios įstaigos dalininkais tampa steigėjai (fizinis arba juridinis asmuo), kuris Viešųjų įstaigų ir įstatų nustatyta tvarka yra perdavęs įstaigai įnašą arba asmuo, kuriam dalininko teisės yra perleistos įstatymų arba įstatų nustatyta tvarka. Paminėtina, kad Viešųjų įstaigų įstatymas draudžia perleisti kitiems asmenims dalininko teises, kai dalininkas yra valstybė arba savivaldybė.

Dalininkų įnašai gali būti ir pinigai, ir materialusis arba nematerialusis turtas. Viešųjų įstaigų įstatymas nenustato minimalaus įnašo dydžio. Dalininkų kapitalas gali būti didinamas tik dalininkų įnašais. Taigi dalininkų įnašai sudaro viešosios įstaigos kapitalą, dalininkui išduodamas jo kapitalo dalį patvirtinantis dokumentas. Dalininkų kapitalas nėra skirstomas į akcijas. Viešosios įstaigos dalininkai negauna dividendų.

Visuotinis dalininkų susirinkimas yra viešosios įstaigos aukščiausias organas, kuris priima sprendimus svarbiausiais įmonės veiklos klausimais:

– keičia viešosios įstaigos įstatus;
– nustato paslaugų, darbų, produkcijos kainas ir tarifus arba jų nustatymo taisykles;
– skiria ir atleidžia įstaigos vadovą, sudaro kolegialius organus, jeigu tokie organai numatyti įstatuose;

– tvirtina metinę finansinę atskaitomybę;
– priima sprendimus dėl įstaigai nuosavybės teise priklausančio ilgalaikio turto perleidimo, nuomos, perdavimo pagal panaudos sutartį arba įkeitimo;
– priima sprendimus dėl įstaigos reorganizavimo, pertvarkymo, likvidavimo, įstaigos audito;
– renka įmonės auditą, sprendžia kitus įstaigos įstatuose ir Viešųjų įstaigų įstatyme įstaigos kompetencijai priskirtus klausimus.

Pabrėžtina, kad viešoji įstaiga negali įgyti civilinių teisių ir pareigų per savo dalininkus; ji įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per valdymo organus.

Viešosios įstaigos valdymo organai. Viešoji įstaiga privalo turėti vienasmenį valdymo organą – viešosios įstaigos vadovą, kuris užtikrina kasdienę įstaigos veiklą ir veikia viešosios įstaigos vardu santykiuose su kitais asmenimis. Viešosios įstaigos vadovas, be kita ko, atsakingas už informacijos apie įstaigos veiklą pateikimą visuomenei, viešos informacijos paskelbimą; jis turi parengti ir pateikti eiliniam visuotiniam dalininkų susirinkimui praėjusių finansinių metų įstaigos veiklos ataskaitą. Jam pareikalavus su šia ataskaita gali susipažinti ir bet kuris fizinis arba juridinis asmuo. Minėtoje ataskaitoje turi būti atskleidžiama informacija apie viešosios įstaigos lėšas, jų šaltinius, išlaidas, ilgalaikio turto įsigijimą arba perleidimą, taip pat informacija apie dalininkus, jų pasikeitimą metų pradžioje ir pabaigoje, darbuotojų skaičių. Taip siekiama užtikrinti viešosios įstaigos veiklos viešumą.

Viešoji įstaiga gali turėti ir kolegialius valdymo organus, kurie (jeigu juos įstaigos steigėjai, dalininkai nori turėti) numatomi įstaigos įstatuose.

Viešosios įstaigos reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas. Viešoji įstaiga gali būti reorganizuojama Civilinio kodekso nustatytais jungimo ir skaidymo būdais. Turi būti parengiamos viešosios įstaigos reorganizavimo sąlygos, kurias privalo rengti įstaigos vadovas arba kitas įstaigos valdymo organas. Ypač svarbu šiose sąlygose nurodyti pasibaigiančios viešosios įstaigos dalininko tapimo po reorganizavimo veiksiančios viešosios įstaigos dalininku tvarką, sąlygas ir termi-

nus, taip pat momentą, nuo kurio pasibaigiančios viešosios įstaigos konkrečios teisės ir pareigos pereina po reorganizavimo veiksiančiai viešajai įstaigai tam, kad ateityje būtų tinkamai vykdomi buvusios viešosios įstaigos prisiimti įsipareigojimai, kreditorių interesai.

Pagal Civilinio kodekso 2.104 straipsnį draudžiama viešąjį juridinį asmenį pertvarkyti į privatųjį juridinį asmenį, išskyrus valstybės ir savivaldybės įmones. CK leidžia atskiruose juridinių asmenų teisines formas reglamentuojančiuose įstatymuose nustatyti ir kitus juridinių asmenų pertvarkymo ypatumus. Viešųjų įstaigų įstatymas numato, kad viešoji įstaiga gali būti pertvarkoma tik į labdaros ir paramos fondą, biudžetinę įstaigą, jeigu biudžetinės įstaigos steigėjas (savininkas) yra valstybė arba savivaldybė.

Sprendimą pertvarkyti viešąją įstaigą patvirtinantis dokumentas turi būti pateiktas juridinių asmenų registrui. Informacija apie tai, kad viešoji įstaiga yra pertvarkoma juridinių asmenų registre skelbiama viešai tam, kad visi civilinėje apyvartoje dalyvaujantys asmenys galėtų žinoti, koks yra viešosios įstaigos statusas.

Viešoji įstaiga likviduojama CK 2.106 straipsnyje nustatytais pagrindais. Jeigu likvidavimo pagrindas yra teismo arba kreditorių susirinkimo sprendimas likviduoti bankrutavusią viešąją įstaigą, ji likviduojama Įmonių bankroto įstatymo nustatyta tvarka.

Likviduojant viešąją įstaigą kreditorių reikalavimai tenkinami CK 2.113 straipsnio nustatyta tvarka, o tuo atveju, kai viešoji įstaiga likviduojama dėl bankroto, – Bankroto įstatymo nustatyta tvarka. Sumokėjus skolas, grąžinus dalininkams jų kapitalo dalį, likęs turtas perduodamas kitiems juridinių asmenų registre įregistruotiems viešiesiems juridiniams asmenims, kuriuos nustato visuotinis dalininkų susirinkimas arba teismas, priėmę sprendimą likviduoti viešąją įstaigą.

4.7.3. Labdaros ir paramos fondai

Labdaros ir paramos fondų paskirtis ir veikla. Labdaros ir paramos fondas (toliau tekste – fondas) yra viešasis juridinis asmuo. Fondo tikslas yra remti socialiai naudingą veiklą, kitus visuomenei reikšmingus projektus ir programas. Fondų veiklą reglamentuoja

Labdaros ir paramos fondų įstatymas[193]. Pagal šį įstatymą fondo veiklos tikslai yra labdara arba (ir) parama ir kitokios pagalbos teikimas visuomenei naudingomis ir nesavanaudiškomis pripažįstamose, pavyzdžiui, mokslo, kultūros, švietimo, meno, religijos, sporto, sveikatos apsaugos, srityse. Pažymėtina, kad fondui šiuo įstatymu draudžiama teikti paramą politinėms partijoms.

Labdaros ir paramos fondas nėra tapatus fondams, kurie yra steigiami specialiu įstatymu ar Vyriausybės nutarimu. Pavyzdžiui, Kultūros ir sporto rėmimo fondo įstatymas nustatė teisę Vyriausybei steigti, reorganizuoti ir likviduoti Kultūros ir sporto rėmimo fondą. Šis fondas yra atitinkama sukaupta lėšų suma, kuri skiriama profesionaliajam ir liaudies menui bei kūno kultūrai ir sportui remti, tačiau jis nėra juridinis asmuo.

Labdaros ir paramos fondo veikla išimtinai yra skirta visuomenės naudingiems tikslams, todėl fondo veiklos sritys ir rūšys turi būti nurodyti įstatuose. Tai ypač svarbu ir dėl to, kad minėtas įstatymas leidžia fondui nuosavybės teise arba kita teise valdomą turtą ir lėšas perleisti, užtikrinti juo prievolių įvykdymą tik tuo atveju, kai tuo siekiama įgyvendinti fondo įstatuose nustatytus veiklos tikslus.

Fondas turi specialų veiksnumą, jo veikla pagal Įstatymą ribojama įvairiais būdais. Fondui draudžiama steigti juridinį asmenį, kurio civilinė atsakomybė už juridinio asmens prievoles yra neribota, arba būti jo dalyviu; suteikti paskolas, užtikrinti kitų asmenų prievolių įvykdymą, nebent būtų skolinamasi iš kreditų įstaigų; skolintis pinigų iš fondo steigėjo, dalininko arba su juo susijusio asmens, mokant palūkanas, nebent skolinamasi iš kredito įstaigų.

Įstatyme numatyta pareiga fondui atsisakyti priimti iš potencialių rėmėjų lėšas arba turtą, jeigu tuo naudodamiesi rėmėjai gali daryti įtaką fondo veiklai savo arba kitų asmenų naudai. Kartu paminėtina, kad fondo dalininkams, valdymo organų nariams iš fondo lėšų leidžiama gauti ne tik darbo užmokestį, autorinį atlyginimą, atlyginimą už suteiktas paslaugas arba parduotas prekes, bet ir kitas su darbo santykiais susijusias išmokas, taip pat gauti labdarą ir paramą pagal Labdaros ir paramos įstatymą, kai jie yra šalpos subjektai.

---

[193] Lietuvos Respublikos labdaros ir paramos fondų įstatymas Žin., 1996. Nr. 32–787 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

Fondo dalininkai. Fondo steigėjais gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys, kurie iki fondo įregistravimo įsipareigoja skirti fondui įnašus pinigais ar turtu, teikti fondui paslaugas. Fondo steigėjų skaičius neribojamas, tik draudžiama fondo steigėjais būti asmenims, kurie pagal Labdaros ir paramos įstatymą negali būti paramos teikėjais. Visi fondo steigėjai nuo fondo įregistravimo juridinių asmenų registre tampa jo dalininkais. Pažymėtina, kad pagal įstatymą fondo rėmėjams, įsipareigojantiems skirti fondui lėšų arba teikti fondui paslaugas, visuotinis dalininkų susirinkimas gali suteikti fondo dalininko teises.

Fondo valdymo organai. Fondas privalo turėti valdymo organą (vienasmenį arba(ir) kolegialų), gali būti sudaromi ir kiti organai.

Valdymo organai veikia fondo vardu, sudaro sandorius fondo vardu. Kolegialaus fondo valdymo organo nariais gali būti tik fiziniai asmenys ir tik tokie, kurie yra arba fondo nariai, arba fondo dalininkų – juridinių asmenų – pasiūlyti fiziniai asmenys.

Fondo reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas. Fondas pasibaigia arba pertvarkomas Civilinio kodekso nustatyta tvarka. Atitinkamus ypatumus nustato Labdaros ir paramos fondų įstatymas. Pertvarkant fondą, galioja draudimas pertvarkyti fondą į politinę partiją. Likviduojant fondą, jo likęs turtas ir pajamos, gautos pardavus turtą, iki fondo išregistravimo iš juridinių asmenų registro turi būti perduotos kitam ar kitiems viešiesiems juridiniams asmenims, kuriuos nustato dalininkų susirinkimas ar teismas, priėmę sprendimą likviduoti fondą. Fondui pagal Bankroto įstatymą bankroto byla nekeliama.

Kontroliniai klausimai:

1. Ar Asociacijų įstatyme įtvirtinta asociacijos, kaip juridinio asmens, teisinė forma atitinka konstitucinę asociacijos sampratą?
2. Kokie ribojimai nustatyti asociacijai disponuojant savo turtu?
3. Kokios teisinės pasekmės atsiranda asociacijos narių skaičiui sumažėjus iki 2?
4. Kokių teisių asociacijos visuotinis narių susirinkimas negali perduoti kitam organui?

5. Ar gali Žemės ūkio bendrovės, kuri nėra asociacijos narys, vadovas susipažinti su kiekvienų metų asociacijos finansine ataskaita?
6. Ar galima kelti bankroto bylą viešajai įstaigai, asociacijai, labdaros ir paramos fondui?
7. Ar gali viešosios įstaigos dalininku tapti asmuo, kurio įnašas yra vienas centas?
8. Kuo skiriasi UAB „Kalbų mokymo centras“ nuo viešosios įstaigos „Kalbų mokymo centras“?
9. Kokius ribojimus numato įstatymas dėl viešosios įstaigos dalininkų teisių perleidimo?
10. Kuo skiriasi labdaros ir paramos fondas nuo kitų fondų, steigiamų pagal kitus įstatymus?
11. Kokiais būdais galima tapti labdaros ir paramos fondo dalininku?
12. Kokie draudimai numatyti pertvarkant fondą į kitos teisinės formos juridinį asmenį?

4.8. Politinės partijos ir profsąjungos

4.8.1. Politinės partijos

Politinės partijos, kaip juridinio asmens, veikla reglamentuojama Civiliniame kodekse, jos ypatumai nustatyti Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymo pakeitimo įstatymo 1 straipsniu patvirtintame Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatyme[194]. Paminėtina, kad kai kurie politinių partijų ir politinių organizacijų steigimo ir veiklos principai tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijos 35 straipsnyje.

Politinės partijos paskirtis ir veikla. Pagal Politinių partijų įstatymą politinės partijos jungia Lietuvos Respublikos piliečius bendriems politiniams tikslams įgyvendinti. Politinės partijos tikslas – tenkinti savo narių politinius interesus, padėti išreikšti Lietuvos Respublikos piliečių politinę valią, siekti dalyvauti įgyvendinant valstybės valdžią ir savivaldos teisę.

Politinės partijos gali steigti filialus, atstovybes ir kitus struktūrinius padalinius; jie nėra juridiniai asmenys. Partijų organizacinė struktūra galima tik teritoriniu principu. Draudžiama steigti politinių partijų padalinius darbovietėse. Paminėtina, kad tam tikrus apribojimus būti politinių partijų nariais leidžia numatyti ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 straipsnio 2 dalis:

> „*Šis straipsnis nekliudo įvesti teisėtus apribojimus naudojimuisi šiomis teisėmis asmenims, tarnaujantiems ginkluotosiose pajėgose, policijoje ar valstybės valdymo institucijose*“.

Politinės partijos įstatuose numatytiems tikslams įgyvendinti gali turėti trumpalaikio ir ilgalaikio turto. Politinė partija yra ribotos atsakomybės juridinis asmuo; ji neatsako pagal savo narių prievoles, o nariai neatsako pagal politinės partijos prievoles. Politinė partija pagal savo prievoles atsako jai nuosavybės teise priklausančiu turtu.

Pažymėtina, kad politinės partijos nariams negali būti skirstomas partijos turtas arba lėšos.

Politines partijas Lietuvos valstybė remia dviem būdais: suteikdama pagal panaudos sutartis patalpas pagal Valstybės turto valdy-

[194] Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas. Žin., 1990. Nr. 29–692 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

mo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymą bei teikdama dotacijas iš valstybės biudžeto pagal atskirą politinių partijų finansavimą reglamentuojantį įstatymą.

Kai politinėje partijoje lieka mažiau kaip vienas tūkstantis narių, per įstatymo nustatytą terminą partija turi pranešti juridinių asmenų registrui.

Politinės partijos turi teisę sudaryti politinių partijų koalicijas, sąjungas.

Politinės partijos nariai. Politines partijas gali steigti tik fiziniai asmenys. Be to, fizinis asmuo turi būti Lietuvos pilietis, turintis aktyviąją rinkimų teisę.

Politinei partijai įsteigti būtina turėti Lietuvoje ne mažiau kaip tūkstantį steigėjų, kurie savo arba atstovų suvažiavime turi patvirtinti įstatus, programą ir išrinkti valdymo organus.

Aukščiausias politinės partijos organas yra suvažiavimas (susirinkimas, konferencija).

Politinės partijos, vadovaujantis CK, kaip ir kiti viešieji juridiniai asmenys, registruojamos juridinių asmenų registre Juridinių asmenų registro nuostatų nustatyta tvarka. Politinių partijų įstatymas nustato vieną ypatumą, kuris pasireiškia tuo, kad ne notaras, o Teisingumo ministerija tikrina politinių partijų juridinių asmenų registrui teikiamų duomenų tikrumą, įstatų, kitų dokumentų atitiktį įstatymams.

Politinės partijos valdymo organai. Politinės partijos valdymo organai renkami ir atšaukiami įstatų nustatyta tvarka. Politinei partijai, kaip ir kitiems politinės partijos organams, taikomos CK antrosios knygos VII skyriaus nuostatos, susijusios su viešųjų juridinių asmenų veikla, pavyzdžiui, CK 2.82 str. 3 d., kurioje nustatyta, kad valdymo organas atsako už finansinės atskaitomybės sudarymą, juridinio asmens veiklos organizavimą ir kt.

Politinės partijos reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas. Politinės partijos pertvarkomos, pasibaigia (reorganizuojamos, likviduojamos) CK nustatyta tvarka. Politinių partijų įstatymas numato vieną ypatumą – politinės partijos, vykdydamos reorganizavimą, turi pateikti dokumentus Teisingumo ministerijai dėl išregistravimo/įregistravimo. Nutraukusi veiklą politinė partija išregistruojama ir reorganizavimo metu įsteigta nauja politinė partija įregistruojama vienu metu.

Politinė partija likviduojama, jeigu per šešis mėnesius po narių sumažėjimo politinės partijos nariai nenusprendžia partijos reorgani-

zuoti arba pertvarkyti. Reikia paminėti, kad politinės partijos gali būti likviduotos ir pagrindais, numatytais CK 2.106 straipsnio 3, 4, 5, 7 punktuose. Įmonių bankroto įstatymas nenumato, kad partijai galėtų būti keliama bankroto byla.

4.8.2. Profesinės sąjungos

Profesinės sąjungos, kaip juridinio asmens, veiklą reglamentuoja ne tik Civilinis kodeksas, bet ir specialus įstatymas – Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas[195]. Paminėtina, kad Konstitucijos 50 straipsnyje yra nustatytas atskiras profesinių sąjungų reguliavimas.

Profesinės sąjungos paskirtis ir veikla. Profesinės sąjungos yra savanoriškos ir savaveiksmės organizacijos, atstovaujančios ir ginančios darbuotojų profesines darbo, ekonomines, socialines teises bei interesus. Profesinės sąjungos tikslas – atstovauti profesinės sąjungos nariams santykiuose su darbdaviu ir jo įgaliotuoju atstovu. Profesinės sąjungos gina savo narių darbo ir ekonomines teises bei interesus, atstovauja savo nariams sudarydamos su darbdaviu kolektyvinę ir kitokias sutartis; taip pat atstovauja savo nariams įstatymų nustatyta tvarka valstybės organuose. Profesinės organizacijos turi teisę vesti derybas ir sudaryti sutartis su darbdaviais, jų organizacijomis, susivienijimais dėl darbuotojų užimtumo, perkvalifikavimo, darbo organizavimo ir apmokėjimo, darbo ir gyvenimo sąlygų gerinimo bei kitų klausimų. Profesinės sąjungos pagal Profesinių sąjungų įstatymą gali turėti inspekcijas, teisinės pagalbos tarnybas ir kitas institucijas, kurios yra skirtos profesinių sąjungų tikslams įgyvendinti.

Profesinės sąjungos, gindamos savo narių teises ir teisėtus interesus, gali sudaryti susitarimus su valstybės valdžios ir valdymo organais. Profesinės sąjungos nuosavybę sudaro statiniai, transporto priemonės, narių, įmonių, įstaigų, organizacijų įnašai, viešai paskelbtos aukos ir kitas turtas. Valstybės institucijos, organizacijos profesinėms organizacijoms gali teikti paramą socialiniams ir kitiems tyrimams vykdyti. Profesinės sąjungos savo lėšas tvarko savarankiškai; jos yra ribotos turtinės atsakomybės viešieji juridiniai asmenys. Profesinė sąjunga, neteisėtais veiksmais padariusi žalą valstybei, fiziniams arba juridiniams asmenims,

[195] Lietuvos Respublikos profesinių sąjungų įstatymas. Žin., 1991. Nr. 34–933.

privalo ją atlyginti iš savo turto įstatymų nustatyta tvarka.

Profesinės sąjungos nariai. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 straipsnis, suteikiantis teisę kiekvienam asmeniui jungtis į asociacijas, apima ir teisę steigti ir stoti į profesines sąjungas savo interesams ginti. CK teisę burtis į profesines sąjungas numato ne kiekvienam asmeniui, o fiziniams asmenims, ne jaunesniems kaip 14 metų, dirbantiems pagal darbo sutartį ar kitais pagrindais. Draudžiama darbdaviui, jo įgaliotam atstovui būti jo įmonėje, įstaigoje, organizacijoje veikiančių profesinių sąjungų nariu.

Į profesinę sąjungą asmuo įstoja ir iš jos išstoja profesinės sąjungos įstatuose nustatyta tvarka. Asmuo, įstojęs į profesinę sąjungą, laikomas jos nariu.

CK 2.38 straipsnio 2 dalyje numatyta, kokius reikalavimus turi atitikti profesinė sąjunga, kad ją būtų galima laikyti įsteigta. Šie reikalavimai aiškiai išdėstyti Profesinių sąjungų įstatymo 6 straipsnyje:

> „*Profesinei sąjungai įsteigti būtina, kad ji turėtų ne mažiau kaip 30 steigėjų arba įmonėje, organizacijoje būtų ne mažiau kaip 30 steigėjų ar jie sudarytų ne mažiau kaip 1/5 visų darbuotojų, tačiau ne mažiau kaip 3 darbuotojai; susirinkime patvirtintus įstatus (statutą); išrinktus vadovaujančiuosius organus*“.

Profesinė sąjunga laikoma įsteigta ne nuo tos dienos, kai ji įregistruojama juridinių asmenų registre, o kai yra įvykdytos nurodytos sąlygos. Pagal CK 2.38 straipsnį profesinės sąjungos turi tik pateikti juridinių asmenų registrui dokumentus, kurie patvirtina CK 2.38 straipsnio 2 dalyje nurodytų aplinkybių buvimą.

Profesinės sąjungos gali steigtis profesiniu, pareiginiu, gamybiniu, teritoriniu arba kitais pačių profesinių sąjungų nustatytais principais.

Profesinės sąjungos valdymo organai. Profesinės sąjungos vadovaujantieji organai nurodomi kiekvienos profesinės sąjungos organizacijos įstatuose. Pažymėtina, kad įstatymas numato, kad profesinių sąjungų nariai, kurie išrinkti į renkamuosius to juridinio asmens profesinės sąjungos organus ir dėl to nutraukę darbo santykius, prilyginami šio juridinio asmens darbuotojui ir jiems taikomos socialinės garantijos visą renkamųjų pareigų ėjimo laiką.

Profesinės sąjungos reorganizavimas, pertvarkymas, likvidavimas.

Profesinėms sąjungoms taip pat taikytini juridinio asmens likvidavimo pagrindai, numatyti CK 2.106 straipsnio 3, 4, 5, 7 punktuose. Paminėtina, kad tiek teisę paduoti ieškinį dėl juridinio asmens įsteigimo pripažinimo neteisėtu (CK 2.114 str.), tiek pareiškimą dėl veiklos tyrimo, kurio rezultatas gali būti juridinio asmens likvidavimas, gali ir prokuroras gindamas viešą interesą, vadovaudamasis CK 2.114 str., 2.126 str., 2.125 str., 2.131 str.

Profesinių sąjungų įstatymas numato ypatumus dėl profesinės sąjungos veiklos sustabdymo ir veiklos nutraukimo. Pagal šį įstatymą organizacijos veikla gali būti sustabdyta, jeigu profesinė sąjunga, vadovaujantys organai nepašalina pažeidimų per nurodytą terminą. Teismo sprendimu profesinės sąjungos veikla gali būti sustabdyta ne ilgesniam kaip 3 mėnesių laikotarpiui. Nurodytų pažeidimų nepašalinus ir per šį laikotarpį, teismo sprendimu profesinės sąjungos veikla gali būti nutraukiama. Tokiu būdu veikla gali būti teismo sprendimu nutraukiama ir tuo atveju, kai per vienerius metus nuo tos dienos, kai profesinės sąjungos veikla buvo sustabdyta, profesinė sąjunga vėl pažeidžia įstatymus**.**

Profesinei sąjungai bankroto byla nekeliama.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokie reikalavimai taikomi steigiant politinę partiją?
2. Kokie ypatumai nustatyti atliekant politinės partijos registravimo procesą?
3. Kas politinėje partijoje atsakingas už finansinę atskaitomybę?
4. Ar galima politinę partiją likviduoti vadovaujantis CK X skyriaus nuostatomis dėl partijos valdymo organų arba jos narių netinkamų veiksmų?
5. Kokius ypatumus profesinei sąjungai steigti numato Civilinis kodeksas?
6. Kas negali būti profesinės sąjungos nariu?
7. Kas ir kaip atlygina profesinės sąjungos valstybei padarytą žalą?
8. Į kokius teisinės formos juridinius asmenis gali būti pertvarkoma profesinė sąjunga?

4.9. Bažnyčia ir religinės bendruomenės

Religinių bendruomenių ir bendrijų veiklą reglamentuoja CK, kuriame, be bendrųjų nuostatų, yra CK 2.37 str., taip pat normos, reglamentuojančios bažnytinę santuoką, Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas[196] bei atskiras Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnis ir Konstitucijos 38 straipsnio nuostata dėl valstybės pripažinimo bažnytinės santuokos registracijos.

Religinės bendruomenės paskirtis ir veikla. CK numato skirtingą teisinį reguliavimą tradicinėms religinėms bendruomenėms ir kitoms religinėms bendruomenėms. Toks reguliavimas yra pagrįstas Lietuvos Konstitucija ir tradicija. Prof. Mykolas Riomeris rašė: „Lietuvos valstybės 1922 m. Konstitucija skyrė dvi tikybinių organizacijų kategorijas: visas esamas Lietuvoje tikybines organizacijas ir naujai atsirandančias tikybines organizacijas, prie kurių priskiriamos ir senos bei nusistovėjusios bažnyčios, kurios Lietuvoje iki 1922 m. neveikė“[197]. Apie tradicines bei kitas religines organizacijas savo nuomonę išreiškė ir Lietuvos Konstitucinis Teismas[198]. Religines bendruomenes ir bendrijas galima skirstyti į dvi grupes: 1) valstybės pripažintas; jos savo ruožtu skirstomos į tradicines ir netradicines ir sudaro Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį ir 2) kitas religines bendruomenes ir bendrijas. Lietuvoje yra devynios tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos, ir visos jos nurodytos Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių,

---

[196] Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas nebuvo suderintas. Toks su CK suderintas Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo naujos redakcijos projektas 2002 m. buvo pateiktas Seimui ir užregistruotas, tačiau nepriimtas iki šiol. Kai kurios šiuo metu galiojančio Įstatymo normos, reglamentuojančios religinių bendrijų registravimą, neatitinka Civilinio kodekso nuostatų, nustatančių, pavyzdžiui, tradicinių religinių bendruomenių įtraukimą į registrą arba kitų religinių bendruomenių įregistravimą juridinių asmenų registre ir kt.

[197] Mykolo Riomerio mokslas apie valstybę. – Vilnius, 1997. P. 171.

[198] Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. Žin., 2000. Nr. 49–1424. Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime pažymėjo, kad „Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostata, jog yra tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos, yra tas konstitucinis pagrindas, kuriuo remiantis valstybėje gali būti nustatoma skirtinga tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų būklė, palyginti su kitomis bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis“.

judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų. Valstybės pripažinta religinė bendrija yra viena, tai – Lietuvos evangelikų baptistų bendruomenių sąjunga, kuriai valstybės pripažinimas suteiktas 2001 m. Seimo nutarimu.

Religinė bendruomenė, kaip viešasis juridinis asmuo, savo tikslu panaši į asociaciją, nes ji skirta patenkinti atitinkamus jos narių poreikius, šiuo atžvilgiu – dvasinius. Religinių bendruomenių, bendrijų, centrų ypatumas yra ir tas, kad jie vykdo panašias kaip ir valstybė funkcijas socialinėje, švietimo, sveikatos ir kitose srityse.

Analizuodamas bažnyčios teisinę padėtį Lietuvoje profesorius M. Riomeris atkreipė dėmesį į jos autonomiją ir dalyvavimą vykdant valstybės funkcijas[199]. Konstitucinis Teismas savo nutarime konstatavo: „Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą. Pabrėžtina, kad valstybės neutralumas ir pasaulietiškumas negali būti pagrindas diskriminuoti tikinčiuosius, varžyti jų teises ir laisves. Valstybės pasaulietiškumas suponuoja ir valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą“. (Religijos laisvę reikalauja užtikrinti ir Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos 9 str.). Konstitucijos 43 straipsnyje įtvirtinta, kad religinės bendruomenės ir bendrijos (bažnyčios bei religinės organizacijos) laisvai tvarkosi pagal savo kanonus ir statutus,[200] todėl joms ir CK VII skyriaus, reglamentuojančio juridinio asmens organus, normos netaikomos, išskyrus 2.84 straipsnį dėl sandorių, sudarytų pažeidžiant viešojo juridinio asmens valdymo organų kompetenciją, pasekmių bei 2.85 straipsnį dėl kompetencijos paskelbimo.

Įgyvendindamos savo tikslus tradicinės religinės bendruomenės, bendrijos, centrai, taip pat kitos juridinių asmenų registre įregistruotos religinės bendruomenės ir bendrijos gali nuosavybės teise turėti maldos namus, gyvenamuosius namus ir kitus pastatus bei statinius,

---

[199] *Riomeris M.* Valstybė. II tomas. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935.

[200] Kanonų teisės indėlis į LDK civilinę teisę pabrėžtas leidinyje: *Machovenko J.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai. – Vilnius, 2000. (Per kanonus į pasaulietinę teisę įsiskverbė romėnų teisės elementų, ypač nuosavybės, sutarčių ir paveldėjimo klausimais.)

gamybinius, socialinius ir labdaros objektus bei kitokį turtą, reikalingą religinių bendruomenių ir bendrijų veiklai. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme nustatyta teisė religinėms bendruomenėms, bendrijoms ir centrams steigti švietimo ir kultūros įstaigas, labdaros fondus ir kitokias organizacijas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas numato teisę religinėms bendruomenėms, bendrijoms įstatymų nustatyta tvarka gauti iš valstybės paramą kultūrai, švietimui bei labdarai.

Minėtas įstatymas neriboja teisės religinėms bendruomenėms, bendrijoms, centrams užsiimti gamybine-ūkine veikla, tačiau religinės bendruomenės, bendrijos arba religinio centro įsteigtas toks juridinis asmuo, jeigu jo teisinė forma nėra religinė bendruomenė, veikia pagal atitinkamos teisinės formos juridinio asmens veiklą reglamentuojančius įstatymus kaip ir bet kuris kitas privatus ar viešasis juridinis asmuo, vykdantis atitinkamą veiklą, išskyrus atitinkamus ypatumus, kuriuos nustato atitinkama religinė bendruomenė, bendrija arba centras tokio naujai steigiamo juridinio, asmens steigimo dokumentuose, jeigu jie nedraudžiami pagal įstatymus.

Konstitucija numato, kad Bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu. Taigi ne tik įstatymais, bet ir susitarimais religinėms bendruomenėms bei bendrijoms galima nustatyti ir kitas teises. Minėti susitarimai su valstybės institucijomis gali būti sudaromi vadovaujantis viešosios ir civilinės teisės normomis, atsižvelgiant į religinių bendruomenių, bendrijų, centrų kanonus bei statutus.

Religinių bendruomenių, bendrijų nariai. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas numato minimalų kitai religinei bendruomenei ir bendrijai steigėjų skaičių – ne mažiau kaip 15 narių. Tradicinėms religinėms bendruomenėms steigėjų skaičius nenumatytas ir nebūtų įmanoma jo numatyti, nes jos steigiamos pagal religinės bendruomenės kanonus, statutus ar kitas normas, kuriose nustatyti kriterijai, kaip tapti juridiniu asmeniu. Pavyzdžiui, pagal Katalikų Bažnyčios kanonų teisės kodekso 114 kanoną kompetentinga bažnytinė valdžia juridinio asmens statusą suteikia laikydamasi dviejų sąlygų: siekiamas tikslas turi būti iš tiesų naudingas ir atitinkantis Bažnyčios, kaip institucijos, paskirtį, siekiant išvengti nuostolingo jėgų išskaidy-

mo, ir turi netrūkti priemonių, pakankamų pasiekti tikslą[201]. Pažymėtina, kad Katalikų Bažnyčia yra vienintelė religija, kurios santykiai valstybėje reguliuojami ir tarptautinėmis sutartimis. Sutarčių subjektas yra Šventasis Sostas[202].

Bendriją sudaro ne mažiau kaip dvi religinės bendruomenės, turinčios bendrą vadovybę. Religiniai centrai – aukštesniosios religinių bendrijų valdymo institucijos taip pat yra viešieji juridiniai asmenys.

Tradicinėms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms skirta CK 2.37 straipsnio 1 dalis, kurioje numatyta, kad tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos yra juridiniai asmenys, o CK 2.37 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad tradicinėms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms netaikomos CK V skyriaus nuostatos, reglamentuojančios juridinių asmenų steigimą. Taigi tradicinėms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms nebūtinas registravimas juridinių asmenų registre, o kitos religinės bendruomenės ir bendrijos juridinio asmens teises įgyja nuo jų įregistravimo juridinių asmenų registre. Pažymėtina, kad prieš įsigaliojant juridinių asmenų registro nuostatoms, analogiškas reguliavimas įtvirtintas Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo[203] 10 straipsnyje – tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos, turinčios juridinio asmens teises, praneša apie tai Teisingumo ministerijai.

Religinės bendruomenės, bendrijos valdymo organai. Atsižvelgiant į religinių bendruomenių autonomiškumą valstybės atžvilgiu, specialiu įstatymu negali būti reglamentuojamas jų vidinis veiklos organizavimas, todėl religinei bendruomenei nėra taikomos CK VII skyriaus normos, kurios nustato juridinio asmens valdymo reikalavimus.

Religinės bendruomenės, bendrijos pabaiga, pertvarkymas. Dėl minėtų priežasčių religinei bendruomenei nėra taikomos ir CK VIII

---

[201] *Chiappetta L.* Il Codice di diritto canonico, Commento giuridico – pastorale, I, Edizioni Dehoniane. – Napoli, 1988. Nr. 677. P. 141.

[202] Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto 2000 m. gegužės 5 d. sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje. Žin., 2000. Nr. 67–2024.

Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto 2000 m. gegužės 5 d. sutartis dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų. Žin., 2000. Nr. 67–2022.

Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto 2000 m. gegužės 5 d. sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados. Žin., 2000. Nr. 67–2023.

[203] Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. Žin., 1995. Nr. 89–1985 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

skyrius, reglamentuojantis juridinio asmens pabaigą ir pertvarkymą. Paminėtina, kad CK nenumato religinės bendruomenės, kaip ir valstybės arba savivaldybės kaip juridinio asmens veiklos tyrimo, kurio rezultatas galėtų būti religinės bendruomenės likvidavimas dėl netinkamos valdymo organų veiklos, t. y. religinė bendruomenė negali būti likviduojama pagal CK 2.131 str. Religinės bendruomenės, bendrijos likvidavimo pagrindu negali būti ir bankrotas pagal Įmonių bankroto įstatymą.

Religinės bendruomenės, bendrijos, centro veikla gali pasibaigti jų pačių sprendimu – jos aukštesnės valdymo institucijos sprendimu, pavyzdžiui, Lietuvos katalikų bendriją – vyskupiją gali steigti ir panaikinti Šventasis Sostas[204].

Šiuo metu galiojantis Religinių bendruomenių, bendrijų įstatymas nustato, kad religinė bendruomenė, bendrija, centras gali būti likviduojama Teisingumo ministerijos iniciatyva teismo sprendimu, jei per 6 mėnesius nebuvo pašalinti teismo nurodyti pažeidimai. Pagal nurodyto įstatymo 20 straipsnį nutraukus religinės bendruomenės, bendrijos ar centro veiklą, likęs turtas pereina jų įstatuose ar juos atitinkančiame dokumente nurodytam turto perėmėjui. Jeigu turto perėmėjas nenurodytas arba jo nėra, turtas atitenka valstybei.

Kontroliniai klausimai:

1. Kodėl Civiliniame kodekse numatytas ypatingas tradicinių religinių bendruomenių, bendrijų statusas?
2. Kokiomis Civilinio kodekso normomis vadovaujantis tradicinė religinė bendruomenė, bendrija nėra registruojama juridinių asmenų registre?
3. Kokiais pagrindais tradicinė religinė bendruomenė, bendrija arba kita religinė bendruomenė, bendrija gali įgyti civilines teises ir pareigas?
4. Kodėl religinei bendruomenei, bendrijai nėra taikomos Civilinio kodekso normos, reglamentuojančios valdymo organų veiklą ir religinės bendruomenės, bendrijos pabaigą, pertvarkymą?

---

[204] Codex Iuris Canonici. Libreria Editrice Vaticana, 1983. 373 kan.

III SKYRIUS

SANDORIAI

Literatūra

1. Ambrasienė D., Baranauskas E. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vadovėlis: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
2. Cases, Materials and Text on Contract Law. Beale H., Hartkamp A., Kötz H., Tallon D. Portland: Hart Publishing, 2002.
3. Contract Law and Practice: The English System and Continental Comparisons, Michael H. Whincup. Kluwer Law International, 2001.
4. Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga. Jurisprudencija. 2002. T. 28(20).
5. Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorio pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. Jurisprudencija. 2003. T. 37(29).
6. Дзегорайтис А. К вопросу об односторонних сделках в советском гражданском праве. Вильнюс: Право, 1978. Т. 14.
7. European Contract Law. Formation, Validity, and Content of Contract; Contract and Third Parties. Kotz H., Weir T., Flessner A. Oxford: Clarendon Press, 2002. Vol. 1.
8. Kiršienė J., Pakalniškis, V. Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas. Vadovėlis: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
9. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
10. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002.
11. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
12. Mikelėnas V. Prievolių teisė. Pirmoji dalis. Vilnius, 2002.
13. Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Vilnius: Justitia, 1996.
14. Mikelėnas V. Tarptautinės privatinės teisės įvadas. Vilnius: Justitia, 2001.
15. Principles of European Contract Law. Part III. Lando O., Clive E., Prum A., Zimmerman R. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2003.
16. Zweigert K., H. Kotz. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001.

1 poskyris.
SANDORIO SAMPRATA, FORMA IR RŪŠYS

Sandoris yra viena iš istoriškai seniausių teisinių konstrukcijų. Sandorių sudarymo laikas įvairiuose pasaulio regionuose skaičiuojamas net ne šimtmečiais, o tūkstantmečiais. Taip yra dėl to, kad dėl lanksčios sandorio formos žmonės galėjo reguliuoti labai skirtingus visuomeninius santykius. Sandoriai, geriausiai tai rodo dvišaliai ir daugiašaliai sandoriai, yra asmenų dalyvavimo civilinėje apyvartoje forma, kartu ir aktyviausia bei veiksmingiausia jų saviraiškos priemonė. Civilinė apyvarta yra ne kas kita, o civilinės teisės veikimo sritis. Jos pagrindą sudaro prievoliniai santykiai, užtikrinantys turto judėjimą. Tai sudaro civilinės apyvartos turinio pagrindą. Laikui bėgant, nepaisant įvairiausių pokyčių valstybių socialinėje, politinėje ar ekonomikos srityje, kartu su įstatymais, sandoris buvo ir išliko veiksmingu reguliatoriumi, ir ne tik išliko: laisvos rinkos sąlygomis jo panaudojimo galimybės Lietuvoje akivaizdžiai didėja. Beveik visuotinai priimta, kad pirminis civilinės teisės, ir ne tik civilinės teisės, sisteminimo rezultatas yra teisės institutas. Vienas iš tokių yra sandorių institutas, kurį sudaro sistema civilinės teisės normų, nustatančių sandorių sąvoką, jų sudarymo tvarką ir formas, jų teisinį turinį, negaliojančių sandorių pagrindus ir teisinius padarinius. Šis institutas tradiciškai skirstomas į dvi dalis – *bendrąją* ir *specialiąją*.

Instituto bendrosios dalies normos taikomos visiems civiliniams sandoriams (CK 1.63–1.96 str.), o specialiosios dalies normos reglamentuoja ir atskiras sutartines prievolių rūšis, konkrečius sandorius (pvz., nuomos, dovanojimo, paskolos ir pan.), ir kitais pagrindais atsirandančias prievoles. Jų reguliavimui skirta CK Šeštoji knyga. Civilinių santykių subjektas per sandorius gali sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Sandoriai yra labiausiai paplitęs pagrindas turtiniams ir neturtiniams santykiams atsirasti.

Sandoriu laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Tokią sandorio sampratą pateikia Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.63 straipsnis. Būtent toks yra legalus – įstatymo nustatytas – sandorio apibrėžimas. Žodis *sandoris* palyginti neseniai pradėtas vartoti kaip teisinė sąvoka. Iki praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio teisinėje literatūroje ir įstatymų tekstuose Lietuvoje plačiai buvo vartojamas žodis *santoris*. Bėgant laikui, kinta kalba ir vartojama terminija, todėl 1964 metais Lietuvoje priimtame Civiliniame kodekse imtas vartoti dabar jau daugeliui ir ne teisininkams žinomas žodis *sandoris*.

Pirma, sandoris yra *juridinis faktas*. Su jo buvimu teisė sieja konkrečių teisinių santykių sukūrimą, pakeitimą ir panaikinimą.

Antra, legalus sandorio apibrėžimas rodo, kad sandorio esmę sudaro *teisiniai veiksmai*, atliekami tikintis konkretaus teisinio rezultato […*veiksmai*, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas CK 1.63 str. 1 d.].

Trečia, sandoryje būtinas asmens valios veiksnys. Sandoryje veiksmai visada yra sietini su asmens valia. Tik *sąmoningas* veiksmas bei aiškiai suvokiamas teisinis siekis leidžia sandorį vertinti kaip išskirtinai tikslingą valinį aktą. Kodėl žmogus pasirenka vienokį veiksmo būdą ar siekia kažkokio konkretaus teisinio rezultato? Todėl, kad tai nulemia įvairiapusiai žmogaus poreikiai ir interesai. Paprastai tariant, žmogaus norai, vidinė valia susiformuoja dėl žmogaus vienokių ar kitokių tikslų, grindžiamų tam tikrais motyvais. Pavyzdžiui, vienas miestietis nusipirks sodybą kaime, bėgdamas nuo miesto sumaišties ir triukšmo, poilsiui, kitas – norėdamas ūkininkauti. Ir vieno, ir antro sodybos įsigijimo motyvai skirtingi, tačiau abu savo valią išreiškia sandoriu, dėl namo pirkimo (pirkimo-pardavimo sutartimi).

Svarbu, kad sandoris būtų sudarytas *laisva* valia, t. y. fizinio asmens, esančio normalios psichikos būsenos ir adekvačiai suvokiančio savo veiksmų padarinius ir aplinkybes, valia, neveikiama išorinių aplinkybių (apgaulės, prievartos, grasinimo ir pan.). Jeigu asmuo sandorį sudaro būdamas tokios būsenos, kai negali adekvačiai įvertinti sudaromo sandorio aplinkybių ir pasekmių (pvz., apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių medžiagų, sunkiai sirgdamas) arba jei jo valia buvo nulemta išorinių aplinkybių, tokį sandorį galima pripažinti negaliojančiu.

Jeigu sandorį sudaro juridinio asmens valdymo organas arba sandoris sudaromas per atstovą, laisvos valios buvimo faktas nustatomas atsižvelgiant į valdymo organo nario (narių) arba atstovo valią (CK 2.133 str. 4 d.).

Ketvirta, veiksmai turi neprieštarauti imperatyvioms įstatymo normoms (CK 1.80 str.), viešajai tvarkai ir gerai moralei (CK 1.81 str.).

Išvardyti požymiai leidžia sandorius atriboti nuo kitų juridinių faktų – *įvykių, juridinių poelgių, teisės pažeidimų*.

Jeigu sandorį lyginsime su *įvykiais*, akivaizdu, kad pastarieji vyksta be žmonių valios, tačiau teisės požiūriu jie gali būti svarbūs ir reikšmingi, nes vieniems teisės subjektams dėl įvykių gali atsirasti teisės, kitiems pareigos (pvz., natūrali žmogaus mirtis ir dėl to atsirandantys paveldėjimo santykiai). Šiuo atveju įvykio – juridinio fakto nulemtas civilinių teisių ir pareigų atsiradimas, priešingai negu sandoryje, nėra sietinas su sąmoningais žmonių veiksmais.

Sandorio, kaip teisinio akto, esminis požymis, skiriantis jį nuo kitų *juridinių poelgių*, yra tas, kad sandoryje asmens teisėti veiksmai yra sąmoningai, specialiai nukreipti civilinėms teisėms ir pareigoms sukurti, pakeisti arba panaikinti. Juridiniai poelgiai yra tokios teisėtos veikos, kurių pagrindu atsiranda teisiniai padariniai, nors subjektai jų specialiai nesiekia. Juridinį poelgį gali atlikti visi žmonės, nesvarbu, ar jie veiksnūs ar ne. Svarbus yra ne veiksmą atliekančio žmogaus ketinimas, o veiksmo rezultatas. Pavyzdžiui, žmogus sukuria muzikinį kūrinį arba parašo pjesę, dėl to atsiranda įstatymo nustatytos teisiniai padariniai – ginamos autorių teisės. Jeigu žmogus pasigamina daiktą, jis įgyja nuosavybės teisę, o jeigu daiktą sunaikina (juridinis poelgis), nuosavybės teisė pasibaigia.

Žmonių veiksmai, kaip sąmoningi elgesio aktai, teisės atžvilgiu gali reikštis ir būti vertinami kaip *neteisėti*. Tai yra teisės pažeidimai. Neteisėtų veiksmų pagrindu taip pat gali atsirasti civilinės teisės ir pareigos (pvz., dėl nusikaltimo asmeniui padaryta žala turi būti įstatymo nustatyta tvarka atlyginta). Šiuo atveju akivaizdu, kad civilinės teisės ir pareigos kyla iš teisės pažeidimų – deliktų.

Sandoris yra viena iš privačių santykių teisinio reguliavimo priemonė. CK 1.136 straipsnis numato civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindus, o šio straipsnio 2 dalies 1 punkte konkrečiai nurodoma, kad civilinės teisės ir pareigos atsiranda iš šio Kodekso ir kitų

įstatymų numatytų sutarčių ir kitokių *sandorių*, taip pat nors įstatymo ir nenumatytų, bet jiems neprieštaraujančių sandorių. Tokia įstatymo formuluote įstatymų leidėjas parodo įstatymų svarbą gyvenime ir tokiu būdu atskleidžia sandorių *reguliuojamąją funkciją.* Net ne įstatymas, net ne įstatymo numatytas sandoris, o sandoris, *nors ir įstatymo nenumatytas, bet jam neprieštaraujantis, tuo pačiu lygmeniu su tais kitais „įstatymiškais" sandoriais*, civilinių teisinių santykių dalyviams sukuria teises ir pareigas. Čia glūdi gili prasmė, kuri tam tikru aspektu atskleidžia ir civilinės teisės, kaip privačios teisės, esmę. Legalizuodama tokio sandorio sudarymą valstybė parodo, kad *faktinius asmenų veiksmus pripažįsta teisiniais* ir *užtikrina jų įgyvendinimą.* Taigi teisės subjektai skatinami imtis iniciatyvos aktyviai dalyvauti civilinėje apyvartoje.

Sandorio šalys – subjektai gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys. Sandorio esmė yra sąmoningas veiksmas, kuriuo siekiama teisinių padarinių, todėl pagristai kyla klausimas, kas jį gali atlikti, t. y. kas yra sandorio dalyviai, subjektai, savo veiksmais sukuriantys, pakeičiantys ar panaikinantys civilines teises ir pareigas. Atsakymas glūdi sandorio sampratoje (CK 1.63 str. 1 p.), kurioje fiksuojama, kad sandoriais laikomi *asmenų veiksmai.* Civilinėje teisėje sąvoka „*asmenys*" pirmiausia suprantama kaip *fiziniai asmenys* – žmonės ir *juridiniai asmenys*, t. y. žmonių sukurti dirbtiniai dariniai. Bendrąja prasme vartojant asmens sampratą, visada turima omenyje viską apimantis šios sampratos pobūdis civilinių teisinių santykių dalyvių atžvilgiu. Tai reiškia, kad sandorių dalyviai gali būti visi civilinės teisės subjektai – fiziniai ir juridiniai asmenys, kurie privalo turėti civilinį teisinį subjektiškumą. Subjektiškumas laikomas kompleksine sąvoka, sudaryta iš dviejų elementų – teisnumo ir veiksnumo. Fiziniam asmeniui nuo pat jo gimimo iki mirties garantuojamas teisnumas – galėjimas turėti teises ir pareigas (CK 2.2 str.), tačiau dėl savo nesubrendimo, fizinės arba psichinės negalios, arba kitų priežasčių asmenys gali nesugebėti tinkamai teisių ir pareigų įgyti ir jomis naudotis. Fizinis asmuo gali būti neveiksnus arba turėti tik ribotą veiksnumą[1]. Visišką civilinį veiksnumą turintis

[1] Plačiau apie fizinių asmenų veiksnumą žr.: *Kiršienė J., Pakalniškis V., Juškytė R., Vaitkevičius P.* Civilinė teisė. Bendroji dalis. 1 tomas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004. P. 139–142.

fizinis asmuo gali sudaryti bet kokius įstatymams neprieštaraujančius sandorius, tuo tarpu nepilnamečiai iki 18 metų (išskyrus emancipuotus ir sudariusius santuoką įstatymų nustatyta tvarka anksčiau, nei suėjo 18 metų), asmenys pripažinti neveiksniais ir asmenys, kurių veiksnumas apribotas, savarankiškai sandorių, išskyrus nedideles išimtis, sudaryti negali. Juridiniam asmeniui dėl pačios jo prigimties tokių problemų nekyla – nuo pat to momento, kai įgyja juridinio asmens statusą, jis gali veikti visa turimo teisnumo apimtimi. Tai išplaukia iš to, kad juridinis asmuo civilines teises ir pareigas įgyja per savo valdymo institutus. Asmuo visada veikia per veiksnius fizinius asmenis, todėl skirti teisnumą bei veiksnumą šiuo atveju nėra reikalo. Šią nuostatą patvirtina ir tai, kad Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas mini tik juridinio asmens teisnumą, tuo tarpu apie veiksnumą neužsimenama. Teisnumas atsiranda nuo juridinio asmens atsiradimo, o juridinis asmuo atsiranda įregistravus jį į juridinių asmenų registrą. Tik nuo įsteigimo momento juridinis asmuo gali veikti savo vardu. Įsigaliojus naujam Civiliniam kodeksui ir dėl to pasikeitus Lietuvos Respublikos įstatymams, juridinio asmens subjektiškumo apimtis smarkiai išsiplėtė. Nuo specialiojo teisnumo pereita prie bendrojo privačių asmenų teisnumo. Tai reiškia, kad privačiajam juridiniam asmeniui garantuojamos tokios pačios teisės ir pareigos, kaip ir fiziniam asmeniui, išskyrus teises ir pareigas, kurios sietinos grynai su žmogaus fizine prigimtimi. *Viešųjų juridinių* asmenų teisnumas išliko specialus. Reikalavimai, keliami asmenims kaip civilinių santykių dalyviams, nustatyti CK Antroje knygoje ir kituose įstatymuose. Taip pat būtina pabrėžti, kad įsigaliojus naujajam Civiliniam kodeksui, juridiniais asmenimis buvo pripažinti valstybė, savivaldybės, individualios įmonės ir kt.

Kai kalbame apie asmenis, sudarančius sandorį, turime omenyje tai, kad jais gali būti visi be išimties fiziniai ir juridiniai asmenys. Kai kalbame apie sandorio šalis, suvokiame, kad atskirą sandorio šalį gali sudaryti ne tik *vienas*, bet ir *keli* tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys – sandorio dalyviai, kuriuos vienija teisinis reikalavimas kitai šaliai (dvišaliame sandoryje) arba kitoms šalims daugiašaliame sandoryje.

Sudarydamas sandorį asmuo gali turėti įvairiausių tikslų. Įstatymai negali numatyti kiekvieno sudaromo sandorio tikslo. Teisė reguliuoja santykius pagal vienarūšius santykius, todėl yra nuomos, pa-

skolos, dovanojimo ir kitos sutartys. Teisinę reikšmę turi tik tiesioginis teisinis tikslas (išsinuomoti, pasiskolinti, dovanoti ir panašiai). Žmogaus valinio veiksmo priežastis gali būti įvairiausi motyvai – buitiniai, dvasiniai ir panašiai.

Žmogus, sudarydamas sandorį, vadovaujasi tam tikrais motyvais. Kartais jie žinomi tik jam pačiam, kartais savo motyvus jis sako artimiesiems ar net kitai sandorio šaliai. Motyvai yra žmogaus poreikių, minčių, emocijų ar interesų kompleksas. Motyvas yra žmogaus elgesį apibūdinantis veiksnys, tai, kas skatina žmogų sudaryti sandorį. Daugeliu atvejų motyvas neturi *teisinės* reikšmės sandorio sudarymui, t. y. siekiamam rezultatui. Juk pardavėjui bus nesvarbu, ar pirkėjo motyvas bus pirkti knygą sau ir ją skaityti, ar nupirktą knygą dovanoti. Teisiškai svarbu, kad pirkdamas knygą pirkėjas aiškiai pareikštų savo valią – tikslą sudaryti konkretų sandorį. Šiuo konkrečiu atveju jis nusiperka knygą, t. y. sudaro pirkimo–pardavimo sutartį, užmoka pinigus ir gauna knygą. Jeigu sudaromas įstatymu nenumatytas sandoris, tai pagrindinis reikalavimas yra tas, kad toks sandoris neprieštarautų imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ir gerai moralei. Kitaip tariant, pats sandorio sudarymo tikslas turi būti teisėtas ir negali prieštarauti moralės normoms. Sandorio turinys, jo tikslas, visuomenėje vertinamas pagal vyraujančią gėrio ir blogio, sąžiningumo ir nesąžiningumo sampratą, padorumo suvokimą. Galima teigti, kad *tiesioginis* sandorio tikslas (pvz., automobilio nuoma) yra sudaromo sandorio *pagrindas*, o motyvas – sandorio šalių įvairiausių poreikių ir interesų tenkinimas. Ir motyvas, ir sandorio tikslas skiriasi nuo *sandorio pagrindo*, to teisinio rezultato, kuris turi būti pasiektas (pvz., nuosavybės įsigijimas bus pirkimo-pardavimo sutarties (o tai – dvišalis sandoris) pagrindas). Kodėl svarbu nustatyti sandorio pagrindą? Todėl, kad žmogaus konkretus tikslas, kurį jis realizuoja per sandorį, gali nesutapti su sandorio pagrindu. Įstatymo leidėjas yra numatęs tokius atvejus, todėl, pavyzdžiui, tariamieji ir apsimestiniai sandoriai negalioja (CK 1. 86 str. ir 1. 87 str.). Sandorio pagrindas yra tiesioginis jo teisinis tikslas, tas teisinis rezultatas, kurio sandorio šalys siekia sudarydamos sandorį. Būtent sandorio pagrindas gali padėti sprendžiant, kokio teisinio rezultato, tikslo, siekia sandorio šalys (šalis) mokėdama pinigus, teikdama paslaugas arba perduodama turtą. Sandorio pagrindą dažniausiai sudaro pastovūs tam tikra prasme tipiniai tikslai,

būdingi konkrečioms sandorio rūšims (nuomai, paskolai ir pan.). Svarbu, kad sandorio pagrindas būtų *įvykdomas* ir *teisėtas*. Pavyzdžiui, jau sudarymo metu sandoris gali būti neįvykdomas. Testatorius testamentu paskirs paveldėtoju asmenį, kuris testamento sudarymo metu jau bus miręs, o testatorius apie tai nežinojo. Toks sandoris bus neįvykdomas. Taip pat gali būti, kad žmogus įsigis ginklą, tam neturėdamas teisės, t. y. pažeisdamas ginklų įsigijimo tvarką. Toks sandoris bus neteisėtas.

Sandorio turinys suformuoja civilinio teisinio santykio turinį, t. y. šio santykio subjektines civilines teises ir pareigas. Jau Romėnų teisėje sandoris buvo vertinamas kaip vienas civilinio teisinio santykio atsiradimo pagrindų. Tai įtvirtinta ir CK 1.136 straipsnio 2 dalies 1 punkte, kuriame užfiksuota, kad sandoris yra *vienas* iš pagrindų subjektinėms teisėms ir pareigoms atsirasti, o CK 6.2 straipsnyje nurodyta, kad prievolės atsiranda iš *sandorių* arba kitokių juridinių faktų, kurie pagal galiojančius įstatymus sukuria prievolinius santykius. Iš to išplaukia, kad civilinio teisinio santykio atsiradimo pagrindas yra įstatyme numatyti įvairūs juridiniai faktai, įskaitant ir *sandorius.* Civilinis teisinis santykis yra sudaryto sandorio *padarinys*. Sandorio turinys, kurį sudaro sandorio *sąlygos,* nulemia civilinio teisinio santykio subjektų konkrečias teises ir pareigas.

Kad asmens veiksmai įgautų sandorio teisinę reikšmę, turi būti nustatytos sandorio sąlygos, kitaip tariant, jo turinys. Šios sąlygos turi būti išreikštos viešai. Neišreikšta valia, kuri negali būti suvokta trečiųjų asmenų, nesukurs sandorio, todėl sandoris suprantamas kaip valios – subjektyvaus elemento ir valios išraiškos – objektyvaus elemento, vienovė.

Išorinis valios išreiškimas turi atitikti žmogaus vidinę valią, tikslus ir poelgius. Valios išreiškimas yra svarbus kiekvieno sandorio elementas. Gyvenime būna atvejų, kai išorinis valios išreiškimas neatspindi žmogaus vidinės valios. Priežastys gali būti labai įvairios, todėl CK yra numatyti ir įvairūs sandorių negaliojimo pagrindai, o tokie sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais. Taigi kokiais būdais gali būti išreiškiama sandorio subjektų valia? Priimta išskirti *konfidencialų, viešą* ir *įprastą* valios išreiškimo būdą. *Konfidencialumas* suprantamas kaip slaptas, nepaviešintas valios išreiškimo būdas. Pavyzdys galė-

tų būti ir sudarytas testamentas, ir daugelis komercinių sandorių, nes jiems būdingas konfidencialumo elementas. Tai reiškia, kad sandorio šalys pačios nenori arba įsipareigoja neviešinti sudaryto sandorio, neatskleisti sandorio sudarymo fakto, jo turinio ir kitokių detalių.

Viešas valios išreiškimo būdas reiškia tai, kad apie savo ketinimus asmuo paskelbia viešai ir apie tai sužino daug asmenų. Pavyzdžiui, pagal CK 1.65 straipsnį asmens valia gali būti išreikšta viešu skelbimu. Įstatymų arba sutarties nustatytais atvejais asmuo turi teisę išreikšti savo valią viešu skelbimu minėto straipsnio nustatyta tvarka (viešas įgaliojimas, viešas įgaliojimo panaikinimas ir kiti). Šiame straipsnyje nustatytos ir kitos aktualios viešo skelbimo sąlygos. Viešo valios skelbimo pavyzdžiais galėtume laikyti pranešimą apie reikalavimo perleidimą, jeigu skolininko buvimo vieta nežinoma (CK 6.109 str. 2 d.), skelbimą apie viešo konkurso sąlygų pakeitimą arba atšaukimą (CK 6.948 str.) ir panašiai.

Įprastas valios reiškimo būdas yra toks, kai sandorio šalys (šalis), sandoryje įprastai, nekonfidencialiai ir žodžiu arba raštu – tai priklauso nuo įstatymo reikalavimo – išreiškia savo valią dėl sudaromo sandorio.

Sandorio forma. CK 1.71 straipsnis nustato, kad sandoriai sudaromi žodžiu, raštu (paprasta arba notarine forma) arba konkliudentiniais veiksmais. Sudaryti sandorį žodžiu žmonės gali susitikę „akis į akį“, kalbėdamiesi telefonu, taigi neįformindami sandorio jokiuose dokumentuose. Žodžiu gali būti sudaromi tokie sandoriai, kuriems įstatymai arba susitariančios šalys nenustato rašytinės formos (CK 1.72 str.). Sandoriai, kuriuos įstatymas leidžia sudaryti žodžiu, gali būti sudaromi paprasta rašytine arba notarine forma (CK 1.77 str.). Kitaip tariant, praktiškai kiekvieną sandorį, jei įstatymas nekelia sandorio formos reikalavimo, galima sudaryti paprasta rašytine forma.

Rašytinė sandorio forma ir po tam tikro laiko leidžia atskleisti kažkada sudaryto sandorio turinį, todėl ši forma yra pranašesnė už žodinę. Sudarant sandorį žodžiu, jeigu jis nėra tuo pat metu vykdomas, dėl jo sutartų sąlygų gali atsirasti įvairių nesusipratimų. Rašytiniam sandorio turiniui laikas neturi įtakos, nes sąlygos yra užfiksuotos popieriuje. Prireikus visada galima pasitikrinti rašytinio sandorio sąlygas. To negalėsime padaryti sudarę žodinį sandorį. Rašytinė sandorio forma gali būti *paprasta* ir *notarinė*. CK 1.73 straipsnyje išsamiai

aptarta rašytinė sandorio forma ir išvardyti atvejai, kada konkretūs sandoriai ir sutartys privalo būti rašytinės formos. Galime paminėti, kad paprasta rašytine forma sudaromi fizinių asmenų sandoriai, kai sandorio suma sudarymo metu yra didesnė kaip 5000 litų, išskyrus sandorius, kurie įvykdomi sudarymo metu (CK 1.73 str. 1 d. 1 p.). Šis pateiktas pavyzdys rodo, kad įvykdomas sudarymo metu sandoris gali būti ne tik rašytinės, bet ir žodinės formos.

Sudarant sandorius, labai svarbu laikytis rašytinių sandorių sudarymo tvarkos. Įprasta, kad rašytinės formos sandoriai sudaromi surašant vieną dokumentą, pasirašomą visų sandorių šalių arba šalims apsikeičiant atskirais dokumentais. Rašytinės formos dokumentui prilyginami šalių pasirašyti dokumentai, perduoti telegrafinio, faksimilinio ryšio arba kitokiais telekomunikacijų galiniais įrenginiais, jeigu yra užtikrinta teksto apsauga ir galima identifikuoti parašą. Civilinis kodeksas numato ir papildomus reikalavimus rašytiniams sandoriams, tai gali būti tam tikrų asmenų parašų buvimas, dokumento antspaudavimas ir panašiai. Kai šalys šių reikalavimų nesilaiko, sandoris šalių susitarimu gali būti laikomas nesudarytu (CK 1.73 str. 2, 3 d.). Rašytinės formos sandorių pasirašymo tvarką smulkiai reglamentuoja CK 1.76 straipsnis. Pagrindinė nuostata, kad rašytinės formos sandorius turi pasirašyti juos sudarę asmenys, tačiau jeigu dėl tam tikrų įstatyme numatytų priežasčių asmuo to padaryti negali, šiame straipsnyje aptarta tvarka, tai gali atlikti kitas asmuo. Už kitą asmenį pasirašiusio asmens parašą turi patvirtinti notaras arba įmonės, įstaigos ar organizacijos, kurioje jis dirba arba mokosi vadovas, jo pavaduotojas ir panašiai. Priėmus Lietuvos Respublikos elektroninio parašo įstatymą[2], pripažintas elektroninis parašas, t. y. duomenys, kurie įterpiami, prijungiami arba logiškai susiejami su kitais duomenimis pastarųjų autentiškumui patvirtinti ir (arba) pasirašančiam asmeniui nustatyti. Pagal šio įstatymo 8 straipsnį saugus elektroninis parašas, sukurtas saugia parašo formavimo įranga ir patvirtintas galiojančiu kvalifikuotu sertifikatu, elektroniniams duomenims turi tokią pačią teisinę galią, kaip ir parašas rašytiniuose dokumentuose ir yra leistinas kaip įrodinėjimo priemonė teisme.

Notarinė sandorio forma išreiškiama rašytiniu dokumentu, ku-

[2] Valstybės žinios, 2000.07.26, Nr.: 61, Publ. Nr.: 1827

rį notaras patvirtina nustatytu užrašu, parašu ir herbiniu antspaudu. Notarinę sandorių sudarymo formą nustato CK 1.74 straipsnis. Reikia paminėti, kad naujajame Civiliniame kodekse įtvirtinta, kad *tik šis Kodeksas* gali nustatyti privalomą notarinę formą. Notarine forma turi būti sudaromi: 1) daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimu ir daiktinių teisių bei nekilnojamojo daikto suvaržymo, sandoriai; 2) vedybų sutartys (ikivedybinė ir povedybinė); 3) kiti sandoriai, kuriems šis Kodeksas nustato privalomą notarinę formą. Civilinis kodeksas numato atvejus, kai notaro patvirtintiems sandoriams prilyginami ir kitų asmenų sudaryti sandoriai. Tai karių įgaliojimai, patvirtinti karinių dalinių, junginių, karo įstaigų ir mokyklų vadų (viršininkų) ir kiti atvejai, numatyti CK 2.138 straipsnio 2 dalyje. Šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodyta, kad 1) turi būti notaro patvirtinti trijų rūšių įgaliojimai, tai įgaliojimas sudaryti sandorius, kuriems būtina notarinė forma; 2) įgaliojimas fizinio asmens vardu atlikti veiksmus, susijusius su juridiniais asmenimis, išskyrus įstatymų numatytus atvejus, kai leidžiama duoti kitokios formos įgaliojimą; 3) įgaliojimas, kurį fizinis asmuo duoda nekilnojamam turtui valdyti, juo naudotis arba disponuoti. Prie kitų atvejų, kai CK nustato notarinę formą, reikėtų paminėti CK 6.183 straipsnyje reglamentuotą sutarties pakeitimo išlygą, kurioje numatyta, kad notarinės formos sutartis gali būti nutraukta, pakeista arba papildyta tik *notarine forma*. CK 6.125 straipsnis, kuris taip pat nustato atskirais atvejais notarinės formos reikalingumą, pagaliau CK 3.231 straipsnis, notarine forma nustato sugyventinių bendrai naudojamo turto teisinį režimą.

Įstatymo reikalaujamos notarinės formos nesilaikymas sandorį daro negaliojantį. Kai sandoriui sudaryti naudojama notarinė forma, jis laikomas sudarytu nuo to momento, kai sandorį patvirtina notaras, tačiau iš šios bendros taisyklės CK 1.93 straipsnio 4 dalis numato vieną išlygą, kai viena iš šalių visiškai arba iš dalies įvykdė sandorį, kuriam būtinas notaro patvirtinimas, o antroji šalis vengia įforminti sandorį notarine tvarka, teismas, įvykdžiusios sandorį šalies reikalavimu, turi teisę pripažinti sandorį galiojančiu. Šiuo atveju sandorio notarine tvarka įforminti nebereikia.

Naujajame Civiliniame kodekse įstatymo leidėjas plačiau aptaria konkliudentinius veiksmus. CK 1.71 straipsnio 2 dalyje nustatoma, kad *sandoris, kuriam įstatymai nenustato konkrečios formos, laikomas*

sudarytu, jeigu iš asmens elgesio matyti jo valia sudaryti sandorį (konkliudentiniai veiksmai). Iš šio straipsnio matome, kad šiais veiksmais galima sudaryti tik tokius sandorius, kuriems įstatymas nenustato konkrečios formos. Tai reiškia, kad konkliudentiniais veiksmais negalima sudaryti sandorio, kuriam įstatymas nustato rašytinę formą, tačiau nedraudžia sudaryti žodžiu sudaromų sandorių, pavyzdžiui, įlipęs į maršrutinį taksi ir padavęs pinigus vairuotojui, keleivis iš jo gaus bilietą, suteikiantį teisę važiuoti taksi. Vairuotojui aišku, kad keleivis nori važiuoti ir už tai moka pinigus, nors keleivis nepratarė nė žodžio.

Sandorio sudarymo tvarka. Galioja bendra nuostata, kad fiziniai asmenys sandorį sudaro patys, tačiau kartais juos sudaryti gali per atstovus. Įstatymas draudžia sudaryti sandorį per atstovą, jeigu to pobūdžio sandorį, kaip to sandorio šalis, gali sudaryti tik asmeniškai pats fizinis asmuo, taip pat įstatymu numatytų kitų sandorių (CK 1.70 str.). Per atstovą negalima sudaryti santuokos, surašyti testamento ir panašiai.

Kaip jau minėta, fiziniai asmenys, neturintys visiško veiksnumo, patys negali sudaryti sandorių. Nepilnamečių iki 14 metų ir pripažintų neveiksniais asmenų vardu sandorius sudaro jų tėvai arba globėjai. Jeigu sandorį sudaro pats nepilnametis iki 14 metų arba neveiksniu pripažintas asmuo, jį galima pripažinti negaliojančiu (CK 1.84 str.). Nepilnamečiai iki 14 metų savarankiškai gali sudaryti tik smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai ir sandorius, susijusius su savo uždirbtų lėšų, atstovų pagal įstatymą arba kitų asmenų suteiktų lėšų panaudojimu.

Nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų ir asmenys, kurių veiksnumas apribotas, sandorius sudaro turėdami tėvų arba rūpintojų sutikimą, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis. Jegu sandoris sudaromas be tėvų arba rūpintojų sutikimo, jis gali būti pripažintas negaliojančiu (CK 1.85 str., 1.88 str.)

Juridinių asmenų vardu sandorius sudaro jų steigimo dokumentuose numatyti organai arba atstovai.

Aptariant sandorių sudarymo tvarką, tam tikrais atvejais būtina paminėti reikalingus *leidimus* sudaryti sandorius. Pavyzdžiui, teismo leidimas sudaryti sandorius, kai kitas sutuoktinis neduoda sutikimo (CK 3.93 str.); leidimai sudaryti sandorius turtui administruoti (CK 4.240 str. 4 d.) ir kt.

Sandorio sudarymo vieta. Teisiškai svarbu nustatyti ir sandorio sudarymo vietą. Pavyzdžiui, sandorio sudarymo vieta reikšminga nustatant taikytiną teisę, taigi ir sandorio galiojimą (CK 1.38 str. 2 d.; 1.40 str.; 1.61 str. 1 d.). Bendrąsias sandorio sudarymo vietos taisykles nustato CK 1.69 straipsnis. Taip vienašalio sandorio sudarymo vieta laikoma sandorio šalies valios išreiškimo vieta (pvz., testamento patvirtinimo vieta), dvišalio arba daugiašalio sandorio sudarymo vieta laikoma oferento gyvenamoji arba verslo vieta, jeigu šalių susitarimu arba įstatymuose nenumatyta kas kita.

Teisinė sandorių registracija. Priėmus naująjį Civilinį kodeksą, ypač svarbi tapo teisinė sandorių registracija. Lietuvoje yra įkurti juridinių asmenų, vedybų sutarčių, testamentų, nekilnojamojo turto, hipotekos ir kiti registrai. Teisinę sandorio registraciją reglamentuoja CK 1.75 straipsnis. Šiame straipsnyje nurodyta, kad įstatymas gali nustatyti tam tikrų sandorių teisinę registraciją. Pagrindinė nuostata yra ta, kad sandoris *galioja*, nors nėra privalomai įregistruotas. *Šalių teisės ir pareigos tokiais atvejais atsiranda ne nuo sandorio įregistravimo, kuris yra nustatytas įstatyme arba šalių susitarimu, išskyrus atvejus, kai šis Kodeksas nustato, kad šalių teisės ir pareigos atsiranda tik nuo sandorio įregistravimo.* Naujajame Civiliniame kodekse minima nemažai atvejų, kai pačiame Kodekse nustatyta kitokia sandorių registracijos reikšmė. Kaip pavyzdį galima paminėti vedybų sutartį, kuri nors ir sudaryta iki santuokos įregistravimo, įsigalios nuo santuokos įregistravimo dienos (CK 3.102 str.). Neįregistravusios sandorio šalys negalės panaudoti sandorio fakto prieš trečiuosius asmenis ir įrodinėti savo teisių prieš trečiuosius asmenis remdamosi kitais įrodymais (CK 1.75 str. 2 d.). Tas pats straipsnis aptaria ir kitus atvejus, pavyzdžiui, jeigu tą patį daiktą arba daiktines teises įgijo keli asmenys, tačiau vienas asmuo sandorį įregistravo, o kiti ne, laikoma, kad daiktą arba daiktines teises įgijo sandorį įregistravęs asmuo. Jeigu nė vienas asmuo sandorio neįregistravo, laikoma, kad teisę įgijo pirmasis sandorį sudaręs asmuo. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad įsigaliojus naujajam CK, nuosavybės teisė į nekilnojamąjį daiktą pirkėjui pereina nuo daikto perdavimo, o ne nuo sutarties įregistravimo momento, kaip buvo iki naujojo CK įsigaliojimo (CK 6.393 str.). Daikto perdavimo faktas turi būti įformintas CK 6.398 straipsnio nustatyta tvarka.

Sandorių rūšys. Sandorius klasifikuoti į atskiras sandorių rūšis galima įvairiais pagrindais. Nėra vienų, visuotinai pripažintų sandorių klasifikavimo pagrindų, kurie apimtų visas sandorių rūšis. Tradiciškai civilinės teisės teorijoje sandoriai klasifikuojami pagal sandorio dalyvių valios išreiškimo pobūdį, sandorio pagrindą, sandorio sudarymo būdus, atlygintinumo požymį, pagal tai, kad sandoriuose teisių ir pareigų atsiradimas, pasikeitimas arba pasibaigimas priklauso nuo tam tikrų sąlygų.

Sandorių klasifikacija padeda geriau suprasti konkretaus sandorio esmę, įžvelgti jo specifiką, ypatumus. Ji suteikia galimybę sisteminiu požiūriu pažvelgti į sandorius, kaip visuomeninių santykių reguliavimo priemonę. Klasifikacija duoda galimybę atskleisti ne tik skirtingų rūšių sandorių (vienašalių, dvišalių, daugiašalių), bet ir vienarūšių sandorių skirtumus. Pavyzdžiui, reikia nustatyti, kokią sutartį – nuomos ar panaudos – sudarė šalys. Atlygintinumo kriterijaus pritaikymas gali padėti išspręsti kilusius neaiškumus, nes CK 6.629 straipsnis nustato, kad panaudos sutartis yra neatlygintina.

Sandorių klasifikavimo reikšmę atspindi ir teisinis reglamentavimas. Pavyzdžiui, pripažįstant dvišalį sandorį negaliojančiu *actio Pauliana* pagrindu (CK 6.66 str.), būtina tokio pripažinimo sąlyga yra kitos sandorio šalies (kreditoriaus atžvilgiu – trečiojo asmens) nesąžiningumas. Neatlygintinis sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu, nepaisant trečiojo asmens sąžiningumo arba nesąžiningumo (CK 6.66 str. 2 d.).

Atsižvelgiant į tai, ar sandoryje reiškiama vienos šalies, ar keleto šalių valia, sandoriai skirstomi į **vienašalius, dvišalius** ir **daugiašalius**. Sandoris, kuriam sudaryti pakanka vienos šalies valios išreiškimo, vadinamas vienašaliu. Būtina prisiminti, kad sandorio šalies sąvoka nesutampa su sandorio dalyvio sąvoka, nes sandorio šalį gali sudaryti ir keli dalyviai su vienarūšiais reikalavimais. Vienašalio sandorio esmė yra ta, kad čia negalima išreikšti priešpriešinės valios. Kai sandorį sudaro vienas asmuo – sandorio dalyvis, šiuo atveju jis bus sandorį sudaranti šalis. Pavyzdžiui, asmuo, sudarydamas testamentą arba įgaliojimą, vienašališkai išreiškia savo valią. Kitaip tariant, įstatymo nustatytiems padariniams atsirasti užtenka vienos šalies valios. Taip galima atsisakyti palikimo, pagal sutarties sąlygas vienašališkai nutraukti su-

darytą sandorį. Vienašalį sandorį gali sudaryti ir daugiau sandorio dalyvių, jeigu jie dalyvauja sandoryje kaip viena šalis, t. y. turi vienarūšius reikalavimus, vienarūšį tikslą. Pavyzdžiui, keli bendraturčiai (viena šalis) gali duoti bendrą įgaliojimą kitam asmeniui nekilnojamam turtui valdyti, juo naudotis arba disponuoti. Tie keli bendraturčiai šiuo atveju bus *viena šalis.* Jų teisinis tikslas bus bendras ir išreikštas suteiktame įgaliojime atlikti tam tikrus veiksmus. Akivaizdu, kad vienašalį sandorį sudaro viena teisiškai aktyvi šalis, kurios tam tikri veiksmai sukuria teisinius padarinius. Būtent valios išreiškimu, kai šalis nesutinka su priešpriešiniu kitos šalies valios išreiškimu, pasižymi vienašalis sandoris. Gali kilti klausimas, ar visada užtenka tik vienai šaliai pareikšti valią, t. y. parodyti tam tikrą aktyvumą, kad būtų sukurtos, pakeistos arba panaikintos tam tikros teisės ir pareigos. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad sandoriu, t. y. veiksmu, tam tikru juridiniu faktu, siekiama teisinių padarinių. Kai kuriais atvejais būtina, kad kita šalis gautų ir suvoktų vienos šalies ketinimus arba atliktų veiksmų procesą. Jeigu sutartyje (dvišaliame sandoryje) numatyta, kad viena šalis gali vienasmeniškai nutraukti sutartį, dažniausiai būna numatyta sąlyga, kad apie tai *privalo* būti pranešta kitai šaliai. Sutarties nutraukimas bus vienašalis sandoris, bet būtinas pranešimas kitai šaliai. Kitaip tariant, kad atsirastų iš vienašalio sandorio teisiniai padariniai, vienais atvejais vienai šaliai pakanka tik pareikšti savo valią (pvz., sudaryti testamentą), o kitais atvejais, kad vienašalio sandorio pagrindu atsirastų teisiniai padariniai, reikia, kad ši valia kitą šalį pasiektų, ji būtų informuota arba suprastų šalies ketinimus.[3]

Vienašalių sandorių, kaip ir bet kurių kitų sandorių civilinėje apyvartoje, paskirtis yra sukurti, pakeisti ir panaikinti civilines teises ir pareigas. Vienašaliai sandoriai daugeliu atvejų padeda įgyvendinti sutartyse numatytus įsipareigojimus, ginti ir įgyvendinti civilines teises.

---

[3] Prieš tris dešimtmečius teisinėje literatūroje buvo išsakyta mintis, kad vienašalius sandorius galima klasifikuoti į pagrindinius ir pagalbinius. Prie pagrindinių priskirtini tokie sandoriai, kurių pagrindu atsiranda nauji teisiniai santykiai. Klasikinis pavyzdys – testamentas. Prie pagalbinių priskirtini tokie vienašaliai sandoriai, kurie pakeičia arba panaikina jau susiklosčiusius sandorio šalių civilinius santykius. *Дзегорайтис А. К* вопросу об односторонних сделках в советском гражданском праве // Право. – Вильнюс. 1978. Т. 14. С. 53–59.

Sandoris, kuriam sudaryti reikia dviejų šalių suderintos priešpriešinės valios, vadinamas dvišaliu sandoriu. Kaip ir vienašaliuose sandoriuose, šalį gali sudaryti vienas arba keli dalyviai. Svarbu, kad šalis turėtų vienarūšį reikalavimą. Dvišaliame sandoryje viena šalis išreiškia bendrą priešpriešinę valią (jei ją sudaro keli dalyviai) kitai sandorio šaliai. Sandoris laikomas dvišaliu todėl, kad akivaizdžiai yra dvišalis su priešpriešiniais reikalavimais, priešpriešinėmis teisėmis ir pareigomis. Dvišaliai sandoriai dažniausiai vadinami sutartimis. Žodis „sutartis“ rodo, kad dvišaliame sandoryje yra tarpusavyje suderintos šalių priešpriešinės valios. Be šio suderinamumo negali būti sudaromas joks dvišalis sandoris, pavyzdžiui, nuomos, pasaugos, paskolos ir kitokios sutartys.

Sandoris, kuriam sudaryti reikia trijų arba daugiau šalių valios pareiškimo, kai jos siekia to paties rezultato, vadinamas daugiašaliu. Šiame sandoryje šalių valios pareiškimai nėra priešpriešiniai. Civilinis kodeksas numato vieną daugiašalį sandorį – jungtinės veiklos (partnerystės) sutartį CK 6.969 straipsnyje. Daugiašalio sandorio dalyvis yra savarankiška šio sandorio šalis, turinti teises ir pareigas visiems kitiems sandorio dalyviams.

Pagal tai, ar sandoryje reiškiamas jo pagrindas, sandoriai klasifikuojami į **kauzalinius** ir **abstrakčius**. Kauzaliniu laikome tokį sandorį, kuriame nurodytas jo pagrindas (lotynų kalboje – *causa* – priežastis, pagrindas). Jeigu sandoryje pagrindas neišreiškiamas arba jis prieštarauja veikiančiai teisei, toks sandoris negali sukelti jokių teisinių padarinių. Net jeigu kauzalinis sandoris atitinka visus kitus reikalavimus, keliamus sandoriams, tačiau nenurodytas sandorio pagrindas, toks sandoris bus negaliojantis. Kauzalinio sandorio teisinis pagrindas nustatomas arba pagal sandorio turinį, arba pagal konkretaus sandorio tipą (pvz., nuoma, pasauga ir kita). Sandoriai, kuriuose nenurodytas jų pagrindas, laikomi *abstrakčiais*, nes iš jų turinio negalima numatyti, kokio teisinio tikslo siekia šalis. Abstraktūs sandoriai bus galiojantys tik tada, kai pats įstatymas leis nenurodyti sandorio pagrindo. Tokio sandorio pavyzdys yra vekselis, jis išduodamas kaip atlygis, užmokestis už prekes arba paslaugas. Vekselis išreiškia bendrą įsipareigojimą išmokėti konkrečią piniginę sumą jo pateikėjui. Svarbu tai, kad vekselis, vadovaujantis įstatymais, būtų tinkamai įformintas ir

nesvarbu, kokiu pagrindu jis išduotas. Reikia pasakyti, kad pastaruoju metu pasikeitus ekonominei situacijai, vekselių, čekių, kaip abstrakčių sandorių, reikšmė vis didėja, jie įgauna vis didesnę apyvartą, tačiau apskritai tokio pobūdžio sandorių nėra daug.

Atsižvelgiant į sandorių sudarymo būdą, t. y. momentą, nuo kurio sandoris laikomas sudarytu, sandoriai skirstomi į **konsensualinius** ir **realinius**. *Konsensualiniu* (lotyniškai *consensus* – susitarimas) laikome tokį sandorį, kuriam sudaryti pakanka abiejų šalių susitarimo. Kitaip tariant, sandoris laikomas sudarytu, kai šalys susitaria dėl esminių ir kitokių sutarties sąlygų ir tinkamai išreiškia savo suderintą valią. Nuo valios suderinimo momento laikoma, kad sandoris yra sudarytas (pvz., pirkimo-pardavimo sutartis). CK 6.305 straipsnis nurodo, kad pirkimo-pardavimo sutartimi viena šalis (pardavėjas) *įsipareigoja* parduoti daiktą (prekę) kitai šaliai (pirkėjui) nuosavybės arba patikėjimo teise, o pirkėjas įsipareigoja priimti prekę (daiktą) ir sumokėti už jį nustatytą pinigų kiekį (kainą). Akivaizdu, kad daiktas perduodamas, pinigai sumokami jau sudarius pirkimo-pardavimo sutartį. Šiuo atveju svarbu nepainioti sandorio *sudarymo* momento ir sandorio *įvykdymo* momento, kurie atskirais atvejais gali ir sutapti.

Realiniu vadiname tokį sandorį, kai viena šalis perduoda kitai šaliai daiktą ir įstatymo nustatyta forma patvirtina šalims savo suderintą valią. Šiuo atveju nepakanka šalių suderintos valios išreiškimo, būtina perduoti daiktą (paskolos sutartis – CK 6.870 str.). Realiniame sandoryje daikto perdavimas yra būtina sandorio sudarymo sąlyga. Pavyzdžiui, CK 6.870 straipsnio 2 dalis nustato, kad paskolos sutartis pripažįstama sudaryta nuo pinigų arba daiktų perdavimo momento.

Pagal atlygintinumo požymį sandoriai skirstomi į **atlygintinus** ir **neatlygintinus**. Atlygintiniems sandoriams būdinga tai, kad viena šalis, atlikdama kokį nors veiksmą kitos šalies naudai, įgyja teisę į kitos šalies priešpriešinį naudingą veiksmą. Taip pagal pirkimo-pardavimo sutartį pardavėjas perduoda daiktą, o pirkėjas sumoka jam sutartą arba nustatytą pinigų sumą. Taigi atlygintini yra tokie sandoriai, kai viena šalis atlieka kitai šaliai tam tikrus veiksmus, gaudama iš jos tam tikrą atlyginimą. Tai gali būti pinigai, daiktai, paslaugos. Neatlygintinais vadiname tokius sandorius, pagal kuriuos šalis, perduodanti kitai šaliai tam tikrą turtą ir atliekanti jos naudai tam tikrą veiksmą, iš jos atlygio

negauna (pvz., dovanojimo arba panaudos sutartis). Atlygintinus ir neatlygintinus sandorius sąlyginai galime suskirstyti ir į tam tikras grupes. Vienai iš jų priklausytų tik atlygintini sandoriai (pirkimo-pardavimo, vežimo ir kitos sutartys), kitai grupei – tik neatlygintini (dovanojimo, panaudos ir kitos sutartys). Pagaliau trečiąją grupę sudarytų tokie sandoriai, kurie konkrečiu atveju priklausytų tik nuo šalių tarpusavio susitarimo (pasaugos, pavedimo ir kitos sutartys).

Fiduciariniai (pasitikėjimo) – tarpusavio pasitikėjimu pagrįsti sandoriai. Paprastai tokie santykiai susiklosto tarpininkavimo santykiuose su trečiaisiais asmenimis, pvz. sudarant pavedimo sutartis. Šiam santykiui esmingai svarbus pasitikėjimo elementas, t. y. tai, kad įgaliotojas pasitiki įgaliotiniu, o įgaliotinis privalo įvykdyti jam duotą pavedimą sąžiningai ir rūpestingai, kad geriausiai atitiktų įgaliotojo interesus.

Sandoriai taip pat skirstomi į **įprastinius** ir **sąlyginius**. *Įprastiniais* vadiname tokius sandorius, kuriuose teisės ir pareigos atsiranda sandorio sudarymo metu arba per numatytą laikotarpį. *Sąlyginiais* vadiname tokius sandorius, kuriuose numatytos teisės ir pareigos atsiranda, pasikeičia arba pasibaigia priklausomai nuo sandoryje numatytų aplinkybių buvimo arba nebuvimo (CK 1.66 str.). Numatoma sąlyga, t. y. aplinkybė, gali būti įvykis (vaiko gimimas) arba veiksmas (dovanojimo sutartis). Veiksmas gali būti valingas, t. y. priklausantis nuo sandorio dalyvio valios, ir nevalingas. Įprasta, kad sąlygos gali būti nurodomos teigiama forma, pavyzdžiui, „*jeigu nusipirksiu žemės, tai statysiu namą*“, arba neigiama forma – „*jei šiais metais nebus derliaus, tai parduosiu gyvulius*“.

Įprasta laikyti, kad sąlyginio sandorio sąlygos yra tokios aplinkybės, kurios atitinka šiuos požymius:

1) aplinkybė turi atsirasti ateityje. Šiuo atveju svarbu, kad jeigu aplinkybė yra sandorio sąlyga arba sandorio sudarymo metu jau ji yra įvykusi arba apskritai negali įvykti, ši sąlyga neturės teisinės reikšmės ir toks sąlyginis sandoris negalioja.

2) šalims, kurios sudaro sandorį, turi būti nežinoma, ar ši sąlyga ateityje įvyks ar ne. Laikoma, kad jeigu aplinkybė yra sandorio sąlyga ir ji neišvengiamai turi įvykti, sandoris iš sąlyginio tampa *terminuotu.*

Sąlyga gali atsirasti arba neatsirasti, įvykti arba neįvykti, tuo tarpu *terminas* visada ateina, nesvarbu, kaip šalys jį apibrėžė (įvykiu, data ar panašiai). Sandoryje terminas yra būtinas jo turinio elementas ir sandoryje jį nustato arba šalys, arba įstatymas. Sąlyga nėra sandorio būtinas elementas, nes sandoriai gali būti sąlyginiai ir nesąlyginiai. Kai sudaromas sandoris, kuriam sąlyga yra būtinas elementas ir jo sudaryti be sąlygos neįmanoma, toks sandoris nėra sąlyginis, tai ne sąlyginis sandoris, nes nenurodant sąlygos tokio sandorio apskritai nebūtų galima sudaryti (pvz., gyvybės draudimo sutarties).

3) sandorio sąlygos turi būti teisėtos. Jeigu teisių ar pareigų atsiradimą, pasikeitimą arba pabaigą šalys padarė priklausomus nuo neteisėtos arba viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujančios sąlygos įvykdymo arba nuo neteisėtų veiksmų atlikimo, toks sandoris yra niekinis (CK 1.66 str. 4 d.).

4) sandorio sąlyga turi būti objektyviai galima. Jeigu objektyviai negali būti atidedamosios sąlygos, sandoris yra niekinis, o jeigu objektyviai negali būti naikinamosios sąlygos, sandoris yra besąlyginis (CK 1.68 str. 3 d.).

Sandoriai sudaromi su atidedamąja (CK 1.66 str. 2 d.) arba naikinamąja sąlyga (CK 1.66 str. 3 d.). Sandoriai, sudaryti su atidedamąja sąlyga, yra tokie, kai šalys sandoriu nustato teisių ir pareigų atsiradimą, priklausomai nuo tam tikrų aplinkybių, kurios atsiras arba neatsiras. Šiuo atveju sudarant sandorį, šalims jokių teisių ir pareigų neatsiranda, jos atsiras tik tada, kai atsiras numatytos sandoryje sąlygos. Jeigu sąlygai įvykus sandorio šalis neatliks prisiimtų įsipareigojimų, jai atsiras visi iš sutarties arba įstatymų numatyti teisiniai padariniai.

Jeigu šalys sandoriu nustatomų teisių ir pareigų pasibaigimą padarė priklausomą nuo aplinkybės, apie kurią nežinoma, ar ji įvyks, ar ne, toks sandoris laikomas sudarytas su naikinamąja sąlyga. Esant naikinamajai sąlygai, sandorio šalims teisės ir pareigos atsiranda nuo sandorio sudarymo momento. Atsiradus sandoryje numatytai naikinamajai sąlygai, sandoris pasibaigia, tačiau čia svarbus vienas momentas – šalių teisės ir pareigos baigiasi tik dėl prievolės ateities, nes iš buvusio sandorio kilę teisiniai padariniai išlieka. Pavyzdžiui, nutraukiama naikinamosios sąlygos pagrindu sudaryta nuomos sutartis, tačiau už praėjusį nuomos laiką šalis privalo sumokėti nuompinigius. Gyvenime gali būti atvejų, kad atsiradus naikinamajai sąlygai, šalys

grąžinamos į pradinę padėtį. Pavyzdžiui, sudarius pirkimo-pardavimo sutartį su naikinamąja sąlyga, pirkėjas gali būti priverstas grąžinti daiktą pardavėjui, o pardavėjas tokiu atveju grąžina pirkėjui pinigus.

Sąlyginius sandorius sudaro ir fiziniai, ir juridiniai asmenys.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra sandoris?
2. Ką atskleidžia sandorio apibrėžimas?
3. Kokie požymiai leidžia sandorius atriboti nuo kitų juridinių faktų?
4. Kas yra sandorio šalys?
5. Kokią reikšmę sudarant sandorį turi tikslai ir motyvai?
6. Kas yra sudaromo sandorio pagrindas?
7. Kokie yra sandorio elementai?
8. Kokia forma sudaromi sandoriai?
9. Kokia yra sandorio sudarymo tvarka?
10. Kokia yra sandorio sudarymo vietos reikšmė?
11. Kokia yra sandorių teisinės registracijos reikšmė?
12. Kokios yra sandorių rūšys?
13. Kokia yra sandorių klasifikavimo reikšmė?
14. Apibūdinkite vienašalius, dvišalius ir daugiašalius sandorius.
15. Ką reiškia kauzaliniai ir abstraktūs sandoriai?
16. Kuo skiriasi konsensualiniai ir realiniai sandoriai?
17. Apibūdinkite atlygintinius ir neatlygintinius sandorius.
18. Apibūdinkite įprastinius ir sąlyginius sandorius.

2 poskyris.
SANDORIŲ NEGALIOJIMAS

2.1. Sandorių negaliojimo samprata

Sudarydami sandorius asmenys siekia tam tikrų teisinių padarinių, t. y. konkrečių civilinių teisių atsiradimo, pasikeitimo ar pasibaigimo. Pavyzdžiui, sudarydamos pirkimo pardavimo sutartį, šalys siekia perduoti daiktą pirkėjui nuosavybės teise už sutartą pinigų sumą ir pan. Ne visada šie padariniai atsiranda, o ir atsiradę gali išnykti dėl to, kad sandoris pripažintas neteisėtu – negaliojančiu. Sandorių negaliojimo pagrindus ir padarinius įstatymų leidėjas reglamentavo bendrojoje civilinės teisės dalyje – CK 1.78–1.96 straipsniuose. Specialių sandorių negaliojimo klausimams skirtų normų galime rasti ir kitose CK dalyse, pavyzdžiui, CK 6.66 ir 6.67, 6.188, 6.986 ir kt.

Sandorių negaliojimo instituto paskirtis – siekti, kad civiliniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas. Kita vertus, įstatymų leidėjas, nustatydamas sandorių negaliojimo pagrindus, siekia užtikrinti sandorių ir jų pagrindu susiklosčiusių civilinių santykių stabilumą. Taigi sandorių negaliojimo institutas turi ir kitą paskirtį – užtikrinti civilinių teisinių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą.[4]

Sandorio galiojimo sąlygos

Sandoriu laikomi civilinių teisinių santykių subjekto – fizinio arba juridinio asmens veiksmai. Ne kiekvieno asmens veiksmai pripažįstami sandoriais. Pavyzdžiui, žmogus dėl psichinės ligos gali nesuvokti savo veiksmų reikšmės ir tokiais veiksmais pakenkti sau, pa-

[4] LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3k-3-905/2000, kat. 42.

vyzdžiui, išmainyti vertingą daiktą į menkavertį, atiduoti savo turtą kitam neatlygintinai ir pan. Pripažinimas tokių veiksmų teisėtais socialiniu požiūriu nebūtų teisingas. Nepriimtina būtų ir, pavyzdžiui, tokia padėtis, kai valstybinės institucijos dalyvautų ūkinėje komercinėje veikloje ir siekdamos pelno sudarinėtų sutartis. Tokie veiksmai neatitiktų valstybinių institucijų paskirties. Šie ir panašūs klausimai susiję su asmens subjektiškumu, todėl teisė nustato reikalavimus, kuriuos turi atitikti sandorio subjektas – fizinis asmuo turi būti veiksnus, o juridinis asmuo turi turėti atitinkamą teisnumą. Jeigu šių reikalavimų nesilaikoma, sandoris negalioja. Pavyzdžiui, neveiksnaus fizinio asmens sudarytas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu (CK 1.84 str.), negaliojančiais gali būti pripažinti viešųjų juridinių asmenų sudaryti sandoriai, prieštaraujantys jų veiklos tikslams (CK 1.82 str.) ir t. t.

Sandoris yra asmens valios aktas. Savaime asmens valia nesukelia jokių teisinių padarinių. Vidinis nusiteikimas, pavyzdžiui, palikti visą savo turtą konkrečiam asmeniui, neturės jokios reikšmės, kol nebus sudarytas testamentas, t. y. valia įgaus išorinę išraišką. Būtent dėl savo išorinės išraiškos valia tampa žinoma aplinkiniams ir tik tada gali būti jų įvertinta. Tais atvejais, kai išorinė valios išraiška neatitinka tikrosios sandorio subjekto valios, sandoris gali būti nugin̆čytas. Valios išraiškos ir tikrosios valios neatitikimai galimi dėl įvairių priežasčių – tai gali būti asmeninė klaida, klaida dėl kito asmens veiksmų, sandoris, sudarytas prieš savo valią, kai asmens atžvilgiu naudojami grasinimai, smurtas ar pan. Tokiais atvejais sandorio išraiškos sukeliami padariniai nesutampa su tais padariniais, kurių nori sandorio dalyvis. Taigi kad sandoris būtų laikomas galiojančiu, valios išraiška turi atitikti sandorio dalyvio tikrąją valią. Sandoriai su valios ydomis gali būti pripažinti negaliojančiais. Pavyzdžiui, gali būti pripažintas negaliojančiu savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudarytas sandoris (CK 1.89 str.), dėl suklydimo sudarytas sandoris (CK 1.90 str.) ir t. t.

Ne visi asmenų veiksmai pripažįstami sandoriais ir dėl savo turinio. Vieni jų net negali būti laikomi sandoriais dėl to, kad jais nesiekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Pavyzdžiui, draugų susitarimas savaitgalį kartu iškylauti nėra teisiškai įpareigojantis, jo sulaužymas gali sukelti ne teisinę atsakomybę, o moralinį draugo pasmerkimą. Taigi tokio susitarimo negalima laikyti su-

tartimi, nes jis neatitinka esminio sandorio reikalavimo – juo nesiekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Tais atvejais, kai susitarime aiškiai išreikšta šalių valia teisiškai įsipareigoti, sandorio turiniui keliamas teisėtumo reikalavimas. Šalių veiksmų ribas nustato, pavyzdžiui, CK 1.136 straipsnio 2 dalies 1 punktas, numatantis, kad civilinės teisės ir pareigos atsiranda taip pat ir iš sandorių, nors įstatymų nenumatytų, bet jiems neprieštaraujančių. Kai kuriuos turinio reikalavimus sandoriams nustato įstatymas imperatyviomis normomis. Pavyzdžiui, testamento turinys turi būti teisėta ir suprantama (CK 5.16 str. 1 d. 3 p.), gyvenamojo namo, buto arba jų dalies pirkimo – pardavimo sutarties sąlyga, kai parduodamame name ar bute gyvena asmenys, kurie pagal įstatymus ar sutartis išsaugo teisę naudotis gyvenamąja patalpa ir pasikeitus jos savininkui, yra šių asmenų išvardijimas (sąrašas) ir jų teisės naudotis parduodama gyvenamąja patalpa turinys (CK 6.400 str.) ir pan. Sandoris taip pat neturi prieštarauti viešajai tvarkai ar gerai moralei. Visi šie reikalavimai nulėmė ir kitą būtiną sandorio galiojimo sąlygą – sandorio turinys turi neprieštarauti imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei.

Tam, kad sandoris galiotų, svarbi ir jo forma. Įstatymų nustatytais atvejais forma pripažįstama būtinu sutarties elementu (CK 6.159 str.). Sandorių formos reikalavimai nustatomi įvairiais tikslais. Raštu sudarytas sandoris patikimiau užtvirtina ir atspindi tuos asmenų ketinimus, kuriuos jie turėjo galvoje sudarydami sandorį, taip užtikrinamas sandorio turinio apibrėžtumas ir išvengiama galimų ginčų dėl sandorio sąlygų. Būtent todėl įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į sandorių sudėtingumą ir reikšmę, nustato jų rūšis, kurioms privaloma rašytinė sutarties forma. Pavyzdžiui, pagal CK 1.73 straipsnį paprasta rašytine forma turi būti sudaromi fizinių asmenų sandoriai, kai sandorio suma didesnė kaip penki tūkstančiai litų, išskyrus sandorius, kurie įvykdomi sudarymo metu; juridinių asmenų steigimo sandoriai; prekių pirkimo-pardavimo išsimokėtinai sutartys ir kt. Tada, kai sandoris yra itin reikšmingas ne tik jo dalyviams, tačiau dėl savo padarinių gali turėti reikšmės ir tretiesiems asmenims, jo teisėtumas užtikrinamas nustatant privalomą notarinę formą. Pavyzdžiui, notarine forma turi būti sudaromi absoliučių teisių – daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimo ir daiktinių teisių bei nekilnojamojo daikto suvaržymo san-

doriai (CK 1.74 str.). Įstatymo reikalaujamos formos nesilaikymo padariniai gali būti dvejopi. Pirma, įstatymo reikalaujamos paprastos rašytinės formos nesilaikymas atima iš šalių teisę remtis liudytojų parodymais šį faktą įrodyti, kai kyla ginčas dėl sandorio sudarymo arba jo įvykdymo fakto[5], o įstatymuose įsakmiai nurodytais atvejais sandorį daro negaliojantį (CK 1.93 str. 2 d.). Antra, įstatymų reikalaujamos notarinės formos nesilaikymas sandorį daro negaliojantį (CK 1.93 str. 3 d.).

Taigi galima išskirti šias sandorio galiojimo sąlygas:

(1) fizinis asmuo turi būti veiksnus, o juridinis asmuo turi turėti atitinkamą teisnumą;

(2) valios išraiška turi atitikti sandorio dalyvio tikrąją valią;

(3) sandorio turinys turi neprieštarauti imperatyvioms įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei;

(4) sandoris turi būti išreikštas įstatyme reikalaujama forma.

Negaliojančių sandorių klasifikacija

Teisės teorijoje negaliojantys sandoriai klasifikuojami įvairiais pagrindais. Kai kurias jų rūšis išskiria ir įstatymai.

Pagrindinė sandorių klasifikacija pagrįsta *teisinių padarinių* kriterijumi. Pagal tai sandoriai skirstomi į *niekinius* ir *nuginčijamus*. Nors 1964 metų Civiliniame kodekse ši klasifikacija nebuvo įtvirtinta, tačiau ir teisės teorijoje, ir praktikoje ji buvo pripažįstama bei taikoma. 2000 metų Civilinis kodeksas niekiniams ir nuginčijamiems sandoriams suteikė teisinę reikšmę, įtvirtindamas šių sandorių sampratas ir pagrindines taisykles 1.78–1.79 straipsniuose.

Niekinių ir nuginčijamų sandorių klasifikacija pripažįstama ir kitose teisinėse sistemose – Anglijoje (*void; voidable*), Prancūzijoje (*nullités absolues, nullités relatives*), Vokietijoje ir Austrijoje (*nichtig*, *anfechtbare*) ir kt. Visur niekiniam sandoriui suteikiama *nullités absolues* reikšmė, t. y. jis nesukelia tų padarinių, kuriuos siekiama sukurti sandoriu, ir yra savaime negaliojantis.

Niekiniam sandoriui pripažinti negaliojančiu nėra būtinas teismo sprendimas (CK 1.78 str. 1 d.). Niekinis sandoris negali būti ir

[5] Šios taisyklės išimtys numatytos CK 1. 93 straipsnio 6 dalyje.

šalių patvirtintas, todėl laikoma, kad patvirtinimas, kai jis teisiškai tampa galimas, reiškia ne sandorio patvirtinimą, o naujo sandorio sudarymą. Nuginčijamas sandoris pripažįstamas negaliojančiu tik teismo sprendimu (CK 1.78 str. 2 d.), o tokio sandorio galiojimas priklauso nuo teisę jį ginčyti turinčios šalies arba kito įstatymų nurodyto asmens. Sandorio šalis gali sandorį patvirtinti, tada sandoris bus laikomas galiojančiu. Tokiu atveju sandorį patvirtinusi šalis netenka teisės jį ginčyti (CK 1.79 str. 1 d.).

Pagal *sandorio elementų ydingumą* sandoriai gali būti skirstomi į:

1) sandorius, turinčius subjektų sudėties trūkumų;
2) sandorius, turinčius subjektų valios trūkumų;
3) sandorius, turinčius turinio trūkumų;
4) sandorius, turinčius formos trūkumų.

Subjektų sudėties trūkumų turintiems sandoriams priskiriami, pavyzdžiui, sandoriai, kurie prieštarauja juridinio asmens teisnumui (CK 1.82 str.), sudaryti įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto arba licencijos verstis tam tikra veikla neturinčio juridinio asmens vardu (CK 1.83 str.), neveiksnaus fizinio asmens (CK 1.84 str.), fizinio asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis (CK 1.85 str.), nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų (CK 1.88 str.).

Subjektų valios trūkumais pasižymintiems sandoriams priskiriami, pavyzdžiui, savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryti sandoriai (CK 1.89 str.), dėl suklydimo sudaryti sandoriai (CK 1.90 str.), taip pat sandoriai, sudaryti dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 str.).

Turinio trūkumų turinčiais sandoriais laikomi, pavyzdžiui, sandoriai, kurie prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms (CK 1.80 str.), viešajai tvarkai ar gerai moralei (CK 1.81 str.), tariami sandoriai (CK 1.86 str.), taip pat apsimestiniai sandoriai (CK 1.87 str.).

Sandorio negaliojimą dėl įstatymo reikalaujamos formos nesilaikymo reglamentuoja CK 1.93 straipsnis.

Įstatymų numatytais atvejais sandoriai taip pat gali būti pripažinti negaliojančiais ir kitais pagrindais. Pavyzdžiui, CK 6.66 straipsnis įtvirtina vadinamojo *actio Pauliana* ieškinio institutą, kai kredito-

rius turi teisę ginčyti skolininko sudarytus sandorius, kurių pastarasis sudaryti neprivalėjo, jeigu šie sandoriai pažeidžia kreditoriaus teises, o skolininkas apie tai žinojo arba turėjo žinoti. Taikos sutartis gali būti pripažinta negaliojančia dėl esminės jos šalių nelygybės (CK 6.986 str. 1 d.), taip pat negalioja taikos sutartis, sudaryta remiantis sandoriu, kuris taikos sutarties sudarymo metu negaliojo (CK 6.986 str. 1 d.), ir kt.

2.2. Niekiniai sandoriai

Sandoris laikomas niekiniu, jeigu jis, vadovaujantis įstatymais, negalioja, nepaisant to, ar yra teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu (CK 1.78 str. 1 d.). Civiliniame kodekse taip pat pateikiama ir bendra niekinių sutarčių samprata. Niekinėmis (absoliučiai negaliojančiomis) sutartimis laikomos sutartys, jeigu jas sudarant buvo pažeisti pagrindiniai sutarčių teisės principai ir dėl to pažeisti ne tik sutarties šalies, bet ir viešieji interesai (CK 6.225 str.).

Pagal CK 1.78 straipsnio 5 dalį niekinio sandorio teisinius padarinius ir niekinio sandorio faktą teismas konstatuoja savo iniciatyva *(ex officio)*. Tai reiškia, kad šalis procese gali būti nepareiškusi savarankiško reikalavimo pripažinti sandorį negaliojančiu, tačiau teismas, dėl akivaizdaus sandorio negaliojimo fakto taiko niekinio sandorio teisinius padarinius[6].

Kartais iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad sandoris yra galiojantis arba dėl įstatymo nuostatų tokiu preziumuojamas[7], tačiau yra pagrindas manyti, kad bus surinkti įrodymai, patvirtinantys jo prieštaravimą imperatyvioms įstatymo normoms, ar toks sandoris bus pripažintas negaliojančiu kitais niekinių sandorių negaliojimo pagrindais. Tokiais atvejais, kai sandorio negaliojimas nėra akivaizdus, reikia pareikšti ieškinį dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu.

Niekiniu sandoris gali būti laikomas tik tada, kai yra įstatymų

---

[6] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1107/2002, bylų kategorija 15. 2. 1. 1, 31. 2, 31. 5, 45. 5, 87. 1, 94. 1, 117.

[7] Pavyzdžiui, pagal Notariato įstatymo 26 str. 2 d. pripažįstama, kad notarine forma patvirtintuose dokumentuose esantys faktai yra nustatyti ir neįrodinėjami, kol šie dokumentai (jų dalys) įstatymų nustatyta tvarka nėra pripažinti negaliojančiais. Valstybės žinios. 1992. Nr. 28–810.

nustatyti pagrindai (CK 1.78 str. 3 d.). Sandoris priskiriamas niekiniams arba tiesiogiai įstatyme nurodant, kad sandoris yra niekinis (pvz., CK 1.80 str. 1 d. ir 1.81 str. 1 d.), arba tokią išvadą leidžia daryti įstatymo normoje išreikšta imperatyvi ir aiški įstatymo leidėjo valia nurodant, kad tam tikras sandoris tiesiog negalioja (CK 1.86 str.; 1.87 str.; 1.93 str. 3 d.). Teisinė CK pirmosios knygos IV skyriaus analizė leidžia daryti išvadą, kad niekiniais laikomi šie sandoriai:

1) imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris (CK 1.80 str.);

2) viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantis sandoris (CK 1.81 str.);

3) tariamas sandoris (CK 1.86 str.);

4) apsimestinis sandoris (CK 1.87 str.);

5) sandoris, sudarytas nesilaikant įstatymų reikalaujamos notarinės formos (CK 1.93 str. 3 d.).

Dėl 1964 metų Civilinio kodekso reglamentavimo ypatumų teisinėje literatūroje galima rasti nuomonę, kad prie niekinių priskiriami juridinio asmens sandoriai, prieštaraujantys jo tikslams (CK 1.82 str.), taip pat neveiksnaus fizinio asmens sudaryti sandoriai (CK 1.84 str.)[8]. Šiuolaikinėje civilinėje teisėje ši nuostata visiškai pagrįstai nėra palaikoma[9]. Sandoris, nors ir sudarytas prieštaraujant juridinio asmens tikslams, savaime netampa negaliojančiu, nes taip būtų pažeidžiamos sąžiningos kitos sandorio šalies teisės. Šiuo pagrindu sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu tik tada, kai kita sandorio šalis veikė nesąžiningai, t. y. žinojo arba turėjo žinoti, kad tas sandoris prieštarauja privataus juridinio asmens tikslams (CK 1.82 str. 1 d.). Asmuo, siekiantis pripažinti sandorį negaliojančiu šiuo pagrindu, turi pareikšti ieškinį teisme, taip pat paneigti kitos šalies bendrąją sąžiningumo prezumpciją[10]. Neveiksnaus fizinio asmens sudarytas sandoris taip pat gali būti jam naudingas ir reikalingas, todėl nuostata, kad toks sandoris yra *per se* negaliojantis, neatitiktų tokio asmens interesų. Dėl to įsta-

---

[8] Civilinė teisė / Vitkevičius P. ir kt. – Kaunas: Vijusta, 1997. P. 198.

[9] Žr., pvz., Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga: bendrosios nuostatos. – Vilnius: Justitia. 2001. P. 192.

[10] Apie prezumpcijas civilinėje teisėje žr. *Kiršienė J., Pakalniškis, V. Ruškytė R., Vitkevičius P.* Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas. Vadovėlis: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004. P. 51.

tymų leidėjas numato, kad naudingą neveiksniam asmeniui sandorį jo atstovas pagal įstatymą įstatymų nustatyta tvarka gali patvirtinti (CK 1.84 str. 4 d.).

Niekiniai sandoriai dažnai pažeidžia ne tik sandorio šalių, bet ir kitų asmenų teises arba teisėtus interesus, todėl reikalavimą dėl niekinio sandorio teisinių padarinių taikymo gali pareikšti bet kuris suinteresuotas asmuo (CK 1.78 str. 4 d.). Negalima pareikšti reikalavimo tik dėl visuomeninės arba moralinės pareigos. Suinteresuotumas turi turėti teisinę reikšmę, t. y. pripažinus sandorį negaliojančiu, bus pašalinta kliūtis, trukdanti asmeniui įgyvendinti arba įgyti subjektinę teisę. Pavyzdžiui, pripažinus negaliojančia neteisėtą valstybės turto perleidimo privačiam asmeniui sutartį, suinteresuotam asmeniui bus atkurta nuosavybės teisė į nekilnojamąjį turtą[11].

2.3. Nuginčijami sandoriai

Nuginčijamas sandoris nuo pat jo sudarymo sukuria tuos teisinius padarinius, kurių siekė jo šalys. Toks sandoris galioja tol, kol įstatymo nustatyta tvarka nepripažįstamas negaliojančiu (CK 1.78 str. 2 d.). Civiliniame kodekse pateikiama ir bendra nuginčijamų sutarčių samprata. Sutartis laikoma nuginčijama (santykinai negaliojančia), jeigu ją sudarant viena šalis veikė sąžiningai ir pripažinti sutartį negaliojančia būtina tik dėl to, kad būtų apginti sąžiningos šalies privatūs interesai (CK 6.225 str. 3 d.).

Nuginčijamų sandorių ydingumo paprastai negalima nustatyti pagal objektyvią sandorio išraišką. Taip yra todėl, kad sandoris gali būti ydingas, nes jo šalies sandoriu išreikšta valia neatitinka tikrosios valios (dėl suklydimo, apgaulės ar kt.), arba, nors apie sandorio neteisėtumą iš pirmo žvilgsnio galime spręsti pagal objektyvius požymius, jo pripažinimas negaliojančiu būtų nepateisinamas iš teisingumo pozicijų, todėl esant kitoms aplinkybėms galėtų būti patvirtintas ir galiotų. Tokiais atvejais svarbu nustatyti visas sandorio galiojimui

[11] Nuosavybės teisių į nacionalizuotą nekilnojamąjį turtą atkūrimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas bei Lietuvos Respublikos religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas.

reikšmingas aplinkybes, o tai gali būti padaryta bylą nagrinėjant pagal civilinio proceso taisykles. Taigi nuginčijamas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu tik pareiškus ieškinį dėl jo negaliojimo teisme ir šį klausimą išsprendus rezoliucinėje teismo sprendimo dalyje. Nuginčijamo sandorio teismas *ex officio* negali pripažinti negaliojančiu.

Nuginčijamais sandoriais laikomi:

1) juridinio asmens teisnumui prieštaraujantis sandoris (CK 1.82 str.);
2) įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto arba licencijos verstis tam tikra veikla neturinčio juridinio asmens vardu sudarytas sandoris (CK 1.83 str.);
3) neveiksnaus fizinio asmens sudarytas sandoris (CK 1.84 str.);
4) fizinio asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis (CK 1.85 str.);
5) nepilnamečio nuo 14 iki 18 metų sudarytas sandoris (CK 1.88 str.);
6) savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudarytas sandoris (CK 1.89 str.);
7) dėl suklydimo sudarytas sandoris (CK 1.90 str.);
8) dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių sudarytas sandoris (CK 1.91 str.);
9) įgaliojimus viršijusio atstovo sudarytas sandoris (CK 1.92 str.; 2.133 str.);
10) sandoriai, susiję su bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe, sudaryti be kitos sutuoktinio sutikimo (CK 3.96 str.).

Asmenys, turintys teisę kreiptis dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu

Ieškinį dėl nuginčijamo sandorio pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti tik įstatymų nurodyti asmenys (CK 1.78 str. 4 d.). Dažnai jie tiesiogiai nurodomi sandorių negaliojimo pagrindus nustatančiose normose. Pavyzdžiui:

- dėl juridinio asmens teisnumui prieštaraujančio sandorio negaliojimo teisę pareikšti ieškinį turi pats juridinis asmuo, jo steigėjas (steigėjai) arba juridinio asmens dalyvis (dalyviai) (CK 1.82 str. 3 d.);
- dėl neveiksnaus asmens sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu ieškinį gali pareikšti neveiksnaus asmens atstovai pagal įstatymą ir prokuroras (CK 1.84 str. 4 d.);
- asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis, sudarytas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu pagal rūpintojo arba prokuroro ieškinį (CK 1.85 str. 1 d.);
- nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudarytas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu remiantis nepilnamečio tėvų arba rūpintojų ieškiniu (CK 1.88 str. 1 d.);
- ieškinį dėl savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti šis asmuo (CK 1.89 str. 1 d.);
- ieškinį dėl sandorio, sudaryto dėl suklydimo, pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti klydusioji šalis (CK 1.90 str. 1 d.);
- ieškinį dėl sandorio sudaryto dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo arba dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi, taip pat sandorio, kurį asmuo dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo priverstas sudaryti labai nenaudingomis sąlygomis, gali pateikti nukentėjusysis (CK 1. 91 str. 1 d.);
- įgaliojimus viršijusio asmens sudarytas sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu pagal atstovaujamojo ieškinį (CK 1. 92 str.).
- ieškinį dėl sandorio, susijusio su su bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe, pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti sutikimo nedavęs sutuoktinis (CK 3. 96 str. 1 d.).

Nuginčijamo sandorio patvirtinimas

Nuginčijamas sandoris nuo jo sudarymo momento sukuria tokius pačius padarinius, kaip ir neydingas sandoris. Skirtumas tas, kad šalis arba kitas įstatyme nurodytas asmuo išlaiko teisę tokį sandorį

nuginčyti. Nuginčijamas sandoris gali būti naudingas asmeniui, kuris turi teisę jį ginčyti, todėl jis gali atsisakyti tokios teisės patvirtindamas sandorį. Toks patvirtinimas gali būti pareikštas per kitos sandorio šalies arba įstatymų nustatytą terminą (CK 1.79 str. 1 d.). Jeigu tokie terminai nėra nustatyti, šalis gali patvirtinti sandorį savarankiškai. Pavyzdžiui, CK 2.7 straipsnio 5 dalis numato, kad, jeigu nepilnamečio iki keturiolikos metų sudarytas sandoris nepripažintas negaliojančiu, šiam asmeniui tapus visiškai veiksniam, kita sandorio šalis gali raštu kreiptis į tapusią veiksnią sandorio šalį ir prašyti per kreipimesi nustatytą terminą, kuris negali būti trumpesnis nei vienas mėnuo, patvirtinti sandorį. Jeigu per nustatytą terminą asmuo neatsako, kad jis sandorio netvirtina, laikoma, kad jis sandorį patvirtino. CK 2.61 straipsnio 1 dalis numato, kad tam tikras juridinio asmens valdymo organas arba kitas steigimo dokumente nustatytas organas gali patvirtinti sandorius, kuriuos juridinio asmens vardu ir dėl jo interesų sudarė kiti asmenys iki juridinio asmens įsteigimo.

Sandorį patvirtinusi šalis netenka teisės jį ginčyti (CK 1.79 str. 1 d.). Preziumuojama, kad šalis sandorį patvirtino, jeigu po to, kai ji įgijo galimybę sandorį patvirtinti arba nuginčyti:

1) sandorį visiškai arba iš dalies įvykdė;

2) pareikalavo, kad kita šalis įvykdytų sandorį;

3) užtikrino kitai šaliai savo prievolių įvykdymą;

4) visiškai arba iš dalies perleido kitam asmeniui pagal tą sandorį įgytas teises (CK 1.79 str. 2 d.).

Sandorio patvirtinimas savo prigimtimi taip pat yra sandoris, todėl asmuo, per klaidą arba dėl kitų priežasčių patvirtinęs sandorį nesiekdamas tokių teisinių padarinių, gali ginčyti patvirtinimą bendraisiais sandorių negaliojimo pagrindais.

2.4. Sandorių negaliojimo pagrindai

Imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujančio sandorio negaliojimas

Nors reglamentuojant privatinius santykius vyrauja dispozityvusis metodas, valstybė nustato ir gana daug taisyklių, kurios asmens valia negali būti keičiamos. Tai imperatyvios teisės normos. Jos atpa-

žįstamos pagal įvairius požymius: normoje reiškiamus draudimus, pavyzdžiui, CK 3.186 straipsnio 4 dalis numato, kad: […*Nepilnamečio vaiko tėvams draudžiama sudaryti reikalavimo perleidimo sutartį, pagal kurią jie įgytų reikalavimo teisę į savo nepilnamečio vaiko turtą ar jo teises.*]; aiškiai išreikštas vienintelio elgesio taisykles, pavyzdžiui, CK 4.48 straipsnio 1 dalyje nustatyta: […*Perduoti nuosavybės teisę gali tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo*]; kartais įstatymas tiesiogiai nurodo, kad tam tikri veiksmai ar tam tikrų reikalavimų nesilaikymas nulemia sandorio negaliojimą, pavyzdžiui, CK 4.170 straipsnio 2 dalis nustato: [… *Susitarimas perduoti įkeičiamą ar įkeistą daiktą kreditoriui negalioja.*], CK 2.142 straipsnio 3 dalis numato, kad: […*Įgaliojimas, kuriame nenurodyta sudarymo data, negalioja.*]. Kai normos privalomumas tekste nėra aiškiai išreikštas, jos imperatyvų pobūdį galima nustatyti atsižvelgiant į įstatymo arba aiškinamos normos tikslus ir uždavinius.

Visose teisinėse sistemose pripažįstama, kad imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris negalioja. Tai nustato, pavyzdžiui, Vokietijos BGB § 134, Austrijos ABGB § 879, Nyderlandų BW 3.40 straipsnio 2 dalis, Prancūzijos CC 1133 straipsnis ir t. t.

Lietuvoje sandorio, kuris prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, negaliojimas nustatytas CK 1.80 straipsniu. Pagal šio straipsnio 1 dalį imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negaliojantis.

Kai sandoris negalioja dėl to, kad prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai viską, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija[12]), o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo padarinių. Jeigu turtas, buvęs negaliojančiu pripažinto sandorio dalyku, yra perleistas trečiajam asmeniui, jis negali būti išreikalautas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens, išskyrus atvejus, kai kilnojamasis daiktas yra savininko arba asmens, kuriam savininkas buvo perdavęs jį valdyti, pamestas, arba iš kurio nors iš jų pagrobtas, arba kitaip be jų valios nustojo būti jų valdomas, o nekilnojamąjį daiktą savininkas prarado dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo. Visais atvejais, nepriklausomai nuo įgijėjo są-

[12] Restitucijos taisyklės numatytos CK šeštosios knygos 6.145–6.153 straipsniuose.

žiningumo, turtas išreikalaujamas, jeigu tretysis asmuo jį įgijo pagal neatlygintinį sandorį.

Viešajai tvarkai arba gerai moralei prieštaraujančio sandorio negaliojimas

Viešajai tvarkai (angl. *public policy*, pranc. *į l'ordre public*) ar gerai moralei (angl. *good morals,* pranc. *bonnes moeurs*) prieštaraujantis sandoris negalioja (CK 1. 81 str. 1 d.).

Tai niekinis sandoris, todėl jis negali būti šalių patvirtintas. Suprantama, šio sandorio negali patvirtinti ir teismas.

Lietuvos įstatymai nenustato nei „viešosios tvarkos", nei „geros moralės" sampratų. Tai teisės doktrinos ir teismų praktikos užduotis. Kintantis yra ir šių teisinių vertybinių kategorijų turinys. Ši dar XIX amžiuje Anglijos teismų atskleista taisyklė pripažįstama ir šiuolaikinėje Europos teisėje[13].

„Viešoji tvarka" apima pagrindinius principus, kuriais grindžiama valstybės teisinė sistema. Šie principai įtvirtinti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei ratifikuotose tarptautinėse sutartyse (pavyzdžiui, teisė laisvai pasirinkti darbą[14], asmens laisvės ir neliečiamybės[15], jo asmeninio ir šeimos gyvenimo pagarbos[16] ir kt.), ir Europos Sąjungos teisės aktuose (pavyzdžiui, Europos Sąjungos sutartyje garantuotas laisvas prekių, paslaugų ir asmenų judėjimas, rinkos konkurencijos gynimas ir kt.).

Viešajai tvarkai prieštarauja, pavyzdžiui, susitarimas su valdininku dėl užmokesčio už tam tikrą darbą, kuris yra šio asmens pareiga[17]; atlyginimas už neteisėtus veiksmus, pavyzdžiui, nusikaltimo pa-

---

[13] *Evanturel prieš Evanturel (1874) LR 6 PC 1, 29.* Žr. European Contract Law. Vol. 1: Formation, Validity, and Content of Contract; Contract and Third Parties. – Oxford: Clarendon Press, 2002. P. 155.

[14] Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 straipsnis, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnis.

[15] Ten pat, 20 ir 21 straipsniai.

[16] Ten pat, 22 straipsnis.

[17] 2002 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublika pasirašė Civilinės teisės konvenciją dėl korupcijos, sudarytą Strasbūre 1999 m. lapkričio 4 d. Ratifikuota Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl civilinės teisės konvencijos dėl korupcijos ratifikavimo", priimtu 2002 m. lapkričio 12 d. Valstybės žinios. 2002. Nr. 126-5726. Konvencija skelbta: Valstybės žinios. 2002. Nr. 126–5733.

darymą; sutartys, kuriomis siekiama išvengti mokesčių mokėjimo[18], ir pan.

Sandoris prieštarauja gerai moralei, jeigu neatitinka minimalių visuomenėje priimtinų moralės standartų. Sąvoka „gera moralė“ taip pat yra vertinamoji ir, bėgant laikui, kinta. Būtent teismai yra geros moralės sampratos interpretatoriai. Kai kyla geros moralės taikymo klausimas, teismas privalo taikyti bylos nagrinėjimo metu pripažįstamus moralės standartus vadovaudamasis objektyviuoju protingumo kriterijumi. Užsienio teismų praktika liudija, kad laikui bėgant interpretuoti darosi vis sudėtingiau. Įdomi šiuo aspektu yra *Armhouse Lee prieš Chappell* (1996) byla[19]. Palaikydamas ieškinį dėl nuostolių atlyginimo už sutarties paskelbti sekso linijos telefono reklamą pažeidimą, teisėjas aiškiai atsisakė bet kokio pagrindo laikyti sutartį niekine arba sutarties laisvės ribojimu iš esmės vadovaudamasis savo moraliniais įsitikinimais.

Pripažinus viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantį sandorį negaliojančiu, restitucija netaikoma, jeigu abi šalys žinojo arba turėjo žinoti, kad sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei (CK 1.81 str. 2 d.). Vienašalė arba dvišalė restitucija galima, jeigu jos taikymas neprieštarauja imperatyvioms įstatymų normoms arba gerai moralei, t. y. kai nebuvo pasiektas viešajai tvarkai arba geros moralės normoms prieštaraujančio sandorio tikslas, o viešosios teisės normos nenustato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų (CK 1.81 str. 3 d.).

Juridinio asmens teisnumui prieštaraujančio sandorio negaliojimas

Juridinio asmens teisnumui prieštaraujantis sandoris priskiriamas prie sandorių su šalių subjektiškumo trūkumais. Pagal 1964 metų CK tokie sandoriai buvo pripažįstami pagal 49 straipsnį kaip prieštaraujantys juridinio asmens tikslams, nurodytiems jo steigimo dokumentuose ar bendruose tos rūšies organizacijų nuostatuose. Teisės teori-

[18] Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. birželio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-831/2002, bylų kategorija 15.2.1.2.

[19] Contract Law and Practice: The English System and Continental Comparisons. Whincup M. H. – Kluwer Law International, 2001. P. 290.

joje šie sandoriai buvo laikomi niekiniais. Tokia nuostata galėjo gyvuoti tik socialistinėje teisės sistemoje, pagrįstoje privatinės nuosavybės neigimu ir tuometine viešojo intereso samprata. 2000 metų CK pakeitė ne tik šio pagrindo ribas, bet ir šio sandorio vertinimą. Pagal dabartinį teisinį reglamentavimą tai yra nuginčijamas sandoris.

Pagal CK 1.82 straipsnio 1 dalį gali būti pripažinti negaliojančiais ir sandoriai, kurie prieštarauja juridinio asmens tikslams, ir sandoriai, sudaryti privataus juridinio asmens valdymo organų, pažeidžiant privataus juridinio asmens steigimo dokumentuose nustatytą jų kompetenciją. Pripažįstant negaliojančiu sandorį pagal CK 1.82 straipsnio 1 dalį, sistemiškai taikomi CK 2.74 straipsnis, nustatantis juridinių asmenų teisnumo turinį, taip pat CK 2.83–2.85 straipsniai, reglamentuojantys sandorius, sudarytus pažeidžiant juridinio asmens valdymo organų kompetenciją, juridinių asmenų kompetencijos paskelbimo reikšmę.

Privačiųjų ir viešųjų juridinių asmenų teisnumas skiriasi (CK 2.74 str.). Skiriasi ir jų sudarytų sandorių negaliojimo taisyklės.

Sandoriai, sudaryti privataus juridinio asmens valdymo organų, pažeidžiant privataus juridinio asmens steigimo dokumentuose nustatytą jų kompetenciją arba prieštaraujantys juridinio asmens tikslams, gali būti pripažinti negaliojančiais tik tais atvejais, kai kita sandorio šalis veikė nesąžiningai, t. y. žinojo arba turėjo žinoti, kad tas sandoris prieštarauja privataus juridinio asmens veiklos tikslams arba sandoris sudaromas pažeidžiant juridinio asmens valdymo organų kompetenciją (CK 1.82; 2.83 str.).

Tai, kad asmuo nėra kompetentingas sudaryti sandorį įmonės vardu, galima įvertinti ne tik iš bendros normos, nustatančios, kad juridiniai asmenys įgyja teises ir pareigas per valdymo organus, bet ir iš juridinio asmens steigimo dokumentų. Pavyzdžiui, steigimo dokumento, kuriame nustatyta sandorį sudariusio asmens kompetencija, turėjimas ir jo neįvertinimas vertinamas kaip objektyvaus atidumo pažeidimas. Toks sandoris pripažintinas negaliojančiu[20].

[20] Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. rugsėjo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-47/1998 metai, bylų kategorija 5. Šioje byloje atsakovui buvo pateikti įmonės įstatai, pagal kuriuos pasirašiusio asmens kompetencija ribojama pagal sandorio sumą – valdybos reglamentu administracijos vadovui buvo leidžiama sudaryti sutartis tik iki 50 000 litų. Sandoris viršijo šią sumą ir nebuvo valdybos sutikimo, todėl sandoris buvo pripažintas negaliojančiu.

Viešųjų juridinių asmenų sudaryti sandoriai, prieštaraujantys jų veiklos tikslams, gali būti pripažįstami negaliojančiais (CK 1. 82 str. 3 d.). Pavyzdžiui, teismas pripažino negaliojančia savivaldybės tarybos sudarytą laidavimo sutartį, kuria ši buvo užtikrinusi uždarosios akcinės bendrovės gautos 200 000 litų paskolos grąžinimą bankui laiku, kaip prieštaraujančią savivaldybės tarybos veiklos tikslams[21].

Sandoriai, kuriuos sudarė viešojo juridinio asmens valdymo organai, pažeisdami savo kompetenciją, nesukelia prievolių juridiniam asmeniui. Jeigu juridinis asmuo vėliau pritaria sandoriui, sandoris pradeda galioti nuo jo sudarymo (CK 2.84 str. 1–2 d.).

Pripažįstant negaliojančiais juridinių asmenų sandorius, sudarytus jų valdymo organų pažeidžiant kompetenciją, juridinio asmens steigimo dokumentų paskelbimo faktas nėra pakankamai geras kitos šalies nesąžiningumo įrodymas, todėl juridinis asmuo turi įrodyti, kad kita sandorio šalis tikrai veikė nesąžiningai.

Juridinio asmens teisnumui prieštaraujantis sandoris yra nuginčijamas. Ieškinį dėl nuginčijamo sandorio pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti tik įstatymų nurodyti asmenys (CK 1.78 str. 4 d.). Tokiais asmenimis laikomi pats juridinis asmuo, jo steigėjas (steigėjai) arba juridinio asmens dalyvis (dalyviai). Įstatymai gali nustatyti ir kitus asmenis, turinčius teisę pareikšti tokį ieškinį, arba specialius reikalavimus, kuriuos turi atitikti tą ieškinį reiškiantys asmenys (pvz., tam tikro akcijų (balsų) skaičiaus turėjimas) (CK 1.82 str. 3 d.).

Pripažinus juridinio asmens teisnumui prieštaraujantį sandorį negaliojančiu, taikomos restitucijos taisyklės. Šalys privalo grąžinti viena kitai, ką yra gavusios pagal sandorį, o jeigu negalima grąžinti natūra, tai vertę privalo atlyginti pinigais.

Įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto arba licencijos verstis tam tikra veikla neturinčio juridinio asmens vardu sudaryto sandorio teisiniai padariniai

Šis sandorio negaliojimo pagrindas savo turiniu yra siauresnis, nei pateikiamas CK 1.83 straipsnio pavadinime. Ši norma nustato tik

[21] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. gegužės 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-579/2000, bylų kategorija 15.

padarinius, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl to, kad jis sudarytas įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto juridinio asmens vardu. Licencijos klausimas susijęs su juridinio asmens teisnumo turiniu, todėl sandoriai, sudaryti licencijos tam tikra veikla neturinčio teisės verstis juridinio asmens vardu, pripažįstami negaliojančiais pagal CK 1.82 straipsnį.

Aptariamo sandorio negaliojimo pagrindo 1964 metų CK neišskyrė. Praktikoje tokie sandoriai vertinti kaip neatitinkantys įstatymų reikalavimų (1964 metų CK 47 str.) ir pripažįstami negaliojančiais. 2000 metų CK nustato, kad pagal įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto juridinio asmens vardu sudarytą sandorį teisės ir pareigos atsiranda jį sudariusiam asmeniui, jeigu nėra kito pagrindo tokį sandorį pripažinti negaliojančiu (CK 1.83 str. 1 d.). Taigi taikant šį straipsnį pakeičiama teisinio santykio šalis, tiksliau tariant, nustatomas teisinis neregistruoto juridinio asmens vardu sutartį sudariusio asmens ir kitos šalies ryšys. Tokią taisyklę galima taikyti tik tada, jeigu nėra kito pagrindo sandorį pripažinti negaliojančiu, pavyzdžiui, jeigu sandoris sudaromas kaip juridinio asmens, turinčio licenciją verstis tam tikra veikla, vardu. Tokios licencijos fizinis asmuo neturi, todėl jam negali būti nustatomos naujo sandorio taisyklės.

Pagal sandorius, sudarytus juridinio asmens vardu iki juridinio asmens įregistravimo, šiuos sandorius sudarę asmenys atsako bendrai, jeigu įregistruotas juridinis asmuo neprisiima prievolių pagal tuos sandorius (CK 1.83 str. 2 d. ir 2.61 str.).

Neveiksnaus fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Visišką veiksnumą fizinis asmuo įgyja sulaukęs pilnametystės, t. y. aštuoniolikos metų (CK 2.5 str. 1 d.). Pagal veiksnumo apribojimus nepilnamečiai skiriami į dvi grupes: nepilnamečius iki keturiolikos metų ir nepilnamečius nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų. Pagal tai atskirai reglamentuojamas ir jų sudarytų sandorių negaliojimas. Nepilnamečių iki keturiolikos metų sudarytiems sandoriams taikomi CK 1.84 ir 2.7 straipsniai, o nepilnamečių nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų – CK 1.88 ir 2.8 straipsniai.

Nepilnamečiai iki keturiolikos metų nėra pakankamai subrendę, kad galėtų suprasti savo atliekamų veiksmų prasmę ir padarinius, todėl jų veiksnumas labai ribojamas. Pagal bendrą taisyklę sandorius jų vardu sudaro tėvai arba globėjai (CK 2.7 str. 1 d.). Nepilnamečiai iki keturiolikos metų turi teisę savarankiškai sudaryti tik smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai, taip pat sandorius, susijusius su savo uždirbtų lėšų, atstovų pagal įstatymą arba kitų asmenų suteiktų lėšų panaudojimu, jeigu šiems sandoriams nėra nustatyta notarinė arba kita speciali forma. Įstatymai gali numatyti ir kitus sandorius, kuriose savarankiškai turi teisę sudaryti šie nepilnamečiai. Kiti nepilnamečio iki keturiolikos metų sudaryti sandoriai negalioja (CK 1.84 str. 1 d.).

Negalioja ir sandoris, sudarytas fizinio asmens, kuris įstatymų nustatyta tvarka yra pripažintas neveiksniu dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės (CK 1.84 str. 2 d.). Neveiksniais asmenys pripažįstami teismo sprendimu ypatingos teisenos tvarka pagal civilinio proceso taisykles, remiantis teismo medicinos ekspertų išvadomis.

Kai nepilnamečio iki keturiolikos metų arba neveiksnaus asmens sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu, taikoma dvišalė restitucija. Papildomai veiksnioji šalis turi atlyginti tiesioginę žalą (turėtas išlaidas, turto netekimą ar sužalojimą), jeigu ji žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis yra neveiksni. Žalai atlyginti taikomos deliktinę atsakomybę reglamentuojančios normos.

Iki 2000 metų CK neveiksnaus asmens sudarytas sandoris teisinėje literatūroje buvo priskiriamas prie niekinių. Pagal šiuolaikinę teisę toks sandoris laikomas nuginčijamu, ir ieškinį dėl tokio sandorio pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti prokuroras ir neveiksnaus asmens atstovai pagal įstatymą. Jeigu sandoris yra naudingas neveiksniam asmeniui, jo atstovas pagal įstatymą įstatymų nustatyta tvarka sandorį gali patvirtinti.

Alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Fizinio asmens veiksnumas teismo sprendimu gali būti apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis

medžiagomis. Toks asmuo savarankiškai turi teisę sudaryti tik smulkius sandorius (pvz., nusipirkti maisto produktų, asmens higienos priemonių).

Asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis, sandoriai dėl turto arba daiktinės teisės perdavimo (pirkimo-pardavimo, mainų, dovanojimo, nuomos, hipotekos, įkeitimo ir kt.), sudaryti be rūpintojo sutikimo, gali būti pripažinti negaliojančiais pagal rūpintojo arba prokuroro ieškinį (CK 1.85 str. 1 d.). Rūpintojas gali duoti sutikimą sudaryti sandorį ir po jo sudarymo, jeigu sandoris naudingas asmeniui, kurio veiksnumas apribotas (CK 1.85 str. 3 d.).

Tai nuginčijamas sandoris, todėl jo negaliojimui patvirtinti būtinas teismo sprendimas.

Jeigu asmens, kurio veiksnumas apribotas, sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu, taikoma dvišalė restitucija. Papildomai kita šalis turi atlyginti tiesioginę žalą (turėtas išlaidas, turto netekimą arba sugadinimą), jeigu ji žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis yra neveiksni. Žalai atlyginti taikomos deliktinę atsakomybę reglamentuojančios normos.

Tariamojo sandorio negaliojimas

Tariamuoju vadinamas sandoris, sudarytas tik dėl akių (CK 1.86 str.). Tokiu sandoriu neketinama sukurti teisinių padarinių, t. y. jis sudaromas ne siekiant nustatyti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas, tačiau kitais, ne su sandorio teisiniais padariniais susijusiais tikslais. Sudarydamos tariamą sandorį šalys supranta savo veiksmų padarinius. Tokiu sandoriu gali būti siekiama sudaryti išorinę nuomonę, kad turtas priklauso kitam asmeniui, o ne tam, kuris jį valdo. Pasitaiko, kad asmenys, siekdami išvengti baudžiamosios turto konfiskavimo bausmės arba skolų išieškojimo nukreipimo į turtą, sudaro tariamus registruojamo turto sandorius su giminėmis ar pažįstamais asmenimis.

Sudarydamos tariamą sandorį šalys nesiekia sandorio sukeliamų padarinių, todėl negalima pripažinti ir jų atsiradimo. Dėl šios priežasties tariamas sandoris laikomas niekiniu. Teismas, nustatęs akivaizdų tariamo sandorio faktą, konstatuoja jį *ex officio*.

Dėl tokio sandorio teisinių padarinių taikymo reikalavimą gali pareikšti bet kuris suinteresuotas asmuo (CK 1.78 str. 5 d.). Tariamiems sandoriams taikomi tie patys padariniai, kaip ir sandoriams, prieštaraujantiems imperatyvioms įstatymo normoms (CK 1.80 str. 2 d.). Kai tariamas sandoris negalioja, viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai viską, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija), o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra, atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo padarinių.

Apsimestinio sandorio negaliojimas

Apsimestiniu laikomas sandoris sudarytas kitam sandoriui pridengti. Tada taikomos taisyklės sandorio, kurį šalys iš tikrųjų turėjo galvoje (CK 1.87 str. 1 d.).

Kitaip nei tariamo sandorio atveju, apsimestiniu sandoriu šalys siekia sandorio padarinių. Apsimestinį sandorį sudariusių asmenų valia sutampa, t. y. jos sąmoningai siekia, kad sandorio išorinė valios išraiška neatitiktų jų tikrosios valios. Motyvai gali būti įvairūs. Pavyzdžiui, iki hipotekos registro veiklos pradžios (1997 m. balandžio 1 d.) įkeitimo teisių registravimo sistema nebuvo pakankamai patikima, todėl praktikoje gana dažnai pasitaikydavo, kad šalys sudarydavo turto pirkimo-pardavimo sutartį, siekdamos užtikrinti paskolos grąžinimą. Tokie sandoriai dažniausiai būdavo pripažįstami apsimestiniais taikant įkeitimo taisykles. Siekdamos išvengti mokėti mokesčius arba turėdamos kitų tikslų, šalys kartais sudarydavo sutartis, kuriose nurodydavo neteisingą kainą. Sąlyga dėl kainos tokioje sutartyje taip pat gali būti pripažinta apsimestine[22]. Tokiu atveju taikomos ir CK 1.96 straipsnio taisyklės, nustatančios sandorio dalies negaliojimo padarinius.

Jeigu apsimestiniu sandoriu pažeistos trečiųjų asmenų teisės arba teisėti interesai, šie asmenys, gindami savo teises, gali panaudoti apsimetimo faktą prieš apsimestinio sandorio šalis (CK 1.87 str. 2 d.).

---

[22] Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1107/2001, bylų kategorija 157.1.

Nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Nepilnamečiai nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų turi teisę savarankiškai sudaryti smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai, taip pat sandorius, susijusius su savo uždirbtų lėšų, atstovų pagal įstatymą arba kitų asmenų suteiktų lėšų panaudojimu, jeigu šiems sandoriams nėra nustatyta notarinė arba kita speciali forma, savarankiškai disponuoti savo pajamomis bei turtu, įgytu už šias pajamas, įgyvendinti autorių teises į savo kūrinius, išradimus, pramoninį dizainą. Įstatymai gali numatyti ir kitus sandorius, kuriuos gali sudaryti nepilnamečiai nuo keturiolikos iki šešiolikos metų. Pavyzdžiui, CK 2.8 straipsnio 4 dalis numato šių asmenų teisę padėti į kredito įstaigas indėlius ir jais disponuoti teisės aktų nustatytais atvejais.

Kiti sandoriai, sudaryti be tėvų arba rūpintojų sutikimo, gali būti teismo tvarka pripažinti negaliojančiais remiantis to nepilnamečio tėvų arba rūpintojų ieškiniu (CK 1.88 str. 1 d.).

Jeigu asmens nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu taikoma dvišalė restitucija. Papildomai kita šalis turi atlyginti tiesioginę žalą (turėtas išlaidas, turto netekimą arba sugadinimą), jeigu ji žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis neturi teisės sudaryti sandorio. Žalai atlyginti taikomos deliktinę atsakomybę reglamentuojančios normos.

Nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudarytas sandoris nuginčijamas. Jis gali būti patvirtintas nepilnamečio atstovų pagal įstatymą (tėvų, įtėvių). Jeigu jie duoda sutikimą ir po sandorio sudarymo, t. y. pritaria sandoriui, dėl to, kad sandoris naudingas nepilnamečiui, toks sandoris galioja ir prarandama teisė jį nuginčyti.

Savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Pilnamečiai fiziniai asmenys yra visiškai veiksnūs. Tai reiškia, kas jie gali sudaryti visus sandorius, jeigu įstatymai nenustato jiems specialių su subjekto savybėmis susijusių reikalavimų. Gali būti, kad sudarydamas sandorį fizinis asmuo dėl fizinės arba psichinės būklės

nesupranta savo veiksmų prasmės ir jų padarinių. Tokie atvejai priskiriami prie sandorių, pasižyminčių subjektų valios trūkumais. Fizinio asmens, kuris, nors ir būdamas veiksnus, sudarant sandorį buvo tokios būsenos, kad negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės arba jų valdyti, sudarytas sandoris gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu pagal šio fizinio asmens ieškinį (CK 1.89 str. 1 d.). Tuo atveju, jeigu asmuo mirė, teisę pareikšti ieškinį šiuo pagrindu įgyja jo įpėdiniai[23].

Šis sandorių negaliojimo pagrindas panašus į CK 1.84 straipsnyje numatytą pagrindą – neveiksnaus asmens sudarytą sandorį. Kitaip nei CK 1.84 straipsnyje, sandorį pripažįstant negaliojančiu, pagal CK 1.89 straipsnį teismo sprendimas pripažinti asmenį neveiksniu nereikalingas. Jeigu toks sprendimas buvo sudarant sandorį, šis pripažįstamas negaliojančiu pagal CK 1.84 straipsnį.

Šis pagrindas taip pat taikytinas tada, kai pripažįstama, kad fizinis asmuo dėl apsvaigimo nuo alkoholio arba narkotikų negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės. Palyginti su CK 1.85 straipsniu, pagal savo sudėtį panašiu į aptariamą negaliojimo pagrindą, taikant CK 1.89 straipsnį nereikia teismo sprendimo, ribojančio asmens veiksnumą.

Jeigu sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl to, kad asmuo negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės, taikoma dvišalė restitucija. Papildomai kita šalis turi atlyginti tiesioginę žalą (turėtas išlaidas, turto netekimą arba sugadinimą), jeigu ji žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis nesupranta savo veiksmų reikšmės. Žalai atlyginti taikomos deliktinę atsakomybę reglamentuojančios normos.

Dėl suklydimo sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Kai dėl suklydimo išreikštoji šalies valia neatitinka tikrosios jos valios, toks sandoris yra ydingas ir gali būti pripažintas negaliojančiu pagal suklydusiosios šalies ieškinį. Dėl suklydimo sudaryto sandorio pripažinimo negaliojančiu sąlygos reglamentuotos CK 1.90 straipsnyje.

---

[23] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-442/1999. Teismų praktika. 1999. Nr. 12. P. 106–110. Taip pat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. spalio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-894/2001, bylų kategorija 15. 2. 2. 3; 94. 3.

Suklydimas gali būti nulemtas įvairių sandorio aplinkybių. Tačiau šios aplinkybės turi būti susijusios su sandorio turiniu. Jeigu suklystama dėl to, kas neįeina į sandorio turinį, pavyzdžiui, sandorio motyvų, tai nebus pagrindo sandorį pripažinti negaliojančiu. Suklysta gali būti dėl:

(i) paties sandorio esmės *(error in negotio)* (šis suklydimas pasireiškia tuo, kad sandorio šalis klaidingai suvokia sudaromo sandorio prasmę, t. y. faktiškai sudaro kitos rūšies sandorį, o ne tą, kurį norėjo, pavyzdžiui, sudarydama nekilnojamojo daikto dovanojimo sutartį manė, kad sudaro išlaikymo iki gyvos galvos sutartį[24]);

(ii) sandorio dalyko (*error in corpore)* (pvz., kai pirkėjas suklysta dėl pirkimo-pardavimo sutarties objekto[25]);

(iii) kitų esminių sąlygų (teismų praktikoje, pavyzdžiui, pripažįstama, kad aplinkybė, kas taps buto savininku, yra esminė susitarimo privatizuoti sąlyga, todėl suklydimas dėl tokios aplinkybės turi esminę reikšmę[26]);

(iv) kitos sandorio šalies civilinio teisinio statuso (*error in persona*);

(v) kitokių aplinkybių.

Pats suklydimo faktas dėl minėtų aplinkybių dar nėra pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu. *Suklydimas turi būti esminis*, t. y. toks, kai normaliai atidus ir protingas asmuo, žinodamas tikrąją reikalų padėtį, panašioje situacijoje sandorio nebūtų sudaręs arba būtų jį sudaręs iš esmės kitokiomis sąlygomis[27]. Taigi jeigu nustatoma, kad šalis, žinodama tikrąją padėtį, vis tiek tomis aplinkybėmis būtų sudariusi sandorį, toks sandoris negali būti pripažintas negaliojančiu. Pavyzdžiui, asmuo žema kaina nusiperka automobilį, kuris turi variklio defektą, apie kurį pardavėjas nutyli. Vis dėlto kaina tokia žema, kad pirkėjas

[24] Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-751/1999, bylų kategorija 42; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-673/2000, bylų kategorija 42.

[25] Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-215/2000, bylų kategorija 36.

[26] Pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-816/2003, bylų kategorija 20.8; 25.2; 46.

[27] Analogiška esminio suklydimo samprata pateikiama UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų 3.5 straipsnyje.

būtų pirkęs automobilį ir su šiuo ištaisomu defektu.

Aplinkybė, ar būtų sudaryta sutartis kitomis sąlygomis, nustatoma taikant protingo asmens taisyklę. Nustatant suklydusio asmens valią, taikomas ne tik objektyvusis kriterijus („*normaliai atidus ir protingas asmuo*“), bet ir subjektyvusis („*žinodamas tikrąją reikalų padėtį*“), todėl turi būti atsižvelgiama ir į suklydusiojo asmens amžių, sveikatos būklę, išsimokslinimą, sandorio sudarymo ir kitas bylai svarbias aplinkybes[28].

Suklydimas taip pat laikomas esminiu, jeigu klydo abi šalys, taip pat kai vieną šalį suklaidino kita šalis nenorėdama apgauti, taip pat kai viena šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad kita šalis suklydo, o reikalavimas, kad suklydusioji šalis įvykdytų sutartį, prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams (CK 1.90 str. 4 d.).

Dėl šalies valios išraiškos arba jos perdavimo įvykusi klaida laikoma valią išreiškusios šalies suklydimu.

Suklydimas nelaikomas esminiu, jeigu šalis suklydo dėl savo didelio neatsargumo arba aplinkybių, dėl kurių riziką buvo prisiėmusi ji pati, arba, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, būtent jai tenka rizika suklysti (CK 1.90 str. 5 d.). Pavyzdžiui, šalis negali remtis faktu, kad pasirašė sutartį jos neskaičiusi, nes toks elgesys neatitiktų net minimalių atidumo ir rūpestingumo standartų.

Suklydimu laikoma klaidinga prielaida apie egzistavusius esminius sandorio faktus sandorio sudarymo metu. Jeigu šie faktai atsirado po sandorio sudarymo, sandoris šiuo pagrindu taip pat negali būti pripažintas negaliojančiu. Tokiais atvejais gali būti taikomos kitos teisinės priemonės, pavyzdžiui, gali būti pakeistos sutarties sąlygos, sutartis gali būti nutraukta (CK 6.204 str.).

Jeigu iš esmės suklydus sudarytas sandoris pripažįstamas negaliojančiu, taikoma restitucija. Be to, šalis, pagal kurios ieškinį sandoris pripažintas negaliojančiu, turi teisę reikalauti iš antrosios šalies atlyginti turėtas išlaidas, taip pat dėl savo turto netekimo arba sugadinimo patirtą žalą, jeigu įrodo, kad suklydo dėl antrosios šalies kaltės. Jeigu tai neįrodyta, šalis, pagal kurios ieškinį sandoris pripažintas ne-

[28] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-673/2000, bylų kategorija 42; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-974/2000, bylų kategorija 42.

galiojančiu, privalo atlyginti antrajai šaliai turėtas išlaidas, taip pat dėl jos turto netekimo arba sugadinimo patirtą žalą (CK 1.90 str. 3 d.).

Dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo arba realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi arba dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių sudaryto sandorio pripažinimas negaliojančiu

Sandorių, asmens sudarytų *contra voluntatem*[29], negaliojimo pagrindai išdėstyti CK 1.91 straipsnyje. Dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo arba realaus grasinimo, arba dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi sudarytas sandoris, taip pat sandoris, kurį asmuo dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo priverstas sudaryti labai nenaudingomis sąlygomis, gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu pagal nukentėjusiojo ieškinį.

Apgaule laikomas tyčinis asmens elgesys siekiant suklaidinti sandorio šalį ir taip ją palenkiant sudaryti sandorį. Klaidinančiu elgesiu gali būti laikomi ir veiksmai, ir neveikimas, kai asmuo neatskleidžia aplinkybių, kurias jis privalo atskleisti, jeigu, vadovaujantis protingumo, teisingumo ir sąžiningumo principais, tos aplinkybės turėjo būti atskleistos kitai šaliai. Klaidinantys veiksmai gali būti dėl sandorio esmės, jo esminių sąlygų, sandorį sudarančio asmens civilinio teisinio subjektiškumo bei kitų esminių aplinkybių.

Pavyzdžiui, valstybinės žemės pirkimo-pardavimo sutartis buvo pripažintas negaliojančia, nes pirkėja nuslėpė, kad jau yra pardavusi namų valdą kitam asmeniui ir taip praradusi teisę pirkti valstybės žemę. Toks faktas teismo buvo pripažintas akivaizdžia apgaule[30].

Apgaule gali pasinaudoti ne tik sandorio šalis, bet ir tretysis asmuo, suinteresuotas ar ne. Tokiu atveju sandoris pripažįstamas negaliojančiu kaip sudarytas dėl apgaulės, jeigu kita sandorio šalis žinojo arba turėjo žinoti šiuos faktus (CK 1.91 str. 6 d.).

Pagal bendrąją taisyklę dėl apgaulės sudarytą sandorį pripažinus negaliojančiu, sandorio negaliojimo faktas negali būti panaudotas prieš

---

[29] Lot. – prieš savo valią.

[30] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-670/1999, bylų kategorija 42.

sąžiningus trečiuosius asmenis (CK 1.91 str. 7 d.). CK gali numatyti išimtis. Tokios išimtys numatytos CK 4.96 straipsnyje. Pavyzdžiui, dėl baudžiamojo nusikaltimo – sukčiavimo – nekilnojamąjį daiktą praradusi šalis turi teisę išreikalauti jį ir iš sąžiningo įgijėjo (CK 4.96 str. 2 d.).

Smurtu laikomi aktyvūs asmens veiksmai siekiant fiziškai arba morališkai (psichinis smurtas) paveikti asmenį taip, kad šis sudarytų sandorį. Fizinis smurtas pasireiškia fizinės jėgos panaudojimu, pavyzdžiui, mušimas. Psichinio smurto formos gali būti įvairios – žeminančių žinių apie patį asmenį arba jam artimus žmones paskleidimas ir pan.

Nebūtina, kad smurtą panaudotų kita sandorio šalis, tai gali padaryti ir trečiasis asmuo, tačiau sandoris šiuo pagrindu bus pripažintas negaliojančiu tik tada, jeigu kita šalis žinojo apie smurto faktą arba turėjo žinoti (CK 1.91 str. 6 d.).

Realus grasinimas reiškia kitos sandorio šalies arba trečiojo asmens nepateisinamus ir neteisėtus prieš sandorio šalį, jos tėvus, vaikus, sutuoktinį, senelius, vaikaičius arba kitus artimuosius šalies giminaičius, arba jų turtą, reputaciją nukreiptus veiksmus, kurie suteikia pagrindą manyti, kad gali būti padaryta žalos šiems asmenims, jų turtui arba reputacijai, ir šaliai nelieka kitos protingumo kriterijus atitinkančios alternatyvos, kaip tik sudaryti sutartį. Realiu grasinimu taip pat laikoma kitos sandorio šalies arba trečiojo asmens grasinimas panaudoti ekonominio spaudimo priemones ekonomiškai silpnesnę arba iš esmės ekonomiškai priklausomą sandorio šalį priversti, kad ši sudarytų jai ypač ekonomiškai nenaudingą sandorį. Nustatydamas, ar buvo, ar nebuvo realaus grasinimo faktas, teismas turi atsižvelgti į šalies, kuriai buvo grasinta, amžių, finansinę bei ekonominę būklę, lytį, veiksmų pobūdį ir kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes (CK 1.91 str. 4 d.). Taigi *ekonominis spaudimas* aiškinamas kaip vienas iš realaus grasinimo būdų[31]. Dažniausiai ekonominis spaudimas naudojamas komerciniuose santykiuose. Pavyzdžiui, didelė kompanija grasindama sumažinti rinkoje gaminamų produktų kainas ir taip priversti bankrutuoti smulkųjį gamintoją, priverčia šį pardavinėti jai prekes su minimaliu pelnu, tuo tarpu pati parduoda jas didesne kaina.

---

[31] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. – Vilnius: Justitia, 2001. P. 203.

Jeigu grasinimus panaudojo ne kita sandorio šalis, o trečiasis asmuo, sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu tik tuo atveju, jei kita sandorio šalis žinojo arba turėjo žinoti šiuos faktus (CK 1.91 str. 6 d.).

Atstovo piktavališkas susitarimas su antrąja šalimi, kaip sandorio negaliojimo pagrindas, yra tada, kai sandoris sudaromas per atstovą ir pažeidžiamas *uberrimae fidei*[32] principas. Turi būti ne tik tyčinis atstovo pažeidimas, bet turi būti konstatuotas ir kitos šalies nesąžiningumas, t. y. kita šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad sudaromas sandoris neatitinka atstovaujamojo interesų. Jeigu antroji šalis nežinojo ir neturėjo žinoti apie tai, kad sandoris nepažeidžia atstovaujamojo interesų, sandoris negali būti pripažintas negaliojančiu. Tokiu atveju atstovaujamasis turi teisę reikalauti iš atstovo atlyginti nuostolius.

Dėl susiklosčiusių *sunkių aplinkybių* sandoris pripažįstamas negaliojančiu, jeigu jos turėjo įtakos asmens valios klaidingam susiformavimui. Tokiomis aplinkybėmis gali būti pripažįstamos buities, darbo arba kitos sąlygos.

Jeigu sandoris buvo sudarytas komercinės veiklos subjekto ir šis vėliau ginčija sandorį kaip sudarytą dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių, turi būti atsižvelgta ir į komercinių santykių specifiką[33].

Jeigu sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi arba dėl susiklosčiusių sunkių aplinkybių sudaryto, antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam viską, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai to grąžinti negalima, – atlyginti vertę pinigais. Be to, kaltoji šalis turi atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas, t. y tiesioginius nuostolius. Nukentėjusysis taip pat turi teisę reikalauti atlyginti tokiais veiksmais jam padarytą neturtinę žalą.

Ginčijant sandorį šiame skyriuje aptartais pagrindais, kai ginčijamas sandoris sudarytas per atstovą, sandorį negaliojančiu darančių aplinkybių faktas nustatomas atsižvelgiant į atstovo valią (CK 2.133 str. 4 d.).

---

[32] Lot. – didžiausio pasitikėjimo.

[33] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-16/2001, bylų kategorija 15. 2. 2. 7. Teismų praktika. Nr. 15. 2001. P. 110–113.

Įgaliojimus viršijusio atstovo sudaryto sandorio negaliojimas

Jeigu asmens atstovo įgaliojimus apribojo įstatymai arba sutartis ir atstovas šiuos apribojimus viršija, toks sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu pagal atstovaujamojo ieškinį, jeigu atstovaujamasis sandorio nepatvirtino. Šis sandorio negaliojimo pagrindas įtvirtintas CK 1.92 straipsnyje, kuris nukreipia į CK 2.133 straipsnį. Pastarajame straipsnyje nurodytos šio pagrindo negaliojimo sąlygos.

Atstovo sudarytas sandoris atstovaujamojo vardu, kai atskleidžiamas atstovavimo faktas tiesiogiai sukuria, pakeičia arba panaikina atstovaujamojo civilines teises ir pareigas, jeigu neviršydamas atstovui suteiktos teisės. Kitaip tariant, atstovas gali veikti neviršijant jam suteiktų teisių ribų. Šios teisės gali būti aiškiai apibrėžtos pavedimo sutartyje (įgaliojime).

Atstovo teisė taip pat gali būti suprantama iš aplinkybių, kuriomis atstovas veikia (pardavėjas mažmeninėje prekyboje, kasininkas ir pan.). Atstovaujamojo valia skirti atstovą gali būti aiški ir iš jo elgesio. Jeigu toks elgesys davė pagrindą tretiesiems asmenims manyti, kad atstovaujamasis paskyrė kitą asmenį savo atstovu, tai šio sudaryti sandoriai privalomi atstovaujamajam. Pavyzdžiui, nuolat sudaromos šalių sutartys dėl prekių tiekimo. Keletą metų jas pasirašinėjo bendrovės vadovas, tačiau vėliau jas sudarydavo vadybininkas. Vadybininko sudarytų sutarčių vykdymas suteikia pagrindą manyti, kad tokios sutartys sudarytos bendrovės valia. Atsisakius tokią sudarytą sutartį vykdyti, sutartis pripažintina galiojančia.

Galima situacija, kai atstovas, sudarydamas sandorį, neatskleidžia atstovavimo fakto. Tokio sandorio padariniai atstovaujamajam priklauso nuo to, ar kita šalis turėjo suprasti, su kuo sudaro sandorį, ar sandorio šalis neturi jai reikšmės (CK 2.133 str. 3 d.). Ši taisyklė išplaukia iš konsensualizmo doktrinos. Sutarties negalima laikyti sudaryta, jeigu asmuo, sudarydamas sutartį, mano, kad sudaro ją su vienu asmeniu, o ne su tuo, kuriam šis asmuo gali atstovauti.

Jeigu atstovas sandorį sudarė pagal atstovaujamojo nurodymus, tai atstovaujamasis negali ginčyti tokio sandorio motyvuodamas tuo, kad sudarydamas sandorį atstovas ignoravo tam tikras aplinkybes, jeigu atstovaujamasis apie tas aplinkybes žinojo arba jas ignoravo dėl savo paties neatsargumo (CK 2.133 str. 5 d.).

Sandorio sudarymą viršijant įgaliojimus reikia skirti nuo to atvejo, kai sandorį sudaro neįgaliotas asmuo. Pastaruoju atveju sandorio šalies ir jo vardu sudariusio sandorį asmens nesieja nei sutartinio atstovavimo, nei atstovavimo pagal įstatymą santykiai. Kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl to, kad buvo sudarytas neįgalioto asmens, jis pripažįstamas negaliojančiu kaip prieštaraujantis imperatyvioms įstatymo normoms (CK 1.80 str.).

Viršijusio savo įgaliojimus asmens sudarytas sandoris negali būti pripažintas negaliojančiu, jeigu kita sandorio šalis turėjo pagrindą manyti, kad sandorį sudaro su tokią teisę turinčiu atstovu, išskyrus atvejus, kai ji žinojo arba turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises (CK 1.133 str. 9 d.).

Sandorio negaliojimas dėl įstatymų reikalaujamos sandorio formos nesilaikymo

Konsensualizmo doktrina nepripažįsta nesvarbių formalių reikalavimų sureikšminimo. Tik tam tikrais atvejais, kai tai pateisinama, sandorio forma gali būti laikoma vienu iš tokių reikalavimų. Įstatymų reikalaujamos formos nesilaikymas taip pat pagal savo reikšmę turi dvejopų padarinių.

Visais atvejais negaliojančiu pripažįstamas sandoris, sudarytas nesilaikant įstatymų reikalaujamos notarinės formos (CK 1.93 str. 3 d.). Ir šiuo atveju teismas sandorį įvykdžiusios šalies reikalavimu turi teisę pripažinti sandorį galiojančiu, jeigu viena iš šalių visiškai arba iš dalies įvykdė sandorį, kuriam būtinas notaro patvirtinimas, o antroji šalis vengia įforminti sandorį notarine tvarka (CK 1.93 str. 4 d.).

Kitais atvejais įstatymų reikalaujamos formos nesilaikymas sandorį daro negaliojantį tik tuo atveju, kai toks negaliojimas įsakmiai nurodytas įstatymuose (CK 1. 93 str. 1 d.). Pavyzdžiui, 6. 79 straipsnis nustato, kad laidavimo sutartis turi būti rašytinė, ir tokios formos nesilaikymas laidavimo sutartį daro negaliojančia.

Kai negaliojimą nustatančios taisyklės nėra, tačiau normoje pareiškiamas reikalavimas sudaryti sandorį paprasta rašytine forma, tokio reikalavimo nesilaikymas atima iš šalių teisę, kai kyla ginčas dėl sandorio sudarymo arba jo įvykdymo fakto, remtis liudytojų parody-

mais šį faktą įrodyti (CK 1.93 str. 2 d.). Pavyzdžiui, CK 6.72 straipsnis numato, kad susitarimas dėl netesybų turi būti rašytinis, tačiau nenustato taisyklės, kad formos nesilaikymas daro susitarimą dėl netesybų negaliojančiu. Vadinasi, net ir žodinis susitarimas dėl netesybų galios, tačiau ginčo atveju šalys susidurs su įrodinėjimo problemomis dėl įrodinėjimo priemonių ribojimo pagal CK 1.93 straipsnio 2 dalį.

Pažeidus įstatymų reikalavimus dėl paprastosios rašytinės formos, liudytojų parodymų taikymo ribojimo taisyklės teismas gali netaikyti, jeigu tai prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams būtent tada, kai:

1) yra kitokių rašytinių, nors ir netiesioginių, sandorio sudarymo įrodymų;

2) sandorio sudarymo faktą patvirtinantys rašytiniai įrodymai yra prarasti ne dėl šalies kaltės;

3) atsižvelgiant į sandorio sudarymo aplinkybes, objektyviai nebuvo įmanoma sandorio įforminti raštu;

4) atsižvelgiant į šalių tarpusavio santykius, sandorio prigimtį bei kitas svarbias bylai aplinkybes, draudimas panaudoti liudytojų parodymus prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams (CK 1.93 str. 6 d.).

Kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl formos nesilaikymo, taikoma dvišalė restitucija.

Reikalavimo teisiškai įregistruoti sandorį nesilaikymo teisiniai padariniai

Naujasis CK teisinei sandorių registracijai suteikė kiek kitokią reikšmę, nei iki jo galiojęs 1964 metų Civilinis kodeksas, pagal kurio nuostatas su sandorio įregistravimu buvo siejamas teisių pagal sandorį įgijimo faktas, o vėlavimas įregistruoti per įstatymų nustatytą terminą darė sandorį negaliojantį. Pavyzdžiui, minėto Kodekso 149 straipsnio dalis numatė, kad jeigu sutartis, kuria perleidžiamas daiktas, turi būti įregistruojama, tai nuosavybės teisė atsiranda įregistravimo momentu, o pagal 255 straipsnį nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sutartis turėjo būti notariškai patvirtinta ir per tris mėnesius įregistruota atitinkamoje turto registravimo įstaigoje. Šių reikalavimų nesi-

laikymas nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sutartį darė negaliojančią.

Pagal naujojo CK 1.94 straipsnį įstatymų nustatyto reikalavimo teisiškai įregistruoti sandorį nesilaikymas sandorio nedaro negaliojančio. Toks sandoris negalioja tik CK nustatytais atvejais. Pavyzdžiui, hipoteka įsigalioja tik įregistruota hipotekos registre (CK 4.187 str.).

Jeigu pagal CK nenumatyta, kad su sandorio įregistravimu siejamas jo galiojimas, toks sandoris galioja, tačiau tik jį sudariusioms šalims. Prieš trečiuosius asmenis toks sandoris negali būti panaudotas (CK 1.75 str. 2 d.).

Momentas, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu

Pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio* (nuo jo sudarymo momento) (CK 1.95 str. 1 d.). Pagal tai sandorio negaliojimas skiriasi nuo sutarties nutraukimo. Kai sutartis nutraukiama, ji negalioja *ex nunc* (ateityje).

Teismo sprendimu sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo, jeigu pagal turinį pripažinti sandorio negaliojančiu *ab initio* negalima (CK 1.95 str. 2 d.).

Niekiniai sandoriai nesukelia jokių sandoriu siekiamų padarinių, todėl jie visada negalioja *ab initio*, tuo tarpu nuginčijami sandoriai, kol jie nenuginčyti, sukuria teisinius padarinius, todėl teismas gali juos pripažinti negaliojančiais ir *ex nunc*. Tokiu atveju sprendime turi būti nurodytas momentas, nuo kurio sandoris laikytinas negaliojančiu[34].

Sandorio dalies negaliojimo padariniai

Kartais gali būti ydinga tik dalis sandorio, o dėl likusios dalies išlikimo gali būti suinteresuotos tiek sandorio šalys arba jos negalima pripažinti negaliojančia, nes nėra pagrindo. Įstatymas leidžia pripažinti negaliojančia tik sandorio dalį, o jos negaliojimas nedaro negaliojan-

[34] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-876/1999, bylų kategorija 42.

čių kitų jo dalių, jeigu galima daryti prielaidą, kad sandoris būtų buvęs sudarytas ir neįtraukiant negaliojančios dalies (CK 1. 96 str.).

2.5. Sandorio negaliojimo padariniai

Dažniausiai sandorio negaliojimo padariniai aiškinami apsiribojant tik restitucija ir nuostolių atlyginimu[35]. Tokio padarinių įvardijimo nepakanka, nes po sandorio pripažinimo negaliojančiu galimi ir kiti padariniai, todėl:

(i) sandoris nustoja galioti (*ab initio* arba *ex nunc* pagal CK 1. 95 str.);
(ii) atkuriama pradinė šalių padėtis arba restitucija netaikoma;
(iii) pakeičiamas teisinis santykis (pakeičiama prievolė).
(iv) šaliai, kaltai dėl negaliojančio sandorio sudarymo, kyla civilinė atsakomybė.

(i) Sandoris nustoja galioti

Pripažinus sandorį negaliojančiu, šalis nustoja saistyti tokio sandorio sąlygos. Jeigu sandoris pripažįstamas negaliojančiu *ab initio*, taip konstatuojamas faktas, kad šalių nesiejo prievoliniai santykiai (kai pripažįstama negaliojančia sutartis) arba vienasmenis aktas neturi teisinės sandorio galios (kai pripažįstamas negaliojančiu vienašalis sandoris). Kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu *ex nunc*, konstatuojama, kad iki teismo sprendimo įsiteisėjimo šalis siejo teisinis santykis su visais iš to išplaukiančiais padariniais (atsakomybe ir pan.).

(ii) Restitucija

Net ir ydingą sandorį sudariusios šalys dažnai jau būna jį visą arba iš dalies įvykdžiusios – perdavusios pinigus, daiktus ir pan. Panaikinus tokio perdavimo pagrindą, kyla gauto pagal sandorį turto grąžinimo problema. Sandorio pripažinimu negaliojančiu siekiama ne tik panaikinti teisinį santykį, bet ir atkurti tą šalių padėtį, kurioje jos buvo iki sandorio sudarymo. Šio rezultato pasiekiama taikant restituciją (lot. *restitutio* – atstatymas, grąžinimas). Pagal restitucijos taikymą negaliojančius sandorius galima skirstyti į tris grupes:

---

[35] Civilinė teisė. Vadovėlis / Ats. redaktorius V. Staskonis. – Kaunas, 1997. P. 195–198.

(i) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais taikoma dvišalė restitucija;
(ii) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais taikoma vienašalė restitucija;
(iii) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais restitucija netaikoma.

Dvišalė restitucija taikoma pripažinus negaliojančiais: sandorį, kuris prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms (CK 1.80 str. 2 d.); sandorį, kuris prieštarauja viešajai tvarkai arba gerai moralei, išskyrus atvejus, kai šalys žinojo arba turėjo žinoti, kad sandoris prieštarauja viešajai tvarkai arba gerai moralei (CK 1.81 str. 2 d.); sandorį, prieštaraujantį juridinio asmens teisnumui (CK 1.82 str. 4 d.); neveiksnaus asmens sudarytą sandorį (CK 1.84 str. 4 d.); asmens, kurio veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis, sudarytą sandorį (CK 1.85 str. 2 d.); tariamą sandorį (CK 1.86 str. 2 d.); nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų sudarytą sandorį (CK 1.88 str. 2 d.); savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudarytą sandorį (CK 1.89 str. 2 d.); dėl suklydimo sudarytą sandorį (CK 1.90 str. 3 d.); sandorį dėl įstatymų reikalaujamos sandorio formos nesilaikymo (CK 1.93 str. 5 d.).

Nurodytais atvejais dvišalės restitucijos taikymas tiesiogiai įtvirtintas negaliojimą reglamentuojančiose normose. Restitucija yra bendras sandorių negaliojimo padarinys (CK 6.145 str. 1 d.). Ji gali būti taikoma ir kitais sandorių pripažinimo negaliojančiais atvejais, jeigu negalima taikyti tokiais atvejais įstatymo normoje tiesiogiai įvardytų padarinių. Restitucija bus taikoma, jeigu nebus galima nustatyti naujų sandorių taisyklių apsimestinio sandorio atveju (CK 1.87 str.). Dvišalė restitucija taikoma ir tada, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl įgaliojimų viršijimo (CK 1.92 str.).

Vienašalės restitucijos taikymas yra išimtinis. Jos taikymas vienai iš šalių reikštų turto praradimą. Vienašalė restitucija taikoma pripažinus negaliojančiu sandorį, sudarytą dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo arba realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi arba dėl susidėjusių sunkių aplinkybių. Tokiu atveju grąžinti visa, ką gavusi pagal tokį sandorį, o kai to negalima grąžinti, – atlyginti vertę pinigais privalo antroji šalis (CK

1.91 str.). Toks vienašalės restitucijos taikymas iš esmės skiriasi nuo vienašalės restitucijos pagal 1964 metų CK. Pagal šio Kodekso analogišką negaliojimo pagrindą numatantį 57 straipsnį visas kaltosios šalies perduotas pagal sandorį turtas buvo perduodamas į valstybės pajamas. Tokia konfiskacinio pobūdžio sankcija neatitinka civilinės teisės paskirties, todėl nepriklausomos Lietuvos praktikoje taikyta retai[36].

Restitucija netaikoma, jeigu nė viena iš šalių neperdavė kitai šaliai jokio turto. Tokiais atvejais šalių padėtis po sandorio sudarymo nepasikeitė, todėl pagrindo taikyti restituciją nėra.

(iii) Teisinio santykio pakeitimas

Teisinis santykis pakeičiamas tada, kai vietoje pripažinto negaliojančiu sandorio nustatomas naujas sandoris arba pakeičiami atskiri jo elementai. Naujo sandorio taisyklės nustatomos tada, kai negaliojančiu pripažįstamas apsimestinis sandoris (CK 1.87 str.). Apsimestiniu sandoriu gali būti pripažintas ne tik visas sandoris, bet ir jo dalis.

Negalioja sandoris, kuris sudarytas įstatymų nustatyta tvarka neįregistruoto juridinio asmens vardu (CK 1.83 str.). Tokiu atveju sudaryto sandorio taisyklės taikomos asmeniui, kuris sudarė sandorį neegzistuojančio juridinio asmens vardu.

Minėtais pagrindais pripažinus sandorius negaliojančiais, naujos taisyklės gali būti nustatomos tik tada, jeigu nėra kitų pagrindų tokiam naujam sandoriui pripažinti negaliojančiu. Jeigu nustatoma, pavyzdžiui, kad šalys sudarė dovanojimo sutartį siekdamos pridengti pirkimo-pardavimo sutartį, kuri dėl kokių nors priežasčių prieštarautų įstatymo normoms, tokios sutarties taisyklės negalėtų būti taikomos. Tokiu atveju būtų taikomi kiti sandorių negaliojimo padariniai, pavyzdžiui, restitucija.

(vi) Civilinė atsakomybės taikymas pripažinus sandorį negaliojančiu

Sandorio pripažinimo negaliojančiu padariniai priklauso ne tik nuo objektyvių priežasčių, bet ir nuo subjektyvių, pavyzdžiui, nuo asmens kaltės sudarant negaliojantį sandorį. Kai viena iš sandorio šalių yra nesąžininga ir dėl to buvo sudarytas sandoris, dėl to, be restituci-

[36] Tokios praktikos pavyzdys gali būti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. spalio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-670/1999, bylų kategorija 42.

jos taikymo, kaltoji šalis gali patirti ir neigiamų civilinės atsakomybės padarinių.

Jeigu kita sandorio šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad kita šalis yra netinkama, kitaip tariant, kad sandoris bus ydingas, kaltoji šalis privalo atlyginti antrajai šaliai šios turėtas išlaidas, taip pat žalą, patirtą dėl jos turto netekimo arba sugadinimo. Tai tiesioginiai nuostoliai, jie gali būti atlyginami, kai negaliojančiu pripažįstami sandoriai, sudaryti neveiksnaus asmens (CK 1.84 str.), alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens sudarytas sandoris (CK 1.85 str.), taip pat savo veiksmų negalėjusio suprasti fizinio asmens sudaryto sandorio (CK 1.89 str.).

Nuostolių atlyginimo pareiga nurodytais pagrindais yra deliktinė kaltosios šalies atsakomybė. Kaltosios šalies atsakomybė kyla dėl to, kad ji pažeidė bendro pobūdžio pareigą elgtis atidžiai ir rūpestingai (CK 6. 246 str. 1 d.).

Kontroliniai klausimai:

1. Kur skelbiamos sandorio negaliojimą reglamentuojančios normos?
2. Kokias sąlygas sandoris turi atitikti, kad galiotų?
3. Kaip klasifikuojami sandoriai?
4. Kokia niekinių sandorių esmė?
5. Kokius niekinius sandorius galite paminėti?
6. Kokia nuginčijamų sandorių esmė?
7. Kokius nuginčijamus sandorius galite paminėti?
8. Kokie asmenys turi teisę kreiptis dėl nuginčijamo sandorio pripažinimo negaliojančiu?
9. Ką galite pasakyti apie imperatyvioms įstatymo normoms negaliojantį sandorį?
10. Kaip suprantama sąvoka „viešoji tvarka“?
11. Kaip suprantama sąvoka „gera moralė“?
12. Kokie yra juridinio asmens teisnumui prieštaraujančio sandorio pripažinimo negaliojančiu ypatumai?

IV SKYRIUS

TERMINAI

Literatūra

1. Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai // Jurisprudencija. 2003. Nr. 39(31).
2. Driukas A. Ieškinio senaties taikymo problemos sprendžiant prievolių įvykdymo užtikrinimo klausimus // Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos. Teminis straipsnių rinkinys. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001.
3. Civilinė teisė. Kaunas: Vijusta, 1997.
4. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2001.
5. Pakalniškis V. Civilinės teisės paskaitos [interaktyvus]. Prieiga per internetą http://www.mruni.lt
5. Mikelėnas V. Prievolių teisė. Pirmoji dalis. Vilnius, 2002.
6. Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. Patvirtinta LAT senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39.

1 poskyris.
BENDROSIOS NUOSTATOS

Civilinių teisių ir pareigų atsiradimas, pasikeitimas ir pasibaigimas dažnai priklauso nuo tam tikro laiko momento arba laiko tarpo. Civilinėje teisėje *terminas*[1] – tai įstatymu arba sandoriu nustatytas arba teismo (arbitražo) paskirtas laiko momentas, laiko tarpas, su kuriuo siejamas civilinių teisių ir pareigų atsiradimas, pasikeitimas, pasibaigimas arba įgyvendinamos civilinės teisės ir vykdomos civilinės pareigos.

Terminas suteikia stabilumo, aiškumo civiliniams teisiniams santykiams, sudaro prielaidas planuoti verslą ir pan. Terminas yra nuo žmonių valios nepriklausantis įvykis (kalendorinė data, tam tikro laiko tarpas, skaičiuojamas metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis arba valandomis, arba įvykis, kuris neišvengiamai turi įvykti). Nors laiko tėkmė nuo žmogaus valios nepriklauso, tik jo valia nustatoma, kada atitinkamas laiko momentas arba laiko tarpas tampa juridiškai reikšmingu, t. y. tampa juridiniu faktu.

Termino nustatymas. Terminą gali nustatyti įstatymai, sandoris arba teismo sprendimas (CK 1.117 str. 1 d.). Pavyzdžiui, *įstatyme* yra nustatytas trijų mėnesių terminas palikimui priimti (CK 5.50 str.), dešimties metų bendrasis ieškinio senaties terminas (CK 1.125 str.), fizinio asmens visiško veiksnumo atsiradimo terminas (CK 2.5 str.) ir t. t. *Teismas* gali nustatyti duomenų, neatitinkančių tikrovės ir žeminančių asmens reputaciją, paneigimo terminą (CK 2.24 str. 4 d.). Šalys *susitarimu* gali nustatyti prekių pristatymo, atsiskaitymo, garantinius ir kitus terminus. Jeigu šalys susitarė nustatyti terminą ateityje arba jį nustatyti buvo pavesta vienai iš šalių, tačiau tai nepadaryta, tai vienos iš šalių reikalavimu terminą *nustato teismas*, atsižvelgdamas į prievolės pobūdį ir bylos aplinkybes. Neatidėliotinais atvejais terminą *gali nustatyti viena šalis*, tačiau visais atvejais terminas turi būti protingas (CK 6.35 str. 2 d.).

[1] Lot. *Terminus* – riba, siena.

Terminas nurodomas kalendorine data *(kalendorinis skaičiavimas*), metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis arba valandomis skaičiuojamais laiko periodais *(natūralus skaičiavimas)*, taip pat nurodant *įvykį*, kuris neišvengiamai turi įvykti.

Kalendorine data terminas dažniausiai nurodomas šalių susitarimuose, kai šalys teisių atsiradimą arba prievolių įvykdymą sieja su konkrečiu laiko momentu, pavyzdžiui, 2004 metų gruodžio 31 d. Terminas gali būti nurodomas ne tik įstatyme (CK 1.117 str. 1 d.) nustatytais *laiko periodais*, t. y. metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis arba valandomis, bet ir dar trumpesniais periodais, pavyzdžiui, minutėmis, praktikoje pasitaikančiais, pavyzdžiui, tarpbankinėse operacijose. Termino nustatymas *nurodant įvykį*, kuris neišvengiamai turi įvykti, ypatingas tuo, kad teisinio santykio šalys iš anksto nežino tikslios įvykio datos. Pavyzdžiui, išlaikymo iki gyvos galvos prievolės pabaigą įstatymas sieja su rentos gavėjo mirties momentu (CK 6.464 str.).

Gana dažnai pasitaiko, kad terminas nustatomas vadovaujantis neapibrėžtais kriterijais, vartojant vertinamąsias sąvokas. Pavyzdžiui, CK 6.35 straipsnyje numatyta, kad terminas visais atvejais turi būti *protingas*, CK 6.834 straipsnyje nustatyta, kad jeigu pasaugos terminas baigiasi nuo pareikalavimo momento, tai saugotojas, pasibaigus *įprastiniam* tokiomis sąlygomis saugojimo terminui, turi teisę pareikalauti, kad davėjas atsiimtų daiktą. Įstatyme vartojamos ir tokios vertinamosios sąvokos kaip „*tuoj pat*“ arba „*nedelsiant*“ (pvz., CK 2.71 str. 4 d., 5.73 str., 6.174 str. ir kt.). Šiomis sąvokos apibrėžiamų terminų ribos priklauso nuo konkrečios situacijos.

Termino skaičiavimo tvarka. Siekiant teisingai apskaičiuoti terminą, svarbu tinkamai nustatyti jo pradžią ir pabaigą. Pagal CK 1.118 straipsnį terminas prasideda rytojaus dieną nuo nulis valandų nulis minučių po tos kalendorinės datos arba to įvykio, kuriais apibrėžta termino pradžia, jeigu įstatymų nenumatyta ko kita. Pavyzdžiui, jeigu palikėjas mirė 2005 metų vasario 15 d., tai trijų mėnesių terminas palikimui priimti arba jo atsisakyti prasideda 2005 metų vasario 16 d. nulis valandų nulis minučių. Analogiškai termino pradžia turėtų būti nustatoma ir tada, kai terminas skaičiuojamas valandomis ir minutėmis. Terminas prasideda nuo sekančio laiko vieneto.

Termino pabaigos skaičiavimo taisyklės pateikiamos CK 1.119–1.122 straipsniuose. *Metais* skaičiuojamas terminas pasibaigia atitinkamą paskutinių termino metų mėnesį ir dieną dvidešimt ketvirtą va-

landą nulis minučių (CK 1.119 str. 1 d.). Pavyzdžiui, dešimties metų ieškinio senaties terminas, prasidėjęs 2005 metų gegužės 1 d., pasibaigs 2015 metų gegužės 1 d. *Mėnesiais* skaičiuojamas terminas pasibaigia atitinkamą termino paskutinio mėnesio dieną dvidešimt ketvirtą valandą nulis minučių (CK 1.119 str. 2 d.). Jeigu metais arba mėnesiais skaičiuojamo termino pabaiga tenka mėnesiui, kuris atitinkamos dienos neturi, terminas pasibaigia paskutinę to mėnesio dieną (CK 1.119 str. 3 d.). *Savaitėmis* skaičiuojamas terminas pasibaigia atitinkamą paskutinės termino savaitės dieną dvidešimt ketvirtą valandą nulis minučių (CK 1.120 str.). Oficialių švenčių ir ne darbo dienos (šeštadieniai ir sekmadieniai) įskaitomos į terminą. Jeigu paskutinė termino diena tenka ne darbo ar oficialios šventės dienai, termino pabaigos diena laikoma po jos einanti darbo diena (CK 1.121 str.).

Jeigu kuriam nors veiksmui atlikti yra nustatytas terminas, šis veiksmas turi būti atliktas iki paskutinės termino dienos dvidešimt ketvirtos valandos nulis minučių. Jeigu veiksmas turi būti atliktas organizacijoje, terminas baigiasi tą valandą, kurią šioje organizacijoje pagal nustatytas taisykles baigiasi darbo laikas. Visi rašytiniai pareiškimai ir pranešimai, įteikti paštui arba telegrafui arba perduoti kitomis ryšio priemonėmis iki paskutinės termino dienos dvidešimt ketvirtos valandos nulis minučių, laikomi atliktais laiku (CK 1.122 str.).

Terminas turi svarbią teisinę reikšmę. Pagal CK 1.123 straipsnį jeigu pareigos atsiradimas siejamas su tam tikro termino pabaiga, negalima reikalauti pareigą atlikti, kol baigsis tas terminas. CK 1.123 straipsnio 3 dalyje nustatyta prezumpcija, kad terminai nustatomi skolininko naudai. Ši prezumpcija netaikoma tada, kai skolininkui iškeliama bankroto byla arba skolininkas sunaikina pateiktą prievolės įvykdymo užtikrinimą, arba skolininkas nepateikia prievolės įvykdymo užtikrinimo, kurį jis privalėjo pateikti.

Termino praleidimo padariniai. Praleidęs terminą įvykdyti prievolę skolininkas laikomas pažeidusiu prievolę (CK 6.63 str. 1 d. 2 p.). Su termino praleidimu įstatymas sieja įvairių teisinių padarinių atsiradimą, pavyzdžiui, praleidęs prievolės įvykdymo terminą skolininkas atsako kreditoriui už dėl termino praleidimo padarytus nuostolius (CK 6.260 str.), privalo sumokėti netesybas (CK 6.71 str.), įstatymo nustatyto dydžio palūkanas už sumą, kurią sumokėti praleistas terminas, jeigu įstatymai arba sutartis nenustato kitokio palūkanų dydžio (6.210

str.). Dėl termino praleidimo įstatymo nustatytais atvejais gali pasikeisti atsitiktinio daikto žuvimo arba sugedimo rizikos paskirstymas šalims (pvz., CK 6.649 str.).

Terminų rūšys. Pagal teisinius padarinius terminai skirstomi į atnaujinamuosius, įgyjamuosius ir naikinamuosius (CK 1.117 str.). *Atnaujinamasis terminas* yra toks terminas, kuriam pasibaigus teismas gali jį atnaujinti, jeigu terminas buvo praleistas dėl svarbių priežasčių. Pavyzdžiui, senaties terminas (CK 1.131 str.), terminas palikimui priimti (CK 5.57 str.) yra atnaujinamieji terminai. Sunki asmens liga, įrodymų neturėjimas, neraštingumas, individualios asmens savybės, galėjusios apsunkinti susidariusios padėties suvokimą (amžius, išsilavinimas, profesinė veikla, teisinis statusas) ir kitos panašios kliūtys teismo gali būti pripažintos svarbia priežastimi terminui atnaujinti, jeigu tai tikrai trukdė asmeniui laiku įgyvendinti savo teises ir pareigas. *Įgyjamasis* terminas yra toks terminas, kuriam pasibaigus atsiranda (įgyjama) tam tikra civilinė *teisė arba pareiga*. Pavyzdžiui, pagal CK 4. 68 straipsnį asmuo, kuris nėra daikto savininkas, bet sąžiningai įgijo daiktą bei sąžiningai, teisėtai, atvirai, nepertraukiamai ir kaip savą valdė nekilnojamąjį daiktą ne mažiau kaip dešimt metų arba kilnojamąjį daiktą ne mažiau kaip trejus metus, kai per visą valdymo laikotarpį daikto savininkas turėjo teisinę galimybę įgyvendinti savo teisę į daiktą, bet nė karto nepasinaudojo ja, įgyja nuosavybės teisę į tą daiktą. *Naikinamasis* terminas yra toks terminas, kuriam pasibaigus išnyksta tam tikra civilinė *teisė arba pareiga*. Naikinamojo termino teismas arba arbitražas negali atnaujinti. Pavyzdžiui, pasibaigus terminui, įgaliojimas nebegalioja ir termino atnaujinti negalima.

2 poskyris.
IEŠKINIO SENATIS

Ieškinio senaties taikymo civiliniuose santykiuose prielaidos. Pažeidus civilines teises arba įstatymo saugomus interesus, suinteresuotas asmuo turi teisę pareikšti ieškinį. Jeigu asmuo su ieškiniu nesikreipia labai ilgą laiką, atkurti pažeistus santykius teismui gali būti sudėtinga dėl to, kad yra prarasti įrodymai, pagal kuriuos būtų galima nustatyti reikalavimų pagrįstumą ir teisėtumą; net ir esant galimybei surinkti įrodymus, pažeidimo padarinių likvidavimas (restitucija) po tokio ilgo laiko sugriautų susiklosčiusius santykius ir pažeistų stabilumą visuomenėje; ieškinio senaties termino praleidimas leidžia manyti, kad teisės turėtojas prarado interesą ją įgyvendinti. Praėjus ieškinio senaties terminui, civilinė subjektinė pareiga, atitinkanti tokią teisę, iš teisinės virsta prigimtine[2].

Kitaip tariant, civilinių teisinių santykių dalyviams garantuojama, kad suėjus įstatymo nustatytam terminui, jų subjektinės teisės teismo tvarka negalės būti nuginčytos ir jiems nebus paskirta tam tikra pareiga. Jeigu suinteresuotasis asmuo, žinodamas arba turėdamas žinoti apie savo teisės pažeidimą, per visą ieškinio senaties terminą nesikreipė į teismą su ieškiniu, kad apgintų pažeistą teisę arba įstatymo saugomą interesą, priešinga teisinio santykio šalis gali pagrįstai tikėtis, kad šis asmuo arba atsisako savo teisės, arba nemano, kad jo teisė yra pažeista.

Kita vertus, ieškinio senaties terminų nustatymas skatina nukentėjusiąją šalį imtis priemonių operatyviai ir tinkamai ginti savo pažeistas teises. Taigi ieškinio senaties institutas sumažina teisinio neapibrėžtumo, atsirandančio kilus ginčui dėl subjektinės teisės, neigiamą poveikį civilinei apyvartai. Be to, ieškinio senatis suteikia galimybę pažeistas teises apginti. Teismų darbas tampa efektyvesnis, sudaromos objektyvios prielaidos nustatyti materialiąją tiesą byloje, nes pra-

---

[2] Plačiau apie prigimtines prievoles žr.: *Mikelėnas V.* Prievolių teisė. Pirmoji dalis. Vilnius, 2002.

ėjus tam tikram laikui atskleisti faktines aplinkybes sudėtinga[3].

Ieškinio senaties instituto tikslas – sudaryti realią galimybę asmeniui apginti savo pažeistą teisę, užtikrinti civilinių santykių stabilumą ir užkirsti kelią begaliniam bylinėjimuisi, skatinti asmenį kuo greičiau ginti savo pažeistą teisę, palengvinti įrodinėjimo procesą.[4]

Ieškinio senaties institutas skatina teisinių santykių subjektų aktyvumą įgyvendinant jų tarpusavio teises ir pareigas, sutartinę drausmę bei abipusę prievolių vykdymo kontrolę. Teisės į teisminę gynybą apribojimas terminais skatina dėl teisės pažeidimo nukentėjusią šalį kreiptis į teismą kuo operatyviau, sudaro galimybę lengviau įrodyti teisės priklausymo bei pažeidimo faktus bei atkurti teisėtus interesus. Kita vertus, tokiais atvejais lengviau nuo ieškinio gintis taip pat ir atsakovui, nes, tikėdamasis galimo ieškinio įstatymuose nustatytų terminų, jis yra suinteresuotas išsaugoti gynimosi nuo potencialaus reikalavimo priemones. Nesant ieškinio senaties, būtų pažeistos atsakovo teisės, nes skolininkas ne visada gali iš anksto įvertinti būtinybę išsaugoti arba surinkti tam tikrus įrodymus.

Taigi ieškinio senatis – pozityvus civilinės teisės institutas, įstatymų leidėjo nustatytas atsižvelgiant į abiejų teisinio santykio šalių bei visuomenės interesus, siekiant civilinių teisinių santykių stabilumo, jų subjektų teisių ir pareigų turinio teisinio apibrėžtumo bei teisingo faktinių aplinkybių nustatymo nagrinėjant civilines bylas.[5]

Savo teisine prigimtimi ieškinio senatis yra mišrus teisės institutas, nes jis susijęs ir su materialinės teisės apibrėžtomis civilinių teisinių santykių subjektų teisėmis bei pareigomis, ir su pažeistų subjektinių teisių gynyba tam tikra procesine forma. Lietuvoje pripažįstama, kad ieškinio senatį reglamentuoja materialinės teisės normos, nors, suprantama, ieškinio senaties taikymas visada neišvengiamai susijęs su procesine išraiškos forma.[6]

Pagal CK 1.124 straipsnį ieškinio senatis – tai įstatymų nustatytas laiko tarpas (terminas), per kurį asmuo gali apginti savo pažeistas

[3] Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. Patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39. Teismų praktika. Nr. 18. 2002. P. 184.

[4] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2001. P. 249.

[5] Driukas A. Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai // Jurisprudencija. 2003. Nr. 39(31). P. 99.

[6] Ten pat. P. 91.

teises pareikšdamas ieškinį. Minėtoje normoje pateiktą ieškinio senaties sąvoką reikia suprasti kaip laiką, per kurį asmuo priverstinai, t. y. valstybės padedamas, gali apginti savo pažeistas teises. Taigi ieškinio senatis atsiranda suėjus ieškinio senaties terminui. Vadinasi, ieškinio senaties terminas yra juridinis faktas, o ieškinio senatis – to juridinio fakto sukurtas teisinis padarinys.

Ieškinio senatis nėra laikas, per kurį asmuo apskritai gali kreiptis į teismą dėl pažeistos teisės gynimo. Teisė į gynybą ir teisė kreiptis į teismą yra savarankiškos, viena nuo kitos nepriklausomos teisės, todėl net ir pasibaigus įstatymo nustatytam terminui asmuo gali kreiptis į teismą dėl teisminės gynybos.

Ieškinio senaties terminą gali nustatyti tik įstatymai (CK 1.124 str.). Ieškinio senatį reglamentuojančios normos išdėstytos CK pirmosios knygos IV dalies VII skyriuje (CK 1.124–1.135 str.). Ieškinio senačiai *mutatis mutandis* taikytinos ir terminus reglamentuojančios CK bendrosios nuostatos (CK pirmosios knygos IV dalies VI skyrius).

Iš anksto šalių susitarimu atsisakyti taikyti ieškinio senatį draudžiama (CK 1.126 str. 3 d.). Tokie susitarimai yra niekiniai ir negalioja nuo jų sudarymo momento (CK 1.78 str. 1 d., 1.80 str. 1 d., 1.95 str. 1 d.). Nustatęs, kad šalys pažeidė minėtą draudimą, teismas *ex officio* privalo konstatuoti niekinio sandorio faktą (CK 1.78 str. 5 d.). Jei nebūtų minėto CK 1.126 straipsnio 3 dalyje nustatyto draudimo, iš anksto atsisakiusi taikyti ieškinio senatį kita teisinio santykio šalis nebūtų suinteresuota operatyviau ginti savo pažeistų teisių, kontroliuoti įsipareigojimų vykdymo. Dėl to turtiniai santykiai taptų nestabilūs ir neaiškūs, praėjus daug laiko būtų sunkiau nustatyti faktines aplinkybes, kartu sumažėtų galimybių apginti pažeistą teisę[7]. Taigi ieškinio senaties institutas nevykdytų savo paskirties. Taip pat draudžiama šalių susitarimu pakeisti ieškinio senaties terminus ir jų skaičiavimo tvarką (CK 1.125 str. 12 d.).

Ieškinio senaties terminai. CK 1.125 straipsnio 1 dalis numato, kad bendrasis ieškinio senaties terminas yra dešimt metų. Šio straipsnio 3–11 dalyse nustatyti sutrumpinti ieškinio senaties terminai atskiroms reikalavimų rūšims. Pavyzdžiui, sutrumpintas vieno mėnesio ieškinio senaties terminas taikomas iš konkurso rezultatų atsirandantiems reikalavimams (CK 1.125 str. 3 d.), sutrumpintas trijų mėnesių

[7] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2001. P. 255–256.

ieškinio senaties terminas taikomas reikalavimams pripažinti juridinio asmens organų sprendimus negaliojančiais (CK 1.125 str. 4 d.), sutrumpintas šešių mėnesių ieškinio senaties terminas taikomas ieškiniams dėl netesybų ir dėl parduotų daiktų trūkumų (CK 1.125 str. 5 d.) ir kt. Sutrumpintus ieškinio senaties terminus nustato ir kitos CK normos bei įstatymai. Pavyzdžiui, CK 6.66 straipsnio 3 dalis nustato vienerių metų ieškinio senaties terminą *actio Pauliana* ieškiniui pareikšti, CK 6.667 straipsnis nustato vienerių metų ieškinio senaties terminą reikalavimams, kylantiems dėl atliktų pagal rangos sutartį darbų trūkumų.

Jeigu CK 1.125 straipsnyje, kituose CK straipsniuose arba kituose įstatymuose atskirų rūšių reikalavimams pareikšti nenustatytas sutrumpintas ieškinio senaties terminas, taikomas bendrasis 10 metų ieškinio senaties terminas, išskyrus tada, kai pagal CK 1.134 straipsnį arba kitais CK, kitų įstatymų numatytais atvejais ieškinio senatis tam tikriems reikalavimams pareikšti apskritai netaikoma. Pagal CK 1.134 straipsnį ieškinio senatis netaikoma iš asmeninių neturtinių teisių pažeidimų kylantiems reikalavimams, išskyrus įstatymų numatytus atvejus; indėlininkų reikalavimams išmokėti indėlius, padėtus į banką arba kitas kredito įstaigas; kitų įstatymų nustatytais atvejais (pvz., CK 3.42 str.).

Ieškinio senaties taikymas. Pagal CK 1.126 straipsnio 1 dalį reikalavimą apginti pažeistą teisę teismas priima nagrinėti nepaisant to, kad ieškinio senaties terminas pasibaigęs. Tokios kodekso nuostatos nustatymą lėmė tai, kad nustatyti, ar ieškinio senaties terminas praleistas dažnai, įmanoma tik tiksliai žinant jo pradžią, taip pat išsiaiškinus, ar šis terminas nebuvo sustabdytas, nutrauktas, o tam reikia ištirti visas bylos aplinkybes[8]. Be to, CK 1.131 straipsnio 2 dalis leidžia teismui atnaujinti praleistą ieškinio senaties terminą, o ieškinio senatį teismas gali taikyti tik ginčo šalies reikalavimu. Be to, draudžiama iš anksto atsisakyti taikyti ieškinio senatį.

Taigi kreiptis į teismą su ieškiniu suinteresuotas asmuo turi teisę, ir tai nepriklauso nuo ieškinio senaties termino pasibaigimo.

Kitaip nei 1964 metų redakcijos CK, kuris numatė galimybę taikyti ieškinio senatį tik skolininko prašymu, naujojo CK 1.126 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad ieškinio senatį teismas taiko bet kurios

[8] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2001. P. 255.

ginčo šalies reikalavimu. Jeigu ginčo šalis reikalavimo taikyti ieškinio senatį nepareiškė, ieškinio senatis negali būti taikoma.

Ieškinio senačiai taikyti būtinas ginčo šalies reikalavimas, t. y. išorinis ginčo šalies valios pareiškimas. Tylėjimas negali būti laikomas reikalavimu taikyti senatį (CK 1.64 str.). Ginčo šalis gali reikalauti taikyti ieškinio senatį, pavyzdžiui, prašydama atmesti ieškinį (priešieškinį) dėl ieškinio senaties termino pasibaigimo, prašydama taikyti ieškinio senatį byloje arba kita forma išreikšdama prašymą atmesti ieškinį dėl reikalavimo teisės įsisenėjimo. Toks reikalavimas taip pat gali būti numanomas iš kokių nors kitų ginčo šalies veiksmų prašant atmesti ieškinį, jeigu teismui ir proceso dalyviams tokie veiksmai aiškiai parodo ginčo šalies valią remtis teisės pažeidimo padarinių įsisenėjimu. Jeigu ginčo šalies (skolininko) vidinė valia dėl ieškinio atmetimo tuo motyvu, kad teisės pažeidimo padariniai įsisenėjo, nėra aiškiai ir suprantamai išreikšta, pripažinti, kad reikalavimas taikyti ieškinio senatį buvo pareikštas, negalima, nes ir priešingai ginčo šaliai, ir teismui vidinė skolininko valia dėl ieškinio senaties taikymo turi būti suprantama tam, kad priešinga ginčo šalis galėtų imtis veiksmų apsiginti nuo reikalavimo taikyti ieškinio senatį, o teismas tinkamai išspręstų reikalavimą taikyti ieškinio senatį.

Jeigu prašymo atmesti ieškinį pagrindas nesiejamas su teisės pažeidimo padarinių įsisenėjimu, šis prašymas nelaikytinas reikalavimu taikyti ieškinio senatį[9].

Pagal CK 1. 131 straipsnio 1 dalį ieškinio senaties termino pabaiga iki ieškinio pareiškimo, kai ginčo šalis ieškinio senatį reikalauja taikyti, yra savarankiškas pagrindas ieškinį atmesti.

Ieškinio senaties termino pradžios nustatymas. Bendrąją ieškinio senaties termino eigos pradžios skaičiavimo taisyklę nustato CK 1.127 straipsnio 1 dalis: ieškinio senaties terminas prasideda nuo teisės į ieškinį atsiradimo dienos, o teisė į ieškinį atsiranda nuo tos dienos, kurią asmuo sužinojo arba turėjo sužinoti apie savo teisės pažeidimą.

Taigi teisės į ieškinį atsiradimas, kartu ieškinio senaties termino pradžia nusakoma ne objektyviu (teisės pažeidimo), o subjektyviu mo-

[9] Lietuvos Respublikos teismų praktikos, sukauptos taikant ieškinio senatį reglamentuojančias įstatymų normas, apibendrinimo apžvalga. Patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 39. Teismų praktika. Nr. 18. 2002. P. 248.

mentu (kada asmuo sužinojo arba turėjo sužinoti pažeidus jo teises), nes teisę ginti savo pažeistas teises asmuo gali įgyvendinti tik žinodamas, kad jos pažeistos[10]. Sužinojimo apie teisės pažeidimą momentu laikytina diena, kai asmuo faktiškai suvokia, kad jo teisė arba įstatymo saugomas interesas yra pažeisti arba ginčijami. Vidinis teisės pažeidimo suvokimas tiesiogiai susijęs su pačiu asmeniu, todėl konkreti diena, kai asmuo sužinojo apie teisės pažeidimą, nustatoma pagal to asmens nurodymą. Sprendžiant, kada apie pažeistą teisę turėjo sužinoti apdairus ir rūpestingas asmuo, būtina nustatyti teisės pažeidimo pobūdį bei momentą, nuo kurio bet koks vidutiniškai apdairiai ir rūpestingai savo teisių atžvilgiu besielgiantis asmuo analogiškoje situacijoje turėjo išsiaiškinti, kad jo teisė yra pažeista. Reikia atsižvelgti į teisės pažeidimo nustatymo sudėtingumą, atsakovo asmenines savybes, jo veiksmų arba neveikimo įtaką ieškovo subjektyviam susiklosčiusios situacijos vertinimui bei kitas reikšmės turinčias aplinkybes[11].

Ieškinio senatis tampa teisiškai reikšminga tik tuo atveju, kai teisė yra pažeista. Jeigu asmuo yra klaidingai įsitikinęs, kad jo teisė yra pažeista, tokia situacija laikytina fakto klaida dėl teisės pažeidimo, kuri neturi juridinės reikšmės ieškinio senaties termino eigos pradžiai. Siekiant tinkamai įvertinti ieškinio senaties termino eigos pradžią, pirmiausia reikia nustatyti teisės pažeidimo momentą (objektyvųjį momentą), kuris ir yra pradinis išeities taškas nustatant konkrečią ieškinio senaties termino eigos pradžią pagal subjektyviuosius kriterijus.

Specialieji ieškinio senaties termino pradžios pagrindai. CK 1.127 straipsnio 2–5 dalyse nurodytais atvejais ieškinio senaties terminų eigos pradžia tam tikriems reikalavimams pareikšti nustatoma remiantis objektyviais kriterijais. Jeigu prievolei įvykdyti yra nustatytas terminas, tai iš tokios prievolės atsirandančio reikalavimo ieškinio senaties terminas prasideda pasibaigus prievolės įvykdymo terminui (CK 1.127 str. 2 d.). Jeigu prievolės įvykdymo terminas nenustatytas, ieškinio senaties terminas prasideda nuo reikalavimo įvykdyti prievolę pareikalavimo momento (CK 1.127 str. 3 d.). Iš regresinių prievolių atsirandančių reikalavimų ieškinio senaties terminas prasideda nuo pagrindinės prievolės įvykdymo momento (CK 1.127 str. 4 d.). Jeigu pažeidimas

[10] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2001. P. 256.

[11] 2004 m. birželio 28 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393/2004.

yra tęstinis, t. y. jis vyksta kiekvieną dieną, ieškinio senaties terminas ieškiniams dėl veiksmų arba neveikimo, atliktų tą dieną, prasideda tą kiekvieną dieną (CK 1. 127 str. 5 d.).

Jeigu apie asmens teisės pažeidimą sužinojo atstovas pagal pavedimą, laikoma, kad apie teisės pažeidimą per protingą terminą, reikalingą turimomis informavimo priemonėmis susižinoti su atstovaujamuoju, turėjo sužinoti ir pats atstovaujamasis. Tokiu atveju ieškinio senaties termino eiga prasideda apie teisės pažeidimą sužinojus atstovaujamajam arba pasibaigus protingam terminui, per kurį jis turėjo sužinoti apie teisės pažeidimą. Atstovavimo pagal įstatymą atveju ieškinio senaties terminas prasideda nuo tos dienos, kai apie teisės pažeidimą sužinojo arba turėjo sužinoti atstovas pagal įstatymą, išskyrus atvejus, kai ieškinio senaties termino eiga prasidėjo iki aplinkybių, sudarančių pagrindą paskirti įstatyminį atstovą, atsiradimo[12].

Konkreti ieškinio senaties termino pradžios diena turi būti nustatoma pagal CK 1.118 straipsnio 1 dalyje išdėstytą taisyklę – ieškinio senaties terminas prasideda rytojaus dieną nuo nulis valandų nulis minučių po tos kalendorinės datos arba to įvykio, kuriais apibrėžta termino pradžia.

Ieškinio senaties termino atnaujinimas. Ieškinio senaties terminas priskiriamas prie atnaujinamųjų terminų, nes CK 1.131 straipsnio 2 dalis nustato, kad praleistas ieškinio senaties terminas turi būti atnaujinamas ir pažeistoji teisė ginama, jeigu teismas pripažįsta, kad ieškinio senaties terminas praleistas dėl svarbios priežasties. Taigi ieškinio senaties terminus būtina skirti nuo naikinamųjų terminų, nes:

1) naikinamajam terminui pasibaigus, išnyksta pati subjektinė teisė, tuo tarpu pasibaigus ieškinio senaties terminui, subjektinė teisė neišnyksta, išnyksta tik teisė į priverstinį pažeistos teisės gynimą;
2) naikinamiesiems terminams netaikomos taisyklės, nustatytos ieškinio senaties terminams skaičiuoti, atnaujinti, nutraukti ir sustabdyti;
3) ieškinio senaties terminas prasideda nuo tos dienos, kai asmuo sužinojo arba turėjo sužinoti apie savo teisės pažeidimą. Naikinamųjų terminų pradžia nėra siejama su subjektinės teisės pažeidimu.

[12] 2003 m. spalio 8 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-921/2003, kat. 15. 2. 1. 1; 18. 2.

Sunki asmens liga, trūkumas lėšų, norint kreiptis į teismą, įrodymų neturėjimas, neraštingumas, nežinojimas, kas yra atsakovas ar koks konkretus ieškinio dydis, individualios ieškovo savybės, galėjusios apsunkinti susidariusios situacijos suvokimą (ieškovo amžius, išsilavinimas, profesinė veikla, teisinis statusas), kreipimasis į įvairias institucijas, laikantis ikiteisminės ginčo sprendimo tvarkos, ir kitos panašios kliūtys kreiptis į teismą gali būti vertinamos sprendžiant ieškinio senaties termino atnaujinimo klausimą ir pripažįstant, ar ši kliūtis yra svarbi priežastis atnaujinti terminą[13]. Taip pat sprendžiant šį klausimą nustatytinas svarbių aplinkybių atsiradimo momentas, t. y. kada jos atsirado: ar ieškinio senaties termino pradžioje, ar pabaigoje, jų egzistavimo trukmė bei ar po to, kai šios aplinkybės išnyko, asmuo kreipėsi į teismą per protingą laiko tarpą. Ieškinio senaties atnaujinimo klausimas sprendžiamas atsižvelgiant ne tik į ieškovo, bet ir į atsakovo interesus ir siekiant protingo viešojo intereso užtikrinti realią pažeistų subjektinių teisių apsaugą ir garantuoti teisinių santykių stabilumą bei pusiausvyros apibrėžtumą[14].

Ieškinio senaties termino nutraukimas. Pagal CK 1. 130 straipsnį ieškinio senaties terminą nutraukia *ieškinio pareiškimas* įstatymų nustatyta tvarka, taip pat *skolininko atlikti veiksmai,* kurie liudija, kad jis pripažįsta prievolę. Skolininko neveikimas negali sukelti ieškinio senaties nutraukimo padarinių.

Dalyvavimas bankroto procedūroje prilyginamas ieškinio pareiškimui – nutraukia ieškinio senaties terminą. Ieškinio, kurį teismas paliko nenagrinėtą, pareiškimas ieškinio senaties termino nenutraukia, jeigu pareiškimas buvo paliktas nenagrinėtas dėl ieškovo kaltės. Jeigu teismas palieka nenagrinėtą pareiškimą baudžiamojoje byloje, tai prieš ieškinio pareiškimą prasidėjęs ieškinio senaties terminas eina toliau nuo nuosprendžio, kuriuo pareiškimas paliktas nenagrinėtas, įsiteisėjimo dienos. Ieškinio senaties terminas taip pat nenutraukiamas, jeigu buvo atsisakyta priimti ieškinio pareiškimą arba ieškovas ieškinio atsisakė.

Nutrauktas ieškinio senaties terminas prasideda iš naujo nuo

[13] 2004 m. sausio 19 d. nutartis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2004.

[14] 2004 m. kovo 15 d. nutartis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimta civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2004.

to momento, kai išnyko aplinkybės, kurios buvo pagrindas ieškinio senaties terminą nutraukti. Jeigu ieškinio senaties terminą nutraukė ieškinio pareiškimas, tai ieškinio senaties terminas prasideda iš naujo nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos, jeigu iš ginčo teisinio santykio galima pareikšti tapatų reikalavimą. Iki senaties termino nutraukimo praėjęs laikas į naują terminą neįskaičiuojamas. Ieškinio senaties terminas gali būti nutrauktas tik tuo atveju, jeigu jis dar nėra pasibaigęs.

Ieškinio senaties termino sustabdymas. Ieškinio senaties sustabdymo pagrindai numatyti CK 1.129 straipsnyje. Ieškinio senaties terminas sustabdomas: 1) jeigu pareikšti ieškinį trukdė nepaprastas įvykis, kuriam tomis sąlygomis nebuvo galima užkirsti kelio (nenugalima jėga); 2) jeigu Vyriausybė nustato, kad prievolių vykdymas atidedamas (moratoriumas); 3) jeigu ieškovas arba atsakovas tarnauja Lietuvos Respublikos krašto apsaugos dalinyje, kuriame paskelbta karinė padėtis; 4) jeigu neveiksniam arba ribotai veiksniam asmeniui nepaskirtas globėjas arba rūpintojas; 5) jeigu prievolės šalys yra sutuoktiniai; 6) jeigu prievolės šalys yra globėjas ir globotinis, rūpintojas ir rūpintinis; 7) jeigu prievolės šalys yra tėvai ir nepilnamečiai jų vaikai; 8) jeigu sustabdomas įstatymo arba kito teisės akto, reglamentuojančio ginčo santykius, veikimas.

Ieškinio senaties terminas sustabdomas tik tuo atveju, jeigu nurodytos aplinkybės atsirado arba buvo paskutiniuosius šešis ieškinio senaties termino mėnesius, o kai tas terminas yra trumpesnis negu šeši mėnesiai, – visą ieškinio senaties laiką. Nuo tos dienos, kurią išnyko aplinkybė, kuri buvo pagrindas ieškinio senaties terminą sustabdyti, senaties terminas tęsiasi toliau. Šiuo atveju likusi termino dalis pailginama iki šešių mėnesių, o jeigu ieškinio senaties terminas buvo trumpesnis negu šeši mėnesiai, – iki viso ieškinio senaties termino (CK 1.129 str. 2 ir 3 d.).

Apibendrinus galima išskirti šias pagrindines ieškinio senaties nuostatas:

1) ieškinio senaties terminai reglamentuojami tik įstatymais;
2) pasibaigus ieškinio senaties terminui, išnyksta tik teisė į pažeistos teisės ieškinio gynybą, o pati teisė ir teisė kreiptis į teismą teisminės gynybos išlieka;

3) ieškinio senatis gali būti taikoma tik kitos šalies reikalavimu;
4) ieškinio senaties terminams taikomos specialios jų atnaujinimo, nutraukimo, sustabdymo taisyklės;
5) ieškinio senaties terminus nustatančios teisės normos yra imperatyvios ir senaties terminų šalių susitarimu pakeisti negalima;
6) ieškinio senaties terminų skaičiavimo nepakeičia asmenų prievolėje pasikeitimas[15].

Ieškinio senaties reglamentavimo naujovės 2000 metų Civiliniame kodekse. Palyginti su 1964 metų redakcijos Civiliniu kodeksu, naujajame CK ieškinio senatis reglamentuojama išsamiau ir aiškiau. Galima išskirti šias pagrindines ieškinio senaties reglamentavimo naujoves:

1) Jei kitos teisės šakos (darbo, finansų ir pan.) nereglamentuoja ieškinio senaties, subsidiariai taikomos CK normos (CK 1.1 str.).
2) Iki 10 metų pailgintas bendrasis ieškinio senaties terminas (CK 1.125 str. 1 d.).
3) Objektyviais kriterijais papildomai reglamentuojama ieškinio senaties termino pradžia (CK1. 127 str. 2–5 d.).
4) Išsamiau reglamentuotas ieškinio senaties termino nutraukimas, t. y. kai ieškinys paliktas nenagrinėtu dėl ieškovo kaltės, atsisakoma priimti ieškinio pareiškimą arba ieškovas atsisako ieškinio (CK 1.130 str.).

Naujasis CK, pailgindamas bendrojo ieškinio senaties termino trukmę, diferencijuodamas šio termino trukmę atsižvelgiant į atskirų reikalavimų specifiką, nustatydamas naujus ieškinio senaties terminų sustabdymo pagrindus, išsamiau ir palankiau ieškovui apibrėždamas šių terminų skaičiavimo taisykles juos nutraukus, nustatydamas išimtis iš bendrosios ieškinio senaties terminų eigos pradžios taisyklės bei užpildydamas kitas šio instituto teisinio reguliavimo spragas, susiaurino ieškinio senaties taikymo ribas ir suteikė pirmenybę ne teisinių santykių stabilumui, o teisės gynimui nuo pažeidimų[16].

---

[15] *Driukas A.* Ieškinio senaties taikymo problemos sprendžiant prievolių įvykdymo užtikrinimo klausimus // Prievolių įvykdymo užtikrinimo teisinės problemos. Teminis straipsnių rinkinys. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001. P. 5–6.

[16] *Driukas A.* Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai aspektai // Jurisprudencija. 2003. Nr. 39(31). P. 99.

Kontroliniai klausimai:

1. Terminų klasifikavimo kriterijai ir jų rūšys.
2. Terminų skaičiavimo tvarka.
3. Ieškinio senaties sąvoka ir funkcijos.
4. Ieškinio senaties termino pasibaigimo reikšmė materialiniams ir procesiniams teisiniams santykiams.
5. Ieškinio senaties termino pradžia.
6. Bendrieji ir specialieji ieškinio senaties termino nutraukimo pagrindai.
7. Kuo skiriasi garantinis terminas nuo ieškinio senaties termino?
8. Ar ieškinio senaties termino pasibaigimas yra pagrindas nepatenkinti ieškinio?
9. Ar kreipimasis į skolininką su reikalavimu įvykdyti prievolę nutraukia ieškinio senaties termino eigą?
10. Ar teismas kreditoriui prašant gali atnaujinti praleistą ieškinio senaties terminą?
11. Kaip skaičiuojamas ieškinio senaties terminas delspinigiams mokėti?
12. Ar taikomas ieškinio senaties terminas savininko reikalavimams grąžinti iš jo pavogtą daiktą?
13. Kokia tvarka stabdomas ieškinio senaties terminas?

MRU © MRU © MRU

V SKYRIUS

ATSTOVAVIMAS

Literatūra

1. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001.
2. Cheeseman H.t R. Business law: ethical, international & e-commerce environment. 4 ed. New Jersey, 2000.
3. Pakalniškis V. Civilinės teisės paskaitos [interaktyvus]. Prieiga per internetą http://www. mruni. lt
4. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 2: Asmenys. Vilnius, 2002.
5. Rasmusen E. Agency law and contract formation. Social Science Research Network Electronic Library [interaktyvus]. March, 2001 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://papers. ssrn. com/paper. taf?abstact_id
6. Cohen G. M. The collusion problem in agency law. Social Science Research Network Electronic Library [interaktyvus]. January, 2000 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://papers. ssrn. com/paper. taf?abstact_id
8. Civilinė teisė. Atsakingasis redaktorius Staskonis V. ir kt. Kaunas: Vijusta, 1997.
9. Гражданское право. Том 1./Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва, 2002.
10. Еффе О. С. Советское гражданское право. Москва, 1967.
11. Белов В. Н. Коммерческое представительство и агентирование (договоры).
12. Залесский В. В. Основные институты гражданского права зарубежных стран.
13. Europos Bendrijos Tarybos direktyva 86/653/EEB „Dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su nepriklausomais komerciniais atstovais, suderinimo“.
14. Report on the Application of Article 17 of the Council Directive on the Coordination of the Laws of the Member States relating to Self-Employed Commercial Agents (86/653/EEC), COM (96) 364.
15. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Москва: Статут, 2004.

1 poskyris.
ATSTOVAVIMO SAMPRATA

Civilinių teisinių santykių dalyviai dažnai sudarinėja įvairius sandorius ir atlieka teisinius veiksmus ne patys asmeniškai, bet per kitus asmenis – atstovus. Taip elgiamasi tada, kai asmuo asmeniškai to negali padaryti dėl įvairių priežasčių: ligos, ilgalaikės komandiruotės, didelio užimtumo, teisinio neišprusimo, neveiksnumo. Atstovavimo institutas ypač svarbus verslo santykiuose. Verslu užsiimantis asmuo dažniausiai negali atlikti visko pats; jis privalo perduoti tam tikras funkcijas atstovams, todėl atstovavimas yra viena iš pagrindinių įmonių teisės temų. Išplėtota darbo pasidalijimo sistema ir prekių bei paslaugų pasidalijimas negalimi be atstovavimo. Fabrikantas, didmenininkas, paslaugų teikėjas kreipiasi į pagalbinius asmenis, kurie „už jį“, „jo sąskaita“, „jo įgaliojimu“, „jo interesais“ sudaro sandorius su trečiaisiais asmenimis. Šių asmenų veikla visur remiasi ta pačia funkcija: jie tarpininkauja trečiajam asmeniui dalyvaujant komercinėje apyvartoje, ir tai daro įgalioti trečiojo asmens.[1] Profesorius E. Rasmusenas pabrėžė, kad be atstovavimo neapsieinama nė vienoje iš pagrindinių teisės šakų: deliktinėje teisėje atstovavimas pasireiškia per netiesioginę atsakomybę (už dėl trečiųjų asmenų kaltės padarytą žalą, pavyzdžiui, samdančio darbuotojo asmens atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojų kaltės), sutarčių teisėje – per atstovus sudarytų sutarčių galiojimo temą, o baudžiamojoje teisėje – per bendrininkavimo institutą bei kt.[2]

Romėnų teisėje atstovavimo sąvoka nebuvo žinoma. Profesoriai K. Zweigertas ir H. Kotzas pažymi, kad atstovavimas yra teisinis stebuklas, kuris tapo įmanomas tik XVII ir XVIII amžiuose, kai pri-

[1] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001. P. 365.

[2] *Rasmusen E.* Agency law and contract formation. Social Science Research Network Electronic Library [interaktyvus]. March, 2001 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://papers. ssrn. com/paper. taf?abstact_id. P. 1.

gimtinės teisės teorijos mokytojai išplėtojo atstovavimo teisės sąvokas naujai pagrįsdami sutarčių teisę šalių autonomijos principu[3]. Beje, ir prof. E. Rasmusenas, ir prof. G. M. Cohenas teigia, kad atstovavimo institutas, nepaisant savo svarbos, sulaukia nepakankamai mokslininkų dėmesio ir dažniausiai nagrinėjamas kaip sutarčių, deliktinės, bendrovių arba kitos teisės šakos dalis, o ne kaip atskiras institutas, todėl trūksta nuoseklios ir išsamios šio „teisinio stebuklo“ mokslinės analizės bei pagrindimo atsižvelgiant į verslo formų pasikeitimus bei plėtrą šiuolaikinėje visuomenėje[4].

Atstovavimo instituto taikymas ne visada būna paprastas ir aiškus. Neretai ginčai dėl atstovavimo teisėtumo ir per atstovą sudarytų sandorių padarinių sprendžiami teismuose.

Atstovavimo sampratai atskleisti būtina analizuoti tris sąvokas, sudarančias triadą: atstovavimą – pavedimą – įgaliojimą[5]. Labiausiai paplitęs atstovavimo pagrindas yra sutartis (pvz., pavedimo ir kt.), siejanti atstovą ir atstovaujamąjį, todėl šios sutarties tikslas – padaryti veikimą kito asmens vardu sutartinės prievolės dalyku, o įgaliojimas išduodamas siekiant patvirtinti atstovo įgaliojimus.

Pagrindinis bei išskirtinis atstovavimo bruožas, kurį mini daugelis autorių, yra tas, kad atstovavimas yra trišalis teisinis, atstovaujamojo (angl. *principal*), atstovo (angl. *agent*) ir trečiojo asmens (angl. *third party*) santykis[6]. Atstovavimo santykiai skiriami į:

1) *atstovavimo vidinius santykius* – tai atstovo (įgaliotinio) ir atstovaujamojo (įgaliotojo) santykiai, kuriems būdingas lojalumas ir šalių tarpusavio pasitikėjimas bei pagarba interesams, dar civilinės teisės doktrinoje priskiriamus fiduciariniams (pasitikėjimo)[7] santykiams. Atstovas privalo elgtis sąžiningai, ginti atstovaujamojo teises ir inte-

---

[3] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001. P. 365.

[4] *Cohen G. M.* The collusion problem in agency law. Social Science Research Network Electronic Library [interaktyvus]. January, 2000 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://papers. ssrn. com/paper. taf?abstact_id. P. 3.

[5] *Шерешевский И. В.* Представительство. Поручение и доверенности. Коментарий к ст. 38–40, 251–275 Гражданского кодекса. Москва, 1925.

[6] *Cohen G. M.* The collusion problem in agency law. Social Science Research Network Electronic Library [interaktyvus]. January, 2000 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: http://papers. ssrn. com/paper. taf?abstact_id. P. 3.

[7] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 2: Asmenys. Vilnius, 2002. P. 256.

resus, neveikti priešingai atstovaujamojo interesams, o atstovaujamasis taip pat turi pareigą bendradarbiauti su jo pavedimą vykdančiu atstovu, suteikti visą tam būtiną informaciją, atlyginti pavedimo vykdymo išlaidas, sumokėti atlyginimą (jeigu buvo atlyginamas pavedimo vykdymas).

2) *atstovavimo išorinius santykius* – tai atstovo, veikiančio atstovaujamojo vardu, ir trečiųjų asmenų santykiai.

Taigi *atstovavimas – tai teisinis santykis, kuriame vienas asmuo – atstovas, veikdamas pagal sandorio, teismo sprendimo, įstatymo arba administracinio akto suteiktas teises, atskleisdamas atstovavimo faktą sudaro kito asmens (atstovaujamojo) vardu sandorį (sandorius), kuris tiesiogiai sukuria, pakeičia arba panaikina teises ir pareigas atstovaujamajam*.

2 poskyris.
ATSTOVAVIMO SANTYKIŲ SUBJEKTAI

Atstovavimo teisiniuose santykiuose dalyvauja trys subjektai: 1) *atstovaujamasis;* 2) *atstovas;* 3) *tretieji asmenys.*

Atstovaujamasis (įgaliotojas)

Tai asmuo, kurio vardu ir interesais atliekami tam tikri teisiniai veiksmai, remiantis jo paties, įstatymo, teismo sprendimo arba administracinio akto suteiktomis teisėmis (CK 2. 132 str.). Pažymėtina, kad atstovaujamuoju gali būti bet kuris civilinių teisinių santykių subjektas – veiksnus ir neveiksnus, fizinis ir juridinis asmuo.

Atstovaujamasis privalo bendradarbiauti su atstovu, priimti viską, ką šis įvykdė pagal pavedimo sutartį, aprūpinti įgaliotinį priemonėmis, reikalingomis pavedimui vykdyti, atlyginti atstovo turėtas išlaidas, susijusias su pavedimo vykdymu, sumokėti atstovui atlyginimą, išskyrus atvejus, kai sutartis arba įstatymai numato, kad atstovaujama neatlygintinai.

Atstovas (įgaliotinis)

Atstovu gali būti ne kiekvienas civilinės teisės subjektas. Atstovu laikomas atstovaujamojo, įstatymo, teismo sprendimo arba administracinio akto įgaliotas asmuo, veikiantis atstovaujamojo vardu, interesais ir sąskaita. CK 2.132 straipsnio 3 dalis nustato, kad atstovai gali būti veiksnūs fiziniai ir juridiniai asmenys. Taigi atstovams – fiziniams asmenims būtinas veiksnumas. Atstovai negali būti teismo neveiksniais pripažinti fiziniai asmenys, taip pat fiziniai asmenys, kurių veiksnumas apribotas. Įstatymai gali numatyti atvejus, kai ir veiksnūs fiziniai asmenys negali būti atstovais (pvz., CK 2.134 str., Advokatūros įstatymo 25 str.)[8].

[8] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2002. P. 257.

Juridinių asmenų galimybė būti atstovais priklauso nuo jų statuso. Privatieji juridiniai asmenys gali turėti ir įgyti bet kokias civilines teises ir pareigas, įskaitant ir teisę būti atstovais. Vienintelė išimtis – tos teisės, kurioms atsirasti reikia tokių fizinio asmens savybių kaip lytis, amžius ir giminystė. Viešiesiems juridiniams asmenims būdingas specialusis teisnumas, todėl jie gali būti atstovai tik tuo atveju, jeigu tai neprieštarauja jų steigimo dokumentams ir veiklos tikslams.

Atstovo pareigos. Atstovavimo santykiai atsiranda iš sutarties, o atstovo pareigos dažniausiai yra apibrėžtos sutartimi, tačiau ir CK (pvz., CK 6.760 str.), ir teisės teorija taip pat išskiria bendrąsias atstovo pareigas, jeigu jų nepakeičia arba nepanaikina sutartis. Šios pareigos kyla iš pasitikėjimo ir konfidencialumo, kurie yra atstovavimo santykių pagrindas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad fiduciarinės pareigos būdingos atstovui net jei atstovavimas yra neatlygintinis. Taigi išskiriamos šios bendrosios atstovo pareigos atstovaujamajam:

1) *lojalumo pareiga*. Tai reiškia, kad atstovas veikia atstovaujamojo interesais ir turi vengti interesų konflikto, pavyzdžiui, sudarinėti sandorius su savimi arba artimais giminaičiais. Atstovui taip pat draudžiama konkuruoti su atstovaujamuoju arba būti abiejų sandorio šalių atstovu tuo pačiu metu. Kita vertus, atstovas negali atskleisti arba naudoti konfidencialios informacijos, gautos esant atstovavimo santykių dalyviu.
2) *pareiga laikytis atstovaujamojo nurodymų*. Atstovas veikia atstovaujamojo interesais, todėl privalo laikytis protingų ir sąžiningų atstovaujamojo nurodymų, tačiau tai nereiškia, kad atstovas privalo laikytis neteisėtų arba neetiškų nurodymų. Kita vertus, atstovas turi pareigą tiksliai išsiaiškinti nurodymus, jei jie yra dviprasmiai, neaiškūs arba klaidinantys.
3) *pareiga veikti apdairiai ir kompetentingai*, t. y. kaip vidutiniškai apdairus ir protingas asmuo. Jeigu tai yra atstovavimas, teikdamas tam tikras atlygintines paslaugas (audito, teisines, vadybos, kt.), atstovas privalo laikytis atitinkamos profesijos standartų ir praktikos. Dažniausiai atlygintinio atstovavimo atveju keliami aukštesni aptariamos pareigos standartai, nei neatlygintinio atstovavimo.

4) *pareiga informuoti.* Atstovas privalo nedelsdamas informuoti atstovaujamąjį visais svarbiais klausimais, susijusiais su pavedimo vykdymu.
5) *pareiga pateikti ataskaitą bei perduoti viską, ką gavo vykdydamas pavedimą*. Atstovo pareiga atsiskaityti už atliktus veiksmus atsiranda iš atstovavimo santykių, o pareigos turinys, atsiskaitymo tvarka ir sąlygos priklauso nuo pavestų atlikti veiksmų[9]. Visą turtą, pinigus ir visa kita, ką gavo vykdydamas pavedimą, atstovas privalo perduoti atstovaujamajam. Be to, atstovaujamojo perduotas turtas bei lėšos privalo būti laikomos atskirai nuo atstovo turto.

Tretieji asmenys

Trečia subjektų, dalyvaujančių atstovavimo teisiniuose santykiuose, grupė – tretieji asmenys. Tai asmenys, su kuriais atstovas atstovaujamojo vardu ir interesais sudarinėja sandorius arba atlieka kitus juridinę reikšmę turinčius veiksmus[10]. Atsiranda trečiųjų asmenų ir atstovaujamojo teisinis santykis dėl atstovo veiksmų. Trečiaisiais asmenimis atstovavimo santykiuose gali būti bet kuris civilinių teisinių santykių subjektas.

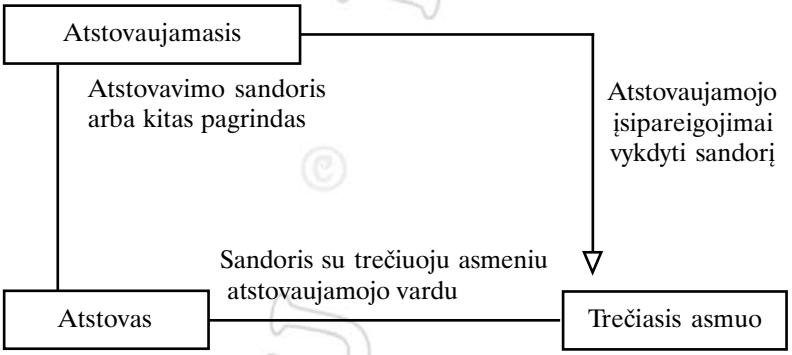
Pagal CK 2. 132 straipsnio 2 dalį atstovavimas atsiranda pagal sandorį, įstatymą, teismo sprendimą arba administracinį aktą. Atsižvelgiant į tai, kuo remiantis atstovui suteikiamos teisės veikti atstovaujamojo vardu ir interesais, civilinės teisės doktrinoje skiriamos dvi atstovavimo rūšys:

1) *Savanoriškas (sutartinis) atstovavimas*; atsiranda tada, kai atstovaujamasis, savanoriškai išreikšdamas savo valią, suteikia teises atstovui pagal sandorį (pvz., pavedimo, darbo, jungtinės veiklos sutartis), o atstovui suteikiamos teisės apibrėžiamos įgaliojime (CK 2.137 str.) arba sutartyje.
2) *Būtinasis atstovavimas (atstovavimas pagal įstatymą)* – atstovavimo teisinis santykis ir atstovo įgaliojimai atsiranda ne-

[9] LAT CBS teisėjų kolegijos 2004m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-425/2004.
[10] Civilinė teisė. Kaunas: Vijusta, 1997. P. 208.

priklausomai nuo atstovaujamojo valios. Dažnai tokie santykiai susiklosto tada, kai atstovaujamasis yra neveiksnus asmuo, atstovaujamojo interesais veikia ne atstovaujamojo pasirinktas atstovas, bet įstatymo nustatyta tvarka paskirtas atstovas. Taip atstovavimo santykiai papildo fizinių asmenų veiksnumo deficitą, ir neveiksnūs arba ribotai veiksnūs asmenys įtraukiami į civilinius teisinius santykius. Būtinasis atstovavimas yra tada, kai tai numato *įstatymas* (pvz., tėvai yra savo nepilnamečių vaikų atstovai pagal įstatymą, išskyrus tėvus, pripažintus neveiksniais teismo sprendimu (CK 3.157 str.), vaiko globėjas (rūpintojas) yra vaiko atstovas pagal įstatymą (CK 3.240 str., 3.272 str.), arba esant *teismo sprendimui* (pvz., teismas, pripažinęs asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniu, privalo nedelsdamas paskirti jo globėją arba rūpintoją (CK 3.242 str.), arba remiantis *administraciniu aktu* (pvz., savivaldybės (mero) sprendimu, potvarkiu, kuriuo asmuo skiriamas nepilnamečio laikinuoju globėju (rūpintoju) (CK 3.262 str.).

Per atstovus leidžiama sudaryti visus sandorius, išskyrus tuos, kuriuos dėl jų pobūdžio arba įstatymų reikalavimo civilinės teisės subjektai gali sudaryti tik asmeniškai, pavyzdžiui, testamentą, santuoką.

1 pav. **Atstovo ir atstovaujamojo santykis**

Atstovavimą reikia skirti nuo panašių santykių. CK 2.132 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad atstovais nelaikomi asmenys, kurie veikia savo vardu dėl kito asmens interesų. Prie tokių asmenų priskiriami komisionieriai, distributoriai (CK 6.796 str.), patikėtiniai (CK 6.953, 6.955 str.), turto administratoriai ir kt. Nėra atstovavimo ir tada, kai asmuo pasirašo sandorį už kitą asmenį (CK 1.76 str. 1 d.). Pagrindiniai kriterijai, atribojantys atstovavimo santykius nuo panašių, yra šie:

1) *atstovas veikia kito asmens vardu, nors yra savarankiškas valios reiškėjas*, todėl tais atvejais, kai asmenys (1) *veikia savo vardu*, nors ir kito asmens interesais (komisionierius, platintojas, kuris platina gamintojo prekes (paslaugas) ar patikėtinis, veikiantis turto patikėjimo sutarties pagrindu, sudaro sandorius savo vardu) arba (2) tarpininkauja, šalina kliūtis sudaryti sandoriams, bet *valią sudarydamos sandorį pareiškia pačios šalys* (prekybos tarpininkas tik derasi iki sutarties pasirašymo, rūpintojo sutikimas ribotai veiksnaus asmens sandoriui, sandorio pasirašymas už asmenį, turintį fizinę negalią), jie nelaikomi atstovais.
2) *atstovas atlieka juridinius veiksmus (sandorius*), todėl partnerių paieška, tarpininkavimas, derybos nelaikytinos atstovavimo santykiais, nes šie veiksmai lemia tik būsimos šalių sutarties sudarymą, bet nesusieja šalių teisėmis ir pareigomis.

Diskutuotinas dalykas yra tai, ar juridinio asmens organo veiksmai, kai jis juridinio asmens vardu sudaro sandorius, yra atstovavimas[11]. Šios diskusijos praktinė reikšmė yra nustatyti, *ar galima taikyti CK atstovavimo instituto normas įmonės ir jos vadovo bei kitų organų santykiams*. CK antrosios knygos 2. 132 straipsnio komentare teigiama, kad iš tam tikrų juridinį asmenį ir jo organų narius siejančių san-

[11] LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1457/2002. LAT teismas šioje nutartyje konstatavo, kad CK 2. 134 straipsnio 2 dalyje nustatytas apribojimas sudaryti sandorį su pačiu savimi netaikomas tada, kai asmuo veikia kaip atstovas pagal įstatymą. Atsakovas ginčijamą sandorį sudarė su bendrove būdamas šios bendrovės generaliniu direktoriumi, kuris pagal Akcinių bendrovių įstatymo 29 straipsnio 10 dalį turėjo teisę sudaryti sandorius įmonės vardu. Atsakovas, sudarydamas ginčo sandorį, veikė kaip ieškovo atstovas pagal įstatymą, todėl reikalavimas pripažinti panaudos sandorį negaliojančiu buvo atmestas.

tykių požymių galima daryti išvadą, kad juridinį asmenį ir jo organą sieja civiliniai atstovavimo santykiai: „Juridinį asmenį ir jo organą sieja pasitikėjimo santykiai: juridinio asmens organo narys juridinio asmens ir kitų juridinio asmens organų narių atžvilgiu turi veikti sąžiningai ir protingai, būti lojalus juridiniam asmeniui, vengti savo asmeninių ir juridinio asmens interesų konflikto, nenaudoti juridinio asmens turto savo ar trečiųjų asmenų naudai be juridinio asmens dalyvių sutikimo“[12]. Juridinio asmens organų paskirtį reglamentuoja Civilinis kodeksas. Pagal CK 2.81 straipsnį juridiniai asmenys įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per savo organus. Ši norma tiesiog apibrėžia, kad juridinio asmens organai vykdo juridinio asmens *atstovavimo funkciją ex officio* – be atskiro įgaliojimo. Atstovavimo funkcija juridinių asmenų doktrinoje vadinama išorine juridinio asmens organo funkcija, ir juridinio asmens organo veiksmai prilyginami paties juridinio asmens veiksmams[13]. Pats „atstovavimo“ termino vartojimas juridinio asmens organo veiklos kontekste yra dviprasmiškas, nes faktas, kad juridinio asmens organas veikia juridinio asmens vardu, nesuteikia pagrindo teigti, kad jis yra jo atstovas tradicine atstovavimo instituto prasme. Juridinio asmens organo veikla – tai paties juridinio asmens valios raiška papildomai savo funkcijų nepriskiriant įgaliotiniui. Atstovavimo instituto normos, jei ir gali būti taikomos šiems santykiams, tai tik *mutatis mutandis.* Reikia pripažinti, kad lietuviškoje jurisprudencijoje nėra skiriama pakankamai dėmesio juridinio asmens organo teisiniam statusui, o juridinio asmens atstovavimo institutas dažnai tapatinamas su tradiciniu atstovavimu[14]. Tik sistemiškai analizuodami juridinio asmens sandorių negaliojimo pagrindus randame, kad atstovavimo institutas tikrąja to žodžio prasme ir juridinio asmens organo atstovavimo institutas atskirti. Šiuo

---

[12] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 2: Asmenys. Vilnius, 2002. P. 259.

[13] Гражданское право. Том 1. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва, 2002. С. 133.

[14] „Juridinį asmenį ir jo organą sieja pasitikėjimo santykiai: juridinio asmens organo narys juridinio asmens ir kitų juridinio asmens organų narių atžvilgiu turi veikti sąžiningai ir protingai, būti lojalus juridiniam asmeniui, vengti savo asmeninių ir juridinio asmens interesų konflikto, nenaudoti juridinio asmens turto savo ar trečiųjų asmenų naudai be juridinio asmens dalyvių sutikimo“. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Pirmasis leidimas. 2002. P. 259.

atveju įstatymų leidėjas vartoja dvi sąvokas: „atstovo įgaliojimų viršijimas ir „juridinio asmens organo kompetencijos viršijimas“ (CK 1.82, 1.92 str.). Atstovavimo vidiniuose santykiuose turėtų dalyvauti bent dvi šalys: atstovaujamasis ir atstovas, šiuo atveju – juridinis asmuo ir jo organas yra tas pats asmuo[15], taigi juridinio asmens organai, įskaitant ir vadovą, nėra savarankiški teisinių santykių dalyviai. Jie yra juridinio asmens dalis, todėl juridinio asmens organui pažeidus savo kompetenciją, negali būti taikoma taisyklė dėl įgaliojimus viršijusio atstovo sudarytų sandorių negaliojimo (CK 1.92).

Atstovo ir atstovaujamojo interesų konfliktas

Viena iš pagrindinių atstovo pareigų atstovaujamajam veikti tik atstovaujamojo interesais, nes atstovaujamąjį ir atstovą sieja pasitikėjimas. Priešingu atveju kyla interesų konfliktas, kurio sprendimą pateikia CK 2.135 straipsnio 1 dalis: jeigu atstovas, pažeisdamas suteiktas teises, sudaro atstovaujamojo interesams prieštaraujantį sandorį, toks sandoris atstovaujamojo reikalavimu gali būti pripažintas negaliojančiu, jeigu trečiasis asmuo apie tokį interesų konfliktą žinojo arba turėjo žinoti. Ši norma taip aiškinama ir teismų praktikoje[16].

CK 2.134 straipsnis taip pat numato atstovo teisių sudaryti sandorius apribojimus. Minėtas straipsnis numato, kad atstovas atstovaujamojo vardu negali sudaryti sandorių, nes tokie sandoriai gali būti atstovaujamojo nuginčijami teisme:

1) *su pačiu savimi* (t. y. būti kita sandorio šalimi ir kartu atstovauti atstovaujamajam);
2) *su asmeniu, kurio atstovas jis tuo metu yra* (t. y. būti abiejų sandorio šalių atstovas ir veikti jų vardu), išskyrus CK 2.135 straipsnio 2 dalyje numatytus atvejus: a) *kai vykdoma prievolė;* b) *kai abi sandorio šalys aiškiai išreiškia savo valią, kad atstovas veiktų dėl jų abiejų interesų;*

---

[15] Anot O. S. Joffe: „Juridinio asmens organo veiksmai yra paties juridinio asmens veiksmai, o ne jo atstovo“. *Йоффе О. С.* Советское гражданское право. Москва, 1967. С. 204.

[16] LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3 K-3-3 5 3/2002. LAT teisėjų kolegija pabrėžė, kad esminis atstovavimo santykių požymis yra jų fiduciarinis pobūdis, t. y. šie santykiai grindžiami šalių abipusiu pasitikėjimu, atstovo lojalumu atstovaujamajam, kruopščiu atstovaujamojo nurodymų vykdymu.

3) *su savo sutuoktiniu* (taip pat ir sugyventiniu, su kuriuo, įregistravę savo partnerystę, bendrai gyvena ne mažiau kaip 1 metus neįregistravę santuokos (CK 3. 229 str.);
4) *su savo tėvais* (ne tik su tėvais pagal kilmę, bet ir įtėviais);
5) *su savo vaikais* (ne tik su vaikais pagal kilmę, bet ir įvaikiais);
6) *su kitais artimais giminaičiais*, t. y. tiesiosios linijos giminaičiais iki antrojo laipsnio imtinai (tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai) ir šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiais (broliai ir seserys) (CK 3. 135 str.).

Be to, CK 2. 134 straipsnio 3 dalis nustato, kad atstovas negali atstovaujamojo vardu sudaryti tokio sandorio, kurio sudaryti neturi teisės pats atstovaujamasis.

3 poskyris.
ATSTOVAVIMO RŪŠYS

Pagal tai, kaip tretysis asmuo suvokia sudaraą sandorį su atstovu, išskirtinos šios atstovavimo rūšys: 1) atskleistas atstovavimas; 2) neatskleistas atstovavimas; 3) numanomas atstovavimas; 4) tariamas atstovavimas.

Atstovavimo atskleidimas. Lietuvos CK nustatyta, kad atstovas, veikdamas atstovaujamojo interesais, turi atskleisti atstovavimo faktą bei veikti įgaliotojo vardu (CK 2.133 str. 1 d.). Iš reikalavimo, kad sandorį su trečiuoju asmeniu įgaliotinis būtų sudaręs įgaliotojo „vardu“ išplaukia, kad sandoris įgaliotojui nesukelia teisinių padarinių, jeigu įgaliotinis, nors ir laikydamasis savo įgaliojimo, veikė ne įgaliotojo vardu. Šis apribojimas bendrosios teisės sistemoje netaikomas. Tai, kad kontinente skiriamas veikimas „savo vardu“ ir „kito vardu“, Anglijos teisininkui truputį neįprasta, ir jam neaišku, kodėl įgaliotinio veiksmai tik pirmuoju atveju įgaliotiniui gali sukurti teises ir pareigas. Priešingai, kontinente veikimą savo vardu linkstama griežtai skirti nuo veikimo svetimo vardu[17]. Lietuvos CK taip pat numato, kad jeigu atstovas, sudarydamas sandorį, neinformuoja, kad jis veikia atstovaujamojo vardu ir interesais, tai iš sandorio teisės ir pareigos atsiranda atstovaujamajam tik tuo atveju, (1) kai kita sandorio šalis pagal jo sudarymo aplinkybes turėjo suprasti, kad sandorį sudaro su atstovu, arba (2) kai tai šaliai jokios reikšmės asmuo, su kuriuo sudaromas sandoris, neturėjo. Toks atstovavimas vadinamas neatskleistu (netiesioginiu) atstovavimu.

Kai kurie teisininkai abejoja, ar iš tiesų yra pagrįsta griežtai skirti veikimą svetimo vardu nuo veikimo savo vardu[18]. Bendrosios teisės požiūriu abiem atvejais kalbama apie tą pačią reikalo esmę, būtent apie tai, kad kažkas kito įgaliojimu ir interesais palaiko prievolinius

---

[17] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001. P. 365–366, 369–373.
[18] Ten pat.

santykius su trečiuoju asmeniu. Jeigu kas nors prekeivį meno dirbiniais įgaliojo įgyti tam tikrą paveikslą iš trečiojo asmens, abi šalys siekia, kad įgaliotojas būtų paveikslo savininkas, ir tikslas pasiekiamas nepriklausomai nuo to, ar trečiajam asmeniui buvo nurodyta, kad prekeivis veikia už įgaliotoją. Taigi ekonominiu požiūriu veikimas savo vardu ir veikimas svetimo vardu neturi reikšmės[19]. Komercinio atstovavimo teisinis reguliavimas iš esmės parodo bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijų integravimą, nes prekybos agentas laikomas atstovu.

Numanomas atstovavimas. CK 2.133 straipsnio 2 dalis nustato, kad atstovo teisės taip pat gali būti suprantamos iš aplinkybių, kuriomis atstovas veikia (pardavėjas mažmeninėje prekyboje, kasininkas ir pan.). Tai *numanomas atstovavimas*. *Jeigu asmuo savo elgesiu davė rimtą pagrindą tretiesiems asmenims manyti, kad jis paskyrė kitą asmenį savo atstovu*, tokio asmens atstovaujamojo vardu sudaryti sandoriai yra privalomi atstovaujamajam. Taigi numanomo atstovavimo atveju reikia nustatyti aplinkybes, leidžiančias trečiajam asmeniui protingai manyti, kad sandoris sudaromas su atstovu.

Tariamas atstovavimas. CK 2.133 straipsnio 9 dalis nustato, kad jeigu atstovas veikė viršydamas savo teises, tačiau taip, kad trečiasis asmuo turėjo rimtą pagrindą manyti, kad sudaro sandorį su tokią teisę turinčiu atstovu, sandoris atstovaujamajam privalomas, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad atstovas viršija savo teises. *Ši nuostata skirta tariamam atstovavimui*, *t. y. kai atstovas veikė* viršydamas savo teises*, trečiasis asmuo turėjo pagrindo manyti sudaręs sandorį su kito asmens atstovu, įgaliotu veikti jo vardu. Tariamo atstovavimo atvejais būtina tikrinti, ar atstovaujamojo veiksmai buvo tokie, kad protingas žmogus analogiškoje situacijoje patikėtų esant atstovavimo santykius, t. y. turi būti aiškinamasi, ar buvo objektyvių aplinkybių, leidžiančių asmenį laikyti kito asmens atstovu*[20].

Atstovavimas patvirtinus. Kai sandorį kito asmens vardu sudaro asmuo, neturintis tam teisės, toks sandoris sukelia teisinių padarinių atstovaujamajam tik tuo atveju, kai pastarasis tokį sandorį patvirtina. Sandorio patvirtinimas turi atgalinio veikimo galią, t. y. laiko-

---

[19] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001. P. 366.

[20] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2002. P. 266.

ma, kad jis galioja nuo sudarymo[21]. Kita vertus, kita sandorio šalis (tretysis asmuo) sandorio gali atsisakyti, kol atstovaujamasis sandorio nepatvirtino, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis sandorio sudarymo metu buvo nesąžininga, t. y. žinojo arba turėjo žinoti, kad sudaro sandorį su neįgaliotu asmeniu.

[21] LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3- 252/2003.

4 poskyris.
ĮGALIOJIMAS

Įgaliojimas yra vienašalis rašytinės formos sandoris, išreiškiantis atstovaujamojo asmens valią dėl numatomo per atstovą sudaryti sandorio turinio ir išdavus jį atstovui suteikia jam teisę veikti atstovaujamojo vardu santykiuose su trečiaisiais asmenimis. Kitaip nei sutartinio atstovavimo atveju, kurio atsiradimo pagrindas visada yra dviejų asmenų valios išreiškimas, t. y. dvišalis sandoris (pvz., pagal pavedimo sutartį), pats įgaliojimas yra vienašalis sandoris. Tai reiškia, kad įgaliojimui sudaryti pakanka vieno asmens – atstovaujamojo (įgaliotojo) pareikštos valios, o atstovo sutikimo nereikia. Tiesa, atstovas (įgaliotinis) turi teisę atsisakyti įgaliojimo. Įgaliojimas gali būti išduodamas ir esant pavedimo sutarčiai, ir jos nesant. Jis gali būti duodamas vieno arba kelių asmenų vardu (t. y. gali būti keli įgaliotojai arba keli įgaliotiniai), ir fiziniams, ir juridiniams asmenims. Jo negalima sudaryti per atstovą. Įgaliojimui taikomos sandorių bendrosios normos. Išdavęs įgaliojimą atstovaujamasis vadinamas įgaliotoju**,** o gavęs įgaliojimą atstovas – įgaliotiniu. Atstovui suteiktas teises gali patvirtinti tik įgaliojimo originalas arba jo dublikatas. Pasibaigus įgaliojimo terminui arba panaikinus jo galiojimą prieš terminą, atstovas privalo grąžinti įgaliojimą atstovaujamajam arba jo teisių perėmėjams.

Įgaliojimo rūšys

Priklausomai nuo įgaliojime išdėstytų įgaliojimų apimties ir turinio, skiriami:

1) *vienkartinis įgaliojimas* – išduodamas vienam konkrečiam veiksmui atlikti arba konkrečiam sandoriui sudaryti (pvz., siuntiniui gauti);
2) *specialusis įgaliojimas* – išduodamas keliems teisiniams tam tikros srities veiksmams atlikti arba vienarūšiams sandoriams sudaryti (pvz., atstovauti teisme);

3) *generalinis (bendrasis) įgaliojimas* – išduodamas įvairiems sandoriams sudaryti ir kitiems veiksmams atlikti (pvz., įgaliotojo turtui valdyti)[22].

CK 2.137 straipsnio 2 dalyje griežtai nustatyta, kad atstovas, kurio teisės įgaliojime nėra apibrėžtos, turi teisę atlikti tik tuos veiksmus, kurių reikia atstovaujamojo turtui ir turtiniams interesams išsaugoti bei turto priežiūrai atlikti.

Pagal tai, ar apibrėžtas įgaliojimo terminas, įgaliojimai skirstomi į *terminuotus ir neterminuotus* įgaliojimus.

Pagal įgaliojimo veikimo teritoriją įgaliojimai skirstomi į *įgaliojimus veiksmams užsienyje ir Lietuvos Respublikos teritorijoje.*

Pagal tai, ar įgaliotinis turi teisę laisvai atsisakyti įgaliojimo, skiriami *atšaukiami* ir *neatšaukiami įgaliojimai*. Pagal bendrą taisyklę jeigu įgaliojimas yra atšaukiamas, tai ir įgaliotinis turi teisę bet kada panaikinti įgaliojimą, ir įgaliotojas turi teisę bet kada įgaliojimo atsisakyti.

Įgaliojimo patvirtinimas

Įgaliojimu laikomas rašytinis dokumentas, įgaliotojo duodamas įgaliotiniui atstovauti įgaliotojui nustatant ir palaikant santykius su trečiaisiais asmenimis. *Notarine tvarka* tvirtinami šie įgaliojimai: 1) įgaliojimas sudaryti *sandorius, kuriems būtina notarinė forma;* 2) įgaliojimas fizinio asmens vardu atlikti veiksmus, susijusius su juridiniais asmenimis; 3) įgaliojimas, kurį fizinis asmuo duoda nekilnojamajam turtui valdyti, juo naudotis arba disponuoti. Notaro patvirtintiems prilyginami: 1) *karių įgaliojimai*, patvirtinti karinių dalinių, junginių, karo įstaigų ir mokyklų vadų (viršininkų); 2) asmenų, esančių laisvės atėmimo vietose, įgaliojimai, patvirtinti laisvės atėmimo vietų vadovų; 3) asmenų, esančių *tolimojo plaukiojimo metu jūrų laivuose*, plaukiojančiuose su Lietuvos valstybės vėliava, patvirtinti tų laivų kapitonų. Juridinio asmens duodamą įgaliojimą pasirašo jo vadovas ir ant įgaliojimo dedamas to juridinio asmens *antspaudas, jeigu jis antspaudą privalo turėti*. CK 2.139 straipsnis numato supaprastintą įgaliojimo patvirtinimą, t. y galiojimą, kurį fizinis asmuo duoda *korespondencijai* (konkrečiai – siunčiamiems pinigams ir siuntiniams) gauti, taip pat *darbo užmokesčiui*

[22] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2002. P. 274.

ir kitoms su darbo santykiais susijusioms išmokoms, pensijoms, pašalpoms, stipendijoms gauti. Tokį įgaliojimą gali patvirtinti organizacija, kurioje fizinis asmuo dirba arba mokosi, daugiabučių namų savininkų bendrijos, kurios name gyvena asmuo, pirmininkas arba esančio tolimajame plaukiojime jūrų laivo kapitonas. Be to, CK 1.65 straipsnis numato *viešuosius įgaliojimus*, kurie išduodami viešu skelbimu.

Įgaliojimo terminas

2000 metų CK, kitaip nei 1964 metų CK, nenustato maksimalaus įgaliojimo termino, tačiau CK 2.142 straipsnis nustato, kad įgaliojimas, kuriame galiojimo terminas nenurodytas, galioja vienerius metus nuo jo sudarymo dienos. Išimtis iš šios taisyklės yra notaro patvirtintas veiksmams atlikti užsienyje skirtas įgaliojimas, kuris galioja, kol jį panaikina įgaliojimą išdavęs asmuo. Įgaliojimas, kuriame nenurodyta sudarymo data, negalioja, nes įgaliojimo terminas, jeigu jis nenurodytas įgaliojime, skaičiuojamas nuo įgaliojimo sudarymo dienos. Įgaliojimo terminas yra naikinamasis.

Perįgaliojimas

Įgaliotinis turi pats atlikti tuos veiksmus, kuriuos atlikti jis įgaliotas. Jis gali perįgalioti juos atlikti kitą asmenį tik tuo atveju, kai jam *tokią teisę suteikia gautasis įgaliojimas arba kai jis dėl susidariusių aplinkybių priverstas tai padaryti*, kad apsaugotų įgaliotojo interesus. Įgaliotinis, perdavęs įgaliojimus kitam asmeniui, turi apie *tai pranešti įgaliotojui* ir pateikti jam reikiamus duomenis apie tą asmenį. *Jeigu įgaliotinis šios pareigos neįvykdo*, jis atsako už to asmens, kuriam perdavė įgaliojimus, veiksmus kaip už savo veiksmus. Perįgaliotas asmuo turi tokias pačias teises ir pareigas, kaip ir atstovas tiek atstovaujamajam, tiek tretiesiems asmenims.

5 poskyris.
KOMERCINIS ATSTOVAVIMAS IR PROKŪRA

Viena iš atstovavimo rūšių yra komercinis atstovavimas. Komercinio atstovavimo teisinius santykius reguliuoja ne tik Civilinis kodeksas, bet ir Europos Bendrijos Tarybos direktyva 86/653/EEB „Dėl valstybių narių įstatymų, susijusių su nepriklausomais komerciniais atstovais, suderinimo“. Lietuvoje komercinis atstovavimas vykdomas per prekybos agentus (2.152 str.). Prekybos agentas yra įregistravęs įmonę verslininkas, nuolat tarpininkaujantis kitiems verslininkams sudarant sandorius arba tokius sandorius sudarinėjantis jų vardu.

Komercinis atstovavimas skiriasi nuo paprastojo atstovavimo šiais požymiais:

1. Iš prekybos agento apibūdinimo matyti, kad prekybos agentas atlieka dviejų rūšių funkcijas: 1) tarpininkauja atstovaujamajam sudarant sutartis; 2) sudaro sutartis savo arba atstovaujamojo vardu. Tai reiškia, kad komercinio atstovavimo sutarties tikslas gali būti ne tik juridiniai veiksmai (pvz., sandorių sudarymas), kurie sukuria, pakeičia arba panaikina atstovaujamojo teises ir pareigas (CK 2.133 str. 1 d.), bet ir *faktiniai veiksmai*: sutarčių rengimas, dalyvavimas derybose, galimų partnerių ieškojimas. Atstovavimo tikslas visais atvejais yra juridiniai veiksmai, nors šio tikslo siekimas gali apimti ir faktinių veiksmų atlikimą.
2. Komercinis atstovavimas *yra profesinė veikla (verslas)*, todėl jai būdingas tęstinumas bei nuolatinis pobūdis, tuo tarpu paprastasis atstovavimas neretai yra vienkartinis, atsitiktinis, kuriuo siekiama atlikti vieną arba kelis juridinius veiksmus.
3. *Atlygintinumas*. Komercinio atstovavimo sutarties šalys yra verslininkai, todėl sutartyje būtina numatyti prekybos agento atlyginimo formą, dydį, mokėjimo tvarką ir kt. Paprastasis atstovavimas dažnai būna neatlygintinis.
4. Nors civiliniams teisiniams santykiams būdingas šalių lygiateisiškumas, komercinio atstovavimo santykiuose galima

įžvelgti *administravimo elementų*: 1) agentas privalo sąžiningai ir rūpestingai vykdyti atstovaujamo nurodymus (CK2. 156 str. 1 p.); 2) atstovaujamasis privalo aprūpinti agentą visais reikalingais dokumentais ir informacija, t. y. sudaryti sąlygas, kad atstovas galėtų tinkamai vykdyti savo pareigas (LR CK 2.157 str. 1p.); 3) agentas gauna atlyginimą už įvykdytą pavedimą (LR CK 2.157 str. 4 p.); 4) agentas privalo pateikti atstovaujamajam ataskaitą apie savo veiklą, finansinius ir kitus dokumentus (LR CK 2.156 str. 2 p.). Tuo šie santykiai panašūs į darbo santykius. Neatsitiktinai kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Belgijoje, atstovaujamojo ir atstovo – juridinio asmens – santykiai įforminami komercinio atstovavimo sutartimi, o su agentu – fiziniu asmeniu – darbo sutartimi[23].

5. Prekybos agentas savo funkcijas atlieka pagal pavedimo sutartį. Atskiro įgaliojimo jam nereikia.

Prekybos agento teisės ir pareigos

Lietuvoje prekybos agentas su atstovaujamuoju nesudaro darbo sutarties. Jis yra nepriklausomas asmuo, ir komercinis atstovavimas yra pagrindinė ūkinė veikla, kuria jis užsiima. Prekybos agento teisės ir pareigos gali būti įformintos raštu arba žodžiu, tačiau agento arba atstovaujamojo reikalavimu jų sutartis privalo būti sudaryta raštu. Prekybos agentas *privalo:*

1) *savo pareigas vykdyti sąžiningai ir rūpestingai*. Kita vertus, atstovaujamasis turi užtikrinti sąlygas, būtinas prekybos agentui sėkmingai vykdyti savo veiklą;
2) *reguliariai pranešti atstovaujamajam apie sudaromas sutartis ir teikti kitą informaciją, susijusią su verslu*, tačiau CK nenumato, kaip dažnai turi būti pateikiamos ataskaitos, ir leidžia šalims susitarti dėl jų pateikimo terminų;
3) *saugoti atstovaujamojo komercines paslaptis*; pažeidęs šią pareigą asmuo privalo atlyginti padarytus nuostolius (CK 1.116 str. 3 d.);
4) nekonkuruoti su atstovaujamuoju, jei tokia sąlyga numatyta sutartyje;

[23] *Белов В. Н.* Коммерческое представительство и агентирование (договоры). Москва: Финансы и статистика, 2001. С. 18.

5) prieš pradėdamas veiklą, *apdrausti savo civilinę atsakomybę*.

Prekybos agentas turi teisę:

1) *gauti atlyginimą.* Priklausomai nuo susitarimo, prekybos agentas įgyja teisę į atlyginimą nuo: a) sandorio sudarymo fakto; b) kai atstovaujamasis įvykdė sandorį arba turėjo įvykdyti sandorį; c) kai trečioji šalis įvykdė sandorį. Jeigu sutartyje numatyta, kad komerciniam atstovui atlyginimas mokamas, kai trečiasis asmuo įvykdo sutartį, prekybos agentas turi teisę į avansą, kuris negali būti mažesnis nei keturiasdešimt procentų (CK 2.160 str. 2 d.). Be to, atlyginimas sutartyje gali būti nurodomas konkrečia pinigų suma, sudaryto sandorio vertės arba išieškotos sumos procentais. Jei prekybos agentas garantuoja atstovaujamajam, kad kita tam tikro sandorio šalis tinkamai įvykdys sutartį, prekybos agentas turi teisę gauti papildomą atlyginimą (*del credere*).
2) *sulaikyti turimus atstovaujamojo daiktus*, dokumentus, kol atstovaujamasis su juo atsiskaitys. Tai yra imperatyvi įstatymo norma, kurios šalys susitarimu negali atsisakyti.
3) *reikalauti atlikti auditą*, jeigu kyla ginčas dėl atlyginimo mokėjimo (LR CK 2.160 str.).
4) *priimti pretenzijas* dėl prekių kiekio ir kokybės bei kitokius trečiųjų asmenų pareiškimus, susijusius su sutarties vykdymu (LR CK 2.162 str. 2 d.).

Pagal Austrijos[24] teisę komercinio atstovo įgaliojimų turinys įtvirtinamas įgaliojime. Italijoje, kaip ir Šveicarijoje, komercinių atstovų teisių ir pareigų turinys nustatomas iš konkretaus atstovo ir atstovaujamojo sandorio. Tai gali būti komiso sutartis, agentavimo sutartis ir ekspedijavimo sutartis[25].

Komercinio atstovavimo santykių pasibaigimas

Atsižvelgiant į komercinio atstovavimo teisinių santykių ypatybes, siekiant apsaugoti abiejų šalių interesus, CK numatyti ypatingi šių atstovavimo santykių pasibaigimo pagrindai bei tvarka.

---

[24] *Залесский В. В.* Основные институты гражданского права зарубежных стран. Москва: Норма, 1999. С. 45.

[25] Ibid. С. 8.

Neterminuota komercinio atstovavimo sutartis gali būti nutraukta: 1) vienos iš šalių iniciatyva tik įspėjus prieš įstatyme nustatytą terminą; 2) dėl svarbių priežasčių, apie kurias nedelsiant buvo pranešta kitai šaliai. Terminuota komercinio atstovavimo sutartis gali būti nutraukta tik dėl svarbių priežasčių. Jeigu įspėjimo terminai yra pažeisti ir kita šalis prieštarauja sutarties nutraukimui, o priežastys nėra „svarbios“, toji šalis, kurios iniciatyva sutartis nutraukiama, privalo atlyginti savo veiksmais padarytus nuostolius (LR CK 2.165 str. 3 d.). Italijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje[26] ir kitose Europos valstybėse komercinio atstovavimo santykių nutraukimas reguliuojamas panašiai. CK neatskleidžia sąvokos „svarbios priežastys“ turinio. Anot CK komentaro autorių, svarbiomis priežastimis laikytini atvejai, kai prekybos agentas bankrutuoja, dirba konkurentui arba atstovaujamasis nesinaudoja prekybos agento paslaugomis, ir dėl to pastarasis negali gauti atlyginimo.[27] Jeigu sutartis nutraukiama ne dėl prekybos agento kaltės, jis turi teisę į kompensaciją ir nuostolių atlyginimą. Teisę į kompensaciją prekybos agentas įgyja ir pasibaigus sutarčiai dėl kitų priežasčių, jei atstovaujamasis turi esminės naudos iš dalykinių ryšių su klientais, kuriuos rado prekybos agentas.[28] Kita vertus, CKį gindamas atstovaujamojo turtinius interesus, imperatyviai nurodo maksimalią kompensacijos sumą – ji negali viršyti vidutinės metinės prekybos agento atlyginimo sumos, taip pat nustato sutrumpintą – vienerių metų ieškinio senaties terminą išieškoti kompensaciją. Šis terminas skaičiuojamas nuo sutarties nutraukimo dienos. Kompensacijų skaičiavimo bei mokėjimo tvarką apibendrino ir aprašė ES Komisija.[29]

---

[26] *Залесский В. В.* Основные институты гражданского права зарубежных стран. Москва: Норма, 1999. С. 73.

[27] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2002. P. 322.

[28] Kompensacija suprantama ne kaip sankcija, taikytina atstovaujamajam už neteisėtą sutarties nutraukimą, o kaip jo gauta nauda, kuria jis turi pasidalyti su prekybos agentu (vokiška kompensacijos mokėjimo sistema), arba kaip atstovo praradimai, patirti pasibaigus santykiams su atstovaujamuoju (prancūziška kompensacijos mokėjimo sistema). Pagal: LR CK komentaras. P. 325.

[29] Report on the Application of Article 17 of the Council Directive on the Coordination of the Laws of the Member States relating to Self-Employed Commercial Agents (86/653/EEC), COM (96) 364.

Prokūra

Samprata

Prokūra yra įgaliojimas, kuriuo juridinis asmuo (verslininkas) suteikia teisę savo darbuotojui arba kitam asmeniui atstovaujamojo vardu ir dėl jo interesų atlikti visus teisinius veiksmus, susijusius su juridinio asmens (verslininko) verslu (CK 2.176 str. 1 d.). Vokietijoje pirmiausia buvo pripažinta ir kodifikuota ši atstovavimo rūšis[30]. Lyginant teisinius santykius, atsirandančius iš prokūros bei prekybos agento sutarties, matyti tokie skirtumai: 1) prokūra išduodama tik fiziniam asmeniui, kai prekybos agentas gali būti ir juridinis, ir fizinis asmuo (verslininkas); 2) prokūros tikslas – teisiniai veiksmai, o komercinio atstovavimo tikslas agento gali būti ir faktiniai, ir teisiniai veiksmai.

Prokūros išdavimas ir forma

Priklausomai nuo juridinio asmens rūšies, prokūrą dažniausiai išduoda atitinkamas valdymo organas (pvz., valdyba, direktorius). Išsami prokūros išdavimo tvarka turi būti numatyta juridinio asmens steigimo dokumentuose[31]. Prokūros suteikimas, kaip ir jos atšaukimas, turi būti registruojamas juridinių asmenų registre. Priešingu atveju prokuristo santykiams su trečiaisiais asmenimis prokūra negalioja (LR CK 2. 181 str. 2 d.). Atstovaujamojo ir prokuristo santykiuose prokūra įsigalioja nuo išdavimo momento. Prokūra turi būti rašytinės formos, tačiau rašytinės formos nesilaikymas nedaro prokūros negaliojančios. Kilus ginčui dėl prokūros išdavimo, šalys negalės remtis liudytojų parodymais, siekdamos įrodyti šį faktą (CK1. 93 str.).

Prokuristo teisės

Asmuo, kuriam yra suteikta prokūra, pasirašydamas atstovaujamojo vardu dokumentus, privalo nurodyti, kad jis veikia kaip prokuristas. Jis būtinai turi prie savo parašo įrašyti žodį „prokuristas“ arba jo sutrumpinimą „pp“ (*per procura*) (CK 2. 182 str.). Tokį patį reikala-

[30] *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право. Москва: Статус, 2004. С. 452.

[31] LR CK komentaras. P. 342.

vimą numato ir daugelis Europos valstybių: Vokietija, Šveicarija, Rusija ir kt.

Prokuristas gali atlikti visus teisinius veiksmus, susijusius su atstovaujamojo verslu, išskyrus apribojimus. Tai gali būti atitinkamos juridinio asmens veiklos sritys, rūšys, laikas, teritorija, tačiau šie apribojimai neturi įtakos trečiųjų asmenų teisėms. Kita vertus, prokuristas negali perduoti savo įgaliojimų kitam asmeniui bei atlikti veiksmų, kurie gali suvaržyti įmonės veiklą, t. y. 1) perleisti atstovaujamojo nekilnojamąjį daiktą (įmonę) arba suvaržyti teises į jį; 2) pasirašyti atstovaujamojo balansą ir mokesčių deklaraciją; 3) skelbti atstovaujamojo bankrotą; 4) duoti prokūrą; 5) priimti į įmonę dalininkus.

Veiksmams, kurie atitinkamoje verslo srityje laikomi kasdieniais ir įprastiniais, atlikti prokūrą išduoti nebūtina. Darbuotojai, dirbantys parduotuvėje arba sandėlyje, turi teisę parduoti, išduoti arba priimti prekes, taip pat priimti pretenzijas dėl prekių kiekio ir kokybės be specialaus įgaliojimo, tačiau šie darbuotojai, pasirašydami įmonės dokumentus, privalo nurodyti savo pareigas, vardą bei pavardę.

Kontroliniai klausimai:

1. Atstovavimo samprata.
2. Atstovavimo juridinės ir faktinės priežastys.
3. Išvardykite atstovavimo teisinio santykio subjektus.
4. Vidiniai atstovavimo santykiai.
5. Išoriniai atstovavimo santykiai.
6. Kokių sandorių negali atlikti atstovas?
7. Kaip sprendžiamas atstovo ir atstovaujamojo interesų konfliktas?
8. Kokie yra atstovavimo atsiradimo pagrindai?
9. Kokia forma sudaromas įgaliojimas?
10. Kada įgaliojimas turi būti tvirtinamas notariškai?
11. Kieno patvirtinti įgaliojimai prilyginami notariškai patvirtintiems įgaliojimams?
12. Kaip įgaliojimas tvirtinamas supaprastinta tvirtinimo tvarka?
13. Kaip juridinis asmuo išduoda įgaliojimą?
14. Kokios yra juridinio asmens duodamo įgaliojimo ribos?
15. Koks yra įgaliojimo terminas?
16. Ar gali būti išduodamas neatšaukiamas įgaliojimas?
17. Atstovavimo ir pavedimo sutarties santykis.

18. Kokius teisinius veiksmus atlikti gali pavesti įgaliotojas pagal pavedimo sutartį?
19. Kokiu būdu gali būti išreikštas asmens sutikimas priimti jam duotą pavedimą pagal pavedimo sutartį?
20. Kada pavedimo sutartis yra neatlygintinė?
21. Ar galima sulaikyti įgaliotojo daiktus, kol jis atsiskaitys su įgaliotiniu? Kokiais atvejais?
22. Ar gali nukrypti nuo nurodymų įgaliotinis? Kiek? Kokiais atvejais?
23. Kas yra prokūra?
24. Kas yra prekybos agentas?
25. Atstovavimo ir kito asmens reikalų tvarkymo panašumai ir skirtumai.
26. Atstovo ir atstovaujamojo asmens valios sąveika sandoryje.
27. Neveiksnaus asmens atstovavimo ypatumai.
28. Per atstovą sudaryto sandorio padariniai.
29. Atstovavimo atribojimas nuo panašių teisinių reiškinių: 1) Pasiuntinys; 2) Sandorio pasirašymas už kitą asmenį; 3) Ribotai veiksnių asmenų sandorių sudarymo kontrolė; 4) Komiso sutartis.
30. Tariamasis atstovavimas.
31. Trečiųjų asmenų teisių ir interesų apsauga.

VI SKYRIUS

CIVILINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS IR GYNIMAS

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.
2. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
3. Грибанов В. П. Приделы осуществления и защиты гражданских прав. Москва, 1992.
4. Емелянов В. И. Разумность, добросовестность, злоупотребление гражданскими правами. Москва, 2002.
5. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве. Москва, 2000.
6. Civilinė teisė. Kaunas: Vijusta, 1997.
7. Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, 2004. T. 1.
8. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
9. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
10. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002.
11. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1.
12. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001.
13. International Encyclopedia of Comparative Law / J. C. B. (Paul Siebek). Tübingen, 1987. Vol. XVI. Ch. 4.
14. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав. Учебное пособие. Москва: Лекс-книга, 2002.
15. Lucas D., von Buren R. Schweizerisches Immaterialguter– und Wettbewerbsrecht. 2 Aufl. Bd. II Urheberrecht, Bd. II, Teilbd. 2. Urheberrecht im EDV–Bereich Basel. Genf. München: Helbing und Lichtenbahn, 1998.
16. Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius: Justitia, 1995.
17. Mizaras V. Autorių teisės: civiliniai gynimo būdai. Vilnius: Justitia, 2003.
18. Pakalniškis V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse // Jurisprudencija. 2004. Nr. 54(46).
19. Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002. Nr. 28(20).
20. Nekrošius V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje // Justitia. 2004. Nr. 6.
21. Miškinis P. A. Savigyna Lietuvos civilinėje teisėje // Jurisprudencija. 2002. T. 28(20).
22. Meškauskaitė L. Žiniasklaidos teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

1 poskyris.
CIVILINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS

1.1. Civilinių teisių įgyvendinimo samprata

Teisės, priklausančios civilinių teisinių santykių subjektams, yra subjektinės teisės. Subjektinė teisė suprantama kaip civilinės apyvartos subjektui įstatymu suteikta galimybė.

1) veikti atitinkamu būdu arba
2) kaip asmens galimo elgesio ribos.

Subjektinės teisės įgyvendinimas gali pasireikšti

1) *veiksmais*, atliekamais paties asmens, kuriam priklauso tokia teisė, taip pat ir
2) *reikalavimu* iš kitų atlikti (arba susilaikyti nuo atlikimo) tam tikrus veiksmus. Bet kokia teisė, įskaitant civilinę subjektinę teisę, vertinga tik jeigu yra įgyvendinama.

Teisės įgyvendinimas – tai naudojimasis teisės normų *suteiktais* ar *neuždraustais* leidimais – subjektinėmis teisėmis, vykdant tas teises įteisinančias pareigas. Teisės įgyvendinimą sudaro du tarpusavyje susiję veiksmai:

1) naudojimasis subjektinėmis teisėmis;
2) tą naudojimąsi įteisinančių pareigų vykdymas[1].

Pripažįstant, kad yra objektyvioji ir subjektyvioji teisė, o subjektyviosios teisės įgyvendinimas grindžiamas objektyviosios teisės pagrindu, galima atskirai apibūdinti subjektyviosios teisės įgyvendinimą.

Subjektinės civilinės teisės *įgyvendinimas* – tai galimybių, kurias suteikia atitinkama subjektinė civilinė teisė, realizavimas. Įgyvendinant subjektines civilines teises, siekiama socialinių ekonominių ir teisinių tikslų, pavyzdžiui, įgyti turtą nuosavybės teise, užsiimti ūkine komercine veikla, sudaryti sandorius, įsigyti autorių teises ir t. t. Civilinių teisių įgyvendinimas yra procesas, kurio rezultatas tas, kad teisių

[1] *Vaišvila A.* Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.

turėtojas tų teisių pagrindu patenkina savo materialinius ir dvasinius poreikius.

Civilinių subjektinių *teisių įgyvendinimas* ir civilinių *pareigų vykdymas* yra vienas nuo kito neatsiejami veiksmai. Įgyvendinant absoliučias subjektines teises, esminę reikšmę turi asmens, turinčio teisę, veiksmai, atliekami realizuojant galimybes, sudarančias tam tikros teisės turinį.

1) Pareiga vykdoma *pasyviu* būdu (pareiga, išplaukianti iš draudimų) susilaikant nuo aktyvių veiksmų, pavyzdžiui, neapibrėžti asmenys privalo netrukdyti savininkui naudotis savo nuosavybės teise.
2) Pareiga vykdoma *aktyviu* būdu tada, kai asmuo aktyviai atlieka tam tikrą veiksmą, pavyzdžiui, sumoka už įsigytas prekes.

Subjektinės civilinės teisės įgyvendinamos civilinio teisinio santykio struktūroje. Civilinis teisinis santykis yra civilinės teisės subjektų teisinis ryšys dėl materialinių (turto) arba asmeninių vertybių, susaistantis juos (subjektus) tarpusavyje susijusiomis teisėmis ir pareigomis. Jų įgyvendinimas užtikrinamas teisės normų nustatytomis valstybės prievartos priemonėmis.

Esant konkrečiam civiliniam teisiniam santykiui, subjektinė teisė įgyvendinama reikalavimo teisės realizavimo forma. Konkreti subjektinė teisė faktiškai įgyvendinama perduodant turtą, atliekant darbus, suteikiant paslaugas, sukuriant kūrinį ir t. t. Taip pirkėjo teisė reikalauti perduoti daiktą įgyvendinama pardavėjui vykdant pareigą perduoti daiktą.

Civilinių teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo realumas priklauso nuo ekonominių, politinių, organizacinių garantijų lygmens. Teisinės valstybės ekonominės ir politinės visuomenės sistemos paskirtis yra kuo visapusiškiau užtikrinti asmenų interesus ir poreikius, galimybes laisvai iniciatyvai, kūrybinei veiklai. Teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo garantijos priklauso nuo daugelio veiksnių sąveikos: ekonominės sistemos, žmonių išsilavinimo, išsiauklėjimo, moralės lygio, atitinkamų teisinių institutų, kurie maksimaliai praplečia asmenų galimybes civilinėje apyvartoje ir dvasinės kūrybos srityje, ir panašiai.

Civilinių teisių *įgyvendinimo ribos* – tai įstatymais apibrėžtos asmens veikimo ribos realizuojant galimybes, sudarančias subjektinės civilinės teisės turinį. Civilinių teisių įgyvendinimo ribos nustatomos

civiliniuose teisės aktuose: subjektyviomis ribomis (veiksnumas); laiko ribomis (terminai); reikalavimu įgyvendinti subjektyvias civilines teises pagal jų paskirtį; reglamentuojant teisės įgyvendinimo būdus (nuosavybės teisės realizavimo būdai); asmeniui suteiktais prievartinio pobūdžio savo teisių įgyvendinimo arba gynimo būdais (būtinoji gintis ir pan.).

Vertinant subjektines teises įgyvendinančio asmens veiksmų teisėtumą, visada siekiama sužinoti subjektinės teisės nustatytas ribas. Beveik visuotinai priimta, kad subjektinė teisė yra leistino elgesio matas. Šis matas yra idealaus elgesio modelis, kurį taikant valstybės neigiama reakcija neįmanoma, atvirkščiai, valstybė garantuoja tokių veiksmų gynybą.

Civilinės subjektinės teisės *įgyvendinimas* – tai realių veiksmų, kurie atitinka civilinės teisės turinį, t. y. neišeina už teisės leistinumo ribų, atlikimas.

Civilinių teisių įgyvendinimo laisvė negali būti neribota. Ji ribojasi su kitų asmenų interesais, taip pat su visuomenės interesais. Subjektinių civilinių teisių apimtis nustatoma ne tik ribomis, nustatytomis teisės normų, bet ir civilinės teisės normomis, kurios nustato draudimus ir nurodymus, *ribojančius* subjektines civilines teises.

Yra nemažai normų, *ribojančių* konkrečių subjektinių teisių apimtį. Pavyzdžiui, nuosavybės teisė suteikia asmeniui teisę valdyti, naudotis ir disponuoti savo turtu, tai nereiškia, kad jis gali tvarkytis su savo turtu kokiu nori būdu. Jis turi nepažeisti įstatymų bei kitų asmenų teisių ir interesų (LR CK 4.37 str.).

Yra įvairių įstatymų nustatytų reikalavimų, kurių reikia laikytis įgyvendinant savo teises. Pavyzdžiui, statybinių medžiagų savininkas gali jas naudoti ir pastatyti namą, tačiau jam tam reikia žemės sklypo, leidimo statyti namą, projekto ir kitokių leidimų. Taigi tam, kad realizuotų teisę naudotis statybinėmis medžiagomis, asmuo turi laikytis daugybės jam nustatytų apribojimų.

Subjektinė teisė yra leistino elgesio matas, kurį nustato visuma teisės normų, darančių įtakos jos apimčiai. Subjektinės civilinės teisės normos įgyvendinimo ribos *sutampa* su subjektinės civilinės teisės ribomis. Veiksmas gali būti teisėtas tik tuo atveju, jeigu jis neperžengia ribų, nustatytų teisės normos, nustatančios subjektinės civilinės teisės apimtį, taip pat ir visumą įpareigojančių ir uždraudžiančių teisės normų, kurios apriboja tą civilinę teisę.

Terminas „civilinių teisių įgyvendinimo ribos“ nereiškia nieko kita, kas skirtųsi nuo subjektinės civilinės teisės ribų. Įstatymų leidėjas neįtvirtino sąvokos „*civilinių teisių įgyvendinimo ribos*“ Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse.

Subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo ribos – įstatymais apibrėžtos asmenų veikimo ribos realizuojant galimybes, kurios sudaro civilinių teisių turinį.

Civilinių subjektinių teisių įgyvendinimas turi laiko rėmus – terminus. Terminus, per kuriuos gali būti apginta arba įgyvendinta tam tikra teisė, nustatyti įstatymai, sandoriai, teismų sprendimai arba administraciniai aktai, turintys civilinių teisinių padarinių.

Civilinių subjektinių teisių įgyvendinimo ribos nustatomos taisyklėmis, kurios

1) *leidžia* arba *draudžia* įgyvendinti teises *tam tikrais būdais* (pvz., verslininkai negali naudotis nesąžiningos konkurencijos būdais, negalima bet kaip elgtis su nuosavybe, kuri yra visuomeninės istorinės vertės, draudžiama pažeisti bendraturčio pirmenybės teisę pirkti bendrąja nuosavybe esančią parduodamą dalį ta kaina, kuria ji parduodama).
2) Asmenys gali naudotis tik teisės normomis nustatytomis gynybos *formomis ir priemonėmis*.
3) Civilinių teisių įgyvendinimo ribas apibrėžia *draudimas* naudoti teises turint tiesioginį tikslą padaryti *žalos kitų asmenų interesams*. Įstatymas draudžia sudaryti sandorius tikslais, prieštaraujančiais viešajai tvarkai ir moralei; sutartys, kuriomis siekiama platinti narkotines medžiagas, ginklus ir pan.
4) Pagrindinis būdas, nustatantis subjektinių civilinių teisių ribas, yra įstatymų draudimai *nenaudoti visuomenei nenaudingų būdų*, priemonių ir tikslų įgyvendinant tas teises. Dėl šių draudimų tampa aiškūs vienos arba kitos civilinės subjektinės teisės socialiniai tikslai bei uždaviniai. Teisių įgyvendinimas vadovaujantis jų socialiniu tikslu yra specifinė teisėtumo forma.

Negalima apibrėžti visų nepageidaujamų civilinių teisių įgyvendinimo būdų, negalima jų visų uždrausti, todėl bendrasis principas, kad civilinės teisės turi būti įgyvendinamos vadovaujantis jų socialiniu tikslu, papildomas principiniu draudimu įgyvendinti civilines teises siekiant pakenkti kitam asmeniui, taip pat piktnaudžiauti teise kito-

mis formomis (žr. LR CK 1.137 str. 3 d.). Šio draudimo pažeidimas įgyvendinant civilines teises yra civilinis teisinis pažeidimas net nesant specialios normos, nurodančios konkretų veiksmą, atsiradusį vykdant civilines teises, neteisėtumo.

Dėl to piktnaudžiavimas teise – *savarankiška, specifinė civilinių teisių įgyvendinimo pažeidimo forma*. Draudimo piktnaudžiauti savo teise pažeidimo padariniai gali būti *dvejopi*:

1) jeigu asmuo piktnaudžiauja subjektine teise, teismas gali atsisakyti ją ginti;
2) žalos padarymas kitiems asmenims piktnaudžiaujant teise yra pagrindas taikyti civilinę atsakomybę.

Nustatyti subjektų elgesio teisėtumą (neteisėtumą), kai nėra konkrečių normų, galima vadovaujantis normomis, nustatančiomis civilinės teisės principus. LR CK 1.8 straipsnio 1 dalis nustato, kad civilinės teisės normų nesureglamentuotiems civiliniams santykiams taikomi panašius santykius reglamentuojantys civiliniai įstatymai (įstatymų analogija). LR CK 1.8 straipsnio 2 dalis teigia, kad jeigu nėra panašius santykius reglamentuojančių civilinių įstatymų, taikomi bendrieji teisės principai.

Draudimo piktnaudžiauti savo teise principas jau seniai žinomas civilinės teisės mokslui.

Vergvaldinės Romos teisėje galiojo principas, kad tas, kas naudojasi savo teise, niekieno interesų nepažeidžia (*qui suo jure utitur, neminem laedit*). Kiekvienas žmogus galėjo veikti vadovaudamasis tik savo interesais, pavyzdžiui, galėjo pastatyti savo sklype aukštą namą, kuris užstos šviesą kaimynui, o kiti savo interesais tegul rūpinasi patys. Asmuo, net ir veikdamas tokiu būdu, negalėjo peržengti jam suteiktos teisės įgyvendinimo ribų. Vėliau nustatyta, kad asmuo, turintis subjektinę teisę, gali ją įgyvendinti nepatenkindamas savo interesų, bet padarydamas žalos kitam. Romėnų teisininkai bandė išspręsti šią problemą įvesdami naują terminą – „*malitiis non est indulgendum*“ (piktnaudžiavimas yra neleistinas). XVII–XVIII a. valstybių nacionaliniuose įstatymuose, t. y. Prūsijos, o vėliau ir Vokietijos, Šveicarijos statutuose, pradėtos reglamentuoti bendros normos dėl piktnaudžiavimo teise. XIX a. daugelyje pasaulio valstybių vyko civilinės teisės kodifikacija, todėl galima teigti, kad piktnaudžiavimo teise institutas tapo ir dabar yra žinomas beveik visų valstybių teisei, teisės doktrinai ir teismų praktikai. Ne visų valstybių civiliniuose kodeksuose šio instituto turinys yra vienodas. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad

kontinentinėje teisėje piktnaudžiavimo teise institutas labiau išplėtotas nei bendrojoje teisėje.

Piktnaudžiavimas teise įvairiai pasireiškia per skirtingus teisinius santykius. Pagal piktnaudžiavimo tikslą tai galima suskirstyti į dvi rūšis:

1) piktnaudžiavimas teise, kai *išskirtinis tikslas – padaryti kitam asmeniui žalos;*
2) piktnaudžiavimas teise *neturint tikslo padaryti žalos, bet objektyviai darant kitam asmeniui žalą.*

Piktnaudžiavimas teise suprantamas kaip asmens teisių pažeidimas arba savo teisės realizavimas prieštaraujant tos teisės prigimčiai arba visuomenės moralės principams.

Reikia pasakyti, kad piktnaudžiavimo teise sąvoka Lietuvos teisėje įstatymuose nebuvo suformuluota iki dabartinio Civilinio kodekso įsigaliojimo. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnyje nustatytas bendro pobūdžio draudimas piktnaudžiauti savo teise – įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų asmenų teisių ir laisvių. 1964 m. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (1964 m.) 5 straipsnio 1 dalyje taip pat buvo reglamentuojama, kad civilines teises saugo įstatymai, išskyrus tuos atvejus, kai civilinės teisės įgyvendinamos prieštaraujant jų paskirčiai, visuomenės interesams ir geriems papročiams. Taigi Lietuvos teisėje buvo ir yra normų, kurios leidžia teismams taikyti piktnaudžiavimo teise institutą, tačiau toks taikymas nebuvo labai efektyvus, kol nebuvo įstatyme aiškiai suformuluotos piktnaudžiavimo teise sampratos.

Dabartinis LR CK nustato, kad **piktnaudžiauti teise** reiškia civilinių teisių įgyvendinimą tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų arba varžytų kitų asmenų teises, arba įstatymų saugomus interesus, arba darytų žalos kitiems asmenims, arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai (LR CK 1.137 str. 3 d.).

Lietuvos civiliniame kodekse nustatant piktnaudžiavimo teise apibrėžimą buvo išspręstas piktnaudžiavimo teise sampratos klausimas ir problema, su kuria susiduria valstybės, kurių įstatymuose nėra piktnaudžiavimo teise sampratos ir kurios dėl to patiria sunkumų taikant šią normą praktikoje.

Kontroliniai klausimai:

1. Kaip galėtumėte suformuluoti teisių įgyvendinimo sampratą?
2. Kas yra subjektinės civilinės teisės įgyvendinimas?
3. Kas yra pagrindas subjektinėms civilinėms teisėms atsirasti?
4. Kokių tikslų asmuo siekia įgyvendindamas civilines teises?
5. Kas yra subjektinė civilinė pareiga?
6. Kokia yra subjektinės civilinės pareigos vykdymo samprata? Kokias žinote civilinių teisinių pareigų rūšis?
7. Kaip pasireiškia teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo sąveika?
8. Kokios yra teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo garantijos?
9. Kas yra subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo ribos?
10. Kaip galima nustatyti civilinių teisių įgyvendinimo ribas?
11. Kokios yra subjektinės civilinės teisės ribos ir civilinių teisių įgyvendinimo ribos?
12. Kas yra piktnaudžiavimas teise?
13. Kokios yra piktnaudžiavimo teise rūšys?

1.2. Subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo būdai

Subjektinės civilinės teisės gali būti įgyvendinamos bet kokiais įstatymų nedraudžiamais būdais. Civilinės teisės moksle išskiriami *faktiniai* ir *teisiniai* (juridiniai) civilinių teisių įgyvendinimo būdai.

Faktiniai civilinių teisių įgyvendinimo būdai yra asmenų veiksmai, neturintys sandorių, kitų teisiškai reikšmingų veiksmų požymių. Pavyzdžiui, asmuo gyvena sau nuosavybės teise priklausančiame bute, arba naudojasi nuosavu automobiliu pervežti asmeniniams daiktams.

Juridiniai civilinių teisių įgyvendinimo būdai yra veiksmai, turintys *sandorių* požymių, arba *kitokie teisiškai reikšmingi veiksmai*.

Tai gali būti ir *vienašaliai*, ir *dvišaliai* arba *daugiašaliai* sandoriai. Palikimo priėmimas arba jo atsisakymas paduodant pareiškimą notarų biurui, mokėjimo reikalavimo priėmimas ir kiti panašūs veiksmai yra civilinių teisių įgyvendinimas atliekant vienašalį sandorį. Nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sandoris ir jo perdavimas pagal

priėmimo-perdavimo aktą yra civilinių teisių įgyvendinimo pavyzdys dvišalio sandorio būdu.

Kreditoriaus pasinaudojimas skolininko daikto sulaikymo teise – kitas teisiškai reikšmingo veiksmo pavyzdys.

Subjektinių civilinių pareigų vykdymo būdai

Pasyvaus tipo pareigos vykdomos laikantis draudimų – neatliekant veiksmų. Draudimų laikymasis gali suteikti asmenims teisę reikalauti kokių nors teisių tik įstatyme numatytais atvejais. Pavyzdžiui, LR CK 6.482 straipsnio 1 dalis numato, kad nuomininkas, tvarkingai vykdęs pagal nuomos sutartį prisiimtas pareigas, pasibaigus sutarties terminui turi pirmenybės teisę, palyginti su kitais asmenimis, atnaujinti sutartį.

Aktyvių pareigų vykdymas visais atvejais yra juridinis faktas, suteikiantis asmeniui teisę patenkinti priešpriešinį reikalavimą arba užbaigiantis atskirą priešpriešinę subjektinę teisę arba visą teisinį santykį. Daikto perdavimas suteikia pardavėjui teisę reikalauti iš pirkėjo sumokėti prekės kainą, rangovui baigus darbus, užsakovas privalo sumokėti už darbus, skolininkui grąžinus skolą baigiasi paskolos teisiniai santykiai ir t. t.

Aktyvaus tipo pareigų vykdymas gali būti *savanoriškas* ir *priverstinis*. ***Savanoriškas vykdymas*** reiškia, kad asmuo be išorinės prievartos pats savo noru ir valia įvykdo prievolę. ***Priverstinis vykdymas*** reiškia skolininko pareigų priverstinį vykdymą vadovaujantis vykdomaisiais dokumentais. Pagal LR CPK (587 str.) vykdomieji dokumentai yra: 1) vykdomieji raštai, išduoti teismo sprendimų, nuosprendžių, nutarimų, nutarčių pagrindu; 2) teismo įsakymai; 3) institucijų ir pareigūnų nutarimai administracinių teisės pažeidimų bylose tiek, kiek jie susiję su turtinio pobūdžio išieškojimais; 4) kiti institucijų ir pareigūnų sprendimai, kurių vykdymą civilinio proceso tvarka nustato įstatymai. Antstoliui valstybė suteikia vykdomųjų dokumentų vykdymo funkcijas. Antstolis vykdomuosius dokumentus vykdo be skolininko valios, dažnai jam nedalyvaujant. Tam, kad antstolis galėtų realiai vykdyti savo funkcijas, valstybė jam suteikia valdymo įgaliojimus.

Aktyvaus tipo pareigos vykdymas turi savo ypatumų, kai yra teisinio santykio šalių *daugetas* ir keičiasi šalys teisių perėmimo būdu. Daugetas gali būti *dalinis* arba *solidarus*, atitinkamai aktyvaus tipo pareigos gali būti dalinės arba solidariosios.

Dalinis aktyvios pareigos subjektų daugetas – kai keli subjektai turi aktyvią dalinę pareigą – kiekvienas atlieka pareigą lygiomis dalimis su kitais, jeigu iš įstatymo arba sutarties neišplaukia kitaip. Tarkime, keli draugai perka bendram naudojimui namą. Kiekvienas moka tą kainos dalį, kuri atitinka jo dalį bendrojoje dalinėje nuosavybėje.

Solidarus aktyvios pareigos subjektų daugetas – kai keli subjektai turi solidarią aktyvią pareigą. Asmuo turi teisę reikalauti vykdyti pareigą ir iš visų solidariųjų subjektų, ir iš vieno pasirinktinai įvykdyti pareigą visa apimtimi arba iš dalies. Jeigu kreditoriaus reikalavimo vienas iš solidariųjų kreditorių pilnai nepatenkina, kreditorius turi teisę reikalauti, kad jo reikalavimą įvykdytų kiti solidarieji skolininkai. Savo ruožtu solidariai atsakingas asmuo, įvykdęs solidariąją prievolę, turi teisę į atgręžtinį reikalavimą iš likusių solidariųjų skolininkų lygiomis dalimis, išskaičius dalį, tenkančią jam pačiam.

Pavyzdžiui, grupė asmenų pavagia automobilį. Jeigu tai padarė grupė asmenų, automobilio savininkas turi teisę reikalauti iš bet kurio iš vagystės bendrininkų atlyginti jam žalą, padarytą dėl automobilio vagystės (LR CK 6.279 str.). Atlyginęs žalą asmuo turi atgręžtinį reikalavimą iš savo bendrininkų (LR CK 6.260 str.). LR CK 6.265 straipsnis numato, kad jeigu asmuo, kuris nėra darbuotojas, vykdydamas kito asmens, kuris nėra jo darbdavys, duotą nurodymą padaro žalos, abu šie asmenys atsako solidariai. Atstovaujamas asmuo atsako už savo atstovo, vykdančio pavedimą, padarytą žalą kartu su savo atstovu.

Keičiantis teisinio santykio dalyvių sudėčiai, perimant teises, pareigų vykdymo tvarka nustatoma specialiomis normomis (taisyklėmis) – įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas, skolos perleidimas ir pan. Dažniausiai perėjusi pareiga negali būti didesnė už pirminę. Pereina ir pasyvios pareigos, kylančios iš draudimo. Pavyzdžiui, LR CK 4.207 straipsnis numato, kad įkeistojo daikto nuosavybės teisei perėjus iš įkaito davėjo kitam asmeniui, įkeitimo teisė lieka galioti, kai įkeitimo objektas buvo perduotas įkaito turėtojui arba kai įkeitimo lakštas buvo įregistruotas hipotekos registre, jeigu įstatymai nenustato kitaip. Ši taisyklė taip pat taikoma ir tais atvejais, kai įkeitimo objektas yra turtinės teisės.

Pareigų perėjimą *perdavus teises* reikia skirti nuo *trečiojo asmens teisės įvykdyti prievolę*. Pavyzdžiui, aktyvią pareigą gali įvykdyti trečiasis asmuo, išskyrus atvejus, kai šalių susitarimas arba prievolės esmė reikalauja, kad skolininkas ją įvykdytų asmeniškai (LR CK 6.50 str.).

Asmenys dažniausiai savarankiškai įgyja ir įgyvendina subjektines teises ir pareigas. Fiziniai ir juridiniai asmenys kai kuriais atvejais įgyvendinti civilines teises ir vykdyti pareigas gali *tik patys* (įgaliojimo išdavimas, testamento surašymas, reikalauti atlyginti žalą, padarytą sveikatai, autorinių sutarčių vykdymas ir pan.). Įstatymas leidžia asmenims įgyvendinti teises ir vykdyti pareigas *per atstovus,* išskyrus nurodytus ir panašius atvejus. Teisinių santykių šalys dažniausiai viena kitai turi vienokių arba kitokių pareigų: pavyzdžiui, vykdydamas pirkimo-pardavimo sutartį pardavėjas privalo perduoti daiktą, o pirkėjas – sumokėti daikto kainą.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokias žinote civilinių teisių įgyvendinimo formas?
2. Kokius žinote civilinių teisių įgyvendinimo būdus?
3. Kaip gali būti vykdoma aktyvaus tipo pareiga?
4. Kokie yra aktyvaus tipo pareigos vykdymo ypatumai esant teisinio santykio šalių *daugetui?*
5. Kokie yra faktiniai civilinių teisių įgyvendinimo būdai? Pateikite pavyzdžių.
6. Kokie yra juridiniai civiliniai teisių įgyvendinimo būdai? Pateikite pavyzdžių.

1.3. Daiktinių subjektinių civilinių teisių įgyvendinimo būdai

Daiktinė teisė – tai absoliuti teisė, pasireiškianti teisės turėtojo galimybe įgyvendinti valdymo, naudojimo ir disponavimo teises arba tik kai kurias iš šių teisių (LR CK 4.20 str.). *Daiktinėms teisėms būdinga*:

1) absoliutus pobūdis;
2) ryšys su daiktu (sekimo teisė);
3) pranašumas prievolių teisių atžvilgiu;
4) daiktinės teisės turinį nustato ne sutartis, bet įstatymas.

Plačiau apie tai – „Civilinės teisės“ vadovėlio „Daiktinės teisės“ skyriuje.

Daiktinė teisė įgyvendinama trimis pagrindiniais būdais: *naudojant*, *valdant* ir *disponuojant*.

Bendriausiu požiūriu daiktinę teisę galima apibūdinti kaip *abso-*

liučią teisę į daiktą. Daiktinės teisės tarpusavyje skiriasi savo turiniu. Plačiausia savo turiniu daiktinė teisė yra *nuosavybės teisė*. Ji apima visas teises, kurios įmanomos daiktinei teisei, t. y. daiktą valdyti, naudoti ir juo disponuoti. Kitos daiktinės teisės (valdymas, turto patikėjimo teisė, servitutas, svetnauda, užstatymo teisė, ilgalaikė nuoma, hipoteka ir kt.) apima tik kai kurias teises, įeinančias į valdymo, naudojimo teisių, o kartais ir į disponavimo daiktu teisių visumą.

Lietuvos teisės moksle įsitvirtino nuomonė, kad vadinamoji „*triada*“ – nuostata, kad nuosavybės teisės turinį sudaro trys savininko teisės – teisė turtą valdyti ir naudoti bei juo disponuoti – yra netinkama apibrėžti nuosavybės teisės turinį. Nuosavybės teisės turiniui apibrėžti „triada“ naudojama Rusijoje bei NVS šalyse. Europoje vyrauja prigimtinės nuosavybės teisės doktrina. Šiuolaikinėse civilinių įstatymų kodifikacijose vengiama nuosavybės teisės turinį apibrėžti nurodant konkrečias savininko teises, nes įstatymas jų nustatyti negali. Tai prigimtinė, absoliuti žmogaus teisė, todėl įstatymas gali ją tik apriboti nustatydamas ***nuosavybės teisės įgyvendinimo ribas***. Nuosavybės teisės turinio atskleidimas yra teisės mokslo, o ne įstatymų leidėjo reikalas. Kai kurie autoriai laikosi nuomonės, kad nuosavybės turinio samprata įstatymuose apskritai nėra reikalinga, o jos buvimas neturi praktinės reikšmės. Nuosavybės teisės turinys kinta. Mokslas ir informacinės technologijos, civilinės apyvartos praktika sukuria vis naujas nuosavybės teisės įgyvendinimo priemones, kurios negali būti ribojamos iš anksto nustatytomis teisinėmis formomis. Anglosaksų teisės doktrina, kuriai svetimas kontinentinės teisės sistemos perdėtas formalizmas, nurodo daugiau kaip dešimt savininko galimybių *įgyvendinant savo nuosavybės teisę*.

Kaip minėjome, nuosavybės teisė apima visas teises, įmanomas daiktinei teisei, todėl aptarsime nuosavybės teisės įgyvendinimo ypatumus, būdingus įgyvendinant kiekvieną pagal kontinentinę tradiciją ją sudarančią teisę.

Nuosavybės teisė – tai teisė savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti (LR CK 4.37 str.).

Valdymo teisės įgyvendinimas – tai realizavimas įstatymu paremtos galimybės turėti, laikyti pas save tam tikrą turtą (faktiškai valdyti, turėti jį savo balanse ir pan.).

Naudojimo teisės įgyvendinimas – tai daikto eksploatavimas, naudojimas jo ūkyje arba kitokiu būdu siekiant gauti iš daikto naudą,

naudotis turto savybėmis. Ši teisė glaudžiai susijusi su valdymo teise, nes daugeliu atvejų naudotis daiktu galima tik jį faktiškai valdant.

Disponavimo teisės įgyvendinimas siejamas su galimybe nustatyti teisinį turto likimą keičiant jo paskirtį, teisinę būklę arba priklausomumą (perdavimas palikimo būdu, sunaikinimas ir pan.).

Turto savininkas, turintis visas tris „triados“ teises, gali jas įgyvendinti savo nuožiūra. Atskirais atvejais šios teisės gali priklausyti ir kitiems asmenims, ne savininkui, o kitam teisėtam valdytojui, pavyzdžiui, nuomotojui. Pastarasis ne tik valdo ir naudojasi turtu, tačiau sutartyje numatytais atvejais gali pernuomoti turtą kitam asmeniui arba pagerinti turtą pakeisdamas pirminę turto būseną, taigi nuomotojas turi teisę disponuoti turtu neperžengdamas tam tikrų ribų. Taigi akivaizdu, kad „triados“ nepakanka tam, kad tinkamai apibrėžtume nuosavybės teisės turinį.

Nors savininkas turi teisę įgyvendinti savo teisę į nuosavybę naudodamasis trimis pagrindiniais būdais – valdydamas, naudodamas ir disponuodamas turtu, kai kuriais atvejais įstatymai riboja ir šią jo galimybę. Pavyzdžiui, žemės savininkas negali jos naudoti ne pagal nustatytą paskirtį. Nekilnojamojo turto naudojimas dažnai susijęs ne tik su kaimynais ar kitais aplinkiniais, bet ir turi didelę socialinę reikšmę. Dėl to tikslinės paskirties tam tikriems objektams nustatymas ir su tuo susiję savininkų teisių apribojimai apsaugo viešą interesą. Savininkas nepraranda savo nuosavybės teisių, nes įstatymas nustato nuosavybės teisės įgyvendinimo ribas.

Galimas ir ***ribotas nuosavybės teisės įgyvendinimas***, nustatytas sutartimi arba įstatymu. Pavyzdžiui, išlaikymo iki gyvos galvos sutarties atveju rentos mokėtojas gali perleisti, įkeisti arba kitokiu būdu suvaržyti teisę į perduotą jam mainais už išlaikymą iki gyvos galvos nekilnojamąjį daiktą tik turėdamas išankstinį rašytinį rentos gavėjo sutikimą. Toks rašytinis sutikimas turi būti patvirtintas notaro (LR CK 6.463 str. 1 d.)

Kaip minėjome, trijų pagrindinių teisių, sudarančių nuosavybės teisės turinį, įgyvendinimas netiksliai apibrėžia nuosavybės teisės įgyvendinimą. LR CK numatyta, kad savininkas minėtas teises įgyvendina savo nuožiūra, t. y. jis pats sprendžia, ką daryti su jam priklausančiu turtu, vadovaujasi savo interesais, atlikdamas su turtu bet kokius veiksmus, neprieštaraujančius įstatymams ir nepažeidžiančius kitų asmenų teisių ir teisėtų interesų.

Nuosavybės teisę savininkas gali įgyvendinti pats tiesiogiai valdydamas ir naudodamas jam nuosavybės teise priklausantį turtą bei

juo disponuodamas arba kitiems asmenims perduodamas kai kurias iš jam priklausančių teisių į tą turtą. Lemiamas vaidmuo įgyvendinant nuosavybės teisę tenka *valdymo* ir ypač *naudojimo* teisių realizavimui, nes sąvoka „*įgyvendinimas*“ reiškia besitęsiantį procesą, o ne veiksmo rezultatą.

Aišku, negalima paneigti, kad disponuodamas turtu asmuo taip pat įgyvendina nuosavybės teisę, nes disponavimo teisė yra sudėtinė nuosavybės teisės turinio dalis. Disponavimo turtu teisės realizavimas dažniausiai tiesiogiai susijęs su nuosavybės teisės praradimu arba pasireiškia įvairių sandorių sudarymu, kurie yra pagrindas atsirasti prievoliniams teisiniams santykiams. Gana dažni atvejai, kai naudojimosi turtu teisė negali būti įgyvendinta nepasinaudojus disponavimo teise. Pavyzdžiui, norėdamas gauti iš turto pajamas jo tiesiogiai nenaudodamas, savininkas gali už tam tikrą atlyginimą perduoti turtą naudotis kitam asmeniui, pats likdamas to turto savininku. Nuomos sutarties sudarymu baigiasi disponavimo teisės realizavimas. Konkrečiu atveju tokia teise savininkas vėl pasinaudos tiktai nutraukdamas nuomos sutartį arba ją pratęsdamas. Nuo sutarties sudarymo iki jos nutraukimo arba pratęsimo turto nuomos būdu savininkas įgyvendina turto naudojimo teisę.

Nuosavybės teisės įgyvendinimo būdas priklauso nuo to, ar asmuo pats turtą valdo, naudoja bei juo disponuoja ir taip įgyvendina nuosavybės teisę, ar perduoda dalį šių teisių kitiems asmenims. Jeigu jis dalį teisių perduoda kitiems asmenims, tai nuosavybės teisės įgyvendinimo būdas priklauso dar ir nuo to, kokią dalį tų teisių jis perduoda.

Pavyzdžiui, steigdami ūkinę bendriją, asmenys vieni kitiems perduoda dalį nuosavybės teisių į turtą, kuris tampa bendrijos narių bendrąja daline nuosavybe. Šie asmenys lieka turto savininkais, t. y. tampa bendraturčiais. Steigdami akcinę bendrovę, uždarąją akcinę bendrovę, žemės ūkio bendrovę arba kitą privatų asmenį, steigėjai perduoda tam juridiniam asmeniui tiek daug jų nuosavybės teisės turinį sudarančių teisių į perduodamą turtą, kad to turto savininku tampa pats juridinis asmuo, o perdavusiems turtą asmenims to turto atžvilgiu lieka tik reikalavimo teisės.

Nuosavybės teisės įgyvendinimo būdų įtvirtinimas įstatymuose turi didelę reikšmę, nes nuo to priklauso gyventojų pajamų šaltiniai, šalies ekonomikos raidos tempai ir daugelis kitų veiksnių. Pavyzdžiui, asmenys gali gauti pajamų iš įmonių arba kitokių juridinių asmenų

veiklos, kuriems jie yra perdavę savo turtą, taip įgyvendinami į jį nuosavybės teises.

Būdas, kurį fizinis asmuo pasirenka savo nuosavybės teisei įgyvendinti, labiausiai priklauso nuo turto paskirties. Pavyzdžiui, individualios paskirties daiktais dažniausiai naudojasi tiesiogiai pats savininkas savo kasdieniams poreikiams tenkinti.

LR CK 4.75 straipsnio 1 dalis numato, kad *teisės į bendrosios dalinės nuosavybės teisės objektus įgyvendinamos bendraturčių sutarimu*. Jeigu nesutariama, valdymo, naudojimosi ir disponavimo tvarka nustatoma teismo tvarka pagal bet kurio iš bendraturčių ieškinį. Kol ginčas bus išspręstas, teismas ginčo objektui gali skirti administratorių.

LR CK 4.76 straipsnis nustato, kad kiekvienas iš bendraturčių proporcingai savo daliai turi teisę į bendro daikto (turto) duodamas pajamas, atsako tretiesiems asmenims pagal prievoles, susijusias su bendru daiktu (turtu), taip pat privalo apmokėti išlaidas jam išlaikyti ir išsaugoti, mokesčiams, rinkliavoms ir kitoms įmokoms. Jeigu vienas iš bendraturčių nevykdo savo pareigos tvarkyti ir išlaikyti bendrą daiktą (turtą), kiti bendraturčiai turi teisę į nuostolių, kuriuos jie turėjo, atlyginimą.

Įstatymuose numatyti atvejai, kai tam tikri asmens veiksmai, kuriais tiesiogiai nesiekiama pakeisti turtinių ir teisinių santykių, nulemia kitokio nuosavybės teisės įgyvendinimo būdo atsiradimą. Pavyzdžiui, santuokos sudarymas nulemia ir specialų nuosavybės teisės įgyvendinimo į santuokoje įgytą turtą būdą, jeigu jo nepakeičia vedybų sutartis.

Nuosavybės teisės į valstybinėms (savivaldybių) įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms perduotą turtą įgyvendinimo tikslais valstybė (savivaldybės) perduoda toms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms ir daugumą nuosavybės teisės turinį sudarančių teisių, kurios sudaro turto patikėjimo teisę. Pagal CK 4.109 straipsnio 1 dalį, Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo 13 straipsnio 1 dalį bei Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 2 straipsnio 7 dalį valstybei priklausančio turto valdymas turto patikėjimo teise reiškia tai, kad valstybės įmonė gali valdyti ir disponuoti valstybės jai perduotu turtu nepažeisdama įstatymų ir kitų asmenų teisių bei interesų.[2]

---

[2] Plačiau teismų praktika: LAT CBS 2002 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–1328/2002 m. kategorija 26.1, 45.1.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios valstybė arba savivaldybės įmonė kaip juridinis asmuo, kitaip nei privatus asmuo, jai perduotą turtą valdo, naudoja ir disponuoja ne nuosavybės, o turto patikėjimo teise, yra ta, kad į pagrindinio jos valdymo organo sudėtį *neįeina* turtą perdavusieji ir reikalavimo teises į jį išsaugojusieji asmenys.

Dėl valstybės ir savivaldybių nuosavybės teisės įgyvendinimo į turtą, kurį sudaro tokie nuosavybės teisės objektai, kaip, pavyzdžiui, finansiniai biudžetų ištekliai arba materialiniai ištekliai, skirti Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybės valdžios ir vietinės valdžios bei vykdomosioms tvarkomosioms funkcijoms įgyvendinti, nei teorinių, nei praktinių didelių problemų nekyla. Šį turtą daugiau arba mažiau tiesiogiai valdo, juo naudojasi ir disponuoja aukščiausiosios valstybės valdžios ir valdymo bei vietinės valdžios ir valdymo institucijos, remdamosi Lietuvos Respublikos įstatymais bei kitais norminiais aktais.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokie yra pagrindiniai daiktinės teisės įgyvendinimo būdai?
2. Koks valdymo teisės turinys?
3. Koks naudojimo teisės turinys?
4. Koks disponavimo teisės turinys?
5. Kas yra ribotas nuosavybės teisės įgyvendinimas?
6. Kokios teisės iš nuosavybės teisės teisių „triados“ būdingiausios nuosavybės teisės įgyvendinimui? Atsakymą pagrįskite.
7. Kaip priklauso valstybės ekonomika nuo nuosavybės teisių įgyvendinimo būdų naudojimo?
8. Kokius žinote bendrosios nuosavybės teisės įgyvendinimo ypatumus?

1.4. Reikalavimo teisių, kaip prievolių elemento, įgyvendinimo ypatumai

Prievolė – *tai teisinis santykis, kurio viena šalis (skolininkas) privalo atlikti kitos šalies (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą arba nuo jo susilaikyti, o kreditorius turi teisę reikalauti, kad skolininkas įvykdytų savo pareigą (LR CK 6.1 str.)*.

Teisinio santykio šalis, *turinti reikalavimo teisę, vadinama kreditoriumi*. Santykio šalis, *turinti pareigą, vadinama skolininku*. Taigi prievolė yra dviejų šalių teisinis santykis, kai viena šalis – kreditorius – turi teisę reikalauti iš kitos šalies – skolininko – ką nors įvykdyti – atlikti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų. Prievolinių teisių įgyvendinimas pasižymi tuo, kad *reikalavimo teisės įgyvendinamos kito asmens (skolininko) veiksmais*. Kreditorius savo reikalavimo teisę gali pareikšti ne bet kuriam, o tik konkrečiam asmeniui – skolininkui. Kita vertus, prievolę gali pažeisti tik skolininkas, o ne bet kuris kitas asmuo. Tuo prievolių teisė ir kreditoriaus reikalavimo teisė skiriasi nuo daiktinės teisės, kurią gali pažeisti bet kuris asmuo, todėl subjektas, atsakantis pagal prievolę, yra žinomas.

Reikalavimo teisės įgyvendinimas priklauso nuo *prievolių rūšies*.

LR CK išskiria šias prievolių rūšis: 1) skolininkų ir kreditorių daugetą, 2) dalomąsias ir nedalomąsias prievoles, 3) alternatyviąsias prievoles, 4) sąlygines prievoles, 5) terminuotas prievoles ir 6) piniginės prievoles (plačiau apie tai – Civilinės teisės vadovėlio prievolių teisės dalyje).

Ypatingas atvejis yra tada, kai *reikalavimo teisė įgyvendinama*, nors *skolininkas savanoriškai prievolės nevykdo*. Akivaizdu, kad savigyna šiuo atveju yra netinkamas gynybos būdas, tai yra pardavėjas neturi teisės iš pirkėjo prieš jo valią prekes atimti arba nuomotojas negali būti priverstinai iškeldinamas, nes tokių veiksmų įstatymas nenumato ir tokie veiksmai būtų kvalifikuojami kaip *savavaldžiavimas* (LR BK 294 str., ATPK 188 str.). Tokiu atveju sutarties šalis, mananti, kad jos teisės yra pažeistos dėl to, kad kita šalis nevykdo sutarties, turi kreiptis *į teismą dėl pažeistų teisių gynimo,* ir tik priėmus teismo sprendimą jo vykdymas bus užtikrintas valstybės prievarta.

Pavyzdžiui, Vokietijos teisinėje erdvėje teisė pareikšti ieškinį pripažįstama prievolės dalimi ir yra savaime suprantamas dalykas, nes tai niekur nėra aiškiai įtvirtinta įstatyme. Jeigu Vokietijos CK 241 straipsnyje rašoma, kad, remiantis prievoliniais santykiais, kreditorius yra įsipareigojęs „iš skolininko pareikalauti atlikti tam tikrą veiksmą“, vadinasi, veiksmas gali būti išreikalautas per teismą ir gali būti paskelbtas atitinkamas privalomas vykdyti sprendimas.

Reikalavimo teisė gali būti įgyvendinama tik tada, kai ją įvykdyti yra įmanoma. Pavyzdžiui, natūra įvykdyti sutartį ne visada gali būti įmanoma, pavyzdžiui, jei nupirktas paveikslas sugadintas, išnuomotas laivas areštuotas arba dainininkė kelias dienas prieš numatytą koncertą persišaldė taip, kad dėl to ilgą laiką negali dainuoti.

Įvykdyti prievolę gali būti neįmanoma ir tuo atveju, jeigu veiksmas pagal sutartį turi būti atliktas tam tikru laiku, tačiau šio termino skolininkas nesilaiko. Jei atvejis yra toks, kad veiksmas pagal savo prigimtį ir sutarties turinį gali būti įvykdytas tik sutartu laiku, pavyzdžiui, iškepti vestuvių tortą, solistui dalyvauti naujametiniame koncerte, paslauga, nesilaikant termino, tampa neįmanoma, todėl sprendimas, įpareigojantis įvykdyti prievolę, negalimas.

Prancūzijos civilinio kodekso 1184 straipsnio 2 dalis nustato, kad kreditorius turi teisę reikalauti arba nutraukti sutartį, arba atlyginti nuostolius, arba „kitą šalį priversti įvykdyti susitarimą, jeigu tai yra įmanoma“.

Bendrojoje teisėje vadovaujamasi tokiu požiūriu dėl ieškinio pareiškimo dėl prievolės įvykdymo natūra: jeigu nevykdomas sutartinis įsipareigojimas, sutarties šalis ribojama tik galimybe pareikšti ieškinį dėl sutarties pažeidimo (*breach of contract*), galima reikalauti tik atlyginti žalą pinigais.

Reikalauti įvykdyti sutartį natūra nėra patogu, nes nuostolių atlyginimo užtikrinimo taisyklės nepakankamai gerai užtikrina kreditoriaus interesus, jo interesas įvykdyti sutartį sunkiai apskaičiuojamas pinigais. Dar vieną pavyzdį iš bendrosios teisės galima pateikti, kai pagal sutartį skolininkas kreditoriui privalo perleisti žemės sklypą arba teises į žemės sklypą: šiuo atveju kreditoriaus interesas į esamą žemės sklypą dažniausiai jau vien todėl adekvačiai neperskaičiuojamas į piniginę išraišką, nes identiško žemės sklypo nėra arba, nors toks ir yra, tačiau neparduodamas. Kitaip yra perkant sublokuotą namą arba atitinkamo dydžio žemės sklypelius iš naujai įsigytos statybos vietos. Ieškinys dėl sutarties įvykdymo tokio pobūdžio bylose visada patenkinamas, net jeigu atskiru atveju užtektų atlyginti nuostolius.

Taigi Vokietijos ir Prancūzijos teisėje (kontinentinėje teisėje) reikalavimas įvykdyti sutartį apibrėžiamas kaip **bendro pobūdžio sankcija**, o *bendrojoje teisėje* priešingai – reikalavimas įvykdyti sutartį natūra vertinamas kaip **išimtinė aplinkybė**.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra prievolė?
2. Kuo pasireiškia kreditoriaus reikalavimo teisės įgyvendinimas?
3. Kokie reikalavimai keliami reikalavimo teisei?
4. Kokios yra prievolių rūšys?
5. Kuo ypatingas atvejis, kai reikalavimo teisė įgyvendinama skolininkui savanoriškai prievolės nevykdant?
6. Kokios yra reikalavimo įvykdyti prievolę natūra įgyvendinimo galimybės?

1.5. Asmeninių neturtinių teisių įgyvendinimo ypatumai

LR CK 1.114 straipsnyje išvardytos asmeninės neturtinės teisės ir vertybės, kurias saugo civilinė teisė. Tai yra vardas, gyvybė, sveikata, kūno neliečiamybė, garbė, orumas, žmogaus privatus gyvenimas, autoriaus vardas, dalykinė reputacija, juridinio asmens pavadinimas, prekių (paslaugų) ženklai ir kitos vertybės, su kuriomis įstatymai sieja tam tikrų teisinių padarinių atsiradimą.

LR CK 1.115 straipsnis nurodo, kad ***asmeninės neturtinės teisės***, kaip civilinės teisės saugomas objektas, yra ekonominio turinio neturinčios ir neatskiriamai susijusios su jų turėtoju teisės.

Asmeninės neturtinės teisės įgyvendinamos tais pačiais principais, kaip ir kitos absoliutaus pobūdžio teisės. Asmuo neperžengdamas įstatymų arba sutarties nustatytų ribų *savo nuožiūra* naudojasi asmeninėmis teisėmis ir vertybėmis. Asmenys, kurie iš anksto nėra apibrėžti, turi susilaikyti nuo asmeninių neturtinių teisių pažeidimų (pavyzdžiui, nuo kišimosi į privatų gyvenimą). Asmeninių civilinių teisių įgyvendinimas dažnai apibrėžiamas nustatant ne įgyvendinimo ribas, bet ribas, kurių *negali peržengti* kiti asmenys, kišdamiesi į asmeninę sferą.

Asmenines neturtines teises ir vertybes galima *perduoti* arba *paveldėti*. Perduoti arba paveldėti galima tik tokias asmenines neturtines teises ir vertybes, kurios *nėra neatskiriamai susijusios* su jų turėtoju. Pavyzdžiui, galima perduoti teises į prekių (paslaugų) ženklus, nes tai numato įstatymas (Prekių ženklų įstatymo 43 straipsnis), tačiau negalima perduoti teisės į autoriaus vardą, nes tai prieštarauja šios teisės

prigimčiai (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 14 straipsnio 1 dalies 2 punktas).

Teisės į vardą įgyvendinimas pasireiškia tuo, kad asmuo turi teisę į pavardę, vardą ar vardus, teisę į pseudonimą. Asmuo turi teisę vartoti savo pilną arba sutrumpintą vardą. Pagal LR CK 3.166 straipsnio 2 dalį asmuo gali turėti du vardus (dvigubą vardą). Tokiu atveju asmuo gali vartoti tik vieną iš jų arba abu. Asmuo, sudarydamas santuoką, taip pat gali įgyti dvigubą pavardę (LR CK 3.31 str.). Tokiu atveju teisė į vardą reiškia teisę vartoti vieną arba abi pavardes. Įgyvendindamas savo teisę į vardą, asmuo turi teisę pakeisti savo vardą arba pavardę.

Asmens teisė į atvaizdą *yra viena iš neturtinių asmens teisių* (LR CK 2.22 str.). Įgyvendindamas šią teisę, asmuo turi teisę už atlyginimą suteikti teisę naudoti savo atvaizdą reklamai. Ši teisė įgyvendinama įtvirtinant tam tikrus draudimus kitiems asmenims. Pagal bendrą LR CK 2.22 straipsnyje įtvirtintą taisyklę visais atvejais norint fotografuoti, atgaminti, parduoti, demonstruoti, spausdinti arba kitokiu būdu platinti asmens nuotraukos, jos dalies, portreto arba kitokio atvaizdo dalį, reikalingas asmens sutikimas. Išimtys numatytos Lietuvos Respublikos CK 2.22 straipsnio 2 dalyje (viešieji asmenys, teisėsaugos institucijų reikalavimu, asmens fotografavimas (filmavimas) viešoje vietoje).

Įgyvendinti teisę į privatų gyvenimą ir jo slaptumą asmeniui užtikrina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22, 24–25 straipsniai ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės į privatų gyvenimą gynimas civiliniais teisiniais būdais. Privataus gyvenimo neliečiamumas reiškia tai, kad informaciją apie asmens privatų gyvenimą galima skelbti tik jo sutikimu. Įstatymas nustato draudimus asmenims įeiti į asmens gyvenamąsias ir kitas patalpas, aptvertą privačią teritoriją, asmenį neteisėtai stebėti, neteisėtai apieškoti asmenį arba jo turtą, pažeisti asmens telefoninių pokalbių, susirašinėjimo arba kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų informacijos konfidencialumą, draudžia paskelbti duomenis apie asmens sveikatos būklę, rinkti informaciją apie privatų asmens gyvenimą, atlikti kitus neteisėtus veiksmus.

Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalis numato, kad informacija apie privatų gyvenimą gali būti skelbiama be žmogaus sutikimo tais atvejais, kai informacijos

paskelbimas nedaro žalos asmeniui arba kai informacija padeda atskleisti įstatymų pažeidimus arba nusikaltimus, taip pat kai informacija pateikiama nagrinėjant bylą atvirame teismo procese. Be to, informacija apie viešojo asmens (valstybės politikų, valstybės tarnautojų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovų bei kitų visuomeninėje ir politinėje veikloje dalyvaujančių asmenų) privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo, jeigu ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias privataus šio asmens gyvenimo aplinkybes arba asmenines savybes. Kitais atvejais informaciją apie privatų gyvenimą galima skelbti tik gavus asmens sutikimą ir jeigu informacijos paskelbimas nedaro žalos asmeniui.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime yra pasisakęs, kad „Žmogaus teisė į privatumą nėra absoliuti. Pagal *Konstituciją* riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves, taigi ir teisę į privatumą, galima, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma remiantis įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir *Konstitucijoje* įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“.[3] Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. spalio 23 d. nutarime[4] teigia, kad Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalies nuostata negali būti interpretuojama kaip leidžianti be asmens sutikimo skelbti bet kokią informaciją apie asmens privatų gyvenimą. Esama tokių privataus gyvenimo sričių (pavyzdžiui, intymus gyvenimas), apie kurias

---

[3] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Žin., 2002, Nr. 93–4000.

[4] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Žin., 2002. Nr. 104–4675.

informacija be asmens sutikimo apskritai negali būti renkama ir skelbiama, nebent (ir tik tuo mastu, kuriuo) tai padeda atskleisti to asmens padarytą nusikaltimą.

Konstitucinis Teismas 2002 m. spalio 23 d. nutarime konstatavo, kad informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo tais atvejais, kai informacijos paskelbimas nedaro žalos asmeniui. Taigi riba, kurios negali peržengti kiti asmenys, kišdamiesi į asmeninį viešųjų asmenų gyvenimą, yra žalos darymas.

Autoriaus neturtinių teisių įgyvendinimas pasižymi tuo pačiu, kaip ir kitos asmeninės neturtinės teisės – jos įgyvendinamos iš esmės draudimais kitiems asmenims jas pažeisti. Autoriaus neturtinės asmeninės teisės turi savo įgyvendinimo ypatumų, jos įgyvendinamos neatsižvelgiant į laiką, tai autoriaus neturtinės teisės pripažįstamos ir saugomos neterminuotai, neatsižvelgiant į jo turtinių teisių perdavimą, jų apsaugos termino pasibaigimą. Daugelis kitų asmeninių neturtinių teisių saugomos tik tol, kol egzistuoja tų teisių turėtojas.

Dauguma asmeninių neturtinių teisių, išskyrus įstatymo numatytus atvejus, įgyvendinamos asmeniškai, ne per atstovus. Tokios teisės pasibaigia mirus jų turėtojui (savininkui) ir negali būti perduodamos palikimo būdu.

Aplinkybė, į kurią būtina atkreipti dėmesį, yra ta, kad ieškinio senatis netaikoma reikalavimams, atsirandantiems iš asmeninių neturtinių teisių pažeidimų, išskyrus įstatymų numatytus atvejus (CK 1.134 str.).

Kontroliniai klausimai:

1. Kaip nustatomos asmeninių civilinių neturtinių teisių įgyvendinimo ribos?
2. Ar galima perduoti ir paveldėti asmenines neturtines teises? Jei taip, kokias galima, kokių negalima?
3. Kaip įgyvendinamos teisės į atvaizdą?
4. Kaip įgyvendinamos teisės į žmogaus privatų gyvenimą?
5. Kokie yra autoriaus asmeninių neturtinių teisių įgyvendinimo ypatumai?
6. Kokia yra ieškinio senatis ginant asmenines neturtines teises?

1.6. Civilinių teisių įgyvendinimo principai

Civilinių teisių įgyvendinimo principai yra civilinės teisės normose įtvirtinti teiginiai, nustatantys bendruosius reikalavimus subjektams, įgyvendinantiems civilines teises ir vykdantiems civilines pareigas.

Civilinių teisių įgyvendinimo principai nustatyti LR CK 1.5 ir 1.137 straipsniuose. Civilinis kodeksas numato, kad civilinių teisių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti *pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus. CK 1.137 straipsnis nustato, kad asmenys savo nuožiūra laisvai naudojasi civilinėmis teisėmis, įskaitant ir teisę į gynybą. Įgyvendindami savo teises bei vykdydami pareigas, asmenys turi bendradarbiauti, laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles ir geros moralės principus bei veikti sąžiningai, laikytis protingumo ir teisingumo principų.*

Civilinių teisių įgyvendinimo principai reikšmingi dėl kelių priežasčių.

Pirma, civilinė teisė nustato tik bendras elgesio taisykles. Įstatymas arba sutartis negali nustatyti visų civilinių teisių įgyvendinimo būdų ir variantų. Dėl to nustatomi bendrieji principai, kuriais vadovaudamasis asmuo gali laisvai įgyvendinti savo teises.

Antra, principai padeda užpildyti įstatymo spragas. Jeigu nėra numatytas konkrečios teisės įgyvendinimo būdas, principai padeda užpildyti šią spragą.

Trečia, principai yra kolizijų šalinimo priemonė ir jais vadovaujantis pašalinamos ir teisės normų, ir šalių susitarimų tarpusavio kolizijos.

Pagrindiniai civilinių teisių įgyvendinimo principai – teisingumo, protingumo ir sąžiningumo.

Teisingumas – tai teisės principas, reiškiantis moralinę žmogaus nuostatą ir kriterijų, pagal kurį vertinami visi asmenų poelgiai (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str.).

Protingumas yra teisės principas, reikalaujantis, kad asmuo elgtųsi apdairiai, rūpestingai, atidžiai, teisingai ir sąžiningai. Asmuo, kuris elgiasi neatidžiai, nerūpestingai, neapdairiai, nesąžiningai, neteisingai, piktnaudžiauja savo teisėmis ir t. t., elgiasi neprotingai, todėl jo teisės neginamos (CK 1.90 str. 5 d.). Protingumo kriterijus reiškia, kad asmens veiksmus konkrečiu atveju būtina vertinti pagal apdai-

raus, rūpestingo, atidaus, t. y. racionalaus, protingo, asmens (*bonus pater familias*) elgesio tam tikroje situacijoje etaloną.

Sąžiningumas yra bendrasis civilinės teisės principas, įtvirtintas CK 1.5 straipsnyje. *Sąžiningumo principas* teisėje reikalauja, kad asmenys vykdytų prisiimtus įsipareigojimus. *Preziumuojama*, kad asmuo, įgyvendindamas savo teises ir vykdydamas pareigas, elgiasi sąžiningai. Sąžiningumas preziumuojamas atsižvelgiant į bendrąją sąžiningumo prezumpciją (CK 4.26 str. 2 d.). Prievolės šalis aplinkybę, kad kita šalis buvo nesąžininga, privalo įrodyti. Tam tikrais atvejais siekiant apsaugoti kreditoriaus interesus, nustatoma priešinga – nesąžiningumo – prezumpcija (LR CK 6.67 str.). Ši prezumpcija taip pat yra nuginčijama, todėl skolininkas turi teisę įrodinėti, kad jis buvo sąžiningas.[87]

Civilinių teisių įgyvendinimo protingai, sąžiningai ir teisingai principai glaudžiai susiję su šalių ***bendradarbiavimo įgyvendinant civilines teises ir vykdant pareigas principu***. Įgyvendindami teises ir vykdydami pareigas, asmenys privalo bendradarbiauti ir kooperuotis. **Kooperavimosi, arba bendradarbiavimo, pareiga** įtvirtinta LR CK 6.38 straipsnio trečiojoje dalyje. Be šios normos, prievolės šalių pareiga bendradarbiauti specialiai pabrėžiama LR CK 6.64 straipsnyje (kreditorius laikomas pažeidusiu prievolę, jeigu dėl nepakankamo jo bendradarbiavimo skolininkas negali jos įvykdyti) ir kituose straipsniuose. Bendradarbiavimo, arba kooperavimosi, principas yra tiesioginis sąžiningumo principo veikimo rezultatas. Elgtis sąžiningai reiškia kreditoriui ir skolininkui bendradarbiauti, t. y. padėti vienas kitam įgyvendinti savo teises ir vykdyti pareigas.

Laisvo naudojimosi savo civilinėmis teisėmis principas reiškia naudojimąsi savo teisėmis įvertinant galimus savo elgesio variantus, neperžengiant turimų civilinių teisių ribų. Pavyzdžiui, asmuo turi teisę nuspręsti, ginti savo pažeistą teisę ar jos neginti, gali laisvai pasirinkti teisės į gynybą įgyvendinimo būdą, nepažeidžiantį įstatymų. Gindamas savo teises teismo tvarka, asmuo privalo laikytis kreipimąsi į teismą ir teismo procesą reglamentuojančių normų reikalavimų. Laisvas naudojimasis civilinėmis teisėmis turi ribas, nes netinkamas teisių įgyvendinimas gali pažeisti kitų asmenų teises.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokius žinote civilinių teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo principus?
2. Kam reikalingi civilinių teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo principai?
3. Koks yra teisingumo principo turinys?
4. Koks yra protingumo principo turinys?
5. Koks yra sąžiningumo principo turinys?
6. Kaip siejasi civilinių teisių reglamentavimo ir įgyvendinimo principai (1.2 str., 1.5 str.)?
7. Koks yra kooperavimosi (bendradarbiavimo) principo turinys?
8. Ką reiškia „laisvas naudojimasis“ savo teisėmis?

2 poskyris.
CIVILINIŲ TEISIŲ APSAUGA

2.1. Civilinių teisių apsaugos ir gynimo samprata ir reikšmė

Civilinių teisių *apsaugos sistema* užkerta kelią subjektinių teisių pažeidimui.

Teisės funkcionavimo požiūriu *apsauga* yra svarbiausias jos atributas. Visuomeninių santykių apsauga egzistuoja ir tada, kai yra kieno nors teisių arba įstatymo ginamų interesų pažeidimas arba nėra jokių pažeidimų. Civilinių subjektinių teisių ir interesų apsauga apima *prevenciją, gynybą, atsakomybę* ir pan., kurie taikomi atskirai arba kartu.

Taigi „*apsaugos*“ kategorija civilinėje teisėje kur kas platesnė, negu samprata „*gynyba*“, ir apima pastarąją kategoriją. ***Apsaugos visuomeninių civilinių teisinių santykių įgyvendinimas*** – taikymas visų civilinės teisės normų, užtikrinančių normalų šių visuomeninių teisinių santykių egzistavimą ir raidą. Civilinių teisių apsaugos samprata apima visumą būdų, garantuojančių normalų teisių realizavimą. ***Civilinių teisinių gynimo santykių įgyvendinimas*** – taikymas tik tų būdų ir priemonių, kurios naudojamos padarius pažeidimą. ***Gynimas*** – tai ne kas kita, kaip įstatymų numatytas civilinių teisių apsaugos būdas tuo atveju, kai jos pažeidžiamos arba egzistuoja realus pažeidimo pavojus.

Civilinių teisių gynimas – tai prievartos priemonių taikymas pažeidėjui siekiant atkurti pažeistas teises arba/ir nutraukti pažeidimą.

Asmenys savo nuožiūra laisvai naudojasi civilinėmis teisėmis, įskaitant ir teisę į gynybą. LR CK 1.137 straipsnis reglamentuoja civi-

[5] Išsamus šių principų turinys išdėstytas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.5 straipsnio komentare (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.) ir Lietuvos teisės universiteto išleistame Civilinės teisės vadovėlyje. Bendroji dalis. I tomas. 2004. Vilnius. P. 66–70.

linių teisių įgyvendinimą ir pareigų vykdymą. Ši CK nuostata atspindi civilinės teisės subjekto autonomiškumą, kuris nulemia aktyvų jo paties veikimą savo interesais, pasirenkant savo teisių įgyvendinimo ir gynimo būdus, taip pat išreiškia nesikišimo į privačius reikalus principą.

Visuomeninių santykių apsaugos funkciją atlieka visa teisinė sistema. Apsauginė funkcija remiasi visu teisinių normų ir teisinės veiklos kompleksu. *Pagrindinė apsauginės funkcijos paskirtis* – užkirsti kelią teisės pažeidimams ir kitiems socialiniams nukrypimams.

Civilinių teisių gynimas nustato galimybę apsaugoti teises ne tik nuo aktyvaus elgesio, bet ir nuo neveikimo. Gynyba gali nepriklausyti nuo subjektyvios pažeidimo pusės (pažeidėjo kaltės), pavyzdžiui, nuo savarankiškų veiksmų ginant savo teises būtinojo reikalingumo atveju. Tai leidžia atriboti šią sąvoką nuo būtinosios ginties.

Apsaugos sampratos turinys yra platesnis negu gynybos turinys dėl to, kad jis apima ir valstybės kitų institucijų veiksmus, taip pat paties įgalioto asmens veiksmus.

Civilinių *teisių gynimo* ir *teisių bei laisvių įgyvendinimo garantijų* sąvokos panašios, tačiau civilinių teisių įgyvendinimo garantijos yra kitokios *prigimties* (daiktinis arba prievolinis teisinis reikalavimas). Pavyzdžiui, deklaruojama pažeistų civilinių teisių teisminė gynybos garantija. Nepaisant to, kad pastaroji norma skirta civilinių teisių gynimui, ji yra būdas, kurį naudodamas asmuo gali įgyvendinti savo teisę į gynybą, nes tokių priemonių pasirinkimo teisė dažniausiai priklauso jam.

Civilinės teisinės garantijos – *tai priemonės, užtikrinančios normalų civilinės teisinės apyvartos subjektų teisių ir interesų realizavimą, apsaugos ir gynybos būdus. Tik tokių priemonių veiksmingumas teisinę gynybą daro garantuotą.*

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarime teigiama, kad „viena pagrindinių žmogaus teisių gynybos garantijų yra jo teisė kreiptis į teismą. Šios teisės įgyvendinimą lemia paties asmens suvokimas, kad jo teisės arba laisvės pažeidžiamos. Niekas negali sutrukdyti jam kreiptis į teismą“.[6] Ši nuostata susijusi su visomis žmogaus teisių garantijomis: baudžiamosiomis, civilinėmis, ad-

[6] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (Žin., 1997. Nr. 91–2289).

ministracinėmis. Taigi viena iš pagrindinių civilinių teisių garantijų – galimybė ginti savo teises teisme, t. y. pasinaudoti ieškinio gynyba, kuri yra esminis privatinės teisės metodo požymis.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra civilinių teisių apsauga?
2. Kas yra civilinių teisių gynimas?
3. Koks yra civilinių teisių apsaugos ir civilinių teisių gynimo santykis?
4. Kas yra civilinių teisių garantija?
5. Kokias žinote pagrindines civilinių teisių garantijas?

2.2. Civilinė teisinė atsakomybė ir sankcija

Civiliniame kodekse **civilinė atsakomybė** apibūdinama kaip prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius) (LR CK 6.245 str.).

Civilinė atsakomybė yra dviejų rūšių: **sutartinė ir deliktinė** (LR CK 6.245 str.).

Sutartinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius sutartį, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo arba netesybų, o kita šalis privalo atlyginti sutarties dėl neįvykdymo arba netinkamo įvykdymo patirtus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).

Deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, nesusijusios su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais (plačiau apie civilinę atsakomybę skaitykite Civilinės teisės vadovėlyje Prievolių teisė, Vilnius, 2004, III skyrius).

Tradiciškai susiformavusi nuostata, kad represinės teisės šakos (baudžiamoji, administracinė) baudžia pažeidėjus, nustatydamos naujas neigiamas poveikio priemones, nekyla jokių problemų ir apibrė-

žiant, kas yra represinės sankcijos. Pagrindiniai prieštaravimai kyla formuluojant civilinės teisinės sankcijos sampratą.

Pagrindinė civilinės sankcijos funkcija – ***kompensacinė***. Kompensacijos reikalavimas gali būti nukreiptas ne į pažeidėjo asmenines vertybes, o į jo turtą.

Civilinė teisė numato ***turtines*** sankcijas, kurios plėtojosi kitaip negu *represinės*. Civilinės sankcijos buvo suprantamos kaip įvairiausių ir dažnai net ne turtinio, o asmeninio poveikio priemonių pritaikymas pažeidėjui. Laikui bėgant civilinės teisės pažeidėjas buvo, galima sakyti, įpareigotas atlyginti dėl savo veiksmų (kaltų, o tam tikrais atvejais ir nesant jo kaltės) atsiradusią žalą.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pareiga atlyginti žalą yra viena iš daugelio teisinių pareigų. Be to, įpareigojimas atlyginti žalą ne iš karto tampa prievartinio pobūdžio.

Kiekvienas asmuo, turintis teisę reikalauti iš kito asmens atlikti teisinę pareigą, gali kreiptis į kompetentingas valstybines institucijas ir reikalauti, kad valstybė priverstų teisinės pareigos turėtoją ją atlikti. Tai padaryti valstybinė institucija gali remdamasi teisinį imperatyvą nustatančia norma. Tokiu atveju valstybinė institucija patvirtina teisinės pareigos buvimo faktą ir apimtį ir garantuoja, kad pareiga (pareiga grąžinti svetimą daiktą, pareiga atlyginti padarytą žalą), kurią objektyviai galima priversti įvykdyti, būtų atlikta.

Valstybė derina ir taiko įvairias papildomas reikalavimo priemones, turinčias paskatinti asmenis atlikti teisines pareigas. Prancūzijoje teismų praktika išplėtojo ypatingą prievartos institutą, vadinamą *astreinte*: teismas, įpareigodamas skolininką įvykdyti pareigą, gali už kiekvieną uždelstą dieną paskirti pinigų sumą, kurią skolininkas privalo mokėti kreditoriui. „Taip šis institutas įgijo aiškiai baudžiamąjį pobūdį: kalbama (…) apie atvirą privataus pobūdžio bausmę“[7]. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse taip pat įtvirtinta teismo kompetencija skirti baudą asmeniui, neįvykdžiusiam teismo sprendimo, įpareigojusio atlikti sutartinę pareigą natūra (6.215 str. 1 dalis).

Kitas teisinės pareigos atlyginti žalą aspektas susijęs su netinkamu naudojimusi savo teisėmis. Kiekvienos šiuolaikinės valstybės teisinė sistema nustato asmens pareigą atsargiai naudotis savo teisėmis, siekiant nepadaryti žalos kitam asmeniui, ir pareigą atlyginti žalą, jei

[7] *Zweigert K., Kotz H.* Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius, 2001. P. 402–404.

ji vis dėlto padaryta (LR CK 6.263 str.). Pareiga atlyginti žalą nukentėjusiam šiandien yra vienintelė asmeniui, su kurio veika siejamas tokios žalos atsiradimas. Pareigos atlyginti žalą savanoriškas atlikimas skatinamas grasinant žalą išsiieškoti ypatingu ir žalą padariusiam asmeniui nenaudingu būdu. Pirmiausia žalos dydį ir atlyginimo tvarką nustato jau ne turintis atlyginti žalą asmuo, o kompetentinga valstybinė institucija, glaudžiai bendradarbiaudama su nukentėjusiuoju. Antra, žalos nustatymo kriterijai yra bendro pobūdžio, ir tai leidžia įžvelgti priverstinio žalos atlyginimo sunkesnės teisinės pareigos požymius. Priverstinis žalos atlyginimas visais atvejais susijęs su papildomu žalą padariusio asmens apsunkinimu: papildomomis išlaidomis (pvz., teismo išlaidos, teismo sprendimo vykdymo išlaidos) plačiais nukentėjusio bei teismo įgaliojimais nustatant pažeidėjo pareigos atlikimo būdą.

Valstybė, įtvirtindama pareigą atlyginti padarytą žalą, siekia paskatinti žalą padariusį asmenį savanoriškai ją atlyginti, priešingu atveju grasindama jam atsiimti padarytos žalos ekvivalentą nenaudingu būdu. Taigi žalos atlyginimas – tai teisinė pareiga, o tais atvejais, kai asmuo, padaręs žalą, atsisako savanoriškai ją atlyginti, valstybė savo prievartiniu aparatu priverčia pažeidėją įvykdyti naujo turinio teisinę pareigą.

Taigi pareiga atlyginti žalą tampa prievartinio pobūdžio tik tapusi pakaitine pareiga asmeniui, negalinčiam (vengiančiam) įvykdyti savo teisines pareigas, siekiant jį paskatinti savanoriškai jas įvykdyti.

Tokia nuostata gali paaiškinti ir atvejus, kai pareiga atlyginti žalą atsiranda ne žalą padariusiam asmeniui. Dažniausiai teisinė sankcija, kaip ypatingas teisinių imperatyvų garantas, turi būti adresuota tam pačiam asmeniui kaip ir imperatyvas, nes sankcija, kaip prievartinė situacijos kūrimo priemonė, nukreipta į asmenį, kurio elgesį valstybė siekia sureguliuoti. LR CK 6.275 straipsnis įtvirtina nuostatą, kad už nepilnamečio iki keturiolikos metų žalą atsako jo tėvai arba globėjai, jeigu neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jų kaltės. Taip pat atlyginti žalą privalo kitus darbuotojus samdantis asmuo, jei dėl jų kaltės padaroma žala kitiems asmenims. Be to, žalą padarius asmeniui pareiga ją atlyginti gali pereiti draudimo įstaigai, kurioje šis asmuo apsidraudęs. Taigi dažniausiai valstybė nekuria prievartinės situacijos, panaudodama žalos atlyginimo mechanizmą (ir negali to padaryti).

Ypač akivaizdus prievartinės situacijos kūrimas, kai asmuo priverčiamas atlyginti neturtinę žalą. Šiuo atveju civilinės teisės institutai pretenduoja atlikti jai nebūdingą asmens, pažeidusio teisę, baudimo funkciją. Štai LR CK 6. 250 straipsnis nurodo, kad „neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. (…) teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, atsižvelgia į jos pasekmes, šią žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtines žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus". Kalbant apie neturtinės žalos atlyginimą, ryškus nubaudimo momentas – ir dėl jos nustatymo kriterijų, ir dėl procedūros – visais atvejais suprantamas kaip represinė teisinė sankcija (nubaudimas), taikytina asmeniui, sąmoningai ir tikslingai pasinaudojusiam savo teisėmis uždraustu ir kitiems pavojingu būdu.

Kiti grasinimai civilinėje teisėje, kurie formavosi sutartinėje srityje ir turi nubaudimo požymių, yra netesybos (bauda ir delspinigiai). Netesybos – tai įstatymų, sutarties arba teismo nustatyta pinigų suma, kurią skolininkas privalo sumokėti kreditoriui, jeigu prievolė neįvykdyta arba netinkamai įvykdyta (bauda, delspinigiai) (LR CK 6.71 str.). Netesybų teisinė prigimtis yra dvejopa. *Pirma*, jos yra prievolės įvykdymo užtikrinimo būdas, nes skatina skolininką įvykdyti prievolę. *Antra*, netesybos yra sutartinės civilinės atsakomybės forma (CK 6.258 str.). Taigi netesybos neįvykdžius prievolės padeda kompensuoti kreditoriaus interesą, tačiau jam nereikia įrodyti savo patirtų nuostolių dydžio. Šiuo atžvilgiu netesybos gali būti laikomos iš anksto nustatytais būsimais kreditoriaus nuostoliais, nereikalingais įrodinėti. Tai kartu yra civilinės atsakomybės forma, todėl netesybas galima taikyti tik jeigu skolininkui galima taikyti civilinę atsakomybę, būtent, kai yra civilinės atsakomybės sąlygos, kai galima skolininko civilinė atsakomybė netesybų forma (prievolės neįvykdymas arba netinkamas įvykdymas, o įstatymų numatytais atvejais – ir skolininko kaltė dėl prievolės neįvykdymo)[8].

Civilinės teisinės atsakomybės priemonės yra *civilinės teisinės*

[8] 6 CK knygos komentaras. P. 117.

sankcijos – įstatymo numatytos turtinės priverčiamojo pobūdžio priemonės, teismo taikomos pažeidėjui (skolininkui) siekiant kompensuoti turtinius kreditoriaus nuostolius, sukeliančios skolininkui nepalankius turtinius padarinius dėl pažeidimo.

Teisinėje literatūroje žinomi trys „*civilinių teisinių sankcijų*“ ir „*civilinės teisinės atsakomybės*“ santykio aiškinimo būdai:

– atsakomybė ir sankcija yra vienareikšmės sampratos;

– civilinė atsakomybė apima civilines teisines sankcijas;

– civilinės teisinės sankcijos apima civilinę teisinę atsakomybę.

Manytume, kad Civilinio kodekso nuostatos formuluoja civilinių teisinių sankcijų sampratą plačiau negu civilinės teisinės atsakomybės, nes suteikia galimybę pritaikyti sankcijas nepriklausomai nuo teisės pažeidimo subjektinės pusės (pažeidėjo kaltės). Kai sankcija yra būtinas civilinės teisinės atsakomybės požymis, be to, atsakomybė lemia tai, kad pažeidėjui gresia papildomos neigiamos pasekmės, sankcijos ne visada susijusios su papildomais neigiamais padariniais ir gali apsiriboti, pavyzdžiui, tik nustatymu prievolės pašalinti produkcijos trūkumus.

Dėl to teisingiausias atrodo trečiasis požiūris, nustatantis civilinių teisinių sankcijų ir atsakomybės santykį, ir nurodantis, kad civilinė teisinė atsakomybė yra viena iš sankcijų rūšių. Civilinės teisės moksle pabrėžiama, kad ne kiekviena teisės normoje nustatyta sankcija (prievarta) yra civilinė teisinė atsakomybė. Atsakomybė yra sankcija dėl teisės pažeidimo, bet sankcija ne visada yra atsakomybė“[9]. Kaip minėta, daugiausia civilinių teisinių sankcijų yra kompensacinio pobūdžio, pavyzdžiui, nuostoliai. Baudinio pobūdžio sankcijos išieškomos iš teisės pažeidėjo nukentėjusiojo naudai nepriklausomai nuo patirtų nuostolių, pavyzdžiui, baudos arba delspinigiai (netesybos). Labai retai civilinėje teisėje pasitaiko konfiskacinių sankcijų, pavyzdžiui, Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 77 straipsnio 1 dalies 8 punktas numato, kad asmuo, gindamas savo teises, įstatymų nustatyta tvarka turi teisę kreiptis į teismą ir reikalauti perduoti nukentėjusiajam jo prašymu arba sunaikinti pažeidėjo lėšomis jo turimas neteisėtas kūrinių, kompiuterių programų, audiovizualinių kūrinių (filmų) ir fonogramų kopijas bei gamybos priemones arba įrangą, kuri buvo naudoja-

[9] Civilinė teisė: vadovėlis. Atsakingasis redaktorius Staskonis V. ir kiti. Kaunas: Vijusta, 1997. P. 426.

ma platinimui skirtoms neteisėtoms kopijoms gaminti arba tiražuoti.

Civilinėje teisėje vyrauja *reparacinės teisinės sankcijos* (reparacinė teisinė sankcija bendriausia prasme reiškia pirminės padėties atkūrimą pažeidėjo sąskaita), suteikiančios teisiniams imperatyvams minimalų garantą. *Represiniai elementai*, reiškiantys intensyvesnę teisinių imperatyvų apsaugą, būdingi pareigai atlyginti neturtinę žalą ir baudinėms netesyboms.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra civilinė atsakomybė?
2. Kokias žinote civilinės atsakomybės rūšis?
3. Kokias žinote civilines teisines sankcijas?
4. Kuo pasižymi civilinės sankcijos?
5. Kokios yra civilinės sankcijos funkcijos?
6. Kuo pasireiškia kompensacinė civilinės teisės funkcija?
7. Koks yra civilinės atsakomybės ir civilinių sankcijų santykis?
8. Kokios sankcijos vyrauja civilinėje teisėje?

3 poskyris.
CIVILINIŲ TEISIŲ GYNIMAS

3.1. Teisės į pažeistos teisės gynybą turinys

Kiekviena teisė, įskaitant ir subjektinę civilinę teisę, turi subjektui realią reikšmę, jeigu ją galima apginti paties asmens arba valstybės, arba kitų įgaliotų institucijų veiksmais.

Teisė į gynybą yra elementas, įeinantis į bet kokios subjektinės civilinės teisės sudėtį. Dėl to subjektinė ***teisė į gynybą*** – tai įgalioto asmens juridiškai įtvirtinta galimybė naudoti teisėsauginio pobūdžio priemones siekiant kurti pažeistą teisę ir užkertant kelią veiksmams, pažeidžiantiems teisę. Teisinėje literatūroje reiškiama nuomonė, kad teisė į gynybą yra *atskira* subjektinė teisė. Pastaruoju metu ši nuostata vis labiau plinta. Tokia teisinė galimybė realiai atsiranda tik tada, kai tam tikra teisė yra pažeista arba ginčijama, ir įgyvendinama iš to kilusio apsauginio civilinio santykio kontekste. Teisės į gynybą, kaip *atskiros subjektinės teisės*, koncepcija grindžiama tuo, kad ši teisė įtvirtinta ne tik civilinės teisės šaltiniuose, bet ir konstitucinėje, civilinio proceso teisėje bei tarptautiniuose žmogaus teisių apsaugos norminiuose aktuose.

Teisę kreiptis į teismą numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis: „asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“. *LR CK I knygos 138 straipsnis nustato, kad civilines teises gina teismas. Apie teisę į teisminę gnybą kalba Teismų įstatymo 4 straipsnis bei LR CPK 4 straipsnis. Taigi teisę į gynybą įtvirtina ir* viešosios, *ir* privatinės *teisės normos, ir* materialinės, *ir* procesinės.

Manytume, kad tikslinga laikyti, kad ***civilinių teisių gynimas*** yra savarankiška subjektinė teisė. Teisė į gynybą egzistuoja ir nesant teisinio santykio (pvz., veiksmai būtinojo reikalingumo arba būtinosios ginties atveju), dėl to susieti ją su konkrečiu teisiniu santykiu ne visai teisinga. Tai pasireiškia abipuse pareiga nepažeisti konkrečios teisės. Tai būdinga visoms apsaugos normoms. Be to, teisės realizavimo procese

susiduriame su abipusėmis subjektų teisėmis ir pareigomis, kai asmuo įgyvendina teisę, o pažeidėjas arba kreditorius patiria neigiamų padarinių taikydamas tokias normas. Tokiu būdu teisė į gynybą gali pasireikšti ir

1) kaip neatskiriamas teisinio santykio elementas, ir
2) kaip absoliuti teisė.

Teisinis santykis, susiklostęs dėl pažeistų teisių gynybos, yra *savarankiškas*, tačiau jis persmelkia visus civilinius teisinius santykius, todėl gynybos būdų realizavimo ribos priklauso nuo konkrečių ginamų teisių ir jų pažeidimo pobūdžio.

Civilinės teisinės gynybos objektas yra ne tik subjektinės teisės, bet ir *civiliniai teisiniai interesai*, kurie yra savarankiška teisinė kategorija. Civilinės teisės subjektų interesus reikia skirti nuo subjektinių teisių. Šios kategorijos yra skirtingo lygmens. Vieną arba kitą interesą patenkinti galima įgyvendinant subjektines teises. Interesas yra tas variklis, jėga, stumianti civilinės apyvartos dalyvį įgyvendinti tokias teises. Interesas gali būti ir materialaus, ir moralinio pobūdžio.

Ne kiekvienas interesas ginamas civilinių įstatymų. Ginamas tik įstatymo saugomas interesas, kitaip tariant, teisėtas interesas. Interesas gauti pelno, kuris patenkinamas užimant vyraujančią padėtį atitinkamų prekių rinkoje ir konkurencijos apribojimai toje rinkoje negali būti ginami, nes taip subjektinė teisė įgyvendinama pažeidžiant kitų interesus.

Civilinės subjektinės teisės į gynybą turinys gali būti išreiškiamas tripakope galimybių ir teisių sistema.

Pirma, asmuo turi teisę nustatyti pažeistos teisės gynimo būdą ir formą.

Antra, asmuo gali realizuoti pasirinktą būdą neperžengdamas įstatymo nustatytų ribų.

Trečia, teisė apskųsti teismine arba administracine tvarka veiksmus, pažeidžiančius asmens teises.

Ši sistema yra sąlyginė, nes asmuo, kurio teisės yra pažeistos, gali iš karto kreiptis dėl gynybos į teismą arba aukštesnę instituciją, nesinaudodamas savo teise į savigyną. Be to, nukentėjęs asmuo gali išsirinkti būdą, kuriuo jis pasinaudos kreipdamasis dėl tokios gynybos.

Civilinės subjektinės teisės į gynybą turinį sudaro:

1. Asmens veiksmai, kuriais siekiama užtikrinti ginamos teisės neliečiamumą. Pavyzdžiui, signalizacijos įrengimas ginant nuosavybės valdymo teisę.

2. Asmens veiksmai pažeidus jo subjektinę civilinę teisę, pavyzdžiui, susitarimas išnagrinėti konkretų ginčą derybų keliu.

Taigi subjektinės teisės į gynybą turinį sudaro *materialinės* ir *procesinės* normos.

Civiliniai įstatymai skiria civilinių teisių ir interesų įgyvendinimą ir jų gynybą. LR CK 1.137 straipsnyje kalbama apie civilinių teisių įgyvendinimą ir įgyvendinimo ribas, o 1.138 straipsnyje – apie civilinių teisių gynimą. Civilinės teisės įgyvendinamos iki to momento, kol kyla kokių nors kliūčių, jas įgyvendinti, ir tada tampa būtina ginti teises. Tokios kliūtys gali pasireikšti pareigų nevykdymu; piktnaudžiavimu teise, trukdant įgyvendinti teises arba teisėtus interesus; ginču dėl teisės priklausymo ir pan.

Veiksmai, nukreipti pašalinti tokias kliūtis įgyvendinant civilines teises ir vykdant pareigas, sudaro civilinio teisinio santykio subjektų *civilinių teisių ir teisėtų interesų gynimo turinį*.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra teisė į gynybą?
2. Ar civilinė subjektinė teisė į gynybą yra atskira savarankiška teisė?
3. Ar egzistuoja civilinė subjektinė teisė į gynybą, jeigu nėra teisinio santykio?
4. Ar galima apginti kiekvieną civilinės teisės subjektų interesą?
5. Koks yra civilinės subjektinės teisės į gynybą (įgyvendinimo) turinys?
6. Kokios normos sudaro civilinės subjektinės teisės į gynybą turinį?

3.2. Civilinių teisių gynimo būdai

Teisinėje literatūroje kalbant apie civilinių teisių gynybą dažnai vartojamos sąvokos „gynimo būdo“ ir „gynimo formos“. Nesileisdami į šių sampratų turinio įvairovę norime pabrėžti, kad civilinės teisės

gynimo būdas yra materialinės reguliuojamosios teisės kategorija, tuo tarpu civilinės teisės gynimo forma yra tam tikra įstatymuose numatyta kompetentingų institucijų veikla, vykdoma ginant teisę.

LR CK 1.138 straipsnyje nurodyta, kad:

„civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas, neviršydamas savo kompetencijos, šiais būdais:

a. pripažindamas tas teises;
b. atkurdamas buvusią iki teisės pažeidimo padėtį,
c. užkirsdamas kelią teisę pažeidžiantiems veiksmams arba uždrausdamas atlikti veiksmus, keliančius pagrįstą grėsmę žalai atsirasti (prevencinis ieškinys);
d. priteisdamas įvykdyti pareigą natūra;
e. nutraukdamas arba pakeisdamas teisinį santykį;
f. išieškodamas iš pažeidusio teisę asmens padarytą turtinę arba neturtinę žalą (nuostolius), o įstatymų arba sutarties numatytais atvejais – netesybas (baudą, delspinigius);
g. pripažindamas negaliojančiais valstybės arba savivaldybių institucijų, arba pareigūnų aktus, prieštaraujančius įstatymams, šio Kodekso 1.3 straipsnio 4 dalyje numatytais atvejais;
h. kitais įstatymuose numatytais būdais“.

Akivaizdu, kad straipsnyje pateikiamų gynybos būdų sąrašas nėra baigtinis.

Kiekvieno iš minėtų civilinių teisių gynimo būdų turinys, jų taikymo tvarka sukonkretinta Civilinio kodekso normose, reglamentuojančiose sandorių institutą, prievolių, daiktinę teisę, ir kitur. Kiekvieno civilinių teisių gynimo būdų taikymo tvarka ir ribos priklauso nuo ginamos subjektinės teisės ir jos pažeidimo pobūdžio.

Civilinėje teisėje dažni atvejai, kai naudojami iš karto keli civilinių teisių gynimo būdai, jeigu įstatymai nenumato konkretaus tos civilinės teisės gynimo būdo. Tarkime, galima kartu naudoti pripažinimo teisės ir atkūrimo buvusios iki teisės pažeidimo padėties būdus, pavyzdžiui, restituciją galima taikyti kartu su nepagrįsto praturtėjimo mechanizmu.

Trumpai apibūdinsime LR CK 1.138 straipsnyje nurodytus civilinių teisių gynimo būdus.

Teismas gina civilines teises įstatymų nustatyta tvarka jas *pripažindamas*. Pavyzdžiui, gali būti pripažinta asmens nuosavybės teisė į daiktą (įgyjamoji senatis, LR CK 4.68–4.71 str.). Tam tikrais atvejais laikomasi nuomonės, kad asmens civilinė teisė apginama ją pripažįs-

tant. Teigiama, kad kito asmens veiksmai, kuriais šis atsisako pripažinti pirmojo asmens teisę, yra neteisėti.

Civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas *atkurdamas buvusią iki teisės pažeidimo padėtį*. Pavyzdžiui, teismas patenkina *vindikacinį reikalavimą*, ir savininkui grąžinamas iki teisės pažeidimo turėtas daiktas. LR CK 4.95 straipsnyje suformuluota norma civilistikoje suprantama kaip ***vindikacinis reikalavimas***. Tai reiškia, kad savininkas turi teisę išreikalauti savo daiktą iš *svetimo neteisėto valdymo*. Sprendžiant *vindikacinius reikalavimus*, vadovaujamasi prezumpcija, kad asmuo, valdantis turtą, yra teisėtas valdytojas, o ieškovui tenka pareiga paneigti šią prezumpciją, įrodant savo nuosavybės teisę arba ankstesnį turto valdymą. Reiškiant *vindikacinį reikalavimą*, nuosavybės teisė ginama daiktinėmis teisinėmis gynimo priemonėmis, kurios absoliutus pobūdis leidžia savininkui *vindikacinį reikalavimą* pareikšti tiesiogiai daiktą valdančiam asmeniui, neginčijant vindikuojamo daikto įgijimo pagrindo. Tokiu atveju savininkas privalo įrodyti įstatymo numatytas sąlygas, kuriomis jis prarado daiktą, bei paneigti įstatyme įtvirtintą įgijėjo sąžiningumą, tada jis gali atgauti savo daiktą natūra. Jeigu nereiškiamas vindikacinis reikalavimas, o teisės ginamos reiškiant prievolinį teisinį reikalavimą pripažinus sandorį negaliojančiu, turi būti taikoma restitucija, t. y. kai kiekviena iš sandorio šalių privalo grąžinti antrajai šaliai viską, ką yra gavusi pagal sandorį (grąžinimas į ankstesnę padėtį, buvusią iki jo teisės pažeidimo (*status quo*)). Tai reiškia, kad pritaikius restituciją asmuo negali gauti mažiau, negu iš jo neteisėtai buvo paimta. Kartu jis negali gauti ir daugiau, nei turėjo. Taikant restituciją, turtas grąžinamas natūra (*restitutio in integum*). Jeigu jo natūra grąžinti neįmanoma, turi būti grąžinta turto vertė. Kai restitucija natūra negalima, tokiu atveju restitucija atliekama sumokant ekvivalentą pinigais (LR CK 6.145, 6.146 str.).

Civilinės teisės gali būti ginamos *užkertant kelią teisę pažeidžiantiems veiksmams arba uždraudžiant atlikti veiksmus, keliančius pagrįstą grėsmę, kad atsiras žala* ***(prevencinis ieškinys)***. Prevencinio ieškinio normos išsamiai aiškinamos CK 6.255 straipsnyje. *Prevenciniu laikomas ieškinys*, kurio dalykas yra reikalavimas uždrausti atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus, kurie gali padaryti žalos. Taigi prevencinio ieškinio tikslas – užkirsti kelią potencialiai žalai, kuri gali būti padaryta ateityje. Pavyzdžiui, teismas gali apginti akcinės bendrovės civilines teises, jeigu pareiškiamas prevencinis ieškinys dėl uždraudimo akcininkui teikti informaciją, nes specifinio pobūdžio informacijos pateikimas akcinin-

kui, įtariamam bendrovės atžvilgiu padarytu nusikaltimu, kelia pagrįstą žalos atsiradimo grėsmę.[10]

Kalbant apie neteisėtų veiksmų nutraukimą pirmiausia pabrėžtina, kad šis teisių gynimo būdas taikomas tada, kai jau atliekami neteisėti veiksmai, todėl svarbu yra ne tik tai, kad taip bus sustabdomi (nutraukiami) teisę pažeidžiantys veiksmai, tačiau ir tai, kad kartu bus užkirstas kelias neteisėtų veiksmų tąsai. Tai tarsi kvazipreventyvus teisių gynimo būdas, apimantis ne tik esamų neteisėtų veiksmų nutraukimą, bet ir užtikrinimo, kad jie nebus toliau vykdomi, funkciją[11].

Teisių gynimo *užkertant kelią teisę pažeidžiantiems veiksmams* pavyzdys galėtų būti ***negatorinis ieškinys***. *Negatorinis ieškinys* pareiškiamas, jeigu savininkui trukdoma normaliai naudotis jam priklausančiu turtu, nors ir *neprarandant valdymo teisės* (CK 4.98 str.). *Negatoriniai* reikalavimai pareiškiami tada, kai savininkas turtą valdo, bet pažeidžiamos *kitos* (naudojimosi, disponavimo turtu) teisės. Reikalavimą galima pareikšti iki to laiko, kol tęsiasi teisių pažeidimas. *Negatorinio* reikalavimo tikslas – nutraukti teisę pažeidžiančius veiksmus ir uždrausti juos atlikti ateityje. *Negatoriniams* reikalavimams *netaikomi* ieškinio senaties terminai, nes teisės pažeidimas yra tęstinio pobūdžio.

Priteisimas atlikti pareigą natūra. Šiuo atveju teismas dažniausiai priteisia turtą, kurį atsakovas turi grąžinti arba perduoti pagal sutartį. Teismų praktikoje šis būdas nėra plačiai taikomas. Yra keletas priežasčių, kodėl taip yra. Pirmiausia pareigos atlikimas natūra, kaip perdavimas prekių, pervežimas krovinio ir pan., pažeidus įvykdymo terminus praranda prasmę arba tampa ekonomiškai nenaudingas. Antra, tam, kad teismas priimtų sprendimą įpareigoti atlikti pareigą natūra, reikia nustatyti, ar pažeidėjas tokią galimybę turi, pavyzdžiui, jeigu pagal pirkimo-pardavimo sutartį pardavėjas turi perduoti pirkėjui individualiais bruožais apibrėžtą daiktą, kurį jis jau pardavė kitam asmeniui, tai teismo sprendimo, įpareigojančio jį perduoti tą daiktą, pardavėjas negalės įvykdyti.

Civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas, *nutraukdamas arba pakeisdamas teisinį santykį*. Teismas priima sprendimą nu-

---

[10] LAT CBS teisėjų kolegijos civilinėje byloje Nr. 3K–7–801/2002, bylų kat. 16.9, 19.3, 21.2.2.1.

[11] *Lucas D., von Buren R.* Schweizerisches Immaterialguter– und Wettbewerbsrecht. 2 Aufl. Bd. II. Urheberrecht, Bd. II, Teilbd. 2. Urheberrecht im EDV–Bereich Basel. Genf. München: Helbing und Lichtenbahn, 1998. S. 86.

traukti teisinį santykį dažniausiai dėl to, kad viena iš santykio šalių nevykdo sutarties, todėl šis teisės gynimo būdas dažnai jungiamas su nuostolių išieškojimu. Pavyzdžiui, pagal CK 6.324 straipsnį pirkėjas, kuriam pardavėjas nepagrįstai atsisako perduoti daiktus, turi teisę atsisakyti vykdyti pirkimo–pardavimo sutartį ir reikalauti atlyginti nuostolius.[12]

Civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas, *išieškodamas iš pažeidusio teisę asmens padarytą turtinę arba neturtinę žalą (nuostolius), o įstatymų arba sutarties numatytais atvejais – netesybas (baudą, delspinigius)*. CK 6.256 straipsnyje nustatyta, kad asmuo, neįvykdęs arba netinkamai įvykdęs savo sutartinę prievolę, privalo atlyginti kitai sutarties šaliai šios patirtus nuostolius, sumokėti netesybas (baudas, delspinigius).

Civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas *pripažindamas negaliojančiais valstybės arba savivaldybių institucijų arba pareigūnų aktus, prieštaraujančius įstatymams, LR CK 1.3 straipsnio 4 dalyje numatytais atvejais*. CK 1.3 straipsnio 4 dalyje sakoma, kad teismas turi teisę pripažinti negaliojančiu CK arba kitam įstatymui prieštaraujantį teisės aktą arba jo dalį, jeigu to akto ir Konstitucijos arba įstatymų atitikimo kontrolė nepriskiriama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencijai. Pagal 2000 m. rugsėjo 19 d. Administracinių bylų teisenos įstatymą prašymus nustatyti, ar valstybės arba savivaldybių institucijų, arba pareigūnų aktas neprieštarauja įstatymams, nagrinėja Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

Taikant bet kurį iš civilinių teisių gynimo būdų paaiškėja, kad naudojami padėties, buvusios iki teisės pažeidimo atkūrimo, būdas ir užkirtimo kelio pažeidžiantiems veiksmams arba uždraudimas atlikti veiksmus, keliančius pagrįstą grėsmę žalai atsirasti, būdai. Pavyzdžiui, netesybų išieškojimas leidžia įgaliotam asmeniui likviduoti pažeidimo padarinius, priversti pažeidėją atlikti pareigą ir užkirsti kelią pažeidimui, taip pat yra bendra ir individuali prevencija.

Kiti civilinių teisių gynimo būdai yra, pavyzdžiui, kreditoriaus teisė ginčyti skolininko sudarytus sandorius (***actio Pauliana***), būdai, išvardyti kituose Civilinio kodekso straipsniuose arba kituose įstatymuose (pavyzdžiui, Autorių teisių ir gretutinių teisių gynimo įstatymo (Žin., 1999, Nr. 50–1598) 77 straipsnyje, Prekių ženklų įstatymo (Žin.,

[12] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 273.

2000, Nr. 92–2844) 50 straipsnyje ir t. t.).

Civilinių teisių *gynimo būdai* įgyvendinami tam tikromis *formomis*. Pagal subjektus gynimo būdai skirstomi į:

1) *teisminę* formą (bendros jurisdikcijos teismas, arbitražo teismas) ir
2) *specialiąją* formą, įgyvendinama administracinių institutų (administracine tvarka).

Šioje klasifikacijoje nėra vietos civilinių teisių savigynai.

Kitas pagrindas klasifikacijai yra teisės į gynybą įgyvendinimo tvarka. Čia išskiriamos *ieškinio* ir *neieškinio* civilinių teisių gynimo formos, priklausomai nuo procesinių gynimo priemonių. *Neieškinio forma* – administracine tvarka paduodant skundą. Šiai klasifikacijai nepriskiriamos gynimo priemonės, kai ginamasi nesikreipiant į kompetentingas institucijas, nes čia klasifikavimo pagrindas – procesinės priemonės (ieškinys, skundas ir pan.).

Dar išskirtinos *jurisdikcinė* ir *nejurisdikcinė* teisių gynimo formos.

Jurisdikcinė gynybos forma – tai civilinių teisių gynimas valstybinėmis arba įgaliotų valstybės institucijų priemonėmis. Jurisdikcinė gynybos forma reiškia galimybę apginti civilines teises teismo arba administracine tvarka.

Teisminė civilinių teisių gynybos forma labiausiai atitinka šalių lygybės civiliniuose teisiniuose santykiuose principą.

Civilinių teisių gynimas administracine tvarka kreipiantis į aukštesnę instituciją arba pareigūną nėra tipinis civilinei teisei. Kaip civilinių teisių atkūrimo administracine tvarka pavyzdį galima paminėti nuosavybės teisių atkūrimą.

Įstatyme gali būti numatyta pirmiausia administracinė procedūra, tada kreipimasis į teismą. Galima kreiptis arba į teismą, arba į administracinę instituciją.

Nejurisdikcinė civilinių teisių gynimo forma – įgalioto asmens savarankiški veiksmai, atliekami nesikreipiant į valstybines arba kitas įgaliotas institucijas. Nejurisdikcine forma galima apginti civilines teises savigynos būdais, būtinuoju reikalingumu, būtinąja gintimi.

Savigyna yra savarankiška civilinių teisių gynimo forma (LR CK 1.139 str.). Savigynos atveju pats įgaliotas asmuo nustato faktines aplinkybes, taiko materialines teisės normas, nustato gynimo būdus ir priima sprendimą, todėl logiška savigyną laikyti civilinės teisės gyni-

mo forma. Panaudoti savigyną ginant savo civilines teises leidžiama tik Civiliname kodekso numatytais atvejais. Savigyna nukreipta į teisės neliečiamumą, pažeidimų užkardymą ir likvidavimą.

Teisės gynimo forma nurodo subjektą, įgyvendinantį šią teisę, ir ją reikia skirti nuo teisės įgyvendinimo tvarkos, kuri atskleidžia, kaip teisė į gynybą yra realizuojama viena arba kita forma.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokius žinote civilinių teisių gynimo būdus?
2. Ar LR CK 1.138 straipsnyje išvardyti civilinių teisių gynimo būdai apima visus įmanomus civilinių teisių gynimo būdus?
3. Kas yra vindikacinis reikalavimas?
4. Kas yra negatorinis ieškinys?
5. Kas yra prevencinis ieškinys? Koks šio ieškinio tikslas?
6. Kada gali būti priteisiama atlikti pareigą natūra?
7. Kaip pasireiškia kreditoriaus teisė ginčyti skolininkų sudarytus sandorius?
8. Kokie yra užkirtimo kelio teisę pažeidžiantiems veiksmams ypatumai?
9. Kokias žinote civilinių teisių gynimo formas?

3.3. Asmeninių neturtinių teisių gynimo ypatumai

Pažeistų asmeninių neturtinių teisių gynimo *ypatumas* yra tas, kad jos ginamos būdais, neturinčiais tikslo atkurti *nukentėjusio asmens pažeistus turtinius interesus*.

Jeigu pažeidus asmenines neturtines teises padaroma turtinė žala, ji atlyginama pagal taisykles, reguliuojančias atsakomybę už padarytus nuostolius (LR CK 6.249 str.). Asmenys turi teisę reikalauti atlyginti *neturtinę žalą* (LR CK 6.250 str.). Neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. Neturtinė žala atlyginama *tik* įstatymų numatytais atvejais (Konstitucijos 30 str., CK 6.250 str.2 d.). Neturtinė žala atlyginama visais atvejais,

kai ji padaryta dėl nusikaltimo asmens sveikatai arba dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymuose nustatytais atvejais. Teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, atsižvelgia į jos padarinius, šią žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus.

Galime išvardyti netradicinius asmeninių neturtinių teisių gynimo būdus, taip pat nukreiptus užkirsti kelią tų teisių pažeidimams, efektyviai jas ginti, kai tos teisės yra pažeistos.

Taip už atskirų teisių pažeidimą neturtinė žala kompensuojama *nepriklausomai nuo kaltės.* Pavyzdžiui, jeigu žalą padarė visuomenės informavimo priemonės darbuotojai, paskelbę asmens reputaciją žeminančius ir tikrovės neatitinkančius duomenis, duomenis paskleidusi visuomenės informavimo priemonė privalo asmeniui atlyginti turtinę ir neturtinę žalą nepriklausomai nuo to, ar žinojo visuomenės informavimo priemonė, pavyzdžiui, vyriausiasis redaktorius, atsakingasis redaktorius, kad tie duomenys neatitinka tikrovės. Tokiu atveju visuomenės informavimo priemonės atsakomybė grindžiama *netiesioginės atsakomybės principu*.

Asmeninių neturtinių teisių gynimo tinkamai neįmanoma įgyvendinti atlyginant faktinę žalą, nes tradicinis žalos – sugadinto arba sunaikinto turto vertės, turėtų išlaidų, negautų pajamų – atlyginimo mechanizmas nepajėgus užtikrinti, asmeninės neturtinės teisės bus tinkamai atkurtos ir kompensuoti patirtus neigiamus padarinius. Dėl to įstatymuose numatyti neigiamų padarinių *kompensavimo* būdai.

Asmeninių neturtinių teisių pažeidimu gali būti pakenkta ne tik asmens dvasiniams interesams, bet ir jo garbei, orumui ar vardui. Žala, padaryta šioms vertybėms, nėra susijusi su tam tikrais turtiniais praradimais. Ji pasireiškia dvasinio pobūdžio praradimais, kurie, įvertinti pinigais, gali būti bent iš dalies kompensuoti.

Neturtinės žalos atlyginimu turėtų būti siekiama *dviejų* tikslų: *kompensuoti* patirtą neturtinę žalą ir *atlyginti* skriaudą. Dabartiniame LR CK neturtinės žalos dydžio ribos nenustatytos. Neturtinė žala įstatymų numatytais atvejais turi būti atlyginama tokio dydžio, kad kiek įmanoma teisingiau būtų kompensuota nukentėjusiam asmeniui padaryta skriauda.

Pagal tai, ar įstatymuose ribojamas atlygintinos neturtinės žalos dydis, galima skirti *dvi* valstybių grupes. *Vienose* valstybėse neturtinės

žalos dydis ribojamas įstatymu. Tokių valstybių yra mažuma. Kitose valstybėse neturtinės žalos dydis neribojamas. Šiuo metu Lietuvoje neturtinės žalos dydis *kai kuriais įstatymais* yra ribojamas (pvz., Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas).

Konkretų neturtinės žalos dydį turi nustatyti teismas. Bendri kriterijai, kuriais remiantis gali būti nustatomas neturtinės žalos dydis, nėra numatyti; pripažįstama, kad neturtinės žalos dydis visada turi atitikti teisingumo reikalavimus. Šiuo atveju galėtume remtis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika kaip antriniu civilinės teisės šaltiniu.

Asmeninių neturtinių teisių pažeidimo faktas dar nereiškia, kad nukentėjusiajam padaryta neturtinė žala. Ir turtinės žalos, ir neturtinės žalos atsiradimo faktas ir jos dydis turi būti įrodomas. Įrodinėjimo pareigą turi nukentėjusysis. Neturtinė žala ypatinga tuo, kad ji pasireiškia nukentėjusiojo vidiniais išgyvenimais ir kančiomis, ne visada atsiskleidžiančiais išorinėje aplinkoje, todėl jie būna dar didesni ir skausmingesni. Nei teismas, nei kas nors kitas negali adekvačiai įvertinti žmogaus emocijų ir juolab pajusti bei įvertinti individo psichikos būsenos ypatybių. Nei įstatymų leidėjas, nei teismas negali iš karto pasakyti, kokia suma gali būti įvertinama neturtinė žala. Iš pradžių savo dvasinius ir fizinius išgyvenimus dėl padaryto teisių pažeidimo turi įvertinti pats nukentėjusysis. Teismas taip pat turi vertinti visas aplinkybes, siekdamas kiek įmanoma teisingiau nustatyti piniginę kompensaciją už pažeistas vertybes, nors absoliučiai teisingo ekvivalento nesant pažeistos vertybės turtinės vertės apskritai neįmanoma nustatyti. Turi būti nustatoma tai, ką nukentėjusysis prarado dėl pažeistų jo vertybių.

Atlyginti neturtinę žalą už asmeninių neturtinių teisių pažeidimą būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos, t. y. pripažįstamas subjektyvus teisių pažeidimas.

Reikalavimui atlyginti neturtinę žalą taikytinas trejų metų ieškinio senaties terminas (LR CK 1.125 str. 8 dalis). Nukentėjusysis žalos atlyginimo gali reikalauti per trejus metus nuo teisės į ieškinį atsiradimo dienos, o teisė į ieškinį atsiranda tada, kai nukentėjusysis sužino apie savo teisės pažeidimą (CK 1.125 str. 8 d., 1.127 str. 1 d.).

Kontroliniai klausimai:

1. Kuo pasižymi asmeninių neturtinių teisių gynimas?
2. Ar gali būti atlyginta turtinė žala, padaryta pažeidus asmenines neturtines teises?
3. Kokie yra neturtinės žalos atlyginimo pagrindai?
4. Ar Lietuvoje nustatytos neturtinės žalos dydžio ribos?
5. Kokiais atvejais atlyginama neturtinė žala?
6. Kas turi reikšmės nustatant neturtinės žalos dydį?
7. Koks yra ieškinio senaties terminas reikalavimui atlyginti neturtinę žalą?

3.4. Savigynos, kaip civilinių teisių gynimo būdo, ypatumai

LR CK 6.253 straipsnio 8 dalis numato, kad ***savigyna*** – tai asmens veiksmai, kuriais jis teisėtai priverstinai įgyvendina savo teisę, kai neįmanoma laiku gauti kompetentingų valstybės institucijų pagalbos, o nesiėmus savigynos priemonių įgyvendinti teisę būtų negalima arba sunku. Asmuo, pasinaudojęs savigynos teise neteisėtai arba be pakankamo pagrindo, privalo atlyginti padarytą žalą.

LR CK 1.139 straipsnis numato, kad pasinaudoti savigynos teise ginant savo civilines teises leidžiama tik Civilinio kodekso numatytais atvejais. Savigynos būdai ir priemonės turi atitikti teisės pažeidimo pobūdį ir kiekvienu konkrečiu atveju neperžengti savigynos ribų. Naudojantis savigynos teise, būtina gerbti žmogaus teises ir laisves bei laikytis įstatymų reikalavimų.

Savigyna nuo būtinosios ginties skiriasi tuo, kad *būtinoji gintis* yra gynimasis nuo užpuolimo, *būtinasis reikalingumas* – gynimasis arba kito asmens gynimas nuo gresiančio pavojaus, o *savigyna* – savo subjektinės teisės įgyvendinimas vienokiomis arba kitokiomis prievartos priemonėmis, pavyzdžiui, sustabdomas prievolės vykdymas, sulaikomas daiktas.

Savigyna yra įstatymų numatyti vienašališki teisinio arba faktinio pobūdžio veiksmai, kuriuos atlieka subjektas ir kurie yra nukreipti užkirsti kelią veiksmams, pažeidžiantiems turtines arba asmenines neturtines teises.

Įstatymas nenumato asmenų, turinčių teisę naudotis savigyna, taigi ja turi teisę naudotis ir fiziniai, ir juridiniai asmenys, kurių teisės yra pažeistos.

Savigynos būdo pasirinkimas priklauso ir nuo to, kokia konkrečiai civilinė teisė yra pažeista. Civilinė teisė fiziniams ir juridiniams asmenims suteikia teisę ginti bet kokias savo civilines teises be apribojimų.

Savigyna gali būti įgyvendinama tik *veikimu*. Savigynos realizavimui būdinga tai, kad savigyna gali būti apskųsta teismui arba kitai kompetentingai institucijai. Tai yra tam tikra garantija užtikrinti pažeidusio svetimą teisę asmens teisėtas teises ir interesus ir leidžia atbaidyti asmenis nuo savavaldžiavimo atvejų.

Apibendrinant galima nurodyti šiuos *savigynos bruožus:*

1) teisė į savigyną įgyvendinama tada, kai *pažeidžiama* asmens civilinė teisė arba yra reali tokio pažeidimo galimybė;
2) savigyna įgyvendinama *vienašališkai* (t. y. savigyną įgyvendina asmuo, kurio teisės yra pažeidžiamos, nesikreipdamas į kompetentingas institucijas);
3) savigyna įgyvendinama tik *veikimu*;
4) galimybė realizuoti konkretų savigynos būdą turi būti numatyta *įstatyme* arba *sutartyje*;
5) savigynos veiksmais siekiama užtikrinti *teisės neliečiamumą*, *užkirsti kelią nusikaltimui, likviduoti pažeidimo padarinius*;
6) galimybė *apskųsti* asmenį, savarankiškai ginantį savo civilines teises kompetentingai institucijai.

Kartu išskirtinos šios savigynos *realizavimo teisėtumo sąlygos*:

1) asmuo gali savarankiškai ginti tik *savo* galiojančią teisę;
2) *žala*, padaryta realizuojant savigynos teisę, neturi akivaizdžiai neatitikti realiai arba galimai ateityje atsirasiančiai žalai, kurią padarė arba padarys pažeidėjas;
3) savigynos būdai neturi peržengti *ribų*, būtinų jiems realizuoti.

Įstatymas savigynos būdų nenustato ir neapriboja.

Savigynos būdai priklausomai nuo konkrečių aplinkybių gali atlikti skirtingas funkcijas. Vienas būdas gali atlikti keletą funkcijų, kaip ir keletas būdų gali būti nukreipti atlikti vieną funkciją.

Pagrindinė savigynos funkcija yra civilinių teisių gynyba nuo pažeidimų (*teisėsauginė funkcija*). Skirtingi savigynos būdai gali atlikti ir kitas funkcijas, kylančias iš pagrindinės, pavyzdžiui, *prevencijos* funk-

ciją, užkertančią kelią teisės pažeidimams, funkciją, užtikrinančią prievolės įvykdymą; funkciją, užtikrinančią teisės neliečiamumą, *garantinę* (pvz., daikto sulaikymas) funkciją, *atstatomąją* ir kt.

Pažymėtina, kad kai kurie savigynos būdai, priklausomai nuo funkcinių ypatybių, konkrečiose situacijose gali būti vertinami kaip visai kito pobūdžio priemonės (daikto sulaikymas, kuris vienu atveju bus savigyna, kitu – prievolės įvykdymo užtikrinimo priemonė). Dėl to labai svarbi funkcijos reikšmė siekiant atskirti kai kurių priemonių turinį.

Institucijos, į kurias nesikreipiama savigynos atveju, nėra apibrėžtos. Tai turėtų būti institucijos, į kurias kreipiamasi kitais civilinių teisų gynimo atvejais – t. y. teismai, administracinės institucijos. Į kitas organizacijas – visuomenines, pavyzdžiui, vartotojų teisių gynimo organizacijas, asmuo gali kreiptis įgyvendindamas savo teisę į savigyną.

Civilinių teisių savigynos būdai turi būti realizuojami:

1) atsižvelgiant į *tikrąją* asmens padėtį,
2) atsižvelgiant į *įstatymo* reikalavimus.

Pirmas punktas leidžia nustatyti savigynos būdą, kuris leistų veiksmingiausiai realizuoti teisę į savigyną. Antras punktas leidžia atriboti asmens savigynos veiksmus nuo civilinių teisinių ir kitų pažeidimų rūšių.

Savigynos būdo ir priemonių pasirinkimas priklauso nuo pažeidimo laipsnio ir pobūdžio. Įstatyme neįmanoma numatyti visų teisės pažeidimo būdų, neįmanoma nustatyti visų savigynos būdų. Dėl to įstatymų leidėjas suteikia teisę asmeniui, savarankiškai ginančiam savo teises, pasirinkti savigynos būdą, neperžengiant atitinkamų teisės normų ribų ir įgyvendinti jį pagal įstatymą.

Be įstatyme numatytų savigynos būdų, asmuo turi teisę naudoti tokius būdus, kurie, nors ir nenumatyti įstatyme, jam neprieštarauja. Tokios priemonės turi atitikti savigynos požymius ir teisėtos realizacijos sąlygas.

Savigynos būdas turi būti pasirinktas teisingai, nes nesilaikant nustatytų kriterijų, galimas piktnaudžiavimas teise, *savavaldžiavimas*, kitoks teisės pažeidimas.

Civilinių teisių savigynos būdų realizavimo teisėtos sąlygos:

1) gali būti ginama tik *reali* teisė;
2) žala, padaryta realizuojant teisę į savigyną, neturi ryškiai neatitikti realios arba galimai atsirasiančios *žalos*;

3) savigynos būdai neturi peržengti veiksmų, *būtinų* jiems realizuoti, ribų.

Naudojantis savigynos teise ginti pažeistas civilines teises, įskaitant ir turtines, leidžiama pasitelkti įvairias technines priemones (pvz., įvairių tipų signalizaciją). Ir čia turi būti atsižvelgta į pasirinkto savigynos būdo specifiką, kurią nulemia tokios priemonės.

Taigi kas būdinga savigynai?

1) savigynos veiksmai realizuojami esant civilinių teisių pažeidimui arba esant realiai tokio pažeidimo grėsmei; kai šių aplinkybių nėra, taikant išoriškai analogiškus veiksmus, normalios civilinės apyvartos metu.
2) dažniausiai realizuojant savigynos būdus nereikalaujama antros šalies sutikimo. Realizuojant veiksmus normalioje civilinėje apyvartoje, kitos šalies sutikimas būtinas, pavyzdžiui, kreditorius turi teisę atsisakyti suteikti paskolą skolininkui, jeigu aišku, kad skolininkas laiku negrąžins paskolintos sumos. Tai yra savigyna. Jeigu kreditorius atsisako suteikti paskolą skolininkui ir šis tam neprieštarauja, nes paskola jau netikslinga, arba kitais sutartyje numatytais atvejais, kai reikia abiejų šalių sutikimo, tokiu atveju tai bus normali civilinė apyvarta.

Kontroliniai klausimai:

1. Kas yra civilinių teisių savigyna?
2. Kokia yra pagrindinė savigynos funkcija?
3. Kuo savigyna skiriasi nuo būtinosios ginties?
4. Kuo savigyna skiriasi nuo būtinojo reikalingumo?
5. Kokie yra savigynos būdai?
6. Kokie yra savigynos bruožai?
7. Kokios yra savigynos realizavimo teisėtumo sąlygos?

MRU © MRU © MRU

VII SKYRIUS

PAVELDĖJIMAS

Literatūra

1. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A. Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002.
2. Butkys Č. Suvalkijos civiliniai įstatymai. Kaunas, 1935.
3. GaivenisV., Valiulis A. Turto paveldėjimas. Klausimai ir atsakymai. Vilnius: Justitia, 2002.
4. Robberts G. An Introduction to German Law. Baden-Baden: Nomos, Ver.-Ges., 1998.
5. Lietuvos įstatymai. Išleido A. Merkys ir V. Petrulis. Kaunas, 1922.
6. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
7. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002.
8. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003.
9. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15). Vilnius, 1996.
10. Nekrošius V. Notariato teisė. Kaunas: Dangerta, 1997.
11. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996.
12. Šalkauskis K. ir kt. Civiliniai įstatymai (T. X. I dalis). Kaunas: „Literatūros“ knygyno leidimas, 1933.
13. Залеский В. В. (руководитель авторского коллектива). Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. Москва: Норма, 1999.
14. Ūsonienė J. Autorių teisių paveldėjimas. Jurisprudencija. 2003. T. 46(38).
15. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 1–2.
16. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4.
17. Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 5.

1 poskyris.
BENDROSIOS NUOSTATOS

1.1. Paveldėjimo teisės raida

Paveldėjimo teisė reglamentuoja visuomeninius santykius, susijusius su mirusio asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimu jo įpėdiniams. Lietuva, kaip ir kitos kontinentinės teisės sistemos valstybės, perėmė daugelį romėnų paveldėjimo teisės institutų. Toliau juos trumpai aptarsime.

Jau XII lentelių įstatyme, seniausiame Senovės Romos rašytiniame šaltinyje, buvo nurodyti du paveldėjimo būdai: pagal įstatymą ir pagal testamentą. Pirmieji testamentai buvo žodinės formos. Jie buvo sudaromi arba per tautos susirinkimą, arba palydint į mūšį išsiruošusius karius. Pavyzdžiui, ikirespublikiniu ir ankstyvuoju respublikiniu laikotarpiais romėnų kariai, prieš vykdami į karo žygį, išeidavo prieš legioną ir viešai paskelbdavo savo valią dėl turto patvarkymo mirties atveju. Tai buvo vieši testamentai, nes buvo sudaromi dalyvaujant daugybei liudininkų. Vėliau, vystantis privačiai nuosavybei, asmuo buvo suinteresuotas, kad kuo mažiau asmenų žinotų jo valią dėl turto perėjimo mirties atveju. Taip pamažu atsirado ir rašytiniai testamentai. Iš pradžių testatoriaus valios duoti patvarkymus dėl savo turto mirties atveju niekas neribojo, tačiau vėliau testamentinė laisvė buvo pradėta riboti, t. y. atsirado privalomasis paveldėjimas (teisė į privalomąją palikimo dalį).

Bene svarbiausia testamento galiojimo sąlyga per visą testamento istoriją buvo reikalavimas paskirti įpėdinį (*institutio heredis*). Kartu su *institutio heredis* romėnų teisė numatė ir *substitutio*, t. y. antrojo įpėdinio paskyrimą tuo atveju, jeigu pirmasis įpėdinis dėl kokių nors priežasčių nepriims palikimo (mirs anksčiau už testatorių).[1]

---

[1] *Макиев В. В., Головко А. Г.* Частное право древнего Рима. Учебный курс. Ростов на Дону: Издательский центр „МагрТ“, 2002. С. 97–98; *Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 198–207.

Nesant testamento arba negalint jo įvykdyti, atsirasdavo paveldėjimas pagal įstatymą. Romėnų teisėje gali būti išskiriamos trys pagrindinės paveldėjimo pagal įstatymus (*ab intestato*) sistemos:

Pirmoji – senosios *ius civile* paveldėjimas – pagal įstatymų sistemą, kurios pagrindas buvo agnatinė giminystė[2].

Antroji – pretorinė paveldėjimo pagal įstatymą sistema, kurios pagrindas buvo ir agnatinė, ir kognatinė[3] giminystės.

Trečioji – Justiniano paveldėjimo pagal įstatymą sistema, kuri rėmėsi tik kognatinės giminystės principais.

Paveldėjimas, kaip universalus mirusiojo turtinių teisių ir pareigų perėmimas, buvo įtvirtintas jau Justinijano digestų penkiasdešimtosios knygos šešiasdešimt antrajame fragmente. Be universalaus teisių perėmimo, romėnų paveldėjimo teisėje egzistavo ir singuliarinis teisių perėmimas, kuris atsispindėjo tokiuose paveldėjimo teisės institutuose kaip legatas (*legata*) ir fideikomisas (*fideicommissa*).

Testamentu testatorius galėjo atimti iš įpėdinio tam tikras teises arba teisę paveldėti tam tikrą daiktą kito asmens (asmenų) naudai, kartu įpareigodamas įpėdinį įvykdyti to asmens (asmenų) naudai tam tikrą prievolę. Toks testamentinis patvarkymas vadinosi legatu, o asmuo, kurio naudai įpėdinis turėjo atlikti tam tikrus veiksmus, vadintas ne įpėdiniu, bet legatarijumi.

Fideikomiso institutas žinomas pirmiausia paveldėjimo pagal įstatymą atveju. Jis neturėjo tokios teisinės galios kaip legatas, todėl fideikomiso vykdymas priklausydavo nuo įpėdinio geros valios (*fidei commissum*). Fideikomiso objektas galėjo būti bet kuris palikimo daiktas, taip pat kitam asmeniui priklausęs daiktas. Fideikomiso dalykas galėjo būti ir laisvės suteikimas vergui (*libertas fideikommisaria*). Nuo legato fideikomisas skyrėsi tuo, kad:

- galėjo būti taikomas įpėdiniui pagal įstatymą, taip pat legatarijui bei pačiam fideikomisarijui;
- galėjo būti nustatytas prieš ir po testamento sudarymo, kaip jo priedas,
- dažniausiai būdavo nustatomas įpėdiniui adresuotu raštu (*condicillus*),

---

[2] Agnatine vadinama šeima, pagrįsta *pater familias* valdžia. Kraujo ryšys teisinės reikšmės neturėjo. (*Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 173).

[3] Kognatine vadinama šeima, pagrįsta kraujo giminyste. (*Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 174).

– galėjo būti ir žodinis.

Legato ir fideikomiso institutai vėliau susiliejo, t. y. ir legatas, ir fideikomisas suteikė asmeniui, kurio naudai jie padaryti, prievolinio reikalavimo įpėdiniui teisę. Fideikomisui pradėti taikyti ribojimai, panašūs kaip ir paveldėjimui pagal testamentą. Iš esmės liko tik du skirtingi pavadinimai.

Romėnų teisei buvo žinomas ir paveldėjimas pagal atstovavimo teisę (*ius repreasantationis*), kai anksčiau mirusiojo arba išėjusiojo iš palikėjo valdžios įpėdinio palikuonys gaudavo tą palikimo dalį, kurią būtų paveldėjęs gyvas jų tėvas (motina)[4].

Romėnų teisė darė didelę įtaką teisės raidai Europoje. Daugelis Europos valstybių perėmė iš romėnų teisės pagrindinius paveldėjimo teisės institutus. Dauguma, kaip ir paveldėjimo teisės esmė, mažai pasikeitė.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje 1918 m., reikėjo spręsti klausimą, kokie įstatymai turi būti taikomi, kol bus priimti Lietuvos įstatymai. 1918 m. lapkričio 2 d. Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 24 straipsnyje buvo nustatyta, kad „srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai pasilieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“. Paveldėjimo teisinius santykius 1940 m. birželio 15 d. didžiojoje Lietuvos dalyje reglamentavo Rusijos imperijos civiliniai įstatymai. Suvalkijoje galiojo Napoleono kodeksas. Palangoje ir nedidelėje Zarasų krašto dalyje veikė Kuršo teisė ir vietinių civilinių įstatymų (Свод местных узаконений губерний Остзейских – законы гражданские) trečiosios dalies bendrieji nuostatai. Susigrąžinus Klaipėdos kraštą, priimta Vokietijos civilinė teisė, kurios pagrindą sudarė Vokietijos civilinis kodeksas (BGB – Burgerliches GesetzBuch)[5].

Paveldėjimą reglamentavo Rusijos imperijos civilinių įstatymų X tomo 1 dalies 1010–1338 straipsniai. Paveldėti buvo galima ir pagal testamentą, ir pagal įstatymą. Buvo nustatytos dvi testamentų rūšys: notarinis ir naminis. Notarinis testamentas buvo sudaromas dalyvaujant trims liudytojams. Namuose testamentą galėjo surašyti pats tes-

---

[4] *Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.* Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 198, 208, 210, 227, 228; *Дождев Д. В.* Римское частное право. Москва, 1996. С. 603–608.

[5] Lietuvos valstybės teisės aktai (1918. II. 16–1940. VI. 15). Vilnius, 1996. P. XXV–XXVI.

tatorius savo ranka arba jo paprašytas kitas asmuo. Testamentas turėjo būti pasirašytas testatoriaus ir liudytojų. Naminiai testamentai turėjo būti pateikti tvirtinti vykdyti taikos teisėjui. Įstatymas taip pat numatė ypatingus testamentus – sudarytus karo žygyje, tarnaujančiųjų armijoje, plaukiojančiųjų prekybos laivu ir pan., nustatė jų sudarymo tvarką. Pagal įstatymą teisę paveldėti turėjo giminaičiai. Pirmiausia teisę paveldėti turėjo žemutinės eilės giminaičiai (vaikai, jų nesant – vaikaičiai ir t. t.), o jų nesant – šalutinės eilės giminaičiai. Giminei priklausė tik tie vaikai, kurie buvo gimę teisėtoje santuokoje, t. y. sudarytoje pagal tikėjimo apeigas. Tėvai negalėjo paveldėti savo vaikų turto. Jei miręs vaikas buvo bevaikis, mirusiojo turtas atitekdavo jo tėvams naudoti iki gyvos galvos. Mirusį sutuoktinį pergyvenusiam sutuoktiniu pagal įstatymą priklausė 1/4 dalis mirusiojo turto nuosavybėn, o jeigu įpėdinių nebuvo – ir likusios 3/4 dalys iki gyvos galvos arba iki sudarys naują santuoką. Jei buvo sudarytas testamentas, gyvajam sutuoktiniui priklausė privalomoji dalis tik iš to turto, kuris nebuvo niekam paskirtas testamentu. Įpėdinis turėjo teisę atsisakyti palikimo. Įpėdiniai atsakė už palikėjo skolas proporcingai gautai palikimo daliai paveldimu turtu, o jei jo nepakako – ir savo turtu. Įpėdinių teises turėjo patvirtinti teismas – jie turėjo būti „įvedami į nekilnojamojo turto turėjimą“. Tokio įvedimo tikslas – paskelbti, kad pasikeitė turto savininkas.

Pagal Napoleono kodeksą, turtas taip pat galėjo būti paveldėtas ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą. Įpėdiniai pagal įstatymą buvo: teisėti įpėdiniai, jų nesant, vaikai ne iš santuokos; paskui – sutuoktinis ir valstybė. Teisėtais įpėdiniais laikyti žemutinės, aukštutinės ir šalutinių eilių giminaičiai. Jie galėjo paveldėti iki dvyliktojo laipsnio imtinai. Pagal pirmąją eilę paveldėdavo vaikai. Palikimas, kurį gaudavo aukštutinių ir šalutinių eilių giminaičiai, būdavo dalijamas į dvi lygias dalis: vieną pusę paveldėdavo tėvo, antrą – motinos giminaičiai. Kai dėl pergyvenusio sutuoktinio teisės paveldėti, tai tais atvejais, kai sutuoktiniai nebuvo sudarę priešvedybinės sutarties ir po palikėjo mirties likdavo teisėti vaikai, likęs gyvas sutuoktinis neįgydavo nuosavybės teisės į mirusio sutuoktinio turtą paveldėjimo būdu, bet įgydavo teisę iki gyvos galvos valdyti tiek, kiek gaudavo kiekvienas vaikas. Sutuoktinis gaudavo vieną ketvirtąją palikimo dalį nuosavybėn tik tuo atveju, kai nelikdavo vaikų, ir buvo mirusiojo giminaičių

iki ketvirtojo laipsnio. Jeigu likdavo tolimesnių giminaičių, sutuoktinis vietoje ketvirtosios dalies nuosavybėn gaudavo pusę palikimo. Tik nelikus giminaičių, turinčių teisę paveldėti pagal įstatymą, sutuoktinio nuosavybėn pereidavo visas turtas, tačiau šiuo atveju sutuoktinis turėdavo prašyti teismą „įvesti į turto valdymą“.

Napoleono kodeksas numatė trijų rūšių testamentus: savo ranka parašytus, viešuosius ir slaptuosius. Viešąjį testamentą surašydavo du notarai, dalyvaujant dviems liudytojams arba vienas notaras, dalyvaujant keturiems liudytojams. Testamentu buvo galima užrašyti aplenkiant kitus įpėdinius ne visą savo turtą, o tik vadinamąjį leistą laisvai tvarkyti turto dalį. Ši dalis būdavo nevienoda. Jei po palikėjo mirties likdavo vienas vaikas – testamentu laisvai buvo galima užrašyti ne daugiau kaip pusę turto, jei du vaikai – 1/3 dalį turto, o jei 3 ir daugiau vaikų – 1/4 dalį turto.

Legatas buvo trijų rūšių: bendras (kai testamentu paliktas visas mirusiojo turtas), dalinis (kai testamentu paliktas tik kilnojamasis arba tik nekilnojamasis turtas, arba tam tikra turto dalis), atskirasis (kai testamentu paliktas tam tikras daiktas arba pinigų suma).

Priimti palikimą buvo galima dviem būdais: oficialiu raštu arba faktiniu palikimo priėmimu (711, 723, 767–773, 778 straipsniai)[6].

Paveldimo turto apmokestinimą tarpukario Lietuvoje reglamentavo Valstybinio palaikų mokesnio įstatymas[7]. Pagal šį įstatymą turto paveldėtojas turėjo mokėti valstybinį palaikų mokestį. Mokesčio nereikėjo mokėti, jeigu:

- turtas pereidavo valstybės, mokslo arba labdaros įstaigų, taip pat bažnyčių ir vienuolynų nuosavybėn arba šios įstaigos įgydavo teisę naudotis turtu;
- palikimą sudarydavo namų apyvokos daiktai, kurie patys pelno neduodavo ir nebuvo palikti pramonės arba prekybos tikslams;
- paveldėto turto suma neviršydavo 10 000 auksinių.

Jeigu turtą paveldėjimo būdu nuosavybėn įgydavo vienas arba keli asmenys, o kiti įgydavo teisę naudotis tuo turtu iki gyvos galvos, turtą nuosavybėn įgijęs asmuo turėdavo sumokėti visą paveldimo tur-

[6] *Butkys Č.* Suvalkijos civiliniai įstatymai. Kaunas, 1935. P. 17–22;
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–839/2001, kat. 25.3,108.6.

[7] Lietuvos įstatymai. Išleido A. Merkys ir V. Petrulis. Kaunas, 1922. P. 390–394.

to mokestį, o gavęs turtą naudotis asmuo – pusę to mokesčio. Šiais atvejais turtą nuosavybėn įgijęs asmuo turėjo sumokėti palaikų mokestį po to, kai jam buvo perduodamas valdyti paveldėtas turtas arba mirus asmeniui, kuris turėjo teisę naudotis palikimą sudarančiu turtu iki gyvos galvos. Palaikų mokesčio, kurį turėjo sumokėti paveldėjimo būdu nuosavybėn turtą įgyjantis asmuo, suma buvo įrašoma į ipotekos arba notaro knygas, veikiant užtikrintai, kad nurodytas mokestis būtų sumokėtas.

Įkainojant paveldimą turtą buvo atsižvelgiama ir į paskolintąjį ar ginčijamą turtą. Palaikų mokestis nuo paskolintojo turto buvo mokamas tik tada, kai skola grąžinama, o nuo ginčijamo turto – ginčui pasibaigus. Įstatymas taip pat nustatė turtą, kurio vertė turėjo būtų atskaityta nuo paveldimo turto vertės – nesumokėtas darbo užmokestis, neapmokėtos sąskaitos gydytojams, nesumokėti valstybės, miestų ir savivaldybių mokesčiai su baudomis ir delspinigiais iki palikimo atsiradimo dienos, skolos vekseliais ir pan.

Vietos mokesčių inspektorius turėjo kontroliuoti, kad įpėdiniai laiku sumokėtų palaikų mokestį. Šis mokestis turėjo būti sumokėtas per mėnesį nuo mokesčių inspektoriaus pranešimo sumokėti palaikų mokestį gavimo dienos.

Nurodyti teisės aktai galiojo Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d. LTSR iki 1964 m. civilinio kodekso (toliau – 1964 m. CK) įsigaliojimo galiojo 1922 m. RTFSR civilinis kodeksas. Jis numatė paveldėjimą ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą. Pagal įstatymą mirusiojo turtą galėjo paveldėti jo vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai, mirusiojo išlaikytiniai, jo vaikaičiai ir provaikaičiai, o šių asmenų nesant arba jiems palikimo nepriėmus – darbingi tėvai, jų nesant – mirusiojo broliai ir seserys. Tiesa, pagal 1922 m. RTFSR civilinio kodekso redakciją, galiojusią 1940 m. lapkričio 15 d., paveldėti ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą galėjo tik mirusiojo vaikai, vaikaičiai, provaikaičiai, įvaikiai, pergyvenęs sutuoktinis ir asmenys, kurie faktiškai buvo mirusiojo visiškai išlaikomi ne mažiau kaip vienerius metus iki jo mirties. Be to, testamentu turtą buvo galima palikti valstybei, jos įstaigoms ir organizacijoms, partinėms ir profesinėms organizacijoms, visuomeninėms organizacijoms ir kai kurioms kooperatinėms organizacijoms.

Testamentas turėjo būti palikėjo pasirašytas ir notaro patvirtintas. Griežtai nebuvo nurodyta, kad tokios formos nesilaikymas daro testamentą negaliojantį, tačiau teismų praktika notariškai nepatvir-

tintų (naminių) testamentų nepripažino, laikė juos negaliojančiais. Įpėdinis buvo laikomas priėmęs palikimą, jeigu per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos nepranešė notarui, kad atsisako palikimo. Jeigu įpėdinis palikimo atsiradimo dieną nebuvo palikimo atsiradimo vietoje, jis galėjo atsisakyti palikimo per šešis mėnesius (416, 418, 425, 429, 430 straipsniai)[8].

1964 metų Civilinis kodeksas įsigaliojo 1965 metų sausio 1 dieną. Jis galiojo iki įsigaliojant 2000 m. CK, t. y. iki 2001 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo[9] 38 straipsnyje nustatyta bendra taisyklė, kad 2000 m. CK penktosios knygos „Paveldėjimo teisė“ normos taikomos paveldėjimo santykiams, kai palikimas atsiranda įsigaliojus šiam kodeksui.

Toliau paveldėjimo teisė nagrinėjama atsižvelgiant į 2000 m. CK (toliau – CK) nuostatas. Atskiruose skyriuose nurodoma, kuo CK normos skiriasi nuo 1964 m. CK normų, taip pat pateikiamas kai kurių Lietuvos paveldėjimo teisės normų palyginimas su tuos pačius santykius reglamentuojančiomis užsienio valstybių CK normomis.

1.2. Paveldėjimo teisė. Samprata. Dalykas. Šaltiniai. Principai

Kaip jau minėta, mirusiojo asmens turto perėmimą reglamentuoja civilinės teisės pošakė – paveldėjimo teisė. Kaip ir kiekviena kita teisė, paveldėjimo teisė gali būti apibūdinta kaip teisė objektyviąja ir subjektyviąja prasmėmis.

Paveldėjimo teisė objektyviąja prasme – teisės normų visuma, reguliuojanti mirusio fizinio asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimą jo įpėdiniams pagal įstatymą arba (ir) pagal testamentą.

Paveldėjimo teisė subjektyviąja prasme – paveldėjimo teisės subjektų galimybė įgyvendinti savo teises ir pareigas, susijusias su mirusio fizinio asmens turtinių teisių ir pareigų perėjimu.

---

[8] RTFSR civilinis kodeksas, išleistas LTSR liaudies komisariato. Kaunas, 1941.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. sausio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–57/2001, kat. 25.3, 30.4.

[9] Žin., 2000. Nr. 74–2262.

Paveldėjimo teisės objektas yra tie visuomeniniai santykiai, kuriuos reguliuoja paveldėjimo teisė, kitaip tariant, paveldėjimo teisės objektas yra paveldėjimo visuomeniniai santykiai arba paveldėjimas.

Paveldėjimo teisės šaltiniai yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, CK (penktoji knyga, kitų knygų straipsniai arba jų dalys, reglamentuojantys paveldėjimą). Paveldėjimo teisės šaltiniams galima būtų priskirti ir Notariato įstatymą, taip pat Nekilnojamojo turto registro įstatymą, Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymą, Draudimo įstatymą, Pensijų kaupimo įstatymą, Paveldimo turto mokesčio įstatymą ir kitus įstatymus, kiek jie reglamentuoja teisinius paveldėjimo santykius.

Be to, paveldėjimo teisės šaltinis yra 1972 m. Europos Tarybos Bazelio konvencija dėl testamentų registravimo schemos sukūrimo[10].

Prie paveldėjimo teisės šaltinių taip pat galima būtų priskirti Jungtinių Tautų Visuotinę Žmogaus Teisių Deklaraciją, kiek tai susiję su visų žmonių lygybės principu, diskriminacijos draudimu, nuosavybės apsauga (1, 2, 6, 7, 17 straipsniai), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kiek tai susiję su nuosavybės apsauga, diskriminacijos, piktnaudžiavimo teisėmis uždraudimu, teisių apribojimo ribų nustatymu (14, 17, 18 straipsniai, pirmojo protokolo 1 straipsnis, septintojo protokolo 5 straipsnis), Europos konvenciją dėl nesantuokinių vaikų teisinio statuso (9 str.), Lietuvos Respublikos dvišales sutartis su Azerbaidžanu, Baltarusija, Kazachstanu, Lenkija, Rusija, Ukraina ir kitomis valstybėmis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose.

Kaip tarptautinius teisės aktus, reglamentuojančius paveldėjimo teisinius santykius, dar reikėtų paminėti:

– 1961 m. Hagos konvenciją dėl kolizinių normų, susijusių su paveldėjimu pagal testamentą,[11]

---

[10] Lietuvos Respublikos Seimas konvenciją ratifikavo 2004 m. balandžio 1 d. Be Lietuvos, Konvenciją yra pasirašiusios, ratifikavusios arba prie jos prisijungusios šios valstybės: Belgija, Danija, Estija, Ispanija, Italija, Jungtinė Karalystė, Kipras, Liuksemburgas, Olandija, Portugalija, Prancūzija, Turkija, Vokietija. http://conventions. coe. int; žiūrėta 2004 m. balandžio 9 d.

[11] Konvenciją yra pasirašiusios, ratifikavusios arba prie jos prisijungusios šios valstybės Hagos konferencijos narės: Airija, Australija, Austrija, Belgija, Bosnija ir Hercogovina, Danija, Estija, Graikija, Honkongo specialus administracinis regionas, Ispanija, Italija, Izraelis, Japonija, Jungtinė Karalystė, Kinija, Kroatija, Liuksemburgas, Lenkija, Makedonija (kaip viena iš buvusios Jugoslavijos respublikų), Norvegija, Olandija, Pietų Afrika, Portugalija, Prancūzija, Serbija ir Juodkalnija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Šveicarija, Turkija, Vokietija. http://www. hcch. net/e/status/stat11e. html; žiūrėta: 2004 m. gegužės 3 d.

– 1973 m. Hagos konvenciją dėl mirusių asmenų palikimo administravimo;[12]
– 1973 m. UNIDROIT Vašingtono konvenciją dėl bendro įstatymo, nustatančio tarptautinio testamento formą;[13]
– 1989 m. Hagos konvenciją dėl teisės, taikytinos paveldėjimo santykiams[14].

Paveldėjimo teisės principai

Lietuvos, kaip ir daugumos užsienio kontinentinės teisės sistemos valstybių, paveldėjimo teisės pagrindiniai principai yra šie:

1) universalaus teisių perėjimo;
2) testatoriaus laisvės;
3) šeimos paveldėjimo.

Universalaus teisių perėjimo principas reiškia, kad tuoj pat po palikėjo mirties visas jo turtas (aktyvas ir pasyvas) pereina jo įpėdiniams įstatymų nustatyta tvarka. Palikimas pereina įpėdiniams nepakitęs, t. y. tokios būklės, kokios jis buvo palikėjo mirties momentu, kaip vientisa teisių ir pareigų visuma. Be to, palikimas pereina įpėdiniams visas tuo pačiu metu, t. y. palikimo negalima priimti dalimis.

Testatoriaus laisvės principas reiškia, kad testatorius gali laisva valia, savo nuožiūra palikti visą jam priklausantį turtą bet kuriam fiziniam arba juridiniam asmeniui. Testatoriaus laisvės principas yra išvestinis iš nuosavybės neliečiamumo principo.

Šeimos paveldėjimo principas reiškia, kad po asmens mirties pagal įstatymą teisę į jo paliktą turtą įgyja jo šeimos nariai: giminaičiai iki įstatymo nustatyto giminystės laipsnio ir sutuoktinis. Giminaičiai – tai

---

[12] Konvenciją yra pasirašiusios, ratifikavusios arba prie jos prisijungusios šios valstybės Hagos konferencijos narės: Čekija, Jungtinė Karalystė, Italija, Liuksemburgas, Olandija, Portugalija, Slovakija, Turkija. http://www. hcch. net/e/status/stat21e. html; žiūrėta: 2004 m. gegužės 3 d.

[13] Konvenciją yra pasirašiusios, ratifikavusios arba prie jos prisijungusios šios valstybės: Čekoslovakija, Belgija, Bosnija ir Hercogovina, Ekvadoras, Iranas, Italija, Jungtinės Amerikos Valstijos, Jungtinė Karalystė, Jugoslavija (buvusi), Kanada (kai kurios provincijos), Kipras, Laosas, Libija, Nigerija, Portugalija, Prancūzija, Rusijos Federacija, Siera Leonė, Slovėnija, Šventasis Sostas. http://ww. unidroit. org/english/implement/i–73. htm; žiūrėta: 2004 m. balandžio 26 d.

[14] Konvenciją yra pasirašiusios šios valstybės Hagos konferencijos narės: Argentina, Liuksemburgas, Olandija, Šveicarija. Konvencija dar nėra įsigaliojusi. http://www. hcch. net/e/status/stat32e. html; žiūrėta: 2005 m. kovo 1 d.

kraujo ryšiais susiję asmenys, kilę vienas iš kito arba iš bendro protėvio. Nereikėtų pamiršti, kad paveldėjimo teisėje, kaip ir civilinėje teisėje apskritai, įvaikiai ir įtėviai turi tas pačias teises kaip ir kraujo giminaičiai. Įstatymas taip pat nustato šeimos narių hierarchiją paveldėjimo teisėje – pirmumas teikiamas vaikų, o jų nesant – tėvų ir vaikaičių teisei paveldėti. Sutuoktinio teisė į palikimą priklauso nuo palikėjo vaikų, tėvų ir vaikaičių skaičiaus.

Paveldėjimo teisės principai nėra absoliutūs. Kaip ir romėnų teisė, šiuolaikinė paveldėjimo teisė žino testamentinę išskirtinę (*legatą*), t. y. be universalaus teisių perėjimo, egzistuoja ir singuliarinis teisių perėjimas.

Testatoriaus laisvės principą riboja šeimos paveldėjimo principas, nes įstatymas nustato privalomojo palikimo dalį, kurią paveldi reikalingi išlaikymo testatoriaus šeimos nariai, nepriklausomai nuo testatoriaus valios. Kita vertus, šeimos paveldėjimo principą riboja testatoriaus laisvės principas, nes testatorius gali laisvai disponuoti savo turtu ir savo nuožiūra spręsti, kam palikti turtą po mirties (išskyrus prieš tai nurodytą atvejį). Tik tuo atveju, jei testatorius nenusprendžia kitaip, jo turtą po mirties paveldi jo šeimos nariai.[15]

1.3. Paveldėjimo samprata. Paveldėjimo dalykas

Paveldėjimo sąvoka įtvirtinta Civilinio kodekso 5.1 straipsnio 1 dalyje. **Paveldėjimas** – tai mirusio fizinio asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimas jo įpėdiniams pagal įstatymą arba (ir) įpėdiniams pagal testamentą. Taigi paveldėjimas atsiranda tik mirus fiziniam asmeniui – turto savininkui.

Paveldėjimo dalykas yra palikimas – mirusio asmens turtas, pereinantis paveldėjimo būdu jo įpėdiniams. Paveldimas tik tas turtas, kuris palikėjo mirties momentu priklausė jam nuosavybės teise.

Palikimą sudaro **turtinių teisių ir pareigų, taip pat kai kurių asmeninių teisių visuma**. Paveldimi tie materialūs ir nematerialūs dalykai, kurie gali būti nuosavybės teisės objektas. Paveldimi yra ir nekilnojamieji (žemė, pastatai, jų priklausiniai, butai, negyvenamosios patalpos ir pan.), ir kilnojamieji (automobilis, baldai, buitinė technika ir

[15] Robberts G. An Intoduction to German Law. Baden-Baden: Nomos, Ver.-Ges., 1998. S. 286, 287; Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно – правовое исследование. Москва: Norma, 1999. С. 485.

kt.) objektai. Be to, paveldimi ne tik daiktai, bet ir kitas turtas: pinigai, indėliai banko įstaigose, vertybiniai popieriai, prekių ženklai ir pan. Paveldėjimo dalykas yra ir **turtinės**, ir daiktinės (užstatymo teisė, valdymo teisė ir kt.), ir prievolinės teisės (teisės ir pareigos pagal nuomos, pirkimo-pardavimo, paskolos sutartį ir pan.). Įstatymų numatytais atvejais paveldima ir **intelektinė nuosavybė**: autorių turtinės teisės į literatūros, mokslo ir meno kūrinius, gretutinės teisės bei teisės į pramoninę nuosavybę.

Daiktai, kurių apyvarta yra ribota, taip pat gali būti paveldimi. Paveldint tokius daiktus, būtina laikytis įstatymuose nustatytų taisyklių (žr. V skyrių „Atskirų turto rūšių paveldėjimo ypatumai“).

Jeigu daiktinės teisės į daiktą yra suvaržytos (nustatyta hipoteka, servitutas, užstatymo teisė ir pan.), tokio daikto paveldėtojas kartu su daiktu privalo perimti ir su juo susijusius įsipareigojimus (**daiktinės teisės suvaržymus**), nes daiktinė teisė „seka“ paskui daiktą. Jeigu daiktinės teisės suvaržymai turi būti registruojami, daikto paveldėtojas perima tik įregistruotus suvaržymus (CK 4.9 straipsnis).

Paveldėjimo dalykas yra ne tik pagrindiniai, bet ir **antraeiliai daiktai** (pagrindinio daikto svarbiausios dalys, iš pagrindinio daikto gaunami vaisiai, produkcija ir pajamos, pagrindinio daikto priklausiniai). Antraeilį daiktą ištinka pagrindinio daikto likimas (CK 4.14 straipsnis), todėl pagrindinio daikto paveldėtojai (įpėdiniai) turi teisę reikalauti, kad jiems būtų perduotas ir antraeilis daiktas, jeigu nebus įrodyta, kad antraeilis daiktas nepriklausė palikėjui nuosavybės teise.

Paveldimas visas mirusiojo turtas nepriklausomai nuo to, kur jis yra. Jeigu mirusiojo **turtas yra pas kitus asmenis**, šie privalo tą turtą grąžinti įpėdiniams jiems to pareikalavus. Šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad paveldimas ne tik turtas, bet ir teisės bei pareigos, susijusios su turtu. Pavyzdžiui, jeigu paveldimas išnuomotas turtas, tai iš nuomos sutarties atsiradusios teisės ir pareigos lieka galioti įpėdiniams, jeigu nuomos sutartis buvo įregistruota viešame registre (CK 6.494 str.).

Nepaveldimos asmeninio pobūdžio teisės ir pareigos glaudžiai susijusios su palikėjo asmenybe (pareigos pagal darbo sutartį, autorines sutartis, pareiga mokėti alimentus ir pan.). Jos negali būti paveldėjimo dalykas, todėl neįeina į palikimo sudėtį. Įpėdiniams pereina palikėjo pareiga mokėti išlaikymą iš paveldėto turto, taip pat ir parei-

ga išmokėti skolą alimentų forma (CK 3.194 str. 5 d., 3.72 str. 12 d.). Įpėdiniai turi teisę į palikėjui priklausiusias, bet neišmokėtas sumas (darbo užmokestį, pensiją ir t. t.), t. y. reikalavimai dėl palikėjui priklausiusių, bet neišmokėtų sumų, išieškojimo įeina į palikimo sudėtį[16].

Asmeninės neturtinės teisės (garbė ir orumas, teisė į privatų gyvenimą ir kt.), su asmeniu neatsiejamai susijusios kitos nematerialios vertybės (teisė pasirinkti gyvenamąją vietą ir kt.) taip pat nepaveldimos. Tiesa, ši taisyklė gali turėti išimčių – asmeninės neturtinės teisės gali būti paveldimos įstatymų numatytais atvejais arba jei tai neprieštarauja šių vertybių prigimčiai bei geros moralės principams, arba nėra apribota įstatymų (CK 1.114 str. 2 d.). Nuo asmeninių teisių paveldėjimo reikia skirti pažeistų mirusiojo teisių gynimą. CK 2.21 straipsnio 2 dalyje nustatyta mirusiojo sutuoktinio, tėvų ir vaikų teisė pareikšti ieškinį dėl pažeistos mirusio fizinio asmens teisės į vardą. Mirusiojo šeimos nariai turi teisę ginti mirusiojo teises, nes asmens vardas yra neatsiejama jo šeimos, privataus gyvenimo dalis[17]. Kita vertus, tai nereiškia, kad mirusiojo šeimos nariai paveldi mirusiojo teisę į vardą.

Įstatymuose taip pat gali būti nurodytos ir kitos teisės, kurios nepaveldimos. Pavyzdžiui, CK 3.44 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teisė pareikšti ieškinį dėl santuokos pripažinimo negaliojančia negali būti perduodama asmeniui paveldėjimo arba kitokiu būdu.

Jeigu turtas priklausė palikėjui **bendrosios dalinės nuosavybės teise**, paveldėjimo dalykas yra palikėjui priklausiusi turto dalis. Jeigu palikėjas kartu su kitais bendraturčiais buvo susitaręs dėl naudojimosi atskiromis nekilnojamojo daikto dalimis ir tokia sutartis buvo įregistruota viešame registre, turto dalį paveldėjęs įpėdinis įgyja teises ir pareigas, atsirandančias iš nurodytos sutarties.

Jeigu turtas priklausė palikėjui **bendrosios jungtinės nuosavybės teise**, paveldėjimo dalykas yra tik palikėjui priklausiusi turto dalis. Bendrosios jungtinės nuosavybės savininkų (bendraturčių) dalys bendrojoje nuosavybėje nėra nustatytos. Jeigu turtas bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausė sutuoktiniams, preziumuojama, kad jų dalys lygios. Tokia prezumpcija įtvirtinta CK 3.117 straipsnio 1 dalyje.

---

[16] Žr., pavyzdžiui, Darbo kodekso 206 str. // Žin., 2002, Nr. 64–2569; Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 18 str. // Žin., 1999. Nr. 110–3207; 2003. Nr. 114–5114.

[17] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002. P. 53.

Mirus vienam iš sutuoktinių, bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė pasibaigia (CK 3.100 str. 1 p.). Likęs gyvas sutuoktinis išsaugo savo turėtas nuosavybės teises į turto dalį, todėl mirus vienam iš sutuoktinių, paveldėjimo dalykas yra ne visas turtas, priklausęs sutuoktiniams bendrosios jungtinės nuosavybės teise, o tik bendrosios jungtinės nuosavybės tokio turto dalis. Pavyzdžiui, jeigu sutuoktiniams bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklauso gyvenamasis namas, tai mirus vienam iš sutuoktinių paveldimą turtą sudaro tik 1/2 gyvenamojo namo, o kita 1/2 gyvenamojo namo priklauso nuosavybės teise likusiam gyvam sutuoktiniui. Norėdamas įforminti jam priklausančią nuosavybę, kaip savo asmeninę nuosavybę, likęs gyvas sutuoktinis turi kreiptis į notarą dėl nuosavybės teisės liudijimo į jam priklausančią gyvenamojo namo dalį išdavimo. Tas faktas, kad likęs gyvas sutuoktinis nesikreipia į notarą dėl nurodyto nuosavybės teisės liudijimo išdavimo arba atsisako tokio liudijimo, savaime nereiškia, kad jis neteko savo nuosavybės teisės į dalį gyvenamojo namo[18].

1.4. Paveldėjimo teisės subjektai

Asmuo, po kurio mirties atsiranda palikimas, vadinamas **palikėju**. Jeigu asmuo buvo sudaręs testamentą, jis dar vadinamas **testatoriumi**. Palikėjas gali būti tik fizinis asmuo. Palikėjas gali būti ir veiksnus, ir neveiksnus arba ribotai veiksnus asmuo. Testatorius gali būti tik veiksnus asmuo.

Asmuo, kuris paveldi mirusiojo turtą, vadinamas **įpėdiniu**. Paveldėjimas gali atsirasti pagal įstatymą arba testamentą, todėl įpėdiniai gali būti pagal įstatymą ir pagal testamentą.

Paveldint **pagal įstatymą**, įpėdiniai gali būti tik fiziniai asmenys ir Lietuvos valstybė. Juridiniai asmenys, išskyrus Lietuvos valstybę, negali paveldėti pagal įstatymą. Fiziniai asmenys gali būti įpėdiniais pagal įstatymą tik tuo atveju, jei jie buvo gyvi palikėjo mirties momentu. Jeigu palikėjas teismo sprendimu paskelbtas mirusiu, palikėjo mirties momentu laikoma ta diena, kurią įsiteisėja teismo sprendimas paskelbti jį mirusiu. Jeigu mirusiu paskelbiamas asmuo, dingęs be žinios tokiomis aplinkybėmis, kurios sudarė mirties grėsmę arba leidžia spėti as-

[18] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. K–3–854/2003, kat. 25.3; 30. 1; 30.3.

menį mirus dėl nelaimingo atsitikimo, palikėjo mirties momentu laikoma jo spėjama žuvimo data, nurodyta teismo sprendime, jei teismas tokią datą nurodė (CK 2. 31 str. 4 d.).

Įpėdiniai pagal įstatymą taip pat gali būti palikėjo vaikai, gimę po jo mirties (CK 5. 5 str. 1 d. 1 p.).

Paveldint **pagal testamentą** įpėdiniai gali būti ir fiziniai, ir juridiniai asmenys, taip pat viena arba kelios valstybės bei savivaldybės, tarptautinės organizacijos. Fiziniai asmenys gali paveldėti pagal testamentą, jei jie buvo gyvi palikėjo mirties momentu. Įpėdiniai pagal testamentą gali būti ir fiziniai asmenys, kurie buvo pradėti palikėjui esant gyvam ir gimė po jo mirties, taip pat testamente nurodyti dar nepradėti asmenys jiems gimus.

Juridiniai asmenys gali paveldėti pagal testamentą, jeigu jie buvo palikėjo mirties momentu, taip pat tie juridiniai asmenys, kurie steigiami vykdant palikėjo testamente išreikštą valią (CK 5.5 str. 1 d. 2–3 p. ir 2 d.).

Ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą gali paveldėti ir veiksnūs, ir neveiksnūs bei ribotai veiksnūs asmenys. Svarbi sąlyga būti įpėdiniu – būti teisniam, tuo tarpu veiksnumo turėjimas arba neturėjimas netrukdo būti įpėdiniu. Fizinio asmens civilinis teisnumas atsiranda jo gimimo momentu ir išnyksta jam mirus.

Vaikų, gimusių nesusituokusiems tėvams, ir vaikų, gimusių susituokusiems tėvams, teisės yra lygios, todėl jie turi lygias teises paveldėti tėvų turtą.

Plačiau apie reikalavimus testatoriui ir testamentiniams įpėdiniams rašoma III skyriuje „Paveldėjimas pagal testamentą“.

Įpėdinių **teisė paveldėti gali būti apribota**. Neturi teisės paveldėti nei pagal įstatymą, nei pagal testamentą asmenys, kurie netinkamai elgėsi su palikėju arba jo įpėdiniais arba atliko veiksmus, prieštaraujančius paskutinei palikėjo valiai. Asmenys netenka teisės paveldėti, jei dėl jų kaltės, kuri pasireiškė tyčia atliktais veiksmais, atsirado įstatyme nurodytos aplinkybės ir šių aplinkybių buvimas yra nustatytas teismo tvarka. Asmenys netenka teisės paveldėti, jei jie teisei priešingais tyčiniais veiksmais, nukreiptais prieš palikėją, prieš kurį nors iš jo įpėdinių arba prieš testamente pareikštos palikėjo paskutinės valios įgyvendinimą, siekė tapti įpėdiniais:

1) tyčia atėmė palikėjui arba jo įpėdiniui gyvybę arba kėsinosi į šių asmenų gyvybę;

2) tyčia sudarė tokias sąlygas, kad palikėjas iki pat savo mirties neturėjo galimybės sudaryti testamento, jį panaikinti arba pakeisti;
3) apgaule, grasinimais, prievarta privertė palikėją sudaryti, pakeisti arba panaikinti sudarytą testamentą, privertė įpėdinį atsisakyti palikimo;
4) slėpė, klastojo arba sunaikino testamentą (CK 5.6 str.).

Įpėdinio ir testatoriaus santykiai gali keistis, todėl jeigu iki palikimo atsiradimo momento testamentas arba jo atitinkamos atskiros dalys nustojo galioti nepaisant įpėdinio veiksmų (testatorius savo laisva valia pakeitė testamentą ir pan.), įpėdinis nepraranda teisės paveldėti, nors ir yra 3 arba 4 punkte nurodytos aplinkybės.

Įpėdinis netenka teisės į palikimą, jei nurodytus veiksmus atlieka jis pats arba jo prašymu arba reikalavimu kitas asmuo. Įpėdinis netenka teisės į palikimą, jei tokiais veiksmais jis siekė įgyti teisę paveldėti, taip pat jei siekė gauti didesnę palikimo dalį. Jeigu nurodyti veiksmai atlikti dėl kitų priežasčių (pvz., susigińčijus), įpėdinis teisės paveldėti nepraranda.

Nurodytais atvejais teisę į palikimą gali prarasti bet kuris įpėdinis – ir fizinis, ir juridinis asmuo.

CK taip pat nustato specialius teisės į palikimą praradimo pagrindus mirusiojo tėvų ir sutuoktinio atžvilgiu.

Tėvai praranda teisę paveldėti savo vaikų turtą po vaikų mirties, jeigu teismo sprendimu jų valdžia buvo apribota ir šis sprendimas palikimo atsiradimo momentu nebuvo pasibaigęs arba panaikintas (CK 5.6 str. 3 d.). Vaikai turi teisę paveldėti tėvų turtą mirus tėvams, kurių valdžia buvo apribota.

Jeigu santuoka nutraukiama iki palikimo atsiradimo momento, likęs gyvas sutuoktinis neturi teisės pagal įstatymą paveldėti mirusio sutuoktinio turto. Santuoka laikoma nutraukta nuo teismo sprendimo nutraukti santuoką įsiteisėjimo dienos (CK 3.66 str.). Jeigu palikėjas mirė teismui priėmus sprendimą nutraukti santuoką, bet teismo sprendimas dar nėra įsiteisėjęs, likęs gyvas sutuoktinis turi teisę pagal įstatymą paveldėti mirusio sutuoktinio turtą. Tačiau kai kuriais atvejais likęs gyvas sutuoktinis neturi teisės pagal įstatymą paveldėti mirusio sutuoktinio turto ir iki santuokos nutraukimo. Taip yra tada, kai iki palikėjo mirties atsiranda CK 5.7 straipsnyje nurodytos aplinkybės:

1) palikėjas buvo kreipęsis į teismą, kad būtų nutraukta santuoka dėl pergyvenusio sutuoktinio kaltės ir teismas buvo

nustatęs pagrindą nutraukti santuoką;
2) teismas buvo nustatęs gyvenimą skyrium (separaciją);
3) buvo pagrindas santuoką pripažinti negaliojančia, jeigu buvo pareikštas ieškinys dėl santuokos pripažinimo negaliojančia. Šis punktas netaikomas sutuoktiniui, nekaltam dėl santuokos pripažinimo negaliojančia.

Nurodytos aplinkybės gali būti nustatytos teismo sprendimu ir iki palikėjo mirties, ir jam mirus (CK 5.7 str.).

Jeigu asmenys, netekę teisės paveldėti, jau buvo pradėję valdyti visą palikimą arba jo dalį, jie privalo šį turtą, taip pat iš jo gautas pajamas grąžinti kaip bendro palikimo dalį, kaip įgiję turtą be teisinio pagrindo (nepagrįstai praturtėję).

Teisės paveldėti gali netekti ir tie asmenys, kurie pagal įstatymą turi teisę į privalomą palikimo dalį.

Paveldėjimo teisės atėmimo institutas žinomas ir kitose šalyse. Vokietijoje negali paveldėti įpėdinis, jei jis netinkamai elgėsi ir kėsinosi arba tyčia nužudė palikėją, padarė žalą jo sveikatai arba privertė sudaryti testamentą. Vengrijoje negali paveldėti įpėdinis, kuris kėsinosi į palikėjo gyvybę arba atliko neteisėtus veiksmus, nukreiptus prieš kurį nors įpėdinį pagal įstatymą[19].

1.5. Juridiniai faktai, nulemiantys paveldėjimo teisinių santykių atsiradimą

Paveldėjimas gali atsirasti dviem pagrindais: pagal įstatymą ir pagal testamentą. Jeigu palikėjas yra sudaręs testamentą teisės aktų nustatyta tvarka, įpėdiniai paveldi turtą testamente nustatyta tvarka. Jei testamentu paliktas ne visas turtas arba galioja tik dalis testamento, tai paveldima ir pagal testamentą, ir pagal įstatymą. Šiuo atveju paveldima pagal įstatymą tiek, kiek tai nėra nustatyta testamentu. Tuo atveju, kai palikėjas nėra sudaręs testamento arba testamentas nuginčijamas, paveldima pagal įstatymą. Gali būti, kad po asmens mirties nėra įpėdinių nei pagal testamentą, nei pagal įstatymą. Taip gali atsitikti tada, kai:

– asmuo nesudarė testamento arba sudarytas testamentas pripažintas negaliojančiu, o palikimo atsiradimo momentu nėra

[19] Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно–правовое исследование. Москва: Норма, 1999. С. 490–492.

nė vieno įpėdinio, nurodyto CK 5.11–5.13 straipsniuose;
- testatorius iš visų įpėdinių atėmė teisę paveldėti (nušalino įpėdinius nuo palikimo);
- nė vienas įpėdinių palikimo nepriėmė;
- įpėdiniai neteko teisės paveldėti, atsiradus CK 5.6–5.7 straipsniuose nurodytoms aplinkybėms.

Tokiais atvejais, kai nėra įpėdinių nei pagal įstatymą, nei pagal testamentą, visas mirusio asmens turtas pereina Lietuvos valstybei.

1.6. Palikimo atsiradimas. Palikimo atsiradimo laikas ir vieta

Palikimo atsiradimas – tai paveldėjimo teisinių santykių atsiradimas. Palikimas atsiranda mirus fiziniam asmeniui – palikėjui. Asmens mirčiai prilyginamas ir asmens paskelbimas mirusiu įstatymų nustatyta tvarka. Mirties faktą patvirtina mirties liudijimas, kuris išduodamas įregistravus asmens mirtį mirusiojo gyvenamosios vietos arba mirimo vietos civilinės metrikacijos įstaigoje, seniūnijoje (išskyrus savivaldybių centrų seniūnijas) arba Lietuvos Respublikos konsulinėje įstaigoje, remiantis medicininiu mirties liudijimu arba įsiteisėjusiu teismo sprendimu paskelbti asmenį mirusiu arba nustatyti asmens mirties faktą.[20]

Palikimo atsiradimo momentas yra palikėjo mirties momentas, kuris gali būti nustatomas ne tik dienomis, bet ir valandomis bei minutėmis. Ši bendroji taisyklė turi išimtį. Jeigu asmuo paskelbiamas mirusiu, palikimo atsiradimo laiku laikoma diena, kurią įsiteisėja teismo sprendimas paskelbti palikėją mirusiu. Jeigu asmuo dingo be žinios esant tokioms aplinkybėms, kurios leidžia spėti jį žuvus dėl nelaimingo atsitikimo, palikėjo mirties diena yra teismo sprendime nurodyta diena, jei teismas tokią dieną nurodė.

Nustatyti palikimo atsiradimo momentą labai svarbu tam, kad būtų galima nustatyti mirusio asmens teisių perėmėjus – įpėdinius. Kartais svarbu nustatyti ne tik palikimo atsiradimo dieną, bet ir valandą ar net minutę. Pavyzdžiui, avarijoje žuvus tėvui ir jo vieninteliam sūnui, svarbu nustatyti, kuris iš jų žuvo pirmiau, kad būtų galima nu-

[20] Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. birželio 29 d. įsakymas Nr. 129 „Dėl civilinės metrikacijos taisyklių patvirtinimo“ // Žin., 2001. Nr. 60–2156.

statyti, kada ir į kieno turtą atsirado palikimas. Jei pirmas mirė tėvas, paveldėjimo teisę į jo turtą įgijo jo įpėdiniai, taip pat ir jo sūnus, patekęs su juo į avariją, bet miręs keletu valandų, o gal minučių vėliau, ir atvirkščiai, jei pirmas mirė sūnus, paveldėjimo teisę į jo turtą įgijo jo įpėdiniai.

Ne visada galima nustatyti, kuris iš dviejų arba daugiau asmenų mirė pirmiau. Pavyzdžiui, lėktuvo katastrofoje žūsta tėvai ir vaikai. Šiuo atveju dažniausiai nėra jokių galimybių nustatyti, kuris iš jų mirė pirmiau. Tokiais atvejais, kai negalima nustatyti, kuris iš dviejų arba daugiau asmenų, kurie vienas po kito paveldi, mirė pirmiau, visi jie laikomi mirusiais tuo pačiu metu ir teisių perėmimo tarp jų neatsiranda.

Palikimo atsiradimo laiką svarbu nustatyti dar ir dėl to, kad nuo palikimo atsiradimo momento:

- prasideda terminas priimti palikimą;
- prasideda terminas palikėjo kreditorių pretenzijoms pareikšti;
- nustatomas paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo terminas;
- nustatomos teisės normos, taikytinos atsiradusiems paveldėjimo teisiniams santykiams[21].

Palikimo atsiradimo vieta laikoma paskutinė nuolatinė palikėjo gyvenamoji vieta. Fizinio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta reiškia asmens teisinį santykį su valstybe arba jos teritorijos dalimi. Nustatyti palikėjo gyvenamąją vietą svarbu siekiant sužinoti, kokios valstybės įstatymai taikomi paveldėjimui. Asmuo gali turėti tik vieną nuolatinę gyvenamąją vietą. Palikėjo nuolatinė gyvenamoji vieta nustatoma laikantis CK 2.12–2.14 straipsniuose nustatytų taisyklių. Paveldėjimo teisės santykiams, išskyrus veiksnumui pagal testamentą, testamento formai ir santykiams, susijusiems su nekilnojamųjų daiktų paveldėjimu, taikoma valstybės, kurios teritorijoje buvo nuolatinė palikėjo gyvenamoji vieta jo mirties momentu, teisė. Nekilnojamojo daikto paveldėjimo santykiams taikoma nekilnojamojo daikto buvimo vietos valstybės teisė (CK 1.62 str.).

Atsiradus palikimui, svarbu nustatyti ir palikėjo gyvenamąją vietą, nes nuo to priklauso, kokiam pareigūnui turi būti pateiktas pareiškimas dėl palikimo priėmimo. Taip įpėdinis, norėdamas pareikšti savo

[21] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). Vilnius: Justitia, Nr. 1–2. P. 19.

valią dėl palikimo priėmimo, turi kreiptis į palikimo atsiradimo vietos apylinkės teismą arba palikimo atsiradimo vietos notarą.

Be to, palikimo atsiradimo vieta turi reikšmės skiriant palikimo administratorių (5.55 str.), imantis priemonių palikimui išsaugoti (5.64 str.), kreditoriams reiškiant ieškinį teisme dėl paveldimo turto (5.63 str.).

Nuo palikimo atsiradimo vietos priklauso ir paveldėjimo santykiams taikytina teisė. Taip visi kilnojamųjų daiktų paveldėjimo klausimai (įpėdiniai, jų eilė, atsakomybė už palikimo skolas ir t. t.) sprendžiami pagal palikėjo nuolatinės gyvenamosios vietos jo mirties momentu valstybės teisę. Nekilnojamasis daiktas visais atvejais paveldimas pagal jo buvimo vietos valstybės teisę (CK 1.62 str. 1 d.).

Fizinio asmens gyvenamąja vieta laikoma vieta, kurioje jis faktiškai dažniausiai gyvena (CK 2.16–2.17 str.). Palikimo atsiradimo vieta nelaikoma ligoninė, sanatorija, įkalinimo įstaiga ir pan. vieta, kurioje palikėjas mirė. Palikimo atsiradimo vieta tokiais atvejais bus ta vieta, kurioje palikėjas paskutinius šešis mėnesius prieš mirtį faktiškai gyveno. Jeigu palikėjas faktiškai paskutinius šešis mėnesius prieš mirtį gyveno keliose vietose, tai palikimo atsiradimo vieta laikoma ekonominių arba asmeninių interesų vyraujanti vieta (CK 5.4 str. 2 d.). Kilus ginčui, palikimo atsiradimo vietą suinteresuotų asmenų prašymu nustato teismas.

Paskelbto mirusiu asmens mirties vieta laikoma teismo sprendime nurodyta konkreti vieta. Jeigu nėra žinomos konkrečios mirties aplinkybės ir nėra duomenų, kur asmuo žuvo, jo mirties vieta laikoma paskutinė žinoma jo buvimo vieta (CK 2.31 str. 5 d.).

Mirties vieta pati savaime negali būti laikoma palikimo atsiradimo vieta, tačiau ji gali turėti reikšmės nustatant palikimo atsiradimo vietą pagal CK 5.4 straipsnio taisykles.

2 poskyris.
PAVELDĖJIMAS PAGAL ĮSTATYMĄ

2.1. Paveldėjimas pagal įstatymą. Juridiniai faktai, kuriems esant paveldima pagal įstatymą

Paveldima pagal įstatymą tada, kai:
- palikėjas nebuvo sudaręs testamento;
- palikėjo testamentas pripažintas negaliojančiu;
- testamentiniai įpėdiniai palikimo nepriėmė arba atsisakė jį priimti;
- testamentiniai įpėdiniai negali paveldėti, nes yra CK 5.6 straipsnyje nurodytos aplinkybės;
- įpėdinis pagal testamentą mirė prieš atsirandant palikimui, o antrinis įpėdinis nepaskirtas.

Jeigu yra testamentas, paveldima pagal įstatymą – tada ir tiek, kiek nepalikta testamentu. Gali būti, kad testamentu palikta tik dalis turto, dalis testamento pripažinta negaliojančiu ir pan. Tokiais atvejais įpėdiniai pagal įstatymą paveldi tą turto dalį, kuri lieka testamentu nepakeista, arba dėl kurios testatoriaus pavedimas negali būti įgyvendintas.

2.2. Įpėdiniai pagal įstatymą

Įstatyme nurodyti įpėdiniai, kurie paveldi pagal įstatymą, vadinami įpėdiniais pagal įstatymą. Įpėdinius pagal įstatymą nustato CK. Šios jo normos yra imperatyvios, todėl jokiame kitame įstatyme įpėdiniai negali būti nurodyti. Įpėdiniai pagal įstatymą paveldi ne visi kartu, bet laikantis įstatyme nustatytos tvarkos.

Paveldint pagal įstatymą, įpėdiniai lygiomis dalimis yra:

1) pirmos eilės – palikėjo vaikai (išlaikant ir įvaikius) ir palikėjo vaikai, gimę po jo mirties;

2) antros eilės – palikėjo tėvai (įtėviai), vaikaičiai;
3) trečios eilės – palikėjo seneliai ir iš tėvo, ir iš motinos pusės, palikėjo provaikaičiai;
4) ketvirtos eilės – palikėjo broliai ir seserys, proseneliai ir prosenelės ir iš tėvo, ir iš motinos pusės;
5) penktos eilės – palikėjo brolio ir sesers vaikai (sūnėnai ir dukterėčios), taip pat palikėjo tėvo ir motinos broliai ir seserys (dėdės ir tetos);
6) šeštos eilės – palikėjo tėvo ir motinos brolių ir seserų vaikai (pusbroliai ir pusseserės) (CK 5. 11 str. 1 d.).

CK nustato, kad aukštesnės eilės įpėdiniai paveldi pagal įstatymą tik kai:

1) nėra žemesnės eilės įpėdinių;
2) žemesnės eilės įpėdiniai nepriėmė palikimo arba jo atsisakė;
3) iš visų žemesnės eilės įpėdinių atimta paveldėjimo teisė.

Visi vienos eilės įpėdiniai paveldi lygiomis dalimis. Pavyzdžiui, jei yra 3 įpėdiniai, kiekvienas iš jų turi teisę į 1/3 palikimo.

Kaip jau buvo minėta, CK nustato, kad pirmiausia pagal įstatymą teisę paveldėti įgyja palikėjo vaikai. Visi palikėjo vaikai, ir gimę santuokoje, ir nesantuokiniai, kurių tėvystė nustatyta pagal įstatymus, turi lygias teises paveldėti. Tokias pačias teises paveldėti kaip ir vaikai turi mirusiojo įvaikiai, kurie buvo įvaikinti įstatymo nustatyta tvarka ir teismo sprendimas dėl įvaikinimo įsiteisėjo iki palikėjo mirties. Įvaikinti asmenys neturi teisės paveldėti po jų tėvų ir kitų aukštutinės linijos giminaičių pagal kilmę mirties, taip pat po savo brolių ir seserų pagal kilmę mirties, nes įvaikinimas panaikina įvaikio ir jo tėvų bei kitų giminaičių pagal kilmę tarpusavio teises ir pareigas. Asmenys, kurie buvo įvaikinti po savo tėvų pagal kilmę mirties, nepraranda teisės paveldėti jų turto, nes palikimo atsiradimo metu jų santykiai su tėvais pagal kilmę nebuvo pasibaigę.

Jeigu vaikai nebuvo įvaikinti įstatymo nustatyta tvarka iki faktiškų įtėvių mirties, jie neturi teisės paveldėti pagal įstatymą savo faktiškų įtėvių turto. Ši taisyklė turi išimtį. Pagal 1964 m. Civilinio proceso kodekso 272 straipsnio 11 punktą teismai nagrinėjo bylas dėl įvaikinimo fakto nustatymo, kai faktiški įtėviai įvaikinimo nebuvo juridiškai įforminę, jeigu šio fakto nustatymas buvo susijęs su nuosavybės teisės į žemės sklypą arba mišką atstatymu. Toks įvaikinimo juridinio fakto nustatymas buvo skirtas vieninteliam tikslui – nuosavybės tei-

sėms į žemę ir mišką atkurti. Savo teisiniais padariniais jis skyrėsi nuo įvaikinimo ir įvaikinimo įregistravimo juridinio fakto nustatymo. Faktinio įvaikinimo nustatymas nesukuria įvaikinimo teisinių santykių, įvaikis gali pretenduoti įgyti nuosavybės teises į įtėvių žemę arba mišką atkuriant nuosavybės teises į žemę arba mišką. Kito turto atžvilgiu jis yra savo tėvų ir kitų giminaičių pagal kilmę turto paveldėtojas[22].

Paveldi tie palikėjo vaikai ir įvaikiai, kurie yra gyvi palikėjo mirties momentu, taip pat palikėjo vaikai, gimę po jo mirties.

Vaiko kilmė patvirtinama civilinės metrikacijos įstaigoje įrašytu gimimo įrašu ir gimimo įrašo pagrindu išduotu gimimo liudijimu. Jeigu vaiko gimimo įraše nėra duomenų apie motiną arba jeigu motinystė nuginčyta, motinystę gali nustatyti teismas pagal moters, laikančios save vaiko motina, pilnamečio vaiko, vaiko tėvo, globėjo (rūpintojo) arba valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos ieškinį (CK 3. 139 str. 4 d.). Vaiko kilmė iš tėvo pusės nustatoma pagal CK 3. 140 straipsnyje nustatytas taisykles.

Paveldėti pagal įstatymą turi teisę ir palikėjo vaikai, gimę po jo mirties.

Pagal įstatymą nepaveldi vaikai mirus jų tėvams, jeigu tėvystė nenustatyta įstatyme nurodyta tvarka, nors iš tam tikrų aplinkybių žinoma, kad palikėjas buvo vaiko tėvas (motina).

Palikėjo tėvai (įtėviai) yra antrosios eilės įpėdiniai. Abu palikėjo tėvai turi lygias teises paveldėti. Palikėjo tėvai yra asmenys, kurių tėvystė patvirtinta civilinės metrikacijos įstaigoje padarytu įrašu ir remiantis juo išduotu gimimo liudijimu. Jei palikėjas buvo įvaikintas, po jo mirties teisę paveldėti įgyja jo įtėviai ir jų giminaičiai, nes jie prilyginami tėvams ir kitiems giminaičiams pagal kilmę.

Antrosios eilės įpėdiniai taip pat yra vaikaičiai. Tai palikėjo vaikų (įvaikių) vaikai (įvaikiai). Vaikaičiai taip pat gali paveldėti kartu su pirmos eilės įpėdiniais atstovavimo teise (žr. toliau „Paveldėjimas atstovavimo teise“).

Trečia eile paveldi seneliai – tėvo arba motinos tėvai, ir provaikaičiai – vaikaičių vaikai. Provaikaičiai taip pat gali paveldėti su antros eilės įpėdiniais atstovavimo teise.

Ketvirta eile paveldi palikėjo broliai ir seserys, taip pat prose-

[22] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų kolegijos 2000 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–7–16/2000, kat. 13.

neliai ir prosenelės. Paveldi tik tie broliai ir seserys, kuriuos su palikėju sieja kraujo giminystė, kurie turi su palikėju abu bendrus tėvus arba kurių bendras vienas iš tėvų – tėvas arba motina. Suvestiniai broliai ir seserys nepaveldi vienas po kito mirties. Suvestiniai broliai ir seserys – tai asmenys, kurie neturi nė vieno bendro tėvo.

Penktosios eilės įpėdiniai – palikėjo brolio ir sesers vaikai (sūnėnai ir dukterėčios), palikėjo tėvo ir motinos broliai ir seserys (dėdės ir tetos). Suvestinio brolio ir sesers vaikai nepaveldi. Taip pat pagal įstatymą nepaveldi palikėjo tėvo ir motinos suvestiniai broliai ir seserys.

Prie šeštosios eilės įpėdinių priskiriami palikėjo tėvo ir motinos brolių ir seserų vaikai (pusbroliai ir pusseserės).

Tolimesnės eilės giminaičiai, nei šeštosios eilės įpėdiniai, negali paveldėti palikėjo turto pagal įstatymą.

Jeigu šeštosios eilės įpėdinių nėra, palikimas pereina Lietuvos valstybei.

2.3. Vaikaičių ir provaikaičių teisė paveldėti. Paveldėjimas atstovavimo teise

Vaikaičiai ir provaikaičiai gali paveldėti pagal įstatymą dviem būdais:

- kartu su pirmosios arba antrosios eilės įpėdiniais pagal įstatymą, kaip savo tėvų atstovai;
- kaip tiesioginiai įpėdiniai. Vaikaičiai yra antros eilės, o provaikaičiai – trečios eilės įpėdiniai pagal įstatymą.

Vaikaičiai gali paveldėti kartu su pirmosios eilės įpėdiniais **atstovavimo teise**, jeigu jų tėvai yra mirę ir dėl to negali paveldėti. Pavyzdžiui, palikėjas turėjo sūnų Joną ir dukrą Oną. Duktė Ona mirė 1999 m. Ji turėjo du vaikus – Vytą ir Marytę. Po palikėjo mirties 2002 m. teisę paveldėti pagal įstatymą įgyja jo sūnus Jonas, kaip pirmos eilės įpėdinis, ir mirusios dukters vaikai (palikėjo vaikaičiai). Nurodytu atveju vaikaičiai paveldi atstovavimo teise. Paveldėdami atstovavimo teise, vaikaičiai turi teisę į tokią palikimo dalį, į kokią turėjo teisę jų miręs tėvas (motina). Mirusiam palikėjo vaikui turėjusi tekti dalis atitenka jo vaikams (palikėjo vaikaičiams) lygiomis dalimis. Nurodytu atveju palikėjo sūnus paveldėtų 1/2 dalį tėvo turto, o vaikaičiai (dukters Onos vaikai) po 1/4 dalį.

Palikėjo provaikaičiai paveldi atstovavimo teise kartu su antros eilės įpėdiniais, jeigu palikimo atsiradimo metu nebėra gyvo to iš jų tėvų, kuris būtų buvęs įpėdiniu (palikėjo vaikaičio). Jie, kaip ir vaikaičiai, paveldi tą dalį, kuri būtų priklausiusi mirusiam jų tėvui arba motinai paveldint pagal įstatymą.

Paveldėjimas atstovavimo teise galimas tik esant paveldėjimui pagal įstatymą. Asmenims, kurie atsisakė palikimo, negali būti atstovaujama.

Vaikaičiai paveldi **tiesiogiai**, kaip antros eilės įpėdiniai, nesant nė vieno pirmos eilės įpėdinio. Pavyzdžiui, palikėjo vaikai – sūnus Jonas ir duktė Ona – mirė atitinkamai 1999 m. ir 2000 m. Jonas turėjo sūnų Petrą, o Ona dukterį Marytę ir sūnų Vytą. Palikėjui mirus 2002 m., paveldės jo vaikaičiai lygiomis dalimis, t. y. po 1/3 (jeigu nebus gyvo palikėjo sutuoktinio). Provaikaičiai paveldi kaip trečios eilės įpėdiniai, jeigu nėra vaikaičių.

Paveldėjimo atstovavimo teise institutas žinomas ir kitose šalyse, tačiau kai kur skiriasi asmenys, kuriems gali būti atstovaujama. Kvebeko CK 660 straipsnyje nustatyta, kad atstovavimo teisė pagal įstatymą atsiranda tada, kai artimesnis giminaitis miršta anksčiau arba tuo pačiu metu arba jis negali paveldėti dėl to, kad yra įstatyme nustatytos aplinkybės. Atsisakiusiam palikimo asmeniui negali būti atstovaujama (664 str.).

2.4. Sutuoktinių paveldėjimo teisė

CK 5.13 straipsnis nustato specialią sutuoktinių paveldėjimo tvarką. Pergyvenusio sutuoktinio paveldėjimo teisė priklauso nuo to, ar yra pirmos ir antros eilės įpėdinių. Jeigu jų yra, sutuoktinis paveldi kartu su pirmos arba antros eilės įpėdiniais. Jeigu sutuoktinis paveldi su pirmos eilės įpėdiniais, jis turi teisę pagal įstatymą į 1/4 palikimo, jeigu pirmos eilės įpėdinių yra ne daugiau kaip trys. Kai pirmos eilės palikėjo įpėdinių yra daugiau kaip trys, sutuoktinis paveldi lygiomis dalimis su kitais įpėdiniais. Pavyzdžiui, jeigu palikėjas turėjo du vaikus, sutuoktinis paveldės 1/4 dalį turto, o kita turto dalis (3/4) atiteks įpėdinio vaikams lygiomis dalimis (po 3/8). Jeigu palikėjas turėjo keturis vaikus, tai kiekvienas įpėdinis (vaikai ir sutuoktinis) paveldės po 1/5 palikėjo turto.

Jeigu palikėjo mirties momentu nėra pirmos eilės įpėdinių, tai

sutuoktinis paveldi su antros eilės įpėdiniais. Šiuo atveju, nepriklausomai nuo antrosios eilės įpėdinių skaičiaus, sutuoktinis paveldės pusę palikimo.

Jeigu nėra pirmos ir antros eilės įpėdinių, sutuoktinis paveldės visą palikimą. Šiuo atveju palikėjo trečios, ketvirtos, penktos arba šeštos eilės įpėdiniai nebus šaukiami paveldėti.

Sutuoktinis yra asmuo, kuris buvo sudaręs santuoką su palikėju įstatymų nustatyta tvarka.

Santuokos sudarymą patvirtina santuokos akto įrašas ir jo pagrindu išduotas santuokos liudijimas. Pagal Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalį valstybė pripažįsta bažnytinę (konfesinę) santuoką. Tokia santuoka sukelia tokius pačius teisinius padarinius, kaip ir santuokos sudarymas civilinės metrikacijos įstaigoje, jeigu:

– ją sudarant nebuvo pažeisti įstatymai,
– ji buvo sudaryta pagal valstybės pripažintos religinės organizacijos vidaus (kanonų) teisės nustatytą procedūrą ir
– jeigu ji įtraukta į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje. (CK 3.24 str.).

CK 3.24, 3.25 ir 3.304 straipsniuose nustatytos normos dėl bažnyčios (konfesijų) nustatyta tvarka sudarytų santuokų oficialios apskaitos taikomos tik toms santuokoms, kurios sudarytos įsigaliojus 2000 m. liepos 18 d. CK[23]. Jos netaikomos bažnytinėms santuokoms, sudarytoms nuo 1999 m. lapkričio 2 d. iki 2001 m. liepos 1 d.

Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nuo 1940 m. rugpjūčio 15 d., kai buvo įvesta civilinė santuokų sudarymo tvarka, iki 1992 m. Konstitucijos įsigaliojimo valstybė nepripažino bažnytinių santuokų. Asmenys, nurodytu laikotarpiu sudarę bažnytinę santuoką, tačiau jos neįregistravę civilinės metrikacijos įstaigoje, negali paveldėti vienas po kito mirties[24].

Nutraukus santuoką, buvę sutuoktiniai nepaveldi vienas po kito mirties. Santuoka nutraukiama teismo sprendimu. Santuokos nutraukimas įsigalioja nuo teismo sprendimo ją nutraukti įsiteisėjimo dienos. CK 5.7 straipsnyje nustatytais atvejais sutuoktinis netenka teisės paveldėti pagal įstatymą dar iki santuokos nutraukimo momento.

---

[23] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 21 straipsnis // Žin., 2000. Nr. 74–2262.

[24] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 1–2. P. 29–30.

Vaikai (jų atstovai)	Tėvai, vaikaičiai (jų atstovai)	Sutuoktinis	Seneliai, provaikaičiai	Broliai ir seserys, proseneliai ir prosenelės	Brolių ir seserų vaikai, tėvo ir motinos broliai ir seserys	Tėvo ir motinos brolių ir seserų vaikai	Valstybė
Visą palikimą	X	Nėra	X	X	X	X	X
Jei jų < 3– 3/4 palikimo, o jei > 3 – lygiomis dalimis su sutuoktiniu	X	Jei vaikų < 3 – 1/4 palikimo, jei > 3 – lygiomis dalimis su vaikais	X	X	X	X	X
X	Visą palikimą	Nėra	X	X	X	X	X
X	Pusę palikimo	Pusę palikimo	X	X	X	X	X
X	X	X	Visą palikimą	X	X	X	X
X	X	X	X	Visą palikimą	X	X	X
X	X	X	X	X	Visą palikimą	X	X
X	X	X	X	X	X	Visą palikimą	X
X	X	X	X	X	X	X	Visą palikimą

2 pav. **Įpėdinių pagal įstatymą paveldėjimas**

3 poskyris.
PAVELDĖJIMAS PAGAL TESTAMENTĄ

3.1. Testamento sąvoka. Testatorius. Įpėdiniai pagal testamentą

Testamentas – tai asmeninis vienašalis įstatymo nustatyta tvarka ir forma testatoriaus sudarytas sandoris dėl jo turto (turto dalies) paveldėjimo po mirties, kurį testatorius gali bet kada pakeisti, papildyti arba panaikinti (atšaukti) ir kurio teisiniai padariniai atsiranda testatoriui mirus.

Testatoriumi vadinamas asmuo, sudaręs testamentą. Testatoriaus nurodyti testamente įpėdiniai vadinami **įpėdiniais pagal testamentą**.

CK pirmenybę teikia paveldėjimui pagal testamentą, be to, įtvirtina testamento laisvės principą. Kiekvienas asmuo turi teisę pats savo valia nuspręsti, kam turi atitekti jo turtas arba dalis turto po jo mirties. Jeigu testamentu testatoriaus valia išreikšta tik dėl dalies turto, likusi turto dalis paveldima pagal įstatymą. Šiuo atveju įpėdiniais pagal įstatymą laikomi CK 5. 11, 5. 12 ir 5. 13 straipsniuose nurodyti asmenys, nepriklausomai nuo to, ar jiems turto dalis palikta testamentu, ar ne.

Testamentas yra **vienašalis sandoris**, kuriame išreikšta testatoriaus valia. Testamentas turi atitikti sandoriams keliamus reikalavimus dėl:

- testatoriaus veiksnumo,
- jo valios tikrumo,
- turinio teisėtumo,
- testamento formos.

Jeigu nėra bent vieno sandorio elemento, sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu.

Testamentą gali sudaryti tik visiškai veiksnus fizinis asmuo. Du asmenys gali sudaryti kartu vieną testamentą tik tuo atveju, jei yra

sudarę santuoką. Toks testamentas vadinamas bendruoju sutuoktinių testamentu.

Testamentas, kaip vienašalis sandoris, sukelia teises ir pareigas tik vienai šaliai – įpėdiniams pagal testamentą. Paties testatoriaus testamentas nevaržo. Tai reiškia, kad testatorius gali bet kada sudarytą testamentą pakeisti arba panaikinti. Be to, testatorius gali sudaryti ne vieną, o kelis testamentus.

Bendrasis sutuoktinių testamentas turi dvišalio sandorio požymių, nes šiuo testamentu sutuoktiniai išreiškia jų bendrą suderintą valią.

Testamentas yra asmeninis sandoris, todėl testatorius gali sudaryti testamentą tik pats. Draudžiama sudaryti testamentą per atstovą.

Testamento negali sudaryti:

1) asmenys, teismo pripažinti neveiksniais;
2) asmenys, teismo pripažinti ribotai veiksniais dėl piktnaudžiavimo alkoholiu, narkotinėmis arba toksinėmis medžiagomis;
3) nepilnamečiai, išskyrus atvejus, kai jie yra įgiję visišką veiksnumą (yra emancipuoti arba sudarė santuoką).

Testatorius turi turėti visišką veiksnumą testamento sudarymo momentu. Jeigu jis pripažįstamas neveiksniu po testamento sudarymo, tai neturi įtakos testamento galiai.

Testatorius sudaro testamentą laisva valia niekieno neverčiamas, neklysdamas – tai būtinos testamento, kaip ir bet kurio kito sandorio galiojimo sąlygos. Niekas negali versti asmenį sudaryti testamentą kieno nors naudai arba jį panaikinti. Jeigu asmuo yra prisiėmęs tokių įsipareigojimų, jie laikomi negaliojančiais. Įstatymas nedraudžia kitiems asmenims prašyti, kad testatorius sudarytų testamentą. Jei testamentas sudarytas kam nors paprašius, bet laisva valia, be prievartos ir apgaulės, tai nedaro testamento negaliojančio.

Testamento laisvė reiškia ir tai, kad testatorius testamentu gali palikti bet kokį jam priklausantį turtą, taip pat turtą, kurį įgis ateityje. Paveldimas gali būti tik tas turtas, kuris priklausė palikėjui nuosavybės teise palikimo atsiradimo momentu.

Testatoriaus galėjimas sudaryti, pakeisti arba panaikinti testamentą nustatomas pagal testatoriaus nuolatinės gyvenamosios vietos teisę. Jeigu asmuo, turintis nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvoje, testamentą sudarys kurioje nors užsienio valstybėje, jo testamentinis veiks-

numas bus nustatomas pagal Lietuvos teisę. Jeigu asmuo nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjo arba ją nustatyti neįmanoma, tai galėjimas sudaryti testamentą nustatomas pagal jo sudarymo vietos teisę (CK 1.60 str.).

Pažymėtina, kad testamentinis veiksnumas užsienio šalyse yra skirtingas. Pavyzdžiui, Bulgarijoje – 18 metų, Vokietijoje – 16 metų, Ispanijoje – 14 metų. Prancūzijoje neemancipuotas nepilnametis, sulaukęs 16 metų, gali sudaryti testamentą dėl pusės savo turto[25]. Pagal islamo teisę asmuo įgyja testamentinį veiksnumą sulaukęs lytinės brandos, o jei nežinoma, kada jis sulaukė lytinės brandos, laikoma, kad testamentinį veiksnumą įgijo sulaukęs 15 metų[26].

Įpėdiniu pagal testamentą gali būti bet kuris fizinis asmuo, nepriklausomai nuo to, ar jis veiksnus, ar ne, ar jo veiksnumas apribotas. Niekas negali varžyti testatoriaus laisvės paskirti įpėdinį pagal testamentą. Įpėdiniu pagal testamentą gali būti paskirtas ir asmuo, kuris gali paveldėti pagal įstatymą, ir bet kuris kitas asmuo. Testamentu turtas gali būti paliktas ir dar negimusiam asmeniui. Toks asmuo gali tapti įpėdiniu tik gimęs.

Įpėdiniu pagal testamentą gali būti ir bet kuris juridinis asmuo, taip pat bet kuri valstybė, savivaldybė, tarptautinė organizacija.

Testatorius testamente gali nurodyti visuomenei naudingą tikslą, kuriam įgyvendinti jis paskiria įpėdinį pagal testamentą – juridinį asmenį, kurio nėra, bet kuris turi būti įsteigtas atsiradus palikimui. Tokį juridinį asmenį įsteigti testatorius gali įpareigoti įpėdinį arba testamento vykdytoją. Testatorius gali įpareigoti atlikti nurodytus veiksmus ir fizinį, ir juridinį asmenį.

Jeigu testamente nurodyti asmenys nevykdo testatoriaus valios įsteigti juridinį asmenį, suinteresuoti asmenys gali kreiptis į teismą prašydami palikimui tvarkyti paskirti administratorių ir įpareigoti pastarąjį įsteigti testamente numatytą juridinį asmenį. Visuomenei naudingas tikslas, kuriam įgyvendinti paliekamas testatoriaus turtas, turi būti teisėtas ir įvykdomas. Tai gali būti įpareigojimas užtikrinti tam tikrų asmenų švietimą, sveikatos priežiūrą, atlikti tam tikrus mokslinius tyrimus ir pan.

CK 5.26 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad jeigu visuomenės

---

[25] Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. Москва: Норма, 1999. С. 509–527.

[26] The Islamic Law of Wills. http://www. islam101. com/sociology/wills. htm

poreikis, kuriam buvo skirtas turtas, pasibaigė ir nėra testatoriaus nurodymų, ką tokiu atveju daryti su turtu, tokio turto tolesnio panaudojimo klausimą sprendžia palikimo atsiradimo vietos teismas. Toks turtas turi būti panaudotas panašiems tikslams, kuriuos nurodė testatorius.

Taigi visais atvejais, kai testatorius davė patvarkymą dėl jo turto panaudojimo visuomenei naudingiems tikslams, kiti asmenys yra įpareigoti gerbti testatoriaus valią. Nurodytas turtas negali atitekti kitiems asmenims ir negali būti panaudotas kitiems tikslams.

Testatorius, paskyręs testamentu įpėdinį (įpėdinius), gali testamente nurodyti ir kitą įpėdinį tam atvejui, jeigu jo paskirtas įpėdinis mirtų prieš atsirandant palikimui arba nepriimtų palikimo, arba atsisakytų jį priimti (substitucija). Toks įpėdinis dar vadinamas **antriniu įpėdiniu**. Kitų įpėdinių paskyrimų eilė neribojama, todėl testatorius gali antriniam įpėdiniui paskirti kitą įpėdinį, pastarajam įpėdiniui – dar kitą įpėdinį ir t. t. Antriniam įpėdiniui pereina visos įpėdinio pagal testamentą teisės ir pareigos, jei testatorius testamente nenustato kitaip.

Antrinis įpėdinis šaukiamas paveldėti, jei yra viena iš CK 5.21 straipsnyje nurodytų sąlygų:

– pirminis įpėdinis mirė iki palikimo atsiradimo;
– pirminis įpėdinis palikimo nepriėmė.

Antrinio įpėdinio teisė paveldėti nėra išvestinė teisė iš pirminio įpėdinio teisės paveldėti. Ji yra savarankiška teisė ir priklauso nuo testatoriaus valios bei įstatyme nurodytų juridinių faktų buvimo. Antrinis įpėdinis nepraranda teisės paveldėti tuo atveju, kai pirminis įpėdinis palikimo nepriima esant CK 5.6 straipsnyje nurodytoms aplinkybėms[27].

3.2. Testamentų rūšys

Testamentai pagal sudarymo būdą gali būti:
– oficialieji,
– asmeniniai.

Oficialieji testamentai – tai testamentai, kurie sudaryti raštu dviem egzemplioriais ir patvirtinti notaro arba Lietuvos Respublikos konsulinio pareigūno atitinkamoje valstybėje (CK 5.28 str. 1 d.).

[27] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–656/2002, kat. 30.4.

Asmeninis testamentas – tai testatoriaus ranka surašytas testamentas, kuriame nurodyti testatoriaus vardas, pavardė, testamento sudarymo data (metai, mėnuo, diena), vieta ir kuris išreiškia testatoriaus valią ir yra jo pasirašytas (CK 5.30 str. 1 d.).

Pagal tai, kas yra testatorius, testamentus galima skirstyti į:

– vieno asmens sudarytus. Jie gali būti asmeniniai ir oficialieji.

– bendruosius sutuoktinių. Jie gali būti tik oficialieji.

Bendrasis sutuoktinių testamentas – sutuoktinių sudarytas testamentas, kuriuo abu sutuoktiniai vienas kitą paskiria savo įpėdiniu, patvirtintas notaro arba kito asmens, įgalioto tvirtinti testamentus.

Testamentas pradeda galioti ne nuo jo sudarymo arba įforminimo, bet atsiradus paveldėjimo santykiams, t. y. testatoriui mirus. Kita testamento galiojimo sąlyga – įpėdinių nustatymas palikimo atsiradimo momentu. Jeigu palikimo atsiradimo momentu įpėdinių nėra, testamentas neįsigalioja.

3.3. Testamento formos ir sudarymo tvarkos reikalavimai

Testamentas gali būti sudarytas paprasta rašytine forma arba notarine forma. Testamento formos ir sudarymo tvarkos reikalavimai priklauso nuo testamento rūšies. Testamentas turi būti pasirašytas testatoriaus. Nepasirašytas testamentas negalioja.

Žodiniai testamentai negalioja.

Testamento formos ir sudarymo tvarkos reikalavimai priklauso nuo testamento rūšies.

Oficialieji testamentai turi būti sudaryti raštu ir patvirtinti notaro. Jeigu oficialusis testamentas sudaromas užsienio valstybėje, jį turi patvirtinti Lietuvos Respublikos konsulato pareigūnas atitinkamoje valstybėje.

Oficialųjį testamentą gali sudaryti vienas asmuo arba abu sutuoktiniai kartu kaip bendrąjį sutuoktinių testamentą (CK 5.44 str. 2 d.). Sudarant bendrąjį sutuoktinių testamentą, abu sutuoktiniai yra testatoriai.

Oficialųjį testamentą gali surašyti ir pats testatorius, ir notaras. Jei testamentą surašo notaras, jis turi būti perskaitomas testatoriui vienam arba dalyvaujant liudytojams. Vėliau jį pasirašo testatorius ir jo akivaizdoje testamentas patvirtinamas notaro. Prieš tvirtindamas

testamentą, notaras privalo nustatyti testatoriaus asmens tapatybę pagal pateiktus asmens dokumentus – pasą, asmens tapatybės kortelę ir kt. Jis taip pat turi įsitikinti testatoriaus veiksnumu ir tai nurodyti testamente. Notaras negali tvirtinti testamento, jei testatorius nedalyvauja.

Tvirtinant testamentą, gali dalyvauti ir asmenys, kuriems paliekamas turtas, jei to prašo testatorius[28].

Testamentas sudaromas dviem egzemplioriais. Vienas testamento egzempliorius lieka jį patvirtinusioje įstaigoje, o kitas atiduodamas testatoriui. Kilus ginčui dėl oficialaus testamento turinio, pirmenybė teikiama pas notarą saugomam testamentui, jeigu jame nėra nustatyta tvarka neaptartų ištaisymų, išbraukymų arba ištrynimų.

Testamente turi būti nurodyta testamento sudarymo data ir vieta. Testamento sudarymo data bent vieną kartą turi būti nurodyta žodžiais.

Jeigu testatorius dėl fizinių trūkumų, ligos arba kitokių priežasčių negali pats pasirašyti testamento, jo prašymu testamentą už jį gali pasirašyti notaro arba kito teisę patvirtinti testamentą turinčio pareigūno ir ne mažiau kaip dviejų liudytojų akivaizdoje kitas fizinis asmuo. Liudytoju gali būti tik visiškai veiksnus fizinis asmuo. Juo negali būti įpėdinis pagal testamentą. Testamente turi būti nurodyta, kodėl testatorius negalėjo pats pasirašyti testamento. Tokiame testamente taip pat privalo pasirašyti liudytojai, nurodydami, kad jie pasirašo kaip liudytojai (CK 5.29 str.).

Notaras negali tvirtinti savo testamento, taip pat savo sutuoktinio ir giminaičių – tėvų, įtėvių, vaikų, įvaikių, vaikaičių, senelių, brolių ir seserų – testamentų. Notaras taip pat negali tvirtinti testamento, kuriuo turtas paliekamas jam, jo sutuoktiniui arba giminaičiams arba jam skiriama testamentinė išskirtinė[29].

Oficialiems testamentams prilyginami:

1) asmenų, kurie gydosi ligoninėse, kitose stacionarinėse gydymo–profilaktikos įstaigose, sanatorijose arba gyvena senelių ir invalidų namuose, testamentai, patvirtinti tų ligoninių, gydymo įstaigų, sanatorijų vyriausiųjų gydytojų, jų pavaduotojų medicinos reikalams arba budinčiųjų gydytojų, taip pat šių senelių ir invalidų namų direktorių ir vyriausiųjų gydytojų;

---

[28] Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 48 straipsnis // Žin., 1992. Nr. 28–810.
[29] Ten pat.

2) asmenų, esančių plaukiojančiuose jūrų laivuose arba vidaus plaukiojimo laivuose, plaukiojančiuose su Lietuvos valstybės vėliava, testamentai, patvirtinti tų laivų kapitonų;
3) asmenų, esančių žvalgomosiose, mokslinėse, sportinėse ir kitose ekspedicijose, testamentai, patvirtinti tų ekspedicijų viršininkų;
4) karių testamentai, patvirtinti dalinių, junginių, įstaigų ir karo mokyklų vadų (viršininkų);
5) asmenų, esančių laisvės atėmimo vietose, testamentai, patvirtinti laisvės atėmimo vietų viršininkų;
6) testatoriaus gyvenamosios vietos seniūnų patvirtinti testamentai (CK 5.28 str. 6 d.).

Testamentą gali patvirtinti tik tie pareigūnai, kurie nurodyti įstatyme. Tuo atveju, kai testamentą patvirtina įstatyme nenurodytas pareigūnas, laikoma, kad testamentas neatitinka įstatymo nustatytos formos. Pavyzdžiui, jeigu testamentą patvirtina ne testatoriaus gyvenamosios vietos seniūnas, o jo pavaduotojas, laikoma, kad testamentas nebuvo patvirtintas nustatyta tvarka[30].

Oficialaus arba jam prilyginto testamento sudarymo, pakeitimo ir panaikinimo faktai **registruojami Testamentų registre**, kurį tvarko Centrinė hipotekos įstaiga[31], vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gegužės 22 d. nutarimu Nr. 594 patvirtintais Testa-

---

[30] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų kolegijos 1999 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–307/1999 m., kat. 13.

[31] Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Konvencijos dėl testamentų registravimo sistemos sukūrimo 2 straipsnį Centrinė hipotekos įstaiga taip pat yra paskirta atsakinga įstaiga už Konvencijoje nustatytą testamentų registravimą, prašymus dėl informacijos ir tarptautinį bendradarbiavimą. Konvencijoje nenumatyta, kad reikia sukurti testamentų registrą. Šalys konferencijos dalyvės prisiima įsipareigojimą registruoti ir teikti informaciją apie:

– oficialiuosius testamentus (*formal wills*), t. y. testamentus, sudarytus pas notarą arba kitoje viešojoje institucijoje, taip pat perduotus saugoti notarui arba kitai viešajai institucijai;

– asmeninius testamentus (*holographic wills*), perduotus saugoti notarui arba kitai viešajai institucijai ne pagal nustatytą oficialų perdavimo saugoti aktą, jei šalies įstatymai tokį perdavimą saugoti leidžia.

Šalys gali nustatyti, kad registracijos sistema galioja ir kitiems testamentams. Registruojant testamentus netaikomos jokios testatoriaus pilietybės arba gyvenamosios vietos sąlygos. Registravimas testatoriui esant gyvam laikomas paslaptyje. Testatoriui mirus, informaciją apie testamentą gali gauti kiekvienas asmuo, pateikęs mirties liudijimo išrašą arba bet kurį kitą tinkamą mirties įrodymą.

mentų registro nuostatais[32]. Testamentų registrui pateikiama informacija tik apie testamento sudarymo (pakeitimo, pripažinimo negaliojančiu) faktą, nurodant testatoriaus vardą, pavardę, asmens kodą, gyvenamąją vietą ir jo saugojimo vietą. Testamento turinys nenurodomas.

Informacija apie testamento sudarymą ir jo turinį yra konfidenciali. Tai reiškia, kad negalima skleisti informacijos nei apie testamento sudarymą, nei apie jo panaikinimą arba pakeitimą. Taip pat negalima niekam atskleisti testamento arba jo pakeitimo turinio. Nurodytos informacijos paslaptį privalo saugoti:

1) notaras;
2) liudytojai, dalyvavę perskaitant testamentą;
3) liudytojai, dalyvavę kitam asmeniui pasirašant už testatorių;
4) asmuo, pasirašęs už testatorių;
5) asmuo, kuris supranta gestų kalbą, jeigu testamentą jam dalyvaujant sudarė kurčnebylys;
6) Testamentų registrą tvarkantys asmenys.

Nurodyta taisyklė turi vieną išimtį – notaras ir konsulato pareigūnai privalo pateikti duomenis apie sudarytą testamentą Testamentų registro tvarkytojui.

Draudimas atskleisti informaciją apie testamento sudarymą ir jo turinį nustoja galios atsiradus palikimui. Testamentų registro duomenys po testatoriaus mirties taip pat tampa vieši – jie gali būti perduoti teismui, notarui ir kitiems suinteresuotiems asmenims.

Testamento dublikatas gali būti išduotas jo įpėdiniams tik po testatoriaus mirties, pateikus testatoriaus mirties liudijimą[33].

Oficialieji testamentai saugomi notarų biuruose, o jei testamentą patvirtino Lietuvos Respublikos konsulato pareigūnas, testamentas saugojamas konsulate. Kiti pareigūnai, kuriems suteikta teisė tvirtinti testamentus (prilyginamus oficialiesiems testamentams), privalo kiek galint greičiau perduoti saugoti jų patvirtintus testamentus notarui teisingumo ministro nustatyta tvarka.

Notaras, priimdamas saugoti oficialiajam testamentui prilyginamą testamentą, privalo nustatyti testamentą perduodančio asmens tapatybę. Jeigu testamentą perduoda įgaliotas asmuo, notarui taip

---

[32] Žin., 2001. Nr. 44–1547.

[33] Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 39 straipsnio 2 dalis // Žin., 1992. Nr. 28–810.

pat turi būti pateiktas asmens, patvirtinusio oficialiajam testamentui prilyginamą testamentą, įgaliojimas. Notaras privalo patikrinti, ar perduodamame saugoti testamente yra šie duomenys: testamento sudarymo vieta ir laikas, testatoriaus arba testatorių, jeigu perduodamas saugoti bendrasis sutuoktinių testamentas, vardas, pavardė, Gyventojų registro suteiktas asmens kodas, jeigu asmens kodo nėra – gimimo data, gyvenamoji vieta, testatoriaus parašas, testamentą patvirtinusio asmens vardas, pavardė, pareigos, parašas, testamento registravimo data ir numeris, antspaudas[34].

Nurodyta testamentų perdavimo saugoti tvarka įsigaliojo nuo 2001 m. liepos 1d. Iki šios datos iš trijų asmens sveikatos priežiūros įstaigose patvirtinto testamento egzempliorių, vienas buvo paliekamas testatoriui, vienas – perduodamas Notarų rūmams, o dar vienas likdavo jį patvirtinusioje įstaigoje[35].

Testatorius gali bet kada atsiimti perduotą saugoti testamentą. Tai jis turi padaryti pats asmeniškai arba per atstovą, turintį įgaliojimą atsiimti konkretų testamentą. Testamento atsiėmimas įforminamas atitinkamu aktu. Apie testamento atsiėmimą turi būti informuotas Testamentų registro tvarkytojas.

Bendrasis sutuoktinių testamentas gali būti atsiimtas tik abiejų sutuoktinių reikalavimu.

Testamentai saugojami neribotą laiką. Praėjus 30 metų nuo testamento priėmimo saugoti, notaras arba konsulatas turi visomis jiems prieinamomis priemonėmis patikrinti, ar testatorius gyvas. Pavyzdžiui, galima prašyti Gyventojų registrą pateikti duomenis apie atitinkamą asmenį. Paaiškėjus, kad testatorius miręs, testamentas turi būti paskelbiamas įstatymų nustatyta tvarka. Jeigu testamente nurodytą turtą yra paveldėję kiti asmenys, nei nurodyti testamente, įpėdiniai pagal testamentą, nežinoję arba negalėję žinoti apie sudarytą testamentą ir jo turinį, turi teisę ginčyti palikimo priėmimą. Jie turi pareikšti teismui ieškinį per vienerius metus nuo tada, kai sužinojo apie testamentą[36].

---

[34] Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. birželio 20 d. įsakymu Nr. 105 patvirtinta Oficialiems testamentams prilyginamų testamentų perdavimo saugoti notarams tvarka // Žin., 2001. Nr. 55–1970.

[35] Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. liepos 12 d. įsakymas Nr. 322 „Dėl asmens sveikatos priežiūros įstaigose patvirtintų testamentų registravimo ir saugojimo tvarkos“ // Žin., 1999. Nr. 67–2171.

[36] Vileita A. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 42.

Asmeninis testamentas sudaromas paprasta rašytine forma. Jis turi būti surašytas testatoriaus ranka kaip vientisas dokumentas. CK nustato būtinus testamento rekvizitus: testatoriaus vardas, pavardė, testamento sudarymo data (metai, mėnuo, diena), vieta ir testatoriaus parašas. Jeigu asmeninis testamentas sudarytas iš kelių lapų, testatorius turėtų pasirašyti kiekvieną jų. Asmeninis testamentas gali būti surašytas bet kokia kalba. Negalioja akivaizdžiai nebaigtas arba nepasirašytas testamentas. Testatorius testamente gali nurodyti, kad jis vėliau testamentą papildys, tačiau jeigu jis to nepadarė, testamentas galioja.

Asmeninį testamentą testatorius gali perduoti saugoti notarui, o jei testatorius yra užsienio valstybėje – Lietuvos Respublikos konsulato pareigūnui atitinkamoje valstybėje. Perduotas saugoti asmeninis testamentas prilyginamas oficialiajam, jei perduodant laikytasi CK 5.31 straipsnio 2 dalyje nustatytų reikalavimų:

1) testamentą perdavė pats testatorius, pareikšdamas, kad testamente pareikšta jo paskutinė valia. Pareigūnai, priimdami saugoti testamentą, privalo patikrinti testamentą perduodančio saugoti asmens tapatybę.
2) testamentas perduotas užklijuotame voke, vokas antspauduotas priimančios įstaigos antspaudu ir ant voko pasirašė testatorius bei testamentą priimantis asmuo;
3) apie testamento priėmimą saugoti surašytas aktas, kuriame nurodyta, kad nepažeisti 1 ir 2 punktuose nurodyti reikalavimai, taip pat aprašyta voko išvaizda, antspaudai, nurodyti testatoriaus vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta, testamento sudarymo data, vieta bei rūšis, priėmėjo pareigos, vardas ir pavardė. Tokį aktą turi pasirašyti testatorius ir testamentą saugoti priėmęs pareigūnas. Akto kopija išduodama testatoriui.

Notaras ir konsulinė įstaiga privalo pranešti apie perduotą saugoti testamentą Testamentų registro tvarkytojui.

Jeigu testatorius neperduoda testamento saugoti nurodyta tvarka, toks testamentas įsigalioja tik teismui jį patvirtinus. Testamentas turi būti pateiktas teismui patvirtinti per vienerius metus po testatoriaus mirties (CK 5.31 str. 4 d.). Šis terminas yra naikinamasis. Taip siekiama užtikrinti civilinių santykių stabilumą. Testamentas tvirtinamas supaprastinto proceso tvarka.

Pagal 1964 m. CK testamentai turėjo būti tvirtinami notarine tvarka. Testamentai, nepatvirtinti notarine tvarka, negaliojo. Tiesa, Notariato įstatymo 48 straipsnio 2 dalyje nuo 1992 m. spalio 10 d. iki 1998 m. liepos 1 d. buvo įtvirtinta norma, kad notaro nepatvirtintą testamentą po testatoriaus mirties gali patvirtinti teismas pagal įpėdinių ieškinį. Tai buvo procesinė norma. Jai galiojant, jokia materialinė norma, reglamentuojanti namuose sudarytų testamentų sudarymo tvarką, nebuvo priimta, todėl teismai šių testamentų netvirtino[37].

Įsigaliojus naujajam CK, jo penktosios knygos normos dėl testamento formos ir turinio taikomos tiems testamentams, kurie sudaromi įsigaliojus šiam kodeksui[38]. Testamentai, sudaryti paprasta rašytine forma iki 2001 m. liepos 1 d., negalioja.

Jeigu testamentas sudarytas užsienyje, pagal CK 1.61 straipsnį testamento sudarymui, jo pakeitimui ir panaikinimui taikoma šių aktų sudarymo vietos teisė. Pavyzdžiui, jei asmuo, išvykęs į Ispaniją, ten sudarė testamentą, tokio testamento sudarymui bus taikoma Ispanijos teisė.

Testamentas, jo pakeitimas arba panaikinimas taip pat galioja, jei šių aktų forma atitinka:

- testatoriaus nuolatinės gyvenamosios vietos valstybės teisės reikalavimus;
- valstybės, kurios pilietis testatorius buvo šių aktų sudarymo metu, teisės reikalavimus;
- testatoriaus gyvenamosios vietos valstybės šių aktų sudarymo arba mirties metu teisės reikalavimus.

Jeigu testamentu duotas pavedimas dėl nekilnojamojo daikto, tai testamentas (jo pakeitimas arba panaikinimas) galioja, jei jo forma atitinka nekilnojamojo daikto buvimo vietos valstybės teisę. Pavyzdžiui, jei asmuo, išvykęs į Ispaniją, sudarė ten testamentą dėl Lietuvoje esančio nekilnojamojo daikto, tokiam testamentui bus taikoma Lietuvos teisė. Jeigu tokiu testamentu būtų paliktas ir kilnojamasis, ir nekilnojamasis turtas, testamento formai būtų taikoma ir Ispanijos, ir Lietuvos teisė, t. y. testamento daliai dėl kilnojamojo turto būtų taikoma Ispanijos teisė, o testamento daliai dėl Lietuvoje esančio nekilnojamojo turto – Lietuvos teisė.

---

[37] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–892/1999 m., kat. 13.

[38] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 40 straipsnis // Žin., 2000. Nr. 74–2262.

Jeigu galiojanti Lietuvos tarptautinė sutartis nustato kitokias kolizines normas, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės[39].

Kitų valstybių teisėje yra įvairių testamentų rūšių ir formų. Bulgarijoje, kaip ir Lietuvoje, testamentai turi būti patvirtinti notaro arba surašyti testatoriaus ranka. Vengrijoje testamentai gali būti viešieji, asmeniniai rašytiniai ir žodiniai.

Vokietijoje žinomos dvi testamentų rūšys: asmeniniai, kurie turi būti surašyti testatoriaus ranka (*privates Testament*), ir viešieji testamentai (*öffentliches Testament*). Įstatyme nurodytais atvejais (asmuo yra vietovėje, su kuria dėl ypatingų aplinkybių nėra susisiekimo, plaukioja vokiečių laivu) testamentas gali būti sudarytas supaprastinta tvarka (*Nottestament*). Tokie testamentai gali būti sudaryti raštu arba žodžiu, dalyvaujant trims liudytojams.

Notaro patvirtintiems testamentams prilyginami burmistro patvirtinti testamentai, sudaryti dalyvaujant dviem liudytojams. Tokį testamentą galima sudaryti kilus realiam pavojui, kad palikėjas gali mirti anksčiau, nei notaras patvirtins testamentą. Jei asmuo per 3 mėnesius sudarius tokį testamentą nemiršta, testamentas laikomas negaliojančiu.

Be nurodytų testamentų, Vokietijoje fizinis asmuo turtą gali palikti sudarydamas vedybų sutartį (*Erbvertrag*) arba bendrąjį sutuoktinių testamentą (*gemeinschaftliches Testament*).

Ispanijoje žinomi tokie testamentai:

- ***holografinis***. Tai testatoriaus ranka surašytas testamentas, turintis įstatymo nurodytus rekvizitus. Jis turi būti įregistruotas pirmos instancijos teisme per 5 metus po testatoriaus mirties.
- ***atviras*** (***viešas***). Jis sudaromas pas notarą, dalyvaujant 3 liudytojams. Jeigu palikėjo gyvybei kyla realus pavojus, testamentas gali būti sudarytas ir be notaro, dalyvaujant 5 liudytojams. Epidemijos atveju pakanka 3 liudytojų, tačiau asmuo turi būti sulaukęs 16 metų.
- ***uždaras***. Tokį testamentą surašo pats testatorius arba kitas asmuo įstatyme nustatyta tvarka. Testamentas įdedamas į voką, kuris užantspauduojamas dalyvaujant notarui ir 5 liudytojams, testatoriui paskelbus, kad tai yra jo testamentas.

[39] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 154–155.

– ***specialus***. Tokį testamentą gali sudaryti asmuo, einantis karo tarnybą. Jį gali patvirtinti karininkas, turintis ne mažesnį kaip kapitono laipsnį, o esant įstatyme nurodytoms aplinkybėms – ir kapelionas arba būrio vadas dalyvaujant liudytojams.
– ***žodinis***. Jis gali būti sudarytas karo veiksmų metu, kilus realiai grėsmei palikėjo gyvybei. Praėjus pavojui, jei testatorius liko gyvas, testamentas turi būti sudarytas raštu.

Be to, atviras arba uždaras testamentas gali būti sudarytas laive. Jis perduodamas saugoti laivo kapitonui, kuris turi pareigą pirmame uoste perduoti jį konsulatui.

Jeigu Ispanijos pilietis sudaro testamentą užsienyje, jo formai gali būti taikoma testamento sudarymo vietos valstybės teisė[40].

Kvebeko CK 712 straipsnis nustato, kad testamentai gali būti: patvirtinti notaro, holografiniai, taip pat sudaryti dalyvaujant liudytojams. Holografiniai testamentai yra tokie testamentai, kurie surašyti testatoriaus ranka be jokio mechaninio proceso ir jo pasirašyti (726 str.). Testamentai, kurie sudaromi dalyvaujant liudytojams, gali būti surašyti ir paties testatoriaus ranka, ir kito asmens, taip pat gali būti ir surašyti mechaniniu būdu (727 str.).

Prancūzijos CK 969 straipsnyje nustatyta, kad testamentai gali būti holografiniai, viešieji ir slapti. Holografiniai testamentai – tai tokie testamentai, kurie surašyti testatoriaus ranka, jo pasirašyti ir kuriuose nurodyta surašymo data. Viešieji testamentai sudaromi dalyvaujant dviem notarams arba vienam notarui ir dviem liudytojams. Slaptieji testamentai – tai testatoriaus įdėti į voką, kuris užklijuojamas ir antspauduojamas, testamentai, perduodami notarui dalyvaujant dviem liudytojams. Testatorius, perduodamas testamentą saugoti, turi pareikšti, kad tai jo testamentas. Toks testamentas gali būti surašytas ir testatoriaus, ir kito asmens, taip pat gali būti surašytas mechaniniu būdu (970, 971, 976 str.).

Tam, kad įsigaliotų, holografiniai testamentai taip pat turi būti perduoti notarui. Testatoriui mirus, voką su holografiniu arba slaptu testamentu notaras atplėšia ir surašo apie tai memorandumą. Per mėnesį nuo memorandumo surašymo notaras turi nusiųsti memorandu-

[40] Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно – правовое исследование. Москва: Норма, 1999. С. 509–518.

mo ir testamento kopiją teismui, kad būtų patvirtintas šių dokumentų gavimas ir jie būtų įrašyti į registrą (1007 str.).

Be to, Prancūzijoje ribojama tam tikrų asmenų teisė tapti įpėdiniais pagal testamentą. Prancūzijos CK 909 straipsnyje nustatyta, kad gydytojai ir kitas medicinos personalas, farmacininkai, sveikatos įstaigų darbuotojai, kurie prižiūrėjo asmenį jo ligos, dėl kurios jis mirė, metu paprastai negali būti jo įpėdiniais pagal testamentą remiantis testamentu, sudarytu ligos metu.

3.4. Testamento turinys

Testamento turinį sudaro testatoriaus pavedimai dėl jo turto mirties atveju.

Testamentu testatorius gali:

1) paskirti įpėdinį;
2) paskirti antrinį įpėdinį (kitą įpėdinį);
3) nurodyti, kokį turtą palieka visiems įpėdiniams bendrai arba kiekvienam įpėdiniui. Taip pat gali nustatyti, kaip turtas turi būti naudojamas;
4) nustatyti daiktines teises į paliekamus daiktus (uzufruktą, užstatymo teisę ir kt.) arba kitaip suvaržyti įpėdinių nuosavybės teises;
5) atimti paveldėjimo teisę iš bet kurio arba iš visų įpėdinių;
6) įpareigoti įpėdinį pagal testamentą atlikti tam tikrus veiksmus;
7) įpareigoti įvykdyti kokią nors prievolę;
8) paskirti testamento vykdytoją.

Kaip jau minėta, testatorius gali paskirti įpėdiniu pagal testamentą bet kurį fizinį arba juridinį asmenį. Teisė paskirti įpėdinį pagal testamentą yra išimtinė testatoriaus teisė. Niekas negali nurodyti testatoriui, kurį asmenį jis turi skirti įpėdiniu. Testatorius turi testamento sudarymo laisvę, kuri reiškia ne tik teisę paskirti įpėdinį, bet ir teisę atimti paveldėjimo teisę iš bet kurio įpėdinio arba iš visų įpėdinių. Tiesa, ši jo laisvė ribojama teisės normomis, nustatančiomis privalomąją palikimo dalį (žr. „Teisė į privalomąją palikimo dalį“). Jeigu testatorius atima paveldėjimo teisę iš visų įpėdinių, kurie gali būti įpėdiniais pagal įstatymą, jo turtas atitenka Lietuvos valstybei. Įstatymas nenustato reikalavimo, kad testatorius turėtų nurodyti teisės paveldėti atėmimo motyvus.

Sudarant bendrąjį sutuoktinių testamentą, kiekvienas sutuoktinis kitam palieka visą savo turtą, t. y. abu sutuoktiniai paskiriami įpėdiniais pagal testamentą. Tai yra būtina bendrojo sutuoktinių testamento galiojimo sąlyga. Tokiu testamentu taip pat gali būti paskirtas įpėdinis, kuris paveldės turtą mirus likusiam gyvam sutuoktiniui. Tokiu įpėdiniu gali būti bet kuris fizinis arba juridinis asmuo. Taip pat bendruoju sutuoktinių testamentu turtą galima palikti dar negimusiam asmeniui arba juridiniam asmeniui, kuris turės būti įsteigtas vykdant testamentą. Sudarant bendrąjį sutuoktinių testamentą, testatorių laisvė taip pat ribojama privalomąja palikimo dalimi.

Įpėdinis pagal testamentą gali būti paskirtas be sąlygų arba su sąlyga. Testatorius gali testamente nurodyti, kad konkretus asmuo skiriamas įpėdiniu, jeigu įvykdys tam tikrą sąlygą (sąlygas). Jeigu priėmęs palikimą įpėdinis nevykdo testamente nustatytų sąlygų, suinteresuotieji asmenys gali kreiptis į teismą ir reikalauti, kad sąlygos būtų vykdomos. Jeigu testamente sąlyga nustatyta kaip palikimo priėmimo sąlyga, įpėdinis negali priimti palikimo, kol neįvykdys sąlygos.

Testatorius negali nustatyti neteisėtų sąlygų. Negalioja tokios sąlygos, kurios prieštarauja konstitucinėms žmogaus teisėms ir laisvėms. Pavyzdžiui, negaliotų testamento sąlyga, kuria įpėdiniui draudžiama pakeisti gyvenamąją vietą. Testatorius negali nustatyti sąlygų, prieštaraujančių visuomenės papročiams arba pažeidžiančių geros moralės reikalavimus. Pavyzdžiui, testatoriaus sąlyga, kad dukteriai atiteks visas turtas, jei ši ištekės už jo nurodyto asmens, būtų negaliojanti.

Testatorius negali nustatyti sąlygos, kuri darytų testamento galiojimą priklausomą nuo kito asmens valios. Testatorius negali testamentu įpareigoti įpėdinį palikti jam paliekamą turtą kuriam nors konkrečiam asmeniui, t. y. negali suvaržyti įpėdinio laisvės sudaryti testamentą.

Testatorius gali palikti testamentu ne tik tą turtą, kuris jam priklauso nuosavybės teise testamento sudarymo momentu, bet ir turtą, kurį įsigis ateityje. Paveldėti galima tik į tą turtą, kuris priklausė palikėjui mirties momentu nuosavybės arba valdymo teise. Šiuo atveju valdymo teisę reikia suprasti valdymą kaip savarankišką daiktinę teisę (CK 4.22 str.), o ne kaip kitam asmeniui priklausančios nuosavybės teisės sudėtinę dalį. Testatorius gali palikti turtą, priklausantį jam ir asmeninės nuosavybės teise, ir bendrosios dalinės arba jungtinės nuosavybės teise. Žinoma, palikimo dalykas yra tik testatoriui priklausiusi bendrosios nuosavybės dalis.

Testatorius gali vienam įpėdiniui palikti daiktus, o kitam asmeniui nustatyti teises į juos. Pavyzdžiui, galima palikti gyvenamąjį namą vaikams, o sutuoktiniui nustatyti uzufrukto teisę į šį namą. Sutuoktinis uzufrukto gavėjas galėtų tapti tik įstatymo nustatyta tvarka, jeigu pareikštų sutikimą juo būti, ją nustatant ir jeigu po testatoriaus mirties uzufruktas būtų įregistruotas Nekilnojamojo turto registre (CK 4.147 str. 2 ir 4 d.).

Testatorius testamentu gali palikti skolas vienam įpėdiniui, keliems arba visiems įpėdiniams. Tai yra, testatorius gali nustatyti, kokias skolas turi sumokėti kiekvienas iš įpėdinių pagal testamentą. Įpėdinis paveldi skolas, jeigu priima palikimą. Teoriškai testatorius gali palikti vienam įpėdiniui turtą, o kitam – skolas. Įpėdinis, kuriam paliktos tik skolos, gali atsisakyti tokio palikimo (apie palikimo atisakymą plačiau žr. „Palikimo priėmimas ir jo atsisakymas“). Jeigu testatorius turėjo skolų, bet nenurodo, kas jas turi išmokėti, tai nedaro testamento negaliojančio. Šiuo atveju įpėdiniai pagal testamentą turės išmokėti testatoriaus skolas bendraisiais pagrindais (žr. „Įpėdinių atsakomybė už palikimo skolas. Įpėdinių teisės ir pareigos“).

Testatorius gali testamentu palikti ir asmenines teises, susijusias ir nesusijusias su turtinėmis. Kaip jau buvo minėta, ne visos asmeninės teisės gali būti palikimo dalykas. Pavyzdžiui, testatorius negali palikti testamentu tokių teisių, kaip teisė į darbo užmokestį, pensiją ir pan. Testamentas toje dalyje, kurioje nustatytas testatoriaus patvarkymas dėl teisių, kurios negali būti palikimo dalyku, negalios.

Testatorius gali testamente įvardyti konkretų kiekvienam įpėdiniui paliekamą turtą arba atskiras turto rūšis. Pavyzdžiui, jis gali nurodyti, kad vienam įpėdiniui palieka gyvenamąjį namą, o kitam – automobilį. Tuo atveju, kai testatorius paliekamo turto nenurodo, o konkrečiam įpėdiniui (įpėdiniams) palieka visą turtą, sąvoka „turtas“ aiškinama plačiąja prasme, t. y. šiuo atveju paveldimą turtą sudaro viskas, kas testatoriui mirties momentu priklausė nuosavybės teise ir gali būti paveldima (materialūs ir nematerialūs dalykai, turtinės teisės ir kt.)[41].

Testatorius testamente gali nurodyti kiekvieno įpėdinio palikimo dalį. Jeigu yra keli įpėdiniai pagal testamentą, o testatorius nenurodė dalių, kurias kiekvienas jų paveldi, laikoma, kad jų dalys yra ly-

[41] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų kolegijos 1999 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–151/1999 m., kat. 13.

gios. Jeigu nurodydamas dalis testatorius suklydo ir bendras nurodytų dalių, išreikštų trupmena, dydis viršija vienetą, testamentas nėra negaliojantis. Tokiu atveju kiekvieno įpėdinio dalis mažinama proporcingai jam tenkančio palikimo daliai. Jeigu testamente įpėdiniams nustatytos dalys nesudaro vieneto, o testamente pasakyta, kad visas turtas paliekamas įpėdiniams pagal testamentą, kiekvieno įpėdinio pagal testamentą dalis didinama proporcingai jo paveldimai palikimo daliai. Jeigu testamente nėra nurodyta, kad visas turtas paliekamas įpėdiniams pagal testamentą, likusią testatoriaus nepaskirtą dalį paveldi įpėdiniai pagal įstatymą[42]. Jeigu testatorius nurodė konkretų daiktą, kuris neturi atitekti jo paskirtam įpėdiniui, toks daiktas taip pat paveldimas pagal įstatymą.

Testamente gali būti ir neturtinio pobūdžio patvarkymų, pavyzdžiui, palaidoti testatorių tam tikroje vietoje.

Testatorius testamente gali nurodyti testamento vykdytoją. Juo gali būti ir fizinis, ir juridinis asmuo. Testatorius gali paskirti ne vieną, o kelis testamento vykdytojus. Taip pat testatorius gali paskirti ir antrinį testamento vykdytoją tam atvejui, jeigu jo paskirtas testamento vykdytojas (vykdytojai) negalėtų vykdyti savo pareigų (plačiau žr. „Testamento vykdymas“).

3.5. Teisė į privalomąją palikimo dalį

Privalomosios palikimo dalies institutas atsirado dar romėnų teisėje. Šio instituto paskirtis – užtikrinti įstatyme nurodytų asmenų, reikalingų išlaikymo, interesus. Tokie asmenys pagal CK 5. 20 straipsnį yra vaikai (įvaikiai), sutuoktinis, tėvai (įtėviai), kuriems palikėjo mirties dieną reikalingas išlaikymas.

Lietuvos Respublikos konstitucijos 38 straipsnyje nustatyta, kad valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę. Nurodytame Konstitucijos straipsnyje įtvirtinta tėvų teisė ir pareiga išlaikyti vaikus iki pilnametystės. Vaikai taip pat turi pareigų tėvų atžvilgiu – turi juos globoti senatvėje, tausoti jų palikimą. Šios konstitucinės teisės ir pareigos išplėtotos CK 3. 43, 3. 47, 3. 72, 3. 192, 3. 194 ir kituose straipsniuose. Tėvų pareiga išlaikyti vaikus įtvirtinta ir tarptautiniuo-

[42] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 28.

se dokumentuose. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad valstybės dalyvės įsipareigoja teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamos į jo tėvų, globėjų arba kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas, ir tam tikslui imasi atitinkamų teisinių ir administracinių priemonių[43].

Privalomosios palikimo dalies institutas padeda valstybei įgyvendinti Konstitucijoje ir tarptautinėse sutartyse (konvencijose) jai nustatytas pareigas. Išlaikymo reikalingų asmenų materialinis aprūpinimas neturi būti perkeltas ant visos visuomenės pečių, jeigu už išlaikymą atsakingas ir tam turintis turto asmuo miršta. Testamento laisvės apribojimas privalomąja palikimo dalimi, kuris gali būti vertintinas ir kaip nuosavybės teisės apribojimas, pagrįstas konkrečiu visuomenės poreikiu ir būtinas demokratinėje visuomenėje.

Privalomoji palikimo dalis skiriama išlaikymo reikalingiems įstatymo nustatytiems asmenims, kuriems testatorius nieko nepaliko arba skyrė turto mažiau, nei jiems priklauso pagal įstatymą, kaip privalomoji palikimo dalis. Taigi privalomoji palikimo dalis skiriama pagal įstatymą, kitaip tariant, tai yra paveldėjimas pagal įstatymą. Privalomoji palikimo dalis skiriama tik tuo atveju, kai yra galiojantis palikėjo testamentas.

Sąvoka „reikalingas išlaikymo“ turi būti aiškinama atsižvelgiant į privalomosios palikimo dalies instituto paskirtį. Reikalingas išlaikymo negali būti bet kuris įstatyme nurodytas asmuo – vaikas (įvaikis), sutuoktinis arba tėvai (įtėviai). Reikalingais išlaikymo gali būti pripažinti tik tokie asmenys, kurie neturi arba turi nepakankamai pajamų pragyventi. Dažniausiai reikalingais išlaikymo pripažįstami nedarbingi asmenys: nepilnamečiai vaikai, pilnamečiai vaikai invalidai, sutuoktinis ir tėvai senatvės pensininkai arba turintys invalidumą. Tiesa, teismų praktikoje pareikšta nuomonė, kad invalidumo turėjimas ne visada reiškia, kad asmuo nedarbingas. Įpėdinis paprastai laikomas nedarbingu, jeigu jis turi tokią negalią, dėl kurios negali dirbti bei tenkinti savo materialinius poreikius. Be to, išlaikymo reikalingumas ne visada siejamas su asmens nedarbingumu. Nedarbingas asmuo gali turėti pajamų, pavyzdžiui, gauti didelę pensiją arba pajamų iš kapitalo (akcijų, nekilnojamojo turto ir pan.). Visais atvejais nustatant, ar asmuo yra

[43] Žin., 1995. Nr. 60–1501.

reikalingas išlaikymo, svarbu įvertinti asmens gebėjimą patenkinti savo materialinį apsirūpinimą[44].

Reikalingais išlaikymo gali būti pripažinti ir darbingi asmenys, jeigu jie palikimo atsiradimo dieną dėl objektyvių priežasčių negalėjo patys materialiai apsirūpinti tokiu mastu, kad būtų patenkinti jų būtiniausi poreikiai.

Išlaikymo reikalingumą nustato notaras arba teismas. Ginčai dėl išlaikymo reikalingumo sprendžiami teismo tvarka.

Nustatant, ar asmuo reikalingas išlaikymo, turi būti atsižvelgiama į CK nustatytas prezumpcijas. Pavyzdžiui, pagal CK 3.194 straipsnį nepilnamečiai vaikai visada laikomi asmenimis, reikalingais išlaikymo. Tas pats pasakytina apie pilnamečius vaikus, kurie buvo pripažinti invalidais iki 18 metų ir kurie yra nedarbingi palikimo atsiradimo momentu.

Nustatant sutuoktinio reikalingumo išlaikymo faktą, reikėtų vadovautis CK 3.72 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta prezumpcija, kad sutuoktiniui reikalingas išlaikymas, jeigu jis augina bendrą savo ir buvusio sutuoktinio nepilnametį vaiką, yra nedarbingas dėl savo amžiaus arba sveikatos būklės.

Palikėjo tėvai turi teisę į privalomąją palikimo dalį tik tada, jeigu nėra pirmos eilės įpėdinių pagal įstatymą arba šie negali paveldėti. Taip yra todėl, kad palikėjo tėvai yra antros eilės įpėdiniai pagal įstatymą, o teisę į privalomąją palikimo dalį jie įgyja taip pat pagal įstatymą. Testamento sudarymo faktas nepakeičia tėvų, kaip antros eilės įpėdinių pagal įstatymą, statuso, jeigu jie nepaskiriami įpėdiniais pagal testamentą.

Teisę į privalomąją palikimo dalį turi tik CK 5. 20 straipsnyje nurodyti asmenys. Palikėjo išlaikytiniai neturi šios teisės nepriklausomai nuo to, kiek laiko palikėjas juos išlaikė[45]. Išlaikytiniai turi teisę gauti išlaikymą iš įpėdinio, kuris paveldi asmens, iš kurio buvo priteistas išlaikymas, turtą tiek, kiek leidžia jų paveldimas turtas (CK 3. 194 str. 5 d.).

Palikėjo vaikai (įvaikiai), sutuoktinis, tėvai (įtėviai), kuriems palikėjo mirties dieną reikalingas išlaikymas, paveldi pusę tos turto da-

---

[44] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. lapkričio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–1403/2002, kat. 30.4.

[45] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 28.

lies, kuri kiekvienam iš jų tektų paveldint pagal įstatymą (privalomoji dalis). Pavyzdžiui, testatorius turėjo du nepilnamečius vaikus ir savo turtą paliko vienam nepilnamečiui vaikui ir savo draugei lygiomis dalimis (po 1/2). Vaikai yra pirmos eilės įpėdiniai. Jeigu, be vaikų, kitų įpėdinių pagal įstatymą nebūtų, tai abiejų vaikų paveldimas pagal įstatymą turtas sudarytų vienetą, o kiekvienam vaikui tektų po 1/2 palikimo dalį. Šiuo atveju privalomosios palikimo dalies dydis nepilnamečiui vaikui, kuriam testamentu turtas nepaliktas, sudarytų 1/4 palikimo, o įpėdinių pagal testamentą dalys atitinkamai sumažėtų ir kiekvienam iš jų tektų 3/8 palikimo (iš vieneto atimama 1/4 ir dalijama iš 2).

Pergyvenęs sutuoktinis paveldi pagal įstatymą specialia tvarka: jo paveldimo pagal įstatymą turto dalis priklauso nuo to, ar yra pirmos ir antros eilės įpėdinių pagal įstatymą ir kiek jų yra. Jam skiriamos privalomojo palikimo dalies dydis taip pat priklauso nuo to, ar yra pirmos ir antros eilės įpėdinių ir kiek jų yra. Pavyzdžiui, jeigu palikėjas turi du vaikus, tai likusiam gyvam sutuoktiniui tenkanti privalomoji palikimo dalis būtų 1/8 palikimo (1/4 dalijama iš 2). Jeigu po testatoriaus mirties nėra nei pirmos, nei antros eilės įpėdinių pagal įstatymą, tai likusio gyvo sutuoktinio privalomoji palikimo dalis būtų pusė palikimo.

Išlaikymo reikalingi asmenys turi teisę į CK nustatyto dydžio privalomąją palikimo dalį, nepaisant testamento turinio, tai yra testatorius negali iš jų atimti teisės paveldėti, taip pat ir teisės į privalomąją palikimo dalį arba šią dalį sumažinti. Testatorius gali nurodytiems asmenims testamentu paskirti didesnę, nei įstatyme nurodyta, dalį palikimo.

Nustatant privalomosios dalies dydį, į paveldimo turto vertę įskaitoma ir įprastinio namų apstatymo ir apyvokos reikmenų vertė. Kitais atvejais įprastinio namų apstatymo ir apyvokos reikmenys pereina įpėdiniams pagal įstatymą, jeigu jie gyveno kartu su palikėju iki jo mirties ne mažiau kaip vienerius metus (žr. „Namų apyvokos daiktų paveldėjimas“ V skyriuje „Atskirų turto rūšių paveldėjimo ypatumai“) Prireikus prieš nustatant privalomosios palikimo dalies dydį, atliekamas palikimo vertinimas.

Įpėdiniai privalomąją palikimo dalį paveldi pagal įstatymą, todėl jie turi tokias pačias teises kaip ir kiti įpėdiniai pagal įstatymą. Jie gali priimti privalomąją palikimo dalį ir gali atsisakyti ją priimti. Jeigu įpėdiniai yra nepilnamečiai asmenys, jų atstovai pagal įstatymą gali jų

vardu priimti privalomąją palikimo dalį arba jos atsisakyti esant išankstiniam teismo leidimui (CK 3. 188 str. 1 d. 1 p.).

CK saugo Lietuvoje gyvenančių įpėdinių, turinčių teisę į privalomąją palikimo dalį, kai palikėjas buvo Lietuvos pilietis, teises. Nesvarbu, kurios valstybės teisė taikoma paveldėjimo santykiams, Lietuvoje gyvenantys palikėjo – Lietuvos piliečio – įpėdiniai privalomąją palikimo dalį paveldi pagal Lietuvos teisę. Nekilnojamasis daiktas visais atvejais paveldimas pagal jo buvimo vietos valstybės teisę (CK 1.62 str. 2 d.).

3.6. Testamentinė išskirtinė (legatas)

Testamentinė išskirtinė – taip pat paveldėjimo teisės institutas, atsiradęs dar romėnų teisėje, vėliau priimtas kontinentinės teisės sistemos valstybių.

Testamentinė išskirtinė – tai testatoriaus testamente nustatyta prievolė įpėdiniui, kurią jis privalo įvykdyti vieno arba kelių asmenų (išskirtinės gavėjų) naudai. Testamentinė išskirtinė gali būti paskirta ir bendruoju sutuoktinių testamentu.

Įpėdinis, priėmęs palikimą, prisiima pareigą įvykdyti testamentinę išskirtinę. Atsiranda įpėdinio ir testamentinės išskirtinės gavėjo prievoliniai teisiniai santykiai. Įpėdinis tampa skolininku, o testamentinės išskirtinės gavėjas – kreditoriumi. Jeigu įpėdinis nevykdo testamentinės išskirtinės, asmenys, kurių naudai ji nustatyta, turi teisę reikalauti, kad ji būtų vykdoma.

Testatorius gali įpareigoti įvykdyti testamentinę išskirtinę bet kurį įpėdinį pagal testamentą, ir fizinį, ir juridinį asmenį. Tokio įpėdinio veiksnumas neturi reikšmės. Jei testatorius įpareigoja neveiksnų arba ribotai veiksnų asmenį, tai testamentinę išskirtinę už jį vykdo jo atstovas pagal įstatymą[46].

Išskirtinės gavėjai gali būti:

– įpėdiniai pagal įstatymą;
– įpėdiniai pagal testamentą.

Išskirtinės gavėjas taip pat gali būti ir veiksnus, ir neveiksnus arba ribotai veiksnus fizinis asmuo. Testamentinės išskirtinės gavėjai negali būti CK 5.6 straipsnyje nurodyti asmenys.

[46] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 30.

Jeigu įpareigotas įvykdyti testamentinę išskirtinę įpėdinis miršta prieš atsirandant palikimui arba palikimo nepriima, jo prievolė įvykdyti testamentinę išskirtinę pereina kitiems įpėdiniams, gavusiems šio įpėdinio dalį. Taip prievolė įvykdyti testamentinę išskirtinę yra neatsiejamai susijusi su palikimo dalimi, priklausančia įpėdiniui, kuris įpareigotas įvykdyti šią išskirtinę. Niekas negali priimti tokio palikimo be prievolės įvykdyti testamentinę išskirtinę. Testatoriui nenurodžius testamentinės išskirtinės vykdytojo, testamentinė išskirtinė išskiriama iš paveldėto turto. Tik tai padarius, galima nustatyti įpėdinių paveldimo turto dalis. Taigi testamentinė išskirtinė reiškia tai, kad tam tikra palikimo dalis išskiriama iš viso palikimo ir ji negali atitekti įpėdiniams. Jie tarsi nušalinami nuo tam tikros palikimo dalies paveldėjimo.

Testamentinė išskirtinė vykdoma neviršijant paveldimo turto vertės ribų, tačiau jeigu testatorius turėjo kreditorių, jiems teikiama pirmumo teisė patenkinti savo reikalavimus iš testatoriaus turto testamentinės išskirtinės gavėjo atžvilgiu. Šiais atvejais testamentinė išskirtinė vykdoma iš tos palikimo dalies, kuri lieka patenkinus kreditorių reikalavimus.

Tais atvejais, kai įpėdinis, įpareigotas įvykdyti testamentinę išskirtinę, turi teisę ir į privalomąją palikimo dalį, jis vykdo testamentinę išskirtinę neviršydamas savo paveldimo turto vertės, kuri yra didesnė už jo privalomąją dalį. Taip yra todėl, kad testatorius, kaip jau minėta, neturi teisės sumažinti privalomosios palikimo dalies.

Taigi testamentinės išskirtinės gavėjo reikalavimai vykdomi iš palikimo trečiąja eile.

Testamentinė išskirtinė gali būti paskirta bet kokios rūšies testamentu: ir asmeniniu, ir oficialiuoju.

Testamentinė išskirtinė gali būti paskirta ir bendruoju sutuoktinių testamentu. Šiuo atveju ji paskiriama arba iš vieno kurio sutuoktinio turto po jo mirties, arba iš bendro sutuoktinių turto po likusio gyvo sutuoktinio mirties (CK 5.45 str. 3 d.). Bendruoju sutuoktinių testamentu paskirta testamentinė išskirtinė turi būti suteikta ir tuo atveju, jeigu likęs gyvas sutuoktinis atsisakė priimti palikimą. Testamentinę išskirtinę šiuo atveju privalo išduoti įpėdinis pagal įstatymą (CK 5.49 str. 2 d.).

Testamentinės išskirtinės dalykas gali būti:

– kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai;
– reikalavimai pagal prievoles;

– teisė naudotis nekilnojamuoju daiktu arba jo dalimi;
– teisė į nekilnojamojo turto duodamas pajamas arba jų dalį;
– teisė į išlaikymą;
– veiksmai, kuriuos galima atlikti palikimo sąskaita.

Testamentinės išskirtinės gavėjas gali realizuoti savo teisę į testamentinę išskirtinę priimdamas ją per 3 mėnesius. Šiuo atveju termino pradžia skaičiuojama ne nuo palikimo atsiradimo dienos, bet nuo tos dienos, kai jis sužinojo arba turėjo sužinoti, kad turi teisę į testamentinę išskirtinę (CK 5.24 str. 1 d.).

Testamentinės išskirtinės gavėjas priima testamentinę išskirtinę, susijusią su nekilnojamuoju daiktu, paduodamas prašymą notarui.

Kitais atvejais testamentinės išskirtinės gavėjas priima testamentinę išskirtinę pranešdamas apie tai vienam iš CK 5.24 straipsnio 2 dalyje nurodytų asmenų:

– testamento vykdytojui (palikimo valdytojui);
– įpėdiniui, priėmusiam palikimą ir įpareigotam įvykdyti testamentinę išskirtinę;
– palikimo atsiradimo vietos notarui.

Testamentinė išskirtinė turi būti registruojama viešame registre, jeigu jos dalykas yra viešame registre registruojami daiktai arba teisės į juos. Testamentinės išskirtinės gavėjas, neįregistravęs testamentinės išskirtinės registre, negali panaudoti testamentinės išskirtinės buvimo fakto trečiųjų asmenų atžvilgiu.

Testamentinės išskirtinės įvykdymo būdai priklauso nuo testamentinės išskirtinės dalyko. Jeigu testamentinės išskirtinės dalykas yra pagal individualius požymius apibrėžtas daiktas (nekilnojamasis arba kilnojamasis), testamentinės išskirtinės gavėjo nuosavybės teisė į jį atsiranda nuo palikimo priėmimo momento, t. y. kai jį priima įpėdinis, privalantis įvykdyti testamentinę išskirtinę. Testamentinės išskirtinės gavėjui daiktas gali būti perduotas ir vėliau, tačiau tai neturi įtakos nuosavybės teisės atsiradimo momentui. Taigi testamentinės išskirtinės priėmimo sandoris galioja atgaline data[47].

Jeigu testamentinės išskirtinės dalykas yra rūšies požymiais apibrėžti kilnojamieji daiktai, tokia testamentinė išskirtinė turi būti įvykdyta perduodant testatoriaus nurodytos rūšies daiktus. Jeigu tokių daiktų palikime nėra, tai nedaro testamentinės išskirtinės negaliojan-

[47] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 33.

čia. Tokiais atvejais įpėdinis turi tuos daiktus įgyti ir perduoti testamentinės išskirtinės gavėjui.

Jeigu testamentinės išskirtinės gavėjas turi teisę į pagrindinį daiktą, jis turi teisę ir į to daikto priklausinius, jeigu testamente nenustatyta kitaip.

Jeigu testamentinės išskirtinės dalykas yra reikalavimai pagal prievoles, jam priklauso ir visi papildomi reikalavimai, taip pat ir tie, kurie turėjo būti įvykdyti iki palikėjo mirties momento.

Testatorius gali testamente nustatyti, kokį išlaikymą turi teikti įpareigotas įvykdyti testamentinę išskirtinę įpėdinis, pavyzdžiui, mokėti tam tikras išmokas, rentą ir kt. Jeigu testamentu skirtas išlaikymas, bet nenurodytas jo teikimo būdas, tai testamentinės išskirtinės gavėjas turi teisę į jam būtiną materialinį išlaikymą – maistą, būstą, drabužius ir medicininį aptarnavimą, o jeigu jis mokosi, – į mokymosi išlaidų padengimą per visą mokymosi laiką, bet ne ilgiau, nei jam sueis dvidešimt ketveri metai. Ginčus dėl išlaikymo dydžio sprendžia teismas. Išlaikymas teikiamas tik iš paveldėto turto ir iš šio turto gaunamų pajamų.

Testamentinė išskirtinė netenka galios, jeigu jos gavėjas miršta prieš atsirandant palikimui (CK 5.23 str.).

3.7. Testamento pakeitimas ir papildymas. Testamento atšaukimas

Testamento sudarymo laisvės principas reiškia, kad testatorius ne tik gali bet kada sudaryti testamentą, laisva valia, be prievartos, bet ir turi teisę bet kada anksčiau sudarytą testamentą pakeisti arba papildyti. Testatorius taip pat bet kada gali panaikinti anksčiau sudarytą testamentą. Testamento pakeitimo, papildymo ir panaikinimo motyvai neturi teisinės reikšmės.

Testamento pakeitimas, papildymas ir panaikinimas yra vienašalis testatoriaus sandoris, todėl jam taikomos sandorių sudarymo taisyklės. Testamentą pakeisti, papildyti arba panaikinti gali tik visiškai veiksnus fizinis asmuo.

Testamentas negali būti pakeistas, papildytas arba panaikintas žodžiu.

Testamentas pakeičiamas arba papildomas sudarant naują testamentą, kuriuo pakeičiamos arba papildomos ankstesnio testamento

nuostatos. Testamento pakeitime gali būti nurodyta, kokie ankstesniame testamente išdėstyti patvarkymai keičiami. Jeigu tai nenurodoma, testamento pakeitimas galios nenustoja. Galioja bendroji taisyklė – vėlesnis testamentas pakeičia ankstesnį testamentą arba tą jo dalį, kuri prieštarauja vėliau sudarytam testamentui. Jeigu buvo sudarytas bendrasis sutuoktinių testamentas, kiekvieno sutuoktinio sudarytas testamentas negalioja, kol nepanaikintas bendrasis sutuoktinių testamentas.

Jeigu negalima nustatyti, kuris testamentas sudarytas anksčiau ir abu testamentai naikina vienas kitą, negalioja abu testamentai.

Asmeninis testamentas gali būti papildomas ir įrašant papildomus testamentinius patvarkymus anksčiau sudarytame testamente. Testamento papildymas turi būti padarytas testatoriaus ranka. Taip papildytame testamente turi būti nurodyta testamento papildymo data ir vieta, papildymas turi būti testatoriaus pasirašytas. Testamentas negali būti keičiamas braukant anksčiau sudaryto testamento tekstą.

Testatorius gali pakeisti asmeninį testamentą sudarydamas naują oficialųjį testamentą, ir atvirkščiai, testatorius gali pakeisti oficialųjį arba jam prilygintą testamentą asmeniniu testamentu.

Kaip jau minėta, sutuoktinis negali pakeisti arba papildyti bendrojo sutuoktinių testamento. Bet kuris iš sutuoktinių gali iki palikimo atsiradimo atšaukti savo valios testamente išreiškimą ta pačia tvarka, kokia buvo sudarytas testamentas, t. y. atvykęs pas notarą ir išreiškęs savo valią notaro akivaizdoje. Notaras, priėmęs sutuoktinio pareikštą bendrojo testamento atsisakymą, pažymi apie tai bendrajame testamente, testamentų registre ir praneša kitam sutuoktiniui, kad bendrasis sutuoktinių testamentas nebegalioja, nes vienam sutuoktiniui atšaukus savo valią, netenka galios kito sutuoktinio valia[48].

Mirus vienam sutuoktiniui, likęs gyvas sutuoktinis turi teisę paveldėti pagal bendrąjį sutuoktinių testamentą. Jis neturi teisės pakeisti bendrojo sutuoktinių testamento. Kita vertus, jis gali atsisakyti priimti palikimą. Tokiu atveju likęs gyvas sutuoktinis netenka teisės paveldėti mirusiojo sutuoktinio turto, o šį turtą paveldi įpėdiniai pagal įstatymą[49].

---

[48] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 5. P. 25.

[49] Ten pat. P. 26.

3.8. Testamento panaikinimas ir negaliojimas. Testamento nuginčijimas

Testatorius bet kada gali panaikinti testamentą. Įstatymas nenustato asmeninio testamento panaikinimo tvarkos. Testatorius gali panaikinti testamentą savo nuožiūra įvairiais būdais: testamentą sunaikinti, perbraukti testamento tekstą, padaryti jame įrašą ir pan. Visais atvejais, kai apie testamento panaikinimą pažymima testamento tekste, toks pažymėjimas turi būti testatoriaus pasirašytas ir nurodyta jo padarymo data.

Jeigu buvo sudarytas oficialusis testamentas arba jam prilygintas oficialusis testamentas (įskaitant ir perduotą saugoti notarui arba konsulato pareigūnui asmeninį testamentą), toks testamentas gali būti panaikintas tik laikantis įstatyme nustatytos tvarkos. Testatorius, norėdamas panaikinti testamentą, turi paduoti pareiškimą notarui arba konsulato pareigūnui, kuris tvirtino testamentą arba kuriam perduotas saugoti testamentas, arba bet kuriam kitam notarui arba konsulato pareigūnui. Testatoriaus parašas pareiškime turi būti paliudytas notaro arba konsulato pareigūno. Visais atvejais turi būti įsitikinama testatoriaus veiksnumu.

Bendrasis sutuoktinių testamentas netenka galios, jeigu iki palikimo atsiradimo momento atsiranda kuri nors CK nurodyta aplinkybė:

- nutraukiama santuoka. Šiuo atveju testamentas netenka galios ne tik kai teismo sprendimas nutraukti santuoką priimamas ir įsiteisėja iki atsirandant palikimui, bet ir kai teismo sprendimas nutraukti santuoką priimamas prieš atsirandant palikimui, o įsiteisėja šiam atsiradus. Taip yra todėl, kad santuokos nutraukimas sutuoktinių turtinėms teisėms teisines pasekmes sukelia nuo santuokos nutraukimo bylos iškėlimo (CK 3.67 str.).
- pareiškiamas ieškinys (paduodamas prašymas) nutraukti santuoką. Pats ieškinio pareiškimas bendrojo sutuoktinių testamento dar nedaro negaliojančio. Testamentas negalioja tik tuo atveju, jei palikimas atsirado po ieškinio pareiškimo dar neišnagrinėjus bylos.
- sutuoktinis davė sutikimą išsituokti. Bendrasis sutuoktinių testamentas netenka galios, jei davęs sutikimą išsituokti sutuoktinis miršta iki bylos išnagrinėjimo. Jei davęs sutikimą išsituokti sutuoktinis iki atsirandant palikimui susitaiko su

kitu sutuoktiniu, laikoma, kad taip jis savo sutikimą išsituokti atšaukė ir bendrasis sutuoktinių testamentas lieka galioti[50].

Testamentą panaikinus, įpėdiniai paveldi pagal įstatymą. Panaikinus vėliau sudarytą testamentą, ankstesnis testamentas nepradeda galioti.

Testamentas arba jo dalis gali būti nuginčyti teismo tvarka. Ieškinį dėl testamento arba jo dalies pripažinimo negaliojančia gali pareikšti tik įpėdiniai, kurie paveldėtų, jeigu testamentas arba jo atskirtos dalys būtų pripažintos negaliojančiomis. Ieškinį gali pareikšti ir įpėdiniai pagal įstatymą, ir pagal testamentą.

Sudarant testamentą, jo sudarymo motyvai neturi teisinės reikšmės. Kilus ginčui, teismas, aiškindamas testamento turinį, atsižvelgia į testatoriaus motyvus. Jeigu testamento turinys leidžia jį įvairiai aiškinti, abejonės turėtų būti aiškinamos testamento galiojimo naudai. Vieno iš testatoriaus patvarkymų negaliojimas nedaro negaliojančio viso testamento, nebent yra pagrindas manyti, kad be negaliojančio patvarkymo testatorius nebūtų padaręs kitų patvarkymų.

Testamentas gali būti nuginčytas, jeigu testatorius klydo dėl jo turinio arba visai nenorėjo padaryti tokio pobūdžio patvarkymo ir jeigu būtų tai supratęs, nebūtų tokios valios išreiškęs (nebūtų padaręs tokio pobūdžio patvarkymo). Testamentas gali būti nuginčytas ir tuo atveju, jei testatorius sudarė testamentą klaidingai manydamas, kad atsiras arba neatsiras konkreti aplinkybė.

Kaip jau minėta, jeigu buvo sudaryti keli testamentai, vėliau sudarytas testamentas panaikina anksčiau sudarytą testamentą arba tą jo dalį, kuri prieštarauja vėliau sudarytam testamentui. Testamentą pripažinus negaliojančiu, anksčiau sudarytas testamentas netampa galiojančiu. Jeigu teismas nustato, kad vėliau sudarytas testamentas yra niekinis, tai galioja anksčiau sudarytas testamentas, nes niekinis sandoris laikomas negaliojančiu nuo jo sudarymo momento ir nesukelia teisinių padarinių. Testamentas pripažįstamas negaliojančiu kaip niekinis sandoris esant CK 5.17 straipsnio 2 dalyje ir 1. 80, 1. 81, 1. 86 straipsnio 1 dalyje, 1.87 straipsnyje nurodytiems pagrindams. Taigi niekiniai yra testamentai:

– sudaryti dėl smurto arba realaus grasinimo;

[50] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). Vilnius: Justita, 2003. Nr. 5. P. 25.

- sudaryti neveiksnaus asmens;
- sudaryti asmens, kurio veiksnumas teismo apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis arba toksinėmis medžiagomis;
- prieštaraujantys imperatyvioms įstatymo normoms;
- prieštaraujantys viešajai tvarkai arba gerai moralei.

Bendrasis sutuoktinių testamentas taip pat negalioja, jei jis nepatvirtintas notaro (CK 5.44 str. 2 d., 1.93 str. 3 d.).

Apie testamento pakeitimą, papildymą, panaikinimą arba pripažinimą negaliojančiu turi būti pranešta Testamentų registrui.

Pranešimą apie testamento pakeitimą notarai ir konsuliniai pareigūnai pateikia Testamento registro tvarkytojui ta pačia tvarka, kaip ir apie testamento patvirtinimą arba priėmimą saugoti. Notaras arba konsulato pareigūnas taip pat privalo informuoti Testamentų registro tvarkytoją apie testatoriaus pareiškimo dėl testamento panaikinimo, vieno iš sutuoktinių valios išreiškimo atšaukimo, įsiteisėjusio teismo sprendimo pripažinti testamentą negaliojančiu gavimą. Pranešime turi būti nurodytas testamento identifikavimo kodas registre. Testamentų registro tvarkymo įstaiga, gavusi pranešimą, testamentą išregistruoja ir apie tai informuoja pranešimą pateikusį asmenį.

3.9. Testamento skelbimas

Visi pas notarą esantys testamentai turi būti paskelbti po testatoriaus mirties. Pareigą paskelbti testamentą turi palikimo atsiradimo vietos notaras, sužinojęs apie testatoriaus mirtį. Dažniausiai notaras apie testatoriaus mirtį sužino tada, kai į jį kreipiasi įpėdiniai dėl palikimo priėmimo. Testatoriaus mirties faktas patvirtinamas mirties liudijimu, kuris turi būti pateiktas notarui. Gali būti, kad įpėdiniai nesikreipia į notarą todėl, kad įpėdiniai pagal testamentą nežino apie testamento sudarymą, o įpėdinių pagal įstatymą nėra arba jie palikimo nepriima. Tokiais atvejais testamentas po testatoriaus mirties gali likti nepaskelbtas. Notaras ir konsulato pareigūnas turi pareigą, praėjus 30 metų nuo testamento saugojimo pradžios, patikrinti, ar testatorius gyvas. Jeigu jie gauna informaciją, kad testatorius mirė, testamentas nedelsiant turi būti paskelbtas.

Testamento paskelbimas – tai palikimo atsiradimo vietos notaro atliekami veiksmai, susiję su jam žinomų įpėdinių supažindinimu su testamento turiniu.

Notaras, sužinojęs apie testatoriaus mirtį, pirmiausia privalo nustatyti testamento paskelbimo dieną. Apie testamento paskelbimo dieną turi būti informuoti visi notarui žinomi įpėdiniai bei kiti suinteresuoti asmenys (turintys teisę į privalomąją palikimo dalį ir pan.).

Jeigu turi būti paskelbtas perduotas notarui saugoti uždarame voke esantis asmeninis testamentas, notaras voką atplėšia dalyvaujant įpėdiniams ir kitiems suinteresuotiems asmenims. Prieš paskelbdamas testamentą, notaras turi įsitikinti, ar nepažeistas vokas arba antspaudas. Apie tai surašomas protokolas. Suinteresuotų asmenų pageidavimu, notaras turi parodyti jiems testamentą, padaryti testamento nuorašus.

Jeigu paskelbiant testamentą dalyvavo ne visi įpėdiniai, notaras turi kuo greičiau informuoti juos apie testamento turinį[51].

Jeigu buvo sudarytas bendrasis sutuoktinių testamentas, mirus vienam sutuoktiniui įpėdiniams skelbiama tik šio sutuoktinio valia. Likusio gyvo sutuoktinio valia neskelbiama (CK 5.48 str.). Suinteresuotiems asmenims šiuo atveju gali būti išduotas paskelbto testamento dalies nuorašas. Patį testamentą toliau saugo notaras.

3.10. Testamento vykdymas

Testamentą gali vykdyti:
- įpėdinis;
- testamento vykdytojas;
- teismo paskirtas palikimo administratorius.

Testamentą vykdančio asmens paskyrimą, jo teises ir pareigas nustato CK 5.37–5.42 straipsniai.

Testamentą vykdo įpėdinis, jei testatorius nėra paskyręs testamento vykdytojo. Testamento vykdytojas dažniausiai skiriamas tais atvejais, kai tai būtina palikimui išsaugoti (įpėdinis nepilnametis ir pan.), siekiant užtikrinti, kad bus vykdoma testamente pareikšta testatoriaus valia.

Testamento vykdytoju gali būti skiriamas asmuo, kuris yra įpėdinis pagal įstatymą, nepriklausomai nuo to, kurios eilės įpėdinis jis yra, įpėdinis pagal testamentą, bet kuris kitas fizinis asmuo, taip pat

[51] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 3–4. P. 41–42.

juridinis asmuo. Skiriant testamento vykdytoją, testamente reikia aiškiai nurodyti jo vardą, pavardę, gimimo datą, gyvenamąją vietą ir pan. Jei skiriami keli testamento vykdytojai, turėtų būti aiškiai nurodomos kiekvieno jų pareigos arba nurodoma, kad jie turi veikti kartu vykdydami testamentą. Jei testamento vykdytoju skiriamas ne įpėdinis, bet kitas asmuo, jis turi pareikšti sutikimą raštu būti testamento vykdytoju. Niekas negali būti paskirtas testamento vykdytoju prieš jo valią, tačiau asmuo, prisiėmęs vykdytojo pareigas, negali jų atsisakyti be svarbių priežasčių (CK 5.37 str. 2 d.). Asmens sutikimas būti vykdytoju yra sandoris ir jam taikomos sandorių sudarymo taisyklės. Jeigu asmuo nedavė sutikimo būti testamento vykdytoju testamento sudarymo metu, bet po testatoriaus mirties pradėjo faktiškai eiti testamento vykdytojo pareigas, laikoma, kad jo sutikimas pareikštas konkliudentiniais veiksmais.

Testatorius gali paskirti antrinį testamento vykdytoją, jei pirmasis negalėtų vykdyti savo pareigų. Antrinis vykdytojas privalo pareikšti savo sutikimą juo būti. Jo valia pareiškiama padarant įrašą pačiame testamente arba prie testamento pridedant pareiškimą (CK 5.37 str. 3 d.).

Testamento vykdytojas negali būti asmuo, pasirašęs testamentą už testatorių (CK 5.37 str. 4 d.).

CK 5.37 straipsnio 5 dalyje, 5.55 straipsnio 1 dalyje, 5.65 straipsnyje nustatytais atvejais teismas skiria palikimo administratorių. Dažniausiai palikimo administratorius skiriamas tada, kai nėra paskirtas testamento vykdytojas, palikimo atsiradimo vietoje nėra įpėdinių arba testamento vykdytojas arba įpėdinis negali vykdyti testamento dėl kokių nors priežasčių, pavyzdžiui, ligos. Kaip ir testamento vykdytojas, palikimo administratorius, pradėjęs vykdyti testamentą, neturi teisės be svarbių priežasčių atsisakyti šių pareigų (CK 5.37 str. 6 d.). Apie atsisakymą vykdyti savo pareigas ir to priežastis palikimo administratorius turi pranešti palikimo atsiradimo vietos teismui.

Testamentą vykdantis asmuo atlieka visus veiksmus, reikalingus testamentui įvykdyti:

- valdo palikimą;
- sudaro palikimo aprašą;
- išmoka palikimo skolas;
- išieško palikėjo skolininkų skolas;
- teikia išlaikytiniams priklausantį išlaikymą;

– ieško įpėdinių;
– aiškinasi, ar įpėdiniai priima palikimą;
– atlieka kitus veiksmus, reikalingus testamentui įvykdyti.

Jeigu yra paskirtas testamento vykdytojas, jis pradeda vykdyti testamentą, kai tik prisiima jam paskirtas pareigas (paduodamas pareiškimą notarui, pranešdamas įpėdinimas, faktiškai pradėdamas tvarkyti palikimą ir pan.). Kad būtų išvengta ginčų dėl palikimo sudėties, testamento vykdytojas turi kuo skubiau sudaryti palikimo aprašą. Jame nurodomas palikimą sudarantis turtas, taip pat ir skolinės palikėjo teisės ir pareigos (palikėjo kreditoriai, skolininkai ir skolų sumos). Sudarant palikimo aprašą, teisę dalyvauti turi įpėdiniai. Testamento vykdytojas gali, o įpėdiniui reikalaujant, privalo prašyti, kad teismas palikimo aprašo sudarymą perduotų teismo antstoliui.

Jeigu yra keletas įpėdinių, testamento vykdytojas padalija palikimą, jei testamente nenustatyta kitaip. Jis turi tartis su įpėdiniais dėl palikimo padalijimo.

Testamento vykdytojas turi tvarkyti palikimą taip pat rūpestingai kaip savo turtą. Jis negali piktnaudžiauti savo teisėmis, turi vengti įpėdinių ir savo interesų konflikto. Testamento vykdytojas turi laikytis testatoriaus nurodymų dėl palikimo valdymo būdo. Jeigu testatorius yra pavedęs testamento vykdytojui tvarkyti dalį palikimo, o konkrečius daiktus perduoti įpėdiniui, testamento vykdytojas privalo vykdyti šį nurodymą. Jei yra palikimo skolų, kurios turi būti išmokamos iš įpėdiniui perduodamo turto, įpėdinis turi įsipareigoti jas išmokėti. Testamento vykdytojas negali peržengti testamentinio patvarkymo ribų. Testamento vykdytojui gali būti pavesta įvykdyti testamentinę išskirtinę, kontroliuoti, kad įpėdiniai pagal testamentą vykdytų testatoriaus įpareigojimus, išreikalauti įpėdiniams priklausančias sumas ir pan.

Testamento vykdytojas negali naudoti palikimo savo interesais, išskyrus atvejus, kai testatorius yra testamente nustatęs jam atlyginimą iš palikimo, taip pat negali įsigyti paveldimo turto savo nuosavybėn, išskyrus atvejus, kai jis pats yra įpėdinis. Testamento vykdytojas turi atlyginti įpėdiniams ir kitiems asmenims savo padarytą žalą. Jeigu testatorius už testamento vykdymą gauna atlyginimą, jis atsako ir už neatsargiais veiksmais padarytus nuostolius.

Jeigu paskirti keli testamento vykdytojai, jie veikia bendru sutarimu ir atsako už savo veiksmus, išskyrus atvejus, kai testamente yra

tiksliai apibrėžtos kiekvieno jų pareigos.

Testamento vykdymo išlaidos padengiamos iš palikimo.

Testamento vykdytojas ir palikimo administratorius privalo įpėdinių reikalavimu pateikti jiems ataskaitą apie testamento vykdymą ir palikimo valdymą. Jeigu testamentas vykdomas arba palikimas administruojamas ilgiau nei vienerius metus, tokios ataskaitos turi būti teikiamos kasmet.

Vykdydamas testamentą, testamento vykdytojas tariasi su įpėdiniais. Testamento vykdytojas vykdo testamentą ne tik įpėdinių, bet ir kitų asmenų interesais (palikėjo kreditorių, testamente nurodytų asmenų ir pan.). Įpėdiniai neturi teisės kištis į testamento vykdytojo veiklą ir duoti jam privalomus nurodymus.

Testamento vykdytojas valdo palikimą iki įpėdiniai jį priima, išskyrus atvejus, kai testamente yra nustatyta kitokia palikimo valdymo trukmė. Palikimo valdymo terminas gali būti apibrėžtas konkrečiu terminu arba tam tikru įvykiu, tačiau visais atvejais jis negali būti ilgesnis kaip dvidešimt metų nuo palikimo atsiradimo dienos.

Ginčai dėl testamento vykdymo sprendžiami palikimo atsiradimo vietos teisme. Jei testamento vykdytojas arba palikimo administratorius savo pareigas atlieka netinkamai, pažeidžia įpėdinių ir kitų suinteresuotų asmenų interesus, jie gali būti teismo nušalinti. Nušalinęs testamento vykdytoją, teismas paskiria palikimo administratorių. Nušalinęs palikimo administratorių, teismas paskiria kitą palikimo administratorių. Įpėdinis taip pat gali prašyti teismą nušalinti testamento vykdytoją nuo pareigų ir paskirti palikimo administratorių, jei testamento vykdytojas dėl kokių nors priežasčių negali vykdyti testamento.

4 poskyris.
PALIKIMO PRIĖMIMAS

4.1. Palikimo priėmimas ir jo atsisakymas

Turto paveldėjimas yra vienas iš nuosavybės teisės įgijimo pagrindų. Palikimas atsiranda palikėjui mirus, tačiau palikėjo turtas automatiškai nepereina įpėdinių nuosavybėn. Palikimo atsiradimo dieną įpėdinis tik įgyja subjektinę teisę. Kad įpėdinis (pagal įstatymą arba testamentą) įgytų nuosavybės teisę į palikimą, jis turi palikimą priimti.

Palikimas nuo palikėjo mirties momento iki jo priėmimo yra turtas, neturintis apibrėžto subjekto. Tik įpėdiniui priėmus palikimą atsiranda šio turto subjektas. Įpėdinis, priėmęs palikimą, teises į jį įgyja nuo jo atsiradimo, o ne nuo jo priėmimo momento[52].

Palikimo priėmimas yra vienašalis sandoris. Jam taikomos visos sandorių sudarymo taisyklės. Sandoriui sudaryti nepakanka asmens vidinės valios, šiuo atveju noro įgyti nuosavybės teisę į palikimą. Kad būtų sudarytas sandoris, asmens valia turi būti išreikšta įstatymo nustatyta forma ir terminais. Tik toks valios išreiškimas sukelia civilinių teisinių padarinių.

Palikimo priėmimas nėra asmeninis įpėdinio sandoris. Įpėdinis gali priimti palikimą ir per atstovą.

Taigi **palikimo priėmimas** – įstatymo nustatyta tvarka ir terminais atliekami įpėdinio veiksmai, kuriais patvirtinamas jo sutikimas įgyti nuosavybės teises į palikimą.

Tik priėmęs palikimą įpėdinis tampa palikėjo turto savininku. Paveldėjimas yra universalus teisių ir pareigų perėjimas, todėl įpėdinis turi priimti visą palikimą. Negalima priimti palikimą iš dalies arba su sąlyga arba išlygomis. Pavyzdžiui, negalima priimti palikimo su sąly-

[52] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (3). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 5. P. 27.

ga, kad palikėjo kreditoriams bus išmokėta tik dalis skolų arba su išlyga, kad priimamas tik neįkeistas palikėjo turtas. Priėmęs palikimą įpėdinis tampa ir jam žinomo, ir nežinomo palikėjo turto savininku (pvz., priimdamas palikimą įpėdinis gali nežinoti visų palikėjo reikalavimų ir skolų).

Jeigu yra keli įpėdiniai, jie paveldi turtą bendrosios dalinės nuosavybės teise, jeigu testamente nenustatyta kitaip. Įpėdiniai gali pasidalyti palikimą bendru sutarimu (žr. „Palikimo pasidalijimas“). Iki palikimo pasidalijimo kiekvienas įpėdinis turi teisę disponuoti savo palikimo dalimi neišskirdamas savo dalies palikimą sudarančiuose daiktuose ir kitame turte, t. y. įpėdinis gali disponuoti tik idealiąja jam tenkančia palikimo dalimi paveldėjimo teisėmis. Įpėdiniui parduodant savo palikimo dalį, kiti įpėdiniai, kaip palikimo bendraturčiai, turi pirmumo teisę ją pirkti.

Esant keletui įpėdinių, iki palikimo padalijimo palikėjo skolininkas gali įvykdyti prievolę tik visiems įpėdiniams kartu.

Šaukiamas paveldėti įpėdinis turi ne tik teisę priimti palikimą, bet ir teisę jo nepriimti arba atsisakyti. Neleidžiama atsisakyti su sąlygomis arba išlygomis arba dalies palikimo. Palikimo nepriėmimas ir palikimo atsisakymas turi tuos pačius teisinius padarinius: įpėdinis neįgyja nuosavybės teisių į palikėjo turtą, o jam priklausanti palikimo dalis tenka kitiems įpėdiniams lygiomis dalimis (CK 5.60 str. 1 ir 2 d.). Negalima atsisakyti palikimo kieno nors naudai. Jeigu palikimo atsisako visi įpėdiniai pagal testamentą, palikimas atitenka palikėjo įpėdiniams pagal įstatymą, o jeigu jų nėra arba jie taip pat atsisako palikimo arba jo nepriima, – visas palikėjo turtas atitenka valstybei.

Jeigu buvo sudarytas bendrasis sutuoktinių testamentas, ir mirus vienam sutuoktiniui, likęs gyvas sutuoktinis atsisako priimti palikimą, mirusiojo sutuoktinio turtą paveldi jo įpėdiniai pagal įstatymą, o bendruoju testamentu paskirtas įpėdinis, kuris turėjo paveldėti po pergyvenusio sutuoktinio mirties, netenka teisės paveldėti pagal bendrąjį sutuoktinių testamentą.

Priėmęs palikimą įpėdinis gali jo atsisakyti per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos tik tuo atveju, jeigu jis priėmė palikimą, faktiškai pradėdamas turtą valdyti. Įpėdinis, kuris priėmė palikimą kitais būdais arba padavė prašymą palikimo atsiradimo vietos notarui išduoti jam paveldėjimo teisės liudijimą, neturi teisės atsisakyti palikimo (CK 5.60 str. 4 d.).

Įpėdinis, kuris atsisako palikimo, turi paduoti pareiškimą palikimo atsiradimo vietos notarui. Atsisakymo motyvų nurodyti nereikia. Įpėdiniui atsisakius palikimo, notaras apie tai praneša kitiems įpėdiniams, kurie pagal testamentą arba įstatymą įgyja teisę paveldėti atsisakiusiems įpėdiniams priklausiusią palikimo dalį.

Palikimo atsisakymo negalima atšaukti, nes atsisakymas yra sandoris ir sukelia teisinių padarinių. Palikimo atsisakymą galima nuginčyti bendrais sandorių negaliojimo pagrindais.

Palikimą priimti ir jo atsisakyti gali tik visiškai veiksnus įpėdinis pats arba per savo atstovą.

Neveiksnių asmenų vardu palikimą priima ir jo atsisako jų atstovai pagal įstatymą. Jeigu turtą paveldi teismo pripažintas neveiksniu asmuo, jo vardu palikimą priima arba atsisako jį priimti jo globėjas.

Ribotai veiksnūs asmenys negali sudaryti sandorių savarankiškai, taigi ir priimti palikimo. Jei turtą paveldi nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų (išskyrus, kurie visišką veiksnumą įgijo iki 18 metų), jie gali priimti palikimą arba atsisakyti jį priimti tik tėvams sutikus. Asmenys, kurių veiksnumas apribotas teismo sprendimu, gali priimti palikimą tik rūpintojui sutikus.

Priimant palikimą arba atsisakant palikimo neveiksnaus asmens vardu, reikalingas išankstinis teismo leidimas, jeigu yra CK 3.244 straipsnio 3 dalyje nurodytos sąlygos: jei dėl tokio sandorio globotinio turtas sumažėtų arba būtų suvaržytos globotinio daiktinės teisės. Tokios pačios taisyklės taikomos ir rūpintojui, kuris ketina duoti sutikimą ribotai veiksniam asmeniui priimti palikimą arba atsisakyti jį priimti. Nepilnamečių vaikų vardu palikimą priima arba atsisako jį priimti tėvai, gavę išankstinį teismo leidimą (CK 3.188 str. 1 d. 2 p.).

Civilinėje teisėje galioja bendra taisyklė – turtu, kuris yra bendroji jungtinė sutuoktinių nuosavybė, sutuoktiniai naudojasi, jį valdo ir juo disponuoja bendru sutarimu (CK 3. 92 str.). Palikimui priimti ir atsisakyti priimti palikimą kito sutuoktinio sutikimas nereikalingas. Sutuoktinio paveldėtas turtas priklauso jam asmeninės nuosavybės teise, išskyrus atvejį, kai testamente nustatyta, kad jame nurodytas turtas perduodamas bendrojon jungtinėn sutuoktinių nuosavybėn. Tokiu atveju savo valią dėl palikimo priėmimo turi pareikšti abu sutuoktiniai, o paveldėtas turtas priklauso jiems bendrosios jungtinės nuosavybės teise (CK 3.89 str. 1 d. 2 p.).

Jeigu įpėdinių nėra, jiems palikimo nepriėmus arba jo atsisa-

kius, palikimas atitenka Lietuvos valstybei, kuri negali atsisakyti jo priimti. Jeigu paveldėjimo santykiams taikoma kitų valstybių teisė, Lietuvos valstybės nuosavybėn pereina ir tas turtas, kuris yra Lietuvoje ir kuris pagal paveldėjimo santykiams taikytiną teisę negali pereiti užsienio valstybei, kai kitų įpėdinių nėra (CK 1.62 str. 3 d.).

4.2. Terminas palikimui priimti ir jo atsisakyti

Įpėdinis turi priimti palikimą per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos (CK 5.50 str. 3 d.). Per šį laiką jis turi atlikti įstatymo nustatytus veiksmus, kuriais būtų išreikšta jo aiški laisva valia įgyti nuosavybės teises į palikimą.

Jeigu palikimą priima įpėdinis, gimęs po palikimo atsiradimo, trijų mėnesių terminas palikimui priimti skaičiuojamas nuo jo gimimo dienos.

Įpėdinis gali laisva valia savo nuožiūra nuspręsti, ar priimti palikimą, ar ne. Gali būti, kad įpėdinis palikimo nepriima arba jo atsisako. Tokiais atvejais palikimą gali priimti kiti įpėdiniai. Pavyzdžiui, jei paveldint pagal įstatymą pirmos eilės įpėdiniai palikimo nepriima, paveldėti šaukiami antros eilės įpėdiniai. Tokiais atvejais trijų mėnesių terminas palikimui priimti skaičiuojamas nuo teisės priimti palikimą antrosios eilės įpėdiniams atsiradimo dienos.

Palikimas gali būti priimtas ir pasibaigus trijų mėnesių terminui, jei su tuo sutinka visi palikimą priėmę įpėdiniai. Be to, nurodytas trijų mėnesių terminas gali būti pratęstas, jeigu jis praleistas dėl svarbių priežasčių (CK 5.57 str. 1 d.). Įpėdinis, pageidaujantis, kad terminas palikimui priimti būtų pratęstas, turi kreiptis į teismą su atitinkamu prašymu, nurodydamas termino praleidimo priežastis. Teismas kiekvienu konkrečiu atveju nagrinėja termino praleidimo priežastis ir įvertina, ar jos buvo svarbios, ar ne.

Tais atvejais, kai palikimas priimamas, praleidus trijų mėnesių terminą palikimui priimti (kitiems įpėdiniams su tuo sutikus arba teismui pratęsus palikimo priėmimo terminą), įpėdinio teisės į palikimą yra ribojamos įstatymo. Jis turi teisę gauti iš kitų įpėdinių arba valstybės (kai nesant kitų įpėdinių, palikimas perėjo valstybei) tik tai, kas išliko natūra, taip pat lėšas, gautas realizavus kitą jam priklausančio turto dalį (5.57 straipsnio 2 dalis). Nustatant tokiam įpėdiniui per-

duotino turto dalį, jam priklausiusi palikimo dalis mažinama atsižvelgiant į prievolių palikėjo kreditoriams įvykdymą.

Notaras arba teismas per 3 darbo dienas nuo palikimo priėmimo dienos privalo pranešti Centrinei hipotekos įstaigai apie palikimo priėmimą (CK 5.50 str. 6 d.). Notaras arba teismas informuoja tik apie pirmąjį gautą pareiškimą priimti to paties palikėjo palikimą arba pirmąjį kreipimąsi dėl turto aprašo sudarymo[53].

Įpėdinis gali atsisakyti palikimo per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos (CK 5.60 str. 1 d.). Vėliau atsisakyti palikimo neleidžiama.

CK numato trumpesnį terminą palikimui priimti, nei 1964 m. CK, kurio 587 straipsnyje buvo nustatyta, kad įpėdinio veiksmai, būtini palikimui priimti, turi būti atlikti per šešis mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos. Šešių mėnesių terminas buvo skirtas ne visiems įpėdiniams. Asmenys, kuriems paveldėjimo teisė atsirado tuo atveju, kai kiti įpėdiniai palikimo nepriima, galėjo pareikšti savo sutikimą priimti palikimą per likusią palikimui priimti termino dalį, o jeigu ta dalis buvo trumpesnė nei trys mėnesiai, ji buvo pailginama iki trijų mėnesių.

Termino palikimui priimti pakeitimas susijęs su perėjimu prie rinkos ekonomikos, kurioje būtina sudaryti kuo palankesnes sąlygas spartesnei civilinei apyvartai.

Kai kurios užsienio valstybės numato kiek kitokį terminą palikimui priimti. Kvebeko CK 632 straipsnyje nustatyta, kad įpėdinis gali priimti palikimą per 6 mėnesius. Per šį terminą negali būti iškelta jokia byla prieš jį, kaip prieš įpėdinį.

Vokietijos CK palikimo priėmimo terminas nenustatytas, nes įpėdinis laikomas palikimą priėmusiu, jei jis jo neatsisakė. Palikimo galima atsisakyti per 6 savaites nuo sužinojimo apie savo teisės paveldėti atsiradimą. Jeigu palikėjo paskutinė gyvenamoji vieta buvo tik užsienyje arba prasidėjus terminui įpėdinis yra užsienyje, palikimo galima atsisakyti per 6 mėnesius. Pareiškimas dėl palikimo atsisakymo paduodamas palikimo atsiradimo vietos teismui (1942, 1943, 1944, 1945 str.).

---

[53] Testamentų registro nuostatų, patvirtintų Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gegužės 22 d. nutarimu Nr. 594, 32 punktas // Žin., 2001. Nr. 44–1547.

4.3. Palikimo priėmimo būdai

Faktiškas palikimo valdymas

Kad įgytų nuosavybės teisę į palikimą, įpėdinis turi pareikšti valią dėl palikimo priėmimo. Savo valią jis gali pareikšti paduodamas pareiškimą notarui dėl palikimo priėmimo arba prašymą teismui dėl turto aprašo sudarymo. Savo valią įpėdinis taip pat gali išreikšti konkliudentiniais veiksmais – pradėdamas valdyti palikimą. Šiuo atveju palikimo atsiradimo pagrindas yra ne paveldėjimo teisės liudijimas, o vienašalis įpėdinio sandoris – palikimo priėmimas.

Palikimo negalima priimti valią pareiškiant tylėjimu. Įpėdinis laikomas priėmusiu palikimą, jeigu jis faktiškai valdo palikimą – atlieka aktyvius veiksmus, kuriais siekia įgyti nuosavybės teises į palikimą[54]. Tokie veiksmai gali būti apsigyvenimas palikėjo gyvenamajame name, paveldimo turto priežiūra, jo remontas, mokesčių mokėjimas ir t. t. Palikimo negalima priimti dalimis. Įpėdinis laikomas priėmusiu visą palikimą, nors jis pradėjo valdyti ne visą, o tik dalį turto arba bent vieną daiktą.

Pradėjęs valdyti palikimą įpėdinis, jeigu yra kitų įpėdinių, neturi teisės disponuoti paveldimu turtu, kol sueis trys mėnesiai nuo palikimo atsiradimo dienos arba kol jis gaus paveldėjimo teisės liudijimą. Iki sueis nurodytas terminas, įpėdinis turi teisę atlikti tik CK 5.59 straipsnio 2 dalyje nurodytus veiksmus:

1) apmokėti palikėjo gydymo ir slaugymo ligos metu išlaidas, taip pat jo laidojimo ir kapo sutvarkymo išlaidas;

2) išlaikyti fizinius asmenis, kurie buvo palikėjo išlaikomi;

3) užtikrinti normalų įmonės (ūkio) funkcionavimą;

4) patenkinti reikalavimus, kylančius iš darbo santykių;

5) apsaugoti ir tvarkyti paveldimą turtą.

Jeigu priėmęs palikimą įpėdinis jo atsisako, laikoma, kad jis palikimą valdė dėl kitų įpėdinių. Tokiu atveju palikimo atsisakęs įpėdinis privalo perduoti kitiems įpėdiniams ne tik visą turtą, kurį jis buvo pradėjęs valdyti, bet ir vaisius bei pajamas, gautus iš šio turto, taip pat lėšas, gautas pardavus turtą (jei jis buvo parduotas). Toks asmuo turi teisę į būtinų turto išlaikymo išlaidų atlyginimą.

[54] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. rugsėjo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–7–829/2002, kat. 15. 1; 27. 5 ir kt.

Palikimo priėmimas pagal aprašą

Norintis priimti palikimą įpėdinis gali kreiptis su prašymu į palikimo atsiradimo vietos teismą dėl paveldimo turto aprašo sudarymo (CK 5.53 str.). Tai yra naujas palikimo priėmimo būdas, įtvirtintas CK, nes 1964 m. CK tokio palikimo priėmimo būdo nenustatė. Įpėdiniams naudinga pasirinkti šį palikimo priėmimo būdą, jeigu palikėjas turėjo skolų arba įpėdiniams nėra žinoma, ar palikėjas jų turėjo. Taip yra todėl, kad priėmęs palikimą pagal aprašą, įpėdinis atsako už palikėjo skolas tik paveldėtu turtu. Jeigu yra keli įpėdiniai ir bent vienas jų priima palikimą pagal aprašą, laikoma, kad visi įpėdiniai priėmė palikimą pagal aprašą.

Patenkinęs įpėdinio prašymą, teismas paveda antstoliui sudaryti paveldimo turto aprašą, nustatydamas aprašo sudarymo terminą, kuris negali būti ilgesnis nei vienas mėnuo. Tik išimtiniais įstatymo nustatytais atvejais, kai per vieną mėnesį neįmanoma sudaryti paveldimo turto aprašo, nes paveldimas turtas yra keliose vietose arba yra daug palikėjo kreditorių, teismas gali nustatyti ir ilgesnį terminą, tačiau visais atvejais ne ilgesnį kaip trys mėnesiai.

Turto aprašas sudaromas laikantis CK 5.53–5.54 straipsniuose, CPK 677 straipsnyje ir Sprendimų vykdymo instrukcijoje, patvirtintoje Teisingumo ministro 2005 m. spalio 27 d. įsakymu Nr. 1R–352,[55] nustatytų taisyklių.

Apraše nurodomi visi palikėjo daiktai, jų skiriamieji požymiai ir vertė arba jai nustatyti reikalingos aplinkybės, taip pat nurodomos visos žinomos skolinės palikėjo teisės ir pareigos.

Įpėdinis privalo pateikti antstoliui visus duomenis, reikalingus palikėjo turto aprašui sudaryti. Sudarant palikėjo turto aprašą, dalyvavęs įpėdinis aprašo gale turi paliudyti, kad apraše nurodytas visas jam žinomas palikėjo turtas, visi palikėjo skoliniai reikalavimai ir skolinės pareigos. Toks įpėdinio paliudijimas tolygus priesaikai.

Jeigu įpėdinis po aprašo sudarymo sužino apie į aprašą neįtrauktą turtą, jis per 3 dienas nuo šių aplinkybių sužinojimo dienos turi pranešti apie tai teismui, kad antstolis papildytų aprašą.

Jeigu įpėdinis yra nesąžiningas, t. y. dėl savo kaltės nepateikė duomenų aprašui sudaryti arba pateikė ne visus duomenis, nurodė ne

[55] Žin., 2005. Nr. 130–4682.

visą jam žinomą palikėjo turtą, nuslėpė palikėjo skolininkus, jo iniciatyva į palikimo sudėtį buvo įrašyta nesanti skola, taip pat jeigu sužinojęs apie į aprašą neįrašytą turtą neinformuoja apie tai teismo, kad būtų papildytas aprašas, jis už palikėjo skolas atsako visu savo turtu (CK 5.54 str. 1 d.). Įpėdinio kaltė preziumuojama. Kilus ginčui, įpėdinis turi įrodyti, kad jo kaltės nėra.

Palikimo aprašas sudaromas ir įpėdinio, ir palikėjo kreditorių interesais. Palikėjo kreditorius taip pat gali kreiptis į teismą dėl palikimo aprašo sudarymo. Jis gali dalyvauti sudarant palikimo aprašą arba pavesti tai daryti savo atstovui. Palikimo aprašo sudarymas naudingas kreditoriui, nes tokiu būdu nustatoma palikimo sudėtis. Kreditoriui pareiškus reikalavimus, palikimo sudėties nustatyti nebereikia.

Su palikimo aprašu gali susipažinti kiekvienas asmuo, įrodęs, kad jis turi teisėtą interesą susipažinti su turto aprašu.

Pareiškimo apie palikimo priėmimą padavimas palikimo atsiradimo vietos notarui

Norėdamas priimti palikimą, įpėdinis gali paduoti pareiškimą apie palikimo priėmimą palikimo atsiradimo vietos notarui. Pareiškimas turi būti pateiktas raštu. Kartu su pareiškimu įpėdinis turi pateikti dokumentus, įrodančius jo teisę paveldėti (palikėjo mirties liudijimą, santuokos liudijimą ir pan.). Notaras turi priimti įpėdinio pareiškimą apie palikimo priėmimą ir tuo atveju, kai įpėdinis neturi dokumentų, įrodančių jo teisę paveldėti, kitaip ne dėl įpėdinio kaltės gali būti praleistas terminas palikimui priimti[56]. Pareiškimą priimti palikimą gali pateikti kiekvienas įpėdinis atskirai arba visi bei keli įpėdiniai kartu.

Priėmęs palikimą šiuo būdu, įpėdinis atsako už palikėjo skolas ne tik paveldėtu turtu, bet ir visu savo turtu, nes palikimą priimant šiuo būdu, palikimo sudėtis nenustatoma ir nefiksuojama jokiame oficialiame dokumente. Tai sudaro sąlygas nesąžiningiems įpėdiniams iššvaistyti palikėjo turtą neatsiskaičius su kreditoriais.

---

[56] *Gaivenis V., Valiulis A.* Turto paveldėjimas. Klausimai ir atsakymai. Vilnius: Justitia, 2002. P. 61.

4.4. Teisės priimti palikimą perėjimas (paveldėjimo transmisija)

Jeigu įpėdinis, paveldintis pagal testamentą arba įstatymą, miršta po palikimo atsiradimo, nespėjęs priimti palikimo per nustatytą terminą, teisė priimti palikimą pereina jo įpėdiniams. Toks teisių palikimui priimti perėjimas vadinamas **paveldėjimo transmisija**. Mirusio įpėdinio teisę paveldėti jo įpėdiniai gali įgyvendinti per tris mėnesius nuo teisės į palikimą jiems atsiradimo dienos, t. y. nuo palikėjo įpėdinio mirties dienos.

Paveldėjimo transmisijos negalima painioti su paveldėjimu atstovavimo teise. Šie du paveldėjimo institutai labai skiriasi:

- paveldėjimas atstovavimo teise atsiranda tada, kai palikėjo įpėdinis miršta anksčiau už palikėją (pvz., vaikaitis paveldi nuosavybės teise senelio turtą, jeigu jo mama mirė anksčiau už jos tėvą (senelį)), o paveldėjimo transmisija galima tada, kai palikėjo įpėdinis miršta vėliau nei palikėjas, tačiau jis nespėja priimti palikimo per įstatymo nustatytą laiką (pvz., anūkas paveldi senelio turtą jo mamai mirus po jos tėvo (senelio) mirties, t. y. jau atsiradus palikimui);
- paveldėti atstovavimo teise galima tik paveldint pagal įstatymą, o paveldėjimo transmisija galima paveldint ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą;
- paveldėti atstovavimo teise gali tik palikėjo vaikaičiai ir provaikaičiai, o pagal paveldėjimo transmisiją paveldi visi nespėjusio priimti palikimą įpėdinio įpėdiniai pagal įstatymą eilės tvarka arba įpėdiniai pagal testamentą, jei nespėjęs priimti palikimo įpėdinis buvo sudaręs testamentą.

4.5. Palikimo apsauga ir palikimo administravimas

Dažniausiai palikimo apsauga rūpinasi palikėjo įpėdiniai arba testamento vykdytojas. Jeigu testamento vykdytojas nepaskirtas, o įpėdiniai palikimo apsauga nesirūpina arba negali pasirūpinti, suinteresuoti asmenys kreipiasi į palikimo atsiradimo vietos teismą, kad būtų imtasi priemonių palikimui apsaugoti. Teismas imasi tokių priemonių, jeigu įpėdiniai nežinomi arba jų nėra palikimo atsiradimo vietoje, taip pat tais atvejais, kai:

1) įpėdiniai nenori arba negali priimti palikimo;
2) nors vienas įpėdinių yra neveiksnus;
3) žinoma, kad palikėjas turi didelių skolų;
4) yra kitų aplinkybių, lemiančių palikimo apsaugą.

Paveldimam turtui saugoti skiriamas turto saugotojas arba turto administratorius. Paveldimas turtas saugomas, kol jį priims visi įpėdiniai arba, jeigu įpėdiniai palikimo nepriima arba atsisako jį priimti, – kol pasibaigs terminas, nustatytas palikimui priimti (CK 5.64 str.).

Teismas paskiria palikimo administratorių, jeigu yra CK 5.55 ir 5.65 straipsniuose nurodytos aplinkybės:

- į palikimą įeina turtas, kurį reikia tvarkyti (individuali įmonė, ūkininko ūkis, vertybiniai popieriai ir kt.) ir to negali atlikti testamento vykdytojas arba įpėdinis, pavyzdžiui, kai įpėdinis yra neveiksnus, arba nei testamento vykdytojas, nei įpėdinis neturi reikiamos kvalifikacijos, kad galėtų būti individualios įmonės vadovu;
- palikėjo kreditoriai pareiškia ieškinį prieš įpėdiniams priimant palikimą;
- palikėjo skolos viršija palikimo vertę.

Palikimo administratorius gali būti paskirtas paveldint ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą, ir esant įpėdiniams, ir tais atvejais, kai jie nežinomi arba nesirūpina palikimu.

Palikimo administratoriumi gali būti paskirtas fizinis arba juridinis asmuo, kuriam teisės aktai leidžia teikti turto administravimo paslaugas. Jis turi tokias pačias teises, kaip testamento vykdytojas.

Palikimo administratorius neskiriamas, o paskirtasis gali būti atšauktas, jeigu palikimo administravimo išlaidos viršija palikimo vertę (CK 5.55 str. 3 d.).

4.6. Palikimo pasidalijimas

Jeigu yra keli įpėdiniai, jie paveldi palikėjo turtą bendrosios dalinės nuosavybės teise, jei testamente nenustatyta kitaip (CK 5.68 str.). Tuo atveju, kai testatorius testamentu yra paskyręs konkretų turtą konkrečiam įpėdiniui arba nurodęs, kaip turtas turi būti padalytas, turi būti vykdoma testatoriaus valia, ir įstatymo nustatytos palikimo pasidalijimo taisyklės netaikomos.

Įpėdiniams priklausančios palikimo dalys nustatomos pagal tes-

tamentą, o jei testamente jos nenurodytos, laikoma, kad visų įpėdinių dalys lygios.

Kaip ir kiti bendraturčiai, paveldėję turtą bendrosios dalinės nuosavybės teise įpėdiniai, šį turtą valdo, naudoja, juo disponuoja bendru sutarimu. Kiekvienas įpėdinis gali reikalauti, kad jam priklausanti turto dalis būtų atidalyta iš bendro turto (CK 4.80 str.). Nieko negalima priversti atsisakyti teisės į jam priklausančios dalies išskyrimą. Palikimas pasidalijamas bendru įpėdinių sutarimu (CK 5.69 str.).

CK nustato ir įpėdinių teisės pasidalyti palikimą ribojimus. Pagal CK 5.69 straipsnį palikimo negalima dalyti:

1) iki įpėdinio pagal įstatymą arba pagal testamentą gimimo;

2) jeigu testatorius testamentu nustatė terminą, per kurį įpėdiniai paveldėtą turtą valdo bendrai. Šis terminas negali būti ilgesnis nei penkeri metai nuo palikimo atsiradimo dienos, išskyrus tuos atvejus, kai įpėdiniai yra nepilnamečiai. Tokiu atveju palikėjas gali uždrausti dalyti palikimą tol, kol įpėdiniui sueis aštuoniolika metų.

Įpėdiniai gali susitarti dėl paveldėto turto dalijimo būdo:

1) padalyti turtą natūra bendru sutarimu;
2) visą palikimą arba atskirus daiktus parduoti aukcione ir gautą sumą pasidalyti;
3) surengti varžytynes dėl atskirų daiktų ir daiktą perduoti tam, kuris iš įpėdinių pasiūlys už jį didžiausią kainą;
4) pavienių daiktų perdavimo įpėdiniui klausimą išspręsti burtais (CK 5.70 str.).

Natūra gali būti padalyti tik dalūs daiktai, t. y. tokie daiktai, kurių, fiziškai juos padalijus, nepasikeičia tikslinė paskirtis ir kiekviena dalis gali būti savarankiškas daiktas. Negali būti padalyti natūra ir tie pagal prigimtį dalūs daiktai, kuriuos nedaliaisiais pripažįsta įstatymas (CK 4.6 str.).

Nedalūs daiktai perduodami vienam iš įpėdinių, kuris privalo kitiems įpėdiniams kompensuoti tokio daikto vertę. Kompensuoti galima išmokant pinigus arba perduodant kitus daiktus.

Jeigu įpėdiniai nesusitaria dėl palikimo padalijimo, ginčą sprendžia teismas. Jeigu palikimą sudaro nedalūs daiktai, paskiriant vienam iš įpėdinių konkretų daiktą atsižvelgiama į tai, kuris įpėdinis daiktą valdo, į to daikto pobūdį, įpėdinio, kuriam daiktas perduodamas, poreikius.

Įpėdiniai paveldėtą turtą gali pasidalyti bendru sutarimu ir iki

jų teisių į daiktus įregistravimo viešame registre. Tai yra įpėdinių teisė, bet ne pareiga. Paveldėtą turtą įpėdiniai gali pasidalyti ir po to, kai jų teisės į paveldėtą turtą bus įregistruotos viešajame registre. Registruojant teises į nepadalytą palikimą, viešajame registre įpėdiniai nurodomi kaip turto bendraturčiai, taip pat nurodomos jų dalys bendrojoje nuosavybėje.

Šeimos ir paveldimo turto dokumentai ne pasidalijami, o perduodami saugoti vienam iš įpėdinių, jeigu įpėdiniai nesusitarė kitaip. Jeigu nesusitariama, kuriam įpėdiniui turi būti perduoti dokumentai, jie perduodami tam įpėdiniui, kuris gavo didžiausią palikimo dalį, o jei dalys vienodos – vyriausiajam įpėdiniui.

Nekilnojamojo daikto dokumentai, taip pat kito viešame registre registruojamo daikto dokumentai perduodami visais atvejais tam įpėdiniui, kuriam paskirtas registruojamas daiktas. Jeigu tokį daiktą paveldi keli įpėdiniai bendrosios nuosavybės teise, tai jų bendru sutarimu dokumentai saugomi pas vieną iš jų (CK 5.74 str.).

Palikimo priėmimo tvarka Lietuvoje kiek skiriasi nuo kitų valstybių civiliniuose kodeksuose įtvirtintos palikimo priėmimo tvarkos. Vokietijos civiliniame kodekse nereikalaujama aktyvių įpėdinio veiksmų. Įpėdinis laikomas priėmusiu palikimą, jei jis jo neatsisakė[57]. Kvebeko CK 637 straipsnyje nustatyta, kad palikimo priėmimas laikomas numanomu, kai įpėdinis atlieka veiksmus, kurie rodo jo valią priimti palikimą. 641 ir kituose straipsniuose nurodoma, kokie faktai rodo, kad palikimas yra priimtas arba jo atsisakyta (pvz., paveldėjimo teisių perleidimas rodo, kad asmuo priėmė palikimą). Toks teisinis reglamentavimas leidžia lengviau spręsti ginčus dėl palikimo priėmimo fakto. Dažniausiai pripažįstama, kad asmuo palikimą priėmė, jei jis jo neatsisakė paduodamas pareiškimą notarui[58]. Islamo teisėje palikimo neatsisakymas taip pat laikomas palikimo priėmimu[59].

Prancūzijos Civilinis kodeksas nustato, kad palikimas yra priimtas faktiškai (angl. *by condact*), jei asmuo atlieka tokius veiksmus, kuriuos gali atlikti tik įpėdinis, ir tai rodo jo valią priimti palikimą. Tur-

---

[57] *Roberts G.* An Introduction to German Law. Baden-Baden: Nomos, Verl.-Ges., 1998. S. 292–293.

[58] Justice Quebec. Succesions. http://www. justice. gouv. qc. ca/english/publications/generale/success–a. htm; žiūrėta: 2003 m. lapkričio 3 d.

[59] The Islamic Law of Wills. http://www. islam101. com/sociology/wills. htm; žiūrėta: 2003 m. lapkričio 3 d.

to saugojimas, priežiūra ir administravimas nėra laikomi veiksmais, kuriais priimamas palikimas, jeigu tokiais veiksmais nėra prisiimamos įpėdinio teisės (778, 779 str.).

4.7. Paveldėjimo teisės liudijimas

Įpėdinio nuosavybės teisė į palikimą atsiranda nuo palikimo priėmimo dienos. Jeigu įpėdinis paveldi viešame registre registruotiną turtą, jis savo nuosavybės teisę į palikimą trečiųjų asmenų atžvilgiu gali panaudoti tik ją įregistravęs viešajame registre (CK 1.75 str.). Tam, kad įpėdinis galėtų įregistruoti savo nuosavybės teisę į palikimą, jis turi pateikti viešojo registro tvarkytojui jo nuosavybės teisę patvirtinantį dokumentą. Toks dokumentas yra paveldėjimo teisės liudijimas. Dėl paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo įpėdinis turi kreiptis į palikimo atsiradimo vietos notarą, nepriklausomai nuo to, kokiu būdu jis priėmė palikimą.

Paveldėjimo teisės liudijimas – notaro išduotas oficialus dokumentas, patvirtinantis įpėdinio teises į palikimą.

Paveldėjimo teisės liudijimas išduodamas įpėdiniams ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą, priėmusiems palikimą. Prašymas dėl paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo turi būti pateiktas raštu. Jį gali pateikti įpėdinis asmeniškai arba per atstovą.

Paveldėjimo teisės liudijimas gali būti išduotas visiems įpėdiniams kartu arba kiekvienam atskirai jiems paprašius. Taip pat paveldėjimo teisės liudijimas gali būti išduotas visam palikimui arba atskirai jo daliai.

Išduodamas paveldėjimo teisės liudijimą, notaras:

- patikrina palikėjo mirties faktą, palikimo atsiradimo laiką ir vietą;
- patikrina palikimo sudėtį ir buvimo vietą, taip pat patikrina, ar paveldimas turtas priklausė palikėjui nuosavybės teise, kiek yra turto bendraturčių, kokie yra nuosavybės teisių suvaržymai ir kitas aplinkybes, remdamasis viešųjų registrų ir kitais oficialiais dokumentais ir duomenimis;
- patikrina asmenų, padavusių prašymą išduoti paveldėjimo teisės liudijimą, giminystės ar kitokių ryšių su palikėju, kurių pagrindu asmuo įgyja teisę paveldėti, buvimą;
- patikrina, ar yra testamentas, ar jis nepanaikintas;

– nustato, ar yra asmenų, turinčių teisę į privalomąją palikimo dalį;
– įsitikina, kad sumokėtas paveldimo turto mokestis, išskyrus atvejus, kai savivaldybės taryba yra atidėjusi mokesčio mokėjimo terminus.

Norint patikrinti nurodytas aplinkybes, notaras reikalauja, kad įpėdiniai pateiktų įrodymus[60].

Paveldėjimo teisės liudijimas įpėdiniams išduodamas pasibaigus palikimo priėmimo terminui – praėjus trims mėnesiams nuo palikimo atsiradimo dienos. Fiziniams asmenims paveldėjimo teisės liudijimas gali būti išduotas ir anksčiau, jeigu notaras turi duomenų, kad be asmenų, prašančių išduoti paveldėjimo teisės liudijimą, daugiau įpėdinių nėra (CK 5.67 str.).

Jeigu kilo ginčas dėl palikimo, notaras išduoda paveldėjimo teisės liudijimą esant įsiteisėjusiam teismo sprendimui. Jeigu ginčo dėl turto, esančio palikimo dalyku, nėra, bet palikimą sudarantis turtas yra areštuotas, notaras gali išduoti paveldėjimo teisės į tokį palikimą liudijimą, pažymėdamas apie turto arešto buvimo faktą paveldėjimo teisės liudijime[61]. Turto savininko pasikeitimas šiuo atveju nėra pagrindas panaikinti areštą.

Paaiškėjus, kad palikėjui priklausė daugiau turto, nei įrašyta išduotame paveldėjimo teisės liudijime, įpėdiniams gali būti išduotas papildomas paveldėjimo teisės liudijimas, nesvarbu, kiek laiko praėjo nuo pirmojo paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo[62].

Pagal CK 5.66 straipsnio 1 dalį įpėdiniai gali prašyti palikimo atsiradimo vietos notarą išduoti paveldėjimo teisės liudijimą. Taigi prašyti išduoti paveldėjimo teisės liudijimą yra įpėdinio teisė, o ne pareiga. Įpėdinis, priėmęs palikimą, tampa paveldėto turto savininku nepriklausomai nuo to, ar jis turi paveldėjimo teisės liudijimą. Jeigu palikimą sudaro registruojami viešame registre daiktai, įpėdinis negalės jų įregistruoti viešame registre neturėdamas jo nuosavybės teises patvirtinančio oficialaus dokumento (paveldėjimo teisės liudijimo, teismo sprendimo).

---

[60] *Nekrošius V.* Notariato teisė. Kaunas: Dangerta, 1997. P. 87–91.

[61] *Gaivenis V., Valiulis A.* Turto paveldėjimas. Klausimai ir atsakymai. Vilnius: Justitia, 2002. P. 73–75.

[62] Ten pat.

Valstybės paveldėto turto perėmimą, perimto turto apskaitą, įkainojimą, saugojimą, realizavimą bei grąžinimą organizuoja ir vykdo apskaitos valstybinė mokesčių inspekcija, kurios aptarnaujamoje teritorijoje atsirado palikimas. Kai turtas valstybės nuosavybėn pereina paveldėjimo teise, kompetentingos valstybės (savivaldybės) institucijos atstovas privalo informuoti mokesčių inspekciją pagal turto buvimo vietą apie numatomą palikimo perėjimą valstybei. Šiais atvejais palikimas priimamas pagal aprašą. Prašymą apylinkės teismui dėl valstybės paveldimo turto aprašo sudarymo ir palikimo apsaugos paduoda mokesčių inspekcija. Šios inspekcijos pareigūnas privalo dalyvauti sudarant aprašą. Mokesčių inspekcijos pareigūnas privalo kreiptis į palikimo atsiradimo vietos notarą dėl paveldėjimo teisės liudijimo valstybei išdavimo[63].

Paveldėjimo teisės liudijimas taip pat išduodamas testamentinės išskirtinės gavėjui per tris mėnesius nuo tos dienos, kai asmuo sužinojo arba turėjo sužinoti, kad jis turi teisę į testamentinę išskirtinę. Testamentinės išskirtinės paveldėjimo teisės liudijimas išduodamas pagal testamentą. Šis paveldėjimo teisės liudijimas yra pagrindas registruoti testamentinę išskirtinę Nekilnojamojo turto registre[64].

Paveldėjimo teisės liudijimas yra oficialus dokumentas, todėl palikėjo kreditoriaus prievolės įvykdymas įpėdiniui, remiantis paveldėjimo teisės liudijimu, laikomas tinkamu prievolės įvykdymu, t. y. laikoma, kad prievolė įvykdyta asmeniui, turinčiam teisę priimti jos įvykdymą.

Paveldėjimo teisės liudijimas gali būti pripažintas negaliojančiu tik teismo tvarka, nes jo išdavimas sukelia teisinius padarinius. Notaras negali atšaukti išduoto paveldėjimo teisės liudijimo net ir tuo atveju, jei visi įpėdiniai su tuo sutinka.

Jeigu yra paskirtas testamento vykdytojas, jo paprašytas, notaras turėtų išduoti jam liudijimą apie jo paskyrimą testamento vykdytoju. Jeigu testamento vykdytojui pavesta tvarkyti tik dalį turto, apie tai turėtų būti pažymima jam išduodamame liudijime.

---

[63] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 26 d. nutarimas Nr. 634 „Dėl bešeimininkio, konfiskuoto, valstybės paveldėto, į valstybės pajamas perduoto turto, daiktinių įrodymų ir radinių perdavimo, apskaitymo, saugojimo, realizavimo, grąžinimo ir pripažinimo atliekomis patvirtinimo“ // Žin., 2004. Nr. 86–3119.

[64] *Gaivenis V., Valiulis A.* Turto paveldėjimas. Klausimai ir atsakymai. Vilnius: Justitia, 2002. P. 78–79.

5 poskyris.
ATSKIRŲ TURTO RŪŠIŲ PAVELDĖJIMO YPATUMAI

Palikimą gali sudaryti įvairių rūšių turtas: kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, individuali įmonė, ūkininko ūkis, turtinės teisės ir pan. Atsižvelgiant į paveldimo turto ypatumus (turtas reikalingas nuolatinės priežiūros, valdymo, administravimo, kurį gali vykdyti tik atitinkamą kvalifikaciją turintis asmuo, ir pan.), įstatymas nustato atskirų turto rūšių paveldėjimo ypatumus. Keletą jų aptarsime.

Ūkininko ūkio paveldėjimas. Pagal Ūkininko ūkio įstatymo[65] 2 straipsnio 3 dalį ūkininko ūkis – ūkininko turtinių ir asmeninių neturtinių teisių bei prievolių visuma. Ūkininkų ūkiai registruojami ūkininkų ūkių registre. Ūkininkas yra fizinis asmuo, kuris vienas arba su partneriais verčiasi žemės ūkio veikla ir miškininkyste, o jo ūkis yra įregistruotas Ūkininkų ūkių registre. Taigi ūkininko ūkis paveldimas po ūkininko mirties.

Jeigu ūkininkas su partneriais verčiasi žemės ūkio veikla arba miškininkyste, sudaroma jungtinės veiklos (partnerystės) sutartis CK šeštosios knygos LI skyriaus nustatyta tvarka. Pagal nurodytą sutartį partnerių įneštas turtas, buvęs jų nuosavybe, taip pat jungtinės veiklos metu gauta produkcija, pajamos ir vaisiai yra visų partnerių bendroji dalinė nuosavybė, jeigu ko kita nenustato įstatymas arba jungtinės veiklos sutartis. Tuo atveju, kai ūkininkas kartu su kitais asmenimis buvo sudaręs jungtinės veikos sutartį, po ūkininko mirties paveldima ūkininkui priklausiusi turto dalis bendrojoje nuosavybėje.

Jeigu jungtinės veiklos sutartyje nenustatyta, kad vienam iš partnerių mirus jungtinės veiklos sutartis išsaugoma arba dėl to nesusitaria likę partneriai, jungtinės veiklos sutartis pasibaigia (CK 6.978 str. 1 d. 3 punktas). Turtas, esantis bendrąja partnerių nuosavybe, padalijamas pagal CK ketvirtosios knygos nustatytas taisykles, o mirusiojo įpėdiniai paveldi jo turto dalį bendra tvarka.

---

[65] Žin., 1999. Nr. 43–1358; 2002. Nr. 123–5537.

Jeigu po vieno iš partnerių mirties jungtinės veiklos sutartis nepasibaigia, jo turto dalis paveldima atsižvelgiant į CK 5.71 straipsnio nuostatas. Šiuo atveju palikimas turi būti padalytas taip, kad ūkininkas galėtų tęsti veiklą ir padalijus palikimą. Po palikėjo mirties toliau verstis žemės ūkio veikla arba miškininkyste gali vienas arba keli palikėjo įpėdiniai. Jeigu jie nesusitaria ir jeigu ūkininko ūkio padalijimas gali suardyti ūkį, pirmenybės teisę gauti ūkį ir jam priklausantį inventorių turi tas įpėdinis, kuris daugiausia dirbo paveldimame ūkyje ir yra pasiryžęs bei pasiruošęs pats ūkininkauti. Ūkininko ūkį paveldėjęs natūra įpėdinis turi išmokėti kitiems įpėdiniams kompensacijas, atitinkančias jų palikimo dalį. Kilus ginčui, jeigu ūkininko ūkį paveldėjęs įpėdinis yra nepajėgus iš karto išmokėti kompensacijas kitiems įpėdiniams, teismas gali išdėstyti kompensacijos išmokėjimą iki 10 metų, priimdamas sprendimą nustatyti priverstinę hipoteką visiems tokio įpėdinio nekilnojamiesiems daiktams.

Jeigu kuris nors įpėdinis arba testamento vykdytojas (jei jis paskirtas) negali tvarkyti ūkininko ūkio arba jeigu kreditoriai pareiškia ieškinį prieš priimant įpėdiniams palikimą, teismas skiria palikimo administratorių, kuris tvarko ūkininko ūkį tol, kol paveldėjęs ūkį įpėdinis (įpėdiniai) priims palikimą (CK 5.65 str.).

Individualios įmonės paveldėjimas. Pagal Individualių įmonių įstatymą[66] individuali įmonė – tai neribotos civilinės atsakomybės privatusis juridinis asmuo, įsteigtas vieno fizinio asmens. Individualios įmonės steigėjas, kuris po įmonės įsteigimo vadinamas įmonės savininku, perduoda jam priklausantį nuosavybės teise turtą įmonės nuosavybėn. Taigi individualiai įmonei steigėjo perduotas turtas, taip pat turtas, įgytas įmonės vardu, priklauso nuosavybės teise, o pati įmonė, kaip nekilnojamasis turtas, priklauso nuosavybės teise jos steigėjui (savininkui). Jeigu individualiai įmonei perduodamas individualios įmonės savininkui ir jo sutuoktiniui bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausantis turtas, šį turtą individuali įmonė valdo patikėjimo teise, jei sutuoktiniai nesusitarė kitaip.

Mirus individualios įmonės savininkui, atsiranda paveldėjimas į jam nuosavybės teise priklausiusią individualią įmonę, kaip nekilnojamąjį daiktą (CK 1.110 str. 1 d.). Ją gali paveldėti vienas arba keli palikėjo įpėdiniai. Tuo atveju, kai individualią įmonę paveldi keli as-

[66] Žin., 2003. Nr. 112–4991.

menys, paveldima individuali įmonė turi būti reorganizuota arba pertvarkyta į kitos teisinės formos juridinį asmenį, arba likviduota, nes individualios įmonės savininkas gali būti tik vienas asmuo. Įpėdiniams susitarus, visą individualią įmonę natūra gali paveldėti vienas įpėdinis, kuris kitiems įpėdiniams išmoka kompensacijas. Pirmenybės teise gauti natūra individualią įmonę turi tas įpėdinis, kuris pats nori ir gali tvarkyti paveldėtą įmonę. Šiuo atveju taip pat atsižvelgiama į gaunančiojo įmonę natūra galimybę atsiskaityti su kitais įpėdiniais (CK 5.72 str.).

Individuali įmonė turi būti pertvarkyta, reorganizuota arba likviduota ir tuo atveju, kai ją paveldi vienas asmuo, jeigu jis pagal įstatymą negali būti individualios įmonės savininkas.

Kaip ir ūkininko ūkio paveldėjimu atveju, teismas suinteresuotų asmenų prašymu gali skirti palikimo administratorių, kol įpėdinis priims palikimą. Individualios įmonės palikimo administratorius turi individualios įmonės savininko bei vadovo teises ir pareigas. Taigi jis gali priimti sprendimus dėl individualios įmonės reorganizavimo, likvidavimo, pertvarkymo, pardavimo. Tokius sprendimus jis gali priimti tik esant įpėdinių sutikimui ir teismo leidimui.

Žemės paveldėjimas. Lietuvos Respublikos fiziniai ir juridiniai asmenys žemę paveldi tokia pačia tvarka, kaip ir kitą turtą. Įstatymai nustato žemės paveldėjimo ypatumus, kai įpėdiniai yra užsienio subjektai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad žemę, vidaus vandenis ir miškus įsigyti nuosavybėn Lietuvos Respublikoje užsienio subjektai gali pagal konstitucinį įstatymą. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio 3 dalies įgyvendinimo konstitucinį įstatymą[67], skiriamos dvi užsienio subjektų grupės. Užsienio subjektai, kurie gali įgyti žemę Lietuvoje nuosavybės teise, ir užsienio subjektai, kurie tokios teisės neturi. Žemę nuosavybės teise gali įgyti tik tie užsienio subjektai, kurie atitinka Lietuvos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, t. y. užsienio juridiniai asmenys, taip pat kitos užsienio organizacijos, įsteigti:

1) valstybėse Europos Sąjungos narėse arba valstybėse, sudariusiose Europos sutartį (Asociacijos sutartį) su Europos bendrijomis bei jų šalimis narėmis;
2) valstybėse Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros orga-

[67] Žin., 1996. Nr. 64–1503; 2003. Nr. 34–1418.

nizacijos, Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos narėse bei valstybėse Europos ekonominės erdvės susitarimo dalyvėse.

Lietuvos pasirinktos europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus taip pat atitinka nurodytų valstybių piliečiai ir šių užsienio valstybių nuolatiniai gyventojai, taip pat Lietuvos Respublikos nuolatiniai gyventojai, neturintys Lietuvos Respublikos pilietybės.

Kiti užsienio subjektai negali turėti žemės Lietuvos Respublikoje nuosavybės teise, todėl negali jos įgyti ir paveldėjimo būdu.

Be to, žemės ūkio paskirties ir miškų ūkio paskirties žemės negali turėti nuosavybės teise ir nurodytus kriterijus atitinkantys užsienio subjektai iki Lietuvos Respublikos stojimo į Europos Sąjungą sutartyje apibrėžto 7 metų pereinamojo laikotarpio pabaigos, išskyrus tuos užsieniečius, kurie ne mažiau kaip 3 metus Lietuvoje nuolat gyveno ir vertėsi žemės ūkio veikla, ir užsienio juridinius asmenis bei kitas užsienio organizacijas, įsteigusius Lietuvoje atstovybes arba filialus.

Asmenys, negalintys turėti žemės nuosavybės teise Lietuvos Respublikoje, paveldi žemę CK 5.75 straipsnyje nustatyta tvarka – jie turi teisę į pinigų sumą, gautą pardavus paveldėtą žemę. Įpėdinis, gavęs paveldėjimo teisės liudijimą, kreipiasi į apskrities viršininką prašydamas parduoti paveldėtą žemės sklypą jo nurodytam pirkėjui arba aukcione. Žemės sklypas parduodamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. balandžio 18 d. nutarimo Nr. 475 „Dėl žemės sklypų, kuriuos paveldėjo įpėdiniai, pagal Lietuvos Respublikos įstatymus negalintys turėti nuosavybės teisių į žemę, pardavimo taisyklių patvirtinimo“ nustatyta tvarka[68]. Atskaičius pardavimo arba aukciono organizavimo išlaidas, gauta suma pervedama į mirusio žemės savininko įpėdinio surašytą sąskaitą“.

Teisių ir pareigų pagal franšizės sutartį paveldėjimas. Franšizės sutartimi viena šalis (teisių turėtojas) įsipareigoja perduoti už atlyginimą kitai šaliai (naudotojui) tam tikram terminui arba neterminuotai teisę naudotis verslo tikslais išimtinių teisių, priklausančių teisių turėtojui, visuma (teise į firmos vardą, teise į prekių ir paslaugų ženklą, teise į saugomą komercinę (gamybinę) informaciją ir kt.), o kita šalis įsipareigoja už tai mokėti sutartyje nustatytą atlyginimą (CK 6.766

[68] Žin., 1996. Nr. 36–914; 2005. Nr. 113–4122.

str. 1 d.). Iš franšizės sutarties atsiranda turtinės teisės ir prievolės, kurios gali būti paveldimos. Jų paveldėjimas ribojamas įstatymu – teisės ir pareigos pagal franšizės sutartį pereina tik tiems mirusiojo įpėdiniams, kurie užsiima verslu. Taip yra todėl, kad franšizės sutarties šalis (teisių turėtojas ir naudotojas) gali būti tik verslininkas (CK 6.766 str.). Jeigu įpėdinis nėra verslininkas ir per 6 mėnesius po palikimo atsiradimo nepradeda verslo, franšizės sutartis baigiasi. Tokie patys padariniai atsiranda ir tuo atveju, kai įpėdinis verslininkas netęsia palikėjo verslo. Jeigu į palikimo sudėtį įeina teisės ir pareigos pagal franšizės sutartį, teismas turi paskirti turto administratorių, kuris vykdys mirusiojo teises ir pareigas pagal franšizės sutartį, iki įpėdinis priims palikimą ir pradės tęsti verslą (CK 6.777 str.).

Pramoninės nuosavybės paveldėjimas. Teisės į pramoninę nuosavybę paveldimos įstatymų numatytais atvejais (CK 5.1 str. 2 d.). Palikėjo įpėdiniai paveldi:

- palikėjo teisę gauti išradimo patentą;
- palikėjo teisę gauti pramoninio dizaino liudijimą;
- pramoninės nuosavybės apsaugos dokumentų suteikiamas teises;
- teises ir pareigas pagal palikėjo sudarytas licencines sutartis;
- teises į gamybines ir komercines paslaptis (*know – how*);
- teises ir pareigas pagal gamybinių ir komercinių paslapčių perdavimo sutartis, jeigu šios paslaptys nėra neatskiriamos nuo palikėjo asmenybės.

Jeigu įpėdinis paveldi įmonę, jam kartu su įmone pereina teisė į įmonės pavadinimą ir prekių ženklus (CK 5.76 str.).

Pagal Paryžiaus konvencijos „Dėl pramoninės nuosavybės saugojimo“[69] 1 straipsnį pramoninės nuosavybės apsaugos objektais laikomi išradimų patentai, naudingieji modeliai, pramoninis dizainas, prekių ženklai, paslaugų ženklai, firmų vardai ir kilmės nuorodos arba kilmės vietos pavadinimai, taip pat apsauga nuo nesąžiningos konkurencijos. Konvencijoje pramoninė nuosavybė suprantama pačia plačiausia prasme ir apima ne tik pramonę ir prekybą tiesiogine prasme, bet ir žemės ūkio gamybos sritis, kalnakasybos pramonę ir visus pro-

[69] Žin., 1996. Nr. 75–1796.

duktus – ir gaminamus, ir gamtinės kilmės, pavyzdžiui: vyną, grūdus, tabako lapus, valgius, gyvulius, iškasenas, mineralinius vandenis, alų, gėles, miltus.

Patentas yra išradimų apsaugos forma. Patentų išdavimo tvarką ir išradimų teisinę apsaugą Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos patentų įstatymas[70]. Asmuo, norintis gauti išradimo patentą Lietuvoje, turi paduoti patentinę paraišką Lietuvos Respublikos valstybiniam patentų biurui. Išduotas patentas registruojamas Lietuvos Respublikos patentų registre. Palikėjo įpėdinis paveldi ir patentą, ir teisę į patentinę paraišką. Šių teisių nepaveldi valstybė (Lietuvos Respublikos patentų įstatymo 26 str.).

Pramoninio dizaino teisinę apsaugą reglamentuoja Lietuvos Respublikos dizaino įstatymas[71]. Dizainas – viso gaminio arba jo dalies vaizdas, sudarytas iš gaminio ir (arba) jo ornamentikos specifinių savybių – linijų, kontūrų, spalvų, formos, tekstūros ir (arba) medžiagos. Dizaineris, sukūręs dizainą, turi asmenines neturtines teises ir teisę registruoti dizainą savo vardu. Ir teisė į dizainą, ir teisė registruoti dizainą gali būti paveldėta arba perduota tretiesiems asmenims – teisių perėmėjams (Lietuvos Respublikos dizaino įstatymo 12 str.).

Prekių ženklų teisinę apsaugą reglamentuoja Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymas[72]. Prekių ženklas (toliau – ženklas) – bet koks žymuo, kurio paskirtis – atskirti vieno asmens prekes arba paslaugas nuo kito asmens prekių arba paslaugų ir kurį galima pavaizduoti grafiškai. Prekių ženklai Lietuvoje taip pat registruojami Valstybiniame patentų biure. Įregistruoto ženklo savininkui išduodamas prekių registracijos liudijimas. Teisė į pareikštą registruoti arba įregistruotą ženklą gali būti perduota pagal sutartį visa arba iš dalies, kartu su kitomis teisėmis, susijusiomis su įmonės veikla, arba atskirai (Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 43 str.). Įmonės paveldėjimo atveju teisė į ženklą pereina kartu su įmone.

Puslaidininkių gaminių topografijų teisinę apsaugą reglamentuoja Lietuvos Respublikos puslaidininkių gaminių topografijų teisinės apsaugos įstatymas[73]. Fizinis asmuo, sukūręs topografiją, yra šios topografijos autorius. Autoriui priklauso autorystės teisė, teisė į au-

[70] Žin., 1994. Nr. 8–120.
[71] Žin., 2002. Nr. 112–4980.
[72] Žin., 2000. Nr. 92–2844.
[73] Žin., 1998. Nr. 59–1655.

toriaus vardą ir teisė į topografijos neliečiamybę. Išimtinės teisės disponuoti topografija autoriui suteikiamos įregistravus topografiją Valstybiniame patentų biure. Išimtinės teisės į topografiją paveldimos (Lietuvos Respublikos puslaidininkių gaminių topografijų teisinės apsaugos įstatymo 16 str.).

Autorių teisių paveldėjimas. Autorių teisės paveldimos įstatymų nustatytais atvejais (CK 5.1 str. 2 d.). Autorių teises ir gretutines teises, jų apsaugą Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas[74].

Autorių asmeninės neturtinės teisės neperduodamos kitiems asmenims, taigi ir nepaveldimos, tačiau jos nesibaigia autoriui mirus. Autorius turi teisę ta pačia tvarka, kaip skiriamas testamento vykdytojas, nurodyti asmenį, kuriam jis paveda saugoti asmenines neturtines teises. Jeigu autorius nėra davęs tokių nurodymų, autorių asmenines neturtines teises saugo jo įpėdiniai. Kai įpėdinių nėra, taip pat kai pasibaigia Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo nustatyti autorių turtinių teisių galiojimo terminai, autorių asmeninių neturtinių teisių apsaugą Vyriausybės nustatyta tvarka įgyvendina Vyriausybės įgaliota institucija (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 49 str.).

Autorių turtinės teisės (teisė išleisti kūrinį, platinti kūrinio originalą, teisė į autorinį atlyginimą ir kt.) paveldimos pagal įstatymą ir pagal testamentą (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 38 str.). Kai paveldima pagal įstatymą, autorių turtinės teisės pereina jo įpėdiniams kartu su visu paveldimu turtu. Testamentu autoriaus teisės gali pereiti ir kaip paveldimo turto sudėtinė dalis, ir atskirai nuo viso palikėjo turto. Autoriaus teises paveldėjimo pagrindu įgijęs asmuo jomis gali naudotis 70 metų po autoriaus mirties[75].

Atlikėjų turtinės teisės, tokios kaip teisė leisti arba uždrausti transliuoti, retransliuoti ir kitaip viešai skelbti neįrašytą (neužfiksuotą) atlikimą, įrašyti neįrašytą (neužfiksuotą) atlikimą, atgaminti atlikimo įrašą, padaryti atlikimo įrašą viešai prieinamą, taip pat gali būti perduodamos paveldėjimo tvarka (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 60 str.).

Paveldėjimo tvarka taip pat perduodamos duomenų bazių gamintojų teisės uždrausti bet kokiu būdu arba forma visam laikui arba laikinai perkelti visą duomenų bazės turinį arba esminę jo dalį į kitą

[74] Žin., 1999. Nr. 50–1598; 2003. Nr. 28–1125.

[75] *Ūsonienė J.* Autorių teisių paveldėjimas // Jurisprudencija. 2003. T. 46(38). P. 83.

laikmeną, bet kokiu būdu padaryti viešai prieinamą visą duomenų bazės turinį arba esminę jo dalį platinant duomenų bazės kopijas, jas nuomojant, perduodant visą duomenų bazės turinį arba esminę jo dalį kompiuterių tinklais (internetu) arba kitais perdavimo būdais (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 61 str.).

Pensininkui priklausančių sumų paveldėjimas. Įmokos, sumokėtos į Valstybinio socialinio draudimo fondą, nėra paveldimos. Pensininkui paskirtos valstybinio socialinio draudimo pensijos paveldėjimą reglamentuoja Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo[76] 41 straipsnis. Jame nustatyta, kad pensininkui mirus, to mėnesio pensija išmokama jį palaidojusiems asmenims, jeigu ji dar nebuvo išmokėta. Be to, papildomai šiems asmenims išmokama palikėjui paskirtos pensijos dviejų mėnesių dydžio suma.

Kitaip yra, kai palikėjas buvo sudaręs pensijų kaupimo sutartį arba tokia sutartis buvo sudaryta trečiojo asmens palikėjo naudai pagal Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymą. Pagal šią sutartį sukaupta pensijų turto dalis yra palikėjo, kaip pensijų fondo dalyvio, nuosavybė, todėl ji gali būti paveldima ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą. Kai mirusiam pensijų fondo dalyviui priklausiusią pensijų turto dalį paveldi to paties pensijų fondo dalyvis, pensijų sąskaitoje įrašytai paveldimai turto daliai tenkantys apskaitos vienetai į pinigus nekonvertuojami, jeigu pensijų fondo dalyvis raštiškai nereikalauja ko kita[77].

Draudimo išmokų paveldėjimas. Draudimo veiklą, taip pat draudėjų teises ir pareigas, draudimo išmokų mokėjimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos draudimo įstatymas[78]. **Draudimo išmoka** – pinigų suma, kurią įvykus draudžiamajam įvykiui draudikas privalo išmokėti draudėjui arba kitam asmeniui, turinčiam teisę į draudimo išmoką, arba kita draudimo sutartyje nustatyta išmokos mokėjimo forma. Jei draudėjas arba gyvybės draudimo sutartyje nustatytais atvejais apdraustasis nepaskyrė naudos gavėjo, dėl apdraustojo mirties mokėtinos draudimo išmokos paveldimos įstatymų nustatyta tvarka (Draudimo įstatymo 101 str.). Taigi asmuo gali testamentu nustatyti, kam palieka jam

[76] Žin., 1994. Nr. 59–1153; 2005. Nr. 71–2555.

[77] Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo 26 straipsnio 1 dalies 6 punktas, 31 straipsnio 5 dalis // Žin., 1999. Nr. 55–1765; 2003. Nr. 75–3473.

[78] Žin., 2003. Nr. 94–4246.

priklausančias draudimo išmokas po savo mirties. Jei draudėjas testamente nurodė, kaip po jo mirties paveldimos draudimo išmokos, šis draudėjo nurodymas prilyginamas naudos gavėjo paskyrimui arba pakeitimui, tačiau tik tuo atveju, jei apie tai draudikui yra raštu pranešęs draudėjas arba po draudėjo mirties jo įpėdiniai ir yra įvykdytos Draudimo įstatyme nurodytos sąlygos (Draudimo įstatymo 102 str.).

Akcijų ir pajų paveldėjimas. Tuo atveju, kai paveldėjimo objektu yra akcinės arba uždarosios akcinės bendrovės akcijos, paveldėjęs akcijas įpėdinis tampa bendrovės akcininku ir akcijų savininku nuo palikimo atsiradimo dienos. Įpėdinio nuosavybės teises į akcijas patvirtina paveldėjimo teisės liudijimas. Tik šio liudijimo pagrindu gali būti padaryti įrašai apie akcijų savininko pasikeitimą vertybinių popierių sąskaitoje. Nuo palikimo atsiradimo dienos iki paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo dienos įpėdinio teisės įgyvendinti visas akcijų suteikiamas teises yra apribotos. Vadovaujantis CK 5.65 straipsniu, jeigu į palikimą įeina turtas, kurį reikia tvarkyti, gali būti skiriamas palikimo administratorius. Kreiptis į teismą dėl palikimo administratoriaus skyrimo turi įpėdinis. Jeigu įpėdinis nesikreipia į teismą dėl palikimo administratoriaus skyrimo, o apie akcininko mirties faktą akcinei bendrovei yra žinoma, kreiptis į teismą dėl palikimo administratoriaus skyrimo turi pati akcinė bendrovė. Paskyrus palikimo administratorių, kuris privalo veikti išimtinai akcininko interesais, garantuojama akcijų paveldėtojo – akcininko teisių apsauga, užtikrinama galimybė realizuoti visas jo teises (dalyvauti visuotiniame akcininkų susirinkime, jame balsuoti ir pan.)[79].

Ir pagal testamentą, ir pagal įstatymą paveldimos ir akcinės (uždarosios akcinės) bendrovės išleistos obligacijos. Obligacijos savininko įpėdinis tampa obligacijos savininku ir įgyja visas obligacijos savininko teises nuo palikimo atsiradimo dienos, tačiau, kaip ir akcijų paveldėjimo atveju, laikotarpiu iki paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo, jo teisės įgyvendinti obligacijų savininko teises yra ribotos. Šiuo atveju taip pat gali būti skiriamas palikimo administratorius.

Kiek kitaip paveldimi kooperatinės bendrovės arba žemės ūkio bendrovės pajai.

Fiziniam asmeniui – kooperatinės bendrovės nariui mirus, bai-

[79] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–7–653/2001, kat. 18. 4; 21. 2. 2. 1; 30.8.

giasi jo narystė kooperatinėje bendrovėje. Tokio asmens įpėdiniai automatiškai netampa kooperatinės bendrovės nariais. Jie turi teisę į pajų, tačiau neturi kitų kooperatinės bendrovės nario teisių (pvz., teisės balsuoti kooperatinės bendrovės narių susirinkime). Jeigu mirusio kooperatinės bendrovės nario įpėdinis per metus nėra priimamas į kooperatinės bendrovės narius, jam grąžinamas pajus, kurį buvo įnešęs palikėjas, atlyginama mirusiam nariui priskirta turto dalis, išmokami apyvartai proporcinga išmoka ir dividendai[80].

Žemės ūkio bendrovių įstatymas skiria bendrovės narių ir pajininkų sąvokas. Asmuo tampa žemės ūkio bendrovės nariu, kai jį į bendrovės narius priima bendrovės narių susirinkimas, todėl ir įpėdinis, paveldėjęs bendrovės nario pajų, netampa automatiškai bendrovės nariu. Paveldėjęs pajų įpėdinis privalo per 15 dienų raštu apie tai pranešti bendrovei. Bendrovė, gavusi paveldėjimo teisės liudijimo kopiją, per 3 darbo dienas privalo įregistruoti naująjį pajininką. Buvusio pajininko turtines teises ir pareigas pajų paveldėjęs pajininkas perima nuo pajaus įregistravimo bendrovės dokumentuose momento[81].

Banko indėlio paveldėjimas. Banko indėlis gali būti paveldėtas ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą ta pačia tvarka, kaip ir kitas turtas. Įpėdinio teises į palikėjo banko indėlį patvirtinantis dokumentas yra notaro išduotas paveldėjimo teisės liudijimas. Banko indėliai paveldimi nurodyta tvarka nuo 1994 m. birželio 10 d., kai buvo pakeistas 1964 m. CK 602 straipsnis. Iki tol 1964 m. CK nustatė specialią indėlių paveldėjimo tvarką. Indėlis nebuvo įtraukiamas į palikimo sudėtį, jei dėl jo buvo padarytas palikėjo testamentinis patvarkymas. Toks indėlininko testamentinis patvarkymas galėjo būti parašytas jo asmeninėje sąskaitoje arba bankui paduotame pareiškime. Be to, asmuo, sudarydamas notariškai tvirtinamą testamentą, galėjo įrašyti atskirą nuorodą dėl banke esančio indėlio. Indėlininkui mirus, indėlis buvo išduodamas asmenims, nurodytiems banke esančiame testamentiniame patvarkyme[82].

---

[80] Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo 9–11 straipsniai // Žin., 1993. Nr. 20–488; 2002. Nr. 57–2296.

[81] Lietuvos Respublikos žemės ūkio bendrovių įstatymo 2 ir 15 straipsniai // Žin., 1991. Nr. 13–328; 2001. Nr. 45–1574.

[82] Gyventojų indėlių operacijų Lietuvos Respublikos bankuose taisyklės, patvirtintos Lietuvos banko valdybos 1993 m. rugsėjo 21 d. nutarimu (protokolo Nr. 31) // Žin., 1993. Nr. 50–988.

Banko indėlis gali būti paveldimas pagal palikėjo testamentinį patvarkymą, padarytą iki 1994 m. birželio 10 d., ir šiuo metu, jeigu toks testamentinis patvarkymas nebuvo palikėjo panaikintas. Pagal testamentinį patvarkymą gali būti paveldėta tik ta indėlio suma, kuri buvo sąskaitoje iki 1994 m. birželio 10 d.[83]

Daiktų, kurių civilinė apyvarta ribota, paveldėjimas. Daiktai, kurių civilinė apyvarta ribota, yra nurodyti įstatymuose. Šie daiktai gali būti paveldimi, tačiau paveldint turi būti laikomasi įstatymo nustatytų taisyklių. Pavyzdžiui, jeigu į palikimą įeina medžioklinis šautuvas, tai pagal Ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymą toks ginklas ir šaudmenys turi būti perduodami į teritorinę policijos įstaigą laikinai saugoti, kol bus išspręstas turto paveldėjimo klausimas. Įpėdinis, gavęs paveldėjimo teisės liudijimą, turi pateikti prašymą teritorinei policijos įstaigai išduoti leidimą nešiotis arba leidimą laikyti ginklą, leidimą jį parduoti arba perdirbti. Įpėdiniui negavus leidimo nešiotis arba leidimo laikyti ginklą arba atsisakius ginklą perdirbti, išduodamas leidimas jį parduoti. Šiuo atveju įpėdinis negali paimti paveldėto daikto natūra, tačiau turi teisę į kompensaciją (lėšų sumą, gautą pardavus ginklą)[84].

Namų apyvokos daiktų paveldėjimas. Pagal CK 5.14 straipsnį įprastinio namų apstatymo ir apyvokos reikmenys pereina įpėdiniams pagal įstatymą, nesvarbu, kokia yra jų eilė ir paveldima dalis, jeigu jie gyveno kartu su palikėju iki jo mirties ne mažiau kaip vienerius metus. Gyvenimas kartu – tai gyvenimas viename bute arba viename vienbučiame name. Bendras gyvenimas turi būti faktinis. Gyvenamosios vietos tame pačiame bute arba name deklaravimas nelaikytinas bendru gyvenimu su palikėju, jeigu įpėdinis iš tikrųjų negyveno kartu.

Nurodytas CK straipsnis taikomas tik tada, kai paveldima pagal įstatymą, t. y. jeigu nėra testamento arba testamentu namų apyvokos daiktai niekam nepaskirti.

Nustatant privalomąją palikimo dalį, atsižvelgiama ir į įprasto namų apstatymo ir apyvokos reikmenų vertę (CK 5.20 str. 2 d.). Įpras-

---

[83] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–762/2003 m., kat. 30.1.

[84] Ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas // Žin., 2002. Nr. 13–467.

to namų apstatymo reikmenys, niekam nepalikti testamentu, paveldimi pagal įstatymą CK 5.14 straipsnio nustatyta tvarka, o į privalomąją palikimo dalį įskaitoma tik jų vertė[85].

Pagal CK 4.8 straipsnį namų apyvokos daiktais laikomi visi namų ūkyje naudojami kilnojamieji daiktai, baldai ir dekoracijos, išskyrus knygų rinkinius (bibliotekas), meno kūrinių ir kitas vertingas kolekcijas, taip pat mokslinės arba istorinės reikšmės daiktus.

[85] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 1–2. P. 31.

6 poskyris.
ĮPĖDINIŲ ATSAKOMYBĖ UŽ PALIKIMO SKOLAS. ĮPĖDINIŲ TEISĖS IR PAREIGOS

Įpėdinis atsako už palikimo skolas. Jas sudaro palikėjo skolos ir įpėdinių pareigos, susijusios su palikimo priėmimu, pavyzdžiui, pareiga įvykdyti testamentinę išskirtinę. Jeigu yra keli įpėdiniai, jie atsako už palikimo skolas bendrai. Terminas „palikėjo skolos“ turi būti suprantamas plačiąja prasme, t. y. kaip bet kuri palikėjo prievolė, kuri gali būti vykdoma palikėjo turto sąskaita[86].

Įpėdinio atsakomybės už palikėjo skolas ribos priklauso nuo palikimo priėmimo būdo. Jeigu įpėdinis priėmė palikimą pagal aprašą, jis atsako už palikėjo skolas, kurios negali viršyti tik paveldėto turto vertės. Jeigu įpėdinis palikimą priėmė kitais būdais – pradėdamas palikimą faktiškai valdyti arba paduodamas pareiškimą palikimo atsiradimo vietos notarui – jis atsako palikėjo kreditoriams visu savo turtu. Tai reiškia, kad jeigu paveldėto turto neužtenka visų palikėjo kreditorių reikalavimams patenkinti, tokie reikalavimai tenkinami iš kito įpėdinio turto.

Kitos įpėdinio pareigos, sudarančios palikimo skolas, vykdomos tik iš paveldėto turto. Pavyzdžiui, CK 5.23 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad įpėdinis turi įvykdyti testamentinę išskirtinę neviršydamas savo paveldimo turto vertės, patenkinus palikėjo kreditorių reikalavimus.

Atsižvelgiant į tai, kad įpėdinio atsakomybės už palikėjo skolas ribos skiriasi priklausomai nuo to, koks palikimo priėmimo būdas, įpėdinis, prieš apsispręsdamas, ar priimti palikimą, turėtų išsiaiškinti palikimo sudėtį. Paaiškėjus, kad palikėjo skoloms apmokėti palikimo ne-

---

[86] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–1219/2001 m., kat. 15. 2. 2. 7; 30.6.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. birželio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–815/2002 m., kat. 69. 7; 30.4; 30.6.

pakanka, įpėdinis gali nepriimti palikimo arba atsisakyti. Niekas negali reikalauti, kad įpėdinis būtinai priimtų palikimą.

Palikėjo kreditoriai turi pareikšti priėmusiems palikimą įpėdiniams reikalavimus per tris mėnesius nuo palikimo atsiradimo dienos. Tokius reikalavimus jie taip pat gali pareikšti testamento vykdytojui arba palikimo administratoriui. Kreditoriai taip pat gali pareikšti ieškinį teisme dėl paveldimo turto. Kreditorių reikalavimai pareiškiami neatsižvelgiant į jų patenkinimo terminų suėjimą. Sutrumpintas ieškinio senaties terminas yra nustatytas įpėdinių naudai. Kaip ir bet kuris kitas ieškinio senaties terminas, šis terminas gali būti teismo atnaujintas, jeigu kreditorius jį praleido dėl svarbių priežasčių. Teismas ne tik gali atnaujinti nurodytą ieškinio senaties terminą, bet taip pat gali pratęsti ir terminą kreditoriaus reikalavimams palikimą priėmusiems įpėdiniams, testamento vykdytojui arba palikimo administratoriui pareikšti. Visi nurodyti terminai gali būti atnaujinti (pratęsti) tik tokiu atveju, jeigu nuo palikimo atsiradimo dienos nepraėjo daugiau kaip 3 metai.

Nurodyta palikėjo kreditorių reikalavimų pateikimo tvarka netaikoma reikalavimams, kurių įvykdymas užtikrintas hipoteka arba įkeitimu, nes ir hipoteka, ir įkeitimas yra daiktinės teisės ir išlieka pasikeitus daikto savininkui. Ši tvarka taip pat netaikoma reikalavimams, susijusiems su paveldimos individualios įmonės arba ūkininko veikla. Jie pereina įpėdiniams ir realizuojami pagal palikėjo sudarytus sandorius (CK 5.63 str.).

Įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas visu turtu įtvirtinta tik CK. Iki 2001 m. liepos 1 d. galiojęs 1964 m. CK nustatė, kad priėmęs palikimą įpėdinis visais atvejais atsako tik paveldėtu turtu (CK 594 str.). Jeigu palikimas atsirado iki 2001 m. liepos 1 d., įpėdinis atsako palikėjo kreditoriams tik paveldėtu turtu, nepriklausomai nuo palikimo priėmimo būdo[87].

Jeigu turtą paveldi ne vienas, o keli įpėdiniai, jie atsako palikėjo kreditoriams solidariai. Pažymėtina, kad pagal 1964 m. CK įpėdiniai atsakė už palikėjo skolas proporcingai savo gautai daliai.

Įstatymas gali numatyti išimtis, kai įpėdinis, faktiškai pradėjęs palikimą valdyti arba priėmęs palikimą, paduodamas pareiškimą pali-

[87] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 38 straipsnis // Žin., 2000. Nr. 74–262.

kimo atsiradimo vietos notarui, už palikėjo skolas atsako tik paveldėtu turtu, pavyzdžiui, palikėjo vaikų ir buvusio sutuoktinio išlaikymo pareiga pereina įpėdiniams, nesvarbu, koks palikimo priėmimo būdas, kiek leidžia paveldimas turtas (CK3. 72 str. 12 d., 3.194 str. 5 d.).

Valstybė visais atvejais atsako už palikėjo skolas, neviršydama jai perėjusio paveldėto turto tikrosios vertės (CK 5.62 str. 3 d., 4.193 str. 4 d.). Kreditoriams pareikalavus, valstybės institucija, įgaliota priimti palikimą valstybės vardu, turi juos informuoti apie perėjusio valstybei palikimo sudėtį.

Įstatymas gali nustatyti ir kitus atvejus, kai įpėdinis atsako neviršydamas paveldėto turto vertės. Pavyzdžiui, CK 4.193 straipsnio 4 dalyje nustatyta ne tik valstybės, bet ir savivaldybės, paveldėjusios įkeistą daiktą, pareiga patenkinti hipotekos kreditoriaus reikalavimus. Šie reikalavimai tenkinami ne daugiau, nei yra įkeisto daikto vertė.

Pareigų nebūna be teisių, ir atvirkščiai. Įpėdinis turi ne tik su palikimo priėmimu susijusias pareigas, bet ir teises. Jeigu asmuo, neturėdamas teisės, gavo ką nors iš palikimo, įpėdinis turi teisę reikalauti grąžinti viską, ką gavo. Turtu, gautu iš palikimo, laikomas ir turtas, įgytas iš palikimo paimtomis lėšomis. Įpėdinis taip pat turi teisę pareikšti vindikacinį ieškinį – išreikalauti palikėjui jo mirties momentu priklausiusį turtą iš jį neteisėtai valdančio asmens.

Reikalavimo perėjimo įpėdiniui regreso tvarką pagal įstatymus reglamentuoja CK šeštosios knygos normos, reglamentuojančios subrogaciją. Regreso tvarka reikalavimas pagal įstatymą pereina įpėdiniui, kuris savo turto sąskaita įvykdo palikėjo prievolę, kurios vykdyti neprivalėjo.

Įpėdinio atsakomybės ribų diferencijavimas, atsižvelgiant į palikimo priėmimo būdą, žinomas ir kitose valstybėse. Prancūzijos civilinio kodekso 802 straipsnis nustato, kad palikimo aprašo sudarymas:

- įpareigoja įpėdinį mokėti palikimo skolas neviršijant tik paveldėto turto;
- leidžia įpėdiniui nesulieti jo asmeninės nuosavybės su palikimu ir neleisti nukreipti išieškojimą iš asmeninės nuosavybės pagal palikimo skolas.

7 poskyris.
PAVELDĖJIMO TEISIŲ PERDAVIMAS

Įpėdinis tampa paveldėto turto savininku jį priėmęs nuo palikimo atsiradimo dienos. Paveldėjimo teisės yra turtinės teisės. Jomis galima disponuoti, t. y. priėmęs palikimą įpėdinis jas gali parduoti arba kitu būdu perduoti kitų asmenų nuosavybėn.

Įpėdinis, parduodantis paveldėjimo teises, turi garantuoti pirkėjui savo, kaip įpėdinio, teisinį statusą. Tik tada jis gali būti laikomas tinkama paveldėjimo teisių pirkimo-pardavimo sutarties šalimi. CK tiesiogiai nenurodyta, ar įpėdinis gali parduoti paveldėjimo teises, jeigu yra paskirtas testamento vykdytojas. Įpėdinis, kaip ir bet kuris kitas asmuo, gali būti pardavėjas, jeigu jis yra parduodamo turto savininkas ir pagal įstatymus turi teisę parduoti šį turtą (CK 6.307 str. 1 d.). Remiantis CK penktosios knygos normomis, reglamentuojančiomis testamento vykdymą, galima daryti išvadą, kad įpėdinis gali parduoti paveldėjimo teises, jei jo paveldėjimo teisės nėra ribotos testamento vykdytojo paskyrimu.

Paveldėjimo teisių pirkimo-pardavimo sutarties objektas yra paveldėjimo teisės į įpėdiniui – pardavėjui priklausančią palikimo dalį. Palikimo sudėtis paveldėjimo teisių pirkimo-pardavimo sutartyje gali būti nenurodyta, nes palikimo priėmimo metu įpėdiniui gali būti nežinoma visa palikimo sudėtis. Pardavėjas turi perduoti pirkėjui visą palikimą sudarantį turtą – daiktus, reikalavimo teises, taip pat iš palikimo gautus vaisius ir pajamas, lėšų sumas, gautas už parduotus daiktus, įeinančius į palikimo sudėtį (kai dalis palikimo daiktų parduota iki paveldėjimo teisių pirkimo – pardavimo sutarties sudarymo). Pirkėjas privalo atlyginti pardavėjui palikimo priėmimo išlaidas, apmokėti palikimo skolas, atlyginti pardavėjui šio turėtas išlaidas, susijusias su palikėjo skolų grąžinimu.

Paveldėjimo teisių pardavimą reglamentuoja CK 6.333 straipsnio 9 dalis ir 6.426 straipsnis.

Pardavęs paveldėjimo teises, įpėdinis apie tai turi informuoti palikėjo kreditorius ir palikimo atsiradimo vietos notarą, o jei palikimas priimamas sudarant palikimo aprašą palikimo atsiradimo vietos teismą.

8 poskyris.
PAVELDĖJIMO TEISĖS GINČIJIMAS

Asmuo, pretenduojantis į palikimą, gali ginčyti:
– palikimo priėmimo teisėtumą;
– išduotą paveldėjimo teisės liudijimą.

Ginčyti palikimo priėmimo teisėtumą arba išduotą paveldėjimo teisės liudijimą gali asmuo, laikantis save įpėdiniu pagal įstatymą arba pagal testamentą. Paveldėjimo teisė ginčijama pareiškiant ieškinį palikimą priėmusiam asmeniui. Ieškinio pareiškimui pareikšti nustatytas sutrumpintas ieškinio senaties terminas – 1 metai nuo palikimo atsiradimo dienos arba nuo tos dienos, kai asmuo sužinojo arba turėjo sužinoti apie tai, kad palikimą priėmė kitas asmuo (CK 5.8 str.).

Išnagrinėjęs bylą, teismas asmenį, pretenduojantį į palikimą, gali pripažinti arba nepripažinti įpėdiniu.

Teismui priėmus sprendimą nepripažinti asmens įpėdiniu, asmuo laikomas nepriėmusiu palikimo. Jeigu asmuo buvo priėmęs palikimą – pradėjęs faktiškai valdyti palikimą, kreipęsis į teismą dėl palikimo aprašo sudarymo arba padavęs pareiškimą priimti palikimą notarui, palikimo priėmimas laikomas negaliojančiu. Toks asmuo laikomas tariamuoju įpėdiniu. Jis privalo grąžinti visą turtą, kurį priėmė kaip palikimą, kaip gautą be teisinio pagrindo, teisėtiems įpėdiniams ir su jais atsiskaityti. Tariamasis įpėdinis gali būti sąžiningas ir nesąžiningas. Sąžiningu laikomas toks įpėdinis, kuris nežino ir negali žinoti, kad nėra įpėdinis (nežino, kad palikėjas turėjo vaiką, ir pan.). Nesąžiningas yra toks tariamasis įpėdinis, kuris žino arba turėjo žinoti, kad negali paveldėti, bet priima palikimą (nuslėpė testamentą ir pan.). Nesąžiningas tariamas įpėdinis privalo grąžinti teisėtiems įpėdiniams ne tik visą turtą, kurį priėmė kaip palikimą, bet ir visas iš palikimo gautas pajamas ir vaisius bei sumokėti palūkanas už gautą palikimo sumą. Jis privalo atlyginti ir atsitiktinai sunaikinto daikto, kuris buvo palikimo dalykas, vertę. Sąžiningas įpėdinis turi grąžinti iš palikimo

gautas pajamas ir mokėti palūkanas tik nuo to momento, kai sužinojo arba turėjo sužinoti, kad jis nėra teisėtas įpėdinis. Be to, jis turi teisę reikalauti iš teisėtų įpėdinių atlyginti jo būtinas išlaidas, susijusias su palikimo priežiūra[88]. Palikimą vietoj tariamojo įpėdinio turi teisę priimti kiti įpėdiniai ir pagal įstatymą, ir pagal testamentą per tris mėnesius nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos (CK 5.9 str. 4 d., 5.3 str.).

Teismui priėmus sprendimą pripažinti asmenį įpėdiniu, asmuo laikomas palikimą priėmusiu, nes jis, pareikšdamas ieškinį, jau pareiškė valią priimti palikimą. Ieškinio pareiškimas nelaikytinas palikimo priėmimo aktu, jei ieškovas pats nepretenduoja į palikimą, o ieškinį pareiškė dėl kitų įpėdinių interesų.

Asmenims, teismo tvarka pripažintiems įpėdiniais, palikimas laikomas atsiradusiu nuo palikimo atsiradimo momento (CK 5.9 str. 4 d.), t. y. jiems pereina visas turtas, buvęs atsirandant palikimui, taip pat ir šio turto padidėjimas (vaisiai, pajamos). Iš palikimo turi būti kompensuojamos būtinosios išlaidos jam išlaikyti, susidariusios atsiradus palikimui[89].

Paveldėjimo teisės ginčijimas numatytas ir kitų valstybių CK, tačiau skiriasi šios teisės įgyvendinimo tvarka. Kvebeko CK 626, 627 straipsniuose nustatyta, kad įpėdinis turi teisę reikalauti, kad būtų pripažintos jo teisės paveldėti 10 metų nuo palikimo atsiradimo arba nuo jo tokios teisės atsiradimo dienos. Teismui patenkinus ieškinį, tariamasis įpėdinis yra įpareigotas grąžinti viską, ką gavo iš palikimo neteisėtai pagal prievolių teisės taisykles. Jei asmuo per dešimt metų nesužino apie teisę paveldėti arba nepraneša apie save, jis laikomas atsisakiusiu palikimo (650 str.).

Vokietijos CK 1954 straipsnyje nustatyta, kad palikimo priėmimas arba jo atsisakymas gali būti užginčytas per šešias savaites nuo sužinojimo apie tokios teisės atsiradimą momento, o jei palikėjo paskutinė gyvenamoji vieta buvo tik užsienyje arba įpėdinis, pradėjus eiti terminui, buvo užsienyje, – per šešis mėnesius. Teisė užginčyti palikimo priėmimą ir atsisakymą pasibaigia praėjus 30 metų nuo palikimo priėmimo arba atsisakymo.

---

[88] Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003. P. 322.

[89] *Vileita A.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (1). Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 1–2. P. 24–26.

9 poskyris.
PAVELDIMO TURTO APMOKESTINIMAS

Paveldimo turto apmokestinimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos paveldimo turto mokesčio įstatymas[90]. Paveldimo turto mokestį pagal šį įstatymą moka įpėdiniai – fiziniai asmenys.

Mokestis skaičiuojamas nuo paveldimo turto apmokestinamosios vertės taikant tokius tarifus:

- jeigu paveldimo turto apmokestinamoji vertė ne didesnė kaip 0,5 mln. litų – 5 proc.;
- jeigu paveldimo turto apmokestinamoji vertė viršija 0,5 mln. litų – 10 proc.

Paveldimo turto apmokestinamoji vertė apskaičiuojama remiantis Komisijos privalomam registruoti turtui įvertinti nustatytomis ir „Valstybės žiniose“ paskelbtomis turto vidutinėmis rinkos kainomis, akcinės bendrovės Vilniaus vertybinių popierių biržos teritorinės valstybinės mokesčių inspekcijos mokesčio administratoriui teikiama informacija, asmenų pateiktomis pažymomis apie paveldimo turto vertę, kitais dokumentais, įrodančiais paveldimo turto vertę Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 13 d. nutarimu Nr. 24 „Dėl paveldimo turto apmokestinamosios vertės apskaičiavimo taisyklių patvirtinimo“[91] nustatyta tvarka.

Paveldimo turto mokesčiu neapmokestinamas pergyvenusio sutuoktinio paveldimas turtas, vaikų, tėvų, globėjų, rūpintojų, globotinių, rūpintinių, senelių, vaikaičių, brolių, seserų paveldimas turtas, taip pat paveldimas turtas, kurio apmokestinamoji vertė neviršija 10 tūkst. litų. Savivaldybės taryba savo biudžeto sąskaita gali sumažinti įpėdiniams fiziniams asmenims priklausantį mokėti mokestį arba visai nuo jo atleisti, taip pat atidėti mokesčio sumokėjimo terminus ne ilgesniam kaip vienerių metų laikotarpiui po paveldėjimo teisės liudijimo išdavimo.

[90] Žin., 2002. Nr. 123–5531.
[91] Žin., 2003. Nr. 5–194; 2004. Nr. 109–4082.

Įpėdinis sumoka paveldimo turto mokestį prieš paveldėjimo teisės liudijimo išdavimą, išskyrus atvejus, kai savivaldybės taryba atidėjo mokesčio sumokėjimo terminus. Jeigu fizinis asmuo paveldėjo turtą užsienio valstybėje, jis privalo apie tai pranešti vietos mokesčio administratoriui pateikdamas mokesčio deklaraciją ir sumokėti mokestį įstatymo nustatytu terminu. Mokėdamas paveldimo turto mokestį Lietuvoje, asmuo gali atskaityti paveldimo turto mokesčio sumą, sumokėtą užsienio valstybėje nuo paveldimo turto, esančio toje valstybėje, jeigu ta valstybė įtraukta į finansų ministro tvirtinamą sąrašą.

Kontroliniai klausimai:

1. Kokią įtaką romėnų teisė turėjo Lietuvos paveldėjimo teisei?
2. Kokie įstatymai reglamentavo paveldėjimą Lietuvoje 1918–1940 ir 1940–1990 metais?
3. Kas yra „paveldėjimo teisė“ ir „paveldėjimas“?
4. Kas yra paveldėjimo teisės objektas?
5. Kokius žinote paveldėjimo teisės šaltinius?
6. Kokie yra pagrindiniai paveldėjimo teisės principai? Ar jie gali būti ribojami?
7. Kas yra paveldėjimo dalykas?
8. Koks turtas gali būti palikimas?
9. Ar antraeiliai daiktai gali būti paveldimi atskirai nuo pagrindinių?
10. Ar paveldimi nuompinigiai?
11. Kas yra paveldėjimo dalykas, mirus vienam iš sutuoktinių? Kas yra paveldėjimo dalykas mirus vienam iš sugyventinių?
12. Kas gali būti palikėjas? Testatorius?
13. Kokie fiziniai asmenys gali būti įpėdiniai pagal įstatymą ir įpėdiniai pagal testamentą?
14. Ar gali būti įpėdiniu juridinis asmuo?
15. Ar užsienio valstybė gali paveldėti turtą Lietuvoje?
16. Kokie asmenys negali būti įpėdiniai?
17. Ar galima palikti testamentu turtą asmenims, nurodytiems CK 5.6 straipsnyje?

18. Kokiais atvejais pergyvenęs palikėją sutuoktinis praranda teisę paveldėti mirusio sutuoktinio turtą pagal įstatymą ir pagal testamentą?
19. Kokiais atvejais tėvai praranda teisę paveldėti savo vaikų turtą?
20. Kokie juridiniai faktai nulėmė paveldėjimo atsiradimą?
21. Kada atsiranda palikimas?
22. Ką žinote apie palikimo atsiradimo laiką ir vietą?
23. Kada atsiranda paveldėjimas pagal įstatymą?
24. Kokias žinote įpėdinių pagal įstatymą eiles?
25. Kas ir kada paveldi atstovavimo teise?
26. Kokią palikimo dalį paveldi likęs gyvas sutuoktinis?
27. Ar gali paveldėti provaikaitis, jei yra gyvas mirusiojo sutuoktinis?
28. Kokias žinote testamento galiojimo sąlygas?
29. Kokia forma gali būti sudaromas testamentas?
30. Ar testamentas yra negaliojantis, jei jis neatitinka įstatymo nustatytos formos?
31. Kokias žinote testamentų rūšis?
32. Ar galioja Lietuvoje užsienio valstybėje sudarytas testamentas?
33. Ar gali namo bendraturčiai vienu testamentu palikti namą vienam įpėdiniui?
34. Kas yra Testamentų registro objektas? Kokiais atvejais ir kam gali būti teikiami šio registro duomenys?
35. Koks testamentas vadinamas holografiniu? Ar holografinis testamentas galioja Lietuvoje?
36. Kaip suprantate testamento sudarymo laisvę? Ar ji gali būti ribojama?
37. Koks turtas gali būti paliktas testamentu?
38. Kaip užtikrinamas testamento sudarymo slaptumas?
39. Kada ir kokiu būdu testamentas gali būti pakeistas?
40. Ar oficialusis testamentas gali būti pakeistas asmeniniu testamentu?
41. Kaip gali būti pakeistas bendrasis sutuoktinių testamentas?
42. Kokiais būdais testamentas gali būti panaikintas?
43. Koks yra testamento aiškinimo principas?

44. Kokie yra testamento pripažinimo negaliojančiu teisiniai padariniai? Kokie yra niekinio testamento teisiniai padariniai?
45. Kokia yra testamentų skelbimo tvarka?
46. Ar gali paveldėti įpėdinis, neįvykdęs testamente nustatytų sąlygų?
47. Kada skiriama privalomoji palikimo dalis? Kas ją nustato?
48. Ar asmuo gali gauti privalomąją palikimo dalį, jei testatorius testamentu atėmė iš jo teisę paveldėti?
49. Kada likęs gyvas sutuoktinis įgyja teisę į privalomąją palikimo dalį?
50. Kas yra testamentinė išskirtinė?
51. Ar gali būti įpareigotas įvykdyti testamentinę išskirtinę įpėdinis, turintis teisę į privalomąją palikimo dalį?
52. Kokiais būdais testamentinės išskirtinės gavėjas gali priimti testamentinę išskirtinę?
53. Kada įsigalioja testamentinė išskirtinė?
54. Kada paveldi Lietuvos valstybė?
55. Kas gali būti testamento vykdytojas? Kokios jo teisės ir pareigos?
56. Kada skiriamas palikimo administratorius?
57. Kas yra palikimo priėmimas?
58. Ar galima priimti dalį palikimo?
59. Ar galima atsisakyti palikimo kito įpėdinio naudai?
60. Ar įpėdinis privalo priimti palikimą?
61. Kada įpėdinis gali atsisakyti priimti palikimą?
62. Kokia tvarka neveiksnus asmuo gali atsisakyti priimti palikimą?
63. Nuo kada skaičiuojamas 3 mėnesių terminas palikimui priimti?
64. Ar palikimo priėmimo terminas yra naikinamasis?
65. Kokius žinote palikimo priėmimo būdus?
66. Kas yra paveldėjimo transmisija?
67. Kaip palikimas padalijamas keliems įpėdiniams?
68. Kaip ribojama įpėdinių teisė pasidalyti palikimą?
69. Kas yra paveldėjimo teisės liudijimas? Kokia tvarka jis išduodamas?
70. Kada ir kokia tvarka paveldimas ūkininko ūkis?
71. Kokia tvarka keli įpėdiniai paveldi individualią įmonę?

72. Ar individualios įmonės turtas įeina į palikimo sudėtį mirus individualios įmonės savininko sutuoktiniui?
73. Kas gali paveldėti žemę?
74. Ar gali būti paveldimos teisės ir pareigos pagal franšizės sutartį?
75. Kada paveldimos teisės į pramoninę nuosavybę?
76. Kokios autorių teisės gali būti paveldimos?
77. Ar galima testamentu palikti atlikėjų teises?
78. Ar paveldima pensija?
79. Kokia tvarka paveldimos draudimo išmokos?
80. Kada įpėdinis, paveldėjęs akcijas, įgyja visas akcininko teises?
81. Kokias teises turi asmuo, paveldėjęs kooperatinės bendrovės pajų?
82. Ar visada banko indėlis įtraukiamas į palikimo sudėtį?
83. Kas paveldi namų apyvokos daiktus?
84. Kokia yra įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas? Nuo ko priklauso atsakomybės už palikėjo skolas ribos?
85. Kokia tvarka gali būti parduotos paveldėjimo teisės?

Ci 287 **Civilinė teisė. Bendroji dalis.** – Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008 – p. 568.

Bibliogr. 14, 148, 318, 374, 392, 418, 468 p.

ISBN 978-9955-19-060-8

Vadovėlis „Civilinė teisė. Bendroji dalis“ – tai papildytų ir pataisytų anksčiau išleistų vadovėlių „Civilinė teisė. Bendroji dalis, I tomas“ ir „Civilinė teisė. Bendroji dalis, II tomas“ naujas leidimas.

Vadovėlį sudaro septyni skyriai. Vadovėlyje apibūdinama civilinė teisė kaip teisės šaka, analizuojami jos ypatumai, glaustai aptariami civilinės teisės principai ir jų funkcijos, pateikiamos svarbiausios teisės mokslo doktrinos apie civilinį teisinį santykį ir civilinių teisinių santykių klasifikacijos. Nagrinėjami civilinės teisės subjektų – fizinių ir juridinių asmenų – požymiai, jų teisinio statuso klausimai, sandoriai ir jų negaliojimas, civilinių teisių įgyvendinimo ir gynimo klausimai bei paveldėjimo santykių teisinis reglamentavimas.

Vadovėlis skirtas aukštosioms teisės mokykloms, bet gali praversti ir kitų universitetinių studijų programų, pavyzdžiui, vadybos, viešojo administravimo, finansų, studentams.

UDK 347(075.8)

Egidijus Baranauskas, Inga Karulaitytė-Kvainauskienė, Julija Kiršienė,
Vytautas Pakalniškis, Leonas Virginijus Papirtis, Daina Petrauskaitė,
Ramutė Ruškytė, Pranciškus Vitkevičius

CIVILINĖ TEISĖ
BENDROJI DALIS

Vadovėlis

Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2008 08 30. 26,2 leidyb. apsk. l.
Pap. tir. Tiražas 500 egz. Užsakymas
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Puslapis internete www.mruni.lt
Elektroninis paštas leidyba@mruni.lt
Spausdino UAB „Baltijos Kopija“, Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
Elektroninis paštas info@kopija.lt